

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА
ГЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
ТЮБІНГЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕБЕРХАРДА КАРЛА

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП

МАТЕРІАЛИ

**міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої
140-річчю географії у Львівському університеті
(Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.)**

GEOGRAPHICAL EDUCATION AND SCIENCE: CHALLENGES AND ADVANCEMENT

PROCEEDINGS

**of the International Scientific and Practical Conference Dedicated
to the 140th Anniversary of Geography at Lviv University
(Ukraine, Lviv, 18–20 May 2023)**

Том 1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА
ГЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА імені ШЕВЧЕНКА
ТЮБІНГЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕБЕРХАРДА КАРЛА

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП

МАТЕРІАЛИ

**міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої
140-річчю географії у Львівському університеті**

(Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.)

GEOGRAPHICAL EDUCATION AND SCIENCE: CHALLENGES AND ADVANCEMENT

PROCEEDINGS

**of the International Scientific and Practical Conference Dedicated
to the 140th Anniversary of Geography at Lviv University**

(Ukraine, Lviv, 18–20 May 2023)

Львів–2023

УДК [910+911] (06)

Г 35

*Друкується за ухвалою Вченої ради географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 3 від 19 квітня 2023 р.*

Г 35 **Географічна освіта і наука: виклики і поступ:** матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 18–20 травня 2023 р.) / відповід. редактори: В. Біланюк, Є. Іванов. У 3-ох томах. Львів: Простір-М, 2023. Том 1. 278 с.

У збірник наукових праць включені тексти доповідей з широкого спектру теоретичних і прикладних питань географічної освіти, науки і практики, які виголошено на міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 140-річчю географії у Львівському університеті. Серед авторів збірника науковці України, Великої Британії, Німеччини, Швеції, Польщі і Литви.

Для викладачів вищих навчальних закладів, науковців, докторантів, аспірантів, студентів, учителів і тих, хто цікавиться проблемами географічної науки.

Відповідальні редактори: Володимир Біланюк, Євген Іванов

Редакційна колегія:

Володимир Біланюк (голова), доцент, декан географічного факультету;

Євген Іванов (відповідальний секретар), професор, завідувач кафедри конструктивної географії і картографії;

Євген Тиханович (відповідальний секретар), доцент, заступник декана географічного факультету з наукової і навчально-виховної роботи;

Лідія Дубіс, професор, завідувач кафедри геоморфології і палеогеографії;

Ірина Гудзеляк, доцент, завідувач кафедри економічної і соціальної географії;

Іван Круглов, д. геогр. н., доцент, завідувач кафедри геоecології і фізичної географії;

Роман Лозинський, професор, завідувач кафедри географії України;

Марта Мальська, професор, завідувач кафедри туризму;

Ігор Пандяк, доцент, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи та харчових технологій;

Зіновій Паньків, професор, завідувач кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів;

Ігор Рожко, доцент, завідувач кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи;

Назар Ваньо (секретар), інженер навчальної лабораторії геоінформаційного моделювання і картографування.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 79007, м. Львів, вул. Дорошенка, 41,

Львівський національний університет

імені Івана Франка, географічний факультет.

Тел.: +38 032 239 43 93

E-mail: geodekanat@gmail.com

Тексти подаються мовою оригіналу. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань та інших відомостей.

УДК [910+911] (06)

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2023

© Автори статей, 2023

До 140-річчя географії у Львівському університеті

To the 140th Anniversary of geography
at Lviv University

Географія у Львівському університеті була предметом викладання від початку його виникнення. До цього географію вивчали у братських українських (руських) і латинських школах та колегіумах. Географічні старовинні грецькі й арабські книги зберігалися у бібліотеці Єзуїтського колегіуму, а після заснування університету – у його книгозбірні.

У 1882 р. вийшов наказ цісаря Франца Йосифа про створення кафедри географії у Львівському університеті. А в 1883 р. створено кафедру географії при філософському факультеті університету. Згодом, у 1930 р. на основі кафедри географії організовано Інститут географії. У 1945 р. засновано географічний факультет з кафедрами: загальної фізичної географії, регіональної фізичної географії, економічної географії та геодезії і картографії...

Сьогодні географічний факультет є одним з провідних наукових і навчальних центрів в Україні з підготовки фахівців високого рівня кваліфікації. На факультеті функціонує дев'ять кафедр, дві науково-дослідні, сім навчальних, одна навчально-наукова та одна навчально-виробнича лабораторії і чотири стаціонари. Науково-педагогічний потенціал факультету забезпечують 11 викладачів, з яких 16 докторів наук, професорів і 86 кандидатів наук, доцентів.

В сучасних умовах розвитку географічної освіти і науки особливого значення набули міжнародні конференції, які не лише надають можливості для обміну науковим досвідом, а й істотно сприяють налагодженню й розширенню наукового співробітництва.

18–20 травня 2023 р., географічна спільнота України й світу святкує 140-річчя географії у Львівському університеті. У рамках відзначення славного ювілею проводиться міжнародна науково-практична конференція «Географічна освіта і наука: виклики і поступ», яка й підіб'є підсумки багаторічної наукової і навчально-методичної роботи колективу географічного факультету. У конференції візьмуть участь понад 300 науковців, що представляють 50 провідних навчальних і наукових установ України, Німеччини, США, Польщі і Литви. Ми вдячні усім учасникам міжнародної науково-практичної конференції й сподіваємося на подальшу тісну й плідну співпрацю. Висловлюю подяку організаторам конференції, зокрема відповідальним секретарям проф. Є. А. Іванову і доц. Є. Є. Тихановичу.

Напередодні відзначення 140-річного ювілею колектив географічного факультету налагоджує співпрацю з провідними науково-дослідними і навчальними установами України та Європи. Отож побажаємо географам університету та України здоров'я й нових творчих успіхів.

Дякую, дорогі колеги, за єдність і віру у перемогу України! Окремі слова подяки висловлюю Збройним силам України, усім студентам, викладачам і випускникам географічних факультетів, які протидіють агресорові, пам'ятаємо усіх, хто загинув у російсько-українській війні.

*З повагою, декан географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
Володимир Біланюк*

СЕКЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ

УДК 910.1

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Володимир Біланюк, Євген Іванов

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розглянуто історію географічної освіти і науки у Львівському університеті. Подано бібліографічні дані відомих вчених, які працювали на географічному факультеті у різні роки. Охарактеризовано історію утворення і розвитку структурних підрозділів географічного факультету.

Ключові слова: географія, освіта, наука, університет, факультет, кафедра.

GEOGRAPHICAL EDUCATION AND SCIENCE AT LVIV UNIVERSITY

Volodymyr Bilanyuk, Yevhen Ivanov

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The history of geographical education and science at Lviv University is considered. Bibliographic data of famous scientists who worked at the Faculty of Geography in different years are provided. The history of the formation and development of structural subdivisions of the Faculty of Geography is characterized.

Keywords: geography, education, science, university, faculty, department.

У Львівському університеті (Львівському національному університеті імені Івана Франка) географія була предметом викладання від початку його заснування (1661). До цього географію вивчали у братських українських (руських) і латинських школах. В єзуїтських колегіюмах вивчення основ географії передбачали програми деяких інших дисциплін. Зокрема, на філософських студіях курс фізики включав окремий розділ, на якому студенти вчили «Метеорологіку», природознавчий твір визначного грецького філософа і науковця Арістотеля (384–322 рр. до н. е.). У цьому творі Арістотель описує кругообіг води у природі, пояснює що таке іній, роса, опади, дощ, сніг, град, зазначає причини цих метеорологічних явищ. Пише про вітри, річки, озера, причини їхньої появи. Пробує пояснити причини виникнення морів, причини солоності води. Описує землетруси і коливання землі. Твір Арістотеля «Метеорологіка» був головним під час вивчення природних процесів і явищ на Землі до появи у 1637 р. праці Р. Декарта «Метеор». Давні географічні твори – старогрецькі й арабські – зберігалися у бібліотеці Єзуїтського колегіуму, а після заснування університету – в його книгозбірні.

У 1882 р. вийшов наказ цісаря Франца-Йосифа про створення кафедри географії при філософському факультеті університету. З 1883 р. розпочалася підготовка географів. Згодом, у 1911 р.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

кафедру географії стали називати Інститутом географії, згодом знову кафедрою. У 1945 р. створено географічний факультет з кафедрами: загальної і фізичної географії, регіональної фізичної географії, економічної географії та геодезії і картографії. Становлення й розвиток географії у Львівському університеті пов'язані з такими відомими постатями, як Антоній Реман, Григорій Величко, Степан Рудницький, Юрій Полянський, Олена Степанів, Петро Цись, Каленик Геренчук, Опанас Ващенко, Гаврило Міллер, Федір Заставний, Анатолій Мельник, Богдан Муха, Мирон Кіт, Семен Кукурудза, Олег Шаблій та багатьма іншими [2].

Предтечею географії у Львівському університеті справедливо можна вважати австрійського вченого *Бальтазара Гаккета*. Наприкінці XVIII ст. в Університеті існувала кафедра під назвою «історія природи з фізичною географією, технологією і рільництвом». Власне на цій кафедрі у 1790–1805 рр. працював визначний дослідник географії України – Б. Гаккет.

Австрійський вчений Бальтазар Гаккет (Nacquet) був різнобічним науковцем, дослідником та мандрівником. Народився 1739 р. у Леконке (Нижня Британь, Франція). Француз з аристократичним походженням здобув широку філософську, юридичну, медичну і природознавчу освіту і з юних років здійснював пізнавальні подорожі по Франції, Іспанії, Англії. Робота воєнним хірургом та вимушені мандри у складі армії стала стимулом його природознавчих зацікавлень і досліджень. Саме наукові інтереси привели його в середині 60-х рр. у Словенію (Карінтію), де в Люблянському ліцеї викладав анатомію, акушерію і хірургію, водночас вивчаючи гірничодобувну справу та досліджуючи Альпи. Результатом цього стала низка наукових праць медичного, ботанічного, геологічного характеру, опублікованих у періодичних виданнях Австрії, Франції, Німеччини, Італії, Чехії, зокрема його фундаментальне чотиритомне дослідження Альп, що вийшло у Ляйпцизі в 1778–1780 рр. під назвою «Ogustographia Carniolica...». У цій праці вчений застосував системний підхід до вивчення Альп з фізіографічного, геологічного, ботанічного, етнографічного погляду. Вже на той час Гаккет перебував у тісних зв'язках з провідними вченими Європи, зокрема Карлом Лінеєм (1707–1788) та ін.

У 1787 р. Б. Гаккет отримав запрошення на роботу і переїхав у Галичину, де працював до 1805 р. професором спеціальної природничої історії медичного факультету Львівського університету. Серед географічних досліджень в Україні найважливішим є опис подорожей по північних Карпатах у 1788–1795 рр., що вийшов у 4-х т. під назвою «Nacquet's neueste phisikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788–1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen». У ній, як і в попередній праці про Альпи, вчений застосував комплексний метод дослідження величезних територій, на цей раз Галичини, Українських Карпат та прилеглих до них територій Молдови, Бесарабії, Південно-Східної Польщі і Польських Татр у геополітичному, фізіографічному, природознавчому, етнографічному та історичному аспектах. Що стосується української території, то Гаккет власними силами обійшов та описав сотні сіл і містечок Галичини, Поділля, Покуття, Буковини, Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, частково Закарпаття, дослідивши їх природні багатства – соляні і мінеральні джерела, залізо-, ртутно- і срібло добувні промисли, здійснивши лабораторні хімічні аналізи численних порід ґрунтів, мінералів, мінеральних джерел, питної води, нафтоносних теренів і т. д. Він залишив цінні, часом перші, свідчення про природу і побут поселень цих регіонів, описавши його обряди, повір'я, забобони, хвороби і методи їх лікування, зафіксувавши сотні назв місцевостей, вершин, перевалів, рік, полонин тощо. Залишив Б. Гаккет і цінний ілюстративний матеріал у вигляді графічних віньєток до окремих розділів книги, на яких зображені тодішній Львів і Галич, Ясенівський (Яблунецький) перевал та ін. Географічну характеристику правобережної України та Криму подає Б. Гаккет у своєму творі: «Reise durch die neu eroberten Provinzen Russlands, im Jahr 1797...». Зокрема, у цій праці р. Південний Буг учений справедливо називає «Бог».

1 січня 2023 р. виповнилося 140 років від того часу, як відомий географ і геоботанік *Антоній Реман* очолив кафедру географії у Львівському університеті. З його іменем пов'язаний період становлення *новітньої географії* в університеті. А. Реман студіював ботаніку в Ягеллонському університеті 1860–1863 рр., а 1864 р. отримав науковий ступінь доктора філософії. Багато подорожував і зібрав безцінну колекцію рослин із різних кутків світу. В 1879 р. був габілітований на посаду доцента географії у Львівському університеті. Перед відкриттям кафедри географії А. Реман 1880 р. пройшов студії у Бонні з географії, геології, астрономії у

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Ріхтгофена, Лассалья, Шуттера, а в 1881–1882 рр. у Відні – з географії, геології і кліматології у Сімоні, Зюсса і Ганна. У 1887 р. колектив професорів філософського факультету обрав А. Ремана деканом, з 1897 р. А. Реман – ректор, а в 1898 р. – проректор.

А. Реман виховав плеяду відомих географів, серед яких *Григорій Величко* – перший його докторант і перший українець – доктор географії. Г. Величко захистив дисертацію на тему «Пластика українсько-польських земель з особливою увагою до Карпат» (1893). Його заслугою є спроба природно-географічного поділу Карпат, де він уперше використав термін «бескид» для позначення певного типу гір. Цей термін використовують і сьогодні. Серед інших праць Г. Величка варто згадати «Народописну карту українсько-руського народу» (1896), яка започаткувала українську етнокартографію, а також надруковану частково «Географію України-Руси» (1902). Першим серед географів обраний дійсним членом НТШ (1 червня 1899).

Період становлення *модерної географії* у Львівському університеті пов'язаний з навчанням і працею у ньому (1895–1918) ще одного учня А. Ремана – відомого українського географа, фундатора національної географії академіка *Степана Рудницького*. У 1904 р. С. Рудницький студією географію у Відні. Диплом доктора філософії отримав 1901 р. за роботу «Про плями сонячні». Перша наукова праця, завдяки якій він здобув широке визнання, яке сьогодні має високу наукову цінність – «Нинішня географія» (1905). А також «Знадоби до морфології карпатського сточища Дністра» (1905), «Знадоби до морфології підкарпатського сточища Дністра» (1907), «Знадоби до морфології подільського сточища Дністра» (1913), «Начерк географічної термінології» (1908), «Коротка географія України. Антропогеографія» (1914), «Ukraine. Land und Volk» (1916). С. Рудницький викладав в університеті українською мовою, став основоположником національної політичної географії і геополітики.

З 1911 р. Інститут географії у Львівському університеті очолив учень А. Ремана, другий його докторант *Євгеніуш Ромер* – відомий польський географ, кліматолог, картограф. Географічну освіту здобув у Львівському і Краківському університетах. Докторську дисертацію захистив 1894 р. В 1895–1896 рр. був стипендіатом у Відні, де студіював морфологію, гідрографію і методику викладання географії. Після цього в Берліні вивчав аерологію, метеорологію і кліматологію та геоморфологію. У 1921 р. Є. Ромер створив при університеті Інститут картографії, а також позауніверситетську установу «Книгарня Атлас» (Książnica Atlas), де друкували численні атласи, окремі карти і підручники, особливо II-ої Речі Посполитої.

У 1920–1930-их роках навколо Е. Ромера згуртувалася значна група польських географів: А. Ціргоффер, Ю. Чижевський, А. Маліцький, О. Косіба, Ю. Вонсович, А. Ян, Ф. Угорчак, М. Орліч та ін., які поряд з викладацькою роботою досліджували, частково, геологію та геоморфологію Карпат, Передкарпаття і Поділля.

Дуже продуктивним географом цього часу був *Станіслав Павловський* (1882–1940), як і більшість тогочасних географів, навчався у Відні, слухав лекції відомих географів А. Пенка, Е. Зюсса, В. Уліча. У 1903–1906 рр. у Львівському університеті вивчав два роки історію, а потім географію і геологію під керівництвом А. Ремана і Е. Ромера. У листопаді 1910 р. здобув звання доктора філософії у галузі географії і геології в Львівському університеті на підставі праці «Температура вод, що протікають в Галичині». Був габілітований в 1913 р. на підставі праці «Зледеніння верхньої Вісли, верхнього Дністра та їх приток». Від літнього семестру 1913/1914 н. р. аж до кінця свого перебування у Львові С. Павловський був приватним доцентом на філософському факультеті Львівського університету. В 1918 р. отримав звання надзвичайного професора географії у Львівському університеті. Подальша доля С. Павловського пов'язана з Познанським університетом, де організував кафедру географії, а також заснував Інститут географії, керівником якого був до кінця життя (до 1940 р.).

У 1933–1939 рр. Інститут географії очолював професор *Август Ціргоффер* – один із вихованців Є. Ромера, відомий своїми працями з геоморфології. З 1927 р. – доктор габілітований. У 1939–1941 рр. працював на посаді професора кафедри географії і 1944–1945 рр. – завідувача цієї кафедри. Крім геоморфологічних, А. Ціргоффер публікував праці з регіональної географії, географії населення.

З січня 1940 р. А. Ціргоффер читав лекції з політичної географії у Львівському державному університеті радянської торгівлі. В часи німецької окупації працював учителем в організованій

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

німцями Польській торгівельній школі, організував підпільні структури польського вищого шкільництва у Львові, виконував функції декана природничо-математичного факультету у таємному польському університеті та ректора підпільної Академії міжнародної торгівлі. Брав активну участь у діяльності Армії Крайової, як керівник осередку контрпропаганди і дезінформації у німецькій армії. Після відступу німців зі Львова у 1944 р. він на короткий час очолював керівництво кафедрою географії в Університеті. Вже через рік його звільнили за те, що відмовився викладати українською мовою [10].

У 1930 р. розвиток української географії і картографії, пов'язаний з діяльністю доцента Ягеллонського університету (Краків) і чільного діяча НТШ *Володимира Кубійовича*.

Володимир Кубійович – загально визнаний лідер української географії науки і географії України після фундатора української географії С. Рудницького, якого репресовано більшовицькою владою у Харкові (1933) і розстріляно у Сандормохи (Карелія, 1937). Великий внесок В. Кубійович зробив у становлення і розвиток української картографії. Найвидатнішим твором у цій ділянці є «Атлас України й сумежних країв», виданий 1937 р. у Львові. Для підготовки цього видання В. Кубійович згуртував велике коло західно- і східноукраїнських учених – географів, картографів, природознавців, геологів, археологів, істориків, філологів та ін. Серед них: І. Крип'якевич, І. Іваницький, Ю. Полянський, В. Садовський, І. Тесля, М. Кулицький та ін. За його керівництва опубліковано майже два десятки карт, присвячених населенню України. У повоєнні роки В. Кубійович був відомим передусім як енциклопедист, організатор і головний редактор «Енциклопедії українознавства», 21-й том якої вийшов на заході українською й англійською мовами. Цю енциклопедію вважають найбільшим досягненням української науки в діаспорі. А тепер вона стала великим надбанням усього українського народу. Видання енциклопедії доводить зрілість нації, самоусвідомлення як частини людства, його історії та культури. В. Кубійович з 1947 р. в еміграції відроджував НТШ, був його генеральним секретарем і тривалий час керував Історично-філософською секцією Товариства.

Завідувачем кафедри географії природничо-математичного факультету з 1939 р. стає *Юрій Полянський*, який відноситься до когорти тих українських учених, на долю яких випало пережити дві світові війни, які лавиною прокотились по нашому краю. Юрій Полянський є випускником 1914 р. філософського факультету Львівського університету за спеціальністю географія, геологія і палеонтологія. Після закінчення Університету Ю. Полянський проходить службу в армії Австро-Угорщини у ранзі поручника гарматного полку. Учасник листопадових боїв за Львів у 1918 році у складі Української Галицької Армії (УГА), згодом обіймає посаду крайового коменданта Української Військової Організації (УВО), яка у 1929 р. переросла в ОУН. Однак з невідомих причин у міжвоєнний період Ю. Полянський у політичному житті активної участі не брав.

Починаючи з 1923 р. Ю. Полянський щорічно проводить довготривалі польові дослідження головним чином на Поділлі та частково на Західному Поліссі, збирає багатющий матеріал, що ліг в основу численних наукових праць з геології, геоморфології опублікованих українською і німецькою мовами. За значні досягнення в науковій роботі Ю. Полянського обирають у 1927 р. дійсним членом НТШ та директором природничого музею НТШ. У 1929 р. виходить його головна праця з геології і геоморфології Західного Поділля «Подільські етюди. Тераси, леси і морфологія Поділля над Дністром», яку захистив у 1930 році як докторську дисертацію. З 1 червня 1930 р. йому присвоєно вчений ступінь доктора філософії з географії. Ю. Полянський працював на межі геології, палеогеографії, геоморфології та археології [9].

Паралельно з науковою роботою Ю. Полянський займався педагогічною діяльністю на посаді вчителя Першої Львівської академічної гімназії (1920–1937), читав лекції з географії та геології, і проводив лабораторні заняття та екскурсії студентам Українського таємного університету (1921–1923), як професор викладав основи антропології слухачам Греко-католицької Богословської академії у Львові (1933–1939), працював шкільним інспектором.

У вересні 1939 р. Ю. Полянського призначили директором Львівського наукового природничого музею, а в грудні цього року, як відомого вченого і педагога з великим досвідом призначили завідувачем кафедри географії Львівського університету, обрали професором, а згодом Вчена рада Університету присвоїла йому вчений ступінь доктора географічних наук.

У 1939 р. проведена реорганізація Університету: Львівський університет, який до цього називався «Uniwersytet Jana Kazimieža we Lwowie» перейменований у Львівський державний

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

університет; ліквідовано богословський факультет; медичний факультет відокремлено у самостійний медичний інститут; створено п'ять факультетів: філологічний, історичний, фізико-математичний, юридичний та природничо-математичний з відділеннями фізико-математичним, хімічним, біологічним і геолого-географічним.

Керівником кафедри географії у 1939 р. став Юрій Полянський. З січня 1940 р. кафедра географії перейшла на навчальні плани географічних факультетів радянських університетів.

У перший день німецької окупації Львова 30 червня 1941 р. було проголошено відновлення Української Держави, а на посаду Голови Тимчасової управи м. Львова призначили Юрія Полянського. На цій посаді він перебував до 10 вересня 1941 р. і займався кадровими питаннями, налагодженням харчування, електро- і газопостачанням Львова. Він також зробив спробу відновити навчання у Львівському університеті, однак наприкінці серпня 1941 р. Університет закрили. У 1943 р. з наближенням советських військ до Львова Ю. Полянським зі сім'єю переїжджає спочатку до Кракова, Відня, згодом до Мюнхена, де працює професором Українського Вільного Університету (1945–1947). У 1947 р. Ю. Полянський переїжджає до Аргентини, де працює геологом у Державній геологічній службі, а згодом професором Державного університету в Буенос-Айресі. Тут, в Аргентині, як найповніше розкрився науковий талант вченого, він публікує близько 20 книг і понад 50 статей, серед яких фундаментальна монографія «Карбон і Перм Аргентини» у двох виданнях 1970 р. і вже після смерті у 1978 р. [9]

Наступний період розвитку географії у Львівському університеті розпочався після закінчення Другої світової війни (1945) і тривав до другої половини 1980-х років. Утворений в 1945 р., географічний факультет поповнився переважно випускниками Харківського університету (О. Ващенко, П. Цись, І. Сваричевський та ін.). Серед викладачів була Олена Степанів – доктор філософії (Відень, 1921), професор, учена-географ та історик, педагог, організатор науки та освіти, член Наукового Товариства ім. Шевченка. Відома своєю громадською діяльністю перед Першою світовою війною. Героїчно боролася під час Першої світової війни у лавах Українських Січових Стрільців та в Українській Галицькій Армії. Була активісткою «Учительської громади» та кооперативного руху у міжвоєнний період.

Олена Степанів (1892–1963) зробила значний внесок у становлення української національної антропогеографії. Її праця під час Другої світової війни особливо вирізняється фундаментальною монографією «Сучасний Львів» (1943). Крім того, вчена зробила великий внесок у ділянки антропогеографії та геоурбаністики України, демографії, географічної регіоналістики і географічного українознавства, у дослідження мандрівництва, національної освіти й охорони здоров'я, національної картографії; немала її роль як організатора української географічної науки й освіти [6].

Довоєнна слава львівської географії була пов'язана з детальним геолого-географічним, палеогеографічним, геоморфологічним вивченням Поділля, Розточчя, Малого Полісся і Карпат, а також з картографічними роботами, краєзнавчими і політико-географічними працями.

У повоєнний час в університеті та на географічному факультеті помінялись не тільки працівники, політичний клімат і громадянський дух. Змінились також спеціалізації, методика та особливо методологія досліджень. У перші післявоєнні роки практично не проводились польові дослідження через наявність у лісах загонів Української Повстанської Армії (УПА), що продовжували боротьбу за визволення України, а також через роботу каральних формувань НКВС.

У перший рік після звільнення Львова від німецьких окупантів навчання в університеті розпочалося при вибитих вікнах, без опалення та освітлення. Ситуація ускладнилась ще й нестачею викладацьких кадрів.

У жовтні 1944 року деканом утвореного геолого-географічного факультету (1944–1945) став *Пилип Бучило* (1892–1977) – завідувач кафедри фізичної географії, згодом проректор навчальної частини Університету (1945), а також в. о. ректора Університету (1945). Пилип Бучило – географ, український релігійний діяч, єпископ Миколаївський УАПЦ. Після залишення єпархії П. Бучило бере участь (1925–1926) в Археологічній комісії Всеукраїнської академії наук та комісії для складання історико-географічного словника української землі, вивчає економічну історію України XVIII століття, також досліджує Ольвію під час розкопок на Херсонщині. У 1930-х роках П. Бучило заарештувала советська влада і заслала на Сибір. Захистив докторську

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

дисертацію на тему: «Фізико-географічні ландшафти та природні сільськогосподарські ресурси Прибайкалля» (1937–1940). Автор численних наукових праць, серед яких «Степи Херсонські. Природно-географічний нарис» (1924) [1].

У 1945–1950 рр. на факультеті функціонувало чотири кафедри: загальної фізичної географії (завідувач до 1947 р. П. Цись, з 1947 р. – М. Андріанов), економічної географії (завідувач А. Ващенко), регіональної фізичної географії (завідувач до 1947 р. П. Бучило, з 1947 р. – П. Цись), геодезії і картографії (завідувач С. Євсєєв).

В цей період, окрім підготовки спеціалістів-географів, почали формуватись окремі галузеві напрямки досліджень, які в міру свого розвитку відокремлювались від єдиної географії.

У 1950 р. на базі кафедри регіональної фізичної географії і кафедри геодезії і картографії створюється кафедра геоморфології, яку очолив П. Цись. Отож, з 1950 до 1988 р. на факультеті успішно функціонує три кафедри:

- ✓ *фізичної географії* (завідувачі: у 1947–1954 рр. М. Андріанов, 1954–1974 рр. – К. Геренчук, 1974–1994 рр. – Г. Міллер, 1994–2001 рр. – Б. Муха, 2001–2020 рр. – А. Мельник, з 2020 р. – І. Круглов), з 2022 року кафедра має назву геоєкології і фізичної географії;
- ✓ *економічної географії* (завідувачі: у 1945–1984 рр. А. Ващенко, 1984–1986 рр. М. Паробецький, 1986–1987 рр. – М. Гонак (два останні – виконувачі обов'язків), 1987–1990 рр. – Ф. Заставний, 1990–2022 рр. – О. Шаблій, з 2022 р. – І. Гудзеляк), з 1990 р. кафедра має назву економічної і соціальної географії;
- ✓ *геоморфології* (завідувачі: у 1950–1971 рр. – П. Цись, 1971–1976 рр. – Л. Скварчевська, 1976–1987 рр. – Я. Кравчук, 1987–1990 рр. – І. Ковальчук, 1990–2019 рр. – Я. Кравчук, з 2019 р. – Л. Дубіс), з 2000 року кафедра має назву геоморфології і палеогеографії.

Деканами факультету у різні роки були В. Левицький (1945–1946), А. Ващенко (1946–1951), П. Ситніков (1951–1952), І. Сваричевський (1952–1953), П. Цись (1953–1964), М. Андріанов (1964–1968), П. Климович (1968–1974), Б. Лящук (1974–1976), Г. Міллер (1976–1984), Я. Кравчук (1984–2002), Я. Хомин (2002–2011), В. Біланюк (з березня 2011 р.).

З 1947 по 1954 рр. кафедру фізичної географії очолював *Михайло Андріанов* (1907–1977) – географ, кліматолог, кандидат сільськогосподарських наук, наукові інтереси якого були пов'язані з аналізом циркуляційних чинників клімату Західної України, загальною характеристикою і формуванням клімату Українських Карпат, а також з кліматичним та агрокліматичним районуванням.

Потужний імпульс розвитку наукового життя кафедри фізичної географії був спричинений приходом до її керівництва у 1954 р. професора *Каленика Геренчука* (1904–1984) – доктора географічних наук, геоморфолога, який захопився ідеями природного ландшафтознавства як вчення про природні територіальні комплекси. Він твердо і послідовно вимагав, щоб усі дослідницькі роботи на кафедрі базувались на ландшафтній основі. Свідченням наукового визнання потенціалу науковців кафедри стала Друга всесоюзна нарада з ландшафтознавства проведена президією Географічного товариства у 1956 році [8].

Важливий вклад у розвиток кафедри фізичної географії вніс *Іван Гоголев* (1919–1996) – доктор географічних наук, професор, видатний учений у галузі ґрунтознавства і агрохімії, створив експедицію з обстеження і картування ґрунтів та лабораторію аналізу ґрунтів.

У 1991–2000 роках кафедра фізичної географії здійснювала наукове кураторство ґрунтознавчої експедиції НДЛ-50 науково-дослідного сектору університету, багаторічним керівником (1968–1999) якої був *Мирон Кім* (1938–2022). Лабораторія проводила великомасштабне знімання ґрунтів, а також ґрунтово-ерозійні і ґрунтово-меліоративні дослідження у різних регіонах України, Росії і Казахстану.

У 1961–1965 рр. при кафедрі фізичної географії діяла науково-дослідна лабораторія якісної оцінки земель (завідувач *Зеновій Яцюк*) із використанням ландшафтно-геохімічних методів.

У 1965–1970 рр. успішно функціонувала ще одна структура – Комплексна експедиція з вивчення шкідливих стихійних процесів у Карпатах. Наукове керівництво експедицією здійснювали *Каленик Геренчук* і *Петро Цись*, керівниками загонів – *Гаврило Міллер* і *Дмитро Стадницький*.

Значним досягненням колективу кафедри фізичної географії у 1960-х роках стало започаткування видання праць, присвячених природі рідного краю. Це монографічні видання

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

«Природа Станіславської області» (М. Койнов, 1960), «Природно-географічний поділ Львівського і Подільського екологічних районів» (К. Геренчук, П. Цись, М. Койнов, 1964), «Природа Українських Карпат» (за ред. К. Геренчук, 1968). Протягом 1972–1982 рр. за редакцією К. Геренчука опубліковано серію монографій «Природа...» для кожної з восьми адміністративних областей Заходу України.

У 1968 р. за ініціативи К. Геренчука започатковано Розтоцький ландшафтно-геофізичний стаціонар у смт Брюховичі, де дотепер проводять режимні вимірювання фізичних показників приземних шарів атмосфери і ґрунту, здійснюють фенологічні спостереження. Лімнологічні спостереження розпочинаються на Шацькому біолого-географічному стаціонарі, створеному в 1974 р. [8].

Протягом 1974–1994 рр. роботою кафедри фізичної географії керував *Гаврило Міллер* – учень К. Геренчука, доктор географічних наук, професор, працював на посаді декана географічного факультету (1976–1984). Переважна більшість його наукових праць присвячена проблемам ландшафтознавства гірських і передгірських територій. Г. Міллером укладено методичку експедиційного дослідження ландшафтів, обґрунтовано концепцію структурної ієрархії, пульсаційний розвиток, вік та умови стабілізації гірських ландшафтів. У 1978 р. він зорганізував Чорногірський географічний стаціонар (ЧГС), на якому донині проводяться спостереження за динамікою ландшафтних комплексів басейну витоків р. Прут.

У 1994–2001 рр. завідувачем кафедри фізичної географії був *Богдан Муха* (1943–2019) – кандидат географічних наук, доцент, учений фізико-географ, ландшафтознавець і кліматолог, один із організаторів Розтоцького ландшафтно-географічного стаціонару (РЛГС), його науковим керівником та завідувачем. Богдан Муха був організатором та учасником 15 різноманітних наукових експедицій, здійснював керівництво семи госпдоговірних наукових тем. По здобутті незалежності працівники кафедри фізичної географії розвинули та збагатили вчення про ландшафт як ПТК іншими підходами, які беруть свій початок у «західній» ландшафтній екології. Б. Муха, І. Круглов разом із колегами провели геоекологічні та топокліматичні дослідження в рамках німецько-українського проекту з обґрунтування невиснажливого розвитку басейну верхньої течії Дністра (1997–2005).

У 2001–2020 рр. кафедрою фізичної географії завідував *Анатолій Мельник* (1957–2020) – доктор географічних наук, професор, учень Г. Міллера, вчений ландшафтознавець, його наукові інтереси зосереджені в екологічному ландшафтознавстві, ландшафтній екології і прив'язані переважно до гірських і передгірських територій. Наукову роботу кафедри спрямовував на вивчення ландшафтів з метою оптимізації їхнього використання. В цей час на Розтоцькому та Чорногірському стаціонарах встановлено сучасні автоматичні метеостанції, що дозволило модернізувати режимні спостереження за функціонуванням ландшафтних комплексів та доповнити фенологічні, метеорологічні, гідрологічні та геоморфологічні дослідження, які проводились впродовж десятиліть.

Засновником кафедри геоморфології, створеної у 1950 р. (з 2000 р. геоморфології і палеогеографії) є відомий геоморфолог *Петро Цись* (1914–1971) – доктор географічних наук, професор, основоположник Львівської школи регіонального геоморфологічного аналізу, автор низки фундаментальних праць, присвячених проблемам геоморфологічної будови, генези, генетичної класифікації, історії розвитку рельєфу і сучасної динаміки, геоморфологічного районування Карпат, Поділля, Західного регіону і території України в цілому. Зокрема «Геоморфологія УРСР» (1962), «Геоморфологія і неотектоніка (Природа Українських Карпат)» (1968), «Геоморфологія Українських Карпат» (1971).

Упродовж 1950–1960-их років співробітники кафедри беруть активну участь в історико-морфогенетичних дослідженнях окремих форм і типів рельєфу, проводить геоморфологічну регіоналізацію і складають відповідні карти західних регіонів України.

У 1960–1970-их роках на кафедрі геоморфології домінують дослідження сучасних геоморфологічних екзогенних процесів і заходів щодо їх стабілізації, що зумовлено виконанням співробітниками низки наукових тем.

Значний вклад у розвиток кафедри геоморфології і палеогеографії зробив Я. Кравчук, який завідував кафедрою понад 40 років. Під його керівництвом виконуються численні держбюд-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

жетні і госпдоговірні роботи в галузі заповідної справи, на замовлення Міністерства екології та природних ресурсів, національних природних парків і природних заповідників за участю Ю. Зінька, В. Брусак, Р. Гнатюка та інших співробітників кафедри; розроблено проекти організації території Яворівського НПП (1999–2001, 2010–2011), НПП «Гуцульщина» (2004 – 2008), Галицького НПП (2006–2008), ПЗ «Горгани» (2010–2011); активна участь у розробці проектів організації ПЗ «Медобори» (2001–2003, 2015–2016), Ужанського НПП (2003–2005), РЛП «Знесіння» (2007), НПП «Північне Поділля» (2017–2019), НПП «Дністровський каньйон» (2017–2019).

Ціла низка госпдоговірних та держбюджетних науково-дослідних робіт від початку 1990-х років виконана співробітниками кафедри НДЛ-51 у галузі розвитку рекреації і туризму, природоохоронної справи, з проблем проектування екологічної мережі та геопарків, збереження та використання геоспадщини (наук. керівники Я. Кравчук і А. Богуцький).

Під керівництвом проф. А. Богуцького широке визнання здобули дослідження проблем палеогеографії плейстоцену, виконуються госпдоговірні (1989–1991), держбюджетні (1992–1999) та міжнародні польсько-українські наукові проекти. Виконується грант «Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-грунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти» (2020–2022, науковий керівник – проф. А. Богуцький), який організовує Національний фонд досліджень України. За умов війни припинено фінансування та перенесено термін завершення робіт.

Кафедра економічної географії (з травня 1990 р. – кафедра економічної і соціальної географії) організована у грудні 1944 р., фактичну роботу розпочала у 1945 р. з приходом її першого завідувача – Опанаса Ващенка (1908–1984). О. Ващенко – відомий український учений, доктор географічних наук, професор, організатор довголітній (39 р.) керівник кафедри, організатор та лідер Львівської суспільно-географічної школи. Професор О. Ващенко зробив вагомий внесок у різні галузі економіко-географічної науки і практики. Це, зокрема, історія науки; методологія і методики науки; географія природних ресурсів; географія поселень; географія окремих сфер господарства західних областей України; картографічне моделювання господарства Західного регіону України та ін.

На етапі повоєнного становлення наукова робота кафедри економічної географії – проблема територіальної організації сільського господарства Львівщини; в 1950–60-х роках – проблема територіальної структури промисловості, промислових вузів, їхнього природно-ресурсного потенціалу. З кінця 1960-х років співробітники кафедри вивчають проблеми міжгалузевого територіального комплексування; розвивається комплексно-регіональний напрям. У 1980-ті і подальші роки кафедра зробила вагомий внесок у розвиток теорії і методики дослідження економічної і соціальної географії.

У 1990 р. кафедру економічної і соціальної географії очолює Олег Шаблій (1935–2023) – доктор географічних наук (1978), професор, багаторічний завідувач кафедри (1990–2022), Заслужений професор Львівського національного університету ім. І. Франка, Заслужений діяч науки і техніки України, Почесний член Українського Географічного Товариства, Почесний член та голова Географічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, керівник Географічного відділення Малої Академії наук України, лауреат Міжнародної премії ім. І. Франка (2017).

Професор Олег Шаблій є автором майже тисячі наукових, науково-методичних і науково-публіцистичних праць. До сфери наукової діяльності ученого належали методологічні, теоретичні і прикладні питання і проблеми суспільної географії, геополітики, геоekonomіки, геоecології, геософії, геопоетики та картографії, просторове планування. Наукові праці Олега Івановича завжди привертала увагу наукової спільноти України та світу, широкої громадськості. Професор Олег Шаблій – найцитованіший в Україні учений у галузі суспільної географії.

З-поміж численних ґрунтовних праць Олега Шаблія – книга «Економічна і соціальна географія України» (1994, 1995, 2000), «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» (2001), «Основи загальної суспільної географії» (2003, 2012), «Львів. Комплексний атлас» (2012), а також шеститомове видання «Суспільна географія» (2015–2023). Професор Олег Шаблій розробив систему методів суспільної географії (філософський, загальнонауковий, конкретнонауковий), яка впливала з модерного принципу тринітаризму, є піонером математико-географічних досліджень в українській науці.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Професор Олег Шаблій був видатним дослідником географії та історії України та рідного Університету, національних традицій і символів, ініціював встановлення на географічному факультеті меморіальних таблиць на посвяту видатним українським географам. Учений є автором численних публікацій та виступів про знакові історичні постаті географічної науки Львівського університету, зокрема, видання чотирнадцяти книг наукової серії «Постаті українського землезнання».

Бурхливе структурне зростання факультету, розвиток нових наукових напрямів та шкіл, пов'язані із становленням Української держави. За неповних п'ять років створено чотири нові кафедри [5]:

- ✓ у 1988 р. – раціонального використання природних ресурсів і охорони природи (завідувачі: у 1988–2003 рр. – Ю. Туниця, з 2003–2018 рр. – С. Кукурудза, з 2018 р. – І. Рожко);
- ✓ у 1990 р. – географії України (завідувачі: у 1990–2009 рр. – Ф. Заставний, з 2009 р. – Р. Лозинський);
- ✓ у 1992 р. – політичної географії і країнознавства (завідувач М. Мальський, у цьому ж році перейшла у структуру факультету міжнародних відносин);
- ✓ у 1993 р. – географія ґрунтів (завідувачі: 1993–2020 рр. – С. Позняк, з 2020 р. – З. Паньків).
Деяко пізніше створено ще дві кафедри [5]:
- ✓ у 2000 р. – конструктивної географії і картографії (завідувачі: у 2000–2008 рр. – І. Ковальчук, з 2009–2016 рр. – В. Петлін, з 2016 р. – Є. Іванов);
- ✓ у 2003 р. – туризму (завідувач М. Мальська).

Від часу заснування *кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи* її працівники приділяють постійну увагу науковій роботі, яку здійснюють у різноманітних аспектах. У різні роки на кафедрі працювали професори Юрій Туниця, Степан Стойко, Платон Третяк та ін. Науковців кафедри запрошують до складу екологічних експертних комісій. Завдяки цьому вдалося уникнути негативних наслідків від багатьох екологічно небезпечних об'єктів.

З метою активізації регіональних і галузевих географічних досліджень України у період розгортання у другій половині 1980-х років національного руху за відновлення державної незалежності, на географічному факультеті у 1990 р. створюється *кафедра географії України*, що стала першою кафедрою такого спрямування в Україні. Засновником кафедри та її завідувачем упродовж майже 20 років (до червня 2009 р.) був доктор географічних наук, професор Федір Заставний (1929–2012) – відомий український учений, лауреат премії ім. О. Шліхтера АН України, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, почесний член УГТ Ф. Заставний підготував й опублікував підручники для загальноосвітніх шкіл з фізичної та економічної і соціальної географії, які було перекладено 5 мовами, а також навчальні посібники з географії України для студентів ЗВО України.

У 1990–2008 рр. на кафедрі географії України працював *Архип Данилюк* (1941–2008) – відомий український етнограф, географ-краєзнавець і музеолог, лауреат Всеукраїнської премії ім. П. Чубинського.

У 1993 р. на географічному факультеті створено *кафедру географії ґрунтів* (з 2002 р. кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів). Засновник кафедри та багаторічний завідувач (з 1993 по 2020 р.; упродовж 27 років) доктор географічних наук, професор Степан Позняк розвинув наукові дослідження з проблем генези, географії, класифікації і екології ґрунтів, започаткував і розвинув наукову школу генетичного ґрунтознавства. Під керівництвом С. Позняка та його учнів проф. В. Гаськевича, проф. М. Кіта, доц. Б. Свидницького, проф. З. Паньківа колектив кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів виконав десятки держбюджетних та госпдоговірних науково-дослідних тем з актуальних і прикладних проблем ґрунтознавства, географії ґрунтів, екології землекористування, великомасштабного картографування ґрунтів, ґрунтово-екологічної оцінки та моніторингу земельних ресурсів Західного регіону України та Львівської області зокрема.

У 2000 р. створено *кафедру конструктивної географії і картографії*, яка виникла шляхом поділу кафедри геоморфології на дві окремі. За-сновником і першим завідувачем кафедри став доктор географічних наук, професор Іван Ковальчук – відомий вчений-географ, геоморфолог, гідроеколог, доктор географічних наук, професор, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, фундатор Львівської еколого-геоморфологічної школи.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Наукові дослідження кафедри різнопланові, постійно з'являються і розвиваються нові напрями – геоекологія, прикладна екологія, технології захисту навколишнього середовища, геоінформаційні технології та ін.

Актуалізація наукових досліджень та виконання вимог ринку праці, спонукали до відкриття на факультеті спеціальності «Менеджмент у невиробничій сфері» спеціалізація «Туристичний менеджмент», успішна реалізація якої сприяла формуванню та відкриттю у 2003 р. *кафедри туризму* під керівництвом доктора економічних наук професора Марти Мальської. Численні наукові праці та практичні доробки колективу кафедри стали основою для формування туристично-знавчих досліджень в Україні. Доробки у галузі готельно-ресторанного господарства України та світу дозволили започаткувати на факультеті у 2017 році підготовку бакалаврів за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа», таким чином сфера науково-освітніх інтересів кафедри охопила найбільш актуальні напрями функціонування сфери гостинності.

Наймолодшою на географічному факультеті є *кафедра готельно-ресторанної справи та харчових технологій*, яка сформована у квітні 2021 р. Виокремлення кафедри логічне та актуальне, оскільки вона розвиває близькі між собою спеціальності – сферу гостинності і харчові технології [5].

За видатні праці у галузі науки і техніки, що дістали міжнародне визнання та за підготовку висококваліфікованих наукових кадрів державну нагороду України – почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» на факультеті відзначені: д. геогр. н., проф. Шаблій О. І. (2016 р.), д. геогр. н., проф. Позняк С. П. (2018 р.), к. г.-м. н., проф. Богуцький А. Б. (2018 р.).

За значний особистий внесок у розвиток національної освіти, підготовку кваліфікованих фахівців і багаторічну плідну професійну діяльність Державну нагороду України – почесне звання «Заслужений працівник освіти України» на факультеті відзначені: к. геогр. н., проф. Кравчук Я. С. (2009 р.), д. е. н., проф. Мальська М. П. (2018 р.), к. геогр. н., проф. Кукурудза С. І. (2020 р.), к. геогр. н., доц. Біланюк В. І. (2021 р.).

За особливі заслуги професорів Університету у розвитку науки і освіти, у підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук), їхньої довголітньої наукової, освітньої та громадської діяльності в Університеті, почесне звання «Заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка» присвоєно: Шаблію О. І. (2001 р.), Кравчуку Я. С. (2002 р.), Ковальчуку І. П. (2005 р.), Кукурудзі С. І. (2014 р.), Позняку С. П. (2016 р.), Богуцькому А. Б. (2019 р.).

Нині географічний факультет є потужною навчально-науковою інституцією. До її складу входить вісім кафедр: фізичної географії, економічної і соціальної географії, геоморфології і палеогеографії, раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, географії України, ґрунтознавства і географії ґрунтів, конструктивної географії і картографії, туризму. Навчальний процес забезпечують 116 викладачів, з яких 16 докторів наук, професорів й 86 кандидатів наук, доцентів.

18–20 травня 2023 р. географічна спільнота України й світу відсвяткує 140-річчя географії у Львівському університеті. У рамках святкування ювілею проведемо міжнародну науково-практичну конференцію «Географічна освіта і наука: виклики і поступ», яка підбила підсумки багаторічної плідної наукової і навчально-методичної роботи колективу географічного факультету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байцар А. Пилип Бучило - доктор географії, декан геолого-географічного ф-ту Львівського університету та єпископ УАПЦ. URL: https://baitsar.blogspot.com/2021/09/blog-post_12.html
2. Біланюк В., Іванов Є. Географічна освіта, наука і практика у Львівському університеті: історія і сучасність. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матер. міжнарод. наук. конф. (м. Львів, 16–18 травня 2013 р.). Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Т. 1. С. 5–11.
3. Географічний факультет. До 130-річчя географії у Львівському університеті / за ред. В. Біланюка, Є. Іванова. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 92 с.
4. Географічний факультет / за ред. В. Біланюка, Є. Іванова. Вид. друге, переробл. і допов. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 98 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

5. Географічний факультет = Faculty of Geography: до 140-річчя географії у Львівському університеті / за ред. В. Біланюка, Є. Іванова. Львів: Простір-М, 2023. 122 с.
6. Доктор географії Олена Степанів / упоряд. О. Шаблій. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 324 с.
7. Качмар В. М. Львівський університет у 1784–1918 роках: організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 556 с.
8. Муха Б. Кафедра фізичної географії Львівського національного університету імені Івана Франка (1944–2004). Історія та персоналії. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 248 с.
9. Професор Юрій Полянський / за ред. проф. О. Шаблія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 378 с.
10. Harasimiuk K. A. Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883–1939. Krakow: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 2012. 446 s.
11. Leopoldis Scientifica. Наука у Львові до середини ХХ століття: Частина І. Наукові осередки: зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. Львів: Артос, 2020. 336 с.

* * *

УДК 910.1

**З ІСТОРІЇ КОРПУСУ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ (ВУЛ. ДОРОШЕНКА, 41)**

Андрій Байцар

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розглянуто історію корпусу географічного факультету Львівського університету на вул. Дорошенка 41 (тепер тут знаходиться географічний факультет, кафедра іноземних мов, кафедра БЖД і Видавничий центр). Значну увагу приділено історії, архітектурі та скульптурам семінарії яка тут діяла до 1939 р. Описано та висвітлено історію встановлення пам'ятників, пам'ятних знаків й таблиць меморіальних на досліджуваній території. Проведено історичний аналіз прилеглої території.

Ключові слова: географічний факультет, корпус, семінарія, меморіальна таблиця, архітектура.

FROM THE HISTORY OF THE CORPS OF THE FACULTY OF GEOGRAPHY
OF LVIV UNIVERSITY (41 DOROSHENKA STREET)

Andriy Baitsar

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Considered the history of the building of the Faculty of Geography of Lviv University on Street Doroshenko 41 (now the Faculty of Geography, the Department of Foreign Languages, the Department of BZD and the Publishing Center are located here). Considerable attention is paid to the history, architecture and sculptures of the seminary that operated here until 1939. The history of the installation of monuments, memorial signs and memorial tables in the research area is described and highlighted. A historical analysis of the surrounding area was carried out.

Keywords: geography faculty, building, seminary, memorial table, architecture.

Львівський національний університет імені Івана Франка – один із найстаріших університетів України й Східної Європи та найпрестижніших в Україні. Він є спадкоємцем колегіуму (1608–1661) та академії (1661–1773) єзуїтів, Йосифинського університету (1784–1805), Львівського лицю (1805–1817), Університету Франца І (1817–1918), Львівського університету Яна-Казимира (1919–1939), Львівського державного університету імені Івана Франка (1939–1999). Львівський єзуїтський колегіум та академія єзуїтів діяли у приміщенні за теперішньою адресою – вулиця Театральна, 13. Навчальний заклад будував і купував нові приміщення, мав свою бібліотеку, найбільшу у Львові друкарню.

У 1784 р. університетові було передано приміщення колишнього ордену тринітаріїв при Краківській вулиці. Під час листопадового повстання 1848 р. згорів університетський будинок.

З 1851 р. університет містився у будинку на вул. Миколая (нині вул. Грушевського). У 1891 р. на вул. Длугоша (нині вул. Св. Кирила і Мефодія) було зведено окремий корпус для хімічного,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

геолого-мінералогічного і фармакологічного інститутів. У 1894 р. завершилось будівництво корпусу для новоутвореного медичного факультету (вул. Пекарська), а у 1897 р. – корпусу для фізичного інституту. 23 квітня 1923 р. Львівському університету передано будинок колишнього Галицького сейму, який став головним корпусом університету.

Один із корпусів університету знаходиться на вул. Дорошенка, 41. Тепер тут географічний факультет, кафедра іноземних мов, кафедра безпеки життєдіяльності і Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. Корпус географічного факультету й оточуюча його територія має цікаву, понад 300-річну, історію.

У 1975 р. з головного корпусу університету переведено географічний факультет, який був створений у 1945 р. Деканами факультету були: П. Бучило (1944–1945; декан геолого-географічного ф-ту), В. Левицький (1945–1946), О. Ващенко (1946–1951), І. Сваричевський (1951–1952), П. Ситніков (1952–1953), П. Цись (1954–1964), М. Андрианов (1964–1968), П. Климович (1968–1974), Б. Лящук (1974–1976), Г. Міллер (1976–1984), Я. Кравчук (1984–2002), Я. Хомин (2003–2011), з 2011 р. – В. Біланюк.

На території яку займає географічний факультет, до кінця XVIII ст. розміщувався монастир домініканок разом з великим садом. Цей монастир було закладено 1627 р. на Галицькому передмісті при Сокільницькій дорозі (Коперника). У 1729 р. сестра польського короля Станіслава Лещинського, Теофілія Вишневецька (Teofilia z Liszczyńskich Wiśniowiecka) – дружина Януша Антонія Вишневецького, стала фундаторкою перебудови монастиря та костелу Св. Катерини Сієнської. Будова тривала до 1750-их років. Тоді за проектом Мартина Урбаніка було збудовано барокову дзвіницю.

Приміщення семінарії. Після касаційних реформ імператора Йосифа II у 1783 р. ансамбль монастиря віддали українській громаді під новоутворену Греко-католицьку духовну семінарію (з 1929 р. – Богословська академія), а костел перетворено на семінарську церкву Святого Духа. Тоді у церкві був встановлений п'ятиярусний іконостас роботи художника Луки Долинського, різьбу до якого виконав Іван Щуровський [1, 2].

Семінарія мала назву «Генеральна духовна семінарія у Львові» і була призначена виховувати священиків із Галичини, Закарпаття, Пряшівщини, Крижевецької єпархії (Югославія), Семигороду та Хорватії. Перший ректор – Антін Ангелович.

Рішення про організацію духовної семінарії у Львові було озвучено ще на Замойському Синоді унійної Київської митрополії 1720 р. (нині – місто Замостя, Польща). Створення у кожній єпархії семінарії вважалось одним з найважливіших рішень того з'їзду. Проте, для втілення плану у життя знадобилось ще багато років. У другій половині XVIII ст. єпископ Львівський, Галицький та Кам'янецький Лев Шептицький ініціює збір коштів на будівництво Української греко-католицької семінарії у Львові, погоджує організаційні питання із владою. Але в цей період Галичина переходить під владу монархії Габсбургів. По смерті Льва Шептицького (1779 р.) втілювати плани у життя береться новий львівський владика Петро Білянський, який і заснував Генеральну духовну семінарію. Викладання у семінарії відбувалося українською мовою, а викладачами були священики Собору Святого Юра та професори Львівського університету.

У 1780-их рр. Семінарію у Львові відвідав австрійський імператор Йосиф II. Здавалось би, не царська це справа – перейматися інтригами педагогічних кадрів у якійсь там Галичині! Однак Йосиф II поставився до справи серйозно. «З тої причини відвідав він семінарію, не увідомивши о тім завчасно нікого, зустрівся з викладачами й студентами. Відтак у бесіді з Феслером повідомив, що вирішив відкликати того, бо не може бути ректором propter scandalum».

Але ж де знайти нового ректора? «Не тяжко знайти, – порадив імператорові автор спогадів. – Теперішній ректор випер попереднього всякими штучками, але той наскільки я его знаю, має більше таланту до заряду. – Як він називається? – Антоній Ангелович, світський священик і професор догматичного богослов'я. – Йосиф витягнув свою табличку і записав собі его ім'я». Невдовзі після його від'їзду було оголошено його «найвисше розпорядженъе», котрим усувався скандальний ректор й «іменувався» на цю посаду професор Ангелович.

Визначною подією, котра ще більше утвердила статус Семінарії, була віднова Галицької Митрополії, та призначення ректора семінарії о. Антона Ангеловича, першим митрополитом відновленої Галицької митрополії 1808 р.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

При кінці XVIII ст. семінарська земля сягала аж до вулиці Коперника; на ґрунті (на території землеволодіння) семінарії був дім Кредитового Земського Товариства. Пізніше поступово, клаптик за клаптиком, землі забирали. В часах Маркіяна Шашкевича на місці, де тепер Головна пошта, був ще великий сад, запущений, слабо опарканений, а в ньому будиночки, де знаходилася служба семінарії. Далі були одноповерхові музеї, за ними сад для вихованців, далі церква з семінарією і знов городець, що примикав до палацу Сапігів. На семінарії на вікнах були ґрати, що надавали будинкові вигляду в'язниці. Є анекдот, що одного разу якийсь селянин уперто вдивлявся у будинок. Один з семінаристів почав глузувати з нього, а селянин відповів: «Смійся, смійся, якби ти був порядний чоловік, то за ґратами не сидів би!».

У жовтні 1848 р. в будинках семінарії відбувся «Собор руських учених».

Наприкінці XIX ст. відбулось переобладнання приміщень та території семінарії Святого Духа (ділянка між теперішніми вулицями Дорошенка–Коперника–Словацького. Територію яку зараз займають географічний факультет ЛНУ ім. І. Франка (вул. Дорошенка, 41) та Головна пошта, колись була садом греко-католицької семінарії. Цю велику площу віддали під будівництво нового корпусу семінарії, старі будівлі розібрали. Нові корпуси духовної семінарії збудовані, у неоренесансному стилі, 1889 р. за проектом львівського архітектора Сильвестра Гавришкевича. У другій частині саду було споруджено Головну пошту (будинок споруджений в 1887–1889 рр., будувала пошту фірма Л. Рамулта і Ю. Цибульського).

Будівля семінарії в периметральній забудові вулиці, впритул прибудована до Головної пошти і сучасних приміщень Телеграфно-телефонної станції й компанії «УТЕЛ» (вул. Дорошенка, 43). Після Першої світової війни половину будівлі займала Духовна Семінарія, а другу половину – гімназія Малої Семінарії.

В дні листопадового чину 1918 р. будівля сильно постраждала, причиною було близьке розташування до Головної пошти та Цитаделі, які польські війська брали штурмом. У листопаді 1918 р. в сусідньому будинку Головної пошти боронилася українська залога; поляки через підвали семінарії пробралися в середину будівлі пошти, готуючи плацдарм для штурму укріплень на Цитаделі. Поляки підпалили дах та відтіснили українців.

У 1929 р. на базі семінарії створено Греко-Католицьку богословську академію зусиллями митрополита Андрея Шептицького. Святкове відкриття Генеральної Академії відбулося 6 жовтня 1929 р. за участю Митрополита Андрея, а також Кир Никити Будки та єпископа-помічника Кир Івана Бучка. Церемонія відбулася на вул. Коперника, 36 у храмі Львівської Духовної семінарії. Початок діяльності Академії був важким. Брак професорів розумів і засновник та організатор Богословської Академії, тому був заснований лише Богословський факультет. Ректором Богословської академії став Йосиф Сліпий. Його кабінет знаходився на другому поверсі академії (ауд. 34 факультету).

За кілька років ректорства Йосиф Сліпий дуже багато зробив для зовнішнього та внутрішнього вигляду семінарії: відбудував і облагородив архітектурний комплекс, відремонтував і реорганізував внутрішні приміщення, заснував музей сакрального мистецтва (1932 р.). Була у ректора ще одна ідея: змінити внутрішній вигляд каплиці, розташованої на першому поверсі у правому крилі семінарії.

Іконостас у церковній каплиці у 1926–1927 рр. створив живописець Петро Холодний-старший. Він відмінно справився із завданням. Іконостас, різьбу до якого виконав А. Коверко, став не тільки окрасою каплиці, але й високомистецьким твором. Іконостас (тепер – у Національному музеї) був освячений митрополитом Андреем на празник св. Андрія – 13 грудня 1927 р.

Настінні розписи у каплиці та в інших приміщеннях – теж авторства Петра Холодного.

У 1930-х роках Греко-католицька богословська академія стала потужним осередком виховання нового покоління церковних діячів, довкола неї гуртувалася українська інтелігенція. Крім того, стараннями ректора приміщення були заповнені кращими взірцями давнього та сучасного церковного і світського мистецтва.

Про інтер'єри й колорит академії поет Б. Кравців, студент 1930-х років, так згадує «...Стіни коридору, як і обидва боки сходів, були прикрашені старими іконами, цими властивими йому прикметами, які збирав о. ректор (Йосип Сліпий). Повіяло давниною й витонченістю української духовності в церковному мистецтві. Я не сподівався, що побачу таке багатство, хоч до того часу

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

мав змогу оглядати мистецькі скарби в різних музеях Західної Європи, зокрема в Бельгії й Німеччині... В почекальні перед канцелярією о. ректора стіни були прикрашені картинами сучасних мистців – О. Новаківського, І. Труша, О. Кульчицької, І. Іванця й інших» [3].

Будинок духовної академії до 1930-х років мав сліди обстрілу з польсько-української війни.

У 1939 р. з навалою більшовиків академію було закрито. Того ж року приміщення Греко-католицької богословської академії по вул. Коперника стала власністю ЛДУ ім. І. Франка. Під час Другої світової війни семінарія відновила свою діяльність. У 1945 р. більшовицька влада її ліквідувала. Більшість її професорів-викладачів було заарештовано і заслано до концтаборів; приміщення, майно і бібліотеку академії конфісковано, а випускники та студенти семінарії розсіялися по Україні та різних країнах світу. Семінарія існувала підпільно.

За часів радянської влади в даному приміщенні знаходився гуртожиток студентів, спортзал (теперішні аудиторії 6 і 7) і військова кафедра, яка на початку 1960-х років почала готувати офіцерів запасу зі студентів. У розпорядженні кафедри була навчальна техніка та озброєння, що розміщувалося у внутрішньому подвір'ї корпусу на вул. Дорошенка, 41. У 1993 р. колектив кафедри перейшов до об'єднаної міжвузівської військової кафедри при військовому інституті при НУ «Львівська політехніка».

У 1975 р. з головного корпусу університету переведено географічний факультет, який був створений у 1945 р. З 1961 по 2000 рр. у науково-дослідному секторі Університету діяла ґрунтознавча експедиція, яка переросла в науково-дослідну лабораторію (НДЛ-50). У 1970–80-ті роки її штат налічував близько 90 осіб. Багаторічним керівником (1968–1999) був М. Кіт. Науковою тематикою керували професори і доценти кафедри фізичної географії. На початку 1980-их рр. експедицію з корпусу по теперішній вул. Січових стільців було переведено в приміщення географічного факультету (Дорошенка, 41).

Семінарська церква Святого Духа. Семінарська церква Святого Духа була скромним однонавовим з півкруглою апсидою храмом під двосхилим дахом, який утворював трикутний фронтон на фасаді від вул. М. Коперника. Своєю архітектурою церква майже не виділялася серед одноманітної забудови колишнього монастиря. Стіни церкви були розписані художником Модестом Сосенком. В 1840-х рр. іконостас церкви був поновлений Мартином Яблонським. Церква була знищена під час Другої світової війни, 15 вересня 1939 р. німецькою бомбою (німці цілилися у будівлю Головної пошти). Залишилася лише струнка триярусна барокова вежа-дзвіниця, яка входила в ансамбль церкви Святого Духа. Іконостас церкви частково уцілів завдяки старанням мистецтвознавця Михайла Драгана, тодішнього директора Музею Львівської Богословської Академії. З руїн церкви тоді було врятовано шість ікон (хоч і з численними пошкодженнями) цього іконостасу, які тепер зберігаються у колекції Національного музею у Львові (музей був заснований в лютому 1905 р. митрополитом Андреем Шептицьким як приватна фундація під назвою «Церковний музей» для розвитку української культури) [1, 2].

Під час німецького бомбардування постраждала також й бібліотека Богословського товариства. У квітні 1944 р. вже радянська бомба знищила доценту бібліотеку й завдала непоправної шкоди музеєві.

Дзвіниця колишньої церкви Святого Духа – кам'яна, квадратна у плані, триярусна, з бароковим завершенням та витесаними з каменю вазами по кутах. Кожен з ярусів фланковано пілястрами та півколонами, вікна вежі мають півкруглі завершення. На вежі встановлено годинник з давнього Скиту Манявського (1786 р., відремонтований у 1987 р.). У фронтальну стіну вежі у 1890-их роках вмурована таблиця з написом «Istructioni Cleri Religiones Firmamento vovit Iosephus II. Any. Anno MDCCL XXXIII».

У 1987 р. із західного боку здійснено прибудову музейних приміщень. З 1990 р. у вежі-дзвіниці колишньої церкви Святого Духа розташований будинок музею «Русалки Дністрової», відділ Львівської галереї мистецтв. За музеєм, на невеликій площі встановлений пам'ятник з бронзи засновнику «Русалки Дністрової» Маркіяну Шашкевичу (1811–1843) (скульптори: Дмитро Крвавич, Микола Посікіра, арх. В. Дубініна та Михайло Федик, 1990 р.) [1, 2].

У квітні 1942 р. в газетах «Львівські вісті» і «Краківські вісті» оголошено конкурс, програмою якого було виготовлення архітектурного проекту на відбудову церкви Святого Духа на вул. М. Коперника, 36 у Львові. Ідею проведення цього конкурсу, незважаючи на важкі воєнні часи

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

та матеріальну скруту, подав ректор семінарії, а згодом митрополит і кардинал о. Йосиф Сліпий (його кабінет знаходився на другому поверсі семінарії, тепер географічний факультет, кімн. 34).

На конкурс надійшло 15 робіт. Другу нагороду отримали автори девізів «Чорна точка у зеленій» – Євген Нагірний і «Чорний хрест у колі» – Отто Федак у співавторстві з Олександром Пежанським. З усіх поданих тоді на конкурс проектів в оригіналі дотепер повністю зберігся лише один – проект архітектора Степана Гаврилюка під девізом «Собор».

В 1950-х роках розібрали руїни церкви і влаштували спортивні майданчики. Сьогодні на цьому місці – новий корпус АТС (автоматичної телефонної станції).

Видатні люди семінарії. Семінарія відіграла важливу роль в українському відродженні ХІХ ст. Тут закінчили богословські науки Маркіян Шашкевич, з гуртка богословів вийшли перші галицько-українські письменники. На спомин про Маркіяна Шашкевича вмурували в 1911 р. на правому боці вежі мармурову таблицю.

У семінарії навчався автор мелодії національного і державного гімну України о. Михайло Вербицький.

Викладачами були: о. проф. д-р Тит Мишковський, о. д-р Василь Лаба, о. д-р Гавриїл Костельник, о. д-р Спиридон Кархут, д-р Микола Чубатий, о. д-р Ігнатій Цегельський, о. проф. д-р Теодосій Галуцинський та ін. Серед новомучеників УГКЦ, які були викладачами Львівської Богословської Академії були о. д-р Андрій Іщак і о. проф. д-р Микола Конрад, який став деканом філософського відділу факультету.

Архітектура та скульптури семінарії. Будинок триповерховий, цегляний, тинькований, з високим цоколем поверхом. В плані прямокутний, з внутрішнім подвір'ям. Композиція головного фасаду симетрична, з трьома розкrepованими частинами – центральною і двома бічними; підкреслена розташованим по центру неоренесансовим вхідним порталом. Стіни головного фасаду на рівні першого, другого і третього поверхів декоровані лінійним рустом. Між першим і другим поверхами проходить профільований карниз, який у розкrepованих частинах декорований метопами і тригліфами, між цоколем і першим поверхами та над вікнами третього поверху – профільована тяга. Вхідний портал з брамою і світликком, прикрашений архівольтом, двома пілястрами тосканського ордену і завершений декоративним трикутним фронтоном. Вікна першого поверху без обрамувань; на другому і третьому поверхах з профільованими обрамуваннями; на другому – в основній частині завершені трикутними сандриками, у розкrepованих – сегментними сандриками. Цокольні вікна заґратовані. Будинок завершений профільованим класицистичним карнизом, прикрашеним сухариками, іонікою та кронштейнами, оздобленими листям аканту [5].

За зачиненою брамою головного входу до семінарії від вулиці Коперника пережили більшовицькі часи чотири барельєфи 1930-х років із рослинним орнаментом. Над трьома з них є літери-ініціали: «А. Ш.», «Й. С.» та «О. М.». Перший, без сумніву, встановлений на честь митрополита Андрея Шептицького, пам'ятник якому роботи скульптора Андрія Коверка стояв колись у подвір'ї семінарії. Другий – патріархові Йосипу Сліпому, який був ректором Богословської академії. Третій, напевне, вирізьблений для вшанування Олександра Малиновського (1889–1957), який менше відомий широкому загалу. Малиновський був до 1939 року віце-ректором семінарії [4].

За зразком європейських вищих навчальних закладів, Львівська семінарія, також мала свою емблему, що використовувалась і як герб. Герб тут можна побачити і зараз з вулиці Коперника.

Основною фігурою композиції є Святий Дух у вигляді голуба. Релігійні атрибути вказують на духовне спрямування цього навчального закладу. В цьому гербі зберігалися самотні елементи, характерні як для східного – архієрейський жезл, митра (богослужбовий головний убір єпископа та ієреїв) та горностаєва мантия, так і для західного – галеро (кардинальський капелюх із китичками) християнських обрядів. Забарвлення геральдичної композиції в даному випадку є невідоме так як усе зафарбовано в один колір. Ще одне зображення, як геральдична фігура, є у вигляді барельєфу розташоване в тому ж географічному корпусі. Разом із ініціалами Андрея Шептицького, Йосипа Сліпого та Олександра Малиновського є герби: Україна (Тризуб), Руське воєводство (Лев, що спирається на скалу), Шептицькі (Шептиці – родовий герб родини) та Львівська духовна семінарія Святого Духа (Святий Дух)... Герби та ініціали в середині примі-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

щення у доброму стані і є доглянутими. Натомість із геральдичною композицією знадвору – катастрофічна ситуація. Святий Дух майже увесь пошкоджений, скоріш за все, радянськими ідеологами, що у середині 60-х років збивали усіх орлів із фасадів львівських будинків і могли зачепити й зображення голуба. Реставрація цього барельєфу гармонійно б доповнювала не тільки колишній вхід у семінарію, а також композицію із меморіальною дошкою Митрополита Йосипа Сліпого [4].

В аудиторій 26 літом 2016 р. виявили оригінальні настінні розписи. «За оцінками фахівців віднайдений фрагмент розпису належить пензлю відомого художника Петра Холодного. Він був одним із засновників в образотворчому мистецтві 20-х років минулого століття українського національного стилю, який отримав назву «неовізантинізму». На частинці фрески, що ми віднайшли в одній з аудиторій факультету, зображено голуба, який є символом сходження Святого Духа. З цього малюнка віє неймовірною енергетикою. Це дійсно, як кажуть, намолене місце. Я впевнений, що подібні розписи є й інших навчальних приміщеннях. В шостій аудиторії, що на першому поверсі, до війни була семінарська капличка. Там точно повинні бути розписи» – розповідає декан географічного факультету Володимир Біланюк [9].

Пам'ятники, пам'ятні знаки й таблиці. Пам'ятник митрополиту Андрею Шептицькому. Пам'ятник, роботи відомого скульптора Андрія Коверка, встановлено 9 жовтня 1932 р. Це був перший український пам'ятник у Львові.

Після закриття польською владою Українського Таємного Університету митрополит Андрей Шептицький, зрозумівши, що не вдасться створити світський вищий навчальний заклад, вирішує заснувати духовний.

У 1929 р. на базі семінарії у Львові на вулиці Коперника відкривають Львівську богословську академію, яка до Другої світової війни залишалася єдиною українською вищою школою на Західній Україні. Крім теологічного, в академії функціонував ще філософський факультет, де вивчалися гуманітарні науки.

Ідея митрополита Андрея полягала в тому, щоби на базі академії згодом заснувати Український католицький університет. Для цього бракувало ще медичного факультету, який планувався на базі «Народної лікарни», та юридичного, котрий повинен був відкритися 1 вересня 1939 р. Як не прикро, але знову втіленню українського університету завадила світова війна. Андрей Шептицький особисто викладав в Академії аскетичну, регулярно провідував студентів.

У честь 30-річчя обіймання митрополитом кафедри вирішено поставити йому пам'ятник. Відомий галицький скульптор, «вихованець» митрополита, Андрій Коверко у 1931 р. створив монументальну статую Андрея Шептицького. Андрей Шептицький схвалив цю роботу. Пам'ятник мав стояти на площі святого Юра. Але польська влада не дозволила встановити цей пам'ятник. Пам'ятник було встановлено 9 жовтня 1932 р. в напіввідкритій капличці у саду (під стіною) греко-католицької теологічної академії на вул. Коперника, 38, розташованому між будинком академії (тепер географічний факультет ЛНУ ім. І.Франка) та вулицями Сикстуською (нині вул. Дорошенка) та вул. Коперника.

Монумент був виготовлений з вапнякового каменю. На відкритті хор студентів Академії відспівав твір «Мученики в колізею», після цього о. Йосиф Сліпий виголосив промову про Митрополита як діяча і мецената в царині науки, а відтак хор виконав «Пісню неопітів» Тараса Шевченка, композитора Б. Кудрика. Ідея пам'ятника винятково символічна для всіх часів: Митрополит вбраний в чернечу рясу, яку вважав за найвищий скарб свого життя, до грудей пригортає хрест, як символ віри, що провадила його через неспокійне «життєве море» і задля якої постійно готовий був піти на мученицьку смерть, з опущеною головою перед Божим маєстатом та обличчям сповненим глибокого співчуття й любови до ближнього та невимовної молитовної турботи про долю народу й України.

Пам'ятник простояв до 1939 р., коли його, за спогадами Йосифа Сліпого, знищила Червона армія. Дивом збереглася у фондах Національного музею проектна модель, яка стала основою для відтворення (з невеликими змінами) пам'ятника Митрополиту Андрею скульптором Миколою Посікірою, встановлення його на площі Святого Юра й урочистого відкриття 29 липня 2015 р.

Доктор мистецтвознавства Юрій Бірюльов: «Був це взагалі перший український пам'ятник в місті над Полтвою. Цікаво вирішена голова митрополита... сміливо, виразно вирізьблена в

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

камені близько 1931 р. Виконуючи... монументальну статую (цілу постать), Коверко... реалістично потрактував голову, акцентуючи, однак, на стані натхнення священика. Інакше змодельював узагальнений корпус тіла, з важкими, ритмічними фалдами одягу».

На стіні колишньої семінарії та академії, з боку вул. Коперника у 1997 р. встановлено велику бронзову пам'ятну таблицю Патріарху УГКЦ, ректору Богословської академії Йосифу Сліпому (скульптор Юліан Савко, архітектор Р. Кичма).

12 грудня 2007 р. у подвір'ї географічного факультету урочисто відкрили пам'ятну таблицю присвячену 130-річчю від народження і 70-річчю від смерті фундатора української географії Степану Рудницькому. Текст таблиці: «У Львівському університеті навчався (1896–1899 рр.) і працював (1908–1919 рр.) фундатор новітньої української географії, картографії і землезнавчої освіти, академік Степан Рудницький (1877–1937 рр.)». В урочистому відкритті взяли участь і виступили Заслужений професор університету О. Шаблій, проректор З. Мамчур, декан ф-ту міжнародних відносин М. Мальський. Посвяту пам'ятної таблиці здійснив о. Володимир з Греко-католицької церкви Святої Анни у м. Львові.

14 травня 2012 р. у дворіку географічного факультету відбулося урочисте відкриття першого у світі пам'ятника наплічнику. Непересічна подія зібрала знаних географів, академічну спільноту університету й представників міської влади Львова під спільним знаменом вшанування символу всіх мандрівників, дослідників і туристів. Зі вступним словом виступив декан географічного факультету Володимир Біланюк. Урочисто зняли накриття із пам'ятника ректор Університету Іван Вакарчук, проректор з науково-педагогічної роботи З. Мамчур і голова студентської ради географічного факультету А. Мичко.

Тоді під керівництвом декана географічного факультету Володимира Біланюка проводили реконструкцію та озелення дворіка.

20 грудня 2012 р. на корпусі географічного факультету відкрили й посвятили меморіальну таблицю Олени Степанів. Текст таблиці: «У Львівському університеті навчалася (1912–1914) і працювала (1945–1947) героїня визвольних змагань, видатна вчена географ, доктор філософії Олена Степанів (1892–1963)». Таблицю встановили до 120-річчя від народження Олени Степанів.

22 листопада 2013 р. на подвір'ї географічного факультету відбулося відкриття і посвячення меморіальної дошки першому українському доктору філософії у ділянці географії, автору «Народописної карти українсько-руського народу», дійсному члену НТШ Григорію Величку (1863–1932 рр.).

15 травня 2014 р. на географічному факультеті відбулось урочисте відкриття меморіальної аудиторії імені героя Небесної сотні Ігоря Костенка.

Ігор Ігорович Костенко (31 грудня 1991 р., Зубрець, Бучацький район, Тернопільська область, Україна – 20 лютого 2014 р., Київ, Україна) – український журналіст, студент-географ, активіст Євромайдану, дописувач української Вікіпедії. Загинув під час протистояння на вулиці Інститутській. Герой України.

20 лютого 2018 р. відкрито пам'ятник Герою Небесної Сотні, Герою України – Ігорю Костенку на подвір'ї географічного факультету.

30 жовтня 2019 р. урочисто встановили пам'ятну табличку з іменем відомого географа та археолога Юрія Полянського. У заході взяли участь представники Наукового товариства ім. Шевченка, члени Малої академії наук, родичі Юрія Полянського, зокрема його внучка Христина Полянська зі США, а також адміністрація, викладачі та студенти Університету.

Колектив географічного факультету пишається тим, що працює в такій історичній будівлі. У жовтні 1848 р. в цьому будинках відбувся «Собор руських учених», а аудиторії та коридори добре пам'ятають великих митрополитів Андрея Шептицького та Йосифа Сліпого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байцар А. Л. Університетський корпус на вул. Дорошенка, 41: історія і сучасність. *Каменяр*. № 9, грудень 2012 р. URL: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=3274>
2. Байцар А. Л. Університетський корпус на вул. Дорошенка–Коперника: історія та сучасність. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матер. міжнарод. наук. конф. Львів, 2013. Т. 1. С. 19–21.
3. Географічний факультет. До 130-річчя географії у Львівському університеті / за ред. В. Біланюка, Є. Іванова. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. 92 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

4. Завадовський Т. Львів, якого не помічаємо: герби із зображенням Святого Духа на будівлі географічного факультету. URL: <http://www.kmc.in.ua/історія/14193-львів>
5. Інтерактивний Львів. Вул. Дорошенка, 41 – корпус ЛНУ ім. Франка. URL: <http://www.lvivcenter.org/uk/lia/objects/doroshenka-41/>
6. Іпатов Є. Львів, якого не повернеш. Семінарія Святого Духа. URL: <http://photo-lviv.in.ua/lviv-yakoho-ne-povernesh-seminariya-svyatoho-duha/>
7. Кравчук Я. С. Географія у Львівському університеті. *Проблеми географії України*: матер. наук. конф. Львів, 1994. С. 3–4.
8. Кравчук Я. С. Львівська географія за 120 років: історія, персоналії, наукові напрями і школи. *Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки*: матер. міжнарод. наук. конф. Львів, 2003. С. 3–16.
9. Унікальні фрески знайшли в аудиторії Франкового університету. URL: <http://catholicnews.org.ua/>

* * *

УДК 911.3:[811.161.2'27'373:1]

КОНЦЕПЦІЯ МОВНИХ ІГОР У НАУКОВОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

З'ясовано філософську сутність поняття «мовна гра» як інтелектуальної діяльності щодо використання мовних одиниць і словосполук відповідно до певних правил і настанов. Розкрито можливості застосування поняття «мовна гра» в суспільно-географічному дискурсі. Закцентовано такі вияви мовно-географічних ігор: трансдисциплінарна метафоризація наукового знання; використання полісемного і синонімічного потенціалу українськомовних лексичних одиниць; зміна співвідношення чужомовних запозичень і питомої лексики; ідеологізація / деідеологізація понять і термінів; мовна компресія змісту понять. Висновано щодо важливості модального аналізу для створення і розуміння суспільно-географічних текстів.

Ключові слова: лінгвістична філософія, вербальна мова, мовна гра, модальність наукових текстів, науковий дискурс, географія, суспільна географія.

THE CONCEPT OF LANGUAGE GAMES IN THE SCIENTIFIC HUMAN-GEOGRAPHICAL DISCOURSE

Myroslava Vlakh

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The philosophical essence of the concept of «language game» as an intellectual activity regarding the use of language units and phrases in accordance with certain rules and guidelines is clarified. The possibilities of using the concept of «language game» in human-geographical discourse are revealed. The following manifestations of linguistic and geographical games are accented: transdisciplinary metaphorization of scientific knowledge; use of polysemous and synonymous potential of Ukrainian-language lexical units; change in the ratio of foreign loanwords and autochthonous vocabulary; ideologization / deideologization of concepts and terms; linguistic compression of the content of concepts. Importance of modal analysis for the creation and understanding of human-geographical texts is concluded.

Keywords: linguistic philosophy, verbal language, language game, modality of scientific texts, scientific discourse, geography, human geography.

Актуальність дослідження зумовлена пізнавальними і прикладними можливостями трансдисциплінарного підходу до аналізу вербальної мови суспільної географії із застосуванням напрацьовань лінгвістичної філософії, соціолінгвістики, теорії географічної науки. В українській географії такий методологічний підхід уперше нами було апробовано на прикладі наукової мови галицьких географів міжвоєнного періоду Ю. Полянського [8] та О. Степанів [6]. Нагальним стало висвітлення досліджуваної проблеми з використанням сучасних суспільно-географічних текстів.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Мета дослідження полягає в розкритті на основі філософського поняття «мовна гра» можливостей вербального вираження суспільно-географічних понять для з'ясування їхньої концептуальної сутності та авторського ставлення до досліджуваної дійсності.

Методологічною основою вивчення вербальної мови науки є *аналітична філософія*, яка досліджує питання істини, знання та його мовних форм вираження, відношення суб'єкта і об'єкта пізнання, ментального і фізичного. Упродовж історичного розвитку предметне поле аналітичної філософії змінювалося: від *реальності* (тлумачення через мову відношень між внутрішнім світом людини і довкіллям) наприкінці XIX ст. – на початку 30-х рр. XX ст. до вивчення *ідеальної мови* як універсального засобу пізнання світу в 20–30-х рр. та дослідження *природної мови* в 40–60-х рр. XX ст.

На середину XX ст. виник новий напрям аналітичної філософії – *лінгвістична філософія*. Пізнання світу філософами-аналітиками було замінене пізнанням мови. Розуміння сутності лінгвістичної філософії впливає з таких тверджень: «розгляду мови не передуює розгляд думки; розгляд мови вичерпує розгляд мислення; немає інших, окрім мови, адекватних способів, за допомогою яких може бути досягнутий адекватний розгляд думки» [13, с. 36].

Важливим поняттям лінгвістичної філософії є *мовна гра* (англ. *language game*), яке запровадив австрійсько-англійський філософ Л. Вітгенштайн (1889–1951) у праці «Філософські дослідження» (1953) [17]. Воно означає інтелектуальну діяльність, що виражається в описі світу, об'єктів тощо через цілісну систему речень, яка організована сукупністю правил, недотримання яких призводить до припинення мовної гри.

На виникнення логіко-філософської концепції мовних ігор вплинув вихід праці американських математиків Дж. фон Неймана і О. Моргенштерна «Теорія ігор і економічна поведінка» (1944) [16]. Теорія ігор стосувалася математичних моделей прийняття оптимальних рішень в умовах конфліктів. Обрання оптимальної мовної гри в кожному конкретному випадку залежить від предмета дослідження, а також ілокутивного (англ. *il* – префікс, який має підсилювальне значення, і *locution* – мовний зворот), або мовно-підсилювального наміру.

Вирізняють такі типи ілокутивних актів: *репрезентативи* (смысл виражає думка, зафіксована за допомогою певного висловлення), *директиви* (накази, вимоги, команди, смысл яких полягає в безпеліційному виконанні), *комісиви* (смысл, зумовлений очікуваннями співрозмовника), *експресиви* (смысл полягає у прагненні вплинути на висловлення та дії співрозмовника), *декларації* (смысл зумовлений контекстом дії, яка передбачає настання певного результату).

Для наукової мови характерні переважно репрезентативні, менше – експресивні ілокутивні акти, що мають за мету розкрити її когнітивну і комунікативну функції. Декларативна ілокуція стосується методології і методики дослідження, що передбачає дотримання певних науково-теоретичних засад, використання конкретних методів і прийомів (наприклад, методика поняттєво-термінологічного дослідження).

Проблему мовних ігор заaktuалізувало потрактування постмодерної науки як дискурсу – різновиду комунікативної взаємодії, коли відбулося зміщення від проблеми взаємодії об'єкта і суб'єкта дослідження з усталеністю наукових традицій, норм, цінностей до аналізу її мови. Французький філософ-постструктураліст і теоретик літератури Ж.-Ф. Ліотар (1924–1998) стверджував, що науковий дискурс і є мовною грою [10]. Вона виражає соціальні взаємозв'язки, легітиміє наукове знання в постмодерному соціокультурному просторі. Український філософ С. Ягодзінський вважає, що мовна гра є методологічним принципом аналізу наукового дискурсу, його органічним складником, атрибутом [15, с. 101]. На те, що сучасна наука, попри усю складність, формалізованість, структурність, штучність, містить ігрові принципи, вказував також С. Кримський. На думку філософа, мовні ігри зумовлені варіативністю мислення, що зумовлює множинність способів розв'язання проблемних ситуацій, комплементарність можливих сценаріїв розвитку [9, с. 32].

Мовні ігри характерні й для суспільної географії, когнітивні практики якої відбуваються за зразком суспільних і гуманітарних наук із важливістю інтерпретацій, контекстів, нечіткістю понять, у противагу строгим природничим наукам. На нашу думку, головними формами мовних ігор у науковому суспільно-географічному дискурсі є трансдисциплінарна метафоризація наукового знання, широке використання синонімного і полісемного потенціалу українсько-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

мовних одиниць, збільшення / зменшення чужомовних запозичень, ідеологізація / деідеологізація понять і термінів, мовна компресія змісту понять. Особливості використовуваних мовних ігор розкриває модальний аналіз наукових текстів.

Трансдисциплінарна метафоризація суспільно-географічного знання. Найпоширенішою формою мовних ігор географічної науки загалом, суспільно-географічної зокрема, є метафоризація знання, тобто його вербальна позначка за принципом подібності та аналогії достатньо віддалених об'єктів та явищ геодійсності. Діалектика географічної метафоризації відображає процес перетворення лексем природної мови у наївні поняття на основі безпосереднього порівняння і прямої аналогії (жива метафора), далі – у логічні поняття за допомогою мисленевих операцій (мертва метафора). Різномасштабність побудови географічних метафор дає змогу висувати, що це універсальний спосіб світовідчуття та світорозуміння. За допомогою метафор відбувається семантичний рух, а також перенесення, поширення, з'єднання, народження нових сенсів. Найбільший вияв мовних ігор характерний для початкового етапу географічної метафоризації, що підтверджують приклади міфологічного світовідображення, а також географічні грецизми і латинізми періоду Античності [5, с. 66–69]. Метафоричне переосмислення об'єктів і явищ характерне також для сучасного процесу ретермінологізації (*статистичний рельєф, економічний рельєф, ландшафт пам'яті / забуття, хмарні технології, хмарний простір, дисперсне розселення* та ін.).

Зіставлення достатньо віддалених один від одного об'єктів дійсності зумовлює трансдисциплінарний характер метафоризації. Саме особливості використовуваних метафор покладено в основу виокремлення видів трансдисциплінарності: ілюстративне використання метафори та образної мови (трансдисциплінарність-0), використання генеральних метафор, які мають фундаментальне пізнавальне значення (трансдисциплінарність-3) [6, с. 77].

Найяскравішу метафоричність мають терміни, утворені на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття докільця за критеріями розміщення, розміру, висоти, форми, кольору об'єктів [6, с. 144–145].

Тенденція до трансдисциплінарності географічного знання зумовила виникнення понять із дуже широким обсягом – *мегаметафор* (полісемних термінів). До мегаметафор належать лексеми *природа, світ, космос, машина, організм, організація, система, ринок, театр, простір, територія, дім, управління, театр, дзеркало* тощо [6, с. 143–144]. Географічна метафоризація як важливий дескриптивний метод пізнання геодійсності на класичному етапі розвитку науки стає номотетивним методом дослідження для постнекласичної науки.

Розвиток географічної науки, зокрема розширення її об'єкт-предметної сфери, збільшення кількості міждисциплінарних зв'язків, запозичення нових методів дослідження, використання трансдисциплінарного підходу, посилює метафоризацію її вербальної мови. Наприклад, яскравий метафоричний ряд утворюють прикметникові морфеми різних видів життєдіяльності людини і традиційні лексеми – *пункт, центр, округ, куш, вузол, мережа, система, комплекс, кластер, габ* (промисловий пункт, агропромисловий центр, освітній округ, економічний вузол, промисловий кластер, газотранспортний габ, транспортна мережа, геологістична система, мережеве суспільство тощо).

Географічна лексикологія ілюструє використання й такого різновиду метафор як *метонімія*, коли зіставлення відбувається не за схожістю об'єктів, а за ознакою суміжності (належності до одного кола явищ, до понять одного порядку тощо). Метонімічний характер мають назви сучасних міждисциплінарних понять і наукових суспільно-географічних напрямів: *геоекономіка – економічна географія; геоекологія – екологічна географія; геопоетика – поетична географія – поетика простору; геоімагологія – імажинальна географія; геокультура – культурна географія; геофілософія (геософія) – філософія простору (місця), геологістика – логістична географія* тощо. Виникнення складних сцієнтонімів із морфемою *гео-* відображає посилення просторового підходу в науках, суміжних із географією (*геопросторова мовна гра*).

У сучасному науковому дискурсі використовують поняття *когнітивна (концептуальна) метафора*, що означає стійкі словесні відповідники, які тривало існують у мовній і культурній традиції. Когнітивна метафора передбачає розуміння однієї ідеї, сфери діяльності, концептуального домену (будь-яка послідовність людського досвіду) відносно іншого. Науковці розуміють метафоризацію як принцип самого мислення, а метафору – як узгодження двох структур:

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

структури «джерела», що пізнається через досвід, і структури мети [4, с. 141]. Наприклад, когнітивними метафорами послуговується загальне землезнавство (Земля як *організм*), політична географія і геополітика (світосистема – *велика шахівниця*, політичні партії – *болото*, цивілізаційні відмінності – *Захід–Схід*, відмінності економічного розвитку і соціальної стратифікації – *Глобальна Північ–Глобальний Південь*), економіка (*концепція «пампуха»*, яка узгоджує розвиток економіки і екологічних можливостей Землі), екологія (*екологічний слід*) тощо. Тенденція до узагальнення суспільно-географічних понять через метафоризацію (розширення їхнього обсягу) підтверджує процес концептуалізації науки.

Історичність ігор чужомовних запозичень і питомої наукової лексики. Проблема чужомовних запозичень і питомої наукової лексики постала з часу формування модерної національної географічної науки. Фундатор української наукової географії С. Рудницький вважав, що міжнародні терміни позбавляють українську науку її «загумінковості». Водночас науковець пропагував українськомовні відповідники для географічних понять [12].

В умовах постсоветської дійсності актуальною мовнонауковою проблемою стало активне відродження (а не лише лексичне збереження) первинних українських номінацій, вилучених із наукового вжитку за часів Великого терору 20–30-х рр. ХХ ст. чи «зближення» братніх народів і творення «нової історичної спільноти людей» у советський період, формування *Lingua Sovietica* як феномена тоталітарної політичної культури. Аналіз географічної термінології в історико-лінгвальному контексті показує значні втрати української науки через заміну правильно зорієнтованих, емотивно-оцінних, експресивних термінів російськомовними лексемами або термінами-інтернаціоналізмами в російській транскрипції. Внаслідок цього втрачена яскрава образність, яка давала змогу заглибитись у те чи те наукове поняття, окреслити контури його семантики і створювала основу для конструктивного розвитку. Зокрема, для деколонізації наукової мови суспільно-географічної науки потрібно повернути такі репресовані питомі лексеми: *край* (у значенні район, територія, країна), *область*, *околиця*, *округа*, *осередок*, *оселя* (по-сучасному – тип заселення), *осяг*, *черен*, *ядро* та ін.

Не менш важливо послуговуватися українськомовними відповідниками, принаймні як синонімами, давньо-засвоєних термінів-інтернаціоналізмів. Наприклад, на позначку окремих видів розвитку переважають усталені латинізми, які мають українські відповідники, що також доречні в наукових текстах, як-от: глобальний – *усесвітній*, *усеохопний*; еволюційний – *поступальний*; еквівалентний – *рівнозначний*, *рівновартний*, *рівноцінний*; ексклюзивний – *рідкісний*, *винятковий*; чужомовні синоніми – *безпрецедентний*, *феноменальний*; ефективний – *дієвий*, *дійовий*, *продуктивний*, *плідний*, *результативний*; збалансований – *співвідносний*, *рівноважний*; інтегральний – *суцільний*, *неподільний*, *єдиний*, *цілісний*; інтенсивний – *посилений*; пропорційний – *відповідний*, *узгоджений*, *домірний*, *співрозмірний*, *сумірний*; раціональний – *доцільний*; революційний – *поворотний*.

Мовнонауковою модою сьогодення стала англійзація наукових текстів. Надмір англізмів (наприклад: *габ*, *маркетинг*, *менеджмент*, *стейкголдер* замість українськомовних відповідників *вузол*, *збут*, *урядування*, *роботодавець*) очужують мову української науки та перешкоджають її розвитку. Українізація вербальної мови географії сприятиме піднесенню міжнародного статусу і престижності української науки.

Отже, мовна маніпуляція *чуже* – *своє* завжди має конкретний вияв залежно від дії екстралінгвальних чинників, а також ціннісної орієнтації її суб'єктів.

Полісемний і синонімний потенціал українськомовних одиниць як чинник мовних ігор. Важливим чинником сучасних мовнонаукових ігор є багатий лексичний склад української мови, спричинений її давністю, а також наявністю діалектних відмін. Можливості до вжитку окремих лексем, залежно від ситуативного контексту, надають обширні лексико-семантичні поля – сукупності лексичних одиниць, об'єднаних за подібністю змісту та асоціацій. Наприклад, на позначку дискретності геопростору, окрім понять «межа» та «помежів'я», в українській мові можна послуговуватися такими відповідниками: *рубіж*, *границя*, *кордон*, *обмеження*, *край*, *кінець*, *межник*, *розмежувальна лінія*, *лінія поділу*, *поділ*, *межова лінія*, *гранична лінія*, *окраїнна лінія*, *грань* і відповідно – *порубіжжя*, *пограниччя*, *гранична смуга*, *черезсмужжя*, *межова земля*, *покордоння*, *прикордоння*, *прикордонна смуга (пояс)*, *прикордонний регіон*, *прикордонний простір*, *окраїна*,

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

околиця, периферія, транскордоння, транскордонний регіон. Досліджувані синонімічні ряди доповнюють й діалектні відповідники (наприклад, у буковин. діалекті *готар* – межа, *готарити* – розмежовувати (від рум. *hotar* – межа), а ще старослов'янськи – *обруб*, *обніжок*, *обміжок*, *пруг*).

Полісемність, як підстава для мовних ігор, виникає за відсутності фахових словників із кодифікованими термінами. Як приклад наведемо багатозначну лексему «положення», що окрім *просторовості* (розміщення кого-, чого-небудь у просторі, місцерозташування якогонебудь пункту чи ділянки земної поверхні), позначає й певне *становище*, зумовлене відповідними обставинами; сукупність обставин, що створюють те чи те становище; *місце*, роль людини у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі; *зведення* правил, законів і т. ін. із певних питань; *твердження*, *думку*, що лежить в основі чого-небудь, *тезу* [3, с. 851]. Це зумовило наявність у науковому обігу, окрім географічного положення, й таких терміно-одиниць: *географічне розміщення*, *географічне розташування*, *географічне позиціонування* та ін. Наведені приклади виявляють проблему коректного застосування відносного прикметника *географічний*, що позначає належність до географічної науки. На думку В. Пашенка, на позначку термінів об'єктно-сутнісної мови не варто вживати похідники від сцієнтонімів. Із цих міркувань змістово правильними є терміни *геоположення*, *геопозиціонування*, *геомісце*, де морфема *гео-* відображає належність до земного [11]. Отже, маємо приклад мовної гри означень *географічний і земний*.

Закономірність набуття і зняття змістових ідеологічних нашарувань суспільно-географічних термінів. Зовнішня (економічна, соціальна, культурна, політична) зумовленість змісту суспільно-географічних понять актуалізує питання їхньої заідеологізованості, або мовної ідеологічної ігор у науковому дискурсі. Для постсоветської суспільної географії актуальним стало надання термінам нових значень (*реінтерпретація термінів*).

Сутність цієї проблеми розкриває, наприклад, аналіз змісту поняття «продуктивні сили». У марксистсько-ленінській політекономії поняття «продуктивні сили» потрактовували як поєднання засобів виробництва (предметів праці, знарядь праці) і трудових ресурсів, унаслідок чого відбувається матеріальне виробництво (будь-яку іншу діяльність вважали непродуктивною). Тепер продуктивні сили розуміють як «поєднання місць докладання праці і людських ресурсів, унаслідок чого здійснюється діяльність, корисна суспільству, частині суспільства чи людині за умови, що ця діяльність не суперечить суспільним морально-етичним нормам і цінностям» [14, с. 6].

Економічний детермінізм марксистсько-ленінської політекономії, як методологічної основи економічної географії советського періоду, відображають також поняття *народне господарство*, *робоча сила*, *трудова ресурси*, *трудова резерви*, *невиробнича сфера народногосподарського комплексу* та ін. Зразками заміни «ідеологізмів» є *людські ресурси*, *людський потенціал*, *людський капітал* замість *трудова ресурси*; *національне* (в розумінні державне) *господарство* замість *народне господарство*; *соціальна сфера економіки* замість *невиробнича сфера економіки*; *оборонне підприємство*, *оборонна промисловість*, *міжгалузевий оборонно-промисловий комплекс*, *оборонно-безпековий комплекс* замість *військового підприємства*, *військової промисловості*, *військово-промисловий комплекс*; *заробітчанська міграція* замість *трудова міграція* та ін. Заміна заідеологізованих термінів відповідає соціальній спрямованості Української Держави, відображає демократичні засади українського суспільства, повагу до норм міжнародного права.

Еволюція змісту простежується й на прикладі поняття «природокористування». Поняття «природокористування» визначальне для економічної географії, позаяк процес праці в матеріальному виробництві відбувається між людиною і природою. У широкому філософському сенсі зміст цього поняття полягає в розкритті взаємодії суспільства і природи в контексті різних методологічних засад (від географічного детермінізму до географічного індетермінізму), у вузькому – це використання природних умов і ресурсів у конкретному виді життєдіяльності людини і суспільства. Запропоноване у 60-х роках ХХ ст. стисле поняття *природокористування*, замість розлогого – *використання природних ресурсів*, відображало господарський характер взаємодії суспільства і природи: природа – всезагальна основа праці.

Еволюція змісту поняття «природокористування» пов'язана з формуванням еколого-економічного, соціоекологічного підходів до його потрактування з відповідною зміною акцентів від ресурсозабезпечення до ресурсозбереження, ресурсощадності, ресурсозамінності, охорони при-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

родного розмаїття, збереження генофонду території для прийдешніх поколінь. У постіндустріальному суспільстві актуальними стають не використання, перетворення, освоєння, а *відтворення*, особливо розширене, природного потенціалу території (моделі не конструктивно-перетворювального, а конструктивно-відтворювального природокористування) та збереження природного довкілля людини. Як можливий варіант заміни хибно зорієнтованого поняття «природокористування», пропонуємо поняття «природопослугування» (подібно до поняття «екосистемні послуги»). Воно налаштовує на розуміння процесу взаємодії природи і суспільства як *допомоги, сприяння*, а не тільки *обслуговування* природою людини (суспільства). У контексті концепції збалансованого розвитку можна послугуватися поняттям *відповідальне природокористування*.

Для суспільно-географічної науки важливо також дотримуватися мовної (вербальної) толерантності на позначку суспільних об'єктів і явищ, відповідно до загального принципу толерантності як позиціонування різноманітності. Прикладами інтолерантних термінів з негативною емоційно-оцінною конотацією, які трапляються у наукових текстах, є такі: *мала держава; країна-карлик; країни «золотого мільярда»* (основне населення); *країни «другого мільярда»* (напівосновне населення), *допоміжне населення; країна, що не відбулася*, або *недокраїна* (англ. *failed state*); *країна-проект; країна-аутсайдер* та ін. Ці терміносполуки беруть участь у сучасних мовних іграх з політичної толерантності / інтолерантності.

Окрім політико-інтолерантних, натрапляємо також на соціально-інтолерантні терміни: наприклад, *населення похилого віку* як невдалий переклад з рос. *население преклонного возраста*. В українському варіанті ліпше – *населення старшого (літнього) віку* (англ. *population of old age*), що не має негативних конотацій, як і *населення дитячого, молодого, середнього віків*. Як висновок: толерантність наукової мови може бути досягнута через зниження емоційного складника терміноодиноць (мовнонаукова гра емоцій).

Мовна компресія змісту суспільно-географічних понять. Прагнення до стислості загально-вживаної мови, що виявляється в заміні вербальних знаків іконічними, символічними, індексними (своєрідна ієрогліфізація за допомогою емодзі, смайликів тощо), стосується й мови науки. Її посиленню сприяють сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Тенденція до мовної компресії змісту понять виявляється насамперед через різні способи абрєвіації: звукової (ВООЗ, НАТО та ін.), літерної (АПК, ПЕК, ТВК та ін.) складової (*макроекобуд, Укроборонпром, Укравтодор* (по-сучасному – САДУ, або Служба автомобільних доріг України) та ін.), комбінованої (*автотранспорт, гідростанція, екосистема* та інші складні лексеми, першими частинами яких є морфеми іншомовного походження). З-поміж новотворів комбінованого типу абрєвіації вирізняють лексеми з усиченням першого слова навіть до однієї букви (*е-економіка* – електронна, або цифрова економіка; *е-маркетинг, е-менеджмент, е-комерція, е-держава* та ін.). Як спосіб словотвору, абрєвіація особливо активізується в часі суспільних змін, які зумовлюють виникнення нових понять. Потребу в абрєвіації зумовлює надмір складених терміноодиноць, що загалом відображає недостатню виробленість наукової термінології.

Компресія змісту понять досягається також за допомогою цифрових додатків (*індустрія 1.0, індустрія 2.0, індустрія 3.0, індустрія 4.0, індустрія 5.0; суспільство 1.0, суспільство 2.0, суспільство 3.0, суспільство 4.0, суспільство 5.0; наука 2.0, 4.0 та ін.*).

Використання буквених, цифрових компонентів складених терміноодиноць актуалізує проблему їхньої змістової і формальної сполучуваності. Перевагу варто надавати зразкам, утвореним на основі однієї мовної системи. Наприклад, чужомовні морфеми *мега-, макро-, мезо-, мікро-* у складних словах недоречно вживати з українськомовними лексемами, як-от: *мікронідприємство, макросередовище* та ін. (окрім вже узвичаєних – *мікросвіт, макросвіт, мегасвіт, мікрочастинка* та ін.).

Специфічною формою компресії і водночас метафоризації наукового знання є наукові афоризми і меми (грец. *μύθημα* – подібність) як окремі одиниці інформації, знання, що стисло і доступно розкривають сутність наукових ідей, теорій, концепцій. Меми, подібно до біологічних генів, є реплікаторами, тобто об'єктами, які для розмноження (поширення) копіюють самі себе (Р. Докінз). Прикладами наукових мемів можуть бути такі вислови: «Історія є географія в часі, а географія – історія в просторі» (Ж. Е. Реклю); «Ґрунт – дзеркало ландшафту» (В. Докучаєв); «Єдність в різноманітті» (ґасло ЕС, прийняте 2000 року); «Земля – живий організм» (гіпотеза Геї Дж.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Лавлока); «Бог використовує війни, щоб люди вивчали географію» (А. Бірс), «Межі моєї мови визначають межі мого світу» (Л. Вітгенштайн); «Боротьба Ї проти Z» (літера Ї як маркер української мови, Z – символ російської агресії в Україну) та ін.

Динамізм суспільного життя й надалі інтенсифікуватиме мовні ігри з економії засобів для вираження того самого змісту суспільно-географічних понять.

Модальний аналіз суспільно-географічних текстів: єдність об'єктивного і суб'єктивного. Загальні особливості мовних ігор розкриває модальний аналіз наукових текстів. Вирізняють об'єктивну (онтологічну, внутрішню) та суб'єктивну (суб'єктивно-оцінну, зовнішню) текстові модальності. Об'єктивна модальність тексту *«виражає відношення того, про що повідомляє адресант (мовець, автор), до об'єктивної дійсності в аспекті реальності / ірреальності, можливості / неможливості, бажаності / небажаності, необхідності / вірогідності змісту повідомлюваного»* [1, с. 242].

У мовних маніпуляціях визначальною є суб'єктивна модальність текстів – *«низка різноманітних відношень адресанта (мовця, автора) до повідомлюваного: позитивних / негативних, очікуваних / неочікуваних, приємних / неприємних, прийнятних / неприйнятних, серйозних / несерйозних, впевненості / невпевненості, згоди / незгоди та багатьох інших»* задля впливу на адресата тексту [1, с. 242].

Суб'єктивна модальність пов'язана з поверхневою текстовою структурою, яку безпосередньо сприймає адресат, тобто з мовним (матеріальним) втіленням текстового змісту. Звідси – для творення і розуміння наукового тексту важливими є лексичні, граматичні, стилістичні особливості вербальної мови його автора. Наприклад, суб'єктивну модальність наукових текстів О. Степанів розкривають використовувані авторкою лексичні, граматичні, стилістичні засоби, зокрема питоми лексеми, модальні слова, природна дієслівність, спонукальна форма способу дії, метафоричність [6].

Поняття «мовнонаукова гра», потрактовуване з аналітично-філософських позицій як переважне вживання за певними правилами у наукових текстах тих чи тих лексичних одиниць і словосполук, допомагає розкрити глибинні сенси аналізованих суспільно-географічних понять та авторське ставлення до них.

Розвинений лексичний склад природної української мови, її полісемний і синонімний потенціал зумовлюють використання трансдисциплінарного способу метафоризації на позначку суспільно-географічних понять, варіативність наукової термінологіки. Натомість історичний характер формування вербальної мови української суспільної географії зумовлює наявність мовної гри запозичених і питомих термінологіем, а також доречність терміноодиниць, позбавлених ідеологічних конотацій. Інформаційно-комунікаційні технології, динамізм суспільного життя зумовлюють ігри з мовної компресії змісту суспільно-географічних понять.

Особливості авторських мовнонаукових ігор розкриває модальний аналіз наукових текстів, що передбачає виявлення об'єктивних підстав їхнього створення (об'єктивна модальність) та можливостей суб'єкта щодо вибору лексичних, граматичних і стилістичних засобів (суб'єктивна модальність).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф., Кочан І. Лінгвістика тексту: підручник / вид. 2-ге, доп. та доопр. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 326 с.
2. Бацевич Ф. Нариси з теорії тексту: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 280 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
4. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 488 с.
5. Влах М. Історія географії: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 338 с.
6. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 344 с.
7. Влах М. Модальний вимір наукових текстів Олени Степанів у світлі модерних підходів. *Доктор філології Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог*: матер. міжнарод. наук. онлайн-семінару (м. Львів, 20 грудня 2022 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

8. Влах М. Р. Наукова мова професора Юрія Полянського: концептуальний і лінгвістичний виміри. *Професор Юрій Полянський: від плакорів Поділля до засніжених Анд: матер. Всеукр. онлайн-семінару, (27–28 травня 2022 р.).* Тернопіль: Вектор, 2022. С. 32–46.
9. Кримський С. Б. Трансформація методологічної свідомості науки. *Наука та наукознавство.* 1996. № 3–4. С. 32–38.
10. Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка.* 1995. № 5–6. С. 15–38.
11. Пашенко В. М. Атрибутивне наукознавство. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 336 с.
12. Рудницький С. Начерк географічної термінології. *Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ.* Львів, 1908. Т. XII. 151 с.
13. Синиця А. С. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 448 с.
14. Шевчук Л. Розміщення продуктивних сил. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 149 с.
15. Ягодзінський С. М. Наукова та побутова мови в структурі сучасного наукового дискурсу. *Вісник Національного авіаційного університету.* Сер.: Філософія. Культурологія. 2009. № 2(10). С. 99–104.
16. Von Neumann J., Morgenstern O. *Theory of Games and Economic Behavior.* Princeton: Princeton University Press, 1944. 674 p.
17. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations.* The german text, with a revised english translation. Hrsg.: G. E. M. Anscombe. Blackwell, Oxford, 1953.

* * *

УДК 502.3

**КАФЕДРА РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
І ОХОРОНИ ПРИРОДИ: 35 РОКІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ГЕОГРАФІЇ**

Ірина Койнова, Ігор Рожко

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розкрито роль кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи в екологізації географії у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Завдяки 35-ти річній роботі кафедри в університеті з'явилися численні навчальні дисципліни екологічного спрямування та раціоналізації природокористування. Науковці кафедри проводять різногалузеві еколого-географічні дослідження, беруть участь у робочих групах оцінки впливу на довкілля, доповідають результати на вітчизняних та закордонних конференціях. Здобутки пошукувань оформлені в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, фахових та між-народних статтях. Особливістю функціонування кафедри є активна еколого-освітня діяльність.

Ключові слова: кафедра, екологізація, охорона природи, еколого-освітня діяльність.

**DEPARTMENT OF RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES AND ENVIRONMENTAL
PROTECTION: 35 YEARS OF ECOLOGIZATION OF GEOGRAPHY**

Iryna Koynova, Ihor Rozhko

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article reveals the role of the Department of Rational Use of Natural Resources and Environmental Protection in the ecologization of geography at the Ivan Franko National University of Lviv. Thanks to the department's 35-year work, numerous educational disciplines of anecological nature and rational use of natural resources have been introduced at the university. The department's scientists conduct inter disciplinary eco-geographical research, participate in working groups for environmental impact assessment, and report their findings at domestic and international conferences. The results of their research are published in monographs, textbooks, teaching aids, professional and international journals.

Keywords: department, environmentalization, nature protection, ecological and educational activity.

Географія, найбільше серед інших наук, спрямована на розв'язання сучасних екологічних викликів з позицій системності, комплексності та міждисциплінарних підходів. У 70-х рр. ХХ ст., стали актуальними питання охорони природи та необхідності розвитку заповідної справи в

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Україні. Саме тоді на географічному факультеті за ініціативи завідувача кафедри фізичної географії Львівського університету імені Івана Франка професора К. Геренчука запровадили викладання навчальної дисципліни «Охорона природи». Це був перший випадок читання такого курсу у вищих навчальних закладах західного регіону України. Для його розробки і викладання запросили професора Степана Михайловича Стойка. Згодом розширення географічних досліджень, розвиток нових наукових напрямів на факультеті: природоохоронної справи, раціоналізації природокористування стали підґрунтям для створення нової кафедри.

Тому наказом Ректора № 658 від 20 квітня 1988 р. на географічному факультеті ЛНУ ім. І. Франка створено кафедру раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, яку очолив професор Ю. Ю. Туниця.

Свою науково-педагогічну діяльність кафедра розпочала таким складом: доктор економічних наук, професор Юрій Туниця – завідувач кафедри, кандидат географічних наук, доцент (з 2000 р. – професор) Семен Кукурудза; кандидати географічних наук, асистенти (згодом – доценти) Мирослав Білецький, Наталя Бойкова, Павло Штойко (з 2014 р. – доктор географічних наук, професор. Працював до 2016 р.). У перші роки становлення на кафедрі за сумісництвом працювали відомі вчені: доктор біологічних наук, почесний доктор Зволєнського технічного університету, професор Степан Стойко; академік УААН, професор Федір Палфій; доктор географічних наук, професор Георгій Бачинський; доктор фізико-математичних наук, професор Володимир Лебединець; доктор медичних наук, професор Ірина Даценко, доктор медичних наук, професор Алік Маненко; доктор юридичних наук, професор Світлана Кравченко; доктор біологічних наук, старший науковий працівник Ботанічного саду Університету Платон Третяк; доктор економічних наук Марія Нижник – нині професор, головний науковий співробітник Інституту Джеймса Хаттона (Великобританія), кандидат геолого-мінералогічних наук, начальник державного управління екологічної безпеки у Львівській області Віктор Огонченко.

а)

б)

в)

а) у 1999 р. Зліва направо: Любомир Білоус, Оксана Перхач, Ірина Койнова, Микола Назарук, Юрій Туниця, Семен Кукурудза, Любов Крук, Богдана Сенчина, Ігор Рожко, Марія Сиротюк;

б) у 2013 р. Зліва направо сидять: Іван Волошин, Юлія Чикайло, Семен Кукурудза, Ольга Собечко. Стоять: Павло Штойко, Любомир Білоус, Наталія Блажко, Павло Теліш, Федір Кіпчак, Марія Сиротюк, Володимир Худоба, Оксана Перхач, Ярослав Ільчишин, Любов Крук, Микола Назарук, Богдана Сенчина, Дарія Крук, Ірина Койнова, Ігор Рожко;

в) у 2023 р. Зліва направо: Юрій Полянський, Лідія Гаян-та, Богдана Сенчина, Любов Крук, Микола Назарук, Регіна Штойко, Ігор Рожко, Ірина Койнова, Наталія Блажко, Оксана Перхач, Павло Теліш, Святослав Зюзін.

Рис. 1. Кафедра раціонального використання природних ресурсів і охорони природи

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

У 1989 р. склад кафедри поповнився: з Одеського університету перейшов кандидат (з 1996 р. – доктор) географічних наук, доцент (з 2001 р. – професор) Іван Волошин, який пропрацював на кафедрі до 2010 року; у 1996 р. з Львівського лісотехнічного університету – кандидат філософських наук (з 2010 р. – доктор географічних наук), доцент Микола Назарук (з 2012 р. – професор кафедри); у 1992 р. з Ботанічного саду Університету – асистент (з 2001 р. кандидат географічних наук, з 2003 р. – доцент) Богданна Сенчина. На посади асистента у 1992 р. зараховані науковий співробітник Марія Сиротюк (з 1997 р. кандидат географічних наук, доцент) і випускник аспірантури Любомир Білоус. Всі вони випускники географічного факультету університету.

Згодом кандидатські дисертації захистили та почали працювати на посадах доцентів випускники аспірантури Ірина Койнова (1999 р., 2001 р., відповідно), Ігор Рожко (2000 р., 2002 р.), Наталя Блажко (2010 р., 2012 р.), Павло Теліш (2011 р., 2016 р.) і старший науковий співробітник кафедри Федір Кіпач (2001 р., 2003 р.). Після захисту кандидатської дисертації на кафедрі економічної і соціальної географії у 1999 р. на кафедру переведено Оксану Перхач на посаду асистента (доцент з 2002 р.). Натомість на інше місце праці перейшли проф. Ю. Туниця (у 1993 р. обраний ректором Львівського лісотехнічного інституту), доц. М. Білецький (повернувся на кафедру економічної та соціальної географії), доц. Н. Бойкова виїхала в Російську Федерацію.

Протягом 15 років (з 2003 р. по липень 2018 р.) завідувачем кафедри працював проф. С. Кукурудза. З 2011 до 2019 року на кафедрі працював професор Зенон Гамкало, який перейшов з кафедри ґрунтознавства та географії ґрунтів.

Нині на кафедрі працюють: завідувач кафедри доцент І. Рожко (з 2018 р.), професор М. Назарук, доценти Б. Сенчина, І. Койнова, Н. Блажко, П. Теліш, О. Перхач, к. геогр. н., асистент С. Зюзін (0,5 ставки). На штатних посадах навчально-допоміжного персоналу кафедри працюють: завідувач лабораторії екологічної безпеки ландшафту, к. геогр. н. С. Зюзін, ст. лаборант Д. Крук та інженер навчальної лабораторії – Л. Крук.

При кафедрі діє аспірантура. На стаціонарній формі навчаються аспіранти Лідія Галянта, Олег Бота, Регіна Штойко, Юрій Полянський, на вечірній – Анастасія Свистун.

Кафедра раціонального використання природних ресурсів і охорони природи готує фахівців за освітніми програмами бакалавр та магістр денної форми навчання спеціальності «Географія». Кафедра забезпечує викладання кількох нормативних курсів для спеціальностей 106 «Географія», 014 «Середня освіта (Географія)», 103 «Науки про Землю», а також спеціальності 183 «Технології захисту навколишнього середовища». Зокрема: «Основи екології», «Екологія», «Екологія та освіта для сталого розвитку» (проф. М. Назарук); «Біогеографія» (проф. С. Кукурудза до 2022 р.), згодом «Біогеографія і геоботаніка» (доц. Н. Блажко), «Біогеографія і охорона природи» (доц. І. Рожко); «Раціональне природокористування» (доц. І. Рожко), «Адаптація до змін клімату», (доц. І. Койнова), «Концептуальні засади філософії довкілля» (проф. М. Назарук), «Екологічні технології» (доц. І. Рожко), для яких розроблені навчальні на навчально-методичні посібники. Для курсу «Біогеографія» професор С. Кукурудза у 2006 р. написав перший в Україні україномовний підручник.

Серед дисциплін вільного вибору студентів читаються предмети «Економіка природокористування» та «Організація природо-краєзнавчих маршрутів» (доц. І. Рожко), «Соціоекологія» (проф. М. Назарук, доц. Н. Блажко), «Альтернативна енергетика» (доц. П. Теліш), «Проблеми поводження з відходами», «Екологічна культура і менеджмент» та «Екологізація середньої освіти» (доц. І. Койнова), «Екологія людини» (доц. О. Перхач). У межах спеціалізації на кафедрі викладаються такі дисципліни: «Охорона і раціональне використання атмосферного повітря» (доц. І. Рожко), «Управління природокористуванням», «Методи геоекологічних досліджень», «Адаптація до змін клімату» (доц. І. Койнова), «Урбоекологія», «Охорона біотичного різноманіття», «Природно-заповідна справа», «Екологічний аудит» (доц. Б. Сенчина), «Екологічна інфраструктура міст», «Екологічний контроль» (доц. Н. Блажко), «Оцінка впливу на довкілля», «Охорона водних ресурсів» (доц. О. Перхач), «Охорона земельних і лісових ресурсів» (доц. П. Теліш), «Метризація природного довкілля», «Екологічна паспортизація» (к. геогр. н., ас. С. Зюзін). На високому рівні відбувається методична робота, всі дисципліни мають належне методичне забезпечення, яке постійно оновлюється та вдосконалюється, що дозволяє проводити заняття і в дистанційному режимі.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Професор М. Назарук забезпечує читання дисципліни на вибір для аспірантів другого року навчання «Актуальні проблеми екологізації суспільства», «Екологічні ризики та управління ними».

Практики, які проводять викладачі кафедри (навчальна загальногеографічна міжзональна та екологічна практики (перший курс), геоботанічна, екологічна та гірський розділ комплексної навчальної фізико-економіко-географічної практики (другий курс), а також виробничі (третій і четвертий курси), виробнича і переддипломна та асистентська практики у магістратурі, спрямовані на вивчення та дослідження локальних і регіональних екологічних проблем.

Впродовж багатьох років до 2015 р. кафедра забезпечувала викладання курсів «Основи екології» або «Екологія» на філософському, філологічному, історичному, механіко-математичному факультетах, а також на факультетах іноземних мов та прикладної математики. На факультеті журналістики викладалась навчальна дисципліна «Соціоекологія». На економічному факультеті – «Ресурсознавство».

З 1997 р. протягом 14 років спільно з викладачами економічного факультету кафедра забезпечувала підготовку фахівців спеціалізації «Менеджмент природоохоронної діяльності», які на сьогодні успішно працюють у державних та місцевих управлінських структурах, а також викладачами на географічному факультеті та в інших навчальних закладах. У 2011 р. набір студентів на спеціальність «Менеджмент організацій» за програмою бакалаврів передано на економічний факультет, а підготовку спеціалістів з «Менеджменту природоохоронної діяльності» припинено.

З часу заснування кафедри викладачі, наукові працівники, аспіранти значну увагу приділяють науковій роботі, яку здійснюють у кількох напрямках. Науковці кафедри охоче запрошують до складу екологічних експертних комісій оцінки впливу на довкілля. Завдяки цьому вдалося уникнути негативних наслідків від майбутньої діяльності при будівництві чи реконструкції багатьох екологічно небезпечних об'єктів: як Пістрялівська РЛС, Радехівський біохімічний завод, деяких шахт Львівсько-Волинського вугільного басейну, Бурштинської ТЕС, вітрової електростанції на Прикарпатті, об'єктів енергоструктури в околицях Стебника та Борисполя тощо. Працівники кафедри разом з іншими фахівцями брали участь у створенні та реалізації Муніципальної програми поводження з електронними та електричними відходами у місті Львові.

На початку 1990-х років значно зросла кількість замовлень на виконання держбюджетних і госпдоговірних тем. Було утворено науково-дослідну лабораторію «Раціонального природо-користування», яку очолив ст. наук. співробітник Б. Невелюк. Науковими співпрацівниками лабораторії працювали: канд. с.-г. наук Г. Карпенко, Н. Дмитерко, Н. Гумницька. Посаду доцента-дослідника кафедри обіймав спочатку доцент Є. Цурик (нині д. біол. наук., професор Національного лісотехнічного університету України), а згодом канд. екон. наук М. Нижник – нині професор, головний науковий співробітник Інституту Джеймса Хаттона (Великобританія). До виконання наукових тем залучали фахівців інших кафедр, факультетів, вищих навчальних закладів. Завідувач кафедри проф. Ю. Туниця виступив з ініціативою, а колектив доклав зусиль, щоб кафедра стала організаційним ядром створення спочатку Інституту регіональних екологічних проблем (ІРЕП), а згодом – Міжнародного інституту-асоціації регіональних екологічних проблем (МІАРЕП). Співпраця з ученими зарубіжних університетів дала змогу організувати кілька міжнародних науково-практичних конференцій і симпозіумів, опублікувати три збірники наукових праць, а також брати участь у розробленні міжнародних проектів для нашого міста: «Енергоконцепція Львів – 2000», «Водопостачання і очистка стічних вод Львова» та ін.

Співробітники кафедри у співпраці з Інститутом екології Карпат НАН України приділяли належну увагу науковому обґрунтуванню мережі природно-заповідного фонду в Західному регіоні України. Цей напрям наукової роботи очолював професор С. Стойко. Створення національних парків «Яворівського», «Ужанського», «Сколівські Бескиди», а також Надсянського регіонального ландшафтного парку стало реалізацією наукових зусиль багатьох творчих колективів та адміністрацій областей і районів. Завдяки активній екологічній позиції і тісній співпраці з кафедрою фізичної географії та Інститутом екології Карпат НАН України, спільними зусиллями вдалося перешкодити незаконному будівництву двох міні-ГЕС на ріці Прут у межах Карпатського НПП.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Наукова робота на кафедрі триває. Це засвідчує успішний захист дисертацій: докторських – І. Волошиним (1997), М. Назаруком (2010), П. Штойком (2013); кандидатських – Б. Колісником (1994), О. Гнаткович (1995), М. Сиротюк (1997), І. Койною (1999), О. Федунь (1999), В. Мельник (1999), І. Рожком (2000), Б. Сенчиною (2001), Ф. Кіпачем (2001), М. Рутинським (2002), М. Лепким (2003), О. Ільною (2006), Д. Кричевською (2007), Л. Матвійчук (2008), І. Мезенцевою (2008), Л. Безручком (2010), Н. Блажко (2010), П. Телішем (2011), О. Собечко (2012), Г. Микітчак (2012), В. Худобою (2013), В. Грехом (2013), Ю. Чикайло (2013), Н. Кучманяч (2014), М. Головатим (2016), Н. Кепеняк (2016), Ю. Жуком (2018), О. Терлецькою (2019), С. Зюзиним (2021). За 35 років роботи на кафедрі було захищено три докторські та 29 кандидатських дисертації.

Викладачі кафедри активно займаються науково-дослідною діяльністю, беруть участь у роботі наукових конференцій і семінарів, публікують результати власних досліджень, залучають студентів до наукової роботи. При кафедрі постійно діє науковий семінар з актуальних проблем у галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони природи та управління природоохоронною діяльністю. Кафедра розвиває такі наукові напрями досліджень: еколого-географічні, еколого-економічні та соціоекологічні проблеми природокористування, моніторинг, метризація та екологічна оцінка геосистем, антропогенний вплив і трансформація геосистем, історико-географічні дослідження, сталий розвиток ОТГ та об'єктів природо-заповідного фонду. Аспіранти кафедри готують кандидатські дисертації на різноманітну тематику – використання природних ресурсів, екологічний моніторинг і паспортизація, природно-ресурсний потенціал територій, екологічні стани різних регіонів України.

За час своєї діяльності кафедра підготувала сотні фахівців з вищою освітою з напрямку «Географія» (раціональне використання природних ресурсів і охорона природи) та «Менеджмент організацій» (менеджмент природоохоронної діяльності). Випускники кафедри нині працюють у різних державних (приватних) громадських організаціях, що дотичні до екологічного управління, природоохоронної діяльності, екологічного контролю, сталого розвитку територій і підприємств, екологічної освіти тощо.

Наукові інтереси співробітників кафедри: проф. М. Назарук – проблеми взаємодії суспільства і природи, філософські проблеми природокористування, екологічні та соціальні проблеми Львова; екологічний менеджмент та управління природоохоронною діяльністю; доцент І. Рожко працює над такими проблемами: раціональне природокористування та охорона природи, екологічний туризм; організація рекреаційної діяльності й еколого-географічні проблеми гірських територій; еколого-економічні аспекти сталого розвитку територій; доцент І. Койнова: екологічна освіта і культура, антропогенний вплив і трансформація геосистем, збалансований розвиток територій, екологічний менеджмент, поводження з відходами; доцент Н. Блажко: еколого-географічні проблеми водно-болотних територій, ревіталізація геосистем, екологічний контроль та екологічні інфраструктура, доцент Б.Сенчина: збереження біорізноманіття, проблеми функціонування природо-заповідних територій, біогеографія; доцент О. Перхач: охорона та використання водних ресурсів, екологія людини, історико-географічні дослідження; доцент П. Теліш: стале лісокористування, відновлювана енергетика; асистент С. Зюзін: проблеми оцінки рекреаційного потенціалу Українських Карпат, метризація геосистем.

У 2005–2015 рр. кафедра активно співпрацювала з Вищою Школою Екології та Управління (Варшава). У рамках співпраці було проведено спільні наукові дослідження басейну Західного Бугу, за результатами яких організовано міжнародні конференції та опубліковано колективні монографії англійською мовою.

При кафедрі працювалана вчальна лабораторія екологічної експертизи, яка у 2021 р. Була об'єднана з лабораторією ландшафтного моніторингу кафедри фізичної географії і зараз має статус міжкафедральної навчально-наукової лабораторії «Екологічної безпеки ландшафту».

Викладачі, співробітники, аспіранти та студенти кафедри опублікували понад 1 100 наукових праць, зокрема 40 монографій (в тому числі іноземними мовами), понад 70 підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, атласів, словників, довідників. Значним підсумком наукового доробку кафедри стала монографія «Львівська область: природні умови та ресурси» за загальною редакцією доктора географічних наук, професора М. М. Назарука. Монографія, обсягом 592 сторінки, видана у 2018 р. до 30-річного ювілею кафедри.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Екологізація студентської наукової діяльності здійснюється у процесі підготовки практичних, курсових і магістерських робіт. При кафедрі активно діє студентський науковий екологічний гурток, керівниками якого є доценти І. Койнова, І. Рожко, Б. Сенчина, завідувач лабораторії С. Зюзін. Важливе завдання гуртка – практична, теоретична та екопросвітницька природоохоронна діяльність. Студенти кафедри беруть участь у наукових дослідженнях, результати яких доповідають на конференціях, в т. ч. й міжнародних, публікують статті, неодноразово ставали переможцями і призерами олімпіад та конкурсів наукових робіт. Кращі студенти продовжують навчання в аспірантурі.

Про екологічні акції студентів кафедри широко відомо громадськості Західної України. Це щорічні прибирання та впорядкування території Шацького та Карпатського НПП, РЛП «Знесіння», екоосвітні акції «Збережи ялинку», «Не спалюй траву» та «Збережи первоцвіти». Завдяки активній громадській позиції викладачів та студентів кафедри на факультеті запроваджено збір і передачу на переробку використаних батарейок та пластикових кришечок від напоїв. Щорічно проводяться еколого-пізнавальні екскурсії західними областями України, організовуються зустрічі з видатними науковцями в галузі охорони природи.

У 2012 р. викладачі кафедри були ініціаторами проведення акції на Вільшанському водосховищі Терембле-Ріцької ГЕС (Закарпатська обл.), під час якої було зібрано з прибережної смуги водосховища та поверхні води понад 3 т сміття, яке було посортоване і передане на переробку.

Колектив кафедри разом із студентами неодноразово брали участь у висадці дерев. Зокрема, створення ділянки насіневого дубу звичайного (Львівський лісгосп), відновлення частини Черешневого гаю у РЛП «Знесіння» у 2019 р. До 140-річчя географії у Львівському університеті кафедрою ініційовано висадження ділянки мішаного дубово-соснового лісу у Вязівському лісництві Львівської області площею 1,2 га.

Останні десять років кафедра проводить активну просвітницьку і практичну діяльність щодо запобігання поширення інвазійних видів рослин, зокрема борщівника Сосновського. У 2018–2019 рр. у рамках співпраці з ведмежим притулком «Домажир» була проведена акція знищення інвазійного борщівника на території притулку та на суміжних територіях.

Викладачі кафедри проводять екоосвітню роботу і поза межами університету, зокрема читають лекції, виступають на радіо і телебаченні, проводять тренінги для підвищення кваліфікації вчителів природничого напрямку та громадськості, доповіді на конференціях учителів, де не лише звучать заклики на захист природного довкілля, а й пропонують способи і методи раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, акцентують увагу на відповідальній поведінці людей на природі. Доцент І. Койнова долучилась до наповнення ютуб-каналу університету «Університет для учнів». Записала два уроки «Екологічний слід людства» та «День екологічного боргу», які викликали жваве обговорення серед глядачів.

Проводиться широка освітня робота з питань відповідального поводження з побутовими відходами. Зокрема було проведено понад 100 уроків щодо правил сортування сміття у школах різних областей України, що має не лише освітнє, але й профорієнтаційне значення.

Викладачі та аспіранти кафедри беруть активну участь у складі журі міських і обласних олімпіад з географії та екології, конкурсах наукових робіт з охорони природи та екології серед школярів, а також обласних шкільних змаганнях з туризму та краєзнавства. Найактивнішими в цьому є проф. М. Назарук, доценти І. Койнова, І. Рожко, Б. Сенчина, Н. Блажко, П. Теліш.

Кафедра підтримує партнерські відносини з Департаментом екології та природних ресурсів Львівської ОВА, Управлінням екології та природних ресурсів департаменту містобудування Львівської МР, Інститутом екології Карпат НАН України, національними природними парками – Карпатським, Гуцульщиною, Яворівським, Шацьким, «Сколівські Beskidi», «Північне Поділля», Карпатським біосферним заповідником, заповідником «Розточчя», регіональним ландшафтним парком «Знесіння», ведмежим притулком «Домажир», численними вищими навчальними закладами та громадськими організаціями України.

Студенти кафедри неодноразово були переможцями та призерами Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт та Всеукраїнських олімпіад з географії та екології. Також протягом 2007–2008 рр. взяли активну участь у міжнародних студентських наукових конференціях у Республіці Польща (Варшава, Катовіце), де зайняли призові місця.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кафедра раціонального використання природних ресурсів і охорони природи: довідник / Укладачі: С. І. Кукурудза, І. Б. Койнова; за заг. ред. проф. С. І. Кукурудзи. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 42 с.
2. Рожко І., Койнова І. Робота студентського екологічного гуртка географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка як приклад ефективної екологічної освіти та виховання молоді. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матер. міжнарод. наук. конф. Львів, 2013. Т. 3. С. 22–24.
3. Туниця Ю. Ю., Кукурудза С. І., Рожко І. М. 30 років кафедрі раціонального використання природних ресурсів і охорони природи географічного факультету: історія та сьогодення. *Природні ресурси регіону: проблеми використання, ревіталізації та охорони*: матер. III-ого міжнарод. наук. семінару. Львів, 2018. С. 10–18.

* * *

УДК 551.4

КАФЕДРА ГЕОМОРФОЛОГІЇ І ПАЛЕОГЕОГРАФІЇ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ярослав Кравчук¹, Іван Ковальчук², Лідія Дубіс¹

¹Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

²Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна

У 2023 р. минає 73 роки з часу створення кафедри геоморфології і палеогеографії у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Кафедра створена у 1950 р. професором Петром Цисем і має значний науковий здобуток в наукових дослідженнях. Проаналізовано історію розвитку геоморфологічних досліджень у контексті встановлення і розвитку кафедри геоморфології (з 2000 р. – геоморфології і палеогеографії). На першому етапі існування кафедри найвагомішими були регіональні дослідження рельєфу. У 1970–90-х роках започатковано інженерно-геоморфологічні дослідження, зокрема, вперше в Україні проведено стаціонарні і напівстаціонарні дослідження сучасних геоморфологічних процесів на Дрогобицькій височині. З 1990-х років настав період активного формування школи інженерної та екологічної геоморфології, а також природоохоронних досліджень по створенню природних заповідників і національних природних парків. Інтенсивно розвиваються палеогеографічні дослідження рельєфу, що й зумовлює відкриття кафедрою другої спеціалізації «Палеогеографія плейстоцену». Наприкінці XX – початку XXI сторіч продовжуються морфоструктурні та морфоскульптурні дослідження рельєфу Українських Карпат і Волино-Подільської височини. Актуальними на сьогодні є науково-дослідні розробки з проблематики геоспадщини, геотуризму та геоосвіти, які стали самостійним напрямом.

Ключові слова: геоморфологія, палеогеографія, кафедра, Львівський університет, рельєф, дослідження.

DEPARTMENT OF GEOMORPHOLOGY AND PALEO GEOGRAPHY: HISTORY OF
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Yaroslav Kravchuk¹, Ivan Kovalchuk², Lidiya Dubis¹

¹Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

²National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

In 2023, 73 years will pass since the creation of the Department of Geomorphology and Paleogeography at Ivan Franko National University in Lviv. The department was created in 1950 by Professor Peter Tsys and has a significant scientific achievement in scientific research. The article analyzes the history of the development of geomorphological research in the context of the establishment and development of the Department of Geomorphology (since 2000 – Geomorphology and Paleogeography). At the first stage of the department's existence, the most important were regional relief studies. In the 1970s and 1990s, engineering and geomorphological studies were initiated, in particular, for the first time in Ukraine, stationary and semi-stationary studies of modern geomorphological processes were carried out on the Drohobysky Upland. Since the 1990s, there has been a period of active formation of the school of engineering and environmental geomorphology, as well as environmental research on the creation of nature reserves and national natural parks. Paleogeography studies of the relief are intensively developing, which is the reason for the opening of the second

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

specialization «Paleogeography of the Pleistocene» by the department. At the end of the 20th and beginning of the 21st centuries, morphostructural and morphosculptural studies of the relief of the Ukrainian Carpathians and the Volyno-Podilsky Highlands continued. Scientific and research developments on the issues of geoheritage, ecotourism and geoeducation, which have become an independent direction, are relevant today.

Keywords: geomorphology, paleogeography, department, University in Lviv, relief, research.

Кафедру геоморфології (з 2000 р. – кафедра геоморфології і палеогеографії) створив у 1950 р. видатний український геоморфолог Петро Миколайович Цись. Вихованець харківської географічної школи, учень проф. М. Дмитрієва, доктор географічних наук, професор П. Цись зробив значний внесок у відновлення престижу львівської школи геоморфологів у 1950–60-ті роки. Він керував кафедрою до березня 1971 р. Завідувачами кафедри після цього у різні періоди були: Лена Скварчевська (1971–1976), Ярослав Кравчук (1976–1987 та 1990–2020), Іван Ковальчук (1987–1990), Лідія Дубіс (з 2020 р. і донині). Про здобутки львівських геоморфологів, основні етапи розвитку кафедри геоморфології і палеогеографії публікували праці Я. Кравчук, І. Ковальчук, Л. Дубіс [1–9].

Детальне вивчення рельєфу західного регіону України розпочалося з другої половини XIX ст. та особливо активно після створення у 1883 р. Інституту географії у Львівському університеті. Керівники Інституту різних років – А. Реман (1883–1910), Е. Ромер (1911–1933), А. Ціргофер (1933–1939), Ю. Полянський (1939–1941) – були географами широкого профілю, сприяли проведенню геоморфологічних досліджень, часто самі їх проводили, а також виховували молодих науковців – географів і геоморфологів. Серед дослідників цього періоду варто згадати Григорія Величка – першого доктора географії серед українців, який у 1889 р. захистив дисертацію на тему «Пластика українсько-польських земель з особливою увагою до Карпат». Заслугою Г. Величка є спроба першого природно-географічного поділу Карпат, де він вперше використав термін «бескид» для позначення певного типу гір. З цим періодом становлення географії і геоморфології у Львівському університеті пов'язані перші наукові праці відомого українського географа, академіка Степана Рудницького. Широке визнання здобули його геоморфологічні роботи, які вийшли друком у збірнику НТШ: «Знадоби до морфології карпатського сточища Дністра» (1905), «Знадоби до морфології підкарпатського сточища Дністра» (1907), «Знадоби до морфології подільського сточища Дністра» (1913), а також «Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі» (1925). Наукові висновки С. Рудницького щодо існування поверхні вирівнювання у Бескидах і відсутність її у Горганах, інший характер формування річкових долин у цих регіонах, виділення кількох денудаційно-аккумулятивних поверхонь у Закарпатті на різних гіпсометричних рівнях, висновки з проблем зледеніння Сянсько-Дністерського межиріччя та інші, актуальні й нині.

Праці Е. Ромера також сприяли інтенсивному комплексному геоморфологічному вивченню регіонів Карпат і Поділля. Серед його наукових доробків варто відзначити: детальний морфологічно-структурний аналіз гірських груп Східних Карпат (1909); розробку генетично-хронологічного підходу для вивчення долини Дністра, зокрема встановлення генезису меандр Дністра і віку рельєфу Поділля (1906); вирішення кількох проблем, пов'язаних зі зледенінням Карпат (на прикладі Свидівця і Сянсько-Дністерського межиріччя (1906, 1907), а також висунення оригінальної теорії «Татранської льодовикової епохи» з відмінним від альпійської перебігом зледеніння (1924) та ін. Активно у цей час працювали учні і колеги Е. Ромера. Зокрема, С. Павловський вирішував проблеми походження карпатських річкових долин (1921; 1923), А. Ціргофер – питання палеогеоморфології Поділля (1927), Ю. Чижевський – генезу долини Дністра (1928) і геоморфологічної регіоналізації Передкарпаття (1934), Г. Тейсейр – проблеми вершинних поверхонь Карпат (1928) і поверхонь вирівнювання Передкарпаття (1933), А. Маліцький – гіпсового карсту Покуття (1938), С. Кульчицький (1935; 1936) і А. Ян (1937) – проблеми генези і віку рельєфу північного краю Поділля та ін. [7].

У 1939 р. керівником Інституту географії у Львівському університеті став Юрій Полянський, який на той час був відомим у наукових колах геоморфологом, геологом, археологом. Значну популярність здобула така відома його праця як «Подільські етюди, тераси і морфологія Галицького Поділля над Дністром» (1929).

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Таким чином, у 1940-ві повоєнні роки, коли до Львівського університету прибуло багато фахівців зі сходу України (серед них і Петро Цись), а також з росії, для території західних регіонів України було накопичено значний літературний і фондний матеріал щодо морфології, генезису і віку рельєфу. Це дало підстави П. Цисю розпочати роботу з організації кафедри геоморфології. Цьому сприяла також потреба у фахівцях географів-геоморфологах, викликана насамперед проведенням державного великомасштабного (1 : 50 000) геологічного та геоморфологічного картографування, створенням численних науково-дослідних і проектних інститутів, де були необхідні фахівці з інженерної геології та геоморфології [7].

Фундатором Львівської геоморфологічної школи є Петро Цись, внесок якого у створення і розвиток кафедри геоморфології на географічному факультеті у Львівському університеті важко переоцінити. П. Цись народився 26 вересня 1914 р. у с. Великі Сорочинці Полтавської області. Після закінчення семирічної школи протягом 1929–1930 рр. він працював у місцевому колгоспі, 1930–1931 рр. навчався у Миргородському керамічному технікумі. У 1932 р. майбутній вчений вступив до Харківського університету на геолого-географічний факультет, який успішно закінчив 1937 р. З 1937 по 1940 рр. навчався в аспірантурі цього ж факультету, а у 1940 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Рельєф Східної Африки» та отримав диплом кандидата географічних наук. Затверджений завідувачем створеної ним нової кафедри геоморфології на географічному факультеті Львівського університету 18 жовтня 1950 р. Обіймаючи цю посаду понад 20 років, П. Цись активно працював на розвиток геоморфологічної науки: розгорнув комплексні регіональні дослідження Українських Карпат, Поділля і Полісся, багато часу й уваги приділяв навчально-методичній роботі, підготовці кадрів вищої кваліфікації [3]. Під його керівництвом пройшли навчання в аспірантурі, здійснили геоморфологічні дослідження річкових долин та рельєфу різних регіонів Карпат, Передкарпаття, Кавказу, Середньої Азії, захистили кандидатські дисертації Л. Скварчевська, Б. Ляшук, Д. Стадницький, Ю. Єрмоленко, І. Коротун, Н. Ісмаєв, Я. Кравчук, Р. Сливка [2, 3].

У 1950–1952 рр. П. Цися відрядили до докторантури Інституту географії АН СРСР. Докторську дисертацію з проблем геоморфології Карпат він захистив 29 січня 1954 р. у Москві в Інституті географії АН СРСР, а 18 грудня 1954 р. йому присвоєно звання професора кафедри геоморфології. З 1 вересня 1953 р. його призначили виконувачем обов'язків, а з січня 1955 р. – деканом географічного факультету. На цій посаді працював понад 10 років і сприяв зміцненню факультету. За успіхи в організаційній, навчальній і виховній роботі на географічному факультеті та у зв'язку з 300-річчям університету був нагороджений орденом. У 1956 р. брав участь у роботі XVIII Міжнародного географічного конгресу в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). У 1955–1965 рр. П. Цись був головою Львівського відділу Українського географічного товариства, керував експедиційними дослідженнями його членів, вів широку просвітницьку роботу, неодноразово виїжджав з лекціями у гірські села і райцентри Карпат [3].

Творчий доробок професора Петра Цися налічує понад 100 праць. З поміж інших згадаємо навчальний посібник «Геоморфологія УРСР» (Львів, 1962), колективні монографії «Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів» (Львів, 1964), «Природа Українських Карпат» (Львів, 1968), «Фізико-географічне районування Української РСР» (Київ, 1968), «Геологічна вивченість СРСР». Т. 31. Українська РСР. Вип. 1 (Київ, 1963), «Геологія СРСР». Т. 48. Карпати. Ч. 1 (Москва, 1966), «Природа Львівської області» (Львів, 1972). Окрім монографічних праць, П. Цись опублікував серію фундаментальних статей, присвячених проблемам геоморфологічної будови, генези, генетичної класифікації, історії розвитку рельєфу і сучасної морфодинаміки, геоморфологічного районування Карпат, Поділля, Західного регіону та території всієї України загалом. До сфери інтересів П. Цися увійшли проблеми формування та еволюції поверхонь вирівнювання, етапності розвитку рельєфу Карпат, неотектонічних рухів і четвертинного морфогенезу, структурної геоморфології, геоморфологічного та ландшафтного районування і картографування, методики досліджень морфологічної структури і типології гірських та рівнинних ландшафтів, розвитку долинних систем, вертикальної зональності морфоструктури і геоморфологічних процесів та багато інших. Професор Петро Цись фактично сформував Львівську школу регіонального геоморфологічного аналізу, про що засвідчує його науковий доробок та праці його учнів. Цей напрям, дещо модифікований за вимогами часу (застосування

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

системно-структурного і функціонального підходу, доповнення польових маршрутних досліджень стаціонарними та експериментальними), розвивається досі на кафедрах геоморфології і палеогеографії, конструктивної географії і картографії завдяки зусиллям Я. Кравчука, І. Ковальчука, Р. Сливки, А. Богуцького, П. Волошина, М. Петровської, Л. Курганевич, А. Михновича та ін. [3].

Багата наукова спадщина видатного українського геоморфолога ХХ ст. проф. П. Цися примножується його учнями і послідовниками, які працюють на кафедрах геоморфології і палеогеографії, фізичної географії, ґрунтознавства і географії ґрунтів, конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка, а також в інших містах України і за її межами [3].

Портрет проф. П. Цися був би нецілісним, якби ми не згадали про його художній талант, який став частиною його наукової спадщини. Він дуже добре замальовував природно-географічні об'єкти, різноманітні краєвиди. Зберігся великий альбом його рисунків Карпатського регіону «Українські Карпати. Рисунки» (1946–1951). Перший рисунок (26,5 x 15 см) датований 07.07.1947 р., на якому зображено фрагмент смт Моршин. Наступні рисунки (їх 8) виконані 11–24.07.1946 р. створюють серію – «пробу олівця» Петра Миколайовича. У цей період П. Цись відпочивав у Моршині в санаторії і поєднував корисне (лікування) з приємним – подорожами і замальовуванням наколишніх краєвидів. Наступна серія рисунків зображає низькогір'я Скибових Карпат у районі с. Гошів. Усі вони нарисовані 16.07.1946 р.

Чергову мандрівку в Карпати Петро Цись здійснив 29.03–27.04.1948 р. Очевидно, у цей період він відпочивав у Ворохті. На рисунках зображені панорами Свидівця і Чорногори, долина р. Прут з комплексом терас у Ворохті, Скибові Горгани поблизу Ворохти, панорама Чорногори з г. Магура в районі Ворохти та ін. У серпні 1949 р. професор мандрував Скибовими Карпатами і Горганями й малював долину річки Бистриця Надвірнянська і крайові низькогір'я Скибових Карпат у районі Надвірної, тераси річки Бистриці Солотвинської у с. Солотвино, панораму Майданського низькогір'я у с. Солотвино, панораму Горган біля с. Гута, панораму північно-західних схилів Чорногори, Ясинську улоговину, Рахівський кристалічний масив, полонини Боржава, Великий Діл, Гутин та ін., Хустські ворота, масив Тупий, Берегівське вулканічне горбогір'я, панораму Вулканічного хребта. У липні 1950 р. ним створено серію рисунків хребта Парашка, долини і терас р. Опір та інших об'єктів [3].

Пізніше були рисунки Яремчанських водоспадів і схилів (5–6.07.1951 р.), скель Довбуша, терасового комплексу Прута і місцевих річок, терас р. Прут біля Делятина (панорама). У версні 1951 р. П. Цись здійснив мандрівку у Покурсько-Буковинські Карпати. Результатом цієї подорожі стала серія рисунків терас річок Серет і Черемош, рельєфу цього регіону.

Слід зауважити, що в альбомі міститься багато панорамних рисунків, які передають контури хребтів і річкових долин, основних вершин та міжгірських улоговин різних частин Карпат. Панорамне зображення рельєфу – перша особливість художньої творчості П. Цися. Другою особливістю рисунків П. Цися є оригінальне відображення на них морфологічних, літолого-стратиграфічних та морфогенетивних складових геоморфологічної будови території. Третя риса – рисунки масштабні, вони дають уяву про розміри зображуваних об'єктів.

Усі ці факти засвідчують, що П. Цись мав риси професійного художника і користувався рисунком – універсальним засобом фіксування на папері найважливіших рис морфології досліджуваного рельєфу – як висококваліфікований природознавець. Цими рисунками він неодноразово ілюстрував свої лекції і доповіді, їх частково опубліковано у навчальному посібнику «Геоморфологія УРСР» (1961) [3].

Головними напрямками геоморфологічних досліджень кафедри у 1950–1970-ті роки були: 1) історико-морфогенетичне вивчення окремих форм і типів рельєфу, проведення геоморфологічної регіоналізації і складання відповідних карт; 2) структурно-геоморфологічні дослідження; 3) морфодинамічні дослідження, зокрема вивчення закономірностей поширення і розвитку сучасних геоморфологічних процесів.

Професор Петро Цись склав схему геоморфологічного районування західних областей України, виокремив основні етапи розвитку рельєфу Українських Карпат, здійснив перший морфоструктурний аналіз Українських карпат і Волино-Поділля. Свою докторську дисертацію (1954) він захистив з проблем геоморфології Українських Карпат. Окремим регіонам Українських

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Карпат були присвячені кандидатські дисертації, підготовлені учнями П. Цися [7]: Л. Скварчевською («Геоморфологія долин рік Стрия і Опору», 1956), Б. Лящуком («Геоморфологія Покутсько-Буковинських Карпат», 1963), Д. Станницьким («Геоморфологія Горган», 1964), Ю. Єрмоленком («Геоморфологія Бескид», 1967), Я. Кравчуком («Геоморфологія Пригорганського Передкарпаття», 1971), Р. Сливкою («Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат», 1971). У 1962 р. вийшов з друку навчальний посібник П. Цися «Геоморфологія УРСР», який донині залишився однією з найдосконаліших узанальнюючих праць з геоморфології України. Таким чином, у 1950–1970-ті роки на кафедрі геоморфології утвердилася школа регіональної геоморфології, очолювана проф. П. Цисем.

У 1965–1970 роках співробітники кафедри виконували наукову тематику відповідно до Постанови державного комітету Ради Міністрів УРСР з координації науково-дослідних робіт по темі «Геоморфологія Українських Карпат» (наукові керівники – проф. П. Цись, доц. Д. Станницький; відповідальні виконавці – Я. Кравчук, Р. Сливка; виконавці – А. Данилюк, О. Болюх, С. Позняк, В. Чалик, Я. Чугай, Я. Гунько, І. Дитятєєва, О. Дуткевич). У результаті було складено геоморфологічні карти масштабу 1 : 100 000 та 1 : 10 000 для особливо небезпечних ділянок – Свидовецьке лісництво (проблема селепроявів), Печеніжинське лісництво (проблема зсувів у Тисовому заповіднику) та ін. Роботи у 1965 р. фінансувалися Львівським раднаргоспом, а у 1966–1970 рр. – Міністерством лісової, целюлозно-паперової і деревообробної промисловості.

З 1970 р. до 1977 р. кафедра геоморфології спільно з НДЛ-50 (науково-дослідною лабораторією ґрунтово-географічних досліджень) досліджували ґрунтово-ерозійні процеси на території Криму, Запорізької та Одеської областей.

На основі багаторічних досліджень вдосконалено методику картографування земель, перетворених вітровою ерозією або потенційно небезпечних для її впливу (впроваджена Інститутом «Укрземпроект» для ґрунтово-ерозійних досліджень ґрунтів на півдні України). З-поміж діагностичних ознак піддатливості ґрунтів вітровій ерозії у степовій частині України провідна роль відводилась геоморфологічним показникам – крутості, довжині, формі та експозиції схилів (Кавин, Кіт, Кравчук, 1978).

У першій половині 1980-х років ґрунтово-ерозійні дослідження земель продовжувалися у степовому і гірському Алтаї за участю кафедри геоморфології (науковий керівник Я. Кравчук) і НДЛ ґрунтово-географічних досліджень.

У цей період (1972–1975) започатковано стаціонарні та експериментальні дослідження сучасних ерозійних процесів на Дрогобицькій височині (керівник Я. Кравчук). Такі дослідження було вперше проведено у межах України. Їх результатом стала колективна монографія «Стаціонарне вивчення площинного змиву на Передкарпатті» (Болюх, Канаш, Кіт, Кравчук, 1976), а також захищена кандидатська дисертація О. Болюхом. Пізніше такі дослідження проводили на Опіллі (Ковальчук, 1977–1980), у Вулканічних Карпатах (Хомин, 1981–1985). За результатами цих досліджень були захищені кандидатські дисертації І. Ковальчуком (1981) і Я. Хомином (1992), опубліковано текст лекцій І. Ковальчука «Стаціонарні, напівстаціонарні та експериментальні дослідження ерозійних процесів» (1992).

У 1980 р. на базі кафедри геоморфології проводили VI Всесоюзну нараду з проблем крайових утворень материкових зледенінь. Співорганізаторами конференції став Інститут геологічних наук АН України. Окрім пленарних засідань у Львівському університеті, було проведено польові семінари на Передкарпатті (Крукеничі), на Волинській височині (Горохів) і Волинському Поліссі (Шацьк).

Впродовж 1970–1980-х років працівники кафедри геоморфології виконували п'ятирічні теми, присвячені вивченню морфоструктури, морфоскульптури і динаміки сучасних геоморфологічних процесів на теренах Українських Карпат, Волино-Подільської височини та Волинського Полісся (наукові керівники – Л. Скварчевська, Я. Кравчук, І. Ковальчук). Активну участь у виконанні цієї тематики брали участь доценти Б. Лящук, Д. Станницький, Ю. Єрмоленко, В. Лозинський, ст. викл. Я. Кудлик, асистенти Ю. Зінько, Я. Хомин, Н. Карпенко).

Окрім виконання наукових робіт на кафедрі підготовлено і видано науково-популярні розробки краєзнавчо-географічного характеру: «Карпати очима допитливих» (С. Стойко, Ю. Єрмоленко, 1976, 1980), «Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій» (Б. Лящук, 1993).

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Паралельно вивчали поширення і динаміку екзогенних процесів з метою їх прогнозування на замовлення Закарпатської геологічної експедиції (науковий керівник Я. Кравчук, виконавці – В. Шушняк і Р. Гнатюк). У 1985 р. такі дослідження проводили у долині р. Уж, у 1986–1987 рр. – у долинах рік Тиси і Тереблї. У 1988–1990 рр. Закрпатська геологічна експедиція фінансувала роботи кафедри щодо організації і налагодження стаціонарних спостережень за селевими процесами у басейні р. Свидівець. У 1991–1992 рр. такі спостереження проводили у районі озера Синевир. У 1990–1992 рр. здійснено гідроекологічне дослідження території Закарпатської області у масштабі 1 : 200 000 для розробки схеми геоекологічного моніторингу та обґрунтування природоохоронних заходів (науковий керівник І. Ковальчук, відповідальний виконавець Л. Дубіс).

У 1989 р. при кафедрі геоморфології створили науково-дослідну лабораторію інженерно-геоморфологічних досліджень (НДЛ-51, науковий керівник Я. Кравчук). З 2000 р. вона стала міжкафедральною лабораторією інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень. Завідувачем лабораторії у період 1989–2000 рр. працював викладач кафедри геоморфології Ю. Зінько, з 2000 р. і донині – доцент кафедри геоморфології і палеогеографії В. Брусак. З 1989 р. до 2004 р. співробітники кафедри і лабораторії виконали понад 30 держбюджетних і госпдоговірних науково-дослідних робіт, проєктів. Опубліковано монографію Г. Рудька, Я. Кравчука «Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України» (2002). За цей період на кафедрі сформувалася нова наукова школа – інженерної геоморфології.

Головними напрямками досліджень лабораторії НДЛ-51 на початковому етапі її становлення були: 1) інженерно-геоморфологічний аналіз та картографування територій різного типу природокористування; 2) експедиційні, стаціонарні й напівстаціонарні дослідження екзогенних морфодинамічних процесів; 3) еколого-геоморфологічний аналіз флювіальних систем; 4) палеогеографія плейстоцену. Одними з перших інженерно-геоморфологічних тем, які виконували НДЛ-51 і працівники кафедри геоморфології, стали передпроектні дослідження для реконструкції парків міста Львова, а також оцінка рельєфу районів нової забудови для Генерального плану Львова. Замовниками цих робіт були НДІ «Укрзахідцивільпроект», СПКБ Львівського політехнічного інституту, Львівська філія Українського державного науково-дослідного цінституту проектування міст «Діпромисто» ім. Ю. М. Білоконя.

У цей же період виконували численні держбюджетні і госпдоговірні теми у галузі заповідної справи (науковий керівник Я. Кравчук, відповідальний виконавець Ю. Зінько). Серед них варто відзначити такі: «Еколого-економічне обґрунтування регіональної системи заповідних територій Карпат і Волино-Поділля як складової частини державного природно-заповідного фонду України» (ДКНТ України, 1992–1993), «Розробка інженерно-геоморфологічних інформаційних систем і картографічних моделей для природоохоронних потреб» (Міносвіти України, 1995–1997), «Геоінформаційне забезпечення розвитку мережі природоохоронних територій заходу України» (Міносвіти України, 1998–1999), «Обґрунтування оптимального розміру та контурів території Карпатського біосферного заповідника та вивчення можливості створення системи природних коридорів з урахуванням специфіки природокористування в регіоні» (грант Міжнародного банку реконструкції і розвитку від Глобального екологічного фонду, 1995). Результати досліджень останньої теми опубліковано у монографії «Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника» (співавтори В. Брусак, Ю. Зінько, Я. Кравчук та ін., 1997).

З природно-заповідної проблематики виконували і госпдоговірні науково-дослідні роботи на замовлення Міністерства екології та природних ресурсів, природних заповідників, національних природних парків, обласних і районних адміністрацій Львівщини. У період з 1987 р. до 2003 р. виконали дев'ять тем присвячених: вивченню природних компонентів і комплексів природного заповідника «Розточчя» для розробки методичних основ ведення заповідної справи; географічному аналізу функціонування лісових екосистем та питанням територіального розвитку заповідника; розробці наукових основ покращення екологічної ситуації і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку Яворівського району, зокрема необхідності створення національного природного парку; картографічному забезпеченню концепції створення перспективної мережі природно-заповідного комплексу Львівської області та інвентаризації її природно-заповідного фонду; інвентаризації геокомплексів природного заповідника «Медобори» для розробки проєкту організації території та ін. (наукові керівники – Я. Кравчук, Ю. Зінько, В. Брусак).

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

З 1999 р. працівники кафедри і лабораторії НДЛ-51 виконували «Проекти організації територій, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів національних природних парків» для Яворівського НПП (1999–2001, науковий керівник Я. Кравчук, головний інженер проекту В. Брусак, відповідальний виконавець Ю. Зінько), Ужанського НПП (2003–2004, науковий керівник Я. Кравчук, відповідальний виконавець В. Брусак), НПП «Гуцульщина» (2004–2005, науковий керівник В. Брусак).

Результати досліджень з деяких тем використано Державним управлінням екології і природних ресурсів у Львівській області для підготовки пропозицій до Указу Президента України від 10.04.1994 р. «Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій» та підготовки рішення Львівської обласної Ради щодо резервування цінних природних територій для створення заказників і регіональних ландшафтних парків. Зокрема, на загальнодержавному рівні було запропоновано цінні природні території для створення національного природного парку «Сколівські Бескиди» і розширення природного заповідника «Розточчя»; на обласному рівні зарезервовано території для створення нових заповідних об'єктів у Вороняках і Гологорах, на Малому Поліссі і Передкарпатті. Розроблену концепцію та схему формування регіональної системи природоохоронних територій заходу України використано Управлінням заповідної справи у Західному регіоні для розробки Концепції розвитку природно-заповідного фонду заходу України та пропозицій до Закону України «Про формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.».

У 1992–1993 роках польсько-українським колективом (Інститут охорони природного середовища, Варшава, керівник групи Г. Ронковські та Львівський державний університет імені Івана Франка, учасники групи В. Брусак, Ю. Зінько, Я. Кравчук, О. Нагорна) розроблено проект «Природоохоронна зона Розточчя», який став переможцем і був відзначений першою премією на Європейському конкурсі Г. Форда у галузі «Охорона довкілля» (Лондон, 1994).

Кафедра геоморфології спільно з лабораторією НДЛ-51 виконували науково-дослідні роботи у галузі розвитку рекреації і туризму. З-поміж них варто відзначити науково-дослідну розробку ДКНТ України «Формування і рекреаційне використання міждержавних природоохоронних територій на заході України» (1993–1994, науковий керівник Я. Кравчук, відповідальний виконавець Ю. Зінько) і тему Міносвіти і науки України «Геоморфологічні основи і технології планування природоохоронних і рекреаційних територій Карпатського регіону» (2000–2002 рр., науковий керівник Я. Кравчук, відповідальний виконавець Р. Гнатюк).

У 2002–2003 роках виконано українсько-польський проект РАУСІ «Туристичний потенціал Західної України», виконавцями якого були Інститут туризму (Варшава), Інститут туризму і міжнародного права (Київ) і Львівський національний університет імені Івана Франка (координатор проекту від ЛНУ ім. Івана Франка Ю. Зінько). Результати досліджень опубліковано у 2003 р. у низці інформаційно-інвестиційних видань «Напрями і можливості інвестицій у туристичну галузь Львівської області», а також Івано-Франківської і Закарпатської областей і монографію «Туристичний потенціал Західної України».

Проектні розробки лабораторії НДЛ-51 були представлені на численних міжнародних виставках і ярмарках. Наприклад, проект «Трансєвропейські природоохоронні пояси» репрезентовано на виставці NaturEXPO-96 у м. Будапешті (Угорщина, 1996) та відзначено як цікавий проект на Всесвітньому конкурсі «Rolex» у м. Женева (Швейцарія, 1996).

Проектні розробки з сільського та екологічного туризму на Розточчі у 1999–2001 рр. презентували на туристичних ярмарках і екологічних форумах Львова, Києва, Замостя, Кракова і Любліна. Розробку «Розвиток рекреаційної інфраструктури Яворівського НПП» демонстрували на Інвестиційному ярмарку у рамках II-ого Екологічного Форуму з питань транскордонного співробітництва (Львів, 2002). Проект «Оцінка туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб залучення інвестицій» у 2003 р. представлено на кількох міжнародних подіях: 1) на III-ому Інвестиційному ярмарку у рамках III-ого Екологічного Форуму з питань транскордонного співробітництва (м. Львів); 2) на I-ому Інвестиційному туристичному ярмарку (м. Київ); 3) на Познанському і Лондонському туристичних ярмарках; 4) Інвестиційному туристичному ярмарку у м. Кракові. У 2004 р. на українсько-польському ярмарку готельного бізнесу представлено розробку «Оцінка туристичного потенціалу Львівської, Івано-Франківської і Закарпатської областей».

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

З 1960-х років і донині працівниками кафедри постійно вдосконалюються методи і способи складання загальних геоморфологічних карт. З теоретико-методичних засад геоморфологічного картографування опубліковано навчальні посібники Я. Кравчука «Геоморфологічне картографування у науково-дослідній роботі» (1981) та «Інженерно-геоморфологічне картографування» (1991), «Геоморфологічне картографування» (2006). Працівниками кафедри геоморфології і палеогеографії у співпраці з працівниками кафедри економічної і соціальної географії у 1999–2000 рр. підготовлено і видано навчально-краєзнавчі атласи Львівської, Тернопільської і Чернівецької областей. При кафедрі функціонувала навчальна лабораторія тематичного картографування, яка стала частиною навчальної лабораторії атласного і тематичного картографування.

У 2003–2004 рр. виконувалася держбюджетна тема Міносвіти і науки України «Розробка методики і легенд для геоморфологічного картографування території України у великих і середніх масштабах» (науковий керівник проф. Я. Кравчук, відповідальний виконавець Р. Гнатюк).

У 1990-ті роки на кафедрі започатковано ще один перспективний науковий напрям – еколого-геоморфологічний аналіз флювіальних систем, який згодом, після захисту І. Ковальчуком докторської дисертації (1993), переріс у наукову школу екологічної геоморфології. З цієї тематики виконувалися науково-дослідні роботи (науковий керівник І. Ковальчук), фінансовані Міносвіти і науки України, зокрема: «Еколого-геоморфологічна оцінка річкових систем та їх басейнів у межах Західної України» (1992–1994), «Еколого-геоморфологічний аналіз проблем природокористування в міжнародних транскордонних річкових системах та їх басейнах і обґрунтування шляхів їх вирішення» (1995–1997). Започатковані у 1997–1999 рр. науково-дослідні роботи і міжнародні проєкти з 2000 р. були продовжені на новоствореній кафедрі конструктивної географії і картографії. Усі вони стосувалися проблематики Західного Бугу і Верхнього Дністра (екологічний аналіз, природоохоронна оцінка, моніторинг та ін.). Серед важливих публікацій з цієї тематики слід відзначити монографію «Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз» (І. Ковальчук, 1997), «Екологічна геоморфологія» (О. Адаменко, І. Ковальчук, Г. Рудько, 2000) та ін. Активізувалася започаткована проф. П. Цисем школа регіональної геоморфології.

Опубліковано у започаткованій серії «Рельєф України» монографії Я. Кравчука «Геоморфологія Передкарпаття» (1999), Р. Сливки «Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат» (2002), Я. Кравчука «Геоморфологія Скибових Карпат» (2005), Я. Кравчука «Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат» (2008), Я. Кравчука, Я. Хомина «Рельєф Вулканічного пасма Українських Карпат» (2011), Я. Кравчука, В. Чалика «Рельєф Солотвинської улоговини Українських Карпат» (2015), Я. Кравчука «Рельєф Українських Карпат» (2021) і монографію Г. Рудька, Я. Кравчука «Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України» (2002).

Широке визнання здобули дослідження проблеми палеогеографії плейстоцену під керівництвом професора А. Богуцького. Вивчення крайових утворень материкових зледенінь, лесового покриву, впровадження нових методів для вивчення відкладів і четвертинного рельєфу проводяться спільно з науковцями Польщі, Франції, білорусі, росії. Протягом 1992–2003 рр. під керівництвом і за участю А. Богуцького виконувалися держбюджетні і госпдоговірні науково-дослідні розробки, спільні польсько-українські проєкти. Серед них варто відзначити держбюджетні теми Міносвіти і науки України «Екологія лесів України» (1992–1994), «Плейстоценовий морфо- і літогенез» (1995–1997), «Волино-Поділля, Передкарпаття, Волинське Полісся в антропогені» (1998, з 1999 р. увійшла як розділ у міжкафедральну тему). У 2000–2002 рр. Професор А. Богуцький керував розділом у міжфакультетській темі «Вплив екологічного середовища на стан та збереження біотичного різноманіття Шацького національного природного парку», а також був керівником розділу міжкафедральної теми «Географічні проблеми західного регіону України» (2001–2003). У 2000–2002 рр. реалізовано спільні польсько-українські проєкти «Палеогеографія і стратиграфія плейстоцену Східного Передкарпаття між Перемишлем і Коломиєю» та «Зміни природного середовища регіону Карпат між долинами Віслоку і Верхнього Дністра під час неоліту і пізніших епох». Серед наукових публікацій з цієї тематики є монографія А. Богуцького і О. Ситника «Палеоліт Поділля. Великий Глибочок I» (1998), колективні монографії «Lessy i Paleolit Naddniestrza halickiego (Ukraina)» (2002, за ред. Т. Мадейскей),

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

«Гляціал і перигляціал Українського Передкарпаття» (2011), «Лесовий покрив Північного Причорномор'я» (2013), «Леси і палеоліт Поділля» (2015); матеріали ХХ польсько-українського польового семінару «Klimatyczne cykle plejstocenu w zapisie sekwencji osadowej Niziny Podlaskiej» (2018) [8], «Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpatskiej / Палеолітична екумена пери- і метакарпатської зони» (2015), «Лесовий покрив Волинської височини: стратиграфія, опорні розрізи, інженерно-геологічна характеристика» (2021) та ін.

Слід відзначити дослідження, присвячені реліктовим материковим дюнам, давнім еоловим процесам і піщаним покривам на території правобережної частини Українського Полісся виконані, головно Л. Дубіс. У 2013 р. вона захистила докторську дисертацію на тему «Еоловий палеоморфогенез правобережної частини Українського Полісся». Досліджено поширення, морфологічні особливості еолових форм, фази розвитку та активізації давніх еолових процесів, здійснено палеогеографічні реконструкції напрямів та швидкості дюноутворювальних вітрів.

На сьогодні кафедрою активно розвиваються геоморфологічні дослідження, пов'язані з проблематикою геоспадщини, геотуризму та геосвіти [8]. У дослідженнях щодо збереження геоспадщини значну увагу приділяється питанням інвентаризації геолого-геоморфологічних об'єктів на природоохоронних територіях (природних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків). Перші інвентаризаційно-картографічні дослідження геоспадщини реалізовано для Державного заповідника «Розточчя». Дослідження такого типу зі складанням геоморфологічних карт і паспортизацією цінних об'єктів геоспадщини виконано для таких заповідних територій як національні природні парки (Яворівський, «Гуцульщина», «Галицький», Ужанський), природні заповідники («Медобори», «Горгани», Карпатський БЗ); регіональні ландшафтні парки («Знесіння», «Стільське Горбогір'я»). Їх здійснювали як самостійно працівники кафедри, так і в рамках держбюджетних та госпдоговірних науково-дослідних робіт, виконаних під керівництвом Я. Кравчука, В. Брусака, Ю. Зінька. Зокрема, зазначимо такі науково-дослідні роботи: «Концептуальні і методичні засади обґрунтування мережі геопарків в Україні» (2010–2012); «Георізноманітність Верхнього і Середнього Дністра: структурно-просторовий аналіз, оцінка та використання геоспадщини», «Проект створення регіонального ландшафтного парку «Стільське Горбогір'я» (2014); «Проект організації території природного заповідника «Медобори» та охорони його природних комплексів» (2015–2016); «Проект організації території національного парку «Північне Поділля» (2017–2019); «Проект організації національного парку «Дністровський каньйон» (2017–2019) та інші. За результатами робіт опубліковано низку монографій: «Національний природний парк «Гуцульщина» (2013), «Roztocze przystość i człowiek» (2015), «Біосферний резерват «Розточчя» (2015), «Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області» (2018) та ін.

Про значний доробок і потенціал геоморфологічних і палеогеографічних наукових досліджень свідчать кількість та тематика захищених кандидатських та докторських дисертацій. Зокрема, у 80-ті роки минулого століття члени кафедри захистили дві кандидатські дисертації: І. Ковальчук із спеціальності «Геоморфологія і палеогеографія» на тему «Динаміка ерозійних процесів у Західному Поділлі» (1981) і В. Лозинський із спеціальності «Геодезія» на тему «Дослідження похибок в ряді центральних систем лінійно-кутової триангуляції» (1981). У 1990-ті роки і на початку ХХІ ст. членами кафедри і аспірантами, було захищено одну докторську дисертацію (І. Ковальчук на тему «Еколого-геоморфологічний аналіз флювіальних систем регіону», 1993) і 13 кандидатських дисертацій: Я. Хомин («Стаціонарні дослідження динаміки денудаційних процесів на південно-західних схилах Українських Карпат», 1992), М. Іваник («Історія розвитку річкових долин Північної Камчатки», 1993), Л. Дубіс («Структурна організація та функціонування річкових систем гірської частини басейну Тиси», 1995), С. Кравців («Геодезичний моніторинг техногенного рельєфу на прикладі Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну», 1995), Н. Карпенко («Аналіз рельєфу для потреб природокористування на прикладі Шацького поозер'я», 1996), В. Брусак («Географічні аспекти оптимізації функціонування заповідників на прикладі природного заповідника «Розточчя» і Карпатського біосферного заповідника», 1997), П. Горішний («Морфологічний аналіз рельєфу для інженерних потреб на прикладі Західного Поділля», 1998), М. Симоновська («Динаміка ярів у басейні Дністра», 1999), Р. Дмитрук («Палеогеографічні умови верхньоплейстоценового лесонагромадження Волино-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Поділля на основі фауни молюсків», 2001), А. Яцишин («Геоморфологічна будова долини Дністра у межах Передкарпаття», 2001), О. Колтун («Антропогенна трансформація рельєфу міста Хмельницького», 2002), Р. Гнатюк («Структурний рельєф Південного Розточчя», 2002), І. Думас («Природні умови Галицького Придністер'я в палеоліті», 2011), М. Микита («Геоморфологія вулканічних гір Закарпаття», 2011), Н. Паламарчук («Палеогеографічні умови формування коршівського викопного ґрунтового комплексу Волино-Поділля», 2011), О. Томенюк («Наукові ідеї Юрія Полянського та їхній вплив на розвиток геоморфології і палеогеографії в Україні», 2013), І. Харчук («Опорні розрізи плейстоценової лесово-ґрунтової серії Західного регіону України як пам'ятки природи», 2016), А. Ренда («Ками Волинського Полісся та їхнє раціональне використання», 2019), Т. Новака «Рельєф Волинської височини: проблеми просторової диференціації» (2021).

Кафедра була організатором і співорганізатором міжнародних наукових конференцій та семінарів: «Проблеми географії України» (1994), «Українська геоморфологія: стан і перспективи» (1997), «Стационарні дослідження ерозійно-аккумулятивних процесів» (1998), «Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє» (2000, до 50-річчя кафедри), «Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки» (2003, до 120-річчя географії у Львівському університеті), «Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат» (Сколе, 2004; Ворохта, 2006, 2008, 2012, 2014, 2016, 2018; Львів, 2021, 2023). У 2020 р. відбулася науково-практична онлайн-конференція «Сучасний стан і перспективи розвитку геоморфології і палеогеографії в Україні», присвячена 70-річчю кафедри.

Проведено вісім польсько-литовсько-українських семінарів з проблем плейстоценових зледенінь на території Полісся (1997–2003 рр.), а також низку польсько-українських семінарів з проблем палеогеографії плейстоцену Поділля і Передкарпаття. Під керівництвом А. Богуцького виконується низка всеукраїнських та міжнародних грантів, у тім числі грант «Розвиток палеокріогенних процесів у плейстоценовій лесово-ґрунтовій серії України: інженерно-геологічний, ґрунтовий, кліматичний, природоохоронний аспекти» (2020–2022), який фінансує Національний фонд досліджень України (НФДУ).

Провідними науковими напрямками досліджень, які сформувалися на кафедрі геоморфології і палеогеографії наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. є: регіональний геоморфологічний і палеогеографічний аналіз; інженерна та екологічна геоморфологія; палеогеографія плейстоцену; динаміка сучасних рельєфоутворювальних процесів; оцінка рельєфу та інших компонентів ландшафту для рекреаційних, природоохоронних та інженерних потреб; проектування природно-заповідних територій; історико-географічні дослідження.

Нині на кафедрі офіційно існує наукова школа «Інженерна, екологічна та регіональна геоморфологія» і у її межах науковий напрям «Палеогеографія плейстоцену», які мають значний доробок, визнаний на міжнародному рівні. На кафедрі також інтенсивно розвивають антропогенну, динамічну та соціальну геоморфологію, природоохоронні та історико-географічні дослідження, геоморфологічне картографування із застосуванням ГІС та ДЗЗ [8]. Особливо актуальними на сьогодні є науково-дослідні розробки з проблематики геоспадщини, геотуризму та геоосвіти, які стали самостійним напрямом. На сучасному етапі розвитку і слабкої державної підтримки фундаментальних напрямів досліджень перед кафедрою геоморфології і палеогеографії постали сучасні виклики, зокрема [8]: необхідність створення нових сучасних освітніх програм, привабливих для абітурієнтів, що забезпечуватимуть високопрофесійну підготовку фахівців з геоморфології і палеогеографії; потреба ініціювання та виконання нових державних, госпдоговорних тем, вітчизняних та міжнародних грантів; створення інженерно-геоморфологічної та седиментаційної лабораторій для поліпшення матеріально-технічної бази кафедри; впровадження нових стратегій популяризації кафедри в науковому та освітянському середовищі; розвиток сформованих та нових напрямів геоморфологічних і палеогеографічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук І., Кравчук Я. Кафедрі геоморфології Львівського національного університету – 50. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2001. Вип. 28. С. 3–15.
2. Ковальчук І. Професор Петро Цись – фундатор кафедри геоморфології Львівського національного

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

- університету. *Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє*: матер. конф. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 3–5.
3. Ковальчук І. Професор Петро Цись: внесок у розвиток української геоморфології. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій*: зб. наук. праць. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 24–46.
 4. Кравчук Я. Географічні дослідження Українських Карпат у XIX – першій половині XX століть: теоретичні та прикладні проблеми. *Українська геоморфологія – стан і перспективи*: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 1997. С. 128–130.
 5. Кравчук Я. Вивчення Українських Карпат львівськими геоморфологами. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2001. Вип. 28. С. 16–19.
 6. Кравчук Я. Львівська географія за 120 років: історія, персоналії, наукові напрями і школи. *Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки*: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 3–16.
 7. Кравчук Я. Кафедра геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка (1950–2004). *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій*: зб. наук. праць. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. С. 3–26.
 8. Кравчук Я., Ковальчук І., Дубіс Л. Кафедра геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету: етапи розвитку, здобутки та виклики. *Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій*. 2020. Вип. 1 (11). С. 3–29.
 9. Krawczuk J. Tradycje naukowe polskich i ukraińskich badań geograficznych Karpat Wschodnich. *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*. Warszawa, 1999. S. 46–51.

* * *

УДК 911.9

**КАФЕДРА КОНСТРУКТИВНОЇ ГЕОГРАФІЇ І КАРТОГРАФІЇ
НАПЕРЕДОДНІ 25-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ**

Євген Іванов

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Висвітлено історію становлення кафедри конструктивної географії і картографії. Показано сучасний стан навчально-методичної, науково-дослідної, виховної роботи і видавничої діяльності кафедри.

Ключові слова: кафедра, географія, геоecологія, геоінформатика, наукові напрями.

**DEPARTMENT OF CONSTRUCTIVE GEOGRAPHY AND CARTOGRAPHY
ON THE EVE OF THE 25TH ANNIVERSARY**

Yevhen Ivanov

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The history of the formation of the department of constructive geography and cartography is covered. The current state of educational and methodological, research, educational work and publishing activities of the department is shown.

Keywords: department, geography, geoeology, geoinformatics, scientific directions.

Напередодні 25-річного ювілею пропонуємо розглянути стан навчально-методичної, науково-дослідної, громадсько-виховної роботи і видавничої діяльності кафедри конструктивної географії і картографії. Стисло зупинимося на головних аспектах функціонування кафедри.

Кафедра створена у 2000 р. шляхом поділу кафедри геоморфології на дві: геоморфології та конструктивної географії і картографії. Сьогодні навчальну і наукову роботу на кафедрі здійснюють десять викладачів: один професор, доктор географічних наук (Є. Іванов) і вісім доцентів, кандидатів географічних і технічних наук (Ю. Андрейчук, П. Войтків, С. Кравців, Д. Кричевська, Л. Курганевич, А. Михнович, М. Петровська, О. Пилипович), ще два викладачі працюють за сумі-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

сництвом (П. Волошин і М. Кобелька). На кафедрі працюють п'ять співробітників навчально-допоміжного персоналу (З. Мицько, М. Кобелька, І. Бухта, Н. Ваньо, У. Морозовська, на 0,5 ст.). У різні роки сумісниками працювали спеціалісти-екологи Львівської міської ради і Державного управління екології та охорони природних ресурсів у Львівській області (Департаменту екології та природних ресурсів Львівської ОДА), геологи і гідрогеологи ВАТ (ПАТ) «Геотехнічний інститут», гідрологи і гідроекологи Львівського обласного управління водних ресурсів (Басейнового управління водних ресурсів річок Західного Бугу та Сяну) [7].

У структуру кафедри входить навчальна лабораторія геоінформаційного моделювання і картографування, кабінет геодезії і картографії та кімната географічної карти (спецкімната).

Засновником і першим завідувачем кафедри став д-р геогр. наук, професор Іван Ковальчук. Під його керівництвом суттєво поповнився спеціалістами склад кафедри, відкрилися нові спеціальності на кафедрі та у Природничому коледжі. У 2007–2008 рр. обов'язки завідувача виконував канд. геол.-мінер. наук, доцент Петро Волошин. У 2008–2016 рр. завідувачем був д-р геогр. наук, професор Валерій Петлін. З 2016 р. виконував обов'язки, а з 2018 р. став завідувачем д-р геогр. наук, професор Євген Іванов. Незважаючи на нетривалий період становлення кафедри, її склад суттєво змінився. Більшість викладачів, що працювали на початку заснування кафедри, нині викладають в інших вищих навчальних закладах України.

Фото 2005 р.

Фото 2010 р.

Фото 2018 р.

Фото 2023 р.

Рис. 1. Склад кафедри конструктивної географії і картографії у різні роки

Кафедра готує фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 Екологія (прикладна екологія). За цією ж спеціальністю здійснюється підготовка магістрів. Водночас на кафедрі готують фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за іншою спеціальністю 183 Технології захисту навколишнього середовища. Вже сьогодні кафедра впроваджує нову освітньо-професійну програму першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

«Геоінформаційні технології захисту навколишнього середовища». Кафедра забезпечує підготовку бакалаврів спеціальностей 014 Середня освіта (географія), 103 Науки про Землю, 106 Географія, 241 Готельно-ресторанна справа і 242 Туризм. Важливою складовою підготовки студентів є навчальні і виробничі практики.

Від часу заснування кафедра випустила понад 450 магістрів, спеціалістів і бакалаврів. Випускники кафедри працюють у Державній екологічній інспекції у Львівській області, Департаменті екології та природних ресурсів Львівської ОДА, Басейновому управлінні водних ресурсів річок Західного Бугу та Сяну, Львівському регіональному центрі з гідрометеорології, а також у різних екологічних і природоохоронних відділах підприємств та установ, громадських організаціях і фондах екологічного спрямування тощо. Чимало випускників залишаються працювати на кафедрі, вступають до аспірантури, а також викладають в інших університетах і коледжах.

Наукові дослідження кафедри проводяться у рамках держбюджетних й госпдоговірних тем конструктивно-географічної, геоекологічної і гідроекологічної тематики та спрямовані на пошук закономірностей, взаємозв'язків і механізмів розвитку природно-антропогенних процесів та явищ із використанням системного, комплексного, ландшафтного, басейнового, структурного і динамічного підходів, методів моніторингу, картографування і моделювання. Колектив кафедри продовжує розпочаті проф. І. Ковальчуком роботи й зосередив увагу на головних напрямках наукових досліджень [6]:

- ✓ конструктивно-географічні (гідрологічні, гідрологічні, гідроекологічні, ґрунтові та ін.) дослідження природного середовища;
- ✓ геоекологія, ландшафтна екологія, екологічна геоморфологія;
- ✓ урбоекологія, техноекоекологія, антропогенне ландшафтознавство, інженерна та антропогенна геоморфологія;
- ✓ системно-структурний, історико-географічний і геоекологічний аналіз басейнових систем;
- ✓ польові, стаціонарні, експериментальні й картографічні дослідження геосистем та екзогенних процесів;
- ✓ моніторинг довкілля, екологічна експертиза, екологічний менеджмент, менеджмент природоохоронних територій;
- ✓ інженерно-екологічне обґрунтування проектів та розробка шляхів покращення стану навколишнього природного середовища;
- ✓ картографічні і топографо-геодезичні дослідження;
- ✓ геоінформаційне моделювання компонентів довкілля, екологічного стану природно-господарських систем;
- ✓ дистанційне зондування Землі, дешифрування аеро- й космоснімків;
- ✓ розробка проблем географічного українознавства, термінології та історії географічних і картографічних досліджень;
- ✓ історико-географічний аналіз і синтез, історико-картографічне моделювання змін стану природно-господарських систем.

Загалом наукові інтереси кафедри різноманітні. Вони охоплюють як проблеми методології і методики конструктивної географії, так і питання польових, стаціонарних, експериментальних і картографічних досліджень. Їх варто згрупувати у два головні напрями дослідницького пошуку – власне конструктивно-географічний і картографічний.

Більшість членів кафедри брали участь у держбюджетних темах географічного факультету «Географічні проблеми Західного регіону України» (2002–2004), «Депресивні регіони України» (2004–2006), «Формування інформаційного середовища сталого розвитку Карпатського регіону України (соціально-демографічна, екологічна, рекреаційна та агробізнесова сфери)» (2007–2009), «Екологічна, демокультурна, соціально-економічна та геополітична безпека регіону: географічні проблеми на матеріалах карпатських областей України» (2010–2012), «Природний і суспільно-географічний потенціал як чинник подолання рецесії соціально-економічного розвитку (на матеріалах Карпатського регіону України)» (2013–2015), «Концепції еволюції флювіального та еолового морфолітогенезу та їхнє застосування для збереження геоспадщини і геотуризму» (2017–2019) [3].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Водночас, працівники кафедри виконували такі науково-дослідні теми в межах робочого часу: «Трансформація природно-господарських систем гірничопромислових територій» (2008–2010, наук. керівник: доц. Є. Іванов); «Конструктивно-географічні дослідження трансформаційних процесів у територіальних системах Західної України» (2011–2013, наук. керівник: доц. А. Михнович); «Конструктивно-географічний аналіз природно-господарських геосистем Західної України в контексті обґрунтування і практичного забезпечення їхнього збалансованого функціонування» (2014–2016, наук. керівник: доц. А. Михнович); «Оптимізація природно-господарських систем Західного регіону України з метою забезпечення його сталого розвитку» (2017–2019, наук. керівник: доц. Є. Іванов), «Природні та антропогенно-трансформовані геосистеми Західного регіону України, їх функціонування та екологічний стан» (2017–2019, наук. керівник: доц. Є. Іванов). У цьому році розпочато роботу над новою темою «Проблеми трансформації природних та антропогенних геосистем Західного регіону України у контексті євроінтеграції» (наук. керівник: доц. А. Михнович).

Окрім цього, колектив кафедри працював над виконанням госпдоговірних тем «Аналіз існуючого стану системи спостережень за екологічною ситуацією на території Львівської області з метою забезпечення розробки концепції і програми регіонального моніторингу навколишнього середовища» (2002, наук. керівник: проф. І. Ковальчук), «Розробка та впровадження заходів, спрямованих на збереження природно-історичного середовища комплексної пам'ятки природи місцевого значення «Стільська», включно з основним її компонентом – городищем IX–XI ст.» (2005, наук. керівники: І. Ковальчук, В. Максимчук, О. Корчинський) [6].

Кафедра проводила дослідження у рамках українсько-німецького проекту «Трансформаційні процеси у басейні Верхнього Дністра» (1997–2004), польсько-українського проекту щодо впровадження положень Рамкової Водної Директиви (2004–2005), німецько-українського проекту «Міжнародний Водний Альянс Саксонії IWAS: дослідження басейнової системи Західного Бугу» (2009–2013), проекту WWF Дунайсько-Карпатська програма «Збереження та стале використання природних ресурсів Українських Карпат» (2010–2011), проекту «Охорона навколишнього середовища міжнародних річкових басейнів. Ідентифікація та типологія водних об'єктів. Пілотний басейн Прут, Україна» (2012–2013), міжнародного проекту FLUMEN (7-ма Рамкова програма ЄС, фонд Марії Кюрі) (2013–2016), проекту з написання науково-методичних рекомендацій щодо підготовки звіту про екологічну дію малої гідроелектростанції, виконаного під егідою WWF (2018–2019), а також міжнародних проектів за програмою TACIS, які спрямовано на оцінку геоecологічної ситуації у Львові.

Результати наукової роботи підтверджені захистами дисертацій конструктивно-географічної тематики, присвячених вивченню геоecологічної ситуації Розточчя, басейнів Західного Бугу і Дністра, гірничопромислових територій Західного регіону України, створенню земельних і басейнових інформаційних систем, організації гірських біосферних резерватів, дослідженню буроземів пралісів Українських Карпат. Викладачами кафедри захищено одну докторську і дев'ять кандидатських дисертацій. Дисертаційні роботи захистило п'ять випускників аспірантури.

Кафедра виступала організатором Третього українсько-польсько-російського семінару «Ерозійно-аккумулятивні процеси і річкові системи освоєних територій» (Львів–Ворохта, 2006), Всеукраїнської конференції «Стан і перспективи розвитку конструктивної географії», до 10-річчя кафедри (Львів–Ворохта, 2010), круглого столу «Стан, проблеми і перспективи природничої географії» (Львів, 2011), Всеукраїнські конференції «Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи», до 15- і 20-річчя кафедри (Львів, 2015, 2020). За результатами цих заходів видано матеріали. Колектив кафедри докладав зусиль в організації конференцій на географічному факультеті.

На кафедрі добре налагоджена студентська наукова робота. У 2019 р. створено Спільноту геоінформаційних досліджень довілля і суспільства «GIS HUB LNU».

Наукові дослідження кафедри різнопланові, постійно з'являються нові напрями. За час існування кафедри вийшло понад 50 монографій, два підручники, близько 40 навчальних посібників та 90 навчально-методичних вказівок і рекомендацій.

Серед монографій слід виділити: Ковальчук І., Петровська М. «Геоecологія Розточчя» (2003); Іванов Є. «Ландшафти гірничопромислових територій» (2007); Іванов Є. «Геокадастрові дослідження гірничопромислових територій» (2009); «Екологічний моніторинг регіону» (колект.,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

2009); Петлін В. «Системна природнича географія» (2011); Сивий М., Паранько І., Іванов Є. «Географія мінеральних ресурсів України» (2013); Петлін В. «Теорія природних територіальних систем» (2016); Пилипович О., Ковальчук І. «Геоєкологія річково-басейнової системи верхнього Дністра» (2017). Особливо варто виокремити три монографічні праці, що вийшли за останні п'ять років: «Львівська область: природні умови та ресурси» (колект., 2018) [5]; Рудько Г., Іванов Є., Ковальчук І. «Гірничопромислові геосистеми Західного регіону України» (2018) [8]; «Геоєкологія Львівської області» (колект., 2021) [2].

У співавторстві опубліковано підручники: Адаменко О., Ковальчук І., Рудько Г. «Екологічна геоморфологія» (2000); Ковальчук І., Робак В. «Екологія» (2006).

Також відзначимо такі навчальні посібники: Ковальчук І., Каганов Я., Сливка Р. «Прикладна гідроекологія» (2000); Стецюк В., Ковальчук І. «Основи геоморфології» (2005); Петровська М. «Охорона вод (санітарні норми і правила)» (2005); Курганевич Л. «Водний кадастр» (2007); Петровська М. «Стандартизація, метрологія і сертифікація довкілля» (2010); Ковальчук І., Курганевич Л. «Гідроекологічний моніторинг» (2010); Іванов Є. «Радіаційна екологія» (2011); Пилипович О. «Організація прикордонного екологічного контролю» (2012); Лозинський В. «Топографічні знімання ділянок місцевості» (2012); Андрейчук Ю., Ямелинець Т. «ГІС в екологічних дослідженнях та природоохоронній справі» (2015); Кравців С., Войтків П., Кобелька М. «Картографія» (2017); Петровська М. «Нормування якості довкілля» (2017); Пилипович О. «Екологічне інспектування та екологічний контроль» (2019); Біланюк В., Курганевич Л., Андрейчук Ю. «Загальна гідрологія» (2020); Войтків П., Іванов Є. «Збалансоване природокористування» (2021); Часковський О., Андрейчук Ю., Ямелинець Т. «Застосування ГІС у природоохоронній справі на прикладі відкритої програми QGIS» (2021); Войтків П., Іванов Є. «Методи геоєкологічних досліджень» (2022).

Колективом кафедри випущено у світ понад 900 наукових статей (з них бл. 200 – у фахових виданнях України) і понад 200 тез доповідей.

Окрім навчальної, наукової і практичної діяльності кафедри важливі взаємоввічливі, пізнавальні і життєрадісні стосунки між людьми, які ми відкриваємо для себе під час кафедрального дозвілля. Викладачі і студенти прагнуть цілісного навчального процесу, який розкриває загальні людські цінності. Власне тому кафедра організує посвятити студентів, заходи, пов'язані з національними (зустрічі з відомими українцями, патріотичні заходи, присвячені національним подіям), культурними (екскурсії у музеї, театри, виставки тощо), екологічними (допомога у прибиранні водойм, парків, облаштування рекреаційних зон та ін.), пізнавальними (відвідування підприємств, екологічних організацій та установ, водогосподарських об'єктів), благочинними (допомога літнім і нужденним особам) подіями.

Вважаємо цінними людські взаємовідносини у геопросторі, в якому ми існуємо, важливо щоб стосунки були щирими, життєрадісними і пізнавальними. Кафедра організує походи у гори, екскурсії цікавими місцевостями та об'єктами Львова та інших міст, благочинні відвідини будинку для людей похилого віку у м. Угнів, беремо участь у різних екологічних заходах й акціях та конкурсах туристичної пісні «Бабине літо», зокрема у 2019 р. команда студентів викладачів перемогла у номінації «Краще виконання авторської пісні». Від початку російсько-української війни студенти і викладачі кафедри беруть участь у багатьох волонтерських заходах, зокрема у проєкті «Тепло сердець» із виготовлення окопних свічок.

Кафедрою налагоджені зовнішні зв'язки з Університетом імені Марії Кюрі-Склодовської і Католицьким університетом у Любліні, Варшавським та Ягеллонським університетами, Педагогічним університетом ім. Комісії народної освіти, Краківським лісотехнічним університетом, Сільськогосподарським університетом ім. Хуго Калантая у Кракові, Регіональним управлінням водного господарства (Польща), Технічним університетом Дрездена, Центром досліджень агроландшафтів і землекористування (Німеччина), Вільнюським університетом (Литва) та ін. Викладачі проходили наукові стажування, проводили обмінні навчальні практики студентів-географів та екологів разом із студентами Університету імені Кюрі-Склодовської у Любліні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Географічний факультет / за ред. В. Біланюка, Є. Іванова. Вид. друге, переробл. і доповн. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 98 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

2. Геооекологія Львівської області : монографія / Ю. Андрейчук, Л. Безручко, В. Біланюк та ін. / за заг. ред. Є. Іванова. Львів: Простір-М, 2021. 606 с.
3. Іванов Є. Кафедра конструктивної географії і картографії: стан і перспективи розвитку. *Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи*: матер. міжнарод. наук.-практ. онлайн-конф. Львів: Простір-М, 2020. С. 7–14.
4. Іванов Є., Ковальчук І., Петлін В. Кафедра конструктивної географії і картографії: історія становлення й сьогодення. *Стан і перспективи розвитку конструктивної географії*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. С. 3–8.
5. Львівська область: природні умови та ресурси: монографія / за заг. ред. д-ра геогр. н., проф. М. М. Назарука. Львів: В-во Ст. Лева, 2018. 592 с.
6. Кафедра конструктивної географії і картографії / Ю. М. Андрейчук, П. С. Войтків, Є. А. Іванов [та ін.] / за ред. Є. А. Іванова. Львів: Простір-М, 2020. 62 с.
7. Кафедра конструктивної географії і картографії / упоряди.: Є. А. Іванов, І. П. Ковальчук, В. М. Петлін. Львів: Простір-М, 2010. 56 с.
8. Рудько Г. І., Іванов Є. А., Ковальчук І. П. Гірничопромислові геосистеми Західного регіону України: монографія. Київ–Чернівці: Букрек, 2019. Т. 1. 464 с.; Т. 2. 376 с.

* * *

УДК [929:911.3](477)«1935/2023»О.Шаблій

**ПРОФЕСОР ОЛЕГ ШАБЛІЙ – ПАСІОНАРІЙ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ**

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Виокремлено два етапи науково-педагогічної діяльності професора О. Шаблій: советсько-український і власне український з часу відновлення Української Державності. Висвітлено такі головні наукові напрями діяльності вченого у галузі суспільної географії: теоретико-методологічний, математико-географічний, комплексне атласне картографування, географічне українознавство, регіоналістика і краєзнавство, історія української географії, географічна біографістика, політична географія і геополітика, військова географія, геогуманістика. На основі кросдисциплінарного підходу обґрунтовано твердження, що професор О. Шаблій є засновником української системної суспільної географії на новітньому етапі її розвитку.

Ключові слова: суспільна географія, теорія, наукова методологія, географічне українознавство, географічна біографістика, О. Шаблій.

**PROFESSOR OLEH SHABLIY – PASSIONATE
OF GEOGRAPHICAL EDUCATION AND SCIENCE**

Myroslava Vlach

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Two stages of the scientific and pedagogical activity of Professor O. Shabliy are distinguished in the article: the Soviet-Ukrainian and the actual Ukrainian period since the restoration of Ukrainian Sovereignty. The following main scientific directions of Shabliy's activity in the branch of human geography are highlighted: theoretical and methodological, mathematical and geographical, complex atlas mapping, geographical Ukrainian studies, regional studies and local studies, history of Ukrainian geography, geographical biography studies, political geography and geopolitics, military geography, geohumanitarian studies. The statement that Professor O. Shabliy is the founder of Ukrainian systemic human geography at the current development stage of the science is substantiated on a cross-disciplinary approach.

Keywords: human geography, theory, scientific methodology, geographical Ukrainian studies, geographical biography, O. Shabliy.

З початком нового 2023 року українська географія зазнала непоправної втрати. У засвіти відійшов Олег Іванович Шаблій (14.11.1935–13.01.2023) – довголітній завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. Івана Франка (1990–2022),

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

доктор географічних наук, Заслужений професор Львівського університету, Заслужений діяч науки і техніки України, Почесний член Українського географічного товариства, Почесний член та голова Географічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка, керівник відділення Науки про Землю Львівської обласної Малої академії наук. Завершилося земне життя великого ученого, однак залишилися його напрацювання, продовжують і продовжуватимуть жити його наукові ідеї.

Професор
Олег Шаблій

Висвітлювати життєвий і науково-педагогічний шлях професора О. Шаблія легко і складно водночас. Легко, бо Олег Іванович – знаний науковець, педагог, який ще за життя створив собі концептуальний пам'ятник – п'ятитомове видання вибраних праць, з якого перший і другий томи відзначено Міжнародною премією імені Івана Франка у номінації «За вагомі досягнення у галузі соціально-гуманітарних наук» [12]. Шостий том вибраних праць – «Спіраль наукового пізнання нескінченна» – підготовлено до друку. Складно розкрити велич цієї особистості стисло. На позначку наукового доробку Учителя якнайліпше надається лексема-запозичення – *пасіонарність*, буквальний українськомовний відповідник якої – пристрасність, а ще – воля, працелюбство, наднапружена щоденна діяльність, життєствердний оптимізм. Професор О. Шаблій – пасіонарний географічної науки.

О. Шаблій був залюблений у географічну науку в усіх її змістових та просторових вимірах. Його наукові зацікавлення стосувалися як земного мікрорівня, так і космічного безмежжя. Якот, це мала Батьківщина – село Курівці на золотому Поділлі, комплексний краєзнавчий опис якого не має аналогів в українській науці, в якому цілість природного, людського, господарського розмаїття нерозривна, де мікротопонімами промовляє сама земля, а прізвища мешканців, проаналізовані впродовж тривалого часу, відображають рух людності в найближчому доквіллі [10]. З іншого боку – це концепція глобального українства, доповнена новими явищами: арктизації (освоєння українцями полярних і субполярних регіонів колишнього СРСР), аридизації (міграції українців у степові й пустельні регіони Казахстану та Середньої Азії). Найвищий просторовий рівень наукового світобачення О. Шаблія відображають запроваджені професором поняття *геокозмоторія*, *геокозмотехносфера*, що означають єдність земного і космічного. Професор передбачав навіть повернення до космографії – не середньовічної, а модерної, створеної на новій емпіричній і теоретичній основі.

Науковий спадок професора значущий: монографії, підручники, навчальні посібники, статті, інтерв'ю... Загалом – до 1000 позицій наукових публікацій. Однак внесок О. Шаблія в науку вимірюється не обсягом написаного, а впливом на розвиток нових напрямів дослідження, утвердженням Львівської суспільно-географічної школи як осередку створення фундаментальних знань в Україні та світі. О. Шаблій – найцитованіший в Україні учений у галузі суспільної географії, учений-ерудит, учений-енциклопедист.

Умовно освітню і наукову творчість О. Шаблія можна розділити на два взаємопов'язані періоди: советсько-український і власне український з часу відновлення Української Державності.

Як фахівець, О. Шаблій формувався на ідеях наукової школи комплексної територіальної організації виробництва кафедри економічної географії Львівського університету, створеної і очолюваної професором А. Ващенком (1945–1984), головними напрямками досліджень якої були теорія і методологія комплексної організації виробництва, розміщення галузей і міжгалузевих комплексів Західного регіону України, розміщення населення і поселень Західного регіону України, комплексне атласне картографування.

О. Шаблій за керівництва професора А. Ващенка 1966 року успішно захистив кандидатську дисертацію «Лісопромисловий комплекс Українських Карпат (тенденції розвитку і структура)» [14], а 1978 – докторську дисертацію «Міжгалузеві територіальні комплекси (проблеми теорії і методики дослідження)», у якій на новій теоретико-методологічній основі розкрито суспільно-географічні проблеми компонентної і територіально-функціональної організації лісопромислового, агропромислового, транспортного, рекреаційного комплексів Західного регіону України [9].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Концепція міжгалузевих територіальних систем на той час була інноваційною, а саме поняття *міжгалузевий територіальний комплекс, міжгалuzeва територіальна система*, як і *компонентно-функціональна, територіально-функціональна структури господарства*, невдовзі стали маркерами Львівської суспільно-географічної школи. Значний теоретичний потенціал концепції міжгалузевих територіальних систем, що базувався на порівнянні з концепцією енерговиробничих і виробничо-технологічних циклів, отримав у працях О. Шаблія подальший розвиток. Зокрема, в ідеї гнучкої територіальної організації виробництва, принципі нестрогого входження реальних територіальних розселенських і господарських систем у системи вищого рангу, в законі геопросторової інтеграції виробництва, принципах геопросторової інтеграції обласних систем розселення, в ідеях кластеризації, мережевої організації окремих видів економічної діяльності, концепції регіональної безпеки та ін.

Вінцем системних узагальнень геопросторових форм різних видів життєдіяльності людини стало розуміння О. Шаблієм суспільства як загального об'єкта суспільно-географічної науки, а геопросторової організації суспільства чи його окремих частин (сфер чи видів людської життєдіяльності) – як предмета її досліджень. О. Шаблій обґрунтував чотири пізнавальні зрізи головної категорії суспільної географії – *геопросторова організація суспільства*: взаєморозташування об'єктів у двовимірному просторі земної поверхні; наявність речовинних, енергетичних, інформаційних і людських просторових зв'язків між цими об'єктами; існування територіальних суспільних утворень (структур, формувань, систем); функціонування цих утворень, тобто зміна їхніх станів у часі, та наявність геопросторового регулювання.

Системну сутність науки на новому етапі її розвитку відображають розкриті професором закони суспільної географії – генетичні (територіальної диференціації, територіальної інтеграції), відповідності (відповідності систем розселення господарським територіальним системам, відповідності соціальних територіальних систем системам розселення), функціональні (територіальної гравітації, територіальної дифузії, геокібернетичні). Питання системної геопросторової організації суспільства викладено в монографії «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» (2001) [18], у підручнику для студентів географічних та економічних факультетів і факультетів міжнародних відносин «Основи загальної суспільної географії» (2003, 2012) [17], апробовано в навчальних курсах «Основи загальної суспільної географії», «Головні проблеми суспільно-географічної науки».

Систему суспільно-географічного знання на сучасному етапі розвитку науки відображає нова класифікація суспільної географії з виокремленням підсистем дивергентних і конвергентних наукових дисциплін, виконана О. Шаблієм разом із співавторами [19]. Загальногеографічну сутність поглядів О. Шаблія виявлює також аналіз фундаментальної географічної категорії *територія*, виконаний в єдності природних, суспільних і просторових властивостей та процесів.

Професор О. Шаблій визнавав, що предметну сферу суспільної географії визначають методи наукового пізнання. Створена ним система методів суспільної географії (філософський, загальнонауковий, конкретнонауковий) впливала з модерного принципу тринітаризму – логічного узагальнення протилежних сутностей. Він є піонером математико-географічних досліджень в українській науці, починаючи ще від кандидатської дисертації, в якій уперше було застосовано метод багатовимірного аналізу для типізації лісопромислових комплексів Українських Карпат (багатовимірний математичний аналіз у 20–30 рр. ХХ ст. використовував у Львові професор географії Ян Ернст), до організації III Всесоюзної математичної школи (1968), запровадження у навчальний процес спецкурсу «Математичні методи в економічній (пізніше – соціально-економічній) географії», а також видання відповідних навчальних посібників (1985, 1994) [16]. У наукових працях професора, як і його аспірантів, стали використовувати одно- і багатовимірний аналізи, логіко-математичне моделювання понять, діаграму Венна, трендові поверхні, предикати, квантори, фрактали тощо, що значно розширило горизонти суспільно-географічної науки, а математичні методи і моделі стали брендом Львівської суспільної географії.

У 1980–1990-х рр. О. Шаблій продовжував також характерну для Львівської географічної школи традицію атласного картографування (згадаймо напрацювання Інституту картографії ім. Е. Ромера, «Атлас розвитку господарства західної частини Української РСР (із найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)» А. Ващенко). За організаційного і наукового керівництва О. Шаблія було підготовлено середньомасштабні шкільно-краєзнавчі атласи Львівської (1989) [3], Івано-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Франківської (1990) [2], Закарпатської областей (1991) [1], які були передані обласним адміністраціям для практичного використання в територіальному управлінні та розплануванні; створено великі рукописні атласи господарських комплексів Івано-Франківської та Львівської областей. У 2000 і 2002 роках опубліковано «Львівська область. Географічний атлас» із серії «Моя мала Батьківщина».

Як член редакційної колегії, О. Шаблій був долучений до розроблення методології і методики створення «Національного атласу України» (2007) [6]. Він запропонував та обґрунтував такі принципи створення атласу: державницький, національний, ноосферизму й екологізму, гуманістичний, деколонізаційний.

Вершиною картографічної творчості професора став виданий за його редакцією вже в період незалежної Української Держави комплексний атлас Львова – перший і єдиний в Україні атлас великого міста (2012) [5]. Атлас присвячено 350-літтю Університету. Його унікальність визначають такі принципи побудови: фундаментальність, комплексність, системність, гуманізація, україноцентризм, екологічний та конкретно-історичний. Атлас містить понад 200 карт, картосхем, картоїдів, більшість з яких є оригінальними авторськими творами. Атлас відзначено дипломом Львівського міського голови.

О. Шаблій заклав також основи подальшого розвитку атласного картографування, обґрунтувавши концепцію і структуру першого в українській науці та актуального, особливо як на воєнне сьогодні, історико-географічного науково-довідкового «Геополітично-мілітарного атласу України», що охоплює період від найдавніших часів до повномасштабної московської агресії 2022 року та відображає геополітичні і військово-мілітарні явища, структури і процеси, їхню геопросторову організацію як в Україні, так і в сусідніх державах, на євразійському материку, а навіть у світі. Науковість атласу забезпечують такі головні принципи його побудови: історико-географічний; національний; державницький; континуїтету і сукцесії держави; системності і комплексності; гуманізації. Безперечно, що для втілення такого задуму потрібно залучати фахівців не тільки з географії, а й історії, картографії, військової справи. Сподіваємося, що й цей замисел Професора буде здійснено.

Справжній розквіт наукової творчості О. Шаблія розпочався з відновленням незалежності Української Держави. Відтоді пріоритетними в наукових дослідженнях професора стали географічне українознавство, соціально-економічна географія України, історія української географії, політична географія України і геополітика, військова географія. Науковець проповідує україноцентризм у національній географії і географічній освіті, порушує проблему декомунізації, деколонізації, дерусифікації (за сучасною термінологією – демосковізації) суспільно-географічної термінології і географічного назовництва.

Визначальним стало видання за редакцією О. Шаблія підручника для вищих шкіл «Соціально-економічна географія України» (1994, 1995, 2000), в якому економічну парадигму, характерну для советської географії, було замінено на антропогеографічну – центральним став аналіз людності та його складу, невиробничі види життєдіяльності людини, територіальний розвиток держави [8]. Конструктивізм наукових досліджень О. Шаблія відображає нова шестичленова соціально-економічна, або суспільно-географічна регіоналізація (до того часу різні вчені виокремлювали лише економічні райони). Зокрема, за наявності тісних соціально-економічних, демографічних та культурних історико-генетичних і функціональних зв'язків великої території із суспільно-географічним ядром, яким є найбільше за людністю місто, виділено шість великих соціально-економічних районів України: Центральний (Київ), Західний (Львів), Північно-Східний (Харків), Центрально-Східний (Дніпро), Східний (Донецьк), Південний (Одеса). Виконана регіоналізація України створює нові можливості для узгодження соціальних, економічних та демографічних процесів на субнаціональному рівні, здійснення територіального регулювання. Окрім того, О. Шаблій виконував економічне районування Західного регіону України, Українських Карпат і Львівської області.

Новаторська структура підручника містила авторський розділ «Політико-географічні риси України», що є першим у самостійній Україні вступом до її політичної географії. О. Шаблій розглядає особливості політико-географічного розташування України, географії політичних партій і рухів, електоральну географію, політико-географічну регіоналізацію. У подальшому політико-географічна проблематика отримала розвиток через запровадження у науковий обіг

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

та обґрунтування понять *геополітичне положення, геостратегічне положення, геоцивілізаційне положення, геобезпекове положення* України, аналіз географо-політичних теорій, концепцій і доктрин. З-поміж геополітичних доктрин України науковець особливо надає значення Балтійсько-Чорноморській доктрині С. Рудницького, Чорноморській доктрині Ю. Липи.

Комплексний опис України О. Шаблій виконав також до перекладного за його редакцією підручника американських учених Г. де Блія, П. Муллера «Географія: світи, регіони, концепти», що отримав перше місце в загальному конкурсі нових видань 2004 р. в номінації «Енциклопедичні і довідкові видання» [4]. У ньому Україна показана як природна, етнодемографічна, культурна та політична окремішність на карті світу.

На новому етапі своєї наукової творчості О. Шаблій обґрунтовує теоретико-методологічні засади наукової дисципліни «Історія української географії», забороненої в советські часи. Для О. Шаблія, історія української географії – це не тільки дати та імена, це *«рефлексія розвиненої науки на свій родовід, генезу з метою виявлення засадничих джерел, переломних моментів, етапів і генеральних напрямів розвитку»* [12, кн. 1, с. 397]. О. Шаблій виконує періодизацію розвитку української суспільної географії; засновує та є шеф-редактором Всеукраїнського науково-теоретичного часопису «Історія української географії», що виходив упродовж 2000–2017 рр. (усього 36 випусків); організовує численні конференції і семінари з історії української географії і картографії, становлення і розвитку Львівської суспільно-географічної школи [15]; проводить міжнародні онлайн-семінари, присвячені пам'яті знаних українських географів (В. Кубійович, Ю. Полянський, О. Степанів).

Важливим напрямом історико-географічних досліджень О. Шаблія стала *географічна біографістика, або географічна персонологія* – висвітлення життєвого і наукового шляху знаних географів, імена яких були замовчувані, а навіть заборонені в советські часи. Він започатковує видання у Львівському національному університеті імені Івана Франка наукової серії «Постаті українського землезнання», в якій вийшло 14 книжок (15 книжку, присвячену М. Кордубі, підготовлено до друку). З-під пера О. Шаблія чи за його науковою редакцією з початку 1990-их років вийшли у світ праці на пошану географів, що були репресовані (С. Рудницький, В. Гериневич, В. Садовський, Г. Величко, О. Степанів), емігрували на Захід (В. Кубійович, І. Тесля, М. Дольницький, Ю. Полянський), творили науку в Україні (А. Синявський, В. Огоновський, А. Ващенко, К. Геренчук, П. Цись). У навчальних посібниках, енциклопедіях і монографіях О. Шаблій подає також творчі біографії П. Чубинського, П. Тутковського, К. Воблого, О. Діброви, В. Тимошенка, М. Шрага, М. Кулицького, Г. Дрогомирецького та інших українських географів та економістів. У хрестоматії «Новітня українська суспільна географія» висвітлено наукові біографії 24-х українських суспільно-географів [7]. Уже отримали визнання наукової спільноти обґрунтування О. Шаблія про академіка С. Рудницького як фундатора модерної української географії і картографії [11], а професора В. Садовського – модерної української економічної географії. О. Шаблій повернув у науковий географічний дискурс постать В. Кубійовича – енциклопедиста, демографа, картографа, якому присвятив низку наукових і науково-популярних праць.

Персоніфікований підхід до вивчення історії української географії став характерною ознакою Львівської національної історико-географічної школи. В поданні О. Шаблія олюднена історія української науки постає як важлива сфера національної культури загалом, осмислення якої – запорука побудови міцної державності та виховання патріотизму. До останніх днів свого земного життя професор працював над монографією «Світочі українського духу», у якій поміщено 20 статей автора про геопоетичний аспект творчості українських геніїв – поетів і письменників Т. Шевченка, М. Шашкевича та І. Франка. Сподіваємось, що й ця праця невдовзі вийде друком.

Заглиблення в історико-географічну проблематику не звужувало коло наукових зацікавлень О. Шаблія, що підтверджують численні публікації останніх років. Подальший розвиток суспільної географії О. Шаблій вбачав в осягненні дійсності на філософських засадах постмодерних підходів. Він постійно перебував у пошуках наукових істин (з назви четвертого тому його вибраних праць). Ось деякі з цих положень (а усіх їх приблизно 100). Логічно обґрунтовані, несуперечливі, практично підтверджені, вони можуть стати тригерами подальшого розвитку географічної науки. Як-от: семіотичні підстави географічного пізнання; реальні, віртуальні, концептуальні об'єкти дослідження географічної науки; негсинергія (антисинергія); конструктивна і деструктивна географія, поняття *географічний конструкт, географічний деструкт*; трансформація

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

геопросторової організації суспільства в умовах комунікаційно-інформаційних технологій; нова суспільна географія як географія інформаційного суспільства.

Вражає широчінь наукових поглядів професора, міждисциплінарність яких підтверджують положення про екологізацію і ноосферизацію географії, географізацію екологічної науки, географічні імперативи екологічної діяльності; запровадження понять *мета-* і *мегаекологія*, *територіальна еколого-економічна проблема* і *проблемна ситуація*; теоретико-методологічне обґрунтування на основі генетичного і функціонального підходів так званих «парних» дисциплін (до прикладу, економічна географія і геоэкономика, політична географія і геополітика та ін.); ініціювання геософії як нового напрямку в українській науці.

Однак найповніше творчий потенціал О. Шаблія розкриває *геогуманістика*, яка «охоплює усі дисципліни, що вивчають географічні проблеми процесів заселення людиною (людськими спільнотами) земної поверхні у контексті їх генетичної і функціональної взаємодії з природним довкіллям» [12, Кн. 4, с. 68–69]. Яскравими у науковому доробку Професора стали праці з *геопоетики* – конвергентної дисципліни, яка формується на межі географії, літературознавства і психології та досліджує системно-структурну організацію поетичних творів у зв'язку з реальними геотопосами і геохронотопосами. Використовуючи нову термінологію (геопоетичний трикутник, геопоетичний образ, геопоетичний простір, геопоетичне місце (локус), геопоетичне поле, геопоетичний вектор, геопоетичне довкілля, геопоетичний симплекс, геопоетична система), О. Шаблій на прикладі Шевченкового «Садка вишневого...» розкриває глибинні пласти української ідентичності: цивілізаційність українського буття, родиноцентризм, природний і суспільний генетизм. Науковець з'ясує також географічну символіку національного і Державного Гімну України, здійснює смислову деконструкцію Великого Державного Герба України (створює його авторський ескіз для участі в загальнодержавному конкурсі), аналізує концепції пам'ятників Т. Шевченкові в Харкові, Каневі, Вашингтоні, Львові.

Для геогуманістичних поглядів Учителя властива художня образність, метафоризація географічних понять. До прикладу, він аналізує український культурно-геополітичний маятник, глобальний український пояс, трикутник духовності Волині, Тернопільський геокосмічний трикутник, Львів як *Genius Loci* на європейському хрестоосерді. А ще О. Шаблій розгадує таємниці гідро-атмосферного снопа і симетричної веселки на Шацькому поозер'ї (яке він дуже любив), пустельних візерунків у Каракумах, «морських слідів» поблизу узбережжя Північної Америки (з досвіду закордонних відряджень).

Вербалізацію геодійсності О. Шаблій органічно поєднував з образотворчим мистецтвом – живописом, графікою. О. Шаблій перебував не тільки в пошуках істини, а й краси, особливо в часи життєвих тривог і розрад [15]. Замилування малюванням – цю другу лінію життя професора – відображають численні пейзажі, портрети, дружні шаржі. Виконані різними техніками – рисунки олівцем, вуглем, малювання аквареллю, тушшю, гуашшю, олійними фарбами – вони відображають художній дар автора, його естетичне світобачення. Гармонійність особистості визначала гармонійність його географічного світобачення.

Багатогранна наукова діяльність професора О. Шаблія відбувалася на методологічних засадах системології. Це підтверджує обґрунтування концепції міжгалузевих територіальних систем; нова системна класифікація суспільно-географічної науки; конкретні суспільно-географічні дослідження лісопромислового, агропромислового, транспортного, рекреаційного комплексів Західного регіону України; комплексне географічне українознавство, регіоналістика і краєзнавство; комплексне атласне картографування. Кросдисциплінарний підхід дає підстави стверджувати, що професор О. Шаблій – засновник української системної суспільної географії на новітньому етапі її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас Закарпатської області / гол. ред. кол. О. І. Шаблій. Москва: ГУГК при РМ СРСР, 1991. 32 с.
2. Атлас Івано-Франківської області / гол. ред. кол. О. І. Шаблій. Москва: ГУГК при РМ СРСР, 1990. 33 с.
3. Атлас Львівської області / гол. ред. кол. О. І. Шаблій. Москва: ГУГК при РМ СРСР, 1989. 41 с.
4. Блій Г. де, Муллер П. Географія: світи, регіони, концепти / пер. з англ., за ред. і з співучастю О. Шаблія. Київ: Либідь, 2004. 738 с.
5. Львів: комплексний атлас / О. І. Шаблій, С. О. Матковський, О. І. Вісьтак. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 192 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

6. Національний атлас України / НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру; голов. ред. Л. Г. Руденко; гол. ред. кол. Б. Є. Патон. Київ: ДНВП «Картографія», 2007. 440 с.
7. Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / упоряд. та автор біограф. ст. проф. О. Шаблій. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 1008 с.
8. Соціально-економічна географія України: навч. посіб. / ред. проф. О. І. Шаблій. Львів: Світ, 1994. 607 с.
9. Шаблій О. И. Межотраслевые территориальные системы (проблемы методологии и теории). Львів: Вища шк., 1976. 200 с.
10. Шаблій О. І. Село на золотому Поділлі: земля і люди: монографія. Львів: Аверс, 2010. 712 с.
11. Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. Львів; Мюнхен: Ред.-вид. відділ Львів. держ. ун-ту, 1993. 223 с.
12. Шаблій О. Суспільна географія / Кн. перша: Проблеми теорії, історії та методики дослідження. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 814 с.; Кн. друга: Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 706 с.; Кн. третя: Проблеми теоретичних досліджень, геогуманістики, географічної освіти. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 562 с.; Кн. четверта: У пошуках істини. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 838 с.; Кн. п'ята: На важелях долі. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 666 с.
13. Шаблій О. У пошуках краси: тривоги і розради. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 302 с.
14. Шаблій О. І. Лісопромислові комплекси Української РСР (питання теорії і моделювання). Львів: Вища шк., 1973. 187 с.
15. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 156 с.
16. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії: навч. посіб. Львів: Вища шк., 1994. 302 с.
17. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: підручник. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 444 с.
18. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 744 с.
19. Шаблій О., Влах М., Котик Л. Нова системна класифікація географічної науки: проблеми і напрямки модернізації. *Історія української географії*. 2015. Вип. 32. С. 7–17.

* * *

УДК 334.73 (477) (09)

**ОЛЕНА СТЕПАНІВ – ВИЗНАЧНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ,
ОРГАНІЗАТОР КООПЕРАТИВІВ ЗДОРОВ'Я**

Степан Гелей

Львівський торговельно-економічний університет, Львів, Україна

Присвячено дослідженню українського кооперативного руху в Галичині в 30-х роках ХХ ст., зокрема проблем зародження і становлення кооперативів здоров'я в Ременові, Боднаріві, Цеблові та інших селах, їхньої співпраці з Українським лікарським товариством з центром у Львові. Висвітлюється роль лікарів та їх помічників – гігієністок, повитух, зубних лікарів, які не лише лікували хворих, а й проводили профілактичні заходи, зокрема навчали людей азів гігієни, дотримання чистоти помешкань, одягу, слідкувати за чистотою питної води, доріг тощо. Звернута увага на особливу роль в організації кооперативів здоров'я визначної громадської діячки, вченої, педагога, референта РСУК Олени Степанів-Дашкевич.

Ключові слова: кооперативи здоров'я, Лікарське товариство, профілактичні заходи, Олена Степанів.

**OLENA STEPANIV, A NOTABLE LEADER OF UKRAINIAN COOPERATION,
AND ORGANIZER OF HEALTH COOPERATIVES**

Stepan Helei

Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine

The article is devoted to the study of the Ukrainian cooperative movement in Galicia in the 1930s, in particular the creation and formation of health cooperatives in Remeniv, Bodnariv, Tsebliv, and other villages, their cooperation with the Ukrainian Medical Society with its centre in Lviv. The paper highlights the role of doctors and their assistants – hygienists, midwives, dentists – who not only treated the sick but also carried out

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

preventive measures, mainly taught people the basics of hygiene, instructed in maintaining the cleanliness of homes and clothing, trained to monitor the cleanliness of drinking water, roads, etc. Special attention is paid to the exclusive role in the organization of health cooperatives played by Olena Stepaniv-Dashkevych, an outstanding public figure, a scientist, a teacher, and a desk officer of the Audit Union of Ukrainian Cooperatives.

Keywords: health cooperatives, Medical Society, preventive measures, Olena Stepaniv.

На середину XIX ст. селянська кооперація уже об'єднувала майже півмільйона українських родин: кредитні, споживчі, закупочно-збутові, молочарські кооперативи з їх окружними і краєвими осередками. При цих кооперативах функціонувало 700 машинних станиць, 115 виробничих підприємств, декілька десятків збутових магазинів, а також сітка агрономів і ветеринарних лікарів [3, с. 450].

У міжвоєнний період у Львові діяли й інші кооперативи: інженерних робіт «КІР», візничий «Гарма», столярний «Архо», пасічний «Рій», видавничі «Ізмарагд» та «Червона калина», кіно-кооператив «Добро: краса». Одним з найбільших за капіталом був «Союз українських приватних урядовців Галичини» (СУПРУГА), який у 1932 р. фінансував створення товариства «Суспільний промисл». Останнє придбало велику фабрику з виготовлення кавових сумішей. Напередодні Другої світової війни на ній працювало понад сто робітників та службовців. Балансова вартість нерухомого майна цього товариства становила більше півмільйона золотих [4, с. 174].

Кооперативний рух у 1930-х роках охопив галицьке жіноцтво. На початку 1937 р. у Львові відбулася Перша крайова нарада кооперативних пропагандисток, метою якої було поглиблення ідейно-теоретичної підготовки жінок «пропагаторок». У нараді взяли участь 14 львівських активісток кооперативного руху – інструкторів товариств «Сільський господар» і «Союз українок». Тоді ж відбулися перші шеститижневі курси пропагандисток кооперації, організовані РСУК та Українською жіночою кооперативною гільдією, яка виникла на основі кооперативної секції Союзу українок [1, с. 456–457].

Більшого розмаху набуло кооперативне шкільництво. Окрім згадуваної Торгівельної школи товариства «Просвіта», яка продовжувала вже функціонувати у 1920–1930-х роках вже як трирічна фахова школа (її директором тривалий час був відомий кооператор Д. Коренець), у Львові в 1938 р. на кошти кооперації було відкрито трирічний кооперативний ліцей. Планували також створити кооперативну гімназію та ще один ліцей, однак реалізувати ці задуми перешкодила Друга світова війна [2, с. 65–66].

Визначний теоретик та історик українського кооперативного руху Ілля Витанович, вважав, що «Кооперативний рух має вищі завдання, ніж задоволення матеріальних потреб і вигід членів. Його мета – не лише господарський добробут членів, але й усебічний культурний і здоровий розвиток громади, серед якої працює кооперативна організація» [1, с. 451].

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення і розвитку в Галичині кооперативів здоров'я, показати важливу роль в організації цього процесу визначної громадської діячки, вченої, педагога О. Степанів.

Західноукраїнський кооперативний рух діяв в таких соціальних і політичних умовах, що мусів поступово охоплювати широкий радіус потреб життя й праці населення; організовувати само-допомогу й самоохорону навіть у таких ділянках, які в добре впорядкованій державі належали б до державної адміністрації або установ місцевого самоврядування.

Відомо, що українські землі і їхнє населення перебували на периферії загарбницьких держав, які не бажали дбати про відповідний розвиток захоплених територій та їх мешканців. Ні до Першої світової війни, ні після неї вони не зазнали опіки з боку держави над здоров'ям народу, а воно було виснажене довговіковою панщиною, неволею й злиднями, війнами, епідеміями та їх наслідками. Саме тому західноукраїнський кооперативний рух не міг оминати і організації піклування над здоров'ям населення. Війна й повоєнні стосунки на загарбаних українських землях принижували гідність української людини, а її здоров'я та й саме життя стало обезціненим. Безробіття, бездомність, висока смертність, особливо немовлят, постійне зменшення народжуваності, навіть на селі, примітивні санітарні й гігієнічні умови вимагали термінового вирішення.

За свідченням І. Витановича, початок організації кооперативного піклування над народним здоров'ям належить представникам молочарської кооперації. «Вони перші наткнулися на не-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

нормальність: займатися гігієною хову худоби, чистотою корови й стаїні тоді, коли люди жили в крайне негігієнічних умовах. І пішов у західно-українській кооперації клич: «Хай корова не буде вашим більшим добром, як рідна дитина!..» Почалися пильні студії чужих прикладів організації кооперативів здоров'я. У нас, на наддніпрянській Україні, кооперація не мусіла включати організацію опіки над здоров'ям у сферу своєї діяльності, бо там ще до війни цю справу вели земства. Вони організували амбулаторії, лікарні, утримували лікарів, допоміжні санітарні сили. Але на Кубані, між козацьким українським населенням, – кредитові кооперативи, в яких працювали національно свідомі люди, почали організовувати на свої кошти амбулаторії, із своїх прибутків оплачували лікарський персонал; вони організували боротьбу з малярією, що лютувала в тих сторонах» [1, с. 453].

В кооперативній літературі почали з'являтися відомості про кооперативи здоров'я в далекій Японії, Швейцарії, Франції, Бельгії, а насамперед у недалекій Югославії. Після війни кооперативів здоров'я у цій слов'янській країні організував Г. Коїч. У 1935 р. там було уже близько 100 таких кооперативів, що об'єднували 51 339 членів, в яких працювало 67 лікарів [8, с. 467].

Популярними стали кооперативи здоров'я і в інших балканських краях. Важливу інформацію про них приніс до Львова д-р М. Василів, який довго жив і працював на Балканах. Він став активно популяризувати справу про кооперативи здоров'я в українському лікарському товаристві у Львові та в українських кооперативних колах. Успішний розвиток сербських, хорватських кооперативів здоров'я, хорватських лікарів розбудили й серед українського загалу думку, що дорогою організованої самодопомоги можемо і ми провадити послідовну працю над цією занедбаною у нас ділянкою.

Цю думку також поширював д-р О. Філяс, який в 1932 р. в Лікарському товаристві організував дискусію на цю тему. На з'їзді природників і лікарів 20–22 жовтня 1935 р. він запропонував організувати санітарну допомогу: «Беручи на увагу незмогу безпосередньо впливати на дійсний санітарний стан та здоров'я українського народу в Польщі, з'їзд закликає українське громадянство до власної санітарної допомоги» [6, с. 457]. У січні цього ж року в «Лікарському Віснику» появилася його стаття «Спроби кооперативної санітарної організації».

В 1935 р. лікарсько-кооперативні активісти О. Філяс, А. Мудрик, Є. Храпливий, М. Корчинський провели низку нарад щодо способів організації санітарної допомоги селу в кооперативній формі. Водночас Ревізійний Союз Українських Кооперативів розпочав дослідницьку, інформаційну та пропагандистську роботу цієї ідеї впродовж 1935–1936 рр., а на початку 1937 р. приступив до її реалізації.

Вагомий внесок у розвиток кооперативів здоров'я зробила *Олена Степанів-Дашкевич* (1892–1963) – легендарна військова і громадська діячка, педагог, учена. Протягом 1935 р. вона публікує в журналі «Кооперативна республіка» низку статей на кооперативну тематику, зокрема «Речдельські принципи» (ч. 9), «Безпосередня співпраця рільничої кооперації зі споживчою на Мадярщині» (ч. 11), рецензію на книгу Яна Брандайса «Підкарпатська Русь з точки зору сільського господарства» (ч. 12).

У 1937 р. О. Степанів опублікувала працю «Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація, історія». В цьому ж році у Календарі українського кооператора на 1937 р. була вміщена її стаття «Що треба знати про кооперативи здоров'я», у «Господарсько-кооперативному часописі» – «Вишкіл допоміжного персоналу для кооперативів здоров'я»; у «Кооперативній родині» – «Матері і батьки, дбайте за здоров'я своїх дітей!».

Найбільшим скарбом нації і кооперації О. Степанів вважала її морально й фізично здорові члени. «Всі ми жаліли над тим, що тілесне здоров'я нашого селянства поважно zagrożене, що смертність наших дітей занадто велика, що наше село нидіє без лікарської опіки» [6, с. 457]. На її думку, насамперед потрібно було організувати кредитні, закупочно-збутові кооперативи для переробки продуктів; закріпитися на фронті боротьби з лихварством, дати почин кращої рільничої продукції, а уже на цій основі приступити до організації кооперативів здоров'я.

У співпраці з Лікарським товариством РСУК проводить низку нарад, на яких було обговорено «правильники» для лікарів, допоміжного персоналу в кооперативах здоров'я. Восени 1936 р. пройшли великі окружні наради в справі кооперативів здоров'я (Львів, 28.X; Стрий, 5.XI; Боянець, 22.XI; Ременів, 24.XII; Боднарів, 29.XI.1936 і 19.II.1937 і т. д.), на яких, крім окружних інструкторів, були присутні О. Луцький та О. Степанів як представники РСУК».

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Керівник правничого відділу РСУК Михайло Корчинський склав статут «Кооперативи Здоровля», а в ревізійному відділі підготували усі необхідні формуляри для їх діловодства.

Перший український кооператив здоров'я засновано в селі Ременові Львівського повіту 3 квітня 1937 р. з ініціативи молодого ідейного кооператора Івана Фура, директора районної молочної ферми. Він став активним пропагандистом кооперативів здоров'я в Галичині [8, с. 178]. Реферантуру кооперативів здоров'я РСУК у 1935–1939 роках вела О. Степанів. Її визначна роль в організації кооперативів здоров'я незаперечна. Адже на відміну від кооперації промислової, сільськогосподарської чи споживчої українські кооперативи здоров'я не мали власного досвіду.

Повернемося до історії створення кооперативу здоров'я в Ременові. За словами Галини Сварник, у селі починаючи з 1921 року, вже діяла господарсько-споживча спілка «Єдність», яка вела молочно-споживчу крамницю. Село було відоме в краю кооперативними досягненнями. В січні 1938 р. у Ременові проведено зимові тримісячні курси кооперативної та загальної освіти для молоді села, на які записалося понад 70 осіб. Предметами навчання були історія й географія українського народу, українська мова й письменство, лічба, наука про кооперацію, гігієна, етика. Викладали місцеві інтелігенти, які працювали в кооперативних установах [5, с. 374].

В календарі «Сільський господар» на 1939 р. Іван Даньків зазначав: «Зорганізовано 8 сіл і влучено їх до району кооперативи й оплати лікаря. В квітні 1937 р. почала кооператива працювати. Молодий лікар д-р Літинський кинувся з повною посвятою до праці і за час 8 місяців дав доказ що «кооператива здоровля» не тільки лікує хворих, але запобігає недугам. Сотки порад, які діставали члени, переконали скоро населення про добро, яким є кооператива» [5, с. 374].

У статті «Як працює «кооператива здоровля» в Ременові» О. Степанів зазначала, що на районній конференції представників усіх культурно-освітніх та економічних установ (39 представників з 9 сіл від 18 товариств), яка відбулася у Ременові 10 лютого 1938 р., було вирішено зміцнити діяльність кооперативу здоров'я об'єднаними зусиллями всіх установ. Для цього було ухвалено, що всі товариства в межах діяльності кооперативу стануть його активними членами і вестимуть пропаганду серед своїх членів.

Щоб протидіяти туберкульозу, кооператив у Ременові вирішив, що лікар О. Літинський виїздитиме щоп'ятниці до сіл району на огляд домівок та протягом лютого й березня проведе у восьми селах пропаганду щодо боротьби з цією хворобою. Під час однієї з таких поїздок молодий 29-літній лікар заразився висипним тифом від пацієнта й передчасно помер у львівському шпиталі 25 березня 1938 р. У некролозі підкреслювалося, що д-р Літинський «за короткий час своєї праці у кооперативі здоровля дав гарний зразок, як повинен виглядати лікар такої установи, лікар-громадянин» [5, с. 375]. На його похорон у Львові, організований Ревізійним союзом українських кооперативів, прибуло безліч людей із далекого Ременова і довколишніх сіл, було чимало представників громадянства, лікарів та кооператорів.

Другий кооператив здоров'я виник у Боднаріві (пов. Станіслав), третій – у Цеблові (пов. Сокаль), четвертий – у Новому Селі. (пов. Збараж), п'ятий – у Верхньому (пов. Калуш). У статті «Як працює друга «Кооператива здоровля» в Боднаріві», О. Степанів писала, що за перший місяць праці кооперативу було надано 126 лікарських порад, лікар опікувався здоров'ям матерів та дітей та проводив гігієнічну пропаганду. Район кооперативу охоплював 10 сіл і налічував 307 членів, кооперативні установи допомогли кооперативу здоров'я закупити лікарський інструмент і обставити домівку.

Установчі збори кооперативу здоров'я у Цеблові відбулися 17 квітня 1938 р., а 1 листопада він розпочав свою діяльність. Кооператив охоплював 17 сіл, вступило до нього 458 членів. 10 квітня того ж року відбулася нарада організаційного комітету кооперативу здоров'я в Новому Селі, яка вирішила продовжити пропагандистську працю в районі, щоб з початком червня провести установчі збори кооперативу. 16 травня відбулася нарада з приводу заснування такого ж кооперативу в районі Тур'ї Великої, установчі збори було призначено на 10 липня [5, с. 375].

У другому виданні праці «Кооперативи здоровля. Їх завдання, організація, історія», що вийшла друком 1938 р., О. Степанів детально аналізує причини, які приводять до захворювання людей: «Сільські хати деревляні, мазанки чи муровані, залежно від доколичного будівельного матеріалу, де-не-де ще й курні, без коминів звичайно малі, тісні, низькі з поодинокими, навіть й глухими вікнами, з малою кількістю повітря, завше задушного й зіпсованого, криють в собі зародні преріжних хоріб.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

В хаті по найбільше одна кімната, яка є рівночасно кухнею, їдальнею, пральнею, спальнею, а навіть на випадок смерті в родині й трупарнею. Якщо є друга кімната – то вона служить тільки для гостей і родинних празників. На сотню сільських хат 62 хати мають одну кімнату, 32 дві, а всего 6 три або й більше кімнат. В кімнаті за великій на 3×4 м і досить низькій припадає всего 20–30 м повітря, себто около 5 м на особу, коли родина числить 5–6 осіб, а повинно припасти на одну людину 17 м.

В хатах брак добрих підліг, а долівка, глиняна чи земляна, не хоронить від зимна й вогкості, пилу чи болота. Стіни лихі також не все достаточо хоронять від холоду й вогкості, що громадиться по кутах і стінах хати. На кожних 100 хат в селі припадає сухих 45, з вогкістю по кутах – 27, вогких до половини стін – 16, цілком вогких – 12, – так, що більша половина наших сільських хат є вогка. Печі, хотяй великі, але побудовані примітивно, без заворотів не утримують тепла. Через малі вікна не доходить світло сонця і хати назагал в 40 % недостаточо освітлені.

На обійстю незакрита гноївка і обірник стають розсадником хворіб та насікомих, що дістаються до хат, скупчених густо побіч себе, – це явище викликає скорий розрїст пошесних хоріб. Часто бракує на селі доброї джерельної води, а до незакритих і зле заосмотрених криниць, які рідко чистять, затікає при дощах, головно при зливї, всяка нечистота.

... Велика смертність наших немовлят (одна з найбільших в Європі) і матерей при родах, яка спричинює малий природній прирїст українського населення, а навіть в деяких околицях його убуток, чимраз менше число вродливих та рослих представників нашого народу явище, що вказує на нидіння раси, с безперечним доказом ненормально лихих здоровних умовин нашого села, яким треба протиділати [6, с. 453–455].

21 травня 1939 р. О. Степанів виступила з доповіддю на з'їзді лікарів і управ кооперативів здоров'я. Особливу увагу вона звернула на дві проблеми. Перша – де має бути осїдок сільської кооперативи здоров'я – в селі чи в місті? Друга – сила громади залежить від чисельності організованості її членів.

Висвітлюючи першу проблему вона звернула увагу на те, що «часом село занедбане під гігієнічним і здоровним станом вимагає безпосередньої помочі інтелїгентних фахових одиниць, лікаря та його рідні, гігієністки і других, які жиючи життям села, а не поза ним, стають не тільки живим взором того, як треба жити, щоб бути здоровим, але мають передовсім можливість день-у-день вглублюватися в селянський побут, розуміти його світла й тіни, впливати на рівень і спосіб життя дорогою приятельського контакту та опікуючися родинами членів... Такого впливу ані такої праці не може виконати цей лікар, що мешкаючи у містечку лишень приватно і тільки з конечности з'являється на коротко у хворого на селі, чи час від часу з недільним викладом».

Розглядаючи другу проблему О. Степанів висловила впевненість, що сила громади залежить від кількості та організованості її членів. «Її (громади – С. Г.) завданням має стати: масове членство. Не повинно бути на селі хати, щоб не була членом кооперативи здоровля. Це дасться осягнути тільки тоді, коли нечлени побачать наглядно, що кооператива здоровля опікується родинами своїх членів, що та опіка є так щира і добра, що заслуговує на те, щоб для неї понести найбільші жертви і зусилля і в цей спосіб придбати цю опіку і для своєї хати» [7, с. 3–4].

О. Степанів виступає організатором охорони здоров'я знедоленого народу, не лише як активний, фаховий кооператор, а й насамперед як високоосвічений, патріотично налаштований інтелїгент з широкими поглядами на життя. Вона пише: «А все ж таки здоровля – найдорожча річ в життю. Здоровля кожної людини зокрема складається на здоровля цілого народу. Здоровля людина працює справніше, здатніше і ліпше як хора. З праці населення росте сила, добробут, культура народу. Український народ, в більшості хліборобський, мусить дбати про здоровля своєї найбільшої частини, яка все протягом цілої нашої історії була основою і джерелом свіжих сил усіх інших верств нашого суспільства. Якже ж маємо і можемо дбати про здоровля тих саме, що задля нужди і браку освідомлення не могли дотепер подбати самі про себе. Є рада на те! Треба розбудити в народі потребу плекати своє здоровля. Треба впоїти засаду, що не достаток, а здорове тіло і освічений розум мають залишити батьки дитині по своїй смерті. Треба научити народ розуміти, що навіть найбідніші зможуть осягнути сталу фахову лікарську опіку над собою і ріднею через добровільне членство в кооперативній організації, створеній якраз для це ціли, саме в «кооперативі здоровля», бо вона перебрала на себе це важне, а так тяжке до переведення завдання «опіку над здоровлям і расовістю народу» [7, с. 456].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Як стверджує дослідник наукової спадщини О. Степанів Олег Шаблій, Олена Степанів, як особистість і науковець, є багатовимірним феноменом, в якому відображалася складність соціально-політичного, національного і культурного становища України у першій половині ХХ ст. Вона уособлює складну долю української географії і належить до грона вчених, девізом яких було: «В огонь підемо, горіти будемо, але від своїх переконань не відмовимось» [9, с. 288].

Отже, О. Степанів зробила вагомий внесок у розвиток українського кооперативного руху в Галичині. Працюючи референтом організаційного відділу Ревізійного союзу українських кооперативів від 1935 до 1939 р., вона долучилася до організації кооперативів здоров'я. Праця у цій царині була для неї логічним продовженням її участі в Українській національній революції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. *Із праць Історично-філософської Секції НТШ*. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
2. Гелей С., Пастушенко Р. Львів – столиця української кооперації. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*: зб. статей. Т. I. С. 59–66.
3. Луцький О. Вступне слово до першого видання. О. Степанів. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / за ред. О. Шаблія. Львів, 2003. С. 450–451.
4. Раковський Р. Львів – центральна української кооперації. *Наш Львів: ювілейн.* зб. Нью-Йорк, 1953. С. 170–175.
5. Сварник Г. Олена Степанів. Українські кооператори (Історичні нариси). Кн. 1 / за ред. С. Геляя. Львів: Коопспілка, 1999. С. 367–378.
6. Степанів О. Кооперативи здоров'я: їх завдання, організація, історія. Друге змінене видання. Львів, 1938. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / за ред. О. Шаблія. Львів, 2003. С. 450–470.
7. Степанів О. «Кооперативи здоров'я» працюють для добра своїх членів (реферат, виголошений на з'їзді лікарів і Управ кооператив здоров'я дня 21.V.1939). *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 26. С. 3–5.
8. Фур І. Ременів, село моєї молодости і праці: Спомини. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991. 178 с.
9. Шаблій О. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. Париж; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. 704 с.

* * *

УДК 911.3-057.4 ШАБЛІЙ О.

ЗЕМНЕ ЖИТТЯ, СКІНЧИВШИСЬ, НЕ ЗГАСАЄ...

Мирослав Білецький

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Спогади про становлення О. Шаблія як науковця (після закінчення Львівського університету у 1959 р.), його педагогічну і громадську діяльність. Подано оцінку О. Шаблія як завідувача кафедри економічної і соціальної географії (з 1990 р.).

Ключові слова: економічна географія, соціальна географія, кафедра, дисертація, професор, науковець, лектор, географічна освіта, доповіді, наукові праці, україноцентризм, спогади, пам'ять.

EARTHLY LIFE, WHEN IT IS OVER, DOES NOT FIRE...

Myroslav Biletskyi

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The author memoirs about O. Shablii's forming as a scientist (after graduation from Lviv University in 1959), his pedagogic and public activity. Opinion of O. Shablii as a chief of the Department Economic and Social Geography (from 1990) is represented.

Keywords: economic geography, social geography, department, dissertation, professor, scientist, lecturer, geographical education, reports, scientific works, Ukrainian-centrism, memories, memory.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Усі, хто спілкувався з професором Олегом Шаблієм, знали його по-різному: одні понад пів століття його університетсько-факультетсько-кафедральне життя, інші десятки літ, ще інші (студенти) тільки недавно змогли оцінити його неперевершені змістовні лекції, виступи, бесіди.

Олег Шаблій пройшов складний життєвий шлях. Сільський хлопчина з Тернопільщини увійшов у вир студентського і громадського життя спочатку в педучилищі (м. Бережани), а потім – під час навчання у Львівському університеті. Велике прагнення до навчання, до знань, наполеглива щоденна праця поступово давали відповідні результати. Вже у роки навчання він зосередив свої сили на студентській науковій роботі. Об'єктом його першого наукового дослідження була комплексна географічна характеристика Олещини – мальовничого куточка Львівщини (дипломна робота).

У пам'яті, насамперед, зринають шістдесятирічної давності дні, коли ми під час переддипломної практики були в Закарпатті: в Ужгороді, Мукачевому, Сваляві (на лісохімзаводі та кількох меблевих комбінатах, де ознайомлювались з технологією та економікою виробництва). Вже в той час молодий викладач, аспірант застосовував кінокамеру і все, що міг, знімав. Він керував виробничою практикою групи студентів (кінець червня–липень). До обіду ми збирали статистичні матеріали, а потім йшли на р. Уж, пили біле сухе вино, відпочивали і спостерігали за життям закарпатців. Тоді молодий аспірант завершував збирати необхідні матеріали до кандидатської дисертації, а я – до дипломної роботи.

Згадується, як О. Шаблій викладав нам, економіко-географам, спецкурс «Географія транспорту». З крейдою в руках на дошці він схематично рисував мережу транспортних магістралей (залізничних, автомобільних, річкових) будь-якого регіону України, включаючи і західний, чи інших територій колишнього СРСР (Поволжя, Центру, Казахстану). Цей молодий, високий, симпатичний викладач досить цікаво читав лекції, застосовував усі можливі в той час технічні засоби, карти, авторські схеми, логічні моделі, фрагменти фільмів.

За умов советської дійсності О. Шаблій мав значні професійні складнощі та проблеми. На партійних зборах, де йшлося про ідейно-політичну роботу в університеті (15 червня 1966 р.) в доповіді ректора М. Максимовича було наголошено: «Ми дуже слабо, а часом і зовсім не реагуємо на окремі неправильні, а часом ворожі прояви зі сторони окремих працівників». Серед двох десятків значився і викладач кафедри економічної географії Шаблій, який «вступає в антирадянські націоналістичні розмови зі студентами». Цікавими були також спостереження у наступні роки за ходом відкритих партійних зборів, де розглядалися різні поточні питання життя факультету, а далі оголошували перерви, після яких відбувались закриті частини, на яких безпартійні доц. О. Шаблій, асист. М. Білецький, асист. Б. Муха, ст. лаборант Б. Думін не могли бути присутніми.

Незважаючи на перепони владних структур, О. Шаблій успішно захистив кандидатську (1966) і докторську (1978) дисертації. Друга ґрунтувалась на глибокому науковому аналізі чотирьох міжгалузевих систем: агропромислової, лісопромислової, рекреаційної і транспортної.

Усе своє життя від вступу до університету і до останніх днів життя професор працював на кафедрі економічної і соціальної географії. Він згуртував навколо себе творчий колектив, де працюють професори, доценти, асистенти, старші лаборанти, аспіранти. Професор керував науковими і методичними семінарами. На цих семінарах він завжди подавав ідеї щодо розробки чи запровадження нових курсів, спецкурсів, керував виробничою практикою магістрів і спеціалістів, магістерськими, дипломними й аспірантськими роботами, консультував студентів, аспірантів, стажистів і докторантів. Регулярно проводились засідання кафедри, де розглядалися всі актуальні питання наукової, навчальної і виховної роботи, велись наукові семінари з теоретичних питань (проблем) суспільної географії, обговорювались найновіші публікації з суспільної географії і картографії, відкриті лекції викладачів, відбувались зустрічі з першокурсниками, старшокурсниками і випускниками.

Значну увагу вчений приділяв розвитку географічної освіти і науки в Україні. Він – автор модерних підручників і навчальних посібників для географічних, економічних та факультетів міжнародних відносин з грифом МОН України «Основи загальної суспільної географії» (2003) та «Географія: світи, регіони, концепти» (2004; у співавторстві з американськими ученими Г. де Блієм і П. Муллером). О. Шаблій у 2000-х роках брав участь у створенні оновлених програм з географії для загальноосвітньої і вищої школи, наголошує на тому, що вивчення географії

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Україні не повинно обмежуватися двома класами (8 і 9 класи), а пронизувати весь процес від ранньошкільного віку (краєзнавство і «Початкова географія України») до завершального. Він висловив і обґрунтував принцип україноцентризму у вивченні суспільної географії. Учений боровся за деколонізацію географічних назв України (перейменування міських та інших поселень, вулиць, що носять імена одіозних фігур советського періоду).

О. Шаблій підтримує тісні зв'язки з учителями міста Львова та області в організації педагогічної практики, роботі методичних об'єднань учителів географії, з Інститутом підвищення кваліфікації і перекваліфікації Львівського університету, з Обласним інститутом післядипломної освіти, інформаційно-методичним центром міста Львова, з Малою академією наук Західного наукового центру НАН України.

Професор О. Шаблій був прекрасним лектором, улюбленим викладачем студентів, його кредо у роки незалежності – змістовна декомунізація економічної і соціальної географії. Учений викладав студентам профільні курси: «Основи суспільної географії», «Основні проблеми суспільної географії», «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» (на економічному факультеті), «Географія транспорту», «Математичні методи в суспільній географії», «Економічна, політична і соціальна географія країн світу». Лекції насичені новими ідеями, а сам лектор застосовує різноманітні наочні посібники, мультимедійні засоби.

Все своє життя О. Шаблій допомагав молодим науковцям-початківцям, давав поради, рекомендації викладачам із різних міст України і зарубіжжя. На численних міжнародних з'їздах, нарадах, конгресах, форумах виступав з доповідями і достойно представляв вітчизняну географію.

Під керівництвом професора написано близько 300 дипломних та магістерських робіт, захищено понад 20 кандидатських і докторських дисертацій. Він був опонентом також численних кандидатських і докторських дисертацій (понад 60). Його учні працюють в університетах, академіях Львова, України та інших наукових закладах, на державних посадах, у школах.

Учений виступав не лише перед студентами, учителями, науковцями, а й урядовцями загальнодержавного та місцевого рівня, у засобах масової інформації з найактуальніших проблем політичного, економічного, екологічного і культурного життя.

Головні напрямки наукової діяльності вченого: теорія, історія, методологія та методика суспільної географії та картографії; географічне українознавство і регіоналістика; комплексне атласне картографування; географо-математичне моделювання.

Науково-культурний та організаторський потенціал ученого сповна виявився після здобуття Україною незалежності. З-під пера професора О. Шаблія в останнє десятиліття вийшли підручники і посібники («Математичні методи в соціально-економічній географії», 1994, «Соціально-економічна географія України», 1994, 1995, 2000), монографії і збірники наукових праць, вступні нариси до виданих ним творів заборонених авторів, у тім числі репресованих українських географів, зокрема, фундатора національної географії, геополітики і картографії академіка Степана Рудницького, його наукового спадкоємця, захисника українства на крутих поворотах історії, головного редактора Енциклопедії Українознавства професора Володимира Кубійовича, героїні національно-визвольної боротьби, професора Олени Степанів (дві книги її наукових праць, есеїв і спогадів: 2002, 2003). Ним започатковано видавничий проект «Постаті українського землезнання» (побачили світ праці 14 науковців, серед них професорів О. Ващенко, І. Теслі, А. Синявського, К. Геренчука, М. Дольницького та ін.).

Учений володів енциклопедичними знаннями. Він стажувався в університетах і бібліотеках Києва, Відня, Кракова, Варшави, Любліна та Вашингтона, Санкт-Петербурга, Москви, був членом Оргкомітету багатьох наукових і науково-практичних форумів. Це людина невичерпної енергії та оптимізму, широких культурних інтересів, особливо музичних, художніх і літературних.

Численними є його наукові та громадські титули. Він професор, доктор географічних наук, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, академік Академії вищої школи України та Української екологічної академії, дійсний член Наукового Товариства імені Шевченка, голова його Географічної комісії, Заслужений професор Львівського університету, найкращий науковець року (2004), Заслужений діяч науки і техніки України (2016), лауреат Міжнародної премії імені Івана Франка (2017), професор-гість Українського Вільного Університету (Мюнхен, ФРН), почесний член Українського географічного

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

товариства, член комісії з географічних назв при Службі геодезії, картографії і кадастру України, член Координаційної ради з розробки і видання Національного атласу України, член Вищої акредитаційної комісії МОН України, спеціалізованих учених рад при Львівському університеті та Інституті регіональних досліджень НАН України (м. Львів), відмінник освіти України, нагороджений грамотами Міністерства освіти і науки України, лауреат нагороди Ярослава Мудрого АН Вищої школи України.

Січень 2023 року. Дотепер боляче згадувати цей трагічний тиждень, коли Олег Іванович вже не приходив на кафедру.

У моїй (та й не лише моїй) пам'яті Олег Іванович Шаблій залишиться прекрасним науковцем, талановитим педагогом, світлою, доброзичливою людиною, яка вміла надихати, спонукати до наукової праці покоління молодих дослідників.

Тривкість пам'яті пов'язують із земними діяннями того, кого вже не має серед нас, хто відійшов у некросферу, у засвіти...

* * *

УДК [91:061.2]:378.4(477.83-25)"1929/2023"

**ГЕОГРАФІЧНИЙ ОСЕРЕДОК НТШ У ЛЬВІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Іван Ровенчак

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Характеризується виникнення, становлення та розвиток Географічної комісії Наукового товариства імені Шевченка. Виділяються три періоди у діяльності комісії – довоєнний (1929–1940), діаспорний (1940–1990), сучасний (від 1990 – донині). Детально охарактеризований сучасний період. Окремо відзначається діяльність голів Географічної комісії – Володимира Кубійовича (1929–1985) та Олега Шаблія (1990–2023).

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка, Львівський університет, географічний осередок, Географічна комісія, Володимир Кубійович.

**GEOGRAPHICAL CENTER OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
IN IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV**

Ivan Rovenchak

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The emergence, formation and development of the Geographical Commission of Shevchenko Scientific Society is characterized. Three periods in the activity of the Commission are distinguished: pre-war (1929–1940), diaspora (1940–1990), modern (from 1990 till today). The modern period is described in details. The activities of Volodymyr Kubiyovych (1929–1985) and Oleh Shablii (1990–2023) as a heads of the Geographical Commission are marked separately.

Keywords: Shevchenko Scientific Society, Lviv University, Geographical Center, Geographical Commission, Volodymyr Kubiyovych.

Громадські науково-дослідницькі організації, як правило, базуються у навчальних, наукових організаціях, музеях і т. п. Базою для Географічного осередку НТШ з 1990-х років є Львівський університет.

Наукові розвідки на географічну або близьку до неї тематику публікувались у виданнях НТШ від його створення. Першими вченими-географами, дійсними членами НТШ, були Григорій Величко (з 1899 р.) та Степан Рудницький (з 1901 р.). Уже на початку ХХ ст. з'являються спроби організаційно згуртувати вчених-географів, членів НТШ.

У 1909 р. у структурі НТШ створено Фізикогеографічну комісію. Її членами стають два географи: д-р Григорій Величко (1863–1932) та Степан Рудницький (1877–1937), останній до того ж стає секретарем комісії. Діяльність комісії у період Першої світової війни (1914–1918) та Визвольних

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

змагань (1918–1920) припиняється. Робота Фізіографічної комісії НТШ відновлюється лише з 1922 р. Про діяльність цієї комісії у 1909–1922 рр. відомостей поки що немає. Головою Фізіографічної комісії з 1923 р. став геоботанік Микола Мельник (1875–1954). Секретарем комісії у другій половині 1920-х років – на початку 1930-х була Олена Степанів, активну участь у її роботі брали географи Григорій Величко (у першій половині 1920-х років) та Стефанія Пашкевич (1889–1953). За редакцією дійсного члена НТШ Миколи Мельника у 1925–1939 рр. виходять сім випусків «Фізіографічного збірника».

Географічна комісія НТШ створена наприкінці 1920-х рр. У створенні Географічної комісії НТШ важливу роль відіграла О. Степанів. З весни 1929 вона очолила Географічну секцію товариства «Учительська громада», яка під її керівництвом 27–28.09.1929 р. організувала у Львові в залах Музею НТШ Перший український з'їзд учителів географії. На нього було запрошено Володимира Кубійовича з Кракова, якого обрали головою з'їзду. Саме участь у роботі з'їзду викликала зацікавлення у науковця українською географією і стимулювала згодом його перехід до лав активних дослідників українських земель. З'їзд став підставою для заснування Географічної комісії як постійного українського наукового осередка у Львові в межах НТШ. Голова НТШ Іван Раковський 10.10.1929 р., пишучи С. Рудницькому до Харкова про ухвали Першого українського з'їзду вчителів географії, заявив: «...повідомляю Тебе, що відповідно до Твого бажання рішено створити новий осередок праці в області географії. Буде ним «Географічна Комісія» при Науковому Товаристві ім. Шевченка, яка заснується в найкоротшому часі» [3, с. 288].

Перший український з'їзд учителів географії серед іншого ухвалив рішення про організацію Географічної комісії НТШ. Організаційне засідання відбулося у Львові 29.12.1929 р. Головою комісії обрано д-ра Володимира Кубійовича, заст. голови (В. Кубійович мешкав у Кракові) – Юрія Полянського, секретарем – Ігоря Федіва. Комісія входила до складу Математично-природописно-лікарської секції НТШ.

У 1929 р. В. Кубійович, як відомо, остаточно ще не визначився як український географ, його перша географічна публікація українською мовою належить до 1930 р. Можливо, саме участь у роботі цього з'їзду стимулювала його перехід до української географії. У тодішній Польщі вчительський географічний рух був уже досить розвинений. Наприклад, у травні 1926 р. у Львові відбувся Другий загальнопольський з'їзд учителів географії, участь у якому брали представники 70 міст тодішньої Польщі. Організатором з'їзду був професор Львівського університету Євгеніуш Ромер (1871–1954). До речі саме на цьому з'їзді Є. Ромер уперше висунув тезу про те, що Львів є найбільшим містом світу, яке розміщене на головному вододілі.

До першочергових завдань Географічної комісії НТШ належали: видання окремих географічних періодичних збірників (праць), розроблення української географічної термінології, упорядкування чужоземної бібліографії українських земель та ін. Комісія також мала намір узяти участь в організації Другого українського з'їзду вчителів географії, в роботі Всеслов'янського географічного з'їзду, що мав відбутися незабаром у Белграді, тощо. У Географічній комісії НТШ було утворено Термінологічну секцію (голова – О. Степанів, секретар – Е. Жарський) [2].

В. Кубійович у листі від 21.01.1936 р. до голови НТШ І. Раковського про виставку географічних карт України в Географічному інституті Берлінського університету в середині січня того самого року зазначав: «...я підніс, щоб ця праця була переведена в Географічній комісії НТШ. В дійсності перевів її голова цієї комісії, себто я. В дискусії підніс проф. Пенк, що тішитися, що наше Товариство так працює і підчеркнув, що йому приємно бути членом цього Товариства. Як бачите, я старався робити добру славу для нашого Товариства і це мені вдалося» [1, с. 679].

Діяльність Географічної комісії НТШ можна умовно поділяти на три періоди: перший – 1929–1940 рр. (довоєнний); другий – 1940–1990 рр. (діаспорний); третій – від 1990 р. – донині (сучасний).

Перший, довоєнний період діяльності (1929–1940). Географічна комісія налічувала приблизно 30 членів, з-поміж яких чотири д. чл. НТШ: Ю. Полянський (з 1927), В. Кубійович (з 1931), М. Дольницький (з 1931), М. Кулицький (з 1939). З-поміж звичайних членів слід виділити П. Біланюка, Г. Дрогомирецького, Е. Жарського, В. Огоновського, С. Пашкевич, О. Степанів, І. Тесли та І. Федіва. З 1935 р. секретарем Географічної комісії замість І. Федіва став Микола

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Кулицький. Комісія об'єднувала переважно географів Львова, а також Станіславова (нині – Івано-Франківськ), Тернополя, Рівного, Перемишля, Вроцлавека, Кракова, Праги. До складу Географічної комісії входив С. Рудницький із Харкова. Географічна комісія тісно співпрацювала з іншими тодішніми комісіями НТШ, особливо з Фізіографічною, Статистичною та Комісією охорони природи.

У вересні 1930 р. Географічна комісія скликала Другий український з'їзд учителів географії у Станіславові, у 1932–1934 рр. провела три засідання, на яких із доповідями «Пастирство Буковини», «Рух людности в Галичині в рр. 1910–1932» та «Видання атласу України» виступив В. Кубійович. На засіданні 06.10.1935 р. з доповідями «Опис деяких ще невідомих досі карт України з XVII і XVIII ст.» та «Найстарші копальні кременю з кам'яної доби в Задарові коло Монастириськ і в Дубівцях» виступили відповідно В. Січинський та Ю. Полянський. У 1937–1938 рр. комісія провела два засідання, на яких прочитано дві доповіді.

У 1935 р. Географічна комісія видала перший випуск «Праць географічної комісії», до якого увійшли праці Ю. Полянського «Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту подільсько-бесарабської провінції», В. Кубійовича «Пастушество Буковини», В. Січинського «Нові знаходи старих мап України XVII–XVIII ст.», В. Огоновського «Східньо-європейський степ». У 1937 р. за загальною редакцією В. Кубійовича вийшов «Атлас України й сумежних країв», у 1938 р. за його ж участю і ред. – «Географія українських і сумежних земель. Том 1. Загальна географія» (2-ге вид. у 1943 р.). Ці твори видано у Львові. Деякі члени комісії, зокрема В. Кубійович, брали участь у підготовленні 3-томної УЗЕ (1930–35). За головною редакцією В. Кубійовича і як орган НТШ вийшов «IV Український статистичний річник 1936–37» (1937). Члени комісії публікували свої праці також у «Збірнику Математично-природописно-лікарської секції НТШ», «Збірнику Фізіографічної комісії» та інші видання. Географічна комісія НТШ припинила свою діяльність на початку 1940 р. у зв'язку з розпуском НТШ.

Другий, діаспорний період діяльності (1940–1990). Географічна комісія особливих практичних результатів роботи для української географії, науки і культури не дала у зв'язку з німецькою окупацією, пізніше еміграцією основної частини її членів з Європи у США, Канаду та Південну Америку. Організаційно вона функціонувала, спочатку підпільно, а за кордоном (після 1947 р.), очевидно, тільки до 1950 р. В останні роки налічувала 14 членів (з них 6 дійсних членів НТШ). Її головою був В. Кубійович, заступником – М. Дольницький, секретарем – І. Тесля. Проведено два засідання, на яких виголошено такі доповіді: В. Кубійович «Етнографічна карта Галичини», М. Дольницький «В справі географічної термінології», І. Тесля «Причини засухи в зимі 1947–48 в Німеччині». Географічна комісія входила до складу Математично-природописно-лікарської секції НТШ. Під час німецької окупації у Львові працювали О. Степанів та С. Пашкевич, В. Огоновський, у Коломиї – Г. Дрогомирецький, за кордоном – В. Кубійович (у Сарселі під Парижем, Франція); П. Біланюк, М. Дольницький, Е. Жарський, М. Кулицький (у США); І. Тесля та І. Федів (у Канаді); Ю. Полянський (в Аргентині). Із офіційним відновленням 1947 р. у Німеччині діяльності НТШ, оновлює працю Географічна комісія на чолі з В. Кубійовичем. Географи діаспори брали участь у багатьох видавничих проектах. Крім В. Кубійовича, як автора і ред. Енциклопедії Українознавства та інших проектів (з 1952 р. В. Кубійович очолив НТШ Європи), працював І. Тесля, наприклад, підготовлено низку праць із географії, демографії та картографії, зокрема «Українці Канади в 1971 році» (1977) та «Ukrainian Immigration to Canada in 1891–1967» (1978). Він разом із Є. Тютюком (а не Любомир Винар, як помилково дехто вважає) розробив і видав у 1980 р. фундаментальний «Історичний атлас України». У США та Канаді в структурах заокеанського НТШ працює або працювало багато географів «молодшого» покоління, серед них Р. Дращювський, Г. Колодій, П. Оришкевич (США), І. Стебельський (Канада). П. Оришкевич видав низку праць із географії: «Українці Засяння» (1962), «Географія українців (русинів) великого Вашингтону» (1981), «Географічні мапи України» (1963, 1990).

Визначну роль у діяльності Географічної комісії НТШ впродовж першого і другого періодів відіграв Володимир Кубійович. Вчений очолював наукове товариство імені Шевченка у 1952–1955 рр., перед його трансформацією у федерацію чотирьох регіональних відділів НТШ – Американського (засновано 1948 р.), Канадійського (1949 р.), Австралійського (1950 р.), Європейського (1952 р.). У 1955 р. ці відділи остаточно перетворені на окремі регіональні НТШ.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

У 1982 р. В. Кубійович стає Почесним членом НТШ. Його обрано 23 Почесним членом НТШ. Першими 22-ма Почесними членами НТШ є: Володимир Антонович, Іван Бучко, Іван Верхратський, Сидір Воробкевич, Василь Гаджега, Іван Горбачевський, Сидір Громницький, Михайло Грушевський, Олександр Кониський, Кость Левицький, Богдан Лепкий, Микола Лисенко, Іван Нечуй-Левицький, Іван Раковський, Юліан Романчук, Мстислав Скрипник, Йосип Сліпий, Степан Смаль-Стоцький, Юрій Федькович, Іван Франко, Євген Чикаленко, Андрій Шептицький [8, с. 143].

Третій, сучасний період діяльності (від 1990 р. — донині). Після відновлення 1989 р. НТШ в Україні у січні 1990 р. відновила діяльність і Географічна комісія. Голова комісії – Олег Шаблій, заступники – Олег Федірко, Павло Штойко (після 1993 р. – Іван Ровенчак), секретар – Ярослав Івах. Перший склад комісії: М. Білецький, І. Волошин, І. Гуньовський, Я. Івах, Ю. Занько, О. Заставецька, Б. Заставецький, Ф. Заставний, М. Зденюк, М. Кіт, П. Климович, І. Ковальчук, Я. Кравчук, Я. Кудлик, С. Кузик, М. Лещук, В. Лозинський, М. Мальський, Г. Міллер, Б. Муха, Н. Недашківська, М. Паробецький, Г. Проць-Кравчук, І. Ровенчак, Ю. Туниця, О. Федірко, О. Шаблій, П. Штойко. До 1993 р. Географічна комісія входила до складу Природознавчої секції НТШ [15, с. 74–75]. Нині налічує близько 30 членів, у т. ч. дійсних членів: Ф. Заставний та О. Шаблій (з 1992 р.), Я. Жупанський та І. Ковальчук (з 2002 р.), О. Заставецька (з 2005 р.), Р. Сосса (з 2009 р.), С. Позняк (з 2011 р.), І. Ровенчак (з 2013 р.), С. Кузик та П. Штойко (з 2019 р.). Комісія об'єднує учених-географів Львова, а також Києва, Тернополя, Івано-Франківська та Чернівців. Головні напрямки роботи Географічної комісії – історія української географії та географія України, історична географія, політична географія та геополітика, географія культури, демогеографія України.

На установчому засіданні визначено десять основних напрямків роботи комісії [4, с. 4]:

- ✓ історія географічної думки і освіти в Україні, зокрема на Галичині. Причому треба починати з дослідження географічних поглядів, викладених в руських і староукраїнських літописах, а також у працях нашого земляка Юрія Котермака (Дрогобича);
- ✓ історична географія, зокрема дослідження палеогеографічних умов території України, історії її заселення і господарського освоєння, історико-географічного районування;
- ✓ Україна і українство у світі. Особливо важливі теми – географічна інтерпретація економічного суверенітету України в період перебудови, місце і роль України у спільному європейському домі, глобальні і локальні аспекти розселення українців;
- ✓ геоecологічна ситуація в західному регіоні України – проблеми раціонального природо-користування і охорони природи в районах розробки покладів сірки, калійних солей, комплексного, у т. ч. рекреаційного використання унікальних ландшафтів Українських Карпат та ін.;
- ✓ геодемографічна ситуація в західному регіоні України. Перш за все вивчення специфіки процесів урбанізації, систем розселення, враховуючи їх історико-географічний контекст, проблеми сільських поселень і перспективи їхнього розвитку. Передбачено також відновити колись широко представлені в НТШ дослідження в галузі етногеографії;
- ✓ геополітичні аспекти географічного розташування України і її західного регіону в умовах нового політичного мислення. Виявлення особливостей геополітичної ситуації західних областей України в системах: Схід–Захід, ОВД–НАТО та ін.;
- ✓ географічні проблеми субрегіонів України. Йдеться про вироблення цілісної концепції фізико-географічного, економіко-географічного, територіально-адміністративного устрою та іншого районування країни і на його основі дослідження місця кожного регіону в Україні;
- ✓ методи географічних досліджень. Цей напрямок передбачає поглиблену розробку тих методів, які недостатньо відомі львівським та українським географам в даний час. Наприклад, необхідне всебічне вивчення та використання унікальних картографічних фондів наукової бібліотеки університету та особливо наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, зокрема того, який раніше належав до НТШ;
- ✓ Географія та освіта і виховання. Завдання – закласти основи у розробку концепції єдиної неперервної національної географічної освіти від середньої загальноосвітньої школи до середніх спеціальних учбових закладів;
- ✓ видання краєзнавчої літератури.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Велику роль у відновленні діяльності Географічної комісії відіграв Олег Шаблій. Вчений був у складі перших докторів наук, які 21 жовтня далекого вже 1989 р. брали участь у роботі Установчих зборів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. У січні 1990 р. з ініціативи О. Шаблія відновлено Географічну комісію НТШ, яку заснували Олена Степанів та Володимир Кубійович 1929 р. Вчений її очолив і з непересічним організаторським хистом керував не донині. 15 лютого 1990 р. Президія НТШ в установленому порядку здійснила прийом та реєстрації членів НТШ від Географічної комісії. 15 грудня 1992 р. О. Шаблій став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у числі найбільш відомих та заслужених діячів науки, що працюють в орбіті Товариства. Він належить до близько 30-ти науковців другого корпусу дійсних членів НТШ, які були обрані того ж року, що і члени-засновники НТШ. У 2002 р. О. Шаблія обрано одним із заступників голови Наукового товариства ім. Шевченка.

За 33-річний період діяльності відновленої комісії проведено низку засідань. Уже традиційними стали щорічні Читання Рудницького у листопаді–грудні та засідання в березні у межах наукових сесій НТШ. Члени комісії беруть активну участь в інших наук, форумах, зокрема у з'їздах Українського географічного товариства.

Географічна комісія та її члени видали чимало збірників і книжок, опублікували численні статті, нариси, тези, карти. У 2000–2017 рр. Географічна комісія у Тернополі видавала всеукраїнський часопис «Історія української географії» (шеф-редактор – дійсний член НТШ О. Шаблій, редактор – дійсний член НТШ О. Заставецька). Вийшло 36 чисел часопису. Під егідою комісії реалізовано проект її голови О. Шаблія – «Постаті українського землезнання». Вийшло 14 книг цієї серії, які присвячені П. Ващенко, І. Теслі, О. Степанів, А. Синявському, В. Садовському, К. Геренчукові, М. Дольницькому, П. Цисю, В. Кубійовичу, С. Рудницькому, В. Гериновичу, Ю. Полянському, Г. Величкові та В. Огоновському.

Серед книжкових видань слід відзначити такі: Дністрянський М. «Кордони України. Територіально адміністративний устрій» (Львів, 1992); Шаблій О. «Академік Степан Рудницький – фундатор української географії» (Львів–Мюнхен, 1993); «Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки: зб. наук. праць» (відп. ред. О. Шаблій, Львів, 1994); Заставний Ф. «Географія України» (Львів 1994); «Соціально-економічна географія України» (за ред. О. Шаблія, 1994); Рудницький С. «Чому ми хочемо самостійної України?» (упоряд. О. Шаблій, Львів, 1994); Шаблій О. «Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення» (Львів, 1996); «Володимир Кубійович. Наукові праці» (упоряд. О. Шаблій, Львів, 1996, т. I); Трохимчук С. «Україна і світ. Геополітичні нариси» (Львів, 1996); Штойко П. «Степан Рудницький. Життєписно-бібліографічний нарис» (Львів, 1997); Ковальчук І. «Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз» (Львів, 1997); Жупанський Я. «Історія географії в Україні» (Львів, 1997); Кравчук Я. «Геоморфологія Передкарпаття» (Львів, 1999); Кукурудза С. «Гідроекологічні проблеми суходолу» (Львів, 1999); «Володимир Кубійович. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи» (упоряд. О. Шаблій, Львів, 2000, т. II); Шаблій О. «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» (Львів, 2001); «Листування Степана Рудницького» (упоряд. П. Штойко, Львів, 2006); Ровенчак І. «Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження» (Львів, 2008); Позняк С. «Ґрунтознавство і географія ґрунтів» (Львів, 2010, ч. 1, 2.); Шаблій О. «Основи суспільної географії» (Львів, 2012); «Атлас історії української державності» (співголова редкол. І. Ровенчак, Львів, 2013); Шаблій О. «У пошуках краси: тривоги і розради» (Львів, 2015); Штойко П. «Григорій Величко. 1863–1932. Життєписно-бібліографічний нарис» (Львів, 2018); Дністрянський М. «Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні Українських Карпат упродовж XIII – першої половини XIX ст.» (Львів, 2019); Кравчук Я. «Рельєф Українських Карпат» (Львів, 2021).

У 2020 р. дійсному членові НТШ Олегу Шаблію було присвоєно високе звання почесного члена НТШ. Цього звання, як уже вище зазначалось, до цього часу удостоївся тільки один учений-географ – Володимир Кубійович.

Географічна комісія тісно співпрацює із львівським, київським, тернопільським, івано-франківським та чернівецьким відділами Українського географічного товариства.

Географічна комісія НТШ тісно координує свою діяльність з географічним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Володимир Кубійович. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / упоряд. О. Шаблія. Париж–Львів, 2000. Т. II. 1024 с.
2. Кубійович В., Федів І. З життя Географічної Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка. *Новий час* (Львів). 1930. 21 березня. Ч. 32. С. 5.
3. Листування Степана Рудницького / упоряд. П. Штойко. Львів: НТШ, 2006. 435 с.
4. Ровенчак І. НТШ: утворено Географічну комісію. *За радянську науку*. Львів, 1990. 20 березня. № 10. С. 4.
5. Ровенчак І. Географічна комісія НТШ. До 70-річчя створення. *Вісник НТШ*. Львів, 2000. Ч. 2. С. 28–29.
6. Ровенчак І. Географічна комісія НТШ (До 80-річчя створення). *Вісник НТШ*. Львів, 2010. Ч. 44. С. 11–13.
7. Ровенчак І. Географічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*. Київ–Тернопіль–Львів, 2016. Т. 3. С. 542–545.
8. Т. Шевченко і українська національна культура: матер. наук. симпоз. Львів: Світ, 1990. С. 143.
9. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1930. Ч. 69–70. С. 86.
10. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1932. Ч. 71. С. 39.
11. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1935. Ч. 72. С. 85.
12. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1937. Ч. 73. С. 71.
13. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1939. Ч. 74. С. 57.
14. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. Мюнхен, 1945. Ч. 75. С. 23.
15. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка за роки 1989–1990. Львів: НТШ, 1993. Ч. 82. С. 74–75.
16. ЦДІА України у Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 97. Спр. 250.

* * *

УДК [929:001-051](477)"1935/2023"О.Шаблій:82-94

**ТРИВИМІРНІСТЬ ПОСТАТІ ПРОФЕСОРА ШАБЛІЯ
У СВІТОГЛЯДІ АСПІРАНТА**

Юрій Борсук

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Подано особисті спогади про наукову діяльність професора Шаблія у різних аспектах. Розглянуто історико-генетичну сутність у становленні його постаті в науково-освітньому просторі. Виділено три ознаки централізму в академічному образі Шаблія. Проведено символізацію професора у трьох вимірах: реальному (Курівці), концептуальному (кафедра), віртуальному (геопросторова організація суспільства).

Ключові слова: тривимірність, світогляд, професор, Олег Шаблій, аспірант.

**THE THREE-DIMENSIONALITY OF PROFESSOR SHABLIY
IN THE VIEWPOINT OF A POST-GRADUATE STUDENT**

Yurii Borsuk

Lviv Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine

Personal memories of Professor Shabliy's scientific activity in various aspects are presented. The historical and genetic essence in the formation of his figure in the scientific and educational space is considered. Three signs of centrism in Shabliy's academic image are highlighted. Symbolization of the professor is carried out in three dimensions: real (Kurivtsi), conceptual (cathedra), virtual (geospatial organization of society).

Keywords: three-dimensionality, worldview, professor, Oleh Shabliy, graduate student.

Шаблій Олег Іванович!..

Що закодовано в цьому ПІБ? Якщо більш аббревіаційно, то просто ШОІ. До речі, в наукометричному світі використовується серійний індексний номер DOI, що є співзвучним із аббревіатурою ШОІ (латинською вийде ShOI). Однак не буду технократично підходити до постаті вченого, енциклопедиста... й мого наукового керівника.

В першу чергу спробую застосувати історико-генетичний підхід у пізнанні професора. Я можу простежити науковий шлях Олега Івановича від першого курсу, тобто з 2014 року. Саме

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

тоді професор Шаблій проводив лекції студентам спеціальності «Географія». Мені довелося відчувати всі сторони суспільної географії й екстраполювати себе в геопросторову організацію суспільства. Тоді це суспільство було мені ще студентським, зовсім не кафедральним чи якимось науковим. Очевидно, студенту-першокурснику зовсім паралельно запам'ятовувати назви конкретної кафедри... Але я запам'ятав їх тоді, коли щойно поступив.

Кафедра економічної і соціальної географії завжди манила назвою, бо здавалась наближеною до економічного факультету. Хто не хотів тоді вчитись економічної науки? Можливо, і я хотів, тому вважав, що перехід на здобуття спеціалізації економічна і соціальна географія буде шляхом до вступу на магістра економічного факультету.

Тоді я ще не знав, що в кожного студента-географа незалежно від кафедри буде диплом бакалавра однакового зразка. Тоді ж не знав, що Олег Іванович колись читав лекції з дисципліни «Географія транспорту» для студентів економічного факультету. Але тоді я точно знав, що потрібно вибирати кафедру економічної і соціальної географії, бо там вивчається транспорт і загалом досліджується інфраструктура. Саме це модерне слово з префіксом інфра стало підґрунтям мого кафедрального шляху під керівництвом ще доцента Степана Кузика.

Інфраструктура розглядалась у багатьох аспектах, але я спрямував курсову роботу відносно транспорту. Вже на четвертому курсі мого навчання проф. Шаблій порекомендував зорієнтуватись на аналізі транспортно-логістичної інфраструктури. В цьому напрямку я працював під час магістерського навчання.

У цей же період наприкінці 2018 р. я розпочав трудову кар'єру, працюючи старшим лаборантом. Мені довелося доволі продуктивно працювати з професором. Особливо плідною видалась робота над підготовкою матеріалів до четвертого тому книги «Суспільна географія». Олег Іванович тоді активно займався пошуком істинності, тому назвав даний том «У пошуках істини». Наскільки мені відомо, це був його найулюбленіший том із серії випусків «Суспільної географії». До кінця 2019 р. було видано цю книгу, а далі мені довелося, можливо, розчарувати професора, йдучи працювати на іншу роботу не за фахом.

От щось таки Шаблій побачив у мені, тому й не погоджувався до кінця із таким рішенням... Але підштовхував до вступу в аспірантуру. Вийшло так, що професора Шаблія було призначено моїм науковим керівником. Це мені дуже сподобалось – бути аспірантом найбільш цитованої людини у галузі суспільно-географічних наук. Уже наприкінці першого курсу аспірантури я здійснив опрацювання епістолярної спадщини професора. Особисто не міг повірити, що в нього зберігались рукописи листів від 1958 р. Потім це все було оцифровано, оскільки Шаблій планував доповнити п'ятий том чимось неординарним. Однак листи не потрапили до згаданого тому й були подані вже в шостому.

До кінця життя Шаблій Олег Іванович працював над оформленням авторських видань. Остання його ділова розмова відбулась 28 грудня 2022 р. з художником університетського видавництва Василем Роганом стосовно обкладинки майбутньої книги «Світочі українського духу». Якимось випадково під час телефонної розмови пан Шаблій назвав цю трилогію СУД.

Тут можна сформулювати дедуктивний концепт ідей професора: Світ, Україна, Держава. Виключно Олег Шаблій розглядає простір у виглядів світів, регіонів, концептів (разом із де Блієм і Мюллером). У його розумінні Україна також є своєрідним світом, що видно з перевидання напрацювань Степана Рудницького «Чому ми хочемо самостійної України». До цього ще варто додати розроблену шестичленну регіоналізацію України, графічну символіку Великого Державного Герба тощо.

Професор любив Україну, витворював її неповторну самобутність у живописі. Так чи інакше, він походив із козацького роду. Про це свідчить і його прізвище, що є спільнокореневим зі словом шабля. Очевидно, шаблій був відповідальним у Січі за постачання шабельної амуніції. І при цьому шаблій – це той, хто носив шаблю. І сталось так, що хтось із нащадків Олега Івановича облаштувався у селі Курівці. Можливо, власники села вже тоді формували довкола себе реєстрових козаків, що могли носити шаблі. Проте це лише здогадки...

Фактом залишається сучасне абсолютне поширення цього прізвища. Найбільше носіїв Шаблій мешкає у місті Кривий Ріг Дніпропетровської області. Він не міг зупинити зацікавлення у цьому дослідженні, коли почув таку точну аналітику. Також випадково було встановлено, що

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

відстань від села Курівці Тернопільської області до Львова вздовж залізниці дорівнює 126 км, аналогічно максимальному простяганню Кривого Рогу з півночі на південь. Тобто ойкумена Курівці – Львів сягає розміру одного «залізного міста». Поки металурги далі продовжують удосконалювати мережу криворізького метротраму довжиною понад сотню кілометрів, залізничною ділянкою Львів – Тернопіль через зупинний пункт Курівці-Тернопільські від 1870 р. стабільно курсують потяги. І так це все відбувається у паралельній реальності знову й назажди. Проте назажди знову не стається.

У кожній паралельності формуються потоки, кінцеві точки яких постійно змінюються. За прикладом залізничного руху здійснюється і переміщення людського об'єкт-суб'єкта в заданій системі координат. Останній час характеризується нестабільністю у геопросторі. Це видно з геологістичних потоків. На жаль, через Курівці вже не проїжджають пасажирські поїзди, кінцеві точки яких були в Сімферополі й Маріуполі. Їхні маршрути скорочені до Запоріжжя через воєнну агресію російської федерації проти України. В цьому ж контексті здатність до звуження має і людське життя. Ніхто не може спрогнозувати кінцевої точки в розкладі життя.

Хвиля переходу в іншу вимірність почала підніматись уже на початку 2023 р., коли професор раптово захворів... і вже не приїхав більше на роботу.

«Тримайся», – час від часу говорив Олег Іванович, ідучи з кафедри додому. Так сказав мені, коли подзвонив... уже востаннє. Одне слово-речення, але скільки в ньому символів: триматись у колі вірних людей (варто згадати його розуміння «коло хати»), триматись науки (чого мені завжди нагадував), триматись України... І згадані символи можна звести до трьох концепцій істини: родинцентризму, наукоцентризму, україноцентризму.

Шкода, що не всі істини йому вдалось описати. Знаю, що в нього була мрія видати сьомий том «Суспільної географії», окремі рукописи якого збереглись у мене. І при цьому згадую уже підготовлений шостий том, у якому подається епістолярна спадщина автора (листи, щоденники).

У професора було багато напрацювань, усі хотів найшвидше реалізувати. Але все... ця невідома нашому світогляду некросфера, що перенесла його чи то в засвіти, чи то в геокосмо-техносвіти...

А наприкінці лютого вже минає 40 днів!.. минає...

В кожного пам'ять про Олега Івановича буде проявлятися у різних подіях. У мене глибоким спогадом є його вміння до істинотворення.

Олег Шаблій здебільшого формував істини з трьох ознак: об'єкти поділяв на реальні, концептуальні й віртуальні; виділяв трикутник духовності Волині й Тернопільський геокосмічний трикутник; описував три об'єкти польськості Львова (Високий Замок, пам'ятник Міцкевичу, Костел Святої Ельжбети)...

У майбутній книзі «Світочі українського духу» використав також своєрідну тривимірність: Шевченка, Шашкевича, Франка. Це й не дивно: творчий доробок Шевченка став основою геопоетики, батьківщина Шашкевича (с. Підлісся) була місцем польових досліджень у колись діючому Олеському районі, альма-матер під патронатом Франка підняла славу вченого в Україні та світі. До останнього необхідно додати Міжнародну премію імені Івана Франка, якою було відзначено професора Шаблія.

У мене символ його постаті буде складатись із трьох аспектів: Курівців, кафедри й геопросторової організації суспільства. Ці складові можна віднести до трьох об'єктів: село Курівці є реальним, кафедра економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка – концептуальним, геопросторова організація суспільства – віртуальним.

Вперше довелось побачити Курівці під час поїздки до Криму 2011 р. Як би ж тоді я знав, що через 10 років буду працювати під керівництвом Великої людини з цього поселення, буду мати підписану автором книгу «Село на золотому Поділлі». А село запам'яталось, особливо заболоченою заплавою невідомої мені річки із зупинним пунктом Курівці-Тернопільські. В цьому ж році я організував собі ще екскурсію до міста Тернопіль, тому знову проїжджав перегін Озерна – Глибочок-Великий із зупинкою електропоїзда в Курівцях. Тоді ж і краще роздивився тогтові ландшафти подільського краю.

Наступним геотопосом варто вважати кафедру, як місце становлення професора. Я зауважив, що під час телефонних розмов Олег Іванович ніколи не сказав: «Юрку, ти вже на факультеті?»

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Він постійно використовував дефініцію кафедра, що є свідченням такого собі кафедроцентризму. Кафедра також виступає реальним об'єктом і суб'єктом (коли мова йде про структуру факультету), але головна її функція спрямована на концептуалізацію географічного простору. Саме кафедрою економічної і соціальної географії розвинуто Львівську суспільно-географічну школу, піднесено з небуття постаті українського землезнання, опрацьовано різні види атласів.

Геопросторова організація суспільства... термін, що спочатку є незрозумілий студентам, але потім легко запам'ятовується після посвяти. В цьому розумінні така територіально-просторова організація є чимось віртуальним. Майбутність також належить до віртуальної невідомості. В нашому розумінні майбутнім буде проекція думок на рівні підсвідомості. До ГОС можна віднести багато всього, часом і позаземного. Можливо, й некросферу, бо в засвітах теж існує якась абстракція уже нематеріального суспільства з іншим виміром існування.

Але цього нам ніхто не скаже!..

* * *

УДК 910.27(477)

**НАВЧАЛЬНО-ДОВІДКОВІ АТЛАСИ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ, РОЗРОБЛЕНІ
ЛАБОРАТОРІЄЮ «КОМПЛЕКСНОГО АТЛАСНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ»**

Іван Ровенчак, Марія Хоминець, Марія Пелех

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Характеризується діяльність лабораторії «Комплексного атласного картографування» кафедри економічної і соціальної географії географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Розглядаються картографічні твори, у розробці яких брала участь навчальна лабораторія. Детально характеризуються навчально-довідкові атласи трьох областей України – Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської. Зазначаються провідні принципи розробки цих атласів. У статті поміщено два рисунки.

Ключові слова: тематичне картографування, атласне картографування, навчально-довідкові атласи, лабораторія.

**EDUCATIONAL AND REFERENCE ATLASES OF THE REGIONS OF UKRAINE
DEVELOPED BY THE COMPLEX ATLAS MAPPING LABORATORY**

Ivan Rovenchak, Mariya Khomynets, Mariya Pelekh

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The activity of the educational laboratory «Complex Atlas Mapping» of the Department of Economic and Social Geography of the Faculty of Geography of Ivan Franko National University of Lviv is characterized. Cartographic works, in the development of which the educational laboratory participated, are considered. Educational and reference atlases of three regions of Ukraine – Lviv, Ivano-Frankivsk, Zakarpattia – are characterized in detail. The leading principles of the development of these atlases are indicated. The article contains two figures.

Keywords: thematic mapping, atlas mapping, educational and reference atlases, educational laboratory.

Складання навчально-довідкових атласів адміністративних областей є окремим напрямком комплексного атласного картографування. В 1980–1997 рр. в Україні створено 12 навчально-довідкових атласів областей. Першим був атлас Київської – 1980 р., далі Донецької – 1982 р., Ровенської – 1985 р., Вінницької – 1987 р., Волинської – 1991 р., Чернігівської – 1991 р., Харківської – 1993 р., Сумської – 1995 р., Запорізької – 1997 р. областей. Три із 12 атласів були створені в лабораторії «Комплексного атласного картографування» кафедри економічної і соціальної географії географічного факультету Львівського університету ім. І. Франка. Це атласи Львівської – 1989 р., Івано-Франківської – 1990 р. та Закарпатської – 1991 р. областей [2, с. 359–362].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Лабораторія «Комплексного атласного картографування» створена згідно ухвали Вченої ради географічного факультету (протокол №8 від 16 березня 1988 р.) (рис. 1). Її науковим керівником було призначено доктора географічних наук, професора О. Шаблія. Обов'язки завідувача навчальної лабораторії виконував І. Ровенчак. А наказами ректора ЛНУ ім. І. Франка від 26 грудня 2011 р. та № 01 від 4 січня 2012 р. поновлена її діяльність.

Упродовж функціонування навчальної лабораторії «Комплексного атласного картографування» її завідувачами були І. Ровенчак (1988–1991), Т. Кравець (2011–2015), Г. Смалійчук (2015–2019), М. Хоминець (2019–2021). Працівники навчальної лабораторії «Комплексного атласного картографування» брали активну участь у підготовці до друку атласів, навчально-методичних вказівок, текстів лекцій, навчальних посібників і підручників, монографій, матеріалів конференцій, хрестоматій науковців кафедри економічної і соціальної географії.

У 2021 р. внаслідок реорганізації навчальних лабораторій дану лабораторію об'єднано з лабораторією «Тематичного картографування» у навчальну лабораторію «Атласного і тематичного картографування» (завідувач – М. Хоминець). Науковим керівником навчальної лабораторії був багатолітній завідувач кафедри економічної і соціальної, професор О. Шаблій (2021–2023).

Співробітниками навчальної лабораторії «Комплексного атласного картографування» та кафедри економічної і соціальної географії за допомогою науковців з інших кафедр факультету і університету та залучення провідних фахівців з поза меж університету також підготовано та видано перший і єдиний в Україні атлас великого міста – «Львів. Комплексний атлас» (2012) (проф. Шаблій О. І. – відповідальний редактор і співавтор). Атлас присвячено 350-літтю Львівського університету.

Велика увага при розробці навчально-довідкових атласів карпатських областей приділялась визначенню єдиного підходу до їх створення (рис. 2). Це привело до формування наступних провідних принципів складання атласів [1]:

1. Принцип єдності структури атласів. Він був успішно реалізований, виходячи і таких положень: а) картографовані області володіють подібними природними умовами (наявність гірської системи Карпат, в межах якої тектоніка, геологія, геоморфологія, клімат, ґрунти, рослинність і т. д. є генетично єдиними); б) всі три області мали багато спільного у розвитку економічної і соціальної сфери (в них інтенсивно розвивалась деревообробна, зокрема меблева промисловість, нарощувалось виробництво будівельних матеріалів, набирало темпи машинобудування, області виступають у всеукраїнському поділі та інтеграції праці як один із двох найважливіших рекреаційних районів країни); в) області тісно пов'язані між собою спільністю історичної долі, вони тривалий час розвивались у штучному відриві від основного масиву української території і були возз'єднані з ним відносно недавно; г) частина населення області володіє специфічними національно-культурними особливостями, маються на увазі мешканці гірської частини регіону – українці-горяни – лемки, бойки та гуцули? Все це визначило майже повну єдність структури атласу та її деяку відмінність від структури попередніх атласів – Київської, Донецької, Ровенської та ін. областей.

2. Принцип максимального врахування конкретних особливостей природних умов і соціально-економічної обстановки кожної області в межах загальної єдності структури атласів регіону. Його застосування було реалізовано при розробці сюжетів всіх карт, а особливо фенологічних, кліматичних, промисловості, сільського господарства, історичних в рамках єдиного для всіх атласів складу карт за їх групами.

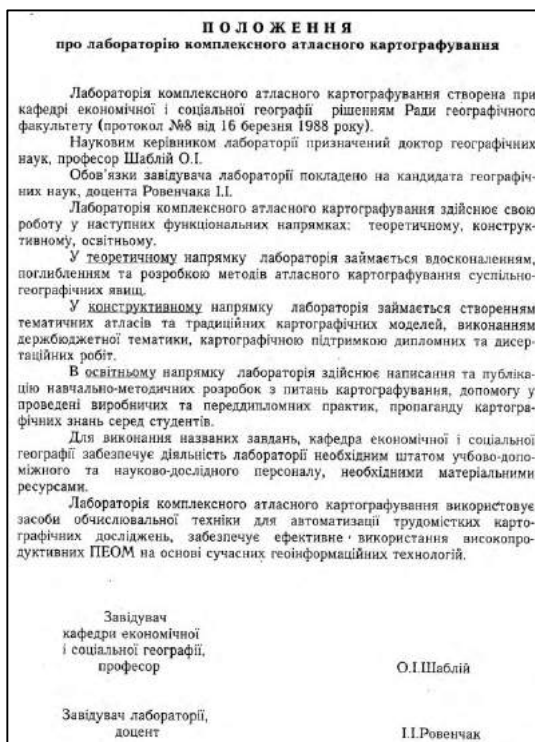

Рис. 1. Положення про створення лабораторії «Комплексного атласного картографування»

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Рис. 2. Обкладинки навчально-довідкових атласів Львівської, Івано-Франківської і Закарпатської областей

3. Принцип практичної спрямованості атласів. При розробці легенд карт постійно враховувалось, що атласи будуть використані перш за все в середній загальноосвітній і професійній школі. Легенди карт максимально враховують вікові особливості користувачів, наприклад, кількість ієрархічних рівнів картографованих явищ не перевищує, двох, у виняткових випадках трьох порядків. При цьому загальна втрата інформації незначна, так як відбирались головні (провідні) картографовані елементи і властивості.

4. Принцип оригінальності карт атласу. Він полягає у тому, що більшість карт створено заново на основі обробки первинної інформації, отриманої в результаті комплексних польових географічних досліджень, вивчення літературних і картографічних джерел. Небагато карт взято із опублікованих джерел, вони адаптовані згідно з вимогами і умовами створення карт шкільно-краєзнавчих атласів.

На нашу думку, в даний час назріло питання про вироблення науково обґрунтованої концепції українського навчально-довідкового картографування, у т. ч. атласного. На її основі повинні бути розроблені типові положення про єдині принципи, структуру, обсяги і т.п. навчально-довідкових атласів всіх областей України. Ці положення повинні передбачити оптимальне поєднання вимог регламентуючих положень нормативних документів з творчою ініціативою картоскладальників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ровенчак І. І. З досвіду складання шкільно-краєзнавчих атласів карпатських областей України. *Матеріали 3-го міжнарод. наук.-метод. семін. викладачів топографії та картографії держ. ун-тів.* Харків, 1997. С. 45–46.
2. Сосса Р. *Картографічні твори на території України (1945–2000 рр.)*. К.: Картографія, 2002. 400 с.

* * *

СЕКЦІЯ

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА

УДК [91:[378.4.016:001.8]](076)

ГЕОГРАФІЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (НА ПРИКЛАДІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КОЛЕДЖУ ЛОНДОНА)

Андрій Зубик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розглянуто питання організації підготовки географів на прикладі Університетського коледжу Лондона. Загалом організована підготовка географів у Великій Британії має вже понад столітню історію. В дослідженні значну роль приділено розгляду позицій британських університетів за предметом «Географія» у світових рейтингах університетів, розглянуто критерії оцінювання університетів у національних рейтингах, проаналізовано організаційну структуру підрозділів університетів на яких займаються підготовкою географів. Подано структуру освітніх ступенів, які присвоюють випускникам-географам залежно від освітньої програми.

Ключові слова: географія, університетська географія, освітні програми з географії, рейтинги університетів, освітній ступінь, географічні структурні підрозділи, географічні спеціалізації.

GEOGRAPHY IN UK UNIVERSITIES (THE CASE OF UNIVERSITY COLLEGE OF LONDON)

Andrii Zubyk

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The purpose of this study is to examine the organization of geographers' training on the example of University College London. In general, the organized training of geographers in the UK has more than a century of history. The study pays considerable attention to the positions of British universities in the subject of «Geography» in world university rankings, considers the criteria for evaluating universities in national rankings, analyzes the organizational structure of university departments that train geographers. The structure of educational degrees awarded to geography graduates depending on the educational program is presented.

Keywords: geography, university geography, educational programs in geography, university rankings, educational degree, geographical structural units, geographical specializations.

Курс географії вперше прочитали в Оксфордському університеті у 1886 р., а в Кембриджському – у 1888 р. В університетах курси географії читали переважно геологи, інколи географія була одним із вступних курсів, який читали історикам. Географію внесли до переліку дисциплін, які читали в університетах, завдяки зусиллям членів Королівського географічного товариства. Вони підготували детальний звіт, у якому зазначали, що в інших країнах географія набуває статусу академічної незалежності, а в університетах є посада професора географії. Як відповідь на цей звіт та усвідомивши потребу в такій посаді, у 1887 р. заснували посаду професора географії в Оксфордському, а наступного року – у Кембриджському університеті.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Організована підготовка географів у Великій Британії пов'язана із заснуванням школи географії в Оксфордському університеті (1899 р.). Її директором став Гелфорд Маккіндер, який до цього дванадцять років читав лекції з географії. Він був прихильником того, щоб географія стала самостійною академічною дисципліною в університетах та вважав, що вивчення історії та географії не варто розділяти, оскільки вони допомагають зрозуміти час та простір.

Наприкінці 1960-х рр. у британських університетах почалося масове запровадження освітніх програм, пов'язаних з екологією та охороною довкілля. Згодом в університетах ввели моніторинг наукової діяльності за освітніми напрямками та рейтингування освітніх програм. Проведення рейтингувань вплинуло на викладання географії та екологічних курсів. Такий підхід, по-перше, створив передумови до диверсифікації та фрагментації освітніх програм у географії, по-друге, географія почала позиціонуватися як дисципліна, яка залучає велику кількість студентів. Водночас зріс престиж географії в університетах, географія здобула визнання за якість навчання. Про це, зокрема, свідчить значна частка студентів-іноземців, в окремих університетах кожен четвертий студент-географ – іноземець.

Унаслідок структурних змін в університетах і ребрендингу напрямів підготовки, назви шкіл, факультетів, інститутів, центрів, де викладають географію, трансформуються. Також це реалізується у зміні назви підрозділу: кількість підрозділів, де у назві є лише «географія», зменшується, натомість починають використовувати назви, де географія поєднується з однією або двома науками.

Про успіх британських університетів за предметом «Географія» свідчать їхні позиції у рейтингах університетів. Наприклад, у першій сотні університетів рейтингу QS за предметом «Географія» є 16 університетів. Загалом до цього рейтингу потрапив 81 університет з Великої Британії. У рейтингу університетів THE серед першої сотні університетів за предметом «Географія» є 12 університетів, а Оксфордський університет очолює цей рейтинг. Майже третина (28) університетів першої сотні найкращих університетів світу у рейтингу ARWU за предметом «Географія» є британськими [2–4].

Також популярними є національні рейтинги, які публікують найтиражованіші ЗМІ, урядові та громадські організації, пов'язані з освітою. Серед таких рейтингів варто назвати «Повний університетський гід» (The Complete University Guide) та рейтинги, які публікують «The Guardian», «The Times» і «The Sunday Times», які оцінюють університети та окремі освітні програми.

Рейтинг університетів, який публікують на сайті «Повного університетського гіда», співпрацює із «Таблицями університетської Ліги» – ресурсом, який і розраховує ці рейтинги. Перевагою цього рейтингу є те, що можна переглянути університети у розрізі окремого предмету, території чи групи університетів. На цьому ресурсі можна знайти рейтинг про понад 50 університетів, які пропонують освітні програми з географії та охорони довкілля [5].

Рейтинг «Повного університетського гіда» ґрунтується на таких критеріях: стандарти вступу, співвідношення студентів та персоналу університетів, витрати на академічні послуги, витрати на об'єкти інфраструктури університетів, перспективи випускників, частка студентів, які завершують навчання, частка іноземних студентів. Найкращими університетами за спеціальністю «Географія» стали Оксфордський, Кембриджський, Даремський університети, Університетський коледж Лондона, Лондонська школа економіки, Абердинський університет, університет Сент-Ендрюс, Брістольський, Единбурзький та Манчестерський університети [5]. Рейтинг університетів за версією газети «The Guardian» складають за дев'ятьма якісними та кількісними критеріями окремо для бакалаврату, магістратури та аспірантури. Загалом до цього рейтингу потрапив 121 університет, який має освітні програми, пов'язані з географією та науками про довкілля [13].

Метою цього дослідження є аналіз досвіду організації підготовки географів у британських університетах. Задля досягнення цієї мети ми використали інформацію із університетських сайтів, фахових та громадських організацій пов'язаних із популяризацією географії чи із консалтингом у сфері освіти.

У британських університетах немає вступного конкурсу, абітурієнтів добирають на основі результатів випускних іспитів із школи. Для вступу до університету або коледжу на освітні програми, пов'язані з географією та науками про довкілля вступнику потрібно мати від 96 до 165 балів UCAS. Бали Служби приймання в університети і коледжі (UCAS) – загальнонаціональна

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

система підрахунку балів, яка дає можливість перевести буквені оцінки за випускні іспити в бали. Така система потрібна для того, щоб уніфікувати випускні бали, адже Англія, Шотландія, Уельс та Північна Ірландія мають свої системи оцінювання та методика проведення випускних іспитів.

Університети у Великій Британії мають різну організаційну структуру. Вони можуть поділятися на факультети, які згруповані в кластери за типами наук. Наприклад, факультет наук (Faculty of Science) чи гуманітарних наук та мистецтва (Faculty of Arts). У їх складі існують школи (Оксфордський університет та університет Редінга) або департаменти – Університетський коледж Лондона.

У низці університетів основною структурною одиницею є школа (аналог факультету). Школа може ділитися на департаменти (аналог кафедр). Наприклад, в університеті Сент-Ендрюс школа географії та наук про Землю складається з двох департаментів: наук про Землю і довкілля та географії і сталого розвитку. У старих університетах (Оксфордський та Кембриджський університети, Даремський коледж) існує система коледжів. Також в організаційній структурі підрозділів може не бути кафедр. Замість них існують дослідницькі групи, об'єднані за формальними критеріями (виконання проєктів), або неформальним (науковими інтересами) [9, 14].

З географії та наук про довкілля випускникам бакалаврату надають такі ступені, залежно від освітньої програми: науки про довкілля – бакалавр природничих наук (BSc); географія (в поєднанні з природничими науками) – бакалавр природничих наук (BSc); географія (в поєднанні із суспільними науками) – бакалавр гуманітарних наук (BA); географія, міське середовище та зміни клімату – бакалавр природничих наук (BSc); географія, міське та регіональне планування – бакалавр природничих наук (BSc); фізична географія (BA).

Станом на 2022–2023 навчальний рік в університетах Великої Британії пропонували 895 освітніх програм, пов'язаних із географією та науками про довкілля у 94 університетах та коледжах. Часто в університетах та коледжах на напрями підготовки, які не мають популярності, тимчасово припиняють набір студентів. Наприклад, у рейтингу «The Guardian» фігурує 121 університет, де є освітні програми з географії та наук про довкілля, а набір здійснює лише 94 [7, 12–13].

Загалом кількість освітніх програм з географії та наук про довкілля в університетах Великої Британії є різною. Наприклад, Оксфордський і Кембриджський університети пропонують абітурієнтам по одній бакалаврській програмі з географії. В середньому британські університети пропонують п'ять-сім бакалаврських програм з географії та наук про довкілля. Більшість університетів пропонує лише бакалаврські програми, тут варто нагадати, що у Великій Британії бакалаврат є найвищим освітнім ступенем. Магістратура орієнтована для випускників бакалаврату, які планують вступати на докторські студії (до аспірантури) [7, 12].

Низка університетів Шотландії пропонує лише магістерські програми з географії, проте бувають і винятки: університет Глазго має бакалаврські та магістерські програми з географії. Цікавим явищем у підготовці географів є поняття «sandwich year». Ним називають рік діяльності за фахом під час здобуття освітнього ступеня бакалавра або магістра. Додатковою вимогою для навчання на обраній освітній програмі може бути внутрішнє або закордонне стажування.

Університети, орієнтовані на навчання іноземних студентів, можуть пропонувати «foundation year» – підготовчий період перед навчанням в університеті, тобто йдеться про підготовчі курси при університеті. Між другим та третім роками навчання для студентів настає «placement year» – рік або інший термін, визначений університетом, коли студенти навчаються поза межами університету та країни.

Різними є також освітні програми з географії та наук про довкілля. Більшість університетів пропонує освітні програми лише з географії. Проте цікавим є поєднання географії з іншими науками. Наприклад, географія та економіка (Лондонська школа економіки, Університетський коледж Лондона, університети Лафборо, Глазго, Сент-Ендрюс, Единбурга, Честера, Данді), географія, менеджмент і бізнес (університети Лафборо, Сент-Ендрюс, Единбурга, Ноттінгема). Географія та математика об'єднані у бакалаврських програмах в університетах Глазго, Сент-Ендрюс, Кіла, Бристоль. Університети Сент-Ендрюс і Кіла пропонують бакалаврські програми на кшталт «географія+біологія», а програми, такі як «географія+археологія», пропонують в університетах Редінга і Ноттінгема [7, 12].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Університетський коледж Лондона посідає перші місця за предметом «Географія та науки про довкілля» не лише у Великій Британії, а й у світі. Незалежно від ступеня, який здобувають з географії BA або BSc, на початку навчання студенти мають спільні курси. Для успішного завершення навчання студенту треба набрати 360 кредитів, прослухавши обов'язкові та вибіркові модулі [2–4, 11].

Протягом першого року навчання студенти здають п'ять обов'язкових модулів – географічне мислення I та II, географія в полі I та II, розуміння нашої планети. Далі студент може вибрати три додаткові модулі з чотирьох (по 15 кредитів за модуль), також є змога вибрати два модулі та один вибірковий модуль, який пропонує інша кафедра. На 2022–2023 академічний рік в Університетському коледжі Лондона вибірковими модулями для першого курсу є: глобальні події, простір і суспільство, зміни довкілля та екологія людини.

Розклад занять впродовж першого року навчання складається з лекцій, семінарів, навчальних посібників, практичних занять (лабораторні роботи та виконання різноманітних обрахунків) та польових досліджень. Щотижня студенти відвідують заняття щодо роботи з навчальними посібниками в межах модуля «Географічне мислення».

Польові роботи для студентів організовують як у Лондоні та поза межами Великої Британії (наприклад, у 2022–2023 н. р. це поїздки до Каталонії). Кожного навчального року студент має пройти 1 200 навчальних годин. За перший рік студент витрачає 12 % часу на лекції, 4 % – на семінари та практичні заняття, 3 % – на польові заняття та 2 % – на роботу з посібниками. Решта часу припадає на самостійну роботу студентів, підготовку до здачі письмових робіт тощо. Надалі подальшому співвідношенню занять може змінюватися залежно від курсів, які обирають студенти.

На другому курсі обов'язковим модулем є практикум із географії. Решту шість модулів студенти можуть обирати із переліку, який пропонує кафедра, можливе також поєднання п'яти модулів, які пропонує кафедра, та одного модуля, який пропонує інша кафедра.

Студенти, які не обрали модуля «Методи в суспільній географії», мають обрати щонайменше чотири модулі з фізичної географії, чотири модулі з географії або три модулі з географії та один модуль, який пропонує інша кафедра.

Вибірковими курсами з блоку «Суспільна географія» є культурна та історична географія, географія розвитку, довкілля і суспільство, економічна географія, ГІС та геодемографія, політична географія і геополітика, географія міст, економічна географія, польові дослідження в суспільній географії.

Вибіркові модулі: екологічні патерни та процеси; дистанційне зондування довкілля; геоморфологія; гідрокліматологія; реконструювання минулих середовищ; статистика для географії довкілля; польові дослідження у фізичній географії представляють фізичну географію.

Бакалаврська дисертація є основним напрямом роботи студента на третьому році навчання. Студент працює над написанням самостійного наукового дослідження із заздалегідь обраної теми. Окрім цього, студент має змогу вибрати додаткові модулі, зокрема один, який не стосується географії або наук про довкілля. Перед третім роком навчання студент має право на участь у програмі обміну з університетами поза межами Великої Британії. Частина модулів, які студент прослухає поза межами Університетського коледжу Лондона, йому можуть перезарахувати (але не більше як два) [11].

Крім обов'язкового модуля, пов'язаного з написанням бакалаврської дисертації, студент має обрати сім вибіркових модулів (або п'ять, якщо два модулі перезарахували за результатами навчання поза межами Університетського коледжу Лондона). Вибіркові модулі представлені блоками «Суспільна географія», «Фізична географія», один комбінований модуль. Ще один модуль можна обрати з переліку, який пропонують інші кафедри.

Загалом у британських університетах у навчальних планах бакалаврату є обов'язкові та вибіркові курси, співвідношення яких змінюється залежно від тематики програми та року навчання. За рік навчання студенти бакалаврату мають набрати 120 кредитів (прирівнюються до 60 кредитів європейської системи ECTS).

За перший рік навчання зі 120 кредитів майже 100 припадає на обов'язкові дисципліни, решта студенти обирають самі. Тричі впродовж двох тижнів проводять семінари та зустрічі з

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

викладачами, де вони обговорюють теми, які вивчають. Для студентів другого і третього років навчання передбачено чотири–п'ять лекційних годин на тиждень.

З кожної дисципліни наприкінці модуля студенти здають письмовий іспит. На першому та другому курсах є заняття в лабораторіях та польові виїзди. На другому та третьому курсах лекції поєднують із семінарами, на старших курсах зростає кількість вибіркового курсів. Крім того, на другому році навчання студенти мають можливість вибору спеціалізації, тобто кількох курсів. Набір пропонованих курсів може змінюватися, обмежень на їх вибір та спеціалізацію немає. В низці університетів студенти другого року навчання виконують проєкт на основі польових, лабораторних та комп'ютерних методів. У період канікул студенти беруть участь у тижневих польових заняттях, на основі чого пишуть звіт, який є частиною підсумкової атестації за другий рік навчання.

Методи оцінки знань на другому та третьому роках навчання можуть змінюватися, оцінку за деякими курсами виставляють за підсумками письмового іспиту та проєктів (курсової роботи), деякі модулі оцінюють лише за підсумками іспиту.

На третьому році навчання акцент роблять на підготовці випускної роботи, крім того, студенти вивчають вибірково курси, а також можуть брати участь у програмах обміну з іншими університетами. У випускний рік студенти отримують 40 кредитів за бакалаврську дисертацію і по 20 кредитів за освоєння чотирьох модулів [11].

Окрім діяльності університетів щодо популяризації географії, значну роль відіграє діяльність різних організацій, які поширюють інформацію про інновації у викладанні та навчанні географії від шкільного до університетського рівня. Наприклад, це Академія вищої освіти, Географічна асоціація, Королівське географічне товариство та Інститут британських географів [1, 6, 8, 10].

До переваг університетської географічної та екологічної освіти у Великій Британії належать: гнучкість та розвиток нових освітніх програм, висока академічна мобільність студентів та викладачів, проведення щорічних опитувань студентів та врахування їхньої думки щодо організації освітнього процесу, надання можливостей працевлаштування. Система вищої географічної освіти Великої Британії за багатьма аспектами одна з найкращих у світі, а університети лідирують у світових рейтингах. Результати дослідження можна використати при розробці курсу лекцій з курсів «Географічна освіта», «Сучасна географія в країнах світу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академія вищої освіти. URL: <https://bit.ly/3qkrNhV>
2. Британські університети за предметом «Географія» у рейтингу ARWU. URL: <https://bit.ly/32sltvo>
3. Британські університети за предметом «Географія» у рейтингу QS. URL: <https://bit.ly/3EkMtKK>
4. Британські університети за предметом «Географія» у рейтингу THE. URL: <https://bit.ly/3qlksig>
5. Британські університети за програмами по географії та наук про довкілля на сайті «Повного університетського гіда». URL: <https://bit.ly/3ikg9yY>
6. Географічна асоціація Великої Британії. URL: <https://www.geography.org.uk>
7. Довідник курсів географії в британських університетах. URL: <https://bit.ly/3qlKtOx>
8. Королівське географічне товариство. URL: <https://www.rgs.org/about>
9. Лутаєва Т. В., Кайдалова Л. Г. Світовий досвід: тенденції розвитку університетської освіти. Харків: НФаУ, 2015. 168 с.
10. Національне студентське опитування. URL: <https://www.thestudentsurvey.com>
11. Освітня програма з географії в Університетському коледжі Лондона. URL: <https://bit.ly/3g2v27M>
12. Перелік освітніх програм по географії та науках про довкілля у британських університетах. URL : <https://bit.ly/3lwbWDq>
13. Рейтинг університетів Великої Британії за предметом «Географія» за версією газети The Guardian. URL: <https://bit.ly/3tTnLiS>
14. Сисоєва С., Кристопчук Т. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика. Рівне: Овід, 2012. 352 с.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК [373.026.016:911](477)

**ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ:
КОНЦЕПЦІЇ, ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ**

Марія Лаврук

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Проаналізовано стан інтеграційних процесів в українській шкільній географії та організаційно-дидактичні проблеми реалізації інтегративного підходу до навчання дисципліни. Виявлено організаційно-дидактичні умови інтеграції: рівень узгодженості навчальних програм зі спорідненими предметами, внутріпредметна інтеграція географії, тематичний зміст і характер міжпредметних зв'язків, які переважають на інтегрованих уроках географії. Запропоновано шляхи підготовки майбутніх вчителів до реалізації міжпредметності у навчанні географії в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: дидактично-методологічні проблеми інтеграції географії; узгодженість навчальних програм; внутріпредметна інтеграція географії; інтегровані уроки географії; міжпредметна компетентність вчителів географії.

**INTEGRATIVE PROCESSES IN SCHOOL GEOGRAPHY:
CONCEPTS, EXPERIENCE, PROBLEMS**

Mariya Lavruk

Lviv Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine

The article analyzes the state of integration processes in Ukrainian school geography and the organizational and didactic problems of implementing an integrative approach to teaching the discipline. The organizational and didactic conditions of integration were revealed: the level of coherence of educational programs with related subjects, intra-subject integration of geography, thematic content and nature of inter-subject connections that prevail in integrated geography lessons. Ways of preparing future teachers for the implementation of inter-subjectivity in taught geography in institutions of general secondary education are proposed.

Keywords: didactic and methodological problems of the integration of geography; consistency of educational programs; intra-subject integration of geography; integrated geography lessons; interdisciplinary competence of geography teachers.

Проблема інтеграції в шкільній географії в останнє десятиліття не тільки актуальна, але певною мірою болісна для українських викладачів географії, які часто ототожнюють її із згортанням позицій географії в системі загальної середньої освіти і заміною її інтегрованими курсами. Особливо гостроту проблемі надає той факт, що географія, як наука і як шкільний предмет, за своєю сутністю є комплексною і тому, значною мірою, інтегративною дисципліною, яка б мала очолити інтеграційні процеси, а не протистояти їм.

Зацікавленість у поглибленні інтеграційних тенденцій для шкільної географії життєво важлива ще й з огляду на те, що за останні десятиліття інформаційно-технологічний простір настільки змінився, що значна частина функції цього предмета – інформативно-описова, у дослівному сенсі перейшла до найпопулярнішої пошукової системи Google, але за освітньою географією залишається найважливіша її дидактична функція – навчити здобувачів освіти мислити: просторово і географічно. Це завдання не може виконати жоден шкільний предмет, але для розвитку цих видів мислення географії потрібна міжпредметність: не спонтанна, випадково організована педагогом один раз на семестр, як дань освітньому бренду, а глибока, яка ґрунтується на міждисциплінарних концепціях і поняттях, на поєднанні методів дослідження, на радикально нових програмах і новій структурі шкільних курсів.

Інтегративний принцип навчання тісно пов'язаний з компетентнісним підходом, який за своєю дидактичною суттю є міжпредметним, а також з небувалим інформаційно-технологічним забезпеченням освітнього процесу, що дало можливість реалізувати міжпредметну інтеграцію у таких її формах як STEM-освіта та її різновиди, у т.ч. появи в освітній практиці GeoSTEM-проектів.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Проблем застосування міждисциплінарних зв'язків в шкільній географії різною мірою торкались відомі вітчизняні географи-методисти, автори підручників з географії для закладів загальної середньої освіти – А. Сиротенко, С. Капіруліна, Л. Круглик, В. Корнєєв, Т. Назаренко, О. Топузов, В. Яценко та ін. Методологічні аспекти втілення географії в шкільні інтегровані курси «Довкілля», «Природничі науки» (5–6 кл.), «Природничі науки» (10–11 кл.) розробляли В. Івченко, Т. Засєкіна, Л. Булава. Чотири варіанти навчальних програм «Природничі науки» (10–11 кл.), показали різні підходи до застосування географії в інтегрованих курсах, і в усіх цих підходах вона, на нашу думку, органічна і цікава [3]. Проте залишаються малодослідженими дидактично-методологічні проблеми інтеграції географії як автономного предмета з тими дисциплінами, знання і вміння з яких дають можливість їй вибудувати геопросторову картину світу і розвивати в учнів географічне мислення.

Метою дослідження є з'ясування стану інтеграційних процесів в українській шкільній географії та організаційно-дидактичних проблем реалізації інтегративного підходу до навчання географії.

Стан інтеграційних процесів охарактеризуємо по проблемах, які десятиліттями вимагають вирішення і надалі залишаються актуальними. Серед них можна виділити організаційно-дидактичні аспекти. До них насамперед належить узгодженість навчальних програм, які уможливають чи навпаки, не сприяють інтеграції знань. Принцип міжпредметних зв'язків в географії передбачає, щоб знання і уміння, набуті хронологічно раніше із суміжних предметів, ставали опорними при засвоєнні нового матеріалу, особливо при формуванні географічних понять, розуміння причинно-наслідкових зв'язків, а також при узагальненні знань. Аналіз діючих навчальних програм станом на 2022–2023 н. р. показує, що всі курси географії в передпрофільній школі (6–9 класи) випереджають курси з вивчення фундаментальних природничих понять і закономірностей (табл. 1) [1].

Таблиця 1

Кількість опорних тем з природничих предметів та інформатики
для інтеграції знань в курсах географії

Курси географії	Фізика	Хімія	Біологія	Інформатика
Планета Земля (6 кл.)	0	0	3	1
Материка та океани (7 кл.)	1	5	20	2
Україна у світі: природа, населення (8 кл.)	15	16	1	3
Україна у світовій економіці (9 кл.)	5	18	1	4

Опорними темами є головні ті, які вивчались у попередньому класі. Наприклад, в курсі хімії за 7 клас є 16 урочних тем, які можна використати для узагальнення фізико-географічних знань у 8 класі, але для географії у 7 класі, через хронологічну неузгодженість викладання, таких тем є тільки п'ять. Аналогічна ситуація з фізикою та біологією. З природничих предметів найкраща синхронізація для географії – з хімією та біологією (див. табл. 1). Водночас, географічний курс «Планета Земля», незважаючи на зміну назви і доступніший стиль викладу у підручниках, зберіг свій загальноземлезнавчий підхід, який вимагає опертя чи синхронізації викладу з природничими предметами, а тому, на нашу думку, передчасний до розгляду у 6 класі.

Незначна узгодженість тем з інформатики та географії особливо тривожна у контексті значного відставання української шкільної географії від західної за рівнем включення у предметний контент інформаційних технологій загалом і ГІС-технологій зокрема.

Важливою проблемою дидактичного-методологічного характеру є внутріпредметна інтеграція в самій географії. Інтегрований курс «Географічний простір Землі», який запроваджено у навчальний процес з 2018 р., можна вважати першою спробою у вітчизняній шкільній географії подолати «дуалізм» географії, об'єднати найважливіші знання з природничої і суспільної географії в один курс, який би забезпечив випускникам загальноосвітньої школи формування системного погляду на світ.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Аналіз програми і підручників, написаних для цього курсу, вказує на те, що значною мірою це вдалося: введено інтегровані поняття «геосистема», «світосистема», глибше розкрито поняття «географічна оболонка», її властивості і загальні закономірності розвитку, «антропосфера» і загальні суспільно-географічні закономірності світу. Міжпредметний характер мають і дослідження, які пропонує навчальна програма до кожної теми курсу. Включення в курс суспільно-географічних тем з географії України робить його інтегрованим і в територіальному вимірі [2]. Незважаючи на те, що основні риси експлікації цілісності курсу очевидні, все ж залишаються не реалізованими можливості розкриття механізмів процесів і явищ, які відбуваються в довіклі, проблем, пов'язаних з їхньою динамікою і розвитком, з позицій фундаментальних природничих предметів. Такий підхід вимагає колосальної роботи педагогів-географів у співпраці з фахівцями з інших дисциплін та географами-науковцями, адже це проблема освітньо-наукового характеру.

В провідних моделях західної географічної освіти науково-методологічною основою для єдності шкільної географії є «інвайронментальна географія», «інтегрована географія» або географія «людина–довкілля». Всі ці напрямки описують та пояснюють просторові риси взаємодії між людьми (суспільствами) та їх природним середовищем. Дидактичним наслідком розвитку інтегративної вітки наукової географії є відсутність поділу шкільної географії на природничі та соціально-економічні курси. Наприклад, національний курикулум Великобританії, який визначає трирівневу підготовку здобувачів освіти, на кожному з вікових рівнів (12–14; 13–15; 16–18 років) передбачає вивчення курсу «Географія людини та природнича географія». Підсумковою метою цього курсу (рівень К-3) є здатність школяра «розуміти, як людина та фізичні процеси взаємодіють, щоб впливати та змінювати ландшафти, середовище та клімат; і як діяльність людини залежить від ефективного функціонування природних систем» [9].

В сучасних концепціях розвитку географічної освіти, зокрема у найбільш популярній з них – «концепції потужних географічних знань», загальногеографічний (поєднання фізичної і суспільної географії) та міждисциплінарний підхід до пізнання геопросторових явищ, об'єктів, процесів на всіх етапах навчання виділений як основний принцип побудови моделі шкільної географії з акцентом на географію культурних ландшафтів, географію для сталого розвитку [10].

Є різні методологічні підходи до інтеграції змісту освіти: фундаментальний (ієрархічний); на основі універсальних понять; натурфілософський; прагматичний [5]. В українському освітньому просторі фахівці з інтеграції змісту освіти розробляють прагматичний підхід, який можна трактувати як «Природничі науки – для користувача». Зміст його полягає в тому, щоб надати учням певні знання і уміння, які могли б, з одного боку, забезпечити мінімально необхідний культурний кругозір випускника у галузі природничих наук, а з іншого – справді використуватися у побуті і суспільному житті. В такому контексті конструктивними виглядають інтегровані географією курси за вибором для старшокласників Нової української школи, які розроблені співробітниками відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України [6].

В реалізації дидактичних принципів у навчанні головна роль належить вчителю, його готовності застосовувати внутріциклові і міжциклові предметні зв'язки у процесі здобуття географічних компетенцій. Як показало дослідження науковців відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України і наші особисті враження від настроїв вчителів на «круглих столах» локального та всеукраїнського рівнів, педагоги вбачаючи перевагу інтеграції головно у світоглядній площині (57,9 %), а не в компетентнісній (21,3%) [7, с. 41]. За результатами дослідження готовності вчителів до викладання інтегрованих (на базі географії) курсів за вибором, науковці зробили висновок, про недостатню методологічну готовність вчителів географії до формування компетентності здобувачів освіти через інтегрований підхід в географії [7, с. 41].

Причини такої позиції вчителів недостатньо досліджені, але можна припустити, що один із головних чинників – відсутність цілеспрямованої підготовки майбутніх педагогів до реалізації у навчальному процесі міжпредметних зв'язків та інтеграції. Вибірковий аналіз освітніх програм зі спеціальності «014.07 Середня освіта (Географія)», які пропонують класичні університети (Харківський, Київський, Львівський, Чернівецький) і педагогічні університети (Національний

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

ім. М. Драгоманова, Тернопільський, Вінницький, Полтавський) на двох освітніх рівнях (бакалаврському і магістерському) показав, що дисциплін, спрямованих на формування професійної компетенції з міжпредметної інтеграції, як і курсів з дисциплін фундаментальних наук (математики, фізики, хімії) освітніми програмами здебільшого не передбачено. Лише в ЛНУ ім. І. Франка магістранти освоюють курс «Міжпредметні зв'язки у навчанні географії в школі», а магістранти середньої освіти ЧНУ ім. Ю. Федьковича слухають дисципліни «Загальні суспільно-географічні закономірності світу» і «Закономірності розвитку географічної оболонки», які за своєю сутністю є інтегративними.

Незважаючи на методологічну та організаційну невизначеність інтеграційних процесів в географії, педагоги-практики розробляють і проводять інтегровані уроки і дослідження.

Аналіз 1 326 розробок уроків, які вчителі географії розмістили за 2018–2022 н. р. на найбільш популярних освітніх платформах України – «Всеосвіта» і «На урок» показав, що частка інтегрованих уроків з географії з іншими предметами доволі незначна – 3 % [4, 8]. Третину інтегрованих уроків вчителі географії проводять разом з колегами-предметниками, тобто це бінарні уроки. Найчастіше географи-педагоги здійснюють інтеграцію географічних знань і умінь з іноземною мовою (четверта частина від усіх уроків такого типу) і здебільшого роблять це в курсі «Географія: регіони та країни» (10 кл.). Інтеграція з хімією на другій позиції, але частка таких уроків значно нижча – 13 %. Ще рідше географи залучають до пояснення просторових процесів і явищ фізику, біологію – 6 % від інтегрованих уроків. Такою ж незначною (6 %) є і частка інтеграції географії з інформатикою, незважаючи на епоху активного застосування ІКТ в освіті та актуальності ГІС-технологій в її географічному сегменті (рис. 1).

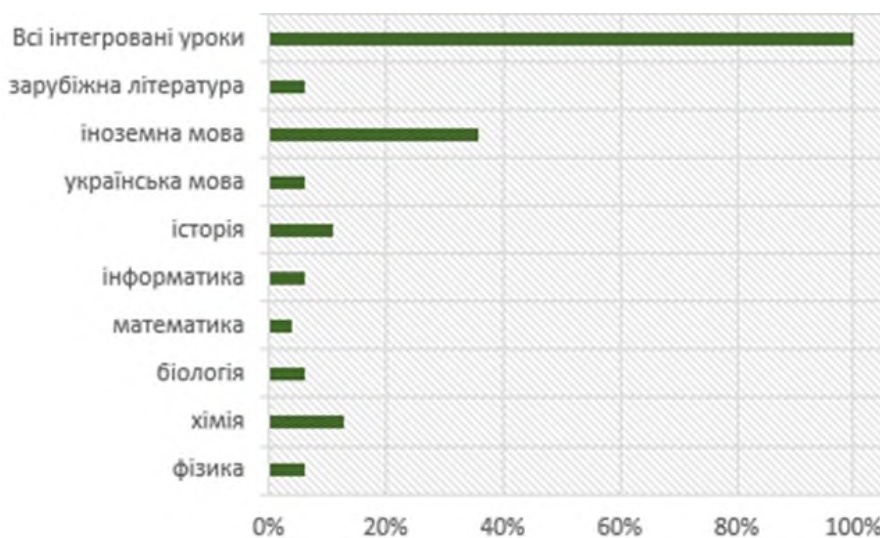

Рис. 1. Частка інтегрованих уроків з географії та інших шкільних предметів (розраховано за [4, 8])

Тематика представлених інтегрованих уроків не відзначається значною різноманітністю: географія з іноземною (англійською та рідше з німецькою) мовою найчастіше поєднувалась з вивченням англословних країн – Великобританії, США, Канади, або таких тем як «Україна та міжнародні організації світу», «Глобальні проблеми людства». Хімію вчителі географії найчастіше залучали до тем, пов'язаних з хімічною промисловістю, властивостями мінералів, властивостями ґрунтів, екологічними проблемами. Інформатика застосовується географами до тем, які вимагають опрацювання даних в програмі Excel, уміння будувати ментальні карти. Спільні уроки з викладачем фізики проводили на таких географічних темах як «Підземні води» інтегруючи її з темою «Сполучні посудини», «Географія корисних копалин в Україні», «Чорна металургія». Але виділяються і зовсім незвичні поєднання навчальної тематики як от: «Євразія: загальні відомості» та тема «Прислівник» з української мови, «Географія Японії» та «Японська поезія» із зарубіжної літератури, «Етнокультурні відмінності в Україні» та «Народний танець» з мистецтва.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

За дидактичною метою інтегровані уроки найчастіше є уроками вивчення нового матеріалу та узагальнення, а за формою – уроки-подорожі, дослідження, «суд», «лабораторія», «туристичне агентство» тощо. За характером інтегративних зв'язків переважають мультидисциплінарні уроки (розгляд теми з позицій ще одного чи кількох предметів) і лише на деяких бінарних уроках, головню з фізикою, хімією педагоги застосовують міждисциплінарні зв'язки, які проявляються у завданнях, що вимагають знань і вмінь з різних предметів та методів пошуку розв'язку проблем (лабораторні досліди, картографічні, польові дослідження, застосування хімічних реактивів тощо). Декілька розробок шкільних досліджень можна вважати трансдисциплінарними, оскільки їхня проблематика виходить за рамки шкільної програми і вимагає залучення знань і вмінь з різних предметів.

За частотою публікацій розробок інтегрованого характеру можна виділити педагогів, які мають достатній досвід проведення інтегрованих (у т. ч. бінарних) уроків: Л. Вовщук, Н. Іваницька, О. Табачківська, О. Дідук та ін. [8].

В цілому, аналіз розробок інтегрованих уроків вказує на мінімальне використання педагогами міждисциплінарних зв'язків з тими предметами, які є фундаментальними для формування географічної компетентності (фізики, хімії, біології, інформатики). Це характерно навіть для тих курсів, для яких є найсприятливіші хронологічні умови (8, 11 кл.) і дидактична необхідність (8, 11 кл.).

Для наближення шкільної географії до потреб життя і підтримування інтересу здобувачів освіти до цього предмета, необхідно оптимізувати інтеграційні процеси в ній за такими напрямками:

1) зміна структури шкільної географії у передпрофільній школі (6–9 кл.) та змісту її курсів з врахуванням: а) хронології викладання предметів, які є опорними для розуміння геопросторових явищ і процесів (фізики, хімії, біології); б) цілісності географічного погляду на світ з позицій «людина–природа» з висвітленням його в кожному курсі на локальному (свій край), країнознавчому (Україна) і глобальному рівнях;

2) в освітні програми для майбутніх вчителів географії до професійно-орієнтованих дисциплін необхідно включити курси інтегративного змісту: «ГІС і предмети математичної освітньої галузі для шкільної географії», «Географія і предмети природничої освітньої галузі», «Географія і прикладна економіка», «Методика міждисциплінарних досліджень в шкільній географії» тощо;

3) в рамках дисциплін професійного циклу необхідно створювати завдання для студентів міждисциплінарного, у тому числі проблемного характеру, для семінарських і практичних занять;

4) залучати студентів освітньої спеціальності «Середня освіта (Географія)» до створення міжпредметних проєктів.

Результати дослідження можуть стати основою для проєктування навчальних програм з географії для Нової української школи та розроблення освітніх програм професійної підготовки і підвищення кваліфікації з міжпредметної компетенції вчителів географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Модельна навчальна програма. «Географія. 6–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / авт.: Коберник С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Heohrafiya/Heohrafiya.6-9%20kl.Kobernik.ta.in.06.05.22.pdf>
2. Географія. 10–11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>
3. Природничі науки. Інтегрований курс. 10–11 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
4. Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. Географія. URL: <https://vseosvita.ua/library>
5. Ільченко В. Р. Проблеми втілення в інтегрованому природознавчому курсі державного стандарту освіти. *Науково-методичне забезпечення навчання природознавства в старшій школі*: зб. наук. праць.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

- Полтава: ПНПУ, 2015. Вип. 7. С. 16–22. URL: http://dovkilliya.org.ua/images/%D0%97%D0%91%D0%98%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-2015_4.pdf
- Курси за вибором з економіки та економічної географії: методичний посібник для вчителя /уклад.: Т. Г. Назаренко. Х.: Вид. група «Основа», 2020. 192 с.
 - Назаренко Т. Г. Вивчення географії в закладах загальної середньої освіти через інтегрований зміст курсів за вибором. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. Вип. 1 (7). С. 39–49.
 - На урок. Бібліотека розробок. Географія. Інтегровані уроки. URL: <https://naurok.com.ua/biblioteka/geografiya/typ-14>
 - National curriculum in England: geography programmes of study. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-geography-programmes-of-study/national-curriculum-in-england-geography-programmes-of-study>
 - Maude A. Geography and powerful knowledge: a contribution to the debate. *International Research in Geographical and Environmental Education*. 2018. 27(2). P. 179–190.

* * *

УДК 373.54

**ДІАГНОСТИКА ПРЕДМЕТНИХ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ:
ЕЛЕКТРОННИЙ ДИДАКТИЧНИЙ ТЕСТ «ГЕОГРАФІЧНИЙ МІНІМУМ»**

Світлана Дем'яненко, Тетяна Купач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Представлено дидактичну розробку для тестування предметних знань студентів в рамках навчальних географічних дисциплін з циклу географії материків та океанів. Способом формування просторового мислення є інформаційно-комунікативні засоби навчання, що дозволяють поєднувати традиційні форми навчання географічних дисциплін із поданням навчальних матеріалів і контролем географічних знань студентів. Інформаційні комунікаційні засоби навчання оптимізують час і зусилля, покращують процедури перевірки вивченого матеріалу на заняттях, полегшують оцінювання знань та навичок в курсі вивчення географічно орієнтованих предметів. Автоматизовані тестові програми використовують можливості мережних та мультимедійних технологій, що впливає на оперативність процедури опитування та візуальну зрозумілість поставлених задач в тестових питаннях. Програмний дидактичний додаток «Географічний мінімум» є зручним у використанні і дає повну автономність при перевірках знань з курсу фізичної географії материків та океанів. Тест-додаток «Географічний мінімум» є простою технологією, яка не вимагає досконалого знання комп'ютерних програм, і яку будь-який викладач за бажання та технічної можливості може почати застосовувати у своїй педагогічній діяльності.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні технології навчання, ІКТ, дидактичні засоби навчання, тести, електронний тест-додаток «Географічний мінімум».

**DIAGNOSIS OF SUBJECT KNOWLEDGE OF STUDENTS:
THE DIDACTIC APPLICATION «GEOGRAPHICAL MINIMUM»**

Svitlana Demianenko, Tetiana Kupach

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Didactic development for testing the subject knowledge of students within the framework of educational geographic disciplines from the cycle of the geography of continents and oceans is presented. The method of formation of spatial thinking is information and communication tools of education, which allow combining traditional forms of teaching geographic disciplines with the presentation of educational materials and control of students' geographical knowledge. Information and communication training tools optimize time and effort, improve the procedures for checking the learned material in classes, and facilitate the assessment of knowledge and skills in the course of studying geographically oriented subjects. Automated test programs use the capabilities of the network and multimedia technologies, which affects the efficiency of the survey procedure and the visual clarity of the tasks in the test questions. The software didactic application «Geographical minimum» is convenient to use and provides complete autonomy when testing knowledge from the course of the physical geography of continents and oceans. The test application «Geographic minimum» is a simple technology that does not require perfect knowledge of computer programs, and which any teacher, if he wishes and has the technical ability, can start using in his teaching activities.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Keywords: information and communication technologies of teaching, ICT, didactic teaching means, tests, didactic testing application «Geographical minimum».

Інформаційні комунікативні технології (ІКТ) навчання дозволяють оптимізувати час і зусилля, покращити процедури подання нового і перевірку вивченого матеріалу на заняттях, полегшують оцінювання знань та навичок в курсі вивчення географічних предметів. ІКТ при унаочненні предметної географічної інформації підтримують поєднання різних форматів даних і технологічні процедури роботи із ними: числові та текстові формати даних, анімація, графіка, файли мультимедіа та гіпер-тексти тощо. Метою публікації є представлення широкому загалу розробленого електронного дидактичного тест-додатку «Географічний мінімум: Африка. Південна Америка. Європа». Апробація дидактичного додатку для діагностики географічних знань здійснювалася на географічному факультеті та ІМВ КНУТШ під час практичних занять з групами студентів-бакалаврів ОПП «Географія (Середня освіта)», ОПП «Геодезія та землеустрій», ОПП «Економічна географія» та ОП «Країнознавство (американістика, європеїстика та сходознавство)». Програмний дидактичний додаток «Географічний мінімум» призначено для моніторингу і оцінювання знань студентів і поєднує в собі роботу із географічними картами та знання географічної номенклатури в межах тем навчальних дисциплін. Електронний дидактичний додаток застосовують у якості навчального тренажеру для індивідуальної роботи й самопідготовки студентів при удосконаленні, закріпленні й практичного застосування набутих знань, за умови незначного корегування програмного коду (за бажанням розробника-викладача). Проте, даний тестовий додаток розроблявся саме з метою контрольного діагностування географічних знань при вивченні фізичної географії Європи, Африки та Південної Америки.

Інформаційною основою при створенні додатку «Географічний мінімум» взято навчальні матеріали підготовки студентів за темами вивчення природних умов та ресурсів Європи, Африки, Південної Америки [2, 3]. Номенклатурні покажчики географічних об'єктів посилено фізико-географічними картами частин світу. Карти подані до вивчення в темах навчальних дисциплін циклу географії материків та океанів. Фізико-географічні карти, що включено до тематичного контролю знань, укладено авторами за допомогою інструментів настільного картографування геоінформаційної системи ArcGIS розроблених та підтримуваних компанією ESRI із використанням відкритих просторових даних спеціально під тестовий додаток. Електронний дидактичний додаток «Географічний мінімум» розроблено в програмному середовищі швидкої розробки програм для ОС Windows, із використанням об'єктно-орієнтованої мови програмування Delphi (Object Pascal). В кінцевому, користувацькому, вигляді набір екранних форм розроблених разом із їхнім алгоритмічним описом виглядає як набір файлів-інсталяторів (формат файлів – .exe), що і складає основу програмного додатку «Географічний мінімум» (рис. 1).

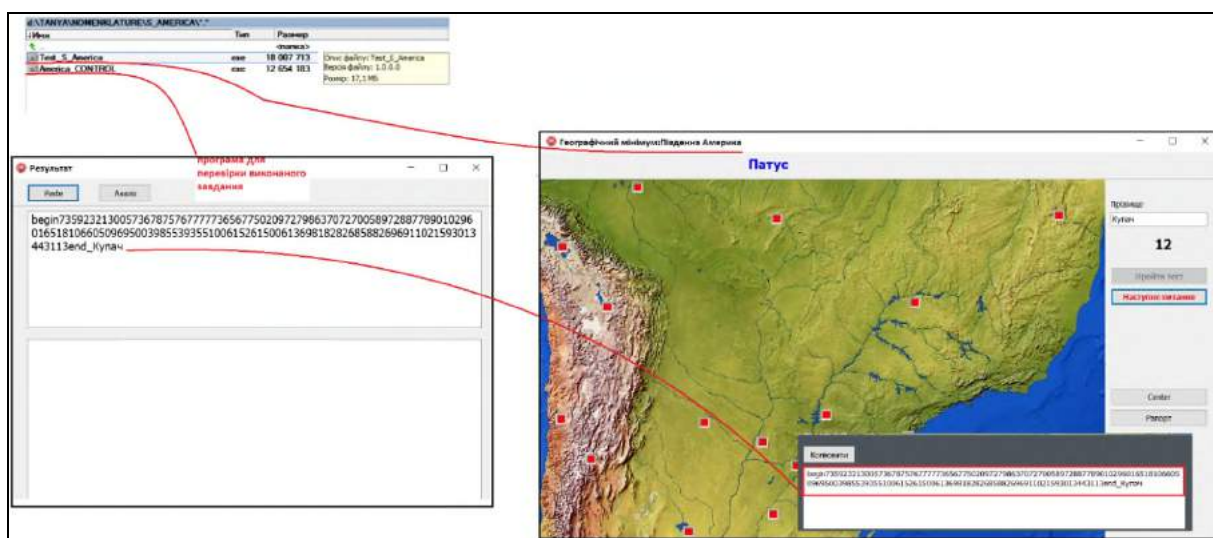

Рис. 1. Набір інсталяторів тест-додатку «Географічний мінімум: Південна Америка» та їх екранні форми

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

В контексті об'єктивної діагностики знань з географічних дисциплін, набувають прийоми тестового контролю предметних географічних знань. Тестом, в предметній дидактиці, вважають стандартизовані, короткі, обмежені в часі випробування, призначені для встановлення кількісних/якісних індивідуальних відмінностей. Однією з важливих задач, покладених в основу створення предметних тестів, є наявність зручного інструменту швидкого та об'єктивного оцінювання великих масивів опитуваних [1, 4, 5]. Існуючі системи контролю предметних знань, що сформувалися до моменту інтенсивного впровадження дистанційної або змішаної форм навчання, зберігають вагомі недоліки, зокрема, умовно-наближений характер та існуючу необ'єктивність оцінювання, фактично ручний формат обробки результатів контролю, рутину підготовки до тестування і, відповідно, низьку швидкість обробки і повернення результатів, що, в цілому, може призвести до втрати об'єктивності оцінки [5]. Розроблений та представлений в статті електронний дидактичний додаток «Географічний мінімум» дозволяє викладачу проводити дистанційні опитування під час або поза навчальним заняттям у формі тестування, що відповідає вимогам об'єктивності оцінювання знань студентів.

Для проведення автоматизованої діагностики знань географічної номенклатури з курсу фізичної географії материків та океанів потрібна навчальна платформа. У випадку розробленого додатку «Географічний мінімум» такою навчальною платформою можуть слугувати будь-які доступні засоби, а саме, персональні комп'ютери або смартфони із доступом до Інтернету. Доступ до інтернету необхідний для підтримування зв'язку та обміну даними учасниками навчального процесу. Додаток легко завантажується, встановлюється та функціонує в режимі off-line, що також є вагомим плюсом його роботи у якості тренажеру предметних знань. Зв'язок між учасниками навчального процесу та обмін даними може відбуватися посередством поштових сервісів, а також соціальних мереж (Telegram, Viber зокрема). Програмний додаток для тестування надсилається викладачем у вигляді файлу-інсталювача, завантажується (за потреби розархівується надісланий викладачем стиснутий файл) і встановлюється на персональний технічний пристрій-девайс студента. Програмний додаток є зручним та зрозумілим у використанні і, що важливо, дає повну автономність при перевірках предметних знань з курсу фізичної географії материків та океанів.

Інтерактивний додаток «Географічний мінімум» дозволяє отримувати швидкий «feedback» від студентів безпосередньо під час заняття і поза навчальний час. Використання тест-додатку на заняттях з предметів циклу географії материків та океанів для студентів бакалаврату дозволяє викладачу спростити та покращити зворотний зв'язок із групою студентів. В цілому студенти сприймають роботу з тестовим додатком позитивно, використання його під час процедури діагностики знань дозволяє їм відволіктися від рутини опитувань і в ігровій формі відповідати на запитання. Електронний дидактичний тест-додаток «Географічний мінімум» для діагностики географічних знань є простою технологією, яка не вимагає досконалого знання комп'ютерних програм, і яку будь-який викладач за бажання та технічної можливості може почати застосовувати у своїй педагогічній діяльності. Варто відмітити, що кількість питань можна корегувати – тобто можна змінювати рівень складності тесту.

На рисунку 2 представлено екранну форму візуалізації тестових завдань в електронному додатку «Географічний мінімум: Африка». Тестова форма містить всі необхідні елементи для програмного управління тестом:

- ✓ кнопку початку проходження тесту та кнопку переходу до наступного завдання (яка є також кнопкою фіксації в звіті системи саме цієї відповіді);
- ✓ вікно для внесення прізвища; вікно візуалізації завдання – строку питання;
- ✓ вікно відображення перебігу тесту (числовий вираз номеру завдання);
- ✓ кнопку центрування карт зображення та можливість пересування маніпулюванням «мишкою»/touch pad пристрою;
- ✓ для зручності пересування картзображень по екранній формі тесту та переходу/пошуку геолокацій об'єктів на карті, а також для загальної навігації під час тестування використовуються кнопка «Center» та курсор комп'ютерного маніпулятора «миша» (карту можна пересунути у потрібне положення зафіксувавши курсор «миші» на екрані і перетягнувши зображення);
- ✓ кнопку генерації звіту (за потреби останній збережений звіт можна згенерувати ще раз).

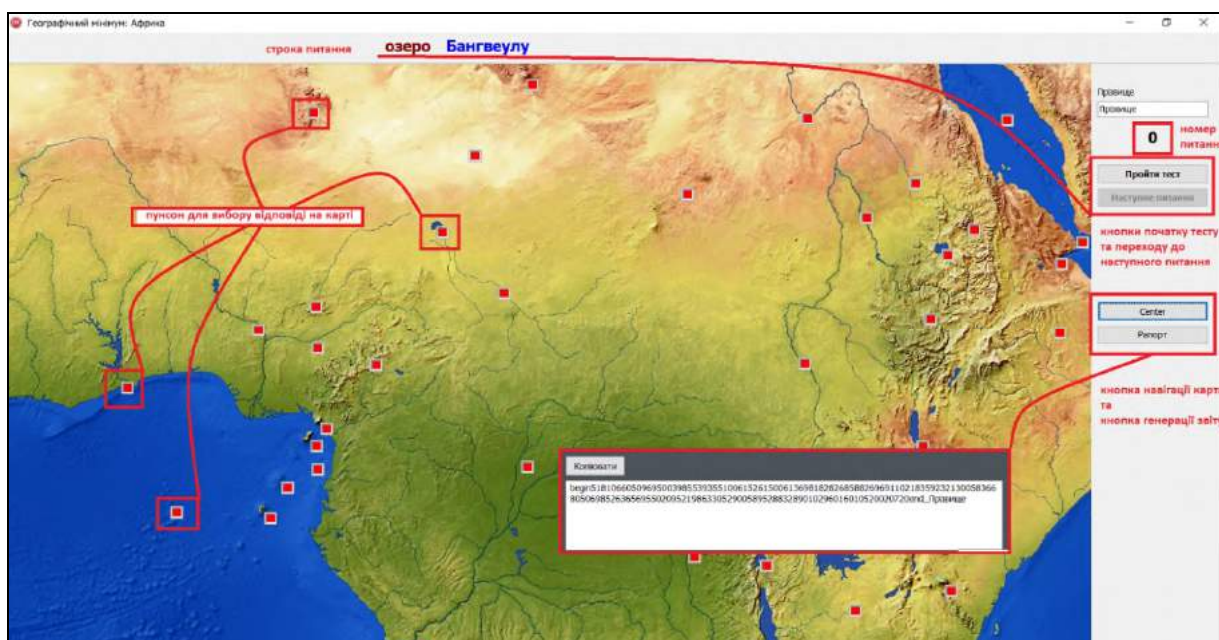

Рис. 2. Загальний вигляд екранної форми тест-додатку «Географічний мінімум: Африка»

Зазначимо, що при натисканні кнопки із підтвердженням варіанту відповіді останнього завдання в масиві опитування на тестовій формі автоматично або через натискання кнопки «Репорт» студент отримує результати опитування у вигляді кількості правильно виконаних завдань (запис строки результатів – «STRING»).

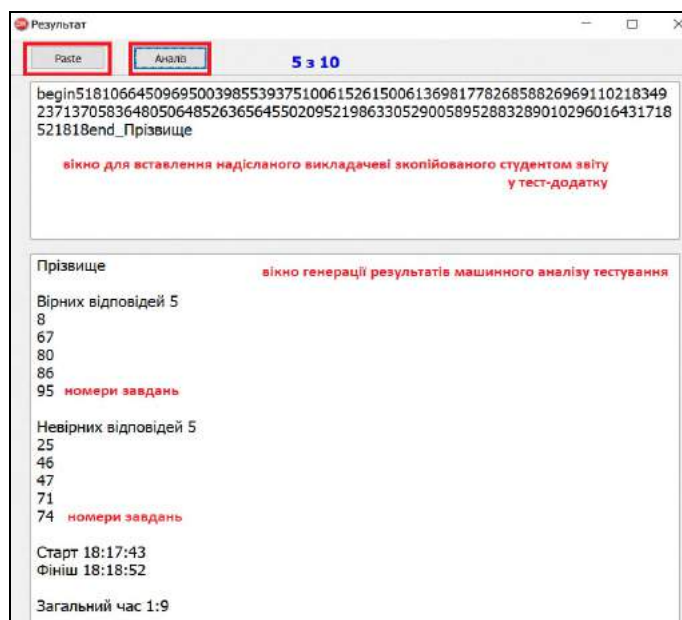

Рис. 3. Загальний вигляд екранної форми викладача для перевірки результатів тесту

Проте, бальну оцінку студент отримує через генерацію звіту у тест-формі і після надсилання звітної форми викладачеві. Обмін звітом відбувається через поштові сервіси або чати соціальних мереж (Telegram, Viber зокрема). Викладач отримує через поштовий сервіс результат у вигляді запису звітної строки – «STRING») і обраховує результат у екранній формі (див. рис. 3) контролю «Результат», інсталятор якої доступний лише викладачеві. Форма для перевірки результатів тесту, яку розроблено для викладача містить два блоки: блок вікно-вставка звіту тест-форми студента та

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

блок із вікном візуалізації обрахунку результату. Форма викладача проста у використанні і має набір елементів для управління формою, зокрема, кнопка «Paste» для вставки звітної строки надісланої студентом, кнопка «Аналіз» для ініціації обрахунку та строку результату.

Узагальнюючи практичний досвід роботи з електронним дидактичним додатком для діагностики географічних знань студентів потрібно зауважити на тому, що розроблений тест дозволяє автоматизувати і, в такий спосіб, спростити процедури контролю та оцінки географічних знань в межах дисциплін циклу фізичної географія материків та океанів. Тестовий додаток є ефективним в плані заощадження часу та об'єктивності самого оцінювання. Відзначимо, що електронний дидактичний додаток «Географічний мінімум: Африка. Європа. Південна Америка» може використовуватися студентами також і як тренажер при вивченні природних особливостей окремих частин світу та географії об'єктів географічного простору. Додаток для проведення тестування є простим у застосунку і не вимагає спеціальних знань при використанні, весь функціонал програмного додатку адаптований під стандартні можливості персональних девайсів користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навч. посібн. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.
2. Дем'яненко С. О. РНП «Фізична географія материків та океанів» для студентів ОР Бакалавр ОП Геодезія та землеустрій за спеціальністю 193 Геодезія та землеустрій галузі знань 19 архітектура та будівництво. К., 2021. URL: <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/12/ok.-11-gtz-2019.pdf>
3. Олішевська Ю. А. РНП «Африка, Південна Америка та Антарктида» для студентів ОР Бакалавр ОП Економічна географія за спеціальністю 106 Географія галузі знань 10 Природничі науки. К., 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/1Bx40UyQNdtoiLkkpE-KICYFt3K4z_Pvm/view
4. Рогожнікова О. В. Сучасні засоби оцінювання освітніх результатів на прикладі інтерактивного ресурсу Plickers. URL: <http://osnova.com.ua/items/item-november-2017>
5. Фетісов В. С. Комп'ютерні технології в тестуванні: навч.-метод. посіб. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. 140 с.

* * *

УДК 378.011

ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Олександра Чубрей, Валентина Підгірна

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Проаналізовано передумови реформування системи загальної середньої освіти України, визначено її тенденції та основні положення реформування змісту освіти. Визначено, що система загальної середньої освіти України знаходиться під впливом таких загально цивілізаційних тенденцій як глобалізація та інформатизація. Також чимало значення набувають такі аспекти як мобільність соціального ресурсу, капіталу та євроінтеграційні процеси. Основним документом, у якому відображені шляхи реформування системи освіти в Україні є Концепція Нової української школи. В якому визначено три фази реформ: перша фаза (2016–2018 рр.); друга фаза (2019–2022 рр.); третя фаза (2023–2029 рр.).

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, реформування, система освіти, глобалізація, інформатизація, Концепція Нової української школи.

PREREQUISITES FOR REFORMING THE SYSTEM OF GENERAL SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE

Oleksandra Chubrei, Valentyna Pidgirna

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

The study analyzes the prerequisites for reforming the system of general secondary education in Ukraine, identifies its trends and main provisions of reforming the content of education. It is determined that the system

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

of general secondary education in Ukraine is under the influence of such general civilization trends as globalization and informatization. Also, such aspects as the mobility of social resources, capital and European integration processes are gaining considerable importance. The main document that reflects the ways of reforming the education system in Ukraine is the Concept of the New Ukrainian School, which defines three phases of reforms: the first phase (2016-2018); the second phase (2019-2022); the third phase (2023-2029).

Keywords: general secondary education institution, reform, education system, globalization, informatization, Concept of the New Ukrainian School.

Загальна середня освіта є основною ланкою безперервної освіти і за тривалістю, і за вагомістю та масштабністю завдань, які покликана реалізовувати. Вона забезпечує загалом становлення учня як особистості, закладає фундамент для успішної самореалізації людини впродовж життя [11, с. 51]. Метою дослідження є аналіз передумови реформування системи загальної середньої освіти України, визначення її тенденцій та основних положень реформування змісту освіти. Різним аспектам реформування системи загальної середньої освіти України присвячено дослідження багатьох сучасних вітчизняних і закордонних науковців, як-от: Бирка М. Ф., Гулай О. І., Дем'яненко О. О., Ляшенко О. І., Сухова Н. М., Чистовська І. П., Юшкевич Ю. С. Методологічні основи дослідження є фундаментом наукових підходів до пізнання досліджуваного процесу на трьох рівнях: філософському (універсальні методологічні принципи), загальнонауковому (логічні прийоми загального характеру), конкретно-науковому.

На початку третього тисячоліття система загальної середньої освіти України знаходиться під впливом таких загально цивілізаційних тенденцій як глобалізація та інформатизація. Глобалізація стала передумовою появи різноманітних інтеграційних процесів у сучасному світі та міждержавної взаємодії у різних сферах суспільного життя. Внаслідок глобалізації відбувається стандартизація товарів та послуг і певна орієнтація на загальнолюдські цінності в усьому світі. Серед її наслідків: зростання рівня економічної активності, підвищення рівня технологій виробництва та якості комунікації, розширення сфери та зникнення кордонів для ведення бізнесу та ін. При цьому також спостерігається «швидкий перехід освіти з категорії національних пріоритетів високо розвинених країн у категорію світових пріоритетів» [14]. З огляду на це, актуалізується потреба у вивченні й впровадженні зарубіжного досвіду в галузі освіти, зокрема досвіду країн Європейського союзу.

Метою сучасної системи освіти нині є «формування в особистості відчуття власної відповідальності перед собою і суспільством, а конститутивним принципом, згідно з якими має відбуватися взаємодія всіх складників цієї системи, зокрема учасників освітнього процесу, повинна бути довіра» [18, с. 209].

Не менш важливою передумовою реформування системи загальної середньої освіти України є інформатизація, зумовлена нестримним розвитком інформаційно-комунікаційні технологій, що супроводжується їх проникненням практично в усі сфери людської життєдіяльності. Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, з одного боку, забезпечує відкритість освіти, а з іншого – висуває певні вимоги до рівня технологічної підготовки у сфері ІКТ усіх учасників освітнього процесу [9, с. 205]. Відтак, саме відкритість освіти стає передумовою для самоосвіти вчителя, як найважливішої вимоги на шляху її саморозвитку та самореалізації в умовах інформаційного суспільства.

Реформування системи загальної середньої освіти зумовлене такими загальноцивілізаційними тенденціями як глобалізація та інформатизація. Також чималого значення, на сучасному етапі, набувають такі феномени як євроінтеграційні процеси та мобільність соціального ресурсу і капіталу. Визначені тенденції обумовлюють потребу вивчення та впровадження зарубіжного досвіду, підвищення ролі самоосвіти вчителя в умовах інформаційного суспільства та значення технологічної підготовки в галузі ІКТ.

Проте завдяки активізації загальносвітових процесів реформування відбувається суттєва зміна завдань системи загальної середньої освіти. Так, на думку І. Гавриша, актуальною тенденцією сучасної освіти стає впровадження інноваційної гуманістичної парадигми, що має гуманітарну спрямованість і створює умови для формування в учнів провідних компетентностей громадянина єдиної Європи, інформаційного суспільства та демократичної держави з ринковою економікою [2, с. 54–62].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

У сучасних умовах інноваційною тенденцією еволюції освіти також стає полікультурна парадигма як духовно-інтелектуальна основа творчого (гуманітарного) мислення особистості [15]. Зазначена парадигма базується на таких положеннях, як-от: гуманістичні цінності, відкритість суспільства, формування особистості як суб'єкта культури, світоглядні та полікультурні орієнтації на творчість у практиці навчального та виховного процесу тощо [15, с. 17–18].

Зазначені тенденції стали передумовою відповідних змін у завданнях системи загальної середньої освіти. Так, з точки зору О. Ляшенко, серед завдань сучасної школи слід виокремити: різнобічний розвиток школяра як цілісної особистості в духовному, емоційному, інтелектуальному, фізичному, моральному і психічному виявах; виховання учня як національно свідомої, патріотично налаштованої, вільної, демократичної, соціально активної особистості; формування в школярів природничо-наукового і гуманітарного світогляду, здатності до інноваційної діяльності та наукового стилю мислення; формування особистісних якостей, що забезпечують успішну соціально-психологічну адаптацію в суспільстві, готовність до неперервної освіти впродовж життя, трудової діяльності, конкурентноспроможності на ринку праці; формування ключових компетентностей, навичок XXI ст., необхідних кожній людині для її успішної життєдіяльності в сучасному світі [8, с. 40].

З погляду Д. Дзвінчука, вельми актуальним завданням є забезпечення високої технологічної підготовки молоді, особливо в галузі інформаційно-комп'ютерних технологій [5, с. 205]. На думку О. Дем'яненка, до головних завдань сучасної шкільної освіти належать: «навчання учнів ефективному спілкуванню та спільному виконанню завдання, яке базується на використанні вже здобутих ними знань» [4].

Основним документом, у якому відображені шляхи реформування системи освіти в Україні до 2029 р. є *Концепція Нової української школи*. Зазначений документ визначає три фази реформ: 1) перша фаза (2016–2018 рр.); 2) друга фаза (2019–2022 рр.); 3) третя фаза (2023–2029 рр.). *Перша фаза* переважно стосується роботи початкової школи, що є поза об'єктом нашого дослідження, тому не будемо її розглядати. Так, на *другій фазі* реформування освіти в Україні (2019–2022 рр.) планується: розроблення та затвердження стандартів базової загальної середньої освіти на компетентнісній основі; інвентаризація мережі шкіл і закладів професійної освіти для проектування профільної школи; формування нової системи підвищення кваліфікації керівників закладів освіти і вчителів; створення професійних стандартів педагогічної діяльності в початковій та середній школах; формування систем внутрішнього забезпечення якості освіти в школах; створення мережі установ незалежної сертифікації вчителів; створення системи незалежного оцінювання результатів навчання; початок роботи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі [12, с. 32]. *Третя фаза* (2023–2029 рр.) передбачає: розроблення та затвердження стандартів профільної середньої освіти на компетентнісній основі – 2023 р.; формування мережі закладів III рівня тобто профільної школи; створення системи незалежного оцінювання професійних кваліфікацій випускників професійного профілю старшої школи; початок діяльності профільної школи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі та ін. [12, с. 32].

Отже, як зазначено в наших публікаціях, основними тенденціями в зміні завдань системи загальної середньої освіти на сучасному етапі є: «компетентнісна спрямованість освіти, підвищення значення іноземних мов, зростання впливу ІКТ, орієнтація на розвиток полікультурності та комунікабельності особистості» [17].

У процесі розвитку загальної середньої освіти в Україні на початку XXI ст. чітко відстежуються дві тенденції оновлення її змісту – гуманізація та гуманітаризація. *Гуманізація* освіти, насамперед, полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому задоволенні її освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини та навколишнього середовища, суспільства і природи [16, с. 191].

Основним положенням реформування змісту освіти в цьому контексті є *вільний вибір учнем*: форми здобуття загальної середньої освіти, власної освітньої траєкторії, підручників та посібників тощо. Для *вчителя* стає можливим вільний вибір: форм, методів та засобів навчання, педагогічних технологій, можливість розробки власної навчальної програми тощо [520]. Відповідно до цього, сучасна школа повинна навчити учня жити в гармонії з собою, з природою, з іншими людьми, з суспільством та створити умови, необхідні для самореалізації кожного учня. Зазначені положення обумовлюють зміну ролей і вчителя, і учня. Зокрема, вони актуалізують

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

такі проблеми: взаємодія вчителя та учня в аспекті контролю й відповідальності за результат навчання; підвищення мотивації пізнавальної діяльності учнів; організація самостійної роботи учня; забезпечення рівноправних відносин між учителем і учнем.

Гуманізація змісту освіти тісно пов'язана з його *гуманітаризацією*, яка передбачає розширення переліку гуманітарних та природничих дисциплін, поглиблення інтеграції їх змісту з метою формування ефективних міжособистісних відносин і в суспільстві, і в навчально-виховному процесі [7; 16, с. 192]. Тенденція гуманітаризації зумовлена «недосконалою структурованістю змісту освіти, особливо в старшій школі, перенасиченістю його в ряді випадків другорядним матеріалом, недостатнім урахуванням вікових і пізнавальних можливостей учнів у доборі навчального матеріалу» [11, с. 53]. Окрім цього, на думку О. Дем'яненко, величезний масив природничо-наукових знань є зайвим [4].

Не менш важливою тенденцією реформування змісту загальної середньої освіти в Україні нині постає тенденція *інтеграції змісту окремих дисциплін*, метою якої є забезпечення можливості досягнення кожним учнем міжпредметних узагальнень і кращого засвоєння навчального матеріалу [10]. Відтак тенденція інтеграції змісту освіти забезпечує природовідповідність навчання, психічне здоров'я та цілісність свідомості учнів, тому що інтегровані знання – цілісні [6]. Основна передумова виникнення інтеграції – предметна роз'єднаність шкільного курсу суспільно-гуманітарних та природничо-математичних дисциплін, що, у підсумку, спричинює фрагментарність та однобічність світогляду випускника ЗЗСО. Не менш важливою проблемою в цьому контексті є недостатня розвиненість в учня здатності до систематизації, яка виступає основою цілісного бачення навколишнього світу й суспільства та розуміння процесів, які в них відбуваються.

Комплексне застосування знань, перенесення ідей і методів з однієї науки в іншу сьогодні лежить в основі наукової, навчальної та професійної діяльності особистості. Тому застосування інтегрованих знань з різних предметів допомагає особистості виконувати складні суспільні, технічні та технологічні завдання, які виникають в умовах інформаційного суспільства [13].

Компетентнісний підхід потребує реформування змісту освіти, оскільки він може бути реалізованим лише в процесі виконання кожним учнем певного комплексу дій. Відтак необхідно перетворити зміст освіти з «моделі, яка існує об'єктивно, для «усіх» учнів, на суб'єктивні надбання одного учня, які можна виміряти» [3]. Упровадження компетентнісного підходу передбачає поетапне формування та розвиток відповідних предметних і ключових компетентностей учнів. Компетентність як результат навчального процесу представлена сукупністю певних критеріїв: знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та якостей особистості, що визначені відповідною компетенцією (діяльністю) учня в межах навчальної дисципліни. До важливих показників компетентності належать цілепокладання, самооцінювання та рефлексія, що визначає провідну роль самостійної діяльності в навчанні на основі компетентнісного підходу [1, с. 21–22].

У ролі технологічного інструменту реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі загальної середньої освіти виступають компетентнісні завдання. За допомогою такого типу завдань можна організувати навчально-пізнавальну, дослідницьку та проектну діяльність учнів, що забезпечить їх підготовку до подальшої ефективної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства.

У компетентнісному завданні перед учнем має постати значуща для нього проблемна ситуація, що ініціюватиме активізацію його самостійної пізнавальної діяльності. Вони можуть бути таких видів: з відсутністю повної вихідної інформації, із зайвою інформацією, проблемне бачення, на виявлення протиріччя, на прогнозування, на рецензування, на оптимізацію, на розробку і перевірку алгоритмічних та евристичних розпоряджень, дослідницькі завдання, задачі на винахідливість, на оптимальний пошук інформації, інформаційно-творчі завдання тощо. Водночас компетентнісні завдання мають бути пов'язані з проблемною ситуацією в межах або поза межами предмета, моделювати певну практичну життєву ситуацію, бути побудованими на актуальному для учнів матеріалі, мати певну структуру тощо [1, с. 22–23].

Таким чином, серед основних тенденцій оновлення змісту загальної середньої освіти в сучасних умовах можна визначити: гуманізацію, гуманітаризацію, інтеграцію змісту окремих дисциплін і компетентнісну спрямованість навчання.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бирка М. Ф. Технологія розробки компетентнісних завдань з природничо-математичних дисциплін. *Наукові записки. Вип. 161. Сер. Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 20–27.
2. Гавриш І. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2006. 572 с.
3. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2009. № 2. С. 41–52.
4. Дем'яненко О. О. Тенденції розвитку загальної середньої освіти в Україні крізь призму філософсько-освітніх питань. *Народна освіта*. 2014. № 2. URL: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2419
5. Дзвінчук Д. Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління: монографія. К.: Нічлава, 2006. 378 с.
6. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>
7. Луначек В. Е. Стратегія розвитку освіти України в контексті загальноцивілізаційних тенденцій. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 171–180.
8. Ляшенко О. І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Сер. педагог.* 2016. Вип. 22. С. 39–42.
9. Мудра-Рудик Я. А. Трансформація вищої освіти в контексті викликів глобалізації. Хмельницький, 2010. 324 с.
10. Набок М. В. Сучасні тенденції розвитку загальної середньої освіти України. *Витоки педагогічної майстерності*. 2017. Вип. 19. С. 244–253.
11. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. К.: Пед. думка, 2016. 448 с.
12. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
13. Про зміст загальної середньої освіти: науково-аналітична доповідь / О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін.; за заг. ред. В. Г. Кременя. К.: НАПН України, 2015. 118 с.
14. Сухова Н. М. Тенденції сучасної освіти: перспективи для реформ освітнього процесу в Україні. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер. Філософія. Культурологія*. 2015. № 1. С. 127–130.
15. Хоміч Л. Зміст культурологічної парадигми розвитку педагогічної освіти. *Культурологічна складова професійного розвитку педагога*. Київ; Ніжин: Вид. Лисенко М. М., 2012. С. 13–22.
16. Чистовська І. П. Гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр.* 2008. № 1 (22). С. 191–193.
17. Чубрей О. С. Сучасні тенденції трансформації системи загальної середньої освіти України. *Імідж сучасного педагога. Трансформації української школи*. 2019. № 4 (187). С. 7–10.
18. Юшкевич Ю. С. Трансформація аксіосфери української освіти в контексті євроінтеграційних процесів. *Гілея*. 2017. Вип. 120 (№5). С. 207–210.

* * *

УДК 911.2.014

**ВПРОВАДЖЕННЯ ЛАНДШАФТОЗНАВЧОГО ПІДХОДУ
У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ**

Мирослав Проскурняк, Олександра Спиридончук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Присвячено проблемі недостатнього впровадження ландшафтознавчого підходу у вивченні шкільного курсу географії. Проаналізовано подання ландшафтознавчого матеріалу у різних підручниках, окреслено вивчення ландшафтів у школах Європи, запропоновано шляхи впровадження у шкільне вивчення географії та географії рідного краю ландшафтознавчого підходу. Як приклад ландшафтознавчих досліджень, створено дидактичні карт-основи природних та антропогенних ландшафтів Кам'янця-Подільського та екостежки міста. Використання ландшафтознавчого підходу дасть учням цілісну картину природної

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

реальності про рідний край, екологічну стійкість його природних об'єктів, ступінь їх антропопресії, багатство і стан збереженості природної та культурної спадщини.

Ключові слова: ландшафтознавство, ландшафтний комплекс, ландшафтний профіль, ландшафтні карти, ландшафтна спадщина.

**THE IMPLEMENTATION OF LANDSCAPE APPROACH
IN THE STUDY OF SCHOOL GEOGRAPHY COURSE**

*Myroslav Proskurniak, Oleksandra Spyrudonchuk
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine*

The article is devoted to the problem of insufficient implementation of the landscape approach in the study of the school course of geography. The presentation of landscape material in various textbooks is analyzed, the study of landscapes in European schools is outlined, the substantiated ways of introduction of landscape approach in school study of geography and geography of native land are offered. As an example of landscape research, didactic maps-bases of natural and anthropogenic landscapes of the territory of the city of Kamianets-Podilskyi, as well as an example of creating an eco-trail were created.

All geographical processes and phenomena in school geography are studied by the method of deduction - the demonstration of examples occurs first against the background of the geographical system or country, then - in smaller units. However, often such an explanation does not come to a logical conclusion - to give examples at the local level. As a result, students do not notice the manifestations of what is studied around them, or are unable to draw an analogy between the global and regional, choric or topical levels of knowledge of the landscape. The essence of the landscape approach is to study a certain area as a whole, consisting of closely interconnected components and territorial units. This approach can be applied to most school geography courses. To understand the unity of components, their origin, dynamics, development, forecasting changes and perception of the landscape as a whole, it is necessary to in-depth study of the landscapes of the native land at school, which can be provided in the following ways.

The most successful study of the landscapes of the native land will be carried out with the help of extra-curricular forms of education – geographical circles. Geographical circles of different directions give students the opportunity to study in depth some topics of interest to them, or their aspects. The advantage of the circles is the application of the expedition (field) method, the method of visibility, as well as the possibility of improving other skills: ability to work with a topographic map, orienteering, component study of the nature of the native land, which will improve knowledge of other sections of school geography – geological, geomorphological, climatological, phenological, soil science, etc.

An important type of work is the creation of a complex landscape profile, which encourages the study of the relationship and interdependence in the location of individual components of a particular area (geological structure, relief, soil, vegetation, fauna). This type of work can be interpreted as a project that students can gradually perform by studying the nature of a particular continent and their own country, region and so on.

The study of landscape complexes in their area can be done in the form of practical work, where everyone will try to identify local units of the landscape in a small area. It will be useful to involve various applications to verify the veracity of information (Google Earth, Google Maps, Open Street Map, etc.). Of course, the smallest units that students can select will be, for the most part, the level of the tract. After getting acquainted with the components of the landscape, students can join in the creation of complex descriptions, maps, trails – landscape-ecological, sacred, beligerative, industrial, recreational, tourist-cognitive, etc.

By implementing any of the proposed ways of in-depth study of the landscapes of the native land, students will also be able to understand the essence of different research methods and use them successfully. In particular: observation; descriptive; analysis and synthesis; cartographic; geoinformation methods; method of systematization of knowledge; methods of analogy and comparison, etc. The use of a landscape approach in the study of school geography will give students a complete picture of natural reality. As a result of the study of a certain area, students will develop knowledge about the native land, ecological sustainability of its natural objects, the degree of their anthropogenic variability and load on them, the richness and preservation of natural and cultural heritage.

Keywords: landscape science, landscape complex, landscape profile, landscape maps, landscape heritage.

Здебільшого усі географічні процеси і явища у шкільній географії вивчаються методом дедукції – демонстрування прикладів відбувається спочатку на тлі країни, чи географічної оболонки, потім – на менших одиницях. Проте, часто таке пояснення не доходить до логічного завершення – наведення прикладів на місцевому рівні. Внаслідок чого учні не помічають проявів

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

вивченого навколо себе, або ж не в змозі провести аналогію між глобальним та регіональним, хоричним чи топічним рівнями пізнання. Сутність ландшафтознавчого підходу полягає у дослідженні певної території, що складається із тісно пов'язаних між собою територіальних одиниць, як єдиного цілого. При здійсненні впливу на один із елементів, змін зазнають і всі інші. Характерною особливістю підходу є саме акцентуація на територіальності природних ландшафтів. Даний підхід можливо застосувати до більшості шкільних курсів географії.

Метою дослідження є вивчення елементів ландшафтознавства у школі та впровадження поглибленого вивчення азів ландшафтознавства у школі; а також на основі всебічного дослідження чинників ландшафтогенезу, укласти дидактичну основу для вивчення природної та антропогенної підсистем території міста Кам'янець-Подільського – карти відтвореної генетико-морфологічної структури та сучасних антропогенних ландшафтних комплексів.

Методологічною основою дослідження є концепція взаємодії суспільства і природи, вчення про ландшафтні комплекси, розкриті у працях вітчизняних вчених: К. Геренчука, М. Гродзинського, Г. Денисика, В. Пашенка, Ю. Тютюнника та ін. Основу регіональних досліджень склали праці Л. Любінської, М. Проскурняка, П. Цегельнюка та ін.

Для аналізу глибини вивчення елементів ландшафтознавства у школі, обрано підручники авторів, які рекомендує Міністерство освіти України [5], а саме В. Пестушко, Г. Уварової, С. Коберника, О. Масляка, В. Бойка, С. Міхелі, Л. Паламарчук, Т. Гільберг [1, 2, 3, 7]. Поняття про ландшафти та їх морфологічну структуру вперше зустрічається у шкільному курсі географії 8 класу. До цього курсу учні вивчають об'єкти, які більшість авторів та науковців узагальнено ототожнюють із ландшафтом.

Вперше із визначенням ландшафтних комплексів (ЛК) учні знайомляться вже у 6-му класі, під час завершення вивчення курсу «Загальна географія». У параграфі «Природні комплекси. Географічна оболонка – найбільший природний комплекс Землі», автори Л. Паламарчук і Т. Гільберг, одразу дають визначення поняття: «Природний комплекс (ПК) (ландшафт) – це поєднання взаємопов'язаних компонентів природи (гірських порід, вод, повітря, ґрунтів, організмів) на певній ділянці земної поверхні» [3]. В. Бойко і С. Міхелі аналогічно, на завершення вивчення курсу «Загальна географія» знайомлять учнів із ПК: «Усі компоненти (складники) природи – гірські породи, води, повітря, ґрунти, організми – тісно пов'язані між собою і утворюють одне ціле – природний комплекс, ... ландшафт» [2]. Далі вивчають найбільший ПК Землі – географічну оболонку, її закономірності розвитку; потім переходять до вивчення менших за розміром ПК – природних зон.

При вивченні курсу «Географія материків та океанів» 7 класу, учні покомпонентно вивчають природу материків: геологічну будову та рельєф, клімат, води. На завершення вивчення кожного материка – природні зони. Отже, здебільшого вивчають зональні ПК (географічні пояси – природні зони – природні підзони), рідше – азональні ПК (країни, краї).

При вивченні курсу «Географія України» 8 класу, учні здійснюють ознайомлення із місцевими ПК – фаціями, урочищами та місцевостями. Зокрема, поняття про морфологічні одиниці ландшафту розкривають такі автори як В. Пестушко, Г. Уварова, А. Довгань: «...Складовими частинами ландшафту є фації, урочища та місцевості. Ці невеликі природні комплекси, які входять до складу ландшафтів, називають морфологічними частинами ландшафту» [7]. Визначення ландшафту зустрічаємо у підручнику В. Бойко, І. Дітчук і Л. Заставецька: «Ландшафти – своєрідні "цеглинки", з яких утворена географічна оболонка Землі. Отже, ландшафт – це доволі однорідна за походженням ділянка географічної оболонки, що має єдину геологічну основу, однотипний рельєф, подібні кліматичні та водні умови, тісне поєднання ґрунтового-рослинного покриву і тваринного світу. У будові ландшафту розрізняють фації, урочища і місцевості» [1].

Автори деяких підручників згадують також про ландшафтні карти, поділяючи їх на загальнонаукові, оцінні та прогнозні [7], ландшафтні профілі, які є одним із методів вивчення висотної будови ландшафтів, що наочно демонструють територіальну зміну одних комплексів іншими, а також їх компоненту будову [1]. Далі учні вивчають фізико-географічне районування, поділ ландшафтів України на природні зони й азональні ПК – країни, краї. На цьому вивчення ландшафтів, як таких, закінчується.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

У європейських школах, ландшафтознавство як таке, переважно, не вивчається. У березні 2015 р., у Стразбурзі, відбулася 8-ма конференція Ради Європи щодо Європейської ландшафтної конвенції під назвою «Ландшафтна освіта для початкової школи» [8]. На конференції було представлено презентацію із поясненням основних положень ландшафтознавства та охарактеризовано методи дослідження ландшафтів. Зокрема, представлена там опорна схема пояснює дітям взаємопов'язаність основних елементів (субсистем) ландшафту: абіотичної субсистеми – гірських порід, повітря, води; біотичної субсистеми – флори та фауни, а також антропоічних елементів, які пов'язані між собою потоками енергії у певний час, на певній ділянці простору.

Нічого особливого, проте, далі розробники пропонують учням вивчення компонентів ландшафту на своїй місцевості, за допомогою таких блоків: спостереження на місцевості, віднесення території до певного виду ландшафту (класифікація), дослідження динаміки, прогнозування, створення звітів тощо.

Усе це допомагає дітям досліджувати ландшафт як покомпонентно, так і комплексно. Учні молодшої школи фіксують: де знаходиться об'єкт (це стосується і антропогенних комплексів), коли вони його спостерігають, як він виглядає, хто його створив, а також описують свої емоції від споглядання того чи іншого місцевого ЛК, тим самим оперуючи поняттям сприйняття ландшафту. Така пропозиція щодо вивчення учнями ландшафтів своєї місцевості, а головне – розуміння єдності компонентів, їх походження, динаміки, розвитку, прогнозування змін та сприйняття ландшафту заслуговує на увагу. Для розуміння цієї єдності, зв'язків у ЛК необхідно впроваджувати поглиблене вивчення ландшафтів рідного краю у школі, яке можна забезпечити наступними шляхами.

Першим, найуспішнішим, вивчення природних ландшафтів своєї місцевості є можливим за допомогою позакласних форм навчання – географічних гуртків. Географічні гуртки різного спрямування дають можливість учням різного віку поглиблено вивчати цікаві для них предмети, окремі теми, чи їх аспекти. Гуртки – форма роботи, яку можна організувати для різновікових груп учнів. Зазвичай, гуртки створюються за тим напрямом який хоче розвивати вчитель, проте найбільш успішною організація гуртка буде тоді, коли учні самі будуть приймати участь у його створенні: обирати спрямування гуртка, теми занять, назву тощо. Саме з цього моменту починається формування у дітей самостійності, креативності, вміння роботи у команді.

Географічні гуртки за змістом поділяють на такі групи: загальні – організація таких гуртків не сприяє поглибленому вивченню якого-небудь географічного питання, а лише створює умови для детальнішого аналізу навчального матеріалу, а також для формування географічного інтересу у юних дослідників; на таких зібраннях можливе також обговорення тих питань, на які не було виділено достатньо часу безпосередньо на уроці, вдосконалення умінь та навичок школярів; гуртки-практичні завдання (спеціальні, вузькопрофільні) – організація таких гуртків спрямована на формування умінь, навичок та знань з певних, більш вузьких галузей географічної науки (метеорології, фенології, ландшафтознавства, етнографії тощо) [6]. Вивчення ландшафтів рідного краю можна впроваджувати на будь-якому із цих видів гуртків, або ж створювати гуртки останнього типу, які сприяють вивченню вузького розділу географії. У нашому випадку – ландшафтознавства. Перевага гуртків – застосування експедиційного (польового) методу, методу наочності, а також можливість удосконалення і інших навичок: вміння роботи з топографічною картою, орієнтування на місцевості, покомпонентного вивчення природи рідного краю, що відповідно буде сприяти покращенню знань з інших вузьких розділів шкільної географії – геологічного, геоморфологічного, кліматологічного, фенологічного, ґрунтознавчого та ін.

Другий напрям вивчення природних ландшафтів своєї місцевості можна втілювати у вигляді практичної роботи, де кожен учень спробує виділити місцеві ПК (морфологічні одиниці) на невеликій площі топографічної карти. Корисним при цьому буде залучити різні додатки для перевірки правдивості інформації (Google Earth, Google Maps, Open Street Map тощо). Звичайно, найменшими одиницями, які зможуть виділити учні, будуть здебільшого урочища – яри, балки, окремі пагорби тощо. Ще одним важливим шляхом є створення комплексного ландшафтного профілю, що дає цілісну картину про певний регіон, при вивченні окремих компонентів його території (геологічна будова, рельєф, ґрунтовий покрив, рослинність, тваринний світ тощо). Такий вид роботи можна трактувати як проект, який учні зможуть поступово виконувати, вивчаючи як природу окремого материка, так і власної країни, регіону тощо.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

При впровадженні будь якого із запропонованих шляхів поглибленого вивчення ландшафтів, учні зможуть також зрозуміти сутність різних методів наукових досліджень та успішно використовувати їх. Зокрема: спостереження, описовий, експедиційний, аналізу та синтезу, картографічний, екологічний метод, метод систематизації знань, методи аналогії та порівняння, геоінформаційні методи тощо.

Вчителю, який займається ландшафтознавчими дослідженнями, і хоче зацікавити учнів цим напрямом, є необхідним наочно продемонструвати учням результат такої роботи. Тому ми створили карту природних та антропогенних ландшафтів міста Кам'янець-Подільського, як дидактичну основу для поглибленого вивчення рідного краю. Крім того, попереднє дослідження чинників ландшафтогенезу території дає змогу укласти посібник природи рідного краю, який учні зможуть використовувати не лише як допоміжний матеріал при власних дослідженнях, а й як настільну книгу.

Насамкінець, після ознайомлення із компонентами і комплексами ландшафту учні можуть долучитися до створення екологічних стежок. Екологічна стежка – пізнавально-туристичний маршрут, який створений задля популяризації екологічної освіти [6]. На маршруті встановлюють спеціальні інформаційні стенди, які містять певний текст про той чи інший об'єкт. Створення екологічних стежок стосується, перш за все, природних об'єктів. При вивченні різних класів антропогенних ландшафтів можна залучати учнів до створення спеціальних туристично-пізнавальних стежок. Наприклад, сакральних, белгіративних, промислових, рекреаційних тощо.

При створенні карти природних ландшафтів території міста Кам'янець-Подільського, нами було виділено два види ландшафтів, сім видів місцевостей і 32 види урочищ. У такій роботі стануть в нагоді зібрані учителем матеріали та розробки науковців. Наприклад, виділення природних об'єктів, що мають найбільшу цінність з точки зору науки, дидактики, а також цінних у ландшафтознавчому та естетичному відношеннях. Такі розробки є не лише дидактичним матеріалом чи підґрунтям для створення екологічних стежок з якими можуть працювати учні та вдосконалювати їх, а й основою для організації навчальних краєзнавчих екскурсій, походів, міні-подорожей тощо.

Місце ландшафту пізнається через точку його опису, а сам ландшафт – через подорож по його місцях. У минулих сторіччях саме подорож була основним способом пізнання ландшафту. Мета будь-якої подорожі – відвідати такі місця ландшафту, щоб врешті вималювалась їх конфігурація, яка дозволила б скласти вдало закінчене уявлення частини простору, тобто інтерпретувати її як ландшафт. В роботі з учнями, з метою пізнання ландшафту, можна запропонувати їм декілька варіантів подорожі: фізична подорож – екскурсія, прогулянка; камеральна подорож – опис місць за картами, знімками; ментальна подорож – відвідування місць за допомогою уяви. Не менш важливо, навчати учнів любові до природи та донести, що будь-який ландшафт – це предмет осадковування (простір), поза яким людина не існує. Теорія і практика осадковування ландшафту безумовно ґрунтується на охороні природи, пам'яток історії та культури. Це процес динамічний, спрямований на перспективу, тож у коло предметності осадковування повинні включатися і ті об'єкти, які можуть стати спадщиною у майбутньому [4].

Отже, використання ландшафтознавчого підходу при вивченні шкільної географії та географії рідного краю дасть учням найбільш повну картину природної реальності, розуміння цілісності, взаємозв'язків, динамічності, розвитку та еволюції як окремих компонентів природного середовища, так і ландшафтної оболонки в цілому. Такий підхід у навчанні сприяє екологічній освіті учнів, адже при встановленні походження певних компонентів території, значна увага приділяється та їх історії, а отже відбувається дослідження їх минулого та теперішнього екологічного стану. Як наслідок, приходить розуміння про екологічну стійкість об'єкта чи території, про ступінь її змінності та антропогенного навантаження на неї тощо. Завдання вчителя у цій нелегкій справі – надихнути та подати приклад, продемонструвати результати, донести важливість такого всебічного вивчення природи, перш за все рідного краю, розкрити практичне значення таких досліджень.

Використання ландшафтознавчого підходу у вивченні шкільної географії є необхідною умовою для розуміння будови ландшафтної оболонки Землі та взаємопов'язаності усіх її складових. З метою виявлення проблеми недостатнього вивчення елементів ландшафтознавства у школі було опрацьовано найбільш використовувані шкільні підручники з географії.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Запропоновані такі шляхи впровадження поглибленого вивчення елементів ландшафтознавства в шкільній географії: у вигляді практичної роботи, де кожен учень спробує виділити морфологічні одиниці ЛК на невеликій площі топографічної карти і в природі; створення комплексного ландшафтного профілю, на якому будуть відображені усі компоненти досліджуваної території; організацію екологічних і туристично-пізнавальних стежок рідного краю, у якій учні можуть приймати безпосередню участь, використовуючи навчальні посібники, наукові джерела, натурні спостереження.

Напрацьовані матеріали дослідження можуть слугувати дидактичною основою для створення навчального посібника із географії рідного краю, де здійснено опис основних компонентів та чинників ландшафтогенезу міста Кам'янець-Подільського, створено карти його природної й антропогенної підсистем. Дану інформацію вважаємо доцільною для використання при вивченні будь-якої території на ландшафтознавчих гуртках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Заставецька Л. Б. Географія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2016. 296 с.
2. Бойко В. М., Міхелі С. В. Географія: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: СИЦІЯ, 2014. 256 с.
3. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б. Географія: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Грамота, 2014. 240 с.
4. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія у 2-х т. К.: Видав. центр «Київський університет», 2005. 503 с.
5. Навчальні програми, підручники та навчально-методичні посібники, рекомендовані МОН. Міністерство освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi-pidruchniki-ta-navchalno-metodichni-posibniki-rekomendovani-mon>
6. Озарчук А. В. Географічні гуртки як одна з форм позакласної роботи з географії. URL: <https://vseosvita.ua/library/geograficni-gurtki-ak-odna-z-formpoza-k-las/noiroboti-z-geografii-29545.html>
7. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгнь А. І. Географія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. 272 с.
8. Landscape Education activities for Primary School. 8th Conference of the Council of Europe on the European Landscape Convention. Strasbourg, 2015. URL: <https://rm.coe.int/168044aea7>
9. Proskurniak M. Krajobrazy miasta. *Kamieniec Podolski*. Studia z dziejow miasta i regionu. T. 2. Krakow: W-wo naukowe Akademii pedagogicznej, 2005. С. 57–61.

* * *

УДК 911:378(477)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Степан Поп, Юлія Шароді

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

Проаналізовано сучасний стан вищої географічної освіти на прикладі Закарпатської області у контексті реформування вищої освіти України. З'ясовано проблеми розвитку географічної освіти, які обумовлені як чинниками, що притаманні усім регіонам країни, так і особливостями саме Закарпатської області. Вказано, що цілі модернізації вищої освіти задекларовані Законом України «Про вищу освіту» та Стратегіями її розвитку на 2014–2021 рр., а потім на 2022–2032 рр. не досягнуті, особливо з принципових аспектів щодо якості освіти, академічної доброчесності, академічної мобільності, студентоцентричного розвитку, академічної самостійності вишів, особливо у фінансовій сфері. Зазначено, що навіть у Закарпатській області, яка найменше має труднощів у проведенні освітнього процесу через військову агресію Росії, змішана та онлайн форми навчання не можуть дати якісну освіту здобувачам навіть при вмотивованому відношенні до навчання.

Ключові слова: Вища освіта України, географічна освіта, модернізація освіти, Ужгородський національний університет, проблеми освіти Закарпаття.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

**REGIONAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER
GEOGRAPHICAL EDUCATION IN UKRAINE**

*Stepan Pop, Yuliia Sharodi
SHEI «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine*

The current state of higher geographical education is analyzed on the example of the Transcarpathian region in the context of reforming higher education in Ukraine. The problems of the development of geographical education, which are caused both by the factors inherent in all regions of the country, and by the peculiarities of the Transcarpathian region, have been clarified. It is indicated that the goals of the modernization of higher education declared by the Law of Ukraine «On Higher Education» and the Strategies for its Development for 2014–2021 and then for 2022–2032 have not been achieved, especially from the fundamental aspects of education quality, academic integrity, academic mobility, student-centered development, academic independence of higher education institutions, especially in the financial sphere. It is noted that even in the Transcarpathian region, which has the least difficulties in conducting the educational process due to Russia's military aggression, mixed and online forms of education cannot provide quality education to students even with a motivated attitude to learning.

Keywords: Higher education of Ukraine, geographical education, modernization of education, Uzhhorod National University, problems of education in Transcarpathia.

Основні тенденції розвитку та модернізації вищої географічної освіти в Україні визначаються стратегічними завданнями реформування вищої освіти загалом Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII було поставлено ціль підготовки «...конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» [1]. На той час мало місце стрімке збільшення як закладів вищої освіти (ЗВО) різних форм власності, так і кількості здобувачів вищої освіти за трьома освітніми рівнями (бакалавр, спеціаліст і магістр), водночас відбувалося руйнування системи професійно-технічної освіти. Україна була на лідируючих позиціях у світі за кількістю випускників шкіл, які продовжували навчання у ЗВО (понад 82 % від загальної кількості випускників). Однак освіта вимагала модернізації через необхідність подолання численних проблем, серед яких основними вважалися низька якість знань та вмінь випускників, невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам ринку праці, відірваність від науки, корупція, незадовільні темпи інтеграції в світовий освітній і науковий простір. До теперішнього часу, майже за десять років діяльності щодо реалізації цих завдань, покращення не досягнуто. Більш того додалися нові проблеми, в тому числі пов'язані коронавірусною хворобою COVID-19 та через російсько-українську війну. Вищеозначений Закон витримав численні редакції, що засвідчує про його неналежну підготовку, а це не сприяло стабільності законодавства у сфері вищої освіти, та як наслідок успішній реалізації необхідних змін. Задекларована Стратегія розвитку вищої освіти в Україні до 2021 р. значною мірою не реалізована, а новоприйнята на період 2021–2031 рр. (розпорядження КМ України від 23 лютого 2022 р. № 286-р) потребує для реалізації значних фінансових коштів, які в сьогоденні реаліях виділити з державного бюджету не реально, є надія на сприяння світової спільноти, яка послідовно і потужно підтримує розвиток демократичної України у всіх сферах [3].

Попри глобалізаційні процеси, які в теперішній час для розвитку освіти України створюють скоріше додаткові виклики, маємо чимало проблем на національному рівні, які певною мірою різняться у регіонах країни. У статті проаналізовано особливості і проблеми розвитку географічної освіти й науки в Закарпатській області. Серед регіонів України Закарпаття завжди вирізнялось низкою особливостей, які пов'язані як із його географічним положенням на межі України з чотирма країнами Європейського Союзу, так і з найкращим природним багатством, збереженою природною і історико-культурною спадщиною, працелюбним багатонаціональним населенням та водночас економічно найменш розвинутого краю. Важливою особливістю Закарпаття, з якою безпосередньо пов'язані окремі проблеми в освітній сфері, є те, що це єдиний регіон в Україні, який має переважаюче сільське населення і навчання та виховання молоді здійснюється в сільських освітніх закладах, які в багатьох поселеннях, особливо малих гірських, поки-що не забезпечують належну якість освітніх послуг. Що стосується вищої географічної освіти в регіоні, то вона започаткована в Ужгородському національному університеті тільки у 2005 р. відкриттям

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

географічного факультету і його успішний розвиток став можливим виключно за підтримки як Міносвіти, так і провідних вишів України, особливо Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Львівського національного університету ім. І. Франка, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, у яких географічні факультети діють з кінця XVIII – початку XX ст.

До 1945 р. Закарпаття не мало жодного ВЗО. У жовтні 1945 р. в області відкритий Ужгородський державний університет, у якому було започатковано підготовку фахівців на чотирьох факультетах: філологічному, біологічному, історичному і медичному. Планувалося відкриття також геолого-географічного факультету, однак радянська влада в останній момент дійшла висновку, що в прикордонній області такий факультет створювати з певних мотивів не доцільно. Тому тільки за незалежності України в 2005 р., уже в потужньому класичному Ужгородському національному університеті серед двох десятків факультетів був створений і географічний. Започаткували підготовку необхідних для потреб регіону спеціалістів відразу з чотирьох напрямків бакалаврату: географії, землевпорядкування та кадастру, туризму і лісового господарства. Первинну акредитацію за рівнями спеціаліст і магістр цих спеціальностей проведено у 2011 р. До 2015 р. майбутніх вчителів географії та спеціалістів-практиків для роботи в різних природоохоронних чи управлінських структурах, наукових установах, державних органах, де була потреба у фахівцях-географах, готували за єдиною освітньою програмою. У квітні 2015 р. КМ України затвердив новий «Перелік галузей знань і спеціальностей», за яким здобувати вищу географічну освіту надано можливість у межах двох спеціальностей: 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями, в т. ч. з географії) і 103 Науки про Землю (окрім географічних спеціальностей «Природнича географія», «Економічна географія» сюди віднесли геологічні та деякі інші спеціальності про геосфери Землі) [4]. Тобто підготовку вчителів з усіх предметних спеціальностей (гуманітарних і природничих) віднесли до галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. У листопаді 2016 р. рішенням КМ України на звернення географічної спільноти цей Перелік було доповнено новою спеціальністю 106 Географія в рамках галузі знань 10 Природничі науки.

Запровадження нових спеціальностей негативно позначилося на наборах вступників до бакалаврату на географічні спеціальності у наступні роки. По перше ліцензійний обсяг при наборі у 2016 р. на географічному факультеті УжНУ було поділено порівну між предметними спеціальностями 014.07 Середня освіта. Географія і 103 Науки про Землю. Природнича географія. По-друге абітурієнти погано орієнтувалися в сутності нових спеціальностей і подавали заяви на інші напрямки. У 2017 р. випусковою кафедрою географічного факультету було отримано ліцензію для набору вступників на нововведену спеціальність 106. Географія. На цю спеціальність було достатньо заявників, однак на неї виділили дуже мало місць державного замовлення, позаяк їх в основному розподілили між двома іншими вищеозначеними географічними спеціальностями [2]. Тому формувались в окремі роки малочислені академічні групи із вступників за кошти фізичних осіб на спеціальності 103 Науки про Землю. Природнича географія і 106 Географія, що ускладнювало належне провадження освітнього процесу, іноді навіть до обмеження аудиторних занять пропорційно кількості здобувачів з даної спеціальності. У 2019 р. нами прийнято рішення відмовитися від набору на спеціальність 103 Науки про Землю. Природнича географія, зважаючи на те, що набір на спеціальність 106 Географія повністю задовольняє потреби регіонального ринку праці у спеціалістах-географах. До того ж враховано тенденцію зменшення кількості вступників до ЗВО через демографічні процеси.

У 2020–2021 роках труднощі провадження освітнього процесу як у ЗВО, так і в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) супроводжувались запровадженням онлайн та змішаної форм навчання через епідемію. В рамках магістерських робіт ми провели дослідження позитивних та проблемних аспектів навчання як у ЗВО, так і в ЗЗСО окремих гірських поселень, а також обласного центру, де працюють наші випускники вчителями географії. З'ясували в результаті наступне. Рівень знань у сільських школах є нижчим, ніж у міських. Значно гіршим є у сільських поселеннях забезпеченість учнів та шкіл сучасними технікою, технологіями і вміннями застосовувати інтерактивні і віртуальні засоби навчання, є нестабільним або навіть відсутнім інтернет зв'язок (особливо у віддалених гірських місцевостях). Водночас практика показала, що за дуже короткий час переважна більшість учасників освітнього процесу пристосувалися до проведення занять як в онлайн режимі, так і за змішаною формою. Це стало можливим через наявність майже у всіх учасників навчального процесу сучасних гаджетів та комп'ютерної

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

техніки, придбаних за власний кошт та частково за державною програмою придбання для закладів освіти ноутбуків та мультимедійних засобів. Сприяла цьому процесу і цифровізація усіх сфер діяльності в країні.

Незважаючи на нерепрезентативність результатів наших спостережень, висновок можемо зробити невтішний. За реалій сьогодення освітній процес не переривається, але рівень знань здобувачів є вкрай низьким. Наразі готуємось до випуску бакалаврів та магістрів денної форми навчання, які навчались переважно в онлайн режимі. Аналіз результатів отриманих ними оцінок засвідчує, що тривале онлайн навчання не забезпечує підготовку фахівця належного рівня навіть у ЗВО, який на 12 місці у рейтингу вишів України. До того ж виш функціонує в регіоні, де не має бойових дій і повітряні тривоги рідкі та нетривалі в часі. Щодо випускників шкіл, які поступають на навчання у ЗВО, то очікувати високу якість набору не варто і круг замкнеться: слабкий вчитель готуватиме ще слабшого учня. Рівень знань випускників закарпатських шкіл чітко проявляється на зовнішньому оцінюванні знань, де маємо останнє місце серед регіонів. А це в свою чергу не сприяє виборюванню місць державного замовлення при вступі до ЗВО за загальноукраїнським рейтингом.

Цікавим є те, що за заочною формою навчання, яка завжди давала гірші показники успішності і якості знань здобувачів освіти, спостерігаємо зворотну картину, коли заочники демонструють кращі показники. Це не означає, що вони краще навчаються, а тільки те, що вони не погіршили відношення до навчання, вмотивовані підвищити професійні знання і вміння для подальшого кар'єрного зростання. Адже вони поєднують роботу і навчання та усвідомлюють значимість фахового зростання. Значна частина здобувачів денного навчання, навпаки, сприйняли вимушене нововведення онлайн та змішаної форм навчання, як можливість без особливих зусиль отримати бажаний диплом, не переймаючись якістю отриманих знань і вмінь. Така пасивність і невмотивованість до здобуття якісної освіти раніше не спостерігалася. Здобувачі денної форми навчання були завжди більш підготовленими до професійної діяльності. Одною із причин зниження мотивації до навчання є відсутність бачення здобувачами вищої освіти майбутньої роботи за фахом та належний заробіток для гідного життя. Наприклад, було б доцільно аби Департаменти освіти і науки при ОДА доводили ЗВО щорічно пропозиції щодо потреб ЗЗСО за предметними спеціальностями, і так само інші галузеві управлінські структури та хоча б великий бізнес. Іншою причиною емоційної втоми здобувачів освіти може бути відсутність новітніх, цікавих методів організації освітнього процесу, перевантаженість надмірним обсягом теоретичної підготовки передбачених стандартами результатів навчання і компетентностей та недостатнього практичного навчання. Зокрема, для географів важливо б проводити екскурсії в інші регіони та країни, проведення польових практик і наукових досліджень із використанням сучасного обладнання тощо.

Отже, онлайн навчання є можливим і значно здешевлює надання освітніх послуг, але для вмотивованих здобувачів, які хочуть навчатися і самостійно та під керівництвом викладача ретельно опановують освітню програму спеціальності. Така форма прийнятна, наприклад, для здобуття другої вищої освіти. Однак якісна вища освіта потребує офлайн навчання у ЗВО, що мають сучасну матеріально-технічну оснащеність і фахові кадри, добре розвинуту наукову діяльність, а онлайн форми можуть бути використані тільки як допоміжні для кращої комунікації між учасниками освітнього процесу.

Проблемним було і усугубилося в теперішній час питання співпраці ЗВО в освітній сфері з науковими і освітніми зарубіжними центрами. Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та іншими країнами про співробітництво у галузі освіти передбачається *«...співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема, з метою: реформування та модернізації системи вищої освіти; сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; підвищення якості та важливості вищої освіти; поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами; розширення можливостей вищих навчальних закладів; активізації мобільності студентів та викладачів; ... спрощення доступу до отримання вищої освіти»* [5]. Однак можливості здобувачів освіти будувати власну індивідуальну траєкторію здобуття освіти (у т. ч. реально мати можливість обирати не тільки вибіркові дисципліни, але й реалізувати академічну мобільність) декларуються і практично реалізуються у окремих випадках. Академічна автономія ЗВО обмежена як у фінансовій сфері, так і в реалізації студентоцентризму.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Потрібні радикальні зміни, без яких вища освіта буде далі руйнуватися. Перший етап стратегії (2022–2024 рр.) передбачає «...запровадження фінансової автономії закладів вищої освіти, вдосконалення системи управління ними, завершення гармонізації структури вищої освіти України відповідно до зобов'язань країн-членів Європейського простору вищої освіти, забезпечення обладнання для сучасних навчальних і передових науково-дослідних лабораторій» [3]. Чи вдасться виконати задеклароване побачимо, залишилось півтори роки до завершення етапу. Наразі маємо новопризначеного очільника Міносвіти, який маємо надію разом із своєю командою розпочне реально здійснювати модернізацію вищої освіти України поки ще у ЗВО залишилися компетентні професійні кадри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нормативні документи: Закон України № 1556- VII «Про вищу освіту», ред. від 16.01.2020 р.
2. Лозинський Р., Біланюк В. Тенденції та проблеми розвитку географії в Україні контексті реформи вищої освіти. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2016. Вип. 50. С. 234–242.
3. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р.
4. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Постанова КМУ від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266-2015>
5. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

* * *

УДК 911

**ЗАЛУЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ПОЛЬОВИХ ЕКСКУРСІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТА
ПІДТРИМКИ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ: ІНІЦІАТИВА «VFTS FOR UA»**

Саймон М. Гатчінсон¹, Іван Круглов², Наталія Герасименко³, Наталія Попович⁴

¹Салфордський університет, Салфорд, Велика Британія

²Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

³Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

⁴Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

Віртуальні польові екскурсії (ВПЕ), а також змога брати участь у створенні власних ВПЕ за допомогою смартфонів у поєднанні з онлайн візуалізаційною платформою, можуть надати цінну підтримку розвитку географічних умінь українських студентів, які позбавлені можливості отримувати реальний польовий досвід через російську агресію. У рамках Ініціативи «VFTs for UA» студенти успішно взяли участь в онлайн семінарах, спрямованих на ознайомлення з інноваційним підходом застосування цифрових візуалізаційних інструментів, які дають змогу покращити якість навчання в умовах ізоляції. Ініціатива також націлена на створення спільного навчального матеріалу для Карпатських гір.

Ключові слова: віртуальні польові екскурсії, польові обстеження, педагогіка, співтворчість, візуалізація, цифрові інструменти.

**EMPLOYING VIRTUAL FIELD TRIPS AS A TOOL TO SUPPORT
GEOGRAPHY IN UKRAINE: THE VFTS FOR UA INITIATIVE**

Simon M. Hutchinson¹, Ivan Kruhlov², Natalia Gerasimenko³, Nataliia Popovych⁴

¹University of Salford, Salford, United Kingdom

²Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

³Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

⁴V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

Virtual field trips (VFTs) and allowing students to co-create their own VFTs using smart phone-level tools and an online visualisation platform can provide valuable support for geography skills training for Ukraine's students deprived of in-person field experience by the war with Russia. Through the online workshops of the VFTs for UA Initiative (VFTs-UA-Initiative), students have successfully engaged in an innovative approach to

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

employing digital visualisation tools gaining new skills and enhancing levels of engagement with their studies while working in isolation. Collaboration is also facilitating the development of a shared teaching resource for current and future studies in the Carpathian Mountains.

Keywords: virtual field trips, fieldwork, pedagogy, co-creation, visualisation, digital tools.

Introduction and rationale. Higher Education in Ukraine has been severely disrupted by the war with Russia which has raged since February 2022, both as a result of the physical damage of facilities and through the displacement of staff and students. For many universities teaching has been forced online isolating students while staff widely report significant levels of anxiety as they try to continue to teach under difficult circumstances. World Geography, Earth and Environmental Science rely on field-based activities as an important component of the teaching programme. Under current conditions, and for the foreseeable future, this is no longer possible in Ukraine with significant consequences for students' learning opportunities and morale, as well as research activities.

During the COVID-19 pandemic, student fieldwork also stopped across most of the world. However, in some institutions such excursions were replaced by virtual field trips (VFTs). Using digital visualisation tools, it was possible to replicate aspects of the learning that would have taken place outdoors using interactive, online teaching tools. Although fieldwork has now widely returned, these digital resources have continued to be used to augment in-person field trips allowing more inclusive participation and supporting students' learning experiences. In Ukraine digital visualisation tools as VFTs have helped to support Geography students at V. N. Karazin Kharkiv National University (KGNU), a second cohort at the Taras Shevchenko National University of Kyiv (TSNU) and will also be employed in the development of a shared virtual field trip resource at Ivan Franko National University of Lviv (IFNU).

Activities and student feedback. At KGNU a series of online Workshops has given students the skills to make their own virtual field trips safely and using smart phone-level digital tools (fig. 1). While VFTs are usually made by staff for their students, at Salford a flipped approach has been pioneered whereby the students are co-creators. However, Kharkiv's students have applied this approach online, often in isolation (sometimes having become refugees) and in difficult conditions (especially in the occupied areas of Ukraine). There have been some barriers to students' ability to create a VFT, for example, where power supplies and Internet speeds have been restricted. Some students were not able to join the Workshops in real time and had to watch-back recordings of the training at night to overcome these challenges.

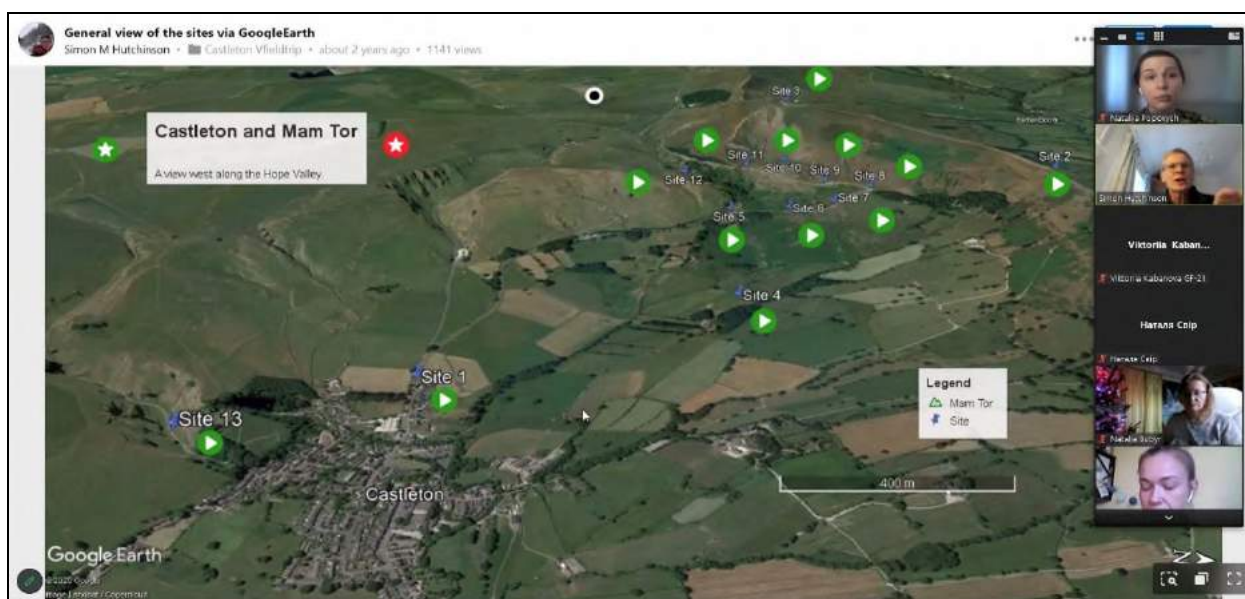

Fig. 1. Screenshot from Workshop 1. The Workshop was delivered in English with pauses for translation when required. Recording the Workshop and sharing the PowerPoints used allowed students to engage asynchronously. Here the Workshop Leader is illustrating an example of a VFT created using the online visualisation platform Thinglink. This VFT (a landslide site in Derbyshire, UK) can be viewed at: <https://www.thinglink.com/scene/1377216498572984323>.

The VFTs KGNU's students have produced have mainly used resources and digital media they already had, for example, featuring past field trips from before the war. Others are based on their new 'home' environment in a range of host countries where they have collected digital content locally. The Workshops have helped students to engage with their studies, connect with their peers and staff, and learn additional skills. Kharkiv's students have produced some excellent VFTs with little training and limited resources (for an example see fig. 2). Student feedback on the initiative has been positive with some insightful comments that have led to improvements in the delivery in the Workshops to better facilitating student co-creation using digital tools.

In the longer-term we hope that developing VFTs will help enhance the Geography curriculum so that Higher Education in Ukraine is well prepared, innovating and ready for the inevitable nationwide post war reconstruction. Our final Workshop in the series featured additional approaches to 'geo-visualisation' provided by other UK HE institutions who are also supporting the initiative. Importantly, the VFTs the Ukrainian students have produced will also provide an important insight into the pedagogy of the use of digital visualisation tools; their application during COVID was rapidly developed and deployed with little time to consider the details of how student might best use them.

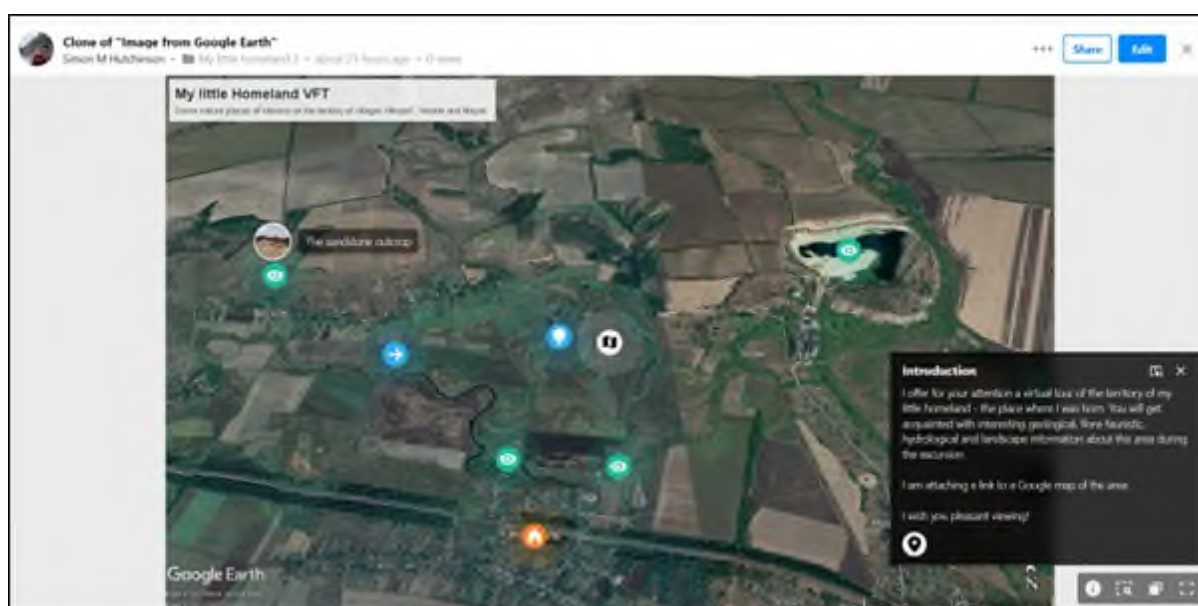

Fig. 2. A screenshot of a Scene from one of the VFTs co-created by a KGNU student. She used media sourced online and her own photos to illustrate the region around her home using Thinglink. The training provided via our Workshops provided the basic skills, however, this student worked in isolation to provide an immersive field trip experience. This VFT can be viewed at: <https://www.thinglink.com/scene/169731040886128739>.

Prospects and plans. Modelled on our successful experience with the Geography students at KGNU, similar Workshops are being run with Taras Shevchenko National University of Kyiv allowing some student fieldwork experience for the first time on their course by creating their own VFTs. Subsequently, a VFT of the headwaters of the Prut river in the Carpathian mountains will help support student fieldwork via digital tools at Ivan Franko National University of Lviv and ultimately provide a shared teaching resource. We are also seeking funding to support dedicated staff training in a hybrid-format Summer School in the use of digital tools in order to provide accessible virtual field trips in the coming academic year.

Virtual field trips are not intended to replace the in-person experience of field-based training. However, the approach offers a viable alternative that can be delivered online while warfare makes this key component of the curriculum impossible. Longer term the approach can also support student learning and wider inclusion in Environmental Education which is underrepresented by certain groups in many countries. The VFTs for UA Initiative is therefore seeking further participants and wider support as an innovative approach to 'Geographical Education and Science' and potential

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

solution to its 'Challenges and Advancement' particularly now, but also in the longer term, to facilitate accessible and inclusive fieldwork.

Further information about the initiative. Supporting Geography in Ukraine's universities: the Virtual Field Trips for Ukraine Initiative. The Royal Geographical Society (with IBG) Geography Directions. URL: <https://blog.geographydirections.com/2023/03/27/supporting-geography-in-ukraines-universities-the-virtual-field-trips-for-ukraine-initiative/>.

* * *

УДК 374.31

**ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «УКРАЇНЬСЬКА СПІЛКА МОЛОДИХ ГЕОГРАФІВ»:
ІСТОРІЯ ОБ'ЄДНАННЯ, СТРУКТУРА ТА РОЛЬ У РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОЇ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ**

Владислав Моргацький, Юрій Полянський
ГО «Українська спілка молодих географів», Львів, Україна

Розкрито засади формування та функціонування громадської організації «Українська спілка молодих географів», зокрема ідея заснування, мета діяльності. Пояснено організаційну структуру спілки: роботу правління – керівництва, драйверів локальних осередків та драйверів платформ. Обґрунтовано функціонування кожної із структур організації у контексті неформальної освіти та молодіжної політики. Здійснено трактування поняття «неформальна географічна освіта для молоді». Детально представлено формати проведення загальних заходів Української спілки молодих географів, а саме: «Всеукраїнський конгрес студентів-географів», «наукова школа УСМГ» та «УСМГ Junior».

Ключові слова: громадська організація, молодіжна політика, неформальна освіта, осередок, платформа.

**NGO «UKRAINIAN ASSOCIATION OF YOUNG GEOGRAPHER»: HISTORY OF THE
ORGANIZATION, STRUCTURE AND ROLE IN THE DEVELOPMENT OF INFORMAL
GEOGRAPHICAL EDUCATION**

Vladyslav Morhatskyi, Yurii Polianskyi
NGO «Ukrainian association of young geographer», Lviv, Ukraine

This article reveals the principles of formation and functioning within the NGO «Ukrainian Union of Young Geographers», in particular, the idea of its foundation and the purpose with which it was established. It explains the organizational structure of the union: work of the board – management, drivers of local branches and drivers of platforms. The functioning in the context of non-formal education and youth policy of each of the organizational structures is substantiated. The concept of «non-formal geographical education for youth» is interpreted. Formats of general events of the Ukrainian Association of Young Geographers are presented in detail, namely: «Ukrainian Congress of Young Geographers», «Scientific School USMG» and «USMG Junior».

Keywords: public organization, youth policy, non-formal education, entity, platform.

Об'єднання працівників, фахівців або ж спільнот із схожими інтересами у певній сфері, що мають спільну мету чи визначені перед собою виклики стають важливими у розвитку громадянського суспільства будь-якої держави. Вони можуть бути представленими різними віковими та соціальними групами. Громадська організація «Українська спілка молодих географів» (ГО «УСМГ») об'єднує молодих, активних майбутніх чи сформованих фахівців у галузі географії, екології та суміжних галузей.

Ідея заснування організації виникла ще у 2016 р. студентським активом географічного факультету Львівського університету. На той час вже було розуміння у потребі платформи, яка б сприяла спільній комунікації студентів-географів різних закладів вищої освіти України задля розвитку неформального навчання, формування всеукраїнської молодіжної географічної спільноти (на зразок візії та місії закладеної у роботі Європейської асоціації студентів та молодих географів (EGEA)). Це був один з небагатьох кейсів, коли студенти одного фаху об'єдналися

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

заради спільних цілей, зокрема й у трансформації географічної освіти після утворення законодавчих змін у сфері вищої освіти в нашій державі. На I-ому Всеукраїнському конгресі студентів-географів (відбувався на Чорногірському географічному стаціонарі Львівського університету) підтримано рішення про створення спілки, яка на рівні усіх представлених університетів буде доносити свої ідеї до керівництва, реалізовувати спільні проекти. Подальша праця сприяла офіційному заснуванню громадської організації та затвердженню статуту у 2019 р. 16 жовтня вважається офіційним днем створення спілки [1].

Метою діяльності ГО «УСМГ» визначено: забезпечення діалогу між молодими географами закладів вищої освіти задля розвитку географічної освіти та науки; формування всеукраїнської спільноти та її сталої комунікації; популяризації географічних ідей і географічного стилю життя.

Структура організації виглядає таким чином:

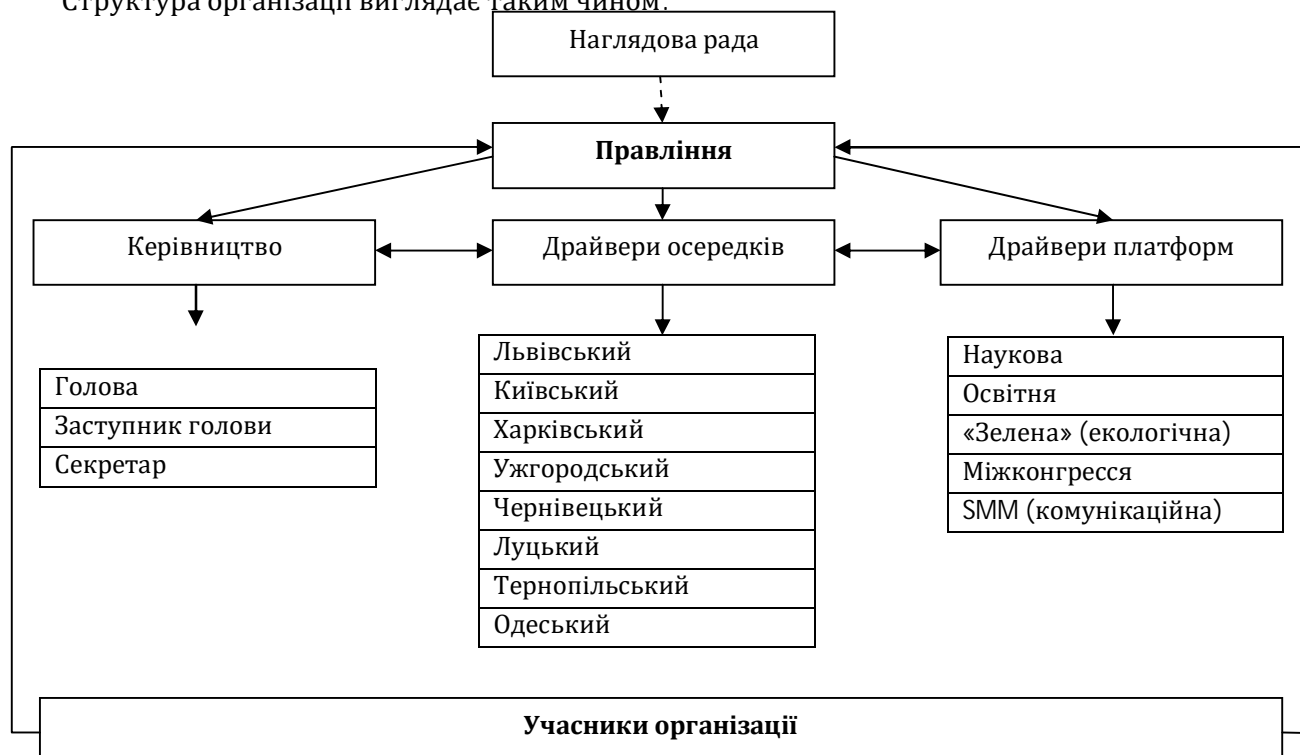

Рис. 1. Організаційна структура ГО «Українська спілка молодих географів»

Як і будь-яка офіційно зареєстрована громадська організація «Українська спілка молодих географів» має правління. Стандартно його формує керівництво – голова, заступник голови й секретар. Вони генерують роботу всього правління, відповідають за більшість управлінських процесів, проводять установчі збори організації – географічне віче, що вирішує питання функціонування спілки і напрацьовує стратегічні цілі у подальшому розвитку об'єднання. Також членами правління є драйвери осередків. На даний час активно працює вісім осередків сформованих на базі університетів (при географічних факультетах). Станом на квітень 2023 р. за кількістю офіційно зареєстрованих учасників найбільшим осередком є: *Львівський* (41), далі вже з меншими показниками йде *Київський* (15), *Харківський* (13), *Ужгородський* (6), *Чернівецький* (6), *Луцький* (4), *Тернопільський* (1) та *Одеський* (1). Драйвер осередку відповідає за розвиток локальної частини спілки, виконує управлінські функції в організації заходів серед учасників (головно на факультетах університету або ж онлайн): від панельних дискусій, освітніх курсів, воркшопів, лекцій до благодійних акцій та волонтерства. Драйвери платформ забезпечують загальний організаційний розвиток сфер, які важливі для особистісного розвитку молодих географів і географинь та спільноти в цілому. *Наукова платформа* займається популяризацією географічної науки серед учасників об'єднання, покращення географічних компетентностей у заходах з неформальної освіти, ідей інтегрованого розвитку міст, громад і територій, сприяє формуванню

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

наукової частини різноманітних заходів, що відбуваються в рамках організації. *Освітня платформа* у своїй діяльності концентрується на розвитку тієї ж неформальної географічної освіти, дослідженні освітніх компонентів, аналізі реалізації утверджених компетентностей та програмних результатів навчання у рамках освітньо-професійних програм. Важливим є проведення анкетування щодо оцінки самими студентами якості навчального процесу. Особливо акцентується увага на проблемах та викликах у вищій географічній освіті. «Зелена» (екологічна) *платформа* займається питаннями популяризації екологічної освіти серед географів, а також працює над практичними навичками щодо розуміння екологічної діяльності (акцент на розумінні учасниками суті документів як оцінка впливу на довкілля (ОВД) й стратегічної екологічної оцінки (СЕО)). І, звичайно, працює над організацією та проведенням екологічних акцій. *Платформа міжконгресся* має найбільш неформальну, але справді важливу роль у підтримці єдності спільноти молодих географів по всій Україні. Зокрема, це спільні екскурсії, експедиції, участь у заходах у співпраці з іншими організаціями тощо. Важлива умова, що міжконгрессям може називатись лише та подія, що мала представників не менше, ніж трьох осередків. *SMM (комунікаційна) платформа* забезпечує інформаційне наповнення соціальних мереж спільноти (Facebook, Telegram, Instagram, Tik-Tok), популяризацію спілки серед молодих географів, сприяє у підтримці комунікації з іншими стейкхолдерами. Для викладення новин спілки є окрема вкладка на сторінці географічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. Основу ж функціонування забезпечують лише офіційні учасники організації. Вони беруть активну участь у розробці та проведенні заходів Української спілки молодих географів, а також у прийнятті рішень, де абсолютно кожний учасник має право голосу у вирішенні питань щодо розвитку організації.

Атрибути громадської організації продукують її бренд. Восени 2021 року на географічному віче затверджено емблему спілки (рис. 2).

Рис. 2. Емблема ГО «Українська спілка молодих географів»

Роботу організації на загальному рівні формують три постійні групи заходів: *географічні конгреси* (з 2016 р.), *наукові школи УСМГ* (з 2022 р.) та *УСМГ Junior* (з 2023 року). Саме вони допомагають формувати спільноту молодих географів на національному рівні, сприяти розвитку неформальної географічної освіти. З точки зору дослідників-географів та членів правління організації вважаємо доцільним визначити поняття «*неформальної географічної освіти для молоді*» під яким можна розуміти «*організовану поза навчальним процесом географічну освіту для молоді, яка доповнює наявні результати освітньо-професійних програм, забезпечує або покращує компетентності отримані під час формального навчання та сприяє підтримці спільноти молодих географів із чіткою ціннісно-практичною професійною орієнтацією*».

Головною подією спілки є Всеукраїнський географічний конгрес молодих географів, який проходить двічі на рік: весною та восени. Загальна кількість учасників – до 50-ти осіб. Робота заходу відбувається протягом п'яти днів, а його програму формують лекції загального географічного спрямування, три воркшопи (зазвичай, представлені темами, які розкривають природничо-географічний аспект розвитку території, інша - суспільно-географічний, а остання стосується туристично-рекреаційної сфери, екологічних проблем території або ж використання геоінформаційних систем у просторовому аналізі). Робота воркшопів щодня проходить в межах трьох-чотирьох годин із фаховими спікерами та практиками. Важливою є і практичний аналіз територій у вигляді екскурсій, вилазок, екологічних акцій та реальних польових досліджень. Також на конгресі відбувається географічне віче під час якого приймаються всі рішення щодо

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

розвитку спілки. Прив'язка до території є визначальною у створенні програми, а різномунітність кейсів досліджень, підходів спікерів, екскурсій та польових досліджень робить кожен із конгресів справді унікальним. З 2016 по 2022 рік осередками спілки проведено дев'ять Всеукраїнських конгресів студентів географів з різними тематичними акцентами (табл. 1).

Таблиця 1

Теми Всеукраїнських конгресів студентів-географів

№	Тема	Дати проведення	Місце проведення
I	Природа та суспільство Українських Карпат	20–24 жовтня 2016 р.	м. Ворохта, Івано-Франківська обл.
II	Золото Карпат. Зберегти чи втратити?	28 квітня – 3 травня 2017 р.	м. Ворохта, Івано-Франківська обл.
III	Канів. Усупереч шевченківським стереотипам»	12–16 жовтня 2017 р.	м. Канів, Черкаська обл.
IV	Хрінницьке Надстир'я: особливості використання території	27 квітня – 1 травня 2018 р.	с. Хрінники, Рівненська обл.
V	Дністер-природне диво України	1–5 травня 2019 р.	с. Репужинці, Чернівецька обл.
VI	Поділля – кімберлітова трубка України	10–14 жовтня 2019 р.	с. Завалля, Хмельницька обл.
VII	Розточчя. Назад до витоків	12–16 травня 2021 р.	с. Майдан, Львівська обл.
VIII	Закарпаття – рекреаційна колиска України	13–17 жовтня 2021 р.	с. Колочава, Закарпатська обл.
IX	Україна: перспективи та реалії відновлення	9–13 листопада 2022 р.	сmt. Славсько, Львівська обл.

Весною 2023 р. планується проведення X-го Всеукраїнського конгресу молодих географів, який організує команда чернівецького осередку у співпраці з географічним факультетом Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Тема конгресу: «Вижниччина – ворота смарагдового палацу».

Наукова школа УСМГ організується взимку та влітку. Загальна кількість учасників – до 30 осіб. Захід спрямований на вдосконалення в молодих географів та географинь сучасних природничо- та суспільно-географічних компетентностей, розумінні особливостей просторового розвитку громад і територій (залежно від місця проведення) або ж впровадження нових ініціатив у формальній та неформальній географічній освіті. П'ятиденна програма обов'язково передбачає наявність панельної дискусії, вивченні природничо- та суспільно-географічних характеристик регіону, а також особливості просторового розвитку міста чи територіальної громади, де відбувається захід. На відміну від географічного конгресу, наукова школа має менше закладеного часу на розважальну програму, а більше на лекції, воркшопи, фахові дискусії тощо (від 6 до 8 годин). На разі, вже проведено літню наукову школу у сmt Ворохта наприкінці липня 2022 р., де реалізовано практичні теоретичні та польові розділи: гідролого-топокліматичний, ландшафтно-геоботанічний і комплексний гірський в межах Чорногірського масиву. Також на початку лютого 2023 р. відбулась зимова школа в Ужгороді у якій вдало поєднали регіонознавчий (на прикладі Закарпаття) та урбаністичний (кейс Ужгорода) аспекти дослідження. Працювали і над вдосконаленням навичок у написанні наукових, освітніх текстів на географічну тематику.

УСМГ Junior – новий формат у роботі організації. Його мета – залучити нових учасників до спілки молодих географів, ознайомити їх із суттю організації, історією, особливостями структури та функціонування. Дводенна програма, крім лекційної складової, польового дослідження, матиме і загальну дискусію про географічну освіту та науку. Такий підхід дозволить новим учасникам, які подадуть офіційну заяву на членство у громадській організації краще розуміти діяльність спілки. А правлінню згодом інтегрувати нових учасників до роботи в осередках та платформах, щоб у подальшому залучити до наукових шкіл та конгресів.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Українська спілка молодих географів, як громадська організація, поєднала два основні спрямування у своїй діяльності: професійний розвиток у своїй галузі та молодіжну політику. Комбінування заходів на рівні осередків та загальних всеукраїнських дозволяє студентам, аспірантам та молодим вченим географічних спеціальностей (і не тільки) формувати якісні фахові компетентності, бути більш залученими до суспільно-політичного життя як окрема спільнота. Постійний розвиток правових основ функціонування, стає вдосконалення організаційної структури дозволяє їй бути органічною та динамічною, попри постійну зміну поколінь учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про громадську організацію «Українська спілка молодих географів». URL: <https://opendatabot.ua/c/43290280>

* * *

УДК 911.2

**ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ
НАУК: ПЕРЦЕПЦІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ**

Анатолій Смалійчук¹, Маріне Елбакідзе^{1,2}, Ганна Смалійчук¹, Іван Круглов¹

¹Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

²Шведський університет сільськогосподарських наук, Уппсала, Швеція

Проаналізовані результати опитування учасників освітнього процесу в Україні переважно у галузі природничих дисциплін щодо їхньої перцепції інтернаціоналізації та її різних аспектів як невід'ємної частини сучасної системи освіти. Виявлено та обговорено ключові інституційні та персональні бар'єри, вигоди та ризики у розвитку інтернаціоналізації, рівень обізнаності щодо забезпечення університетів відповідними стратегіями, джерелами фінансування міжнародної діяльності, а також пріоритетних заходів в рамках інтернаціоналізації.

Ключові слова: інтернаціоналізація, перцепція, опитування, природничі науки.

**INTERNATIONALISATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN THE FIELD
OF NATURAL SCIENCES: PERCEPTIONS OF LEARNING PROCESS ACTORS**

Anatoliy Smaliychuk¹, Marine Elbakidze^{1,2}, Hanna Smaliychuk¹, Ivan Kruhlov¹

¹Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

²Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala, Sweden

This paper aims to analyse the results of on-line survey of the participants of the learning process in Ukraine mainly in the field of natural sciences regarding their perception of internationalization and its various aspects as an integral part of the modern education system. The key institutional and personal barriers, benefits and risks in the development of internationalization, the level of awareness of existing in respondents' universities appropriate strategies, sources of funding for international activities, as well as priority measures within the internationalization have been identified and discussed.

Key words: internationalization, perception, survey, natural sciences.

У світлі євроінтеграційних прагнень України, розвитку інституційних зв'язків між закладами вищої освіти і науки в Україні та закордоном, а також посиленням академічної мобільності студентів, викладачів та науковців логічним постає питання інтернаціоналізації вищої освіти та науки в Україні. Під інтернаціоналізацією потрібно розуміти процес і, водночас його результат, що передбачає поширення діяльності закладів вищої освіти за кордоном, узгодження її з міжнародними процесами реформування вищої освіти і науки та інтегрування кращого міжнародного досвіду та цінностей в освітній процес, наукові дослідження і системи управління, відіграє ключову роль у підвищенні якості вищої освіти [1]. Одна зі п'яти стратегічних цілей

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

визначених у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, схваленій у 2022 р., зазначена як «Інтернаціоналізація вищої освіти України». Для її досягнення у документі визначені низка операційних цілей, а саме:

- ✓ забезпечення порівнюваності та визнання українських освітніх кваліфікацій в Європі та світі;
- ✓ впровадження кращого іноземного освітнього досвіду в Україні;
- ✓ динамічне зростання кількості іноземних студентів в Україні;
- ✓ адаптація випускників закладів вищої освіти до життя та роботи в мультикультурному середовищі;
- ✓ збільшення кількості проектів міжнародної освітньо-наукової співпраці, інтеграція наукових та науково-педагогічних працівників до світового наукового простору.

Досягнення стратегічної та й операційних цілей не можливо без оцінки поточного стану інтернаціоналізації. Об'єктивно оцінити її стан, проблеми, бар'єри та інші актуальні аспекти інтернаціоналізації вищої освіти і науки можна різними шляхами, один з яких полягає у проведенні опитування самих учасників освітнього процесу. Саме таким шляхом скористалися ми досліджуючи інтернаціоналізацію вищої освіти і науки в Україні.

Загалом опитування, результати якого представлені нижче виконувалося в рамках реалізації у 2021–2022 роках міжнародного проекту «Міжнародне партнерства заради академічної інтеграції в Європі: Міська зелена та блакитна інфраструктура на Сході та Заході Європи», учасниками якого були низка університетів з України, Швеції, Грузії та Вірменії. В Україні учасниками проекту були Львівський національний університет імені Івана Франка (ЛНУ) та Київський національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ), а фінансування на його проведення надане в рамках гранту Шведського інституту. Одним із компонентів проекту було посилення інтернаціоналізації шляхом обміну досвідом, проведення спільних досліджень, написання публікацій у міжнародні журнали, а також оцінка поточного стану інтернаціоналізації вищої освіти у кожній з трьох країн Східної Європи. На останньому аспекті зупинимося більш детально.

Для оцінки поточного стану інтернаціоналізації вищої освіти командою проекту, що представлена різними учасниками освітнього процесу (студенти-магістри, аспіранти, наукові працівники та викладачі) з чотирьох європейських країн була розроблена структура анкети-опитувальника. Загалом вона налічувала 26 питань, три з яких стосувалися безпосередньо місця навчання/праці респондента і його посади, а решта 23 – власної оцінки респондентом різних аспектів інтернаціоналізації у його університеті або науковій установі. Більшість питань опитувальника були закритими, з можливістю зазначення вибору кількох варіантів відповіді на питання одночасно або зазначення власного варіанту відповіді. Для проведення опитування двомовна анкета (українською та англійською мовами) була перетворена у електронну форму і розміщена на платформі SurveyMonkey. Інформація про опитування була розповсюджена учасниками проекту серед інших учасників освітнього процесу використовуючи офіційні інформаційні ресурси університетів, персональні сторінки у соціальних мережах, а також персоналізовані розсилки колегам з інших наукових та освітніх установ в Україні. Опитування тривало у період з листопада 2021 до серпня 2022 р., з періодом найвищої активності респондентів у січні 2022 р. Ознайомитись з повним переліком питань анкети можна за покликанням: https://www.surveymonkey.com/r/Inter_Ukraine

Загалом у опитуванні взяло участь 60 учасників освітнього процесу, які представляють дев'ять закладів вищої освіти України. Найбільша кількість учасників опитування (53 %) припадала на КНУ, ще 20 % на ЛНУ, в той час як частки інших закладів вищої освіти коливались від 13 до 2 %. Загалом найбільша кількість установ, представники яких взяли участь у опитуванні була зі Львова – чотири. Серед респондентів лише 18 % представляли не природничі спеціальності або були працівниками загальноуніверситетських підрозділів. Також вибірка для КНУ та ЛНУ на 94 та 83 % Також варто вказати на розподіл респондентів за посадами: 38 – викладачі, 13 – керівники або заступники керівників структурних підрозділів, 4 – студенти магістратури, 2 – студенти бакалаврату, 2 – адміністративні працівники, 1 – науковий співробітник. Зважаючи на нерівномірне співвідношення представників закладів вищої освіти, які взяли участь в опитуванні, для аналізу його результатів анкети розділили на три групи. Вони сформовані респондентами з КНУ, ЛНУ та інших університетів відповідно.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Загальний рівень обізнаності респондентів щодо забезпечення окремою стратегією, програмою чи планом щодо інтернаціоналізації у своїй установі коливався від 63 та 58 % для КНУ та ЛНУ відповідно до 38 % для інших установ. Більшість респондентів у всіх трьох групах вказали на наявність стратегії з інтернаціоналізації на рівні університету, і лише 8–15 % зазначили про наявність такої стратегії на рівні факультету (інституту). Дуже важливою інтернаціоналізацію вказали 2/3 і більше респондентів у всіх групах, а від 19 до 25 % визначили її як відносно важливу. Цікаво, що не надто важливою інтернаціоналізацію назвали 8 % респондентів з ЛНУ, натомість у двох інших групах такого варіанту відповіді не надав жоден респондент. Щодо джерел фінансування міжнародної діяльності (питання з кількома можливими варіантами відповіді) найвищі частки отримали наступні варіанти відповідей: «з загальноуніверситетського бюджету» (25–31 %), «з зовнішніх публічних джерел, включно з грантами і/або програмами міжнародних організацій» (33–69 %), «не знаю» (25–38 %).

Серед суспільних ризиків найбільшими у всіх групах респондентів визначено «відтік мізків» (44–75 %), а другий найчастіший варіант відповіді «споживацтво та комерціалізація освіти» (31–38 %). Частка респондентів, які не бачать жодних суспільних ризиків інтернаціоналізації освіти коливається від 8 % у ЛНУ до 31 % в інших університетах. Ризики, які є наслідком інтернаціоналізації для установи, де працюють/навчаються респонденти багато в чому є подібними. Загалом для усіх трьох груп найбільшим ризиком теж визначено «відтік мізків». Натомість іншими ризиками з високим рівнем відповідей серед респондентів були наступні: прагнення до міжнародного партнерства тільки з міркувань престижу (42 %), міжнародні можливості стануть доступні лише студентам, які мають фінансові ресурси (31 %), надмірний акцент на наборі іноземних студентів-платників (22 %).

Питання щодо переліку вигод, які може отримати від інтернаціоналізації університет як інституція та персонально респондент налічували 13 та 14 варіантів відповідей. Серед інституційних вигод найчастіше респонденти зазначали «покращення міжнародного співробітництва та розбудова спроможностей» (66–88 %), «покращення умов міжнародної співпраці для викладачів та дослідників» (81 %) «покращений престиж/репутація Вашого університету» (75 %), «покращення рівня викладання та навчання» (75 %) та «зміцнення потенціалу закладу у проведенні досліджень та отриманні знань» (75 %). Серед персональних вигод від інтернаціоналізації найчастішими були такі відповіді респондентів: у КНУ – «розширення міжнародного співробітництва та розбудова спроможності (проекти міжнародного розвитку та розбудови потенціалу, міжнародна науково-дослідна співпраця, міжнародна діяльність випускників)» (47 %); у ЛНУ – «поліпшення якості викладання та навчання (академічні курси/програми за кордоном, дистанційна/онлайн-освіта та/або електронні курси/програми тощо)» (67 %) і «підвищення спроможності продукувати знання та проводити дослідження» (67 %); у інших університетах – «можливості зовнішньої академічної мобільності для викладачів/допоміжного персоналу» (75 %).

Основним рушієм інтернаціоналізації в межах окремого закладу вищої освіти у трьох групах одностайно визнано відділ міжнародних зв'язків (56–63 %), натомість головним зовнішнім рушієм визначено національні та міжнародні рейтинги університетів (56–67 %). Серед внутрішніх перешкод для інтернаціоналізації найчастіше вказують на відсутність володіння іноземними мовами (56–58%), недостатні фінансові ресурси (44 %) та адміністративні труднощі (42 %).

Пріоритетні заходи в рамках інтернаціоналізації освітньої діяльності також мають значні відмінності поміж трьох груп респондентів. Наприклад, у КНУ до найбільш пріоритетних віднесено «міжнародну дослідницьку співпрацю» (69 %), «можливості зовнішньої академічної мобільності для викладачів/персоналу» (56 %) та «дво- та багатосторонні міжнародні студентські обміни» (56 %). Натомість серед респондентів ЛНУ першим пріоритетом виявилась «розробка спільних освітніх навчальних разом з закордонними партнерськими установами» (67 %), а другим – «Можливості зовнішньої академічної мобільності для студентів» (58 %). Для інших університетів двома найпріоритетнішими заходами з інтернаціоналізації є «можливості зовнішньої академічної мобільності для викладачів/персоналу» (69 %) та «розробка спільних освітніх навчальних разом з закордонними партнерськими установами» (63 %).

Географія пріоритетних регіонів для розвитку міжнародної діяльності за відповідями респондентів виглядає очікувано. Першим серед пріоритетних регіонів для у КНУ і групі інші

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

університети учасники опитування зазначили країни Західної Європи (56 %), в той час як у ЛНУ пріоритетами зазначили країни Західної Європи і Північної Америки у однаковій мірі (25 %). Це пояснюється відносною близькістю цих регіонів до України, а також наявністю уже налагодженої співпраці та численних програм співробітництва із університетами Північної Америки та Європи.

Підсумовуючи можна стверджувати, що пріоритетні заходи та рушії інтернаціоналізації відзначені у відповідях респондентів та визначені у стратегіях розвитку загальноуніверситетського та факультетського рівнів у ЛНУ [3, 4] та КНУ [2] у частині міжнародної співпраці добре узгоджуються між собою. Проте засаднича вимога до учасника освітнього процесу будь-якої ланки на сучасному етапі щодо володіння іноземною мовою залишається основною перепорою для розвитку міжнародної співпраці на персональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2023 р. № 286-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. С. 280.
2. Стратегічний план розвитку Університету на період 2018–2025 року / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. 2018. URL: https://asp.knu.ua/doc/NP_Baza_univ/Development-strategic-plan_2018-2025.pdf
3. Стратегія розвитку географічного факультету на 2020–2025 роки / Львівський національний університет ім. І. Франка. 2020. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/program-geography-development-2022.pdf>
4. Стратегія розвитку Університету на 2021–2025 роки / Львівський національний університет ім. І. Франка. 2021. URL: <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/strategy-2021-2025.pdf>

* * *

УДК 910.2

РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У ФОРМУВАННІ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ТА НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У СИСТЕМІ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Любомира Шевчук

КЗ ЛОР «Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді», Львів, Україна

Охарактеризовано особливості організації навчально-пошукової та науково-дослідницької діяльності як важливих чинників підвищення мотивації учнів до вивчення географії, формування наукового світогляду, професійного самовизначення та самореалізації слухачів відділення наук про Землю Львівської обласної Малої академії наук. Акцентовано увагу на формуванні учнів нового типу мислення – пошукового, дослідницького та наукового. Розкрито роль географії у формуванні в учнів наукового світогляду, умінь та навиків навчально-пізнавальної діяльності, національної свідомості та патріотичних цінностей. Звернено увагу на організацію науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти в позашкільному навчальному закладі.

Ключові слова: географія, науковий світогляд, навчально-пізнавальна діяльність, Мала академія наук, обдарована учнівська молодь, науково-дослідницька діяльність.

THE ROLE OF GEOGRAPHY IN THE FORMATION OF A SCIENTIFIC OUTLOOK AS WELL AS EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE SYSTEM OF THE MINOR ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Liubomyra Shevchuk

PI LRC «Lviv Regional Minor Academy of Sciences of school youth», Lviv, Ukraine

The article features the peculiarities of the organization of educational and scientific research activities as major drivers of students' motivation to study geography, scientific outlook formation, professional self-identification, and self-realization of Lviv regional Minor Academy's of Sciences Earth Science Division students.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Special attention is focused on forming a student's new mindset - exploratory, research, and scientific. The article reveals the role of geography in forming students' scientific outlook, skills and abilities of educational and cognitive activity, national consciousness, and patriotic values. Attention is paid to organizing scientific research activities of extracurricular school institutions' education applicants.

Keywords: geography, scientific outlook, educational and cognitive activity, Minor Academy of Sciences, gifted student youth, scientific and research activity.

«Мала академія наук – це інтелектуальний клуб людей різного віку з нестримним прагненням пізнавати Красу навколишнього Світу та щасливою потребою взаємного спілкування».

Іван Вакарчук

Мала академія наук (МАН) – профільний заклад позашкільної освіти дослідницько-експериментального напрямку, метою якого є виявлення, розвиток та підтримка обдарованої учнівської молоді, здібної до наукової діяльності. МАН – науково-освітній простір, що створює умови для інтелектуального, духовного та творчого розвитку, сприяє професійному самовизначенню та самореалізації молодих науковців.

Національний Центр «Мала академія наук України» (НЦ «МАНУ») охоплює 33 регіональні осередки [5]. Одне з них – Львівське територіальне відділення МАН. У 2017 р. діяльність НЦ «МАНУ» одержала світове визнання, отримавши статус Центру наукової освіти II категорії під егідою ЮНЕСКО, що дозволяє підвищувати якість роботи з обдарованою учнівською молоддю та надає широкі можливості для обміну досвідом, розширює контакти між науковими центрами ЮНЕСКО. МАН є членом IFIA, ASPAC, ECSITE, WCGTC та співпрацює з NASA, CERN, Argonne National Laboratory, Francis Crick Institute, закордонними закладами вищої освіти [6]. У 2018 р. МАН стала першою в Україні установою, що отримала статус Академії Copernicus. Слухачі МАН мають можливість аналізувати дані супутників дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), створювати науково-дослідницькі проекти з використанням сучасних методів дослідження. Навчання учнів та педагогів у рамках Академії реалізує Лабораторія «ГІС і ДЗЗ» НЦ «МАНУ». Слухачі МАН мають змогу проходити навчання в кращих світових наукових центрах: Європейському центрі ядерних досліджень CERN (Швейцарія), лабораторії XLab (Німеччина), лабораторії BioCEN (Польща). Манівці щороку успішно представляють Україну на міжнародних наукових змаганнях.

У 1978 р. засновано Малу академію наук старшокласників м. Львова «Еврика». Першим президентом став академік НАН України І. Р. Юхновський. З 1 квітня 1994 р. Мала академія наук старшокласників міста Львова «Еврика» отримала статус позашкільного навчального закладу обласного підпорядкування як Львівська обласна Мала академія наук (Львівська МАН). У 1991 р. президентом Львівської МАН обрано І. Вакарчука, проф., ректора Львівського національного університету імені Івана Франка (ЛНУ ім. І. Франка) [3]. У 2022 р. президентом Львівської обласної МАН став Р. Є. Гладішевський, академік НАН України, д-р хім. наук, проф., проректор з наукової роботи ЛНУ ім. І. Франка.

У структурі Львівської МАН діють 12 наукових відділень, у складі яких є 62 різно-профільних гуртки. Відділення наук про Землю створено в 2012 р. на базі секції географії, яка функціонувала у структурі Львівської МАН з 1982 р. Понад 40 років головою секції географії, а згодом відділення наук про Землю був О. І. Шаблій, д-р географ. наук, проф. ЛНУ ім. І. Франка. Олег Шаблій входив до складу президії Львівської МАН, був її віце-президентом.

Метою статті є аналіз особливостей організації навчально-пошукової та науково-дослідницької діяльності як важливих чинників підвищення мотивації учнів до вивчення географії у системі МАН.

Уперше проаналізовано роль географії у формуванні наукового світогляду та навиків навчально-пізнавальної діяльності слухачів відділення наук про Землю Львівської МАН.

Діяльність відділення спрямована на формування в учнів базових уявлень про сутність географічних досліджень та сферу їх застосування, розуміння широкого спектру наукових ідей у цілісному пізнанні природи. На заняттях школярі ознайомлюються з принципами і правилами організації дослідницької діяльності, формують поняття про науку, науково-дослідницьку

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

діяльність та її основні етапи, розвивають уміння формулювати мету, визначати об'єкт, предмет та завдання дослідження, оперувати методикою досліджень в обраній галузі науки, що сприяє розвитку самостійного творчого мислення, уміння використовувати здобуті знання на практиці.

Дослідницькі роботи з географії учні виконують за такими науковими напрямами: географія; гідрологія; метеорологія та кліматологія; геологія, гідрогеологія та геофізика; геоінформаційні системи і дистанційне зондування Землі (ГІС і ДЗЗ). Базовими для діяльності відділення наук про Землю є географічний і геологічний факультети та наукова бібліотека ЛНУ ім. І. Франка.

Організація освітнього процесу у відділенні наук про Землю здійснюється у формі лекцій, семінарських занять, лабораторних практикумів, науково-практичних конференцій, індивідуальної та науково-дослідницької роботи під керівництвом учених, дистанційного навчання, інтерактивних занять, диспутів, дискусій, навчально-пізнавальних екскурсій, літніх профільних шкіл. Слухачі відділення – активні учасники заходів, присвячених ушануванню пам'яті світочів географічної науки, різноманітних інтелектуальних змагань та конкурсів обласного, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Науково-дослідницька робота для слухачів МАН – особлива форма організації навчання, спроектована власне дослідження. У процесі навчально-пошукової діяльності учні заглиблюються в сутність географічних досліджень, учаться розуміти фундаментальні закономірності природи й суспільства. Для школярів створено всі умови для творчого та інтелектуального розвитку особистості, урахувавши індивідуальні інтереси та вікову категорію. У ході виконання проекту важливо, щоб учень проявляв зацікавлення, інтерес до пошукової діяльності, прагнення досліджувати, що в подальшому сприятиме професійному самовизначенню та самореалізації. У процесі поглибленого вивчення географії та виконання науково-дослідницьких проектів в учнів формуються ключові (інтелектуальна, інформаційна, комунікативна, полікультурна, мовленнєва, саморозвитку, самопізнання, соціальна) та предметні (картографічна, логічна, хронологічна, продуктивної творчої діяльності, аксіологічна) компетентності.

Навчання в гуртках відділення спрямоване на розширення знань учнів у суспільно-географічному й природничому напрямках. На заняттях школярі поглиблюють знання з географії, формують навички самостійної роботи, ознайомлюються з науковими методами географічних досліджень і прикладами їх застосування. Слухачі відділення опановують методикою суспільно-географічних досліджень через вивчення проблем географії населення, економічної, соціальної та політичної географії, отримують навички роботи зі статистичними матеріалами, картами, ГІС-моделями, учаться проводити власні наукові дослідження суспільно-географічного спрямування та оцінювати перспективи їхньої комерціалізації через створення стартапів. Слухачі ознайомлюються з науковими напрямами фізичної географії, отримують знання про сучасні дослідження в гідрології, метеорології та кліматології, геології, що активізує їх пізнавальну діяльність, підвищує інтерес до вивчення природничих дисциплін та сприяє залученню школярів до пошуково-дослідницької роботи. У процесі навчання учні набувають геоінформаційних компетентностей через виконання досліджень із використанням методів ГІС і ДЗЗ. Школярі опановують застосування віртуального глобуса Google Earth Pro, ресурсів EO Browser, EOSDIS Worldview, Giovanni, ArcGIS online, QGIS, Google My Map, Ventusky, Windy. Завдяки новітнім технологіям учні отримали можливість у реальному часі дистанційно досліджувати зміни на Землі, моніторити процеси та явища в часі й просторі, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, створювати наукові проекти. Важливо зазначити, що методи ГІС і ДЗЗ слухачі МАН успішно застосовують при виконанні науково-дослідницьких проектів у всіх наукових напрямках відділення. Важко уявити сучасні наукові дослідження в галузі природничих наук без використання даних ДЗЗ і подальшого їх опрацювання з допомогою ГІС-технологій. Згідно з концепцією наукової освіти використання інформаційних технологій дозволяє учням перевіряти інформацію, формувати власну систему знань та розуміння процесів і явищ, що відбуваються на Землі. Сучасний учень набуває навиків грамотного використання інформаційних технологій.

Щорічно для слухачів відділення організовується науковий лекторій. Викладачі географічного факультету ознайомлюють слухачів з сучасними дослідженнями географічної науки на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Індивідуальна робота передбачає консультації з науково-дослідницької роботи, обробку та узагальнення результатів пошуково-дослідницької діяльності, підготовку учнів до участі в різноманітних інтелектуальних змаганнях, наукових конференціях. Відповідно до зацікавленості науковою проблемою учні самостійно вибирають напрямок дослідження і з науковим керівником формулюють найактуальніші теми проєктів, урахувавши перспективні напрями досліджень.

Тематика науково-дослідницьких проєктів розширюється відповідно до створення наукових напрямів у відділенні наук про Землю НЦ «МАНУ». На особливу увагу заслуговують теми наукових проєктів, з якими учні здобули перемоги на обласному, всеукраїнському та міжнародному рівнях, а саме: «Інноваційний підхід до оцінки рекреаційної дигресії лісових екосистем зеленої зони міста Львів», «Молюски неогенових (міоцен) відкладів Заходу України та їхнє значення для реконструкції палеоекологічних та палеогеографічних умов середовища», «Мала гідроенергетика в Українських Карпатах: еколого-гідрологічні аспекти», «Топотермічні властивості міста Львів та околиць», «Картографічні дослідження басейнової системи річки Тисмениця», «Метеорологічно-трендовий метод визначення часових меж пір року», «Географія вузькоколійного транспорту Українських Карпат», «Трансформація долини річки Рата в межах Двірцівського старостинського округу під впливом меліорації з XVIII до XXI ст.», «Сонячна енергетика на міських і приміських територіях Львова як фактор адаптації до змін клімату», «Аналіз використання земельних ресурсів постмайнінгових територій Новояворівського ДГХП «Сірка», «Екологічні проблеми української частини басейну річки Західний Буг», «Режим снігового покриву в Чорногірському масиві Українських Карпат», «Дослідження локалізації сульфатних висолів на спорудах історичної частини міста Львів», «Кристаломорфологія та фізичні властивості алюмокалієвих і хромокалієвих галунів», «Географо-краєзнавчий та картографічний аналіз села Солонка Пустомитівського району (з другої половини XVIII ст.)», «Фосилії в стіновому й тротуарному природному камені міста Львів», «Трудова міграція та формування української діаспори в Західній Європі (на матеріалах Львівської області)», «Вплив флюїдного «дихання Землі» на стан здоров'я населення», «Гідрогеологічна характеристика джерел масиву гори Пісочина в Янівському ландшафті Розточчя», «Охорона еколого-гідрологічних об'єктів на урбанізованих територіях (на прикладі Львова)», «Кліматичні зміни міста Стрий та адаптація до них», «Еколого-гідрологічний аналіз річки Полтва в межах Львова», «Геопросторовий розвиток Львова на зламі XX та XXI ст. (на прикладі мікрорайону Левандівка)», «Виділення меж та аналіз зміни хвойного та листяного лісу на території Турківського району в 2010, 2020 рр. з використанням методів ДЗЗ і ГІС-технологій», «Соціально-культурна інфраструктура Сихівського району Львова», «Нове житлове будівництво як чинник просторової трансформації Львова та його околиць», «Вплив карстопровальних явищ в околицях села Солець Дрогобицької ТГ на стан інфраструктурних об'єктів та умови проживання мешканців», «Новітні втрати лісового покриву Українських Карпат», «Мікроклімат міста Радехова».

У передмові до збірника тез «Пошуки та знахідки» О. І. Шаблій звернувся до учнів: «У МАН Ви, шановні академіки, вчитеся не лише виконувати завдання, поставлені науковими керівниками, але й, що головне, формулювати мету дослідження, шукати шляхи її досягнення, відкривати наукову істину, верифікувати її. Пам'ятайте: Ви формуєтесь як інтелектуальне ядро нації. Щастя Вам на цьому нелегкому шляху! Творчих успіхів!» [8]. Нехай ці слова стануть дороговказом сьогоднішнім і майбутнім «молодим академікам», як часто називав слухачів МАН професор.

Слухачі відділення наук про Землю – активні учасники обласних та всеукраїнських турнірів юних географів, I–III етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України, Міжнародної науково-практичної конференції учнів-членів МАН «Україна очима молодих», обласних та всеукраїнських Інтернет-турнірів з природничих дисциплін «Відкрита природнича демонстрація», всеукраїнських конкурсів «Юнацький водний приз», «МАН-Юніор Дослідник», «Кристали» імені Є. Гладишевського, «Екопогляд», «Save Спадок». Учні беруть участь у студентських науково-практичних конференціях, наукових конференціях, присвячених видатним постатям географічної науки, та культурно-мистецьких заходах Львівської МАН. Щорічні перемоги слухачів відділення наук про Землю свідчать про високий рівень підготовки та інтелектуальних здібностей юних науковців.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

За матеріалами II та III етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН, Міжнародної науково-практичної конференції учнів-членів МАН «Україна очима молодих» щорічно видаються збірники тез переможців конкурсу-захисту та учасників науково-практичної конференції.

Велика увага у відділенні наук про Землю приділяється формуванню у слухачів національно-патріотичних цінностей. Географія відіграє помітну роль у вихованні національної свідомості та патріотизму молодого покоління. Учні відділення – учасники заходів, присвячених відзначенню пам'ятних дат видатних вітчизняних учених-географів, вихованці долучаються до волонтерської діяльності, ініціюють проведення досліджень про вплив війни на населення, економіку та довкілля України. Школярі беруть активну участь у Всеукраїнському конкурсі проєктів «SaveСпадок», метою якого є збереження української культурної спадщини, створення бази даних зафіксованих пошкоджень, руйнувань та знищень об'єктів житлової та громадської інфраструктури, наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених військовим вторгненням росії на територію України (з використанням ресурсів Google My Map, EO Browser, ArcGIS online).

Сьогодні є актуальним звернення І. В. Попівняка, д-ра геолог. наук, проф. кафедри геології корисних копалин ЛНУ ім. І. Франка до юних науковців: «А найважливіше – дбайте про Україну, бо ніхто, крім нас, українців, не може знати і відчувати того тривалого болю і неймовірного терпіння, тих мрій і тих зусиль нашого народу за всю його історію, і нікому цей біль і ці мрії не можуть стати таким міцним дороговказом і рушієм у майбутньому, як нам, для того, щоб створити Україну Майбутнього – потужну, розвинену, комфортну для життя і творення. Нікому не дано знати і відчувати те, що відчуваємо ми. Ми, і тільки ми, українці, можемо створити Україну Майбутнього. Саме ви понесете у майбутнє українську наукову думку і українське наукове слово» [7].

Найвища учнівська нагорода в МАН–стипендія Президента України. Гордість Львівської МАН – стипендіати відділення наук про Землю: Софія Комариця, Роман Сіромський, Богдан Іванович, Петро Боднар, Андрій Крушельницький (триразовий стипендіат), Ігор Меленчук, Павло Турченок, Зоряна Козак, Анастасія Гадомська, Ілля Расяк.

У 2011 р. за результатами III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України відділення наук про Землю Львівської МАН стало першим у рейтингу серед територіальних відділень МАН України. У 2019 р. слухач секції ГІС і ДЗЗ Остап Лялюк був учасником Літньої міжнародної школи з ДЗЗ. У 2020 р. слухачка відділення Анастасія Гадомська взяла участь у заході для учнів та студентів, що імітує засідання справжніх комітетів членів ООН – «Модель ООН». Учениця була наймолодшим делегатом свого комітету Disarmament and International security committee, однак це не завадило їй показати найвищий результат, спільним голосуванням відзначена як найкращий делегат комітету. У 2021 р. слухачі відділення вибороли золоту й срібну нагороди на XX-ій Міжнародній виставці інновацій та новітніх технологій Malaysia Technology Expo MTE 2021 в Малайзії. Зоряна Козак здобула срібну медаль у категорії Asian Youth Innovation Awards 2021. Цією престижною нагородою відзначено науково-дослідницьку роботу учениці на тему: «Сонячна енергетика на міських і приміських територіях як чинник адаптації до зміни клімату» (науковий керівник, ст. викладач Ю. Зінько). Мета роботи – дослідження ефективності функціонування сонячних батарей (панелей) у різних типах природно-антропогенних середовищ міста Львів і прилеглих територій для вирішення питань їх адаптації до змін клімату [1]. Павло Турчиняк отримав престижні нагороди: юніорську золоту нагороду в категорії Asian Youth Innovation Awards 2021 й спеціальну нагороду NATIONAL ASSOCIATION FOR SCIENCE & RESEARCH: NASR LEBANON AWARD за науково-дослідницьку роботу на тему: «Кристаломорфологія та фізичні властивості алюмокалієвих і хромокалієвих галунів».

Успіхи та перемоги слухачів відділення наук про Землю досягнуті завдяки ефективній співпраці з науковцями ЛНУ ім. І. Франка, серед них – професори І. М. Волошин, З. Г. Гамкало, В. М. Гулій, Є. А. Іванов, І. П. Ковальчук, Я. С. Кравчук, М. М. Назарук, І. В. Попівняк, І. І. Ровенчак, О. І. Шаблій; д-р географ. наук, доцент І. С. Круглов; доценти С. М. Бекеша, В. І. Біланюк, М. І. Білецький, Н. Б. Блажко, У. І. Борняк, М. Р. Влах, П. К. Волошин, І. І. Гудзеляк, В. О. Дяків, І. В. Іваніна, Я. Є. Івах, С. Я. Кріль, Г. М. Лабінська, М. М. Лаврук, В. П. Матвіїв, Б. П. Муха, І. В. Побережська, І. М. Ро-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

жко, Б. В. Сенчина, В. В. Стецький, Є. Є. Тиханович, Я. М. Тузак, О. М. Федірко, В. В. Фурман, Я. Б. Хомин, С. І. Ціхонь, П. М. Шубер, Б. І. Яворський; ст. викладач Ю. В. Зінько., викладач УКУ Р. М. Лозинський; асистенти Н. Т. Білик, Л. І Котик. Учені ЛНУ ім. І. Франка самовідданою працею з обдарованою учнівською молоддю забезпечують високий науковий рівень діяльності Львівської МАН та сприяють вихованню майбутньої наукової еліти Львівщини.

Рис. 1. Щасливі миті перемог вихованців відділення наук про Землю Львівської обласної МАН. Світлина з архіву Прес-центру ЛНУ ім. І. Франка, Любомири Шевчук

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Колишні слухачі відділення теми наукових досліджень започаткували в МАН, продовжили в магістерських роботах і завершили чи завершують написанням кандидатської дисертації. Серед них доценти Н. Б. Блажко, М. З. Гамкало, О. В. Гаськевич, Н. Р. Годісь, М. В. Головатий, В. О. Дяків, С. Я. Кріль, П. С. Теліш, Б. І. Яворський; кандидати географічних наук К. Л. Москалюк, Н. М. Павлюк, Н. І. Прицюк; викладач Р. М. Лозинський; асистент Н. Т. Білик; аспіранти Б. В. Іванович, С. О. Комариця, Ю. О. Облогіна; ст. лаборант О. І. Тимчук.

Завдяки освітній системі Малої академії наук України, у структурі якої діє наукове відділення наук про Землю, є можливість залучення учнівської молоді до науково-пізнавальної діяльності з географії. «Організація науково-дослідної діяльності школярів дозволяє розвивати в учнів пізнавальні інтереси, самостійність, культуру навчальної праці, дозволяє систематизувати, узагальнювати, поглиблювати знання з певної галузі навчального предмету і вчить їх застосовувати на практиці. Сензитивним періодом для формування основ дослідницької діяльності є підлітковий період. У цей час, за словами Л. С. Виготського, «відбувається підйом уяви і глибоке її перетворення» [2, с.65]. Освітній процес у відділенні спрямований на підвищення рівня природничих знань учнів у процесі навчально-пошукової та науково-дослідницької діяльності, що сприяє творчому й інтелектуальному розвитку особистості. Мала академія наук – «сходина» між закладами загальної середньої та вищої освіти. Навчально-пізнавальна діяльність розвиває у школярів новий тип мислення – пошуковий, дослідницький та науковий. Антуан де Сент-Екзюпері наголошував: «Не робіть висновок про здібності за легкістю засвоєння. Успішніше і далі йде той, хто в муках перемагає себе і труднощі. Любов до пізнання – ось головне мірило».

Актуальними є слова В. І. Біланюка, декана географічного факультету ЛНУ ім. І. Франка: «З великою повагою і захопленням завжди спостерігаю за членами Малої академії наук відділення наук про Землю. Уже в шкільному віці юні дослідники визначають для себе унікальну особливість географії у розумінні природних і соціальних взаємин у різних регіонах світу, що дає можливість особистості адекватно та соціально відповідально діяти в просторі».

Приємно спостерігати за їхнім зростанням уже в «стінах» університету і не тільки географічного факультету. Уміння навчатися через дослідження для учнів-членів МАН завжди виокремлює їх серед інших студентів. Також дуже приємно відзначити, що в «манівців» завжди сформовані патріотичні цінності й переконання, повага до українського народу, нації та держави. Щиро вдячний педагогам відділення наук про Землю Львівської обласної Малої академії наук, працівникам факультету, які забезпечують на високому науковому рівні підготовку учнів-членів МАН України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Географічний факультет ЛНУ імені Івана Франка. Міжнародний успіх Зоряни Козак – учениці МАН, нинішньої студентки ЛНУ імені Івана Франка. URL: <http://surl.li/geoqc>
2. Залучення старшокласників до науково-дослідної діяльності МАН як засіб розвитку їх дослідницьких здібностей. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики*: зб. наук-метод. праць / за заг. ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: ФОП Левковець, 2014. С. 56–75.
3. Львівська обласна МАН. Історія. URL: <http://surl.li/qfaog>
4. МАН України. URL: <https://man.gov.ua>
5. МАН України. Регіональні осередки. URL: <https://man.gov.ua/about/regions>
6. МАН України. Міжнародна діяльність. URL: <https://man.gov.ua/about/intl-activity>
7. Пошуки і знахідки: Матеріали II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів Львівської обласної МАН / ред. колегія: І. Бородчук та ін. Львів, 2007. 48 с.
8. Пошуки і знахідки. Тези переможців II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів районних та міських наукових товариств, КЗ ЛОР «Львівська обласна Мала академія наук учнівської молоді». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. 72 с.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 991.3

**НОВЕ БАЧЕННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ**

Ярослав Івах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Сучасний світ переживає складні процеси суспільної трансформації, визначаючи майбутні шляхи розвитку. Розглянуто сучасні геополітичні та гео економічні складові розвитку людства та глобальних проблем. Висвітлено найважливіші ідеї сучасних вчених і політиків в галузі глобалістики. Вказано на відсутність політичної складової про визначенні цілей сталого розвитку. Проаналізовано сучасну структуру розгляду глобальних проблем у шкільному курсі географії. Запропоновано виділити два основні типи сучасних проблем: політико-економічні та еколого-економічні. Схарактеризовано військово-політичні та гео економічні проблеми, енергетичний перехід та небезпеку глобальних змін клімату, окремі соціальні проблеми.

Ключові слова: глобальні виклики, цілі сталого розвитку, неоліберальна економіка, політико-економічні проблеми, еколого-економічні проблеми, енергетичний перехід.

**NEW GLOBAL PROBLEMS CONSIDERATION IN THE SCHOOL
GEOGRAPHY COURSE ENLIGHTENMENT**

Yaroslav Ivakh

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The modern world is experiencing complex social transformation processes, determining future development paths. Contemporary geopolitical and geoeconomic components of human development and global problems are considered. The most important ideas of modern scientists and politicians in the field of globalism are highlighted. The absence of a political component on defining the goals of constant development is indicated. The modern structure of global problems consideration in the school Geography course is analyzed. It is proposed to distinguish two main types of modern problems: political-economic and ecological-economic. The military-political and geo-economic problems, energy transition and global climate change danger, and some social problems are characterized.

Keywords: global challenges, constant development goals, neoliberal economy, political and economic problems, ecological and economic problems, energy transition.

Російсько-українська війна, яка локалізована на сході і півдні нашої держави, насправді має глобальні масштаби. Як і I та II світові війни XX ст. вона є виявом системних криз розвитку суспільства. Звичайно людство створило різні системи державного устрою, економічні системи та системи цінностей, які детально розглянув у своїй праці «Дороговкази в майбутнє» Б. Гаврилишин. Він вважав що найбільш успішним є поєднання конкурентної політичної системи та вільної економіки [4]. На жаль, у новому тисячолітті не настав «кінець історії» за Ф. Фукуямою, без війн, імперіалізму, корупції та брехні, коли б у світі перемогла демократія західного зразка. На жаль, успішні приклади демократичної трансформації Японії, Південної Кореї, Сінгапуру не мали масового поширення. Натомість, Китай зміг створити достатньо успішну гібридну політико-економічну систему, яка контролюється комуністичною партією (колективний авторитаризм).

Сучасний розвиток людства швидше співзвучний ідеям С. Гантінгтона, який передбачав зіткнення цивілізацій. Проте, лише в працях антиутопіях (Оруел) було передбачено ті політичні системи, які створилися в окремих країнах, і успішно копіюють найгірші прояви фашизму і нацизму XX ст. Російсько-українська війна зумовила глобальні геополітичні та гео економічні зрушення. Десятки політиків та експертів заговорили про деглобалізацію, розрив економічних зв'язків, певну автаркію, що нібито може різко сповільнити глобальні темпи розвитку. Безумовно, що людство здолає і цю кризу, яка, на жаль, має максимальний прояв в Україні. Економічна могутність Заходу, буде поступатися динамічним країнам Азії з понад 4 мільярдним населенням. Багато тисяч років саме Східна і Південна Азія були найбільшими економіками світу. Лише у другій половині XIX ст. Європа, а згодом США (Західна цивілізація) завдяки промисловому, та

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

військово-технічному прогресу змогли підпорядкувати весь світ своїм інтересам і на двісті років стати найбільшою економічною силою.

Проте, все більше країн будуть проходити процеси індустріалізації та урбанізації, збільшуючи частку вторинного і третинного секторів, тобто частку доданої вартості. Через скорочення темпів приросту населення в Східній і Південно-Східній Азії, світовим промотором стане Південна Азія, а згодом – Африка. Але цей тривалий процес буде сильно залежати від успіхів ЗСУ на фронтах російсько-української війни та формули нашої перемоги.

Демократичному світу не вигідно зберегти певний статус-кво у вигляді перемир'я, навіть на умовах України. Колись казали, що «Карфаген повинен бути зруйнований», а тепер стверджуємо, що Російська імперія повинна бути демілітаризована. 15 причин перемоги України, які вказав Т. Снайдер, повинні докорінно змінити сучасний світ [9]. Поразка Росії зменшить роль автократій (Китай, Туреччина) і тоталітарних режимів Ірану, КНДР, Венесуели. Розпад Росії дасть надію на об'єднання двох Кореї, «європейський шанс» для Білорусі, на суттєві зміни у Південно-Західній Азії (при демілітаризації Ірану).

Але найсуттєвішими будуть геоекономічні зміни, які повинні визначити оптимальне поєднання між інтересами країн і регіонів, транснаціональних компаній, швидкими темпами розвитку, подоланням бідності та іншими важливими проблемами, що відображені у цілях сталого розвитку. Економічну силу замість військової вирішили використовувати з 1980-их рр., що знайшло відображення у терміні «геоекономіка», обґрунтованого Е. Лютваком. Саме в цей час були проведені неоліберальні реформи Р. Рейгана та М. Тетчер, що дозволило суттєво скоротити державні видатки, заохотити приватну ініціативу та наростити темпи розвитку.

Наслідки цих реформ були здебільшого позитивні: розпад СРСР і так званої «світової соціалістичної системи», що зумовило суттєве зменшення споживання природних ресурсів; швидкий перехід до нових технологій; розширення ЄС, який успішно інтегрував більшість країн Центрально-Східної Європи; економічне піднесення Китаю та азійських «тигрів», що знайшли нові ринки збуту; початок енергетичного переходу, який зумовив розвиток сфери нових технологій, виробництв та інвестицій.

Але мета неоліберальної економіки – отримання високих прибутків завдяки високим темпам розвитку. Тому розвинені країни залишили у себе найбільш технологічні і прибуткові виробництва а їхні ТНК суттєво змінили географічні межі своєї діяльності. Нові ринки Східної Європи та Східної і Південно-Східної Азії зумовили інтеграцію різних економічних систем та менталітетів. Заради отримання високих прибутків ТНК відмовилися від частини західних принципів, що зумовило величезні корупційні процеси. Масового поширення отримали офшорні зони від майже «білих» і «сірих» (Швейцарія, Велика Британія, Кіпр, Гонконг, Люксембург) до «чорних» (переважно країни Карибського басейну). Корупція проникла і в різні міжнародні організації, де за великі гроші куплялися голоси функціонерів і бідних країн. Останні світові чемпіонати з футболу в Росії (2018 р.) та Катарі (2022 р.) є яскравим тому підтвердженням. Криптовалюти нібито значно полегшили міжнародні розрахунки, зате стали ідеальним способом обходу санкцій для злочинців, терористів і підсанкційних держав.

Західні країни зберегли високий рівень розвитку і добробуту за рахунок брендності та перерозподілу прибутків між різними сферами. Високі ціни і податки, велика зарплата і купівельна спроможність населення дозволяють їм використовувати дешеві товари експортно-орієнтованих країн. Натомість, ці країни досягли 5–10 – відсоткового зростання ВВП в рік, створивши групу економік, що розвиваються. Дж. О. Ніл виділив з них групу БРІК, які спеціалізувались або на експорті сировини (Росія, Бразилія) або готової продукції (Китай). Така гібридна система сировинних, експортно- та імпоротно-орієнтованих економік існувала до того часу, поки в Росії і Китаю не з'явилися глобальні амбіції. Китай планує захопити світове економічне лідерство та поширити свою юрисдикцію на Тайвань та Південно-Китайське море. Зате плани Росії значно агресивніші і її лідери хотіли не лише відродити СРСР, але й відновити свій вплив у Центральній Європі та на Балканах. Окрім того, вони планували перетворити РФ в енергетичну наддержаву, яка б контролювала європейський ринок.

Міжнародна спільнота якось не надала цьому достатнього значення, натомість виділяючи все більше соціальних цілей і проблем, які, нібито, треба вирішити для сталого розвитку. При

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

створенні «Порядку денного на XXI ст.» і в наступній діяльності міжнародні інституції старалися уникати політичних проблем, так ніби вони мали вирішитися самостійно.

У вузівських курсах та шкільних підручниках з географії в Україні притримувалися поглядів, які склалися ще у 1970-80-их рр. і були, зокрема відображені у передовій, як на той час монографії «Цей контрастний світ» С. Лаврова і Г. Сдасюк. Традиційно виділялися політичні, демографічні, економічні, соціальні та екологічні проблеми з різним порядком їх висвітлення [1, 5, 7, 8]. Зараз для ілюстрації цих проблем використовуються різноманітні дані та індекси міжнародних організацій, які часто саме для цього створені і локалізуються здебільшого у Європі (Швейцарія) та США. Але швидкість збору, верифікації та достовірність таких даних ми яскраво побачили при висвітленні російсько-української війни. Наприклад HRW дуже часто використовують єдині підходи до агресора і жертви.

Все це змушує переглянути традиційні підходи до глобалістики, базуючись на дослідженнях тих вчених, які об'єктивно оцінюють сучасні події. До них належить історик Т. Снайдер, економісти П. Кругман та А. Аслунд, політолог Ф. Фукуяма, військові дослідники з Британської розвідки та інституту вивчення війни (ISW). На жаль, малий вплив мала ювілейна доповідь Римському клубові – фундаментальна праця «Come on» (2017) [10], так само як у вирі подій загубилася ґрунтовна стаття Ж. Борреля у жовтні 2022 р. про виклики для Західного світу [3]. На нашу думку на сучасному перехідному періоді (найближчі десятиліття) варто виділити два основних типи глобальних проблем: політико-економічні та еколого-економічні. Без їх вирішення інші проблеми (демографічні, соціальні) будуть не надто важливими і не матимуть ресурсів для розв'язання.

Серед політичних проблем раніше розглядали проблему глобальної ядерної війни, регіональних конфліктів та тероризму. Сучасне загострення політичних проблем пояснюються бажанням окремих країн зберегти або повернути свій імперський статус, використовуючи ядерний шантаж. Цивілізований світ не хоче глобальної війни, а відроджені імперії (російська, китайська, іранська) не мають потенціалу, щоб воювати із цілим світом, хіба що Росія вирішить самознищитись. Тому світовий ядерний конфлікт і, пов'язана з ним проблема «ядерної зими», має дуже низьку ймовірність. Майже всі регіональні конфлікти, як і міжнародний тероризм були спровоковані СРСР, або його сателітами. У 1990-і роки у багатьох регіонах світу вони призупинилися, зате нова зона конфліктів виникли на Балканах (імперський синдром у Сербії) та на пострадянському просторі. Сателітами цих відроджених імперій стали КНДР та Куба з Венесуелою з їхньою історичною роллю центрів іспанського колоніалізму.

Терористичні організації і акти чітко корелюються із фінансуванням з боку СРСР – Росії та Ірану і дуже гарно вписуються у теорію гібридних воєн створену начальником генерального штабу РФ генералом Герасимовим. Поширення свого впливу Росією планувалося саме через терористичні організації, підкуп і шантаж, брехню і пропаганду, хакерські атаки та зомбування свого власного населення з використанням наркотрафіку і кримінального світу. Наскільки ця політика була вдалою, показує діяльність ПВК «Вагнера», яка відіграє велику роль у політичному та економічному житті більше ніж десяти країнах Африки. Від російської держави це вимагало лише невеликих початкових інвестицій, а далі терористична діяльність приносила дивіденди через пограбування цінних ресурсів цих країн. ПВК Вагнера в Африці за якийсь десяток років вдалося зробити більше ніж спецслужбам та збройним силам СРСР за десятиліття.

На диво, до цього часу бідні країни вірять в ідеологему, що Росія і Китай є захисниками їхніх інтересів проти країн Заходу (нібито імперіалістів). Насправді бізнес цих двох країн є значно жорсткішим експлуататором ніж західні компанії. Зараз через структури БРІКС вони стараються поширити свій вплив на великі території Азії, Африки та Латинської Америки, зумовивши перетворення колись розвиненої Південної Африки майже у країну третього світу.

Енергетична та сировинна проблема, ніби такі актуальні в кінці ХХ ст., були насамперед спровоковані політичними чинниками, а не реальним дефіцитом сировини. Сучасні досягнення науки і техніки дозволяють нарощувати сировинну базу швидше ніж зростають темпи її використання а успішне подолання Європою енергетичної кризи у 2022–2023 рр. свідчить про те, що для цього, насамперед, потрібна політична воля.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Після індустріалізації та урбанізації великих країн Азії та частково Африки попит на більшість видів корисних копалин різко зменшиться. Вже підходить до завершення вугільна епоха, а до середини століття почне зменшуватися споживання нафти, газу і багатьох металів (перехід на вторсировину). Але вже зараз на продажі сировини інколи більше заробляє третинний і четвертинний сектор (транспорт, логістика, страхування, біржові спекуляції), ніж гірнична промисловість.

Із економічних проблем (зараз вона є соціально-економічною) довший час актуальною буде продовольча. Але апокаліптичні уявлення, про те що Земля не зможе прогодувати населення залишилися в минулому. Бачимо, що лише Україна може прогодувати кілька сотень мільйонів населення, але за врожайністю ми, поки що, відстаємо від європейських показників. Весь пострадянський простір при раціональному використанні землі (в Росії пустує третина ріллі) і води може прогодувати понад 1 млрд. населення.

Але для цього людству треба уникнути кліматичних катаклізмів і швидко та ефективно здійснити енергетичний перехід. Після енергетичних демаршів Росії це змушена буде зробити Європа, у якій найкращі стартові можливості (потреби + фінанси + технології), а згодом Китай та Північна Америка та Австралія, які мають достатньо ресурсів для енергетичного переходу. Інші регіони потребуватимуть великих інвестицій та дотацій. Тому тривала російсько-українська війна, яка зумовить гонку озброєнь і мілітаризацію економіки, не вигідна насамперед країнам Африки і Азії, які нейтрально ставляться до цього конфлікту. Т. Снайдер, вказавши 15 причин для перемоги України [9], не наголосив на тому, що це дозволить змінити геоекономічну модель розвитку людства. Зменшення ядерного протистояння, переформатування ООН та інших міжнародних організацій, зокрема, і G 20, усунення корупції на міжнародному рівні дозволить розробити нові механізми міжнародної співпраці. Росія і Китай з порушенням всіх правил використовували СОТ переважно у своїх інтересах, фактично порушуючи статут цієї організації.

Проблема крайньої бідності характерна для невеликої кількості країн Азії та Америки, а переважно для Африки, яка поки що переживає демографічний вибух. Одночасно на континенті є багато позитивних тенденцій а його ресурсний потенціал, дозволить вирішити багато глобальних проблем. Африка є ідеальним місцем для розвитку альтернативної енергетики, «клондайком» ще не досліджених корисних копалин, володіє великими територіями, додатними для розвитку сільського господарства. Саме Африка може бути модельним регіоном для вирішення глобальних проблем, оскільки розв'язання хоч частини проблем на цьому континенті дозволить зменшити гостроту в інших регіонах. Усунення впливу Росії в Африці дасть можливість знайти якісь механізми взаємодії між Заходом і Китаєм для успішного вирішення цих проблем. Спільними зусиллями і фінансовою допомогою США, Європи та Східної Азії, яка ймовірно складе сотні мільярдів доларів, можна створити нову політико-економічну та еколого-економічну модель розвитку цього континенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас. Україна і світове господарство. Географія 9 клас. Львів–Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. 42 с.
2. Блїй Г. де, Муллер Пітер. Географія: світи, регіони, концепти / перекл. з англ.; передмова і розділ «Україна» О. Шаблія. К.: Либідь, 2004. 740 с.
3. Боррель Ж. Ми входимо в ідеальний шторм. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/10/12/7148529/>
4. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському клубові. К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.
5. Івах Я. Є. Глобальні проблеми. *Економічна і соціальна географія світу*: навч. посібн. / за ред. С. Кузика. Львів: Світ, 2002. С. 153–157, 159–170, 175–177.
6. Івах Я. Є. Україна в сучасних процесах глобалізації. *Наук. записки Тернопіл. націон. педагог. ун-ту. Сер.: геогр.* Тернопіль. № 2. 2007. С. 75–84.
7. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. Географія: підручн. для 9 кл. загальноосв. навч. закладів. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2017. 288 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

8. Масляк П. О., Капіруліна С. Л. Географія: підручн. для 9 кл. загальноосв. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 272 с.
9. Тімоті Снайдер. 15 причин: чому всьому світу потрібна перемога України. URL: <https://focus.ua/uk/opinions/546997-15-prichin-pochemu-vsemu-miru-nuzhna-pobeda-ukrainy>
10. Von Weizsaecker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.

* * *

УДК 504.03

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ В ОСВІТІ»**

Оксана Перхач

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Розглядаються та аналізуються методичні соціоекологічні основи й проблеми в освіті у різних вікових категоріях. Характеризується концепція екологічної освіти, її мета, завдання, головні складові. Соціоекологічні проблеми вивчаються на різних освітніх рівнях – дошкільному, шкільному, поза-шкільному, професійно-технічному, вищому і післядипломному. Вивчення студентами соціоекологічних проблем в освіті має на меті набуття ними екологічних знань, екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної етики та екологічної культури.

Ключові слова: соціоекологічні проблеми, освіта, виховання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика, екологічна культура.

**FEATURES OF THE TEACHING OF THE DISCIPLINE
«SOCIAL-ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN EDUCATION»**

Oksana Perkhach

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article examines and analyzes methodological socioecological foundations and problems in education in different age categories. The concept of environmental education, its purpose, tasks, and main components are characterized. Socioecological problems are studied at different educational levels – preschool, school, extra-curricular, vocational, higher and postgraduate. The study of socio-ecological problems by students in education is aimed at their acquisition of ecological knowledge, ecological thinking, ecological worldview, ecological ethics and ecological culture.

Keywords: socio-ecological problems, education, upbringing, ecological thinking, ecological outlook, ecological ethics, ecological culture.

На початку третього тисячоліття людство вирішує питання про власне виживання і майбутній розвиток. Соціоекологічне виховання населення і вирішення соціоекологічних проблем в освіті є необхідним і важливим засобом здійснення переходу до гармонійного розвитку у всіх країнах світу. Про це свідчать важливі державні документи: Закон України «Про освіту» (2017 р.) та рішення «Про концепцію екологічної освіти в Україні» (2001 р.) [4, 5]. Питання соціоекологічних проблем в освіті стають одними з пріоритетних для всього людства. Тому всі освітні програми коригуються в напрямку екологізації та гуманізації. Тему соціоекологічних проблем в освіті розробляють українські вчені-географи, екологи, економісти. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що окремі аспекти екологічної освіти є глибоко розроблені, зокрема, вченими М. Лукашевич, В. Крисаченко, Н. Пустовіт, Г. Тарасенко та іншими [1, 2].

Кафедра раціонального використання природних ресурсів і охорони природи географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка проводить підготовку студентів, зокрема, за спеціальністю середня освіта, спеціалізація – географія. Для студентів даної спеціалізації актуальним є вивчення дисципліни «Соціоекологічні проблеми в освіті».

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Адже, на даний час різні природоохоронні заходи не здатні вирішити проблем екологічної безпеки. За їхньою допомогою людство зможе тільки виграти певний час, у тому числі, час для людського усвідомлення даної критичної екологічної ситуації. Зараз головною тенденцією вирішення соціоекологічних проблем в освіті є формування в населення можливості діяти задля збереження довкілля у теоретичному і практичному аспектах. Критерієм якості екологічної освіти у всіх країнах світу виступає екологічна компонента.

Дисципліну «Соціоекологічні проблеми в освіті» вивчають на четвертому курсі у другому семестрі, спираючись на знання, уміння і навички, які отримали студенти під час теоретичних і практично-семінарських занять протягом попередніх семестрів.

Програма курсу складається з двох змістових модулів: перший – методичні соціоекологічні основи й проблеми в освіті та другий – соціоекологічна освіта у різних вікових категоріях. У першому змістовому модулі розглядаються такі головні теми: концепція екологічної освіти України, її мета, зміст і структура, принципи та функції; завдання соціоекологічної освіти і виховання населення; стратегічні напрямки та найголовніші тактичні завдання розвитку соціоекологічної освіти; головні складові систем соціоекологічної освіти та виховання (формальна та неформальна частини); форми і засоби соціоекологічного виховання; методи та мотиви виховання; формування свідомості і поведінки.

У другому змістовому модулі соціоекологічні проблеми освіти і виховання вивчаються у двох ланках – формальній і неформальній. До формальної відноситься загальна система освіти. В Україні вона існує на наступних освітніх рівнях – дошкільна, шкільна, позашкільна, професійно-технічна, вища і післядипломна освіта.

Екологічна освіта – це сукупність компонентів: екологічного знання, екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної етики, екологічної культури [5]. Тому зміст екологічної освіти має відповідати формуванню особистості з екологічним світоглядом. Екологічна освіта має бути безперервна. Перший рівень – дошкільне виховання, коли основну роль має сімейне виховання.

Продовжується процес вивчення екологічних питань у загальній середній екологічній освіті. З врахуванням віку школярів вона поділяється на три рівні: початкова (1–4 класи), основна (5–9 класи) та старших класів (10–12 класи).

Середня професійна екологічна освіта є основана на шкільній екологічній освіті та враховує особливості впливу на навколишнє середовище галузей господарства.

Вища екологічна освіта формує екологічну культуру фахівців і готує спеціалістів з профільною вищою екологічною освітою чотирьох рівнів (початкова, базова і два рівні повної вищої екологічної освіти).

Післядипломна екологічна освіта включає систему підвищення кваліфікації і перепідготовку державних службовців, керівників підприємств, установ, організацій за різними аспектами природоохоронної діяльності, екологічну освіту дорослих за потребами особистості на ринку праці, підготовку екологів найвищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук в галузі екології і охорони навколишнього середовища на основі вищих навчальних закладів [5].

Неформальна ланка системи соціоекологічної освіти й виховання є просвітницького характеру. Метою неформальної ланки соціоекологічної освіти є формування соціоекологічної свідомості та культури населення через засоби масової інформації, громадські та просвітні об'єднання, церкви та ін. Екологічна свідомість повинна формуватись на всіх етапах навчання від дошкільної до вищої і післядипломної освіти і бути безперервним процесом. Як зазначається в Міжнародній хартії географічної освіти, «географічна освіта забезпечує усвідомлення кожною людиною не тільки її особистого впливу на навколишнє середовище, а і в цілому, дає доступ до детальних джерел інформації, навички та знаряддя, необхідні для прийняття рішень, що не завдадуть шкоди навколишньому середовищу, а також етику, що визначає ставлення до природи» [3, с. 9–10].

На практично-семінарських заняттях студенти вивчають соціоекологічні проблеми в освіті і вихованні в різних країнах світу, а також соціоекологічні особливості та проблеми в освіті у різних вікових групах.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Кожен студент, слухаючи лекції, засвоюючи матеріал, самостійно вибирає територію (країну світу) для дослідження соціоекологічних проблем в освіті та порівнює їх з соціоекологічними проблемами в Україні. Зазвичай, для вивчення соціоекологічних проблем в освіті студенти обирають Україну, а також Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію, Молдову, Велику Британію, Німеччину, Францію, Італію, Туреччину, Японію, США, Канаду, Бразилію, Південну Африку, Австралію і Нову Зеландію.

Свої географічні дослідження з теми соціоекологічних особливостей, проблем в освіті, деякі студенти озвучують на конференціях і семінарах, їхні роботи публікують у наукових збірниках праць географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вважаю, що це один з ефективних методів виховання і навчання студентів – спільна їхня робота у дослідженні соціоекологічних проблем конкретної природної території і розроблення реальних рекомендацій з покращення її екологічної ситуації.

Освіта будь-якої країни повинна сприяти виконанню головних завдань соціального, економічного, екологічного та культурного розвитку суспільства. Основними складовими успішної географічної діяльності є:

- ✓ професійність викладача, який застосовує творчий підхід в навчально-виховному процесі;
 - ✓ нові методи і засоби у творчому вивченні даного курсу;
 - ✓ використання інформації з Інтернету і новітньої літератури у пізнавальній роботі;
 - ✓ сумісна участь школярів і студентів у різних проектах, де вони на практиці зможуть застосувати свої знання і уміння;
 - ✓ наступність між шкільною і вузівською методиками викладання екологічних проблем.
- У результаті вивчення дисципліни «Соціоекологічні проблеми в освіті» можна вирішувати такі завдання:
- ✓ підвищити рівень екологічної свідомості;
 - ✓ поліпшити безпеку середовища проживання;
 - ✓ покращити засобами екологічної освіти рівень і якість екологічної культури населення;
 - ✓ поліпшити комфорт середовища життєдіяльності;
 - ✓ забезпечити екологізацію галузей господарства;
 - ✓ удосконалювати і впроваджувати екологічну політику, освіту, етику в програми розвитку місцевих, районних, обласних і державних;
 - ✓ зберігати біологічне різноманіття шляхом екологічного виховання у різних вікових категоріях;
 - ✓ формувати повагу до природи;
 - ✓ сприяти впровадженню інноваційного забезпечення екологічно збалансованого природо-користування засобами екологічної освіти.

У вирішенні соціоекологічних проблем в освіті дуже важливим є підготовка студентів з високим рівнем соціоекологічних знань, екологічної свідомості і культури. Актуальним документом в Україні є концепція екологічної освіти України. Соціоекологічна освіта включає процеси навчання й виховання і повинна бути спрямована на формування екологічної свідомості, культури населення через екологізацію навчальних дисциплін і на професійну екологічну підготовку через базову освіту.

У процесі вивчення дисципліни «Соціоекологічні проблеми в освіті» в студентів формуються такі компоненти екологічного знання як екологічне мислення (свідомість), екологічний світогляд, екологічна етика і екологічна культура. Застосування пізнавальних завдань під час вивчення дисципліни дало змогу на основі принципу наступності підвищити цікавість студентів до предмету та рівень засвоєння знань, про що свідчать результати їхньої роботи. Дисципліна «Соціоекологічні проблеми в освіті» доповнює теоретичні знання студентів досвідом ціннісного ставлення до природи, а також практичної дослідницької роботи у довідкі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крисаченко В. С. Екологічна культура : теорія і практика: навч. посібн. К. : Заповіт, 1996. 352 с.
2. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технологія: навч.-метод. посібн. К. : ІЗМН, 1998. 112 с.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

3. Міжнародна хартія географічної освіти. *Географія та основи економіки в школі*. 1993. № 3. С. 1–16.
4. Закон України «Про освіту». 2017. № 38–39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Про концепцію екологічної освіти в Україні. № 13/6-19 від 20.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

* * *

УДК 373.5.018.016:91:004

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВЧИТЕЛЯМИ ГЕОГРАФІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Марія Лаврук, Мирослава Ковалів

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Проаналізовано ставлення педагогів до впровадження інноваційних технологій у навчальний процес з географії, оцінювання ними переваг застосування ІКТ у професійній діяльності, використання на уроках географії інтерактивної інфографіки, виявлено проблеми володіння вчителями ІКТ залежно від педагогічного стажу.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології в шкільній географічній освіті, ІКТ-компетентність педагога, інтерактивна інфографіка, змішане навчання.

**STUDY OF USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES
BY GEOGRAPHY TEACHERS IN CONDITIONS OF BLENDED LEARNING**

Mariya Lavruk, Myroslava Kovaliv

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article analyzes the attitude of teachers to the introduction of innovative technologies in the educational process of geography, their assessment of the advantages of using ICT in professional activities, the use of interactive infographics in geography lessons, and the problems of ICT teachers' mastery depending on their teaching experience.

Keywords: information and communication technologies in school geographic education, teacher's ICT competence, interactive infographics, blended learning.

Тенденція технологізації освіти, прискорена суспільними викликами останніх трьох років, вимагає швидкої трансформації професійних навиків педагогів, зміни їхнього ставлення до нових підходів в організації навчального процесу. Організаційно-технологічні труднощі, дидактичні проблеми, які постають з переходом до змішаної моделі навчання є предметом дослідницької уваги в сучасному педагогічному просторі багатьох країн. Наприклад, контент-аналіз проблематики статей у найпопулярніших великобританських журналах з навчання географії, здійснений нами за 2015–2022 рр. показав, що проблемам вчителів, зокрема сприйняття ними змісту і нових технологій навчання, присвячена найвища частка публікацій. В українських педагогічних журналах аналогічній проблемі, зокрема в шкільній географії, приділена ще недостатня увага. Найчастіше вітчизняні науковці і педагоги-практики присвячують свої розвідки використанню ІКТ на уроках географії: А. М. Ільїнський (2004), А. П. Геращенко (2014), О. В. Непша, С. В. Гришко, Г. І. Опашко, А. Р. Рішко (2020), А. М. Букач (2021) та ін., (2022), ІКТ-компетентності вчителя – О. Кривонос, О. Коротун (2015), О. В. Овчарук, Н.В. Сороко (2016), ІКТ як складовий змішаного навчання географії – О. А. Варакута (2022).

У формуванні ІКТ-компетентності, як різнобічної здатності фахівця, важливе місце, окрім відповідних знань і вмінь, відіграє ставлення особистості до застосування ІКТ для відповідальної соціально-професійної взаємодії та поведінки [4]. Цьому аспекту технологічної грамотності вчителів географії та найбільш важливим їх ІКТ-умінням присвячене наше дослідження.

Метою і методами дослідження є з'ясування мотиваційно-діяльній готовності вчителів до впровадження ІКТ у навчальний процес з географії, оцінювання педагогами дидактичної результативності ІКТ в моделі змішаного навчання, виявлення основних труднощів з впровадженням ІКТ в освітній процес.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

З метою аналізу нами було розроблене електронне опитування у вигляді анкети Google Form [1]. Анкета була розіслана у різні географічні спільноти у соцмережі Viber, Telegram, Facebook та безпосередньо у навчальні заклади загальної середньої освіти. Анкета охоплювала питання двох груп: загальні соціально-професійні характеристики респондентів і запитання щодо готовності впровадження ІКТ у навчальний процес. Участь в опитуванні взяло 94 педагоги з 22 областей України у випадковому порядку.

Проведене емпіричне дослідження дозволило зібрати фактологічний матеріал щодо поставленої проблеми. Для опрацювання отриманої інформації використано графічно-статистичний метод, який дозволив здійснити кількісний аналіз результатів дослідження.

Загальний портрет опитаних педагогів характеризується такими рисами: незначна більшість з них (54,2 %) працює в міських школах, більша частина (58,3 %) мають вищий кваліфікаційний рівень зі стажем роботи від 10 до 30 років.

Будь-яка педагогічна технологія – це інформаційна технологія, оскільки основу технологічного процесу навчання складає отримання і перетворення інформації. Застосування у навчальному процесі комп'ютерів та глобальної мережі Інтернет трансформувало основні грані цього процесу, насамперед спосіб передавання (транслявання навчальної інформації від учителя до учнів), отримання зворотної інформації, оцінювання тощо. До сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання (ІКТ) відносяться Інтернет-технології, мультимедійні програмні засоби, офісне та спеціалізоване програмне забезпечення, електронні посібники та підручники, системи дистанційного навчання (системи комп'ютерного супроводу навчання) тощо.

Водночас ІКТ є дієвим засобом, який сприяє професійному розвитку педагогів, оскільки здатні забезпечити комунікацію між усіма суб'єктами освітньої системи (чати, телеконференції, вебінари) та неперервне консультування, інформування, оновлення навчальних матеріалів підтримку на усіх етапах навчання (блоги, обговорення статей у вікі середовищах), організувати процес вдосконалення педагогічної майстерності (дистанційне навчання на базі Інтернет-платформ) [3].

Активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності, у т. ч. в освіті, зумовило виділення ІКТ-компетентності як окремої складової професійної компетентності педагога. Інформаційно-комунікаційна компетентність педагогічних працівників – це здатність автономно та відповідально застосовувати набуті теоретичні та фактологічні знання, вміння та навички в галузі ІКТ для задоволення власних потреб, виконання суспільно важливих завдань, зокрема професійних, а саме організації та проведення освітньої діяльності, в системі власного підвищення кваліфікації та професійного розвитку [2, с. 82, 4]. У педагогічній роботі ІКТ-компетентність – це вміння розробляти презентації, використовувати графічні програми, відомості он-лайн бібліотек, веб-браузерів, організувати на уроці роботу з електронним підручником, застосовувати навчальні програмні засоби, використовувати ГІС-технології тощо. Перелік ІКТ-умінь вчителя географії стрімко зростає з кожним роком. За останні три роки додалися навички організування дистанційного або змішаного навчання на платформах Google Classroom, Zoom, Moodle тощо.

За такої тенденції важливим є особисте зацікавлення педагогів у формуванні інноваційних знань та умінь. Як показало дослідження, педагоги-географи зацікавлені у формуванні особистих ІКТ-компетентностей: 99 % опитаних регулярно підвищують свій кваліфікаційний рівень. Найпотужнішим мотиватором, який спонукає вчителів підвищувати свій рівень навичок з володіння ІКТ є цікава для них тема (77,1 %), на другому місці – досвід колег, який можна перейняти (41,7 %). Атестаційні вимоги спонукають до підвищення кваліфікації лише 2,1 % респондентів. Найчастіше педагоги опановують нові навички у дистанційній та змішаній формі: 45,8 % і 34,4 % відповідно, що також впливає на їхню технологічну грамотність.

Із введенням в дію нового Закону України «Про освіту» з'явилося багато суб'єктів, які пропонують надання освітніх послуг для педагогічних працівників. Але в основному вчителі географії надають перевагу обласним інститутам післядипломної освіти (67,7 %), а також часто користуються вебінарами на таких платформах як: «Всеосвіта» (64,6 %), «На Урок» (63,5 %), «EdEra» (56,3 %), «Прометеус» (38,5 %). Набирає популярності нещодавно створений ресурс «Академія цифрового розвитку».

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Під час впровадження змішаної моделі навчання важливе місце у трансляванні навчальної інформації під час онлайн уроків географії займає інфографіка різних видів: інтерактивні презентації, карти, плакати, ментальні карти тощо. Вчителі географії доволі часто (65,6 % опитаних) використовують інфографіку у змішаному та дистанційному навчанні. Дуже рідко використовують цей технологічний засіб 14,6 % опитаних, а зовсім не використовують лише 2,1 %.

Створення інтерактивної інфографіки вимагає певних практичних умінь та навичок, а також затрат часу. Самостійно створити такі матеріали можуть 72,9 % педагогів-респондентів, проте в решти є проблеми з виготовленням цифрових дидактичних матеріалів: 17,7 % не вміють їх створювати, а менше 10 % вчать з допомогою колег чи самостійно.

Для створення інфографіки вчителі найчастіше використовують у своїй практиці ресурси PowerPoint (88,5 %), рідше Padlet та Canva (по 43,8 %). Порівняно рідко використовують вчителі спеціальні ресурси з великими можливостями для створення складної інтерактивної інфографіки – Canva Education (12,4 %), Prezi (14,3 %), Genially (6,3 %).

Вчителі здебільшого використовують готові матеріали з Інтернет-ресурсів без змін (22,9 %), або переробляють їх для власних дидактичних потреб (60,4 %) і тільки 16,7 % відзначили, що вказують при цьому авторів створених засобів. Значна частка вчителів (39,4 %) розробляють і розміщують у вільному доступі свої цифрові навчальні матеріали.

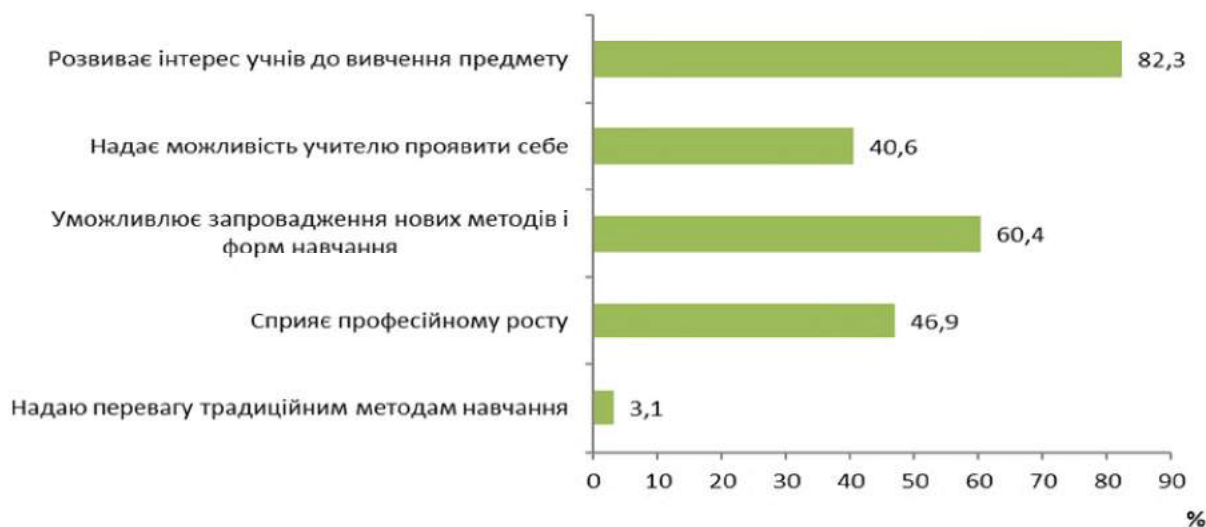

Рис. 1. Оцінка переваг застосування ІКТ у професійній діяльності вчителя географії

Оцінка вчителями переваг застосування інформаційних технологій у навчальному процесі і у власній професійній діяльності демонструє якісно нову сторінку в організуванні навчання географії. Переважна більшість опитаних (82,3 %) вважає використання цифрових технологій засобом підвищення учнівського інтересу до географії, а 60,4 % – способом навчатися новими методами і в нових формах. Не менш важливо і те, що в ІКТ вчителі вбачають і чинник професійного зростання (46,9 %), і засіб самовираження через творчість (40,6 %). Лише 3 % опитаних педагогів віддають перевагу традиційному навчанню.

Впровадження в освітній процес дистанційного та змішаного навчання спонукало педагогів до спонтанного, а згодом цілеспрямованого застосування відповідних технологічних засобів комунікації. Станом на 2022–2023 н. р. майже 90 % з опитаних вчителів географії використовували модель змішаного навчання, але все ж 2,1 % вказали, що не мають технічних можливостей організувати таку форм навчання.

Якщо порівнювати час, коли пандемія Covid-19 змусила екстренно шукати шляхи комунікації учнів і педагогів, і кожен виходив з тих умов, що склалися, то зараз корпоративною платформою та Classoom користуються 24,5 % і 70,2 % відповідно. Проте такі месенджери як Viber та Telegram, які не можна віднести до категорії ресурсів що мають функції для навчання, все ще використовують при змішаному навчанні 40,4 % і 14,9% відповідно.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Більшість педагогів (66,7 %) використовують для систематизації своєї роботи хмарні середовища, переважно Google Drive (63,5 %). Ведуть свій блог 14,6 % опитаних.

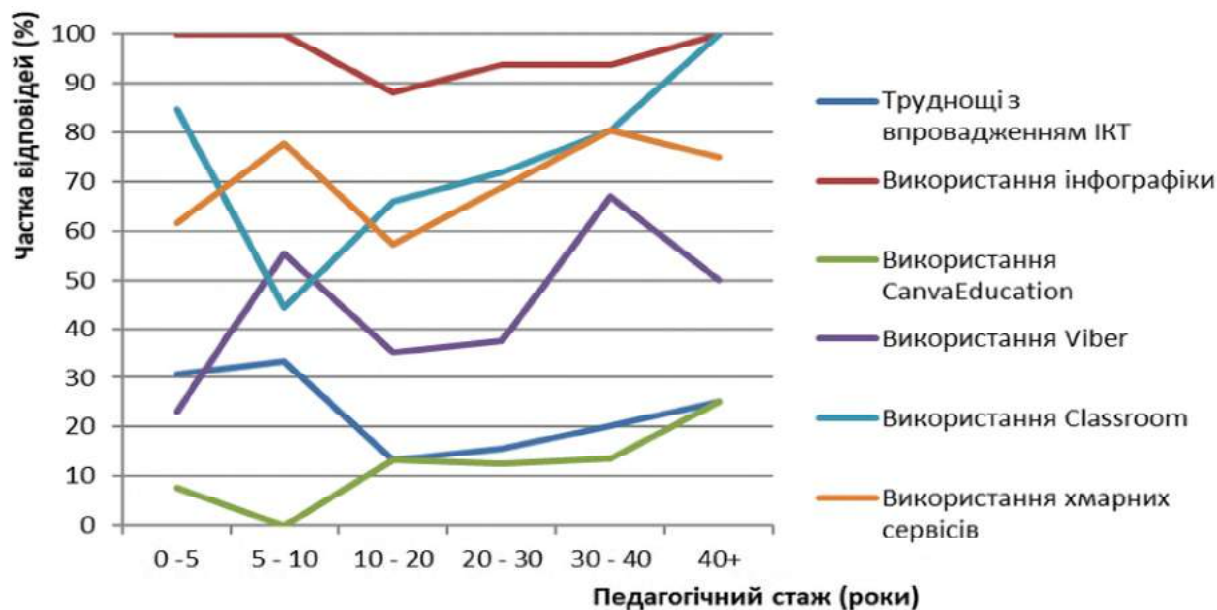

Рис. 2. Готовність педагогів до впровадження ІКТ

Отож рівень володіння вчителями географії різними видами ІКТ має значні коливання, а загалом 18,8 % опитаних відчувають труднощі в педагогічній діяльності, пов'язані з впровадженням в освіту ІКТ. На перший погляд цей показник корелює з часткою педагогів зі стажем понад 30 років (відповідно передпенсійного і пенсійного віку). Але простеження особливостей готовності педагогів до застосування ІКТ залежно від тривалості їхнього професійного досвіду, дало неочікувані результати. Насамперед, виявилось, що на труднощі з впровадженням ІКТ у навчальний процес найчастіше вказують вчителі з найменшим педагогічним стажем і відповідно – наймолодшого віку: в групі до 5 років і в групі 5–10 рр. таких понад 30 %, що більше, ніж серед вчителів-пенсіонерів (23%). У цих же ж «наймолодших» групах і найнижчий показник використання популярного ресурсу «Canva для навчання», який інтегрується з основними освітніми інструментами – Schoology, Moodle, Google Classroom тощо і дає можливість створювати цікаві за змістом і мотивуючі дидактичні матеріали.

Проте у цифровій некомпетентності наймолодшу верству вчителів географії звинувачувати не можна, адже за їхніми даними всі педагоги з досвідом роботи до 10 років застосовують на уроках інфографіку, більшість використовує хмарні середовища для збереження навчальної інформації, а група до 5 років стажу має високий пункт (82 %) використання платформи дистанційного навчання Google Classroom. Цікавим є факт різкого (у два рази) зниження частоти використання цієї платформи у наступній групі вчителів (5–10 рр. стажу) і такого ж різкого зростання частоти застосування Вайбер. Очевидно причину можна шукати у гендерній площині: всі опитані з цієї групи – жінки, а в цьому віці вчительки мають власних дітей наймолодшого і найпроблемнішого з позиції догляду віку і тому віддають перевагу простій формі комунікації з учнями через Вайбер.

Така ж спрощена форма організації навчального процесу через Вайбер виявлена і серед вчительок зі стажем 30–40 років і вона пов'язана, на нашу думку, з професійним вигоранням і передпенсійним станом, який не вмотивовує до освоєння нових технологій. Натомість, у групі зі стажем 40 років і більше ситуація з опануванням ІКТ назагал найкраща серед усіх інших груп (див. рис. 2). Цей неочікуваний факт можна пояснити сприятливим поєднанням кількох чинників: вчительки пенсійного віку, які продовжують професійну діяльність, мають більше вільного часу на опанування нових технологій і створення інноваційних дидактичних матеріалів; сучасна розгалужена сфера вебінарів з цифрової освіти дає можливість зробити це з найменшими

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

фінансово-фізичними затратами; конкуренція з боку молодих колег, запити технологічного покоління учнів та учениць, вимоги Нової української школи, а головне – бажання продовжувати професійну кар'єру, спонукають їх до освоєння ІКТ.

Переважає більшість опитаних вчителів географії вмотивовані вдосконалювати особисті ІКТ-компетентності, вбачаючи в них засіб модернізації навчального процесу, зацікавлення здобувачів освіти і розкриття власного професійного потенціалу. Проте майже п'ята частина вчителів-респондентів все ж мають проблеми в освоєнні та застосуванні ІКТ. Модель змішаного навчання із використання платформи Google Classroom, стала основною в шкільній географії, але значний відсоток опитаних вчителів використовують в організації навчального процесу найбільш популярні месенджери – Viber і Telegram, які мало пристосовані для дидактичних цілей. Дослідження виявило, що найменш вмотивовані до опанування ІКТ та їх професійного застосування вчителі передпенсійного віку, тоді як вчителі-пенсіонери найчастіше давали позитивні відповіді щодо використання інноваційних технологій. Цей факт підтверджує висновки наших попередніх досліджень, що найсильнішим мотиватором для інформальної освіти вчителів різного віку є прагнення залишатись в професії.

Результати цього дослідження можуть бути використані у системі післядипломної педагогічної освіти вчителів географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкетне опитування: ставлення педагогів до впровадження інноваційних технологій у навчальний процес з географії. URL: <https://docs.google.com/forms/d/17w1JGqQ7QkZloaJkYOVuOnXSqg2txqXJINkcOQWd06o/closedform>
2. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті: словник. К.: ЦП Компринт, 2019. С. 52.
3. Мочук О. Б. Формування ІКТ-компетентності педагога у системі післядипломної педагогічної освіти. *Новітні інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: актуальні проблеми*. URL: <http://elar.ippo.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/4786/3/mochuk.pdf>
4. Овчарук О. В., Сороко Н. В. Використання інструментів оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів у країнах Європи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Т. 52. № 2. С. 133–137.

* * *

УДК 528.94, 910.2

ЗАСТОСУВАННЯ ARCGIS ONLINE В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Галина Савка, Володимир Шушняк

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Проаналізовано міжнародний досвід застосування хмарного середовища ArcGIS Online в освітньому процесі. Розглянуто додатки, які дозволяють створювати навчальні картографічні матеріали у вигляді вебсайтів без спеціальних знань програмування. Висвітлено принципи та основні переваги використання ArcGIS Online у підготовці майбутніх вчителів географії.

Ключові слова: ГІС, вебсередовище, вебплатформа, вебкартографування, освіта.

APPLICATION OF ARCGIS ONLINE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Halyna Savka, Volodymyr Shushnyak

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The international experience of using the ArcGIS Online cloud environment in the educational process is analyzed. Applications that allow creating educational cartographic materials in the form of websites without special programming knowledge are considered. The principles and main advantages of using ArcGIS Online in the training of future geography teachers are indicated.

Keywords: GIS, web environment, web platform, web mapping, education.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Веб-картографування розвивається синхронно з Інтернет-індустрією. Воно охоплює інтеграцію та взаємодію між трьома компонентами, які знаходяться в Інтернеті, а саме геопросторовою інформацією, людьми та функціями [19], взаємодія між якими визначається розвитком технологій. Швидко здобули популярність такі відкриті картографічні вебресурси з глобальними даними як OpenStreetMap, Google Maps, Google Earth Pro, EO Browser та ін.

ArcGIS Online був випущений ESRI компанією у 2012 р. Спочатку являв собою простий онлайн-інтерфейс ГІС для створення, візуалізації, маніпулювання та налаштування карт, які можна було об'єднати з різних джерел карт і сервісів, згодом включав вже ГІС і функції просторової аналітики [19]. У ньому поєднуються ресурси ESRI та спільноти користувачів, які можуть публікувати свої картографічні дані та аналітичні ресурси.

У 2014 р. компанія ESRI підписала угоду з представниками освітньої системи Європейського Союзу, якою запроваджено вивчення геоінформаційних систем всіма учнями цих країн. Методичні й організаційні матеріали розроблялися на базі платформи ArcGIS Online [15]. Доступ учнів і вчителів до цієї платформи здійснюється лабораторією Future Classroom Lab (<https://fcl.eun.org/>). Ця лабораторія створена у 2012 р. некомерційною міжнародною організацією European Schoolnet (<http://www.eun.org/>), що являє собою мережу із 34 європейських міністерств освіти з центром у Брюсселі. Одним зі стратегічних напрямків цієї організації є розвиток та підтримка мережі шкіл, які використовують інноваційні підходи до викладання та навчання. Відтак опубліковано чимало англomовної літератури про використання ArcGIS Online у навчальних цілях [20, 28].

Вже у 2015 р. компанією ESRI випущений ArcGIS Pro, який об'єднує настільні та онлайн-середовища зі спільним використанням і співпрацею між ArcGIS Enterprise, ArcGIS Online і ArcGIS Pro [22]. Інтеграція онлайн-платформ у настільні середовища є частиною висхідної тенденції до хмарного картографування [19].

Зазначимо, що у березні 2024 р. перестане підтримуватися ArcGIS 10.8.2, який є поточною версією ArcGIS Desktop [16]. Відтак перехід з ArcMap на ArcGIS Pro стане вимушеним кроком. Як альтернативу можна розглядати вільну платформу QGIS, яка також дозволяє створювати, редагувати, візуалізувати, аналізувати та публікувати просторові дані [29] та може цілком задовольняти цілі по створенню картографічної продукції. Однак ArcGIS Online є інструментом, який найчастіше використовується в освіті (<https://fcl.eun.org/esri>), оскільки є зручнішим для користувачів без досвіду, дозволяє створювати навчальні презентації, які зручно розміщувати на вебсайтах.

В Україні геоінформаційні системи (ГІС) вже стали незамінним засобом у багатьох сферах господарської діяльності, що ставить виклик сучасній географічній освіті усіх рівнів [4]. Про важливість створення електронної картографічної продукції навчального спрямування мова йшла ще від 2000-х років [5, 11], однак тоді пропонувалося переважно використання CD-дисків [3]. Відтак почали створювати різноманітні електронні атласи. Зокрема, у 2000 р. Інститутом географії НАН України і ТОВ «Інтелектуальні системи ГЕО» створено електронний Атлас України [1], а у 2007 році – Національний атлас України [10]. Також створено електронні атласи окремих регіонів України, атласи транспортної мережі, атласи великих міст та ін. [13].

Питання картографічного забезпечення географічної освіти в тому числі й продуктами вебкартографування розглядалося багатьма авторами статей у щорічних збірниках наукових статей «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії» Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна [7]. Опубліковано чимало праць про застосування вебсервісу ArcGIS Online у прикладних цілях [9, 14]. В середовищі ArcGIS Online розроблено прототип веб-ГІС «ЕкоПростір» [6] для оприлюднення інформації про стан довкілля [2].

В Україні в напрямку популяризації новітніх ГІС-технологій в освіті працює лабораторія «ГІС та ДЗЗ» Національного центру «Мала академія наук України» (НЦ «МАНУ») (<https://www.facebook.com/groups/CopernicusUA/>), яка у 2018 р. першою з українських організацій отримала статут Академії Копернікус [12]. Цією лабораторією для педагогічних і науково-педагогічних працівників природничого профілю закладів освіти від жовтня 2022 до квітня 2023 р. проведено курс вебінарів «Основи ГІС з ArcGIS Online», тематика яких стосувалася використання веб-сервісу ArcGIS Online для роботи і аналізу з геопросторовими даними, створення картографічних вебдодатків та карт. На цей курс зареєструвалося понад 200 слухачів переважно вчителів шкіл, що свідчить про великий інтерес освітян до сучасних веб-платформ. Оскільки для шкіл України

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

програмне забезпечення (ArcGIS for Schools Bundle) є у вільному доступі, то ж надалі зростатиме рівень обізнаності школярів у ГІС і відповідно в майбутньому їхню потребу у глибших знаннях у вищих навчальних закладах.

На якість освіти має шкідливий вплив непевна географічна інформація, яка отримується через пошукові системи за запитом [8]. В цьому ракурсі важливо користуватися перевіреними географічними і картографічними джерелами інформації. Також на часі принципова відмова від вебсервісів російського виробництва, такими як Sas.Planet, Яндекс.карты та ін.

Таким чином, метою роботи є аналіз можливостей та перспектив застосування веб-платформи ArcGIS Online в освітньому процесі.

ArcGIS Online є хмарним сервісом, який через Living Atlas надає доступ до різноманітного геопросторового вмісту (наборів даних, карт, програм, додатків, шарів даних тощо). Його функції умовно можна поділити на два блоки. Перший блок стосується основ дослідження та використання вмісту та роботи з Map Viewer, Map Viewer Classic, Scene Viewer. Другий блок – створення власного вмісту користувачами та керування ним: компонування карт, сцен, програм, блокнотів, виконання аналізу, керування даними, створення груп. Ознайомитися із колекцією векторних і растрових даних, доступних на Living Atlas можна за покликанням <http://livingatlas.arcgis.com/en/browse/>.

ArcGIS Online містить стандартні прості і функціональні додатки, частина з яких вже має україномовний інтерфейс. Також є можливість самому створювати різноманітні додатки для візуалізації та аналізу [17].

Для підготовки навчальних матеріалів, що матимуть вигляд вебсайту, зручним є додаток ArcGIS StoryMaps [18]. У ньому для навчальних історій можна використовувати карти, фото, відео і текст. Додаток Dashboards [21] є зручним для представлення інтерактивних даних. Додаток Instant Apps [24] – вебкартографічний додаток, який дозволяє представляти дані у зручному для споживача форматі. Містить шаблони, які мають різноманітне призначення, наприклад, перегляд карти або сцени, порівняння ресурсів, формування маршрутів, вивчення галереї ресурсів або пошук будь-яких об'єктів поблизу тощо. Survey 123 [31] – це додаток до ArcGIS Online, який дає змогу збирати дані в польових умовах на смартфоні та миттєво переглядати результати на карті. Відтак є відмінним продуктом для польових досліджень.

World Imagery Wayback [32] – це цифровий архів різночасових супутникових та аерознімків надвисокої роздільної здатності (1 м на піксель) для більшої частини світу, а також нижчої роздільної здатності планетного охоплення. Усі версії опублікованих світових знімків (від 20 лютого 2014 р.) можна переглянути в ArcGIS Online в групі Wayback Imagery. Додаток дає можливість створювати та зберігати анімації з різночасовими знімками, завантажувати їх та опрацьовувати в інших додатках.

Для дистанційних досліджень з використанням космічних знімків зручними є браузері Landsat Explorer [26] та Sentinel-2 Land Cover Explorer [30].

Щоб користуватися безоплатною версією ArcGIS Online необхідно створити публічний обліковий запис (Create an ArcGIS Public Account). Це можна зробити за покликанням: https://www.arcgis.com/sharing/rest/oauth2/signup?client_id=arcgisonline&redirect_uri=http://www.arcgis.com&response_type=token. На жаль, публічний обліковий запис ArcGIS Online надає обмежені можливості для використання. Зокрема, наразі не має можливості відображати растрові формати геоданих користувачів [2], а лише завантажувати їх для зберігання та обміну з іншими користувачами.

ESRI пропонує ліцензію ArcGIS Online разом з ArcGIS Pro. Для вищих навчальних закладів така ліцензія дає можливість приєднати 50 користувачів. ArcGIS Online підтримує такі браузері: Google Chrome версії 107 і новішої, Microsoft Edge версії 107 і пізніших, Mozilla Firefox версії 109 і новішої, Mozilla Firefox версії 102 (ESR), Safari версії 15 і новішої (<https://doc.arcgis.com/en/arcgis-online/reference/browsers.htm>).

Esri Ukraine [23] від 2012 р. має статус міжнародного дистриб'ютора Інституту досліджень систем навколишнього середовища Esri на території України. В них можна отримати консультацію стосовно умов використання програмного забезпечення від Esri в навчальних закладах. Як зазначалося вище, для шкіл України програмне забезпечення (ArcGIS for Schools Bundle) є у вільному доступі.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Холошин І. В., Бондаренко О. В., Ганчук О. В. та ін. [25] виділяють такі основні принципи використання ArcGIS Online у навчальному процесі майбутніх вчителів географії: міжпредметної інтеграції; поступовості та перспективності вивчення хмарних ГІС технологій; індивідуалізації навчання; комунікабельності; дистанційного навчання; локального вивчення території та дослідницької компетентності. Автори наголошують, що інтеграція хмарних ГІС у навчальний процес має базуватися на чіткій педагогічній стратегії. Подібно, до традиційних карт, ArcGIS Online є тристороннім інструментом навчання: засобом наочності, об'єктом дослідження та джерелом знань.

Основні переваги ArcGIS Online: ознайомлення з основами ГІС без встановлення спеціального програмного забезпечення; доступ до найновіших статистичних даних, які можна легко візуалізувати; освоєння навичок веб-картографування, створення інтерактивних карт; підготовка демонстраційних матеріалів у вигляді вебсайтів, які можна легко поєднати з системою Moodle.

Вважаємо, що впровадження ArcGIS Online у навчальний процес у школах та вищих навчальних закладах – це вагомий крок в природничій освіті, адже водночас вивчається ГІС, освоюються навички вебкартографування та здобуваються знання про Землю.

Зважаючи на велику тематичну різноманітність даних в ArcGIS Online його можна використовувати не лише для викладання дисциплін по ГІС і ДЗЗ, а й для метеорології, кліматології, гідрології, геоecології, географії населення, охорони природи, альтернативної енергетики та багатьох інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас України. Пілотний проект електронної версії Національного атласу України. Інститут географії НАН України. ТОВ «Інтелектуальні системи ГЕО». К., 2000.
2. Ачасов А. Б., Селіверстов О. Ю., Кот А. Г., Клещ А. А., Мельник Д. О. До питання створення відкритої екологічної геоінформаційної системи. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2022. Вип. 38. С. 97–105.
3. Барладін О. В. Проблеми створення та впровадження CD-атласів по географії для середньої і вищої школи. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2004. Вип. 4. С. 28–33.
4. Бережний В. А., Костріков С. В., Сегіда К. Ю. ГІС: перспективи університетського навчального процесу в річищі інформатизації географічної освіти. *Проблеми сучасної освіти*. 2013. Вип. 4. С. 45–54.
5. Бубир Н. О. Картографічне забезпечення безперервної географічної освіти засобами геоінформаційних технологій. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2007. Вип. 7. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbgo_2007_7_14
6. ЕкоПростір. Каразінський навчально-науковий інститут екології. Портал геоданих. URL: <https://institute-of-environmental-sciences-data-portal-carto-lab.hub.arcgis.com/>
7. Збірник наукових статей «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії». URL: <https://goik.univer.kharkov.ua/ua/>
8. Зеленська Л. І. Негативні сторони використання Інтернету в географічній освіті. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2007. Вип. 7. С. 84–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbgo_2007_7_24
9. Мамонов К. А. Застосування веб геоінформаційних систем для розподілу та використання земель. *Комунальне господарство міст. Серія: Технічні науки та архітектура*. 2016. Вип. 132. С. 132–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2016_132_24
10. Національний атлас України. URL: https://atlas.igu.org.ua/maps_elektron.html
11. Остроух В. І. Науково-методичні основи створення навчальних атласів на основі ГІС-технологій (на прикладі атласу для 8–9 класів): автореф. дис. ... канд. геоф. наук / Київ. націон. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2002. 20 с.
12. Робочий зошит з основ дистанційного зондування Землі. Ч. 1. Історія та практичне застосування / С. М. Бабійчук, Л. Я. Юрків, О. В. Томченко та ін. 2-ге вид., доповн. і переробл. К.: Націон. центр «Мала академія наук України», 2023. 152 с.
13. Світличний О. О., Плотницький С. В. Основи геоінформатики: навч. посібн. / за заг. ред. О. О. Світличного. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 295 с.
14. Удовиченко В. В. Специфікація застосування інструментарію ArcGIS Online у ландшафтному плануванні. *Перспективи впровадження ГІС-технологій у прикладні дослідження*: зб. наук. праць. К.: 2020. С. 55–58.
15. Холошин І. В. Педагогічна геоінформатика. Ч. 3. Геоінформаційні системи : навч. посібн. Кривий Ріг: Видавець ФО-П Чернявський Д. О., 2016. 175 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

16. ArcGIS Desktop. URL: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-desktop/overview>
17. ArcGIS Online. Посібник з імплементації. Основні задачі та практичні рекомендації з налаштування ArcGIS Online. Esri. URL: <https://www.esri.com/content/dam/esrisites/uk-ua/media/pdf/implementation-guides/implement-arcgis-online.pdf>
18. ArcGIS StoryMaps. URL: <https://storymaps.arcgis.com/stories>
19. Ber V., Brovelli M. A., Li S. Review of Web Mapping: Eras, Trends and Directions. *International Journal of Geo-Information*. 2017. Vol. 6. № 10. P. 317. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijgi6100317>
20. Carter J. C. 2019. Introduction to Human Geography Using ArcGIS Online. Redlands (CA): ESRI Press. 427 pp. DOI: <https://doi.org/10.7358/gn-2020-001-laza>
21. Dashboards. URL: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-dashboards/overview>
22. Environmental Systems Research Institute. ArcGIS Pro. 2017. URL: <http://pro.arcgis.com>
23. ESRI. Ukraine. URL: <https://esri.ua/sarticle.php?id=4>
24. Instant Apps. URL: <https://www.esri.com/arcgis-blog/products/arcgis-online/mapping/introducing-arcgis-instant-apps/>
25. Kholoshyn I., Bondarenko O., Hanchuk O., Shmeltser E. Cloud ArcGIS Online as an innovative tool for developing geoinformation competence with future geography teachers. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2019. Вип. 52. С. 184–196. DOI : <https://doi.org/10.31812/pedag.v52i0.3801>
26. Landsat Explorer. URL: <http://livingatlas2.arcgis.com/landsatexplorer/>
27. OpenStreetMap. URL: <http://www.openstreetmap.org/>
28. Phantuwongraj S.; Chenrai P.; Assawincharoenkij T. Pilot Study Using ArcGIS Online to Enhance Students' Learning Experience in Fieldwork. *Geosciences*. 2021. Vol. 11. P. 357. URL: <https://doi.org/10.3390/geosciences11090357>
29. QGIS. Вільна географічна інформаційна система з відкритим кодом. URL: <https://qgis.org/uk/site/index.html#>
30. Sentinel-2 Land Cover Explorer. URL: <https://livingatlas.arcgis.com/landcoverexplorer/>
31. Survey 123. URL: <https://survey123.arcgis.com/surveys>
32. World Imagery Wayback. URL: <https://livingatlas.arcgis.com/wayback/>

* * *

УДК 378.4.02.016:911.3

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ НАСЕЛЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ірина Гудзеляк

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розкрито сутність дослідницького методу навчання у закладах вищої освіти. Висвітлено авторський підхід до організації дослідницької роботи студентів у вивченні освітньої дисципліни «Географія населення» студентами географічного факультету бакалаврського рівня освіти. Показано можливість інтеграції індивідуального навчально-дослідного завдання та лабораторної роботи. Наголошено на необхідності їхнього поєднання з теоретичним курсом з дотриманням принципу послідовності навчання. Зазначено переваги симбіозу самостійної роботи студентів та аудиторних форм навчання.

Ключові слова: дослідницький метод, географія населення, навчання, індивідуальне навчально-дослідне завдання, лабораторна робота, самостійна робота.

RESEARCH METHOD OF STUDYING POPULATION GEOGRAPHY IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Iryna Hudzelyak

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The essence of the research method of teaching in higher education institutions is revealed. The author's approach to the organization of research work of students in the study of the educational discipline «Population Geography» by students of the Faculty of Geography at the bachelor's level of education is highlighted. The possibility of integration of an individual educational and research task and laboratory work is shown. The need to combine them with a theoretical course in compliance with the principle of the sequence of education is

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

emphasized. The advantages of the symbiosis of students' independent work and classroom forms of education are indicated.

Keywords: research method, population geography, education, individual educational and research task, laboratory work, independent work.

Швидкі суспільні трансформації, технологічний прогрес, відкритий доступ до первинних інформаційних ресурсів та можливість неформального навчання здобувачів вимагають від викладачів закладів вищої освіти відходити від традиційних методик викладання та організовувати навчальний процес, поєднуючи різноманітні, у тім числі інноваційні методи.

В сучасних умовах велике значення для активізації пізнавальної діяльності та посилення самостійності у здобутті знань набуває дослідницький метод навчання. Його застосування має певні особливості у викладанні різних навчальних курсів. Особливо важливим дослідницький метод виявився у суспільно-географічних дисциплінах, зокрема в тих навчальних курсах, зміст яких великою мірою базується на емпіричному матеріалі, а сформульовані авторитетними ученими закономірності просторового розвитку суспільства та його підсистем потребують конкретних прикладів та актуальної аргументації.

Багаторічна практика викладання навчальної дисципліни «Географія населення» для студентів третього курсу географічного факультету, які навчаються за спеціальностями «Географія» та «Середня освіта (географія)» бакалаврського рівня освіти, дозволила сформувати авторський досвід та певні методичні напрацювання. Їхнє висвітлення є *метою* цієї роботи.

Успішне набуття знань і навиків студентами у вивченні освітнього компонента великою мірою, окрім особистісних мотивацій, залежить від вдалої організації навчального процесу, зокрема й вибору викладачем методів навчання.

Метод навчання – це спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача та студентів, спрямований на засвоєння знань, формування умінь і навичок, розвиток професійних та інтелектуальних здібностей студентів як майбутніх спеціалістів [3, с. 9]. Головними ознаками методу є: джерела знань, характер навчально-пізнавальної діяльності студентів; дидактичні цілі і завдання; характер діяльності викладача і студентів; логічні операції засвоєння знань; рівень активності студентів.

Залежно від пізнавальної активності та самостійності студентів виокремлюють пояснювально-ілюстративний (або інформаційно-рецептивний, що найчастіше втілюється у формі лекцій), репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький методи [1]. Кожен з них реалізується в словесній, наочній і практичній формах.

Дослідницький метод полягає у творчому застосуванні знань, оволодінні методами наукового пізнання, формуванні досвіду самостійного наукового пошуку. У закладах вищої освіти він найчастіше застосовується в формі виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ). Дослідницький метод базується на таких головних принципах: науковості, практичної спрямованості та оптимальної достатності, системності, послідовності, автономності [2].

Вивчення дисципліни «Географія населення», що є обов'язковим компонентом циклу професійної та практичної підготовки, передбачає формування загальних і фахових компетентностей, визначених Стандартом [5] та ОПП «Географія» і «Середня освіта (географія)», за якими ведеться підготовка бакалаврів у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Це – здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність працювати автономно; здатність аналізувати закономірності формування та геопросторову організацію суспільства та підсистем різного рівня; здатність аналізувати геопросторову організацію природи, населення та економічної сфери України та країн світу; здатність застосовувати математичні і статистичні методи для вивчення суспільства та його підсистем.

Набуття відповідних компетентностей неможливе без формування умінь, якими є знання, що включені у певну діяльність, а також готовність свідомо, розумно і самостійно виконувати професійну діяльність. Окрім опанування теоретичного матеріалу, саме індивідуальна навчально-дослідна робота студентів дозволяє виробити вміння геопросторового аналізу демографічного розвитку, економічної активності населення, розселення та урбанізаційних процесів, міграції, етно-релігійної структури.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

В курсі «Географія населення» студенти виконують ІНДЗ на тему «Комплексна суспільно-географічна характеристика населення країни». Це забезпечує ефективне формування умінь студентів: самостійний пошук первинної статистичної інформації про населення країни, робота з науковими і картографічними джерелами, аналітичними звітами, опрацювання матеріалу, обчислення середніх величин, коефіцієнтів, створення картографічних моделей, графічна візуалізація даних, формулювання узагальнень і висновків.

Пропонується такий план суспільно-географічного дослідження населення країни:

1. Аналіз динаміки кількості населення.
2. Вікова та статевая структура населення.
3. Просторові відмінності природного руху (народжуваність, смертність, тип відтворення, процеси шлюбності, типи сімей).
4. Суспільно-географічні аспекти формування і використання працересурсного потенціалу.
5. Розміщення населення по території країни.
6. Географія урбанізаційних процесів.
7. Міграції населення: види, причини, напрями, вплив на соціально-економічний розвиток та етнокультурну безпеку держави.
8. Етнічна та релігійна структура.
9. Рівень і якість життя населення: просторові відмінності.

ІНДЗ з «Географії населення» інтегровано у завдання лабораторних робіт, їх є всього вісім згідно навчального плану. На першому занятті студенти самостійно обирають об'єкт дослідження (країну) і під керівництвом викладача формують список джерел інформації. Спочатку це покликання на національні статистичні служби та глобальні бази даних. Згодом упродовж семестру цей перелік доповнюється студентами самостійно.

Тематика наступних лабораторних робіт відповідає логіці комплексного суспільно-географічного дослідження населення та змістовно пов'язана з теоретичною, лекційною частиною навчального курсу. Типові завдання лабораторних робіт (однакових за змістом, які виконують усі студенти) стосуються глобального і регіонального рівня дослідження. І лише одне-три завдання індивідуального типу – досліджуваної країни. Такий синтез двох типів завдань дозволяє студентам самостійно виявляти особливі риси демографічної ситуації, міграції, урбанізаційних процесів, зайнятості населення країни, порівнювати з середньорегіональними та середньосвітовими показниками, а також з аналогічними індикаторами по інших країнах світу.

Вагомою перевагою такої організації навчального процесу є регулярна презентація індивідуальних результатів роботи перед аудиторією. Таким чином ІНДЗ стає предметом колективного обговорення, де кожен студент має можливість стати учасником дискусії стосовно чинників розвитку і функціонування населення в окремих країнах на основі достовірної статистики та інших наукових джерел. Це дозволяє оцінити не лише самостійну індивідуальну роботу студента, але і здатність брати участь в колективному розгляді результатів дослідження, уміння вести дискусію з аргументацією своїх тверджень, оцінювати ймовірні тенденції розвитку населення на перспективу.

Дослідницький метод навчання в курсі «Географія населення» застосовується у формі симбіозу лабораторних та самостійної роботи студента. Остання головно полягає у виконанні індивідуального навчально-дослідного завдання за планом, етапи виконання якого інтегровані з типовими завданнями лабораторних робіт, а також синхронізовані з вивченням теоретичних тем у рамках лекційного курсу. Досвід застосування такого підходу показує його великі переваги. Це формування умінь: автономної роботи з базами даних про населення, узагальнення інформації, можливість проводити порівняння з середньорегіональними та середньосвітовими показниками, формулювати висновки, публічно презентувати результати дослідження, колективно співпрацювати в обговоренні результатів дослідження, вести предметну дискусію по проблемних питаннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна методика навчання географії: підручник / О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. П. Вішні-кіна. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
2. Зварич І. Принципи викладання навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах України і США. *Молодь і ринок*. 2010. №6 (65). С. 45- 51.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

3. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посібн. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
4. Касіяник І. П., Мисько В. З. Методика навчання географії (теоретичний аспект). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня "Рута"», 2017. 214 с.
5. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 10 Природничі науки, спеціальність 106 Географія. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/07/10/106_Heohrafiya-bakalavry-1.pdf

* * *

УДК 378.02.16:[911:33]

**ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА:
СУЧАСНІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ І ДИДАКТИЧНІ ВИКЛИКИ**

Ольга Мамчур, Ірина Ванда

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розглянуто сучасні науково-методичні і дидактичні виклики викладання навчального курсу «Географія світового господарства» для студентів-бакалаврів на географічних факультетах. Висвітлено тенденції розвитку географії світового господарства як наукового напрямку, що входить до системи суспільно-географічних наук, та дидактичні виклики навчальної дисципліни. Важливим для викладання навчальної дисципліни у вищій школі є відображення сучасних тенденцій поняттєво-термінологічного апарату географії світового господарства в часи віртуалізації економіки, посилення ролі економіки знань, впровадження технологічних інновацій; методики навчання з активним впровадженням компетентісного і діяльнісного підходів викладання географії в 9–11 класах; посилення україноцентричного підходу та популяризація суспільної географії та її просвітницької функції серед інших дисциплін. У статті акцентовано увагу на особливостях методичної роботи вчителя із оновлення інформаційних матеріалів, картографічних та ін.

Ключові слова: географія світового господарства, навчальна програма, освітня програма, науково-методичні основи, методи навчання.

**GEOGRAPHY OF THE WORLD ECONOMY:
MODERN SCIENTIFIC-METHODICAL AND DIDACTIC CHALLENGES**

Olha Mamchur, Iryna Vanda

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article presents modern scientific-methodical and didactic challenges of the educational course «Geography of the World Economy» for bachelor students at the faculties of Geography. The trends in the development of the Geography of the World Economy as a scientific direction, which is part of the system of human-geographical sciences, and the didactic tasks of the educational discipline. For the teaching of the academic discipline in higher education, it is important to reflect the current trends in the development of the conceptual and terminological apparatus of Geography of the World Economy in the era of virtualization of the economy, the strengthening of the role of the knowledge economy, and the introduction of technological innovations; teaching method with active implementation of competence and activity approaches to teaching geography in grades 9-11; strengthening the Ukrainian-centric approach and popularizing of Human Geography and its educational function among other disciplines. The article examines the peculiarities of the teacher's methodical work on updating informational, cartographic, etc. materials.

Keywords: Geography of the World Economy, curriculum, educational program, scientific and methodical foundations, teaching methods.

Географія світового господарства – науковий напрямок суспільної географії (глобального просторового рівня) і навчальна дисципліна, що викладається для студентів освітнього рівня «бакалавр», які навчаються на географічних факультетах (зокрема, за освітньою програмою 014.07 Середня освіта (Географія)). Зміст і структура навчальної дисципліни визначається особливостями світового господарства як феномену, його науковими дослідженнями, а також роллю

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

тематичних розділів щодо географії світового господарства у навчальних програмах (профільного і стандартного рівня) загальної середньої освіти. Така тематика представлена переважно у 9 класі («Україна і світове господарство») та 11 класі «Географічний простір Землі» шкільної програми.

Специфіка цієї навчальної дисципліни – це динамічність і постійна актуалізація відповідно до сучасних тенденцій розвитку просторових тенденцій світового господарства як складної суспільно-географічної системи глобального рівня, просте із чіткими регіональними, субрегіональними і національними відмінностями розвитку. Це вимагає від майбутнього педагога особливих навиків самовдосконалення, оновлення знань і методичних підходів до організації навчання, викладання відповідних тем із шкільної програми.

Мета наукової статті є виявлення науково-методичних та дидактичних викликів у процесі викладання навчальної дисципліни «Географія світового господарства» при підготовці бакалаврів-географів, особливо за освітньою програмою «Середня освіта (Географія)». Мета статті реалізується завдяки аналізу головних науково-методичних особливостей і проблемних питань при формуванні змісту навчальних матеріалів, підбору сучасних наукових теорій та методик для викладання дисциплін майбутніми педагогами-географами у середній школі, а також аналізу сучасних дидактичних викликів при формуванні шкільних навчальних програм.

Об'єктом навчальної дисципліни є світове господарство, предметом – геопросторова організація світового господарства. До початкових теоретичних викликів при викладанні курсу є визначення поняття є визначення поняття світового господарства, яке трактується за різними підходами. Вважаємо, що світове господарство – це система національних економік, соціально-економічних регіонів, вузлів та центрів, видів діяльності та інших суб'єктів економічної сфери, пов'язаних просторовими економічними, соціальними, комунікаційними та інформаційними зв'язками на основі міжнародного поділу й інтеграції праці [8].

Огляд місця «Географії світового господарства» у загальній середній і вищій фаховій освіті при підготовці вчителів географії показує потенціал вдосконалення структури навчального плану. На сьогодні у плані підготовки бакалаврів змістово найбільш близькими є «Економічна та соціальна географія України» (8 семестр), «Географія світового господарства» (6 семестр) [9], «Географія глобальних проблем людства» (5 семестр). Дидактична мета навчального курсу реалізується через здобуття студентами навчальних компетентностей й навиків – гнучких (*soft skills*) і ключових професійних (*hard skills*) [11].

Наукові основи і методика географії світового господарства формується на базі: вчення про суспільно-географічне положення, про географічний поділ праці та інтеграцію праці, про суспільно-географічні комплекси та системи, про територіальну (геопросторову) організацію суспільства; теорій розміщення господарства; центральних місць, галузевої і територіальної структури господарства, полюсів зростання, промислових кластерів, теорія технологічних циклів, теорія світового господарства, теорія територіальних виробничих комплексів, теорія територіальних соціально-економічних систем, концепцій світового господарства (центр-периферійного розвитку, глобальної дивергенції/конвергенції); теорій суміжних наук – світової економіки, екології, логістики, соціології та ін.; теорій конвергентних наук – геоглобалістики, геоekonomіки, геополітики; загальнонаукові напрямки – вчення про природокористування, сталий (збалансований) розвиток суспільства (тут система географічних знань представлена за [3]).

Основою будь-яких наукових знань є поняття і категорії науки. На сьогодні існує потреба актуалізації поняттєво-термінологічного апарату з географії світового господарства на базі конвергентних наук і міждисциплінарних наукових напрямків, особливо враховуючи розвиток економіки знань, цифровізації і технологічних інновацій виробництва і надання послуг тощо. До прикладу, існує потреба більш активного використання понять, запозичених із глобалістики – світові міста, транснаціоналізація; логістики – хаби (хаби), ланцюги вартості, контейнеризація транспорту, логістичні системи [10, с. 259–272].

Серед новітніх тенденцій слід враховувати, на думку проф. Олега Шаблія, процес «віртуалізації суспільства», зокрема економіки та її підсистем (кластерів). Поряд з реальними і концептуальними об'єктами суспільної географії необхідно активно вивчати віртуальні об'єкти (віртуальне поселення, район, комплекс тощо). У зв'язку з цим варто переглянути поняттєво-термінологічний, категоріальний та концептуальний апарат у контексті його віртуалізації [13]. Рисами

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

віртуального світового господарства є зростання значення технологій, виробництва знань та інформації; прямі відносини виробника та споживача; функціонування віртуальних грошей, ринків (зокрема, «інтернету речей») тощо.

Системи наукових категорій і понять зручно представляти у вигляді графічних схем, чи методом ментальних карт, втім числі із застосування штучного інтелекту, що варто поєднувати із картографічними матеріалами атласів та навчальних підручників. Нині бракує ґрунтовних, науково вивірених довідників, словників, енциклопедій для школярів і студентів, що містять новітні поняття щодо світового господарства.

Розглядаючи дидактичні особливості формування шкільних навчальних програм, зазначимо, що теми з географії світового господарства у курсі шкільної географії представлені відповідно до принципу наступності: у 9 класі вивчається «Географія. Україна і світове господарство» (загальний обсяг 52 год. у навчальній програмі рівня «стандарт»), в 10 класі – «Географія. Країни і регіони», в 11 класі – «Географічний простір Землі» (35 год.). Головною метою вивчення географії у 9 класі є «формування знань про тенденції розвитку національного та світового господарства й визначення місця України в сучасному світі» [5]. Провідним принципом побудови змісту географії у 9 класі є інтеграція, яка реалізується через поєднання суспільно-географічних складових під час вивчення особливостей розвитку та розміщення господарства у світі, Україні та своєму регіоні [5, 8]. Потенційно складно поєднати одночасне навчання (вивчення учнями) трьох просторових рівнів – глобального, національного і регіонального.

Така дидактична особливість при викладанні дисципліни для студентів спеціальності «Середня освіта (Географія)» враховує україноцентричний підхід. У кожній темі, лекції чи практично-семінарському занятті наводяться коротка характеристика, інформаційні дані про місце України. Безперечно, ґрунтовнішу підготовку щодо цих питань отримують майбутні вчителі географії в межах дисципліни «Економічна і соціальна географія України» (нормативний курс обсягом 64 год., який забезпечує базові знання та вміння з географії України, і вивчається у 8-му семестрі).

Розгляд географії світового господарства організовано за секторальним підходом (первинний, вторинний, третинний сектор), з розподілом за напрямками діяльності. Для зручності майбутніх вчителів ми дотримали такого структурування. Зміст навчального матеріалу по темах пропонується викладати загалом трьома блоками: 1) особливості виду діяльності (галузі, виробництва), з увагою до її складу, технологій, чинників розміщення; 2) риси глобального просторового рівня; 3) особливості географії в Україні. Порядок викладу матеріалу між другим і третім блоком варіюється за темами. Огляд шкільних підручників засвідчив використання авторськими колективами відмінних підходів: розгляд національного рівня перед глобальним [7] і навпаки [2]. Структура змісту навчального матеріалу (за програмою, і навчальними підручниками) свідчить, що 70 % часу (36 год.) у 9 класі виділено на вивчення первинного, вторинного і третинного секторів економіки, з них на кожен з блоків припадає приблизно третина часу.

Вузьким місцем підготовки студентів-бакалаврів спеціальності «Середня освіта (Географія)» є відсутність у навчальному плані дисциплін з вивчення технологічних процесів виробництва продукції та надання послуг (наприклад, «Техніко-економічні основи виробництва», «Територіально-виробничі комплекси» тощо). Окремі питання (наприклад, компонентна структур господарства, чинники розміщення, умови і ресурси) вивчаються студентами в межах «Загальної суспільної географії» (нормативна дисципліна циклу професійної і практичної підготовки). Відтак, існує потреба актуалізації і поглиблення знань майбутніх вчителів географії про техніку, технології, виробництво, техніко-, технологіко-економічні основи й інноваційні центри розвитку галузевих і міжгалузевих промислових комплексів.

У 11 класі теми з географії світового господарства мають відносно меншу кількість годин. Зважаючи на підсумкове спрямування курсу «Географічний простір Землі», який розкриває сутність географічної науки в цілому, завдання формування в учнів чітких уявлень про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу з метою забезпечення сталого розвитку є непростими для реалізації вчителем. На вивчення загальних суспільно-географічних закономірностей рекомендовано 8 год., з яких половина – на тему «Глобальна економіка». Огляд змісту навчального матеріалу (як за навчальною програмою [4], так і підручниками [1, 6, 12]) виявив потенційне вузьке місце для вчителів та учнів: володіння сучасними поняттєво-термінологічними системами.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Відзначимо незлагодженість наукової термінології, зокрема використання як синонімів таких термінів «світова система», «світове господарство», «світова економіка» у 9 класі; «глобальна економіка» в 11 класі. Додатково ускладнюється розрізнення цих термінів при використанні допоміжних інформаційних ресурсів, у т. ч. іноземними мовами. При вивченні географії у 11 класі навчальна програма має на меті посилити практичну спрямованість, яка реалізується в ході практичних робіт, аналітичних завдань і досліджень, формування не лише предметних (географічних), а й ключових компетентностей (інформаційно-цифрової, мовної – спілкування рідною й іноземними мовами, соціальної і громадянської, підприємницької, екологічної грамотності тощо). У англomовному науковому дискурсі використовують поняття *World economy* для позначення і світового господарства, і світової економіки, також *Global economy*. Окремі наукові школи впроваджують термін *Earth economy* (проф. П. ван Бергейк, Університет Еразма Роттердамського, Нідерланди).

Проблемним питанням при вивченні географії світового господарства у школі є володіння і активне використання понять і категорій, що походять із економічної науки. Суспільна географія має тісні взаємозв'язки з економікою (зокрема, генетичні, організаційні). Навчальний план загальної середньої освіти розглядає фінансову і підприємницьку грамотність як наскрізну змістовну лінію. Економіка як предмет представлена лише у 10–11 класах з економічним профілем навчання, яких є дуже мало в Україні. Таким чином, переважна більшість здобувачів середньої освіти опановує економічну термінологію, необхідну для розуміння суті, чинників, геопросторової організації світового господарства переважно на уроках географії. Зважаючи на такі особливості, у структурі дисципліни «Географія світового господарства» велика увага приділяється формуванню теоретичних, зокрема термінологічних, знань студентів, навиків розгортання понять.

Світове господарство є надзвичайно динамічним явищем, зокрема завдяки впливу таких чинників, як людський капітал, технологічний, фінансово-інвестиційний, гео економічний й геополітичний чинники. Достатньо інерційними є просторові закономірності, спричинені впливом переважно природних чинників. Таким чином, зростає важливість використання найновіших кількісних даних для формулювання емпіричних закономірностей світового господарства, й посилення дослідницької діяльності учнів.

Для суспільної географії, яка досліджує і характеризує просторову організацію суспільства, зокрема на глобальному рівні, особливо важливу роль мають просторово-часові бази даних, власниками і розпорядниками яких часто є міжнародні організації чи аналітичні інституції. Використання інформаційних баз даних зумовлено: великий масив кількісної інформації, з різних сфер суспільного життя; розроблена чітка методична основа формування індикаторів; значний часовий проміжок даних, що дозволяє застосовувати принцип динамізму при дослідженні і навчанні, формулювати ретроспективні особливості, а також прогнози; порівнюваність даних для різних країн, регіонів і світу; можливості оперування даними (вибірка, формат представлення матеріалів). Відзначимо високу надійність баз даних, використання індикаторів іншими інституціями. При викладанні «Географії світового господарства» ми апробували і рекомендували студентам для подальшого використання у професійній діяльності бази даних Світового банку, ЮНКТАД, ФАО, ПРООН та ін. [9, 10]. Такий інструментарій, окрім базових підручників та атласів, дозволяє ретельно підготуватись студентам до педагогічних практик, навчитись розробляти завдання проектів та індивідуальних завдань для учнів.

У сучасних умовах методика географії світового господарства як науки, так й освітньої дисципліни зіштовхнулася з рядом науково-методичних і дидактичних викликів:

- ✓ вдосконалення поняттєво-термінологічного апарату географії світового господарства на базі новітніх тенденцій розвитку наук – економічної географії, економіки, екології, логістики, глобалістики, регіоналістики;
- ✓ змістові акценти на формуванні економіки знань, інноваційних осередків, ролі освіти, розвитку людського капіталу; на технологічному рівні продукції світового господарства та досягненнях четвертої промислової революції, трансформації сфери послуг, формування нових форм територіальної організації економічної сфери; на практичному використанні і капіталізації знань;
- ✓ застосування україноцентричного підходу до географії світового господарства, що полягає у висвітленні економічних зв'язків країн з Україною. Варто застосовувати порівняльно-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

географічний аналіз окремих показників з показниками України, висвітлювати стосунок до актуальних подій в Україні. Це сприяє формуванню почуття патріотизму в студентів, поваги до представників інших націй, їхніх досягнень;

- ✓ популяризація досліджень з географії світового господарства, зокрема із економіко-географічної глобалістики, регіоналістики, урбаністики та ін., акцент на проектних методах і дослідницькій роботі учнів; загалом, популяризація здійснюється шляхом видання економіко-країнознавчої літератури, виготовлення відеофільмів та інших відеоматеріалів (влогів, подкастів тощо), створення радіо- і телепередач;
- ✓ оптимальний підбір сучасних методичних підходів до вивчення і дослідження світового господарства (серед головних методів – порівняльний, системний, описовий, історичний, картографічний, літературний, статистичний, аналізу, прогнозно-конструктивний, серед новітніх – використання штучного інтелекту). Наприклад, вивчення економіко-географічних особливостей країн завдяки рейтингуванню на основі соціально-економічних показників дозволяє зрозуміти суть та головні суспільно-географічні тенденції розвитку, визначення головних типів соціально-економічних проблем, позиціонування держав поміж собою;
- ✓ використання достовірної географічної інформації (в тім числі, статистичної) із авторитетних джерел, дотримання норм інформаційної безпеки, формування поваги до принципів академічної доброчесності та використання засобів штучного інтелекту – як для формування змісту навчальних занять, так і для створення візуального контенту для занять з географії;
- ✓ доречне використання картографічних й математичних методів у ході суспільно-географічних досліджень (інколи картографічна інформація представлена некоректно у різного роду наукових, публіцистичних виданнях; інколи вона трактується як «інфографіка»);
- ✓ поширення міжпредметних зв'язків поміж навчальними дисциплінами, які викладаються у руслі єдиного напрямку підготовки бакалавр/магістр за освітньою програмою 014.07 Середня освіта (Географія) та 106 Географія й поєднання методик дослідження різних наук [3];
- ✓ посилення міждисциплінарності, зокрема розуміння глобальних економіко-географічних процесів, тенденції екологічного, соціального, політичного розвитку держав, економічних і логістичних центрів світу, конкретних територій, мереж підприємств, наднаціональних утворень, в тім числі міжнародних економічних організацій та ін., завдяки залученню наукових знань і методик із інших наук, окрім суспільної географії, зокрема конвергентних наук – геоекономіки, геополітики;
- ✓ відповідність змісту підручників, посібників, атласів (як довідкових атласів для вчителів, так і шкільних атласів), довідкових (фактично, кількість сучасних словників і довідників є обмеженою, а електронні україномовні енциклопедії – не достатньо) та інших дидактичних матеріалів сучасним тенденціям розвитку світового господарства;
- ✓ дотримання принципів Нової української школи, особливо при підготовці фахівців за освітньою програмою «Середня освіта (Географія)» та сприяння досягненню відповідних компетентностей;
- ✓ створення власне дидактичних практичних завдань при підготовці бакалаврів за освітньою програмою «Середня освіта (Географія)», в тім числі для індивідуального навчання, також формування електронних курсів, систем опитування і оцінювання результатів навчання, підготовки до педагогічних практик;
- ✓ підбір інтерактивних методів під час практичних робіт, семінарських робіт із географії світового господарства в класі, також методів дистанційного і змішаного навчання;
- ✓ сприяння освоєнню учнями гнучких навиків (*soft skills*) та вдосконалення основ географічної грамотності (освіченості) у сфері географії світового господарства.

Сучасні виклики при викладанні географії світового господарства у вищій школі для підготовки бакалаврів-географів пов'язані із: відображенням актуальних тенденцій розвитку географії світового господарства, що стосується системи суспільно-географічної науки, у навчальних програмах з географії у середній школі, з особливою увагою до актуалізації поняттєво-термінологічного апарату; удосконаленням методики навчання, також активним впровадженням компетентнісного і діяльнісного підходів викладання географії в 9–11 класах, також методики індивідуального навчання учнів; посиленням україноцентричного підходу та популяризацією суспільної географії та її ролі у вивченні просторових особливостей світового господарства,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

посилення її просвітницької функції; новими підходами до методичної роботи вчителя із оновлення інформаційних матеріалів, втім числі візуальних, за допомогою різних засобів та застосунків в очному, дистанційному та змішаному форматах навчання географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безуглий В. В., Лисичарова Г. О. Географія (рівень стандарту): підручн. для 11 кл. закл. заг. сер. освіти. К.: Генеза, 2019. 176 с.
2. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Гринюк Т. А., Смаль І. В., Харенко І. М. Географія: підручн. для 9 кл. загально-освіт. навч. закл. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 271 с.
3. Влах М. Р., Котик Л. І. Теорія і методологія географічної науки: навч. посібн. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 334 с.
4. Географія 10–11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти: наказ МОН України від 03.08.2022 р. № 698. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna-programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>
5. Географія 6–9 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти: наказ МОН України від 03.08.2022 р. № 698. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna-programa-2022.geography-6-9.pdf>
6. Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Совенко В. В. Географія (рівень стандарту): підручн. для 11 кл. у закл. заг. сер. освіти. К.: Оріон, 2019. 192 с.
7. Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Совенко В. В. Географія: підручн. для 9 кл. закл. заг. сер. освіти. 2-ге видання, перероблене. К.: УОВЦ «Оріон», 2022. 287 с.
8. Дидактика географії: монографія (електронна версія) / В. М. Самойленко, О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. К.: Ніка-Центр, 2013. 570 с.
9. Кузик С. П., Мамчур О. І., Ванда І. В. Географія світового господарства: навч. посібн. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 312 с.
10. Кузик С. П., Мамчур О. І., Ванда І. В. Науково-методичні основи викладання навчального курсу «Географія світового господарства». *Географія і сучасність*. 2013. Вип. 18 (30). С. 162–170.
11. Освітня програма підготовки бакалавра Львівського національного університету імені Івана Франка за спеціальністю «014 Середня освіта (географія)»: затверджено 08 червня 2022 р. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/academics/bachelor/education-geography>
12. Пестушко В., Уварова Г., Довгань А. Географія (рівень стандарту): підручн. для 11 кл. закл. заг. сер. освіти. К.: Генеза, 2019. 160 с.
13. Шаблій О. І. Нові тенденції геопросторової організації інформаційного суспільства. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матер. міжнарод. наук. конф.: у 3-х т. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Т. 1. С. 25–30.

* * *

УДК 378.4.091-37.014.5:911.3

**«ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ГЕОГРАФІЇ»
ДО АКТУАЛЬНОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ**

Володимир Біланюк, Любов Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Впровадження засад менеджменту освіти в навчальний процес підготовки професіоналів освіти є на часі. «Освітній менеджмент в географії» є нормативним навчальним курсом, який викладається для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньої програми 014.07 Середня освіта (Географія). Означено актуальність викладання навчальної дисципліни у межах освітньої програми. Наголошено на відображенні у її змісті головних тенденцій сучасного розвитку освіти, освітнього менеджменту, географії в Україні та світі. Розкрито зв'язок навчального курсу з іншими нормативними та вибірковими освітніми компонентами освітньої програми. Означено загальні й фахові компетентності, набуття яких забезпечує вивчення навчальної дисципліни. Розкрито програмні результати набуття яких студентами передбачено у рамках курсу «Освітній менеджмент в географії».

Ключові слова: навчальний курс, освітній менеджмент, середня освіта, географія, компетенції, програмні результати навчання.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

«EDUCATIONAL MANAGEMENT IN GEOGRAPHY»:
TO RELEVANCE OF COURSE TEACHING

*Volodymyr Bilanyuk, Liubov Kotyk
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine*

It is time to introduce the principles of education management into the educational process of training education professionals. «Educational Management in Geography» is a normative educational course taught to students of the second (master's) level of higher education of the educational program 014.07 Secondary Education (Geography). The relevance of teaching the academic discipline within the educational program is determined. Emphasis is placed on the reflection in its content of the main trends of the modern development of education, educational management, geography in Ukraine and the world. The connection of the educational course with other normative and selective educational components of the educational program is disclosed. The general and professional competences, the acquisition of which ensures the study of the academic discipline, are defined. The programmatic results of which the students are expected to acquire as part of the course «Educational Management in Geography» have been disclosed.

Keywords: study course, educational management, secondary education, geography, competencies, program learning outcomes.

Освітній процес є динамічним та відповідає запитам суспільства на знання, уміння, навички, якими повинні володіти й компетентності, які мають сформувати здобувачі освіти. Це вимагає від педагогічних працівників і керівництва закладів освіти постійного оновлення навчального процесу із врахуванням сучасних здобутків педагогіки та методики навчання, інновацій в освітній діяльності, наукових здобутків у галузі дослідження, викликів розвитку суспільства тощо. На рівні викладання географії в середній школі цей процес ускладнений впровадженням засад Нової української школи [6], реформуванням програм з вивчення географії у середній і старшій школі, впровадженням інтегрованого курсу «Природничі науки» тощо. На рівні вищої школи він пов'язаний з пошуком прикладної складової географічної науки на ринку праці (нове переосмислення географії) та впровадженням в освітній процес модерних освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів і магістрів розроблених у руслі географії. Усе це вимагає ефективного управління освітньою діяльністю, як загалом так і через призму географічної освіти, зокрема. Тому вивчення засад освітнього менеджменту здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти є на часі.

Сьогодні, освітній менеджмент (*educational management*) це новий напрямок наукових досліджень та водночас практика управління освітнім процесом.

Як практика управління освітньою діяльністю на рівні конкретних закладів освіти (шкіл, коледжів, університетів тощо) освітній менеджмент виник в американському освітньому просторі наприкінці 60-х років ХХ ст. Він став невід'ємною складовою руху з реформування освіти націленого на її демократизацію та впровадження інноваційних практик навчання й викладання. Як напрямок наукових досліджень, освітній менеджмент виокремився наприкінці ХХ ст.: він сформувався на стику педагогіки й менеджменту й став типовим представником конвергентних наукових напрямків постнекласичного етапу розвитку науки [2]. Для останнього характерним є плюралізм думок та керування здоровим глуздом, як вихідним початком наукового пізнання.

На сьогодні немає єдиного підходу до означення освітнього менеджменту. В європейському просторі під менеджментом в освіті розуміють застосування функцій менеджменту в освітній/навчальній діяльності [16]. При цьому зазначають, що менеджмент ґрунтується на інноваціях, які стимулюють ефективнішу працю установ, організацій та забезпечують високу результативність самої освітньої діяльності. Остання, на рівні держави представлена концепцією освіти, що є: «*баченням найбільш структурованого знання, яке засвоюється учасниками освітнього процесу у рамках формальних освітніх інститутів, якими є школи*» [3].

Більшість дослідників при означенні освітнього менеджменту відштовхуються від модерного прикладного трактування базового поняття освіта – наданням учасникам освітнього процесу (учням, студентам, слухачам тощо) низки навчальних досвідів, з метою передачі їм знань,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

цінностей, відношень і навичок та їхнє становлення продуктивними (*productive*) членами суспільства. Відповідно менеджмент освіти розглядають як процес планування, організації, керівництва і контролю за діяльністю установи шляхом використання людських і матеріальних ресурсів таким чином щоб ефективно й результативно виконувати функції викладання, консультаційної та дослідницької праці [17].

Завдання освітнього менеджменту [17]:

- Ø розробка теорій менеджменту, які визначають та описують ролі освітнього менеджера і розвиток його лідерських якостей;
- Ø дослідження освітнього планування на макро- та мікрорівнях;
- Ø напрацювання прикладних рішень з розв'язання проблем освітнього менеджменту у сфері комунікації, управління інформацією, координації праці команди тощо;
- Ø планування навчальних та позанавчальних заходів, навчальних планів за окремими дисциплінами, навчальних календарів функціонування закладу освіти тощо;
- Ø ведення документації освітнього закладу (школи, коледжу і т. д.), оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти (учнів, студентів, аспірантів);
- Ø ефективний розподіл фінансових ресурсів, планування поточних витрат, пошук додаткових фінансових надходжень (гранти, спеціалізовані освітні програми, залучення меценатів) тощо.

В освітньому менеджменті можна виокремити шість головних функцій, які як перекликаються з загальними функціями менеджменту в системі бізнесу так і мають власну індивідуальність сформовану освітньою діяльністю (укладено за: [16–20]):

- Ø формулювання освітніх цілей: освітній менеджер забезпечує щоб цілі освітнього закладу були відомі як здобувачам освіти так і громаді й суспільству. Це дає змогу реалізувати довгострокові освітні цілі системи через короткотермінові цілі навчального закладу;
- Ø отримання необхідних ресурсів для досягнення цілей: освітній менеджер повинен визначити обсяг фінансових, людських, матеріальних ресурсів необхідних для досягнення навчальних цілей;
- Ø організація й координація діяльності навчального закладу: розподіл обов'язків між працівниками (організація діяльності) відповідно до їхньої кваліфікації, досвіду, здібностей. Розподіл обов'язків між працівниками таким чином (координація діяльності), щоб сумісно вони працювали на досягнення мети організації;
- Ø вплив і заохочення людських ресурсів: в освітньому менеджменті людський фактор є визначальний. Освітній менеджер повинен максимально використовувати потенціал працівників при цьому формуючи у них позитивний імідж про місце праці (фінансова винагорода, доступність кар'єрного зростання, стимулювання саморозвитку працівників тощо);
- Ø інтеграція освітньої діяльності у суспільство: зміцнення зв'язків між закладом освіти та громадою, оскільки освітній заклад більшу частину фінансування отримує від громади, громада ж впливає на формування іміджу і престижу закладу освіти;
- Ø оцінка діяльності закладу освіти: оцінка діяльності дає змогу визначити досягнув освітній менеджмент цілей чи ін. Це забезпечує зворотній зв'язок, який використовується для трансформації освітнього менеджменту закладу освіти відповідно до потреб громади.

В Україні проблеми освітнього менеджменту досліджували фахівці економіки й педагогіки через призму як управління освітнім процесом загалом [1, 13, 14], так і діяльності керівника закладу освіти [6], управління закладом освіти [5, 15].

Особливості впровадження освітнього менеджменту у XXI ст.:

- Ø мультикультурне середовище провадження освітнього менеджменту: для різних спільнот притаманна несхожа культура, етика, освітня різноманітність. Загальна мета управління освітою полягає в створенні та підтримці середовища в освітніх закладах, яке сприятиме ефективному викладанню та навчанню [16, 19], але засоби за допомогою яких ця мета досягається різняться залежно від рівня освіти, освітньої культури спільноти тощо;
- Ø незаплановані соціально-економічні зміни прогресивного чи регресивного спрямування (досягнення в освоєнні Близького Космосу / карантин, війна, екстремальні кліматичні виклики тощо);
- Ø технологічні зміни і прогрес цифрових технологій;

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

- Ø необхідність реагування як на глобальні так і на місцеві зміни, шляхом змін у навчальних програмах, педагогічних практиках, практиках оцінювання;
- Ø часовість розробки моделі інноваційного управління змінами в освіті на глобальному, регіональному та локальному рівнях.

Навчальна дисципліна «Освітній менеджмент в географії» викладається для студентів першого курсу денної форми навчання галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти [9]. Вона входить до нормативних навчальних дисциплін циклу загальної підготовки. При її впровадженні в нормативну частину освітньо-професійної програми враховувалися вимоги: «Проекту стандарту вищої освіти України другого (магістерського) рівня, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)» [10], Професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» [11], Професійного стандарту за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» [12].

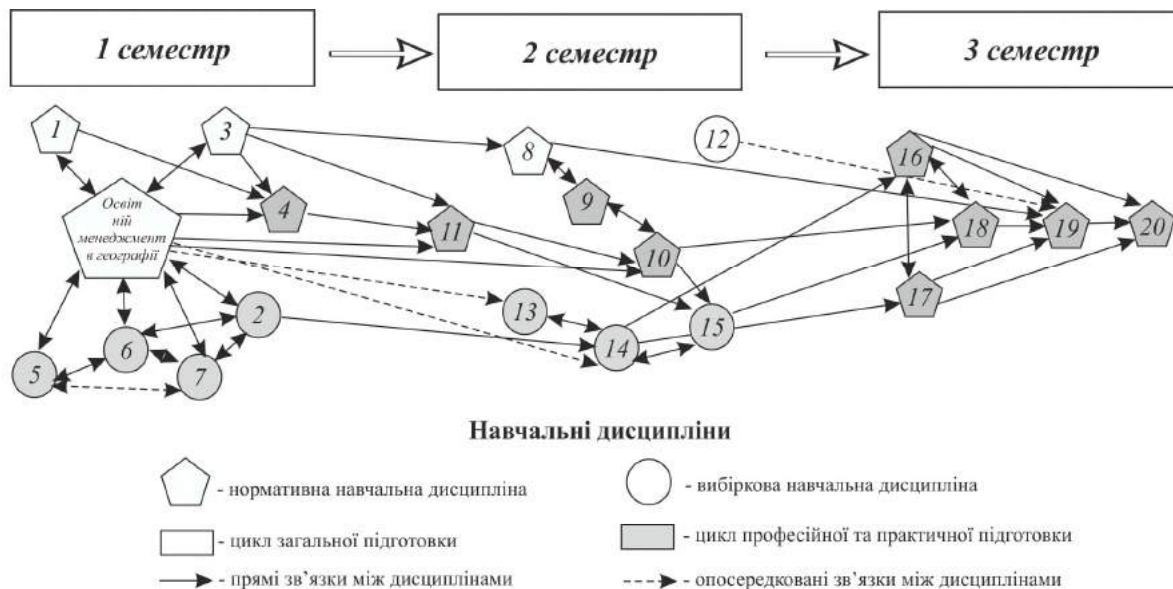
Метою вивчення нормативної навчальної дисципліни «Освітній менеджмент в географії» є ознайомлення студентів з стратегією та тактикою управління закладом освіти, оволодіння прикладними інструментами управлінської діяльності менеджера освіти, загалом, і в сфері географії, зокрема; вироблення практичних умінь та навичок аналізу управлінських ситуацій різного виду.

«Освітній менеджмент в географії», як окрема освітня компонента, займає важливе місце у структурі навчальних дисциплін магістрів-географів (рис. 1). Вона тісно пов'язана з нормативними навчальними дисциплінами циклу загальної («Методика науково-педагогічних досліджень», «Міждисциплінарний підхід у навчанні географії в школі», «Педагогічна майстерність») та професійної і практичної підготовки («Інформаційні технології на заняттях з географії», «Інновації в географічній освіті», «Сучасні проблеми навчання географії України у вищій і середній школі», «Наукова термінологія в географічній освіті», «Позакласна робота з географії», «Курсова робота», «Практика: виробнича», «Практика: педагогічна»), вибірковими навчальними дисциплінами циклу загальної підготовки («Країнознавство»), професійної і практичної підготовки («Проблеми національної і регіональної безпеки України», «Історія географії і географічної освіти в Україні») і блоками вибіркових дисциплін, наприклад блоком «Економічна і соціальна географія» («Актуальні проблеми суспільної географії та їх розкриття в освіті», «Політична географія та геополітика», «Проблеми географії освіти і науки», «Географічне краєзнавство у середній і вищій школі», «Глобальні проблеми людства»).

Вивчення навчальної дисципліни «Освітній менеджмент в географії» забезпечує формування фахових компетентностей майбутніх вчителів географії та керівників закладів освіти [9]:

- Ø здатність використовувати систему наукових знань для організації навчальної діяльності у закладах освіти з урахуванням особливостей самого предмету;
 - Ø здатність планувати та організовувати освітній процес, оформлювати науково-педагогічну документацію, а також уміти формувати та реалізовувати науково-педагогічні дослідження;
 - Ø здатність застосовувати знання про сучасні досягнення у предметних областях, а також застосовувати міждисциплінарні підходи у навчанні географії;
 - Ø здатність застосовувати знання законодавчих нормативів у професійній діяльності;
 - Ø здатність сприяти процесам соціалізації та фахового самовизначення, формувати культуру відповідальності за особистий вибір щодо сфери майбутньої самореалізації.
- Забезпечує дисципліна і формування загальних компетентностей [9]:
- Ø здатність використовувати сформований науковий світогляд в межах безпосередньої предметної діяльності;
 - Ø здатність використовувати міжособистісну комунікацію, зокрема з використанням практичних навичок володіння державною та іноземними мовами у галузі географічної освіти;
 - Ø здатність працювати у команді, особливо під час взаємодії з педагогічним та учнівськими колективами;
 - Ø здатність діяти соціально відповідально з толерантним відношенням у контексті різних ситуацій;
 - Ø здатність застосовувати знання у професійних та побутових практичних ситуаціях;

- Ø здатність працювати у міжнародному контексті;
- Ø здатність мотивувати людей та рухатись до спільної мети;
- Ø здатність адаптуватись до непередбачуваних дій та зосередитись на вирішенні складних завдань;
- Ø здатність формувати особисте бачення професійної поведінки з урахуванням особливостей інтересів оточення чи колективу.

1 - Методика науково-педагогічних досліджень, 2 - Глобальні проблеми людства, 3 - Міждисциплінарний підхід у навчанні географії в школі, 4 - Курсова робота, 5 - Проблеми національної і регіональної безпеки України, 6 - Актуальні проблеми суспільної географії та їх розкриття в освіті, 7 - Політична географія та геополітика, 8 - Педагогічна майстерність, 9 - Інформаційні технології на заняттях з географії, 10 - Інновації в географічній освіті, 11 - Практика: виробнича, 12 - Дисципліна вільного вибору, 13 - Історія географії і географічної освіти в Україні, 14 - Проблеми географії освіти і науки, 15 - Географічне красзнавство у середній і вищій школі, 16 - Сучасні проблеми навчання географії України у вищій і середній школі, 17 - Наукова термінологія в географічній освіті, 18 - Позакласна робота з географії, 19 - Практика: педагогічна, 20 - Кваліфікаційна (магістерська) робота

*Рис. 1. «Освітній менеджмент в географії» у системі освітніх компонентів
ОПП Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти*

Унаслідок вивчення дисципліни студент повинен:
знати:

- Ø головні положення менеджменту, освітнього менеджменту;
- Ø принципи провадження освітнього менеджменту;
- Ø головні етапи провадження освітнього менеджменту;
- Ø нормативно-правові документи, які регламентують освітню діяльність в географії на території України;
- Ø професійні обов'язки керівника закладу освіти;
- Ø тенденції і виклики розвитку географії як науки та навчальної дисципліни;
- Ø засади формальної, неформальної, інформальної освіти в географії;
- Ø принципи розробки типових навчальних програм закладів освіти та означення місця в них географії;
- Ø методи врегулювання конфліктних ситуацій в педагогічному колективі.

вміти:

- Ø планувати та організувати ефективний освітній процес у закладі середньої освіти та прогнозувати його результати;
- Ø оформлювати науково-педагогічну документацію;
- Ø володіти нормами педагогічної етики та дотримуватись педагогічного такту у навчально-виховних ситуаціях;
- Ø формувати комунікаційну стратегію з колегами, учнями та їхніми батьками, а також демонструвати здатність до ділових комунікацій у професійній сфері;

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

- Ø аналізувати та порівнювати національну та закордонну системи середньої освіти, окреслювати перспективи її розвитку під впливом міжнародного досвіду;
- Ø володіти навичками здійснення оцінки та моніторингу різних аспектів освітньої сфери;
- Ø розробляти, вдосконалювати та впроваджувати методи та методики навчання географії;
- Ø укладати SWOT-аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища менеджменту закладу освіти;
- Ø розв'язувати конфліктні ситуації з сфери освітнього менеджменту в закладі освіти;
- Ø сприяти процесам соціалізації та фахового самовизначення;
- Ø формувати культуру відповідальності за особистий вибір щодо сфери майбутньої само-реалізації.

Наскрізним є формування *soft skills* (м'яких навичок) студентів, які мають міжпрофесійний, унікальний характер [4], дозволяють швидко адаптуватися до нових умов, практикувати професійну мобільність, розв'язувати нестандартні життєві й професійні завдання, започатковувати власний бізнес, ініціювати створення стартапів тощо: адаптивність/когнітивна гнучкість; критичне і креативне мислення; управління інформацією і медіаграмотність; уміння формулювати власну думку, приймати рішення та нести відповідальність за них; лідерські здібності (*leadership*); емоційний інтелект; поведінковий патерн; комунікація і робота в групі/команді (*collaboration*); тайм-менеджмент (*team management*); самоорганізація і самомотивація; презентаційні навички (уміння дискутувати, самопрезентація).

Навчальна дисципліна «Освітній менеджмент в географії» займає важливе місце у структурі підготовки магістра з середньої освіти (географії). Вона забезпечує формування загальних і професійних компетентностей націлених на провадження управлінської діяльності у сфері освіти. Подальших досліджень потребують проблеми адаптації випускників магістратури до професійної діяльності у середній школі та використання ними знань і навичок отриманих під час прослуховування навчальної дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винничук О. Т. Педагогічний менеджмент як теорія і практика управління освітнім процесом. URL: http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17173/1/2_Vynnychuk.pdf
2. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 344 с.
3. Гіденс Е. Соціологія: переклад з англ. К., 1999.
4. Книш М., Котик Л. До актуальності викладання курсу «Глобальні проблеми людства». *Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, освітянин*: матер. міжнарод. наук. онлайн-семін. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022.
5. Мармаза О. І. Менеджмент освітньої організації: навч.-метод. посібн. Харків: ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с.
6. Мартинець Л. А. Управлінська діяльність керівника навчального закладу: навч. посібн. Вінниця, 2018. 196 с.
7. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Логвинова М. О. Педагогічний менеджмент: навч.-метод. посібн. Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2019.
8. Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua>
9. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (географія)» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/OPP-014_07-master-2022.pdf
10. Проект стандарту вищої освіти України другого (магістерського) рівня, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti>
11. Професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти», 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh_standartu_keriv.22.09.pdf
12. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», 2020. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf
13. Рибчук А. В., Пурій Г. М. Програма дисципліни «Менеджмент освіти». Дрогобич, 2020. 328 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

14. Тоцька О. Л. Управління розвитком вищої освіти України в Європейському освітньому просторі: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 532 с.
15. Управління закладом освіти: підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С. Г. Немченко та ін. Бердянськ: БДПУ, 2022. 506 с.
16. Ćurić N., Lazarević D., Brzaković P. Education Management in a Sustainable Development Function, 2018. URL: <file:///D:/111/RadRumunija.pdf>
17. Educational Management: Meaning, Nature and Scope, 2020. URL: https://ddceutkal.ac.in/Syllabus/MA_Education/Paper_8.pdf
18. Educational Management & School Leadership, 2022. URL: <https://www.aredne.eu/course/educational-management>
19. Hirey Y. Education Management, 2020. URL: https://www.academia.edu/43424881/Educational_Management
20. Kashyar D. Educational Management: Meaning, Definition and Types, 2019. URL: <https://www.yourarticlelibrary.com/educational-management/educational-management-meaning-definition-and-types/63721>

* * *

УДК 910

**ЄДНІСТЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ З КОНЦЕПЦІЄЮ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Анастасія Холодько

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Географічна освіта та наука мають отримати статус однієї зі стратегічних галузей, з оновленим змістом, з інноваційними формами та методами навчання в умовах інформаційного суспільства, адже саме географія синхронізує в своєму предметному полі ті самі сфери природи і суспільства, які є ключовими складовими сутності концепції сталого розвитку – екологічна, економічна, соціальна.

Ключові слова: географія, географічна освіта, сталий розвиток, концепція сталого розвитку.

**THE UNITY OF GEOGRAPHIC EDUCATION AND SCIENCE WITH
THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

Anastasiia Kholodko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Geographical education and science should receive the status of one of the strategic branches, with updated content, with innovative forms and methods of learning in the conditions of the information society, because it is geography that synchronizes in its subject field the same spheres of nature and society, which are key constituents of the essence of the concept of sustainable development – ecological, economic, social.

Keywords: Geography, Geographic Education, Sustainable Development, the Concept of Sustainable Development.

В умовах сьогодення імператив сталості, парадигма сталого розвитку повинні стати головними у практиці підготовки фахівців будь-якого профілю діяльності. Освіта та наука відіграють вирішальну роль у досягненні основних положень імперативу сталості та є одними із Цілей сталого розвитку (ЦСР 4. Якісна освіта). Географічна освіта та наука мають отримати в цьому контексті статус однієї зі стратегічних галузей, з оновленим змістом, з інноваційними формами та методами навчання в умовах інформаційного суспільства, адже саме географія синхронізує в своєму предметному полі ті самі сфери природи і суспільства, які є ключовими складовими сутності концепції сталого розвитку – екологічна, економічна, соціальна.

У досягненні як глобальних, так і національних Цілей сталого розвитку, які стоять перед людством, визначальну роль має відіграти освіта, оскільки саме вона здатна створити передумови для формування нової управлінської еліти, яка буде здатна реалізувати всі можливості для блага як своєї країни, так і світової спільноти.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Порядок денний сталого розвитку до 2030 р., а саме ціль 4.7, закликає країни у всьому світі «забезпечити до 2030 р., щоб усі учні здобували знання та навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, включаючи, серед іншого, освіту для сталого розвитку та стійкого способу життя, права людини, гендерну рівність, пропаганду культури миру та ненасилля, глобальне громадянство та оцінка культурного різноманіття та внесок культури у сталий розвиток» [4].

Освіта для сталого розвитку (ОСР) – це сучасний підхід до організації навчального процесу, який включає інформування членів суспільства про основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на встановлення діалогу, орієнтацію на порушення та практичне розв'язання місцевих проблем. Традиційна освіта вже неспроможна вчасно реагувати на гострі проблеми та повною мірою задовольняти потреби сьогодення. Особливістю освіти для сталого розвитку є те, що вона охоплює екологічну, економічну та соціальну проблематику навчання й виховання під кутом зору формування нової системи ціннісних орієнтирів та моделей поведінки підрастаючого покоління та суспільства загалом. Вона суттєво доповнює та розширює рамки екологічної освіти, та дозволяє всі аспекти освітньої діяльності розвивати у контексті сталого розвитку.

У 2005 р. у Вільнюсі була прийнята Стратегія ЄЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку, яка сприятиме переходу до освіти для сталого розвитку. Її основна ціль полягає в заохоченні держав – членів ЄЕК ООН до розвитку і включення ОСР у національні системи формальної освіти в рамках усіх відповідних навчальних дисциплін, а також у неформальну освіту та просвіту. «Такий підхід озброїть людей знаннями та спеціальними навичками в сфері сталого розвитку, підвищить їх компетентність і впевненість у собі, а також розширить можливості вести здоровий і плідний спосіб життя в гармонії з природою та піклуватися про соціальні цінності, рівноправність статей і культурне різноманіття» [1]. В той же час у змістовній частині Стратегії проблематика екологічної освіти поширюється на широкий спектр суспільних явищ, а у переліку тем ОСР тільки три з вісімнадцяти безпосередньо стосуються екології (охорона довкілля, раціональне природокористування та ландшафтне різноманіття), в інших темах екологічна безпека є критерієм, через призму якого розглядаються питання функціонування економіки та соціальної сфери. Загостренням цілого комплексу проблем розвитку суспільства є ключовою ознакою нинішнього етапу розвитку цивілізації (економічна, екологічна, енергетична криза, наростання соціальних і національних конфліктів, тощо). Науково-технічний прогрес, який призвів до появи техногенного типу культури, спочатку сприяв суспільному прогресу, сьогодні активно породжує засоби знищення цивілізації. І цей фактор став одним з вирішальних у зародженні та впровадженні в життя ідей концепції сталого розвитку.

Одночасно сталий розвиток та колективне благополуччя запроваджують імперативи сучасної освіти, спрямованої на глобальну компетентність, як «здатність вивчати місцеві, глобальні та міжкультурні проблеми, розуміти та оцінювати перспективи та світоглядні позиції інших, брати участь у відкритій та ефективній взаємодії з людьми з різних культур [3]. Освіта та підготовка фахівців з глобальної компетенції передбачають спрямування нових поколінь на обізнаність та турботу про глобальні проблеми, а також участь у рішучих зусиллях для вирішення соціальних, політичних, економічних та екологічних проблем [3]. Вищезазначене пов'язує концептуалізацію глобальності як об'єктивної реальності 21 століття та тих наслідків, які можуть і визначають майбутнє людства.

Стосовно географії, це означає, що якщо раніше вона мала переважно описовий характер, вивчала та описувала нові землі, океанічні простори, таким чином накопичуючи величезний масив знань та інформації, то тепер вона повинна по суті заново «перевідкрити» світ.

Географія – це єдиний навчальний предмет у загальноосвітній школі, який допомагає особистості учня навчитися комплексно аналізувати, моделювати і прогнозувати як природні, так і соціально-політичні явища на трьох рівнях узагальнення: локальному, регіональному і глобальному. Він у собі гармонійно поєднує наукові та метапредметні знання, що є запорукою розвитку когнітивної сфери особистості, формування в учнів системи сучасних інтегрованих знань про планету Земля та її зв'язки з Космосом, місце людини та спільнот в складній системі природних і соціальних зв'язків, місце власної особистості в історико-географічному контексті. Отже, навчальний предмет географія забезпечує формування наукової картини світу на міжпредметному рівні, а також є умовою для формування умінь її досліджувати.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Ретроспективний погляд на географію сягає корінням в ранню античність – приблизно в 6 столітті до н. е. – і розкриває розвиток предметного поля, структури та суттєві зміни його ролі та місця в системі наук. Словник з гуманітарної (суспільної) географії [2] наголошує на тому, що «дисциплінарне формування географії відповідало політичному та економічному розвитку, а також педагогічним амбіціям». Одне з визначень сучасної дисципліни розкриває її як «вивчення способів, за допомогою яких простір бере участь у функціонуванні та результатах соціальних та біофізичних процесів» [2].

Багатоаспектність та міждисциплінарний характер проблем забезпечення переходу людства до моделі сталого розвитку об'єктивно зумовлюють необхідність залучення до їх вирішення представників широкого кола галузей і напрямків наукового знання, які представляють природничі, суспільні і технічні дисципліни. Серед них особливе місце має належати дослідженням географії, як однієї з фундаментальних наук, що вивчає територіальні аспекти взаємодії суспільства і природи.

Концепція сталого розвитку передбачає необхідність досягнення балансу між задоволенням сучасних потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному та здоровому навколишньому середовищі, і стала парадигмою розвитку XXI ст. Постулати звіту Комісії ООН під керівництвом Гру Гарлем Брутленд перетворились на Цілі сталого розвитку як план дій для людей, планети та процвітання й охоплюють вирішення ключових проблем людства в усіх сферах географічної оболонки.

Таким чином, предметне поле географії синхронізує ті самі сфери природи та суспільства, які включає поняття сталого розвитку. Відповідно до цього провідна роль географії у вирішенні різних аспектів стійкості та сталого розвитку виглядає беззаперечною. Поточні освітні реформи в Україні підняли дискусію про моделі освіти для та необхідність запровадження нових програм вищої освіти в контексті сталого розвитку територій, в тому числі реалізації різних міждисциплінарних освітніх програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратегія ЄЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку «Learning from Each-Other: the UNECE Strategy for Education for Sustainable Development». URL: https://unece.org/sites/default/files/2022-11/ECE.CEP.159_eng.pdf
2. Gregory D. The dictionary of human geography. Malden, MA: Blackwell, 2009.
3. OECD. Preparing Our Youth for an Inclusive and Sustainable World. The OECD PISA Global Competence Framework. Open document. URL: <https://www.oecd.org/education/Global-competency-for-an-inclusive-world.pdf>
4. UNESCO. Education 2030, Incheon Declaration and Framework for Action. Open Document. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf

* * *

УДК 911.3:378.016.011.3

ГЕООСВІТА ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМОК

Іван Ровенчак, Любов Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розкрито зміст геоосвіти як нового напрямку, що є результатом постмодерного розвитку науки. Охарактеризовано передумови становлення геоосвіти, як результат конвергенції суспільної географії і педагогіки, еволюції географії освіти. Означено предмет дослідження геоосвіти як просторові відмінності освіченості населення, інфраструктури освітніх закладів, запитів населення на освіту. Розкрито тісний зв'язок геоосвіти з освітологією. Охарактеризовано просторові відмінності освіченості населення України, розвитку освітньої інфраструктури, освітньої культури. Окреслено перспективи досліджень геоосвіти у зв'язку з освітніми втратами держави у російсько-українській війні.

Ключові слова: геоосвіта, суспільна географія, освітологія, географія освіти, освіченість населення, освітня інфраструктура, освітня культура.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

GEOEDUCATION AS A CONVERGENT SCIENTIFIC DIRECTION

Ivan Rovenchak, Liubov Kotyk
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The content of geoeducation as a new direction, which is the result of the postmodern development of science, is revealed. The prerequisites for the formation of geoeducation are characterized as a result of the convergence of human geography and pedagogy, the evolution of the geography of education. The subject of geoeducation research is defined as spatial differences in the education of the population, the infrastructure of educational institutions, and the population's requests for education. The close connection of geo-education with pedagogy is revealed. The spatial differences of the education of the population of Ukraine, the development of educational infrastructure, and educational culture are characterized. The prospects of geoeducational research in connection with the educational losses of the state in the russian-ukrainian war are outlined.

Keywords: geoeducation, human geography, educational science, geography of education, education of the population, educational infrastructure, educational culture.

Сучасний, постнекласичний етап розвитку науки характеризується становленням багатоманітних наукових напрямків. Вони формуються у результаті конвергентного та трансдисциплінарного розвитку науки під дією посиленого впровадження інформаційних технологій. Перехід до опрацювання великих даних (Big Data) і застосування технологій інтелектуального аналізу даних (Data Mining) дає змогу розширити усталені наукові засади, інтегрувати отримані нові знання на вищих рівнях абстрагування, провадити наукові дослідження одночасно на локальному, регіональному та глобальному рівнях.

Не залишається осторонь постмодерних тенденцій розвитку науки і географія, де уже виокремились і сформували поле наукових пошуків конвергентні науки геоєкологія, геополітика, геоєкономіка, геокультура, геостратегія та ін. На часі є становлення наукових напрямків, розвиток яких зумовлений запитом суспільства на «нове соціальне знання» згенероване «новою етикою» і «новим гуманізмом» на фоні загальної цифровізації життєдіяльності людини. Одним із напрямів, що досліджує сучасні світові тенденції розвитку освіти і науки, запити суспільства на знання й інформацію, проникнення цифрових технологій у повсякденне життя людей і трансформацію культури генерування і використання знань є геоосвіта.

Проблеми створення та розвитку освітніх комплексів і систем давно вивчаються суспільною географією, зокрема таким її напрямком як соціальна географія. Так, О. Шаблій (2003) у блоці основних дисциплін суспільної географії, виокремлює соціальну географію, а в ній: «галузеві» складові частини цієї підсистеми: «Географія сфери послуг», «Географія споживання», «Географія способу життя», «Географія поведінки», «Радикальна географія» [15, с. 26] і зазначає, що: «Часто у складі географії сфери послуг окремо виділяють «Географію торгівлі», «Географію освіти», «Географію охорони здоров'я», «Рекреаційну географію» [15, с. 26], тим самим означає географію освіти як самостійний, самодостатній, сформований напрямок дослідження.

Л. Шевчук (2007) у запропонованій авторській структурі географічної науки у блоці соціальної географії не виокремлює як самостійну науку географію освіти, на противагу медичній географії, географії діяльності, сакральній географії, географії побуту і торгівлі, а розглядає її у блоці «Інших дисциплін» [18, с. 42] та зазначає, що: «Накопичення знань продовжується, отже, продовжується диференціація географічних знань, формування і виділення нових самостійних географічних наук. Саме тому [...] залишені порожні клітинки, які найближчим часом заповняться новими назвами нових географічних галузей знань. Ці галузі спочатку можуть співіснувати, перетинатися, що в подальшій перспективі детермінує взаємозв'язки однієї галузі знань з іншими» [18, с. 43]. Вказує вчена й на те, що: «Дуже важливе значення має уточнення конкретних об'єктів дослідження у соціальній географії [...]. Уточнення об'єктів дослідження у межах кожної галузі соціальної географії, безумовно, приведе до викристалізування нових галузей соціальної географії та регіональної соціальної географії. Теоретична база кожної складової соціальної географії і регіональної соціальної географії отримає подальший розвиток у XXI ст. внаслідок уточнення їх місця у системі наук і взаємозв'язків з іншими науками» [18, с. 197–198]. Прикладно, що з-поміж окремих галузей соціальної географії над проблемами розвитку яких працюють українські вчені, на рівні з

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

медичною географією, рекреаційною географією, географією сфери послуг, географією діяльності людини, подає Л. Шевчук і географію освіти [18, с. 196].

Н. Мезенцева і К. Мезенцев (2019) означають, що: *«Освіта є важливим чинником розвитку суспільства, оскільки прямо та опосередковано впливає на демографічний та соціально-економічний його розвиток»* [13, с. 183]. Учені розглядають географію освіти у блоці географія охорони здоров'я, освіти, дозвілля та споживання [13, с. 171–198] і трактують географію освіти як *«складову соціальної географії, яка вивчає територіальну організацію освіти та чинники, що її зумовлюють»* [13, с. 184]. Наголошують учені й на тому, що: *«освіта одночасно означає і педагогічний процес, і важливе соціальне явище, без якого неможливий подальший прогрес людства»* [13, с. 184], *«освіта забезпечує формування інтелектуального потенціалу суспільства»* [13, с. 185] тим самим окреслюючи функціональний зріз геопросторової організації освітньої сфери суспільства.

М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик (2019) аналізують просторові аспекти функціонування освітньої системи у рамках географії культурно-освітнього комплексу та зосереджують увагу на територіальних відмінностях розвитку освітньої інфраструктури, формування інтелектуального капіталу й наукового потенціалу території, проблемах якості освітньої діяльності, *«відтоку інтелекту»*, безперервної освіти тощо [1, с. 106–117].

В. Стецький (2013) з позиції суспільної географії наголошує, що на часі є формування: *«сфери освіти, яку можна вважати просторово-часовим й комплексно-функціональним поєднанням систем сукупних наукових знань, умінь та навичок, організації освітніх закладів і форм навчання всіх вікових груп населення, формування освітньо-культурного та виробничого потенціалу»* [14, с. 106] і нової дисципліни – географії освіти, як *«науки, яка досліджує широке коло питань пов'язаних із просторовими особливостями й відмінностями формування змісту освіти, засвоєння знань і навичок населення, становлення й розвитку форм та засобів здійснення безперервного навчально-виховного процесу»* [14, с. 106]. Учений означає предмет дослідження географії освіти – *«просторова організація освітньої діяльності суспільства, що включає територіальні аспекти аналізу й оцінки розвитку освітніх явищ і процесів, формування різних рівнів просторових освітніх систем»* [14, с. 106].

Проблеми формування нових напрямків суспільно-географічних досліджень розкривають О. Шаблій (2016) [16], О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик (2015) [17], М. Влах, Л. Котик (2018) [3]. Учені розглядаючи географію освіти і науки, як галузеву дисципліну соціальної географії [3, с. 241; 17, с. 10], водночас наголошують, що: *«Філософською основою розвитку конвергентних наук є положення про те, що зміст об'єктів наукового дослідження за рахунок зв'язків між науками (насамперед через використання методів суміжних наук) складніший від змісту самих реальних об'єктів. Аналіз сучасних наукових географічних напрямків дав змогу виділити два класи конвергентних наук: внутрішньо- (конвергенція природничої та суспільної географії) і зовнішньоконвергентні (конвергенція природничої географії зі суміжними природничими науками, конвергенція суспільної географії та суміжних суспільних наук; конвергенція географії та суміжних наук)»* [17, с. 11]. О. Шаблій, М. Влах, Л. Котик, аналізуючи системну класифікацію географічної науки зазначають, що: *«Більшість представлених на схемі конвергентних наук сформувалися внаслідок використання географічного методу для дослідження об'єктів суміжних наук. Головними атрибутами геометоду є геоторіальність, комплексність, використання картографічних моделей. Власне активне застосування в суміжних науках геометоду забезпечило його загальнонауковий статус»* [17, с. 11].

Проблеми дослідження географії освіти означені в науковій розвідці Ch. Taylor (2009). Зокрема, учений наголошує, що: *«кількість дослідників, які б вважали б себе, що працюють у субдисципліні географії освіти, невелика, але, очевидно, зростає»* [24, р. 653]. Ch. Taylor концентрує увагу на доцільності використання концепції масштабу для систематичного дослідження зв'язку між простором і освітою з погляду його аналітичного, теоретичного і методологічного використання; детально розглядає *«просторовий поворот»* в освіті (*«spatial turn» in education*) та фокусування уваги на питаннях освіти в галузях географії людини [24]. Учений приходить до висновку, що *«міждисциплінарні дослідження між дисциплінами географії та освіти залишаються обмеженими і подальший внесок географії буде корисним для галузі освіти»* [24, р. 665].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Важливі питання географії освіти розкриває у своїх дослідженнях Р. Meusburger (2017). Учений дотримується широкого трактування сфери наукового дослідження – географія освіти і освітніх систем (*the geography of education and educational systems*) та означає предмет її дослідження: «*причини і наслідки просторових варіацій у забезпеченні та споживанні освіти; вплив місцевого середовища, соціального і культурного середовища на освіту; просторові варіації соціально-демографічної структури професії вчителя; вплив політичних систем, освітньої політики й демографічних змін на розташування шкіл і університетів; просторова мобільність науковців, студентів й ідей та інші запитання, де місця, просторові відносини та соціальне середовище впливають на освітні процеси*» [22, р. 2747]. Він наголошує, що у суспільстві знань освітня система є відображенням суспільних й економічних процесів та структур. Обґрунтовуючи необхідність досліджень в географії освіти Р. Meusburger зазначає: «*Різні показники освітніх досягнень використовуються для виявлення соціальної й економічної нерівності, а також для ілюстрації нерівних відносин влади*» [22].

Огляд сучасних напрацювань з географії освіти подано у науковій розвідці колективу авторів Р. Krafft, W. Andrews, S. E. Beech, G. Ceresa, S. Holloway, V. Johnson & C. White (2021). Учені наголошують, що «*географи зробили значний внесок у вивчення просторів освіти через ключові географічні маркери, такі як простір, місце та масштаб: від фокусування на просторовій науці і кількісних підходах до відображення доступу до школи або сегрегації для вивчення ідентичності і процесів, що відбуваються в освітньому просторі*» [21]. Аналізуючи особливості розвитку географії освіти учені відштовхуються від мовних традицій (*language traditions*) – виокремлюють німецько-, франко-, англomовні дослідження і наголошують на зростаючій тісноті зв'язку між ними хоча із збереженням деяких відмінностей: «*Німецька географія приділяє більшу увагу політично актуальним новим просторовим поєднанням формальної і неформальної освіти у міському та сільському просторі, тоді як англomовні дослідники більш стурбовані неолібералізацією освіти та її роллю у наростанні нерівності. [...] Неминучий інтерес до національних систем освіти країн Глобальної Півночі зараз доповнюється зростаючою увагою до Глобального Півдня*» [21]. Р. Krafft з колективом авторів, аналізуючи сучасні напрацювання з географії освіти, окреслює важливість дослідження мобільності здобувачів освіти як «*лінзи освіти*»: від міграційної мобільності іноземних студентів до мобільності у рамках конкретного навчального середовища, автоетнографічних рефлексій-роздумів студентів про їхню повсякденну мобільність та ін. Учені наголошують на посиленні тісноти зв'язку між субдисциплінами, що досліджують проблеми географії освіти та географією освіти і науковцями, що працюють над вивченням освіти в інших дисциплінах: «*Незважаючи на те, що триває дискусія щодо «просторового повороту» в освітніх дослідженнях, до певної міри більше перехресне збагачення між географією та освітніми теоріями могло б надалі сприяти розширенню географії освіти*» [21].

Метою статті є розкриття сутності геоосвіти, як нового напрямку суспільної географії, який змістово не суперечить географії освіти, має власний триєдиний предмет дослідження та є результатом модерного розвитку суспільної географії.

Геоосвіта – модерний науковий напрямок суспільної географії, який входить до блоку конвергентних суспільно-географічних дисциплін (за системною класифікацією географічної науки О. Шаблія, М. Влах, Л. Котик, 2015 [3, 17]). Він формується на стику суспільної географії та дотичної до неї суспільної науки – педагогіки (рис. 1).

Геоосвіта як науковий напрямок вивчає географічну зумовленість становлення, розвитку і функціонування освітніх систем; досліджує просторово-часові аспекти освіти як цивілізаційного феномену людства.

Становлення геоосвіти, за І. Ровенчак, Л. Котик (2020), є результатом зосередження досліджень суспільної географії на третьому (функціональному) зрізі геопросторової організації суспільства (головна ознака конвергентних географічних дисциплін, за проф. О. Шаблієм (2016)), натомість як класична, усталена галузева дисципліна суспільної, зокрема, соціальної географії – географія освіти – зосереджує увагу на першому (генетичному) та другому (організаційному) рівнях дослідження просторових особливостей сфери освіти.

Предмет дослідження геоосвіти триєдиний: просторові відмінності освіченості населення, інфраструктури освітніх закладів, запитів населення на освіту (освітня культура).

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Рис. 1. Геоосвіта як модерний науковий напрямок [10, с. 68]

Геоосвіта має тісні генетичні, функціональні, організаційні зв'язки з дисциплінами суспільної географії – географія населення, соціальна географія, економічна географія, політична географія і педагогіки – педагогіка дошкільного навчання, педагогіка початкової школи, педагогіка середньої школи, педагогіка вищої школи, військова педагогіка, соціальна педагогіка та ін. Також вона взаємодіє з модерними конвергентними науками географії, які сформувалися на постнекласичному етапі розвитку науки – геоекономікою, геополітикою, геоекологією тощо.

Тісно пов'язана геоосвіта з освітологією (*educology*) – науковим напрямком інтегрованого дослідження сфери освіти, який об'єднує філософські, наукові та праксеологічні знання про освіту з метою здійснення комплексних міждисциплінарних досліджень [23]. За В. Огнев'юком (2009), освітологія як науковий напрямок «досліджує освіту як сферу зі складною сегментарною структурою підсистем, які відображають різні напрямки життєдіяльності освітньої галузі та її взаємодії з іншими сферами суспільства, що у сукупності забезпечує як гармонізацію розвитку суспільства, загалом, так і кожної його особистості, зокрема» [7].

У своїх дослідженнях геоосвіта активно використовує як результати статистичних (кількість закладів середньої освіти, кількість науково-педагогічного персоналу закладів вищої освіти та ін.) і соціологічних (вибір спеціальності абітурієнтами при вступі в заклади вищої освіти, якості середньої освіти України та ін.) досліджень населення так і великі, відкриті дані (OpenData) (результати досліджень тесту PISA, щорічні результати зовнішнього незалежного оцінювання) тощо [10, с. 68–69].

Освіченість населення – рівень освіти населення. Поняття освіченість населення тісно пов'язано з поняттям *людина освічена* (лат. *Homo educatus*), яке використовується для означення нового еволюційного типу людини і запроваджене у філософський дискурс В. Огнев'юком (2003). За ним, людина освічена – це особистість, яка [6, с. 129–130]:

- ✓ сформувалася за рахунок природно-біологічного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку;
- ✓ володіє системними знаннями про цілісність та єдність світу – концепція людинобіо-сфероцентризму (з позиції географії – це ноосферна концепція розвитку людства);
- ✓ має власну систему цінностей, є самостійною у думках та вчинках, відкритою до діалогу та творення культури шляхом діалогічного спілкування, обміну смислами культурного саморозвитку;
- ✓ усвідомлює свою відповідальність за збалансований (сталий) розвиток;
- ✓ використовує штучний інтелект в усіх сферах життєдіяльності;
- ✓ заміщує еволюційний розвиток раціональним проектуванням;
- ✓ характеризується багатомірністю – здатністю до виконання великої кількості соціальних ролей.

У постіндустріальну епоху прикладним аспектом освіченості населення є рівень кваліфікації працересурсного потенціалу, рівень інноваційної активності на місцях, рівень самозайнятості населення, рівень конкуренції освітніх програм (освітній рівень: бакалавр, магістр) закладів вищої освіти тощо.

Освіченість населення у постіндустріальну епоху є одним з головних чинників, який визначає рівень народжуваності населення і демографічні процеси на території дослідження (коефіцієнт детермінації $R^2=0,71$, що свідчить про наявність прямого, доволі сильного зв'язку

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

між зазначеними величинами) [4, с. 154]. Як зазначає В. Думанська (2009), зростання ступеня освіченості населення має принципово важливе значення для довгострокового демографічного переходу від високих показників народжуваності до низьких. Найвагомий вплив освіченості на народжуваність характерний для слаборозвинутих країн з високим рівнем гендерної диференціації. У високорозвинутих країнах з ростом рівня освіченості жінок відбувається зниження їхніх репродуктивних очікувань [4, с. 155-156].

Освіченість населення є запорукою інвестиційної привабливості території, демократичних змін суспільного розвитку, конструктивних трансформаційних змін економіки, розв'язання глобальних проблем людства, формування ефективних горизонтальних мережевих структур тощо.

Освіченість населення України висока. За значенням індексу людського розвитку (2021–2022 – 0,773), який включає три субіндекси – довготривале та здорове життя, доступ до знань, гідний рівень життя – Україна входить до групи країн світу з високим показником людського розвитку та займає 77 місце у ранжуванні 191 країн й територій світу [20, р. 273]. За період з 1992 р. по 2021 р. хоча значення ІЛР держави зменшилося на 8,2 %, середня кількість років навчання збільшилася на 2,2 роки, а очікувана кількість років навчання зросла на 2,7 років [19, 20]. Значення субіндекса освіти є визначальним у формуванні ІЛР України і дає змогу компенсувати низхідні тенденції субіндекса ВНД на душу населення (скорочення за період 1992–2020 рр.) [19, 20].

Негативним явищем є посилення нерівності у доступі до освіти та технологій в Україні, що спричинено нерівністю на ринку праці, відсутністю гідних місць праці, обмеженістю доступу певних верст суспільства до соціального забезпечення, незадовільною якістю урядування на місцях тощо. Найбільше у зоні ризику є молоді працівники, тривалий час безробітні особи, особи з інвалідністю, історично маргіналізовані спільноти, мешканці сільської й віддаленої місцевостей.

Внутрішньорегіональні відмінності рівня освіченості населення України простежуються за допомогою Індексу регіонального людського розвитку. Методику його обчислення розробили фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України і Державної служби статистики України (2000). Він включає шість субіндексів: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта. Субіндекс освіта розраховується на основі врахування значень п'яти показників [8, 12]:

- ✓ охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3–5 років, % (характеризує рівень соціалізації дошкільнят, що сприяє їхньому фізичному та психічному розвитку, надає досвід спілкування, забезпечує вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання);
- ✓ охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6–18 років), % (показує рівень виконання державою гарантії на отримання дітьми повної середньої освіти, характеризує загальний розвиток дітей, їхню здатність до професійного самовизначення та подальшого розвитку);
- ✓ частка осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше, % (характеризує рівень професійно-кваліфікаційної підготовки населення, є важливою складовою людського розвитку);
- ✓ середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років (найбільш узагальнена характеристика освітньої складової людського розвитку);
- ✓ середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (за всіма предметами) (характеризує загальний рівень якості шкільної освіти).

Найвищі показники субіндексу освіта (0,84 і більше) фіксувалися (2018) у Харківській, Дніпропетровській, Полтавській, Черкаській, Запорізькій, Хмельницькій областях. Ці області характеризуються високими показниками середньої тривалості навчання осіб віком 25 р. і старше та часткою осіб із освітою не нижче рівня «базова вища», середніми значеннями показників охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3–5 років та охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6–18 років).

Середні показники субіндексу освіта (0,81–0,84) представлені (2018) у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернігівській областях. Ці області хоча й демонструють високі показники середнього балу випускників закладів середньої освіти за результатами зовнішнього

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

незалежного оцінювання (за всіма предметами), але мають середні показники за іншими чотирма критеріями субіндексу [10, с. 71].

Низькі показники субіндексу освіта (до 0,81) були у 2018 р. у Житомирській, Закарпатській, Одеській, Рівненській, Чернівецькій областях. Ці області мають найнижчі показники охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, нижче середнього показники частки осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше та найнижчі показники середнього балу за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (за всіма предметами).

Простежується диференціація регіонів України за розвитком освітньої інфраструктури. Найнижчий рівень її розвитку (охоплення дітей шкільного віку дошкільними закладами; наповненість класів; кількість вчителів на 100 дітей, кількість закладів вищої освіти на 100 тис. населення та ін.) простежувався 2018 р. у Закарпатській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Полтавській, Рівненській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській областях. Найвищі показники у Київській області та м. Києві, Харківській, Дніпропетровській областях.

Розв'язання проблем функціонування освітньої інфраструктури на регіональному рівні вбачається у [10, с. 72]:

- ✓ розширенні мережі дошкільних навчальних закладів відповідно до потреб населення;
- ✓ розширенні мережі приватних дошкільних закладів та закладів середньої освіти;
- ✓ покращенні матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, особливо у час масової цифровізації (дигіталізації) освітнього процесу;
- ✓ запровадження інклюзивної освіти у закладах середньої освіти з метою якомога ширшого охоплення дітей з особливими освітніми потребами;
- ✓ створенні спеціалізованих закладів саморозвитку дітей (ІТ-школи, ART-школи та ін.);
- ✓ підвищенні кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Освітня система України зазнала суттєвих втрат у результаті коронавірусних обмежень. Освітні втрати держави до війни (24.02.2022 р.) оцінювалися представниками Світового банку у термін до 1 року [2, с. 26–32]. Війна посилила освітні втрати і освітні розриви, які особливо гостро простежуються на окупованих територіях, територіях активних воєнних дій, у прифронтовій зоні. Сучасні як демографічні, так і освітні втрати України катастрофічні.

Особливістю розвитку освітньої інфраструктури України є наростання конкуренції на ринку вищої освіти, найсильніше з боку приватних навчальних закладів (Український католицький університет (м. Львів), Києво-Могилянська академія (м. Київ) тощо); становлення корпоративних університетів (особливо в ІТ-сфері); перехід до дуальної освіти у закладах вищої освіти (перш за все технічного й технологічного спрямування) та впровадження підприємницької складової в їхні освітні програми; нарощування експортного потенціалу української вищої освіти з метою отримання позитивних економічних результатів (заклади медичного, технічного спрямування); становлення альтернативних недержавних закладів навчання у сфері середньої, початкової, дошкільної освіти; трансформація інфраструктури закладів початкової і середньої освіти відповідно до вимог Нової української школи.

Проблеми функціонування освітньої інфраструктури необхідно враховувати при укладанні перспективних планів розвитку територіальних громад, означенні опорних й профільних шкіл, виборі типових навчальних програм закладів освіти на місцях тощо. Особливою проблемою є поствоєнна відбудова освітньої інфраструктури держави: *«За приблизними оцінками, сума збитків, завданих російськими військами інфраструктурі нашої країни, становить майже 136 млрд дол США, з яких 8,2 млрд дол США або 6% – це збитки завдані українській освітній інфраструктурі»* [2, с. 32].

Освітня культура є відносно самостійною сферою людського буття, яка відображає специфічність культурних традицій та інновацій у системі освіти. Вона тісно пов'язана з системою цінностей, яка сформована у суспільстві та запитом суспільства на освіту.

Сучасна освітня культура України характеризується [10, с. 73]:

- ✓ масовістю вищої освіти та втратою її престижності;
- ✓ зростанням зацікавлення населення до самоосвіти (освітні платформи Coursera, Prometheus, EdEra та ін.);
- ✓ поширенням ідеї індивідуальної освітньої траєкторії розвитку особи;

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

- ✓ поширенням культури «*gar yeag*» – рік перерви, який береться до, після або під час навчання у закладі вищої освіти. У час постмодерну, вважається, що лише після «*gar yeag*» особа має достатньо досвіду, щоб зробити адекватний вибір майбутньої сфери навчання чи праці;
- ✓ орієнтацією у навчанні на життєві уміння, формування власних компетентностей, а не просте засвоювання знань;
- ✓ масовим впровадженням цифрових технологій у навчання;
- ✓ переходом до безперервного навчання (*lifelong learning*) як способу сучасного життя;
- ✓ наростанням популярності STEAM-освіти (*Science* (природничі науки), *Technology* (технології), *Engineering* (технічна творчість), *Art* (мистецтво), *Mathematics* (математика)), яка заснована на застосуванні міждисциплінарного і прикладного підходів;
- ✓ впровадженням медіаосвіти, як процесу розвитку особистості за допомогою і на матеріалах мас-медіа з метою формування культури спілкування, комунікативних здібностей, критичного мислення, навчання різних способів самовираження тощо.

Освітня культура України розвивається у рамках глобальної освітньої культури, яка орієнтована на формування конкуренто-здатних умінь майбутнього, короткий перелік яких укладений 2016 р. на Всесвітньому Економічному форумі (м. Давос, Швейцарія). Ці уміння є надпрофесійні і «гнучкі» [25]:

- ✓ комплексне багаторівневе розв’язання проблем;
 - ✓ критичне мислення;
 - ✓ креативність у широкому смислі;
 - ✓ уміння керувати людьми;
 - ✓ взаємодія з людьми;
 - ✓ емоційний інтелект (EQ);
 - ✓ формування власної думки та прийняття рішень;
 - ✓ клієнтоорієнтованість;
 - ✓ уміння вести переговори;
 - ✓ когнітивна гнучкість.
- Сучасні освітні тренди в світі:
- ✓ онлайн-освіта;
 - ✓ персонізація навчання;
 - ✓ storytelling (пояснення складних явищ і процесів на прикладі життєвих історій відомих людей);
 - ✓ авторські методики;
 - ✓ коучинг (трансформація вчителя, викладача у психолога й менеджера освітнього процесу, який розкриває потенціал здобувача освіти, гнучко адаптується до індивідуальних освітніх потреб учасника освітнього процесу).

У рамках розвитку освітньої культури важливим є подолання нерівності в доступі до якісної освіти. Результати міжнародного дослідження PISA 2018, які демонструють здатність сучасних підлітків застосовувати отримані у школі знання і навички, показали значну нерівність у середній освіті в Україні: учні в сільській місцевості на 2,5 роки відстають у компетентностях від учнів з великих міст [5]. Подолання цього розриву, як і поствоєнна відбудова освіти держави повинно стати загальнонаціональним пріоритетом.

Тематика досліджень суспільної географії широка і багатоманітна. Однією з галузевих дисциплін суспільної географії, а власне соціальної географії є географія освіти, яка зосереджується на дослідженнях передумов становлення системи освіти та просторових особливостей її організації. Перехід до опрацювання великих даних відкриває можливості для дослідження просторових відмін функціонування освітніх систем на різних масштабних рівнях – локальному, регіональному, глобальному. Як результат конвергенції суспільної географії та освітології виокремлюється новий напрямок досліджень – геоосвіта, яка вивчає географічну зумовленість становлення, розвитку і функціонування освітніх систем; досліджує просторово-часові аспекти освіти як цивілізаційного феномену людства. Маючи триєдиний предмет дослідження – просторові відмінності освіченості населення, інфраструктури освітніх закладів, запитів населення на освіту (освітня культура), геоосвіта орієнтована на вивчення просторових відмінностей механізмів прийняття рішень (колективних, індивідуальних) у сфері освіти. Викликом для геоосвіти України є російсько-українська війна, яка спричинила катастрофічні втрати освітнього людського й інфраструктурного потенціалу держави. На часі є розроблення проєктів націлених на поствоєнне відновлення освітньої системи держави, збереження людського капіталу, повернення з-за кордону освіченого населення держави, інтеграцію в освітній простір

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

людей з інвалідністю набутою у ході воєнних дій та ін. Це простір як теоретичних досліджень так і практичних, конструктивних напрацювань для геоосвіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький М., Ванда І., Котик Л. Соціальна географія : навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 328 с.
2. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналіт. звіт / Є. Николаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. К.: Київ. ун-тет ім. Б. Грінченка, 2023. 94 с.
3. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 344 с.
4. Думанська В. П. Освіченість та народжуваність: взаємодія у соціодемографічному просторі. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1. С. 152–160.
5. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf
6. Огнев'юк В. О. Homo educates. *Вісн. Київ. націон. уні-ту ім. Т. Шевченка (Філософія. Політологія)*. 2003. Вип. 49–51. С. 126–134.
7. Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти. *Шлях освіти: наук.-метод. журн.* 2009. № 4 (54). С. 2–6.
8. Регіональний людський розвиток: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. 72 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf
9. Ровенчак І., Котик Л. Актуальність викладання навчальної дисципліни «Геокультура і геоосвіта України» у вищій школі. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2021. Вип. 33. С. 69–77.
10. Ровенчак І., Котик Л. Геокультура і геоосвіта України: навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 164 с.
11. Ровенчак І., Котик Л. До проблеми вивчення географії культури і географії освіти України у середній школі. *Географічні діалоги на перехресті практики і теорії*: матер. І регіон. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ: ПРИЕТ-ДІАС, 2021. С. 86–89.
12. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2020 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/09/prezentacija-irlr-2020.pdf>
13. Соціальна географія: підручн. / за ред. Л. Немець, К. Мезенцева. К.: Фенікс, 2019. 304 с.
14. Стецький В.В. Географія освіти як новий напрямок суспільно-географічних досліджень. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Львів, 2013. С. 105–109.
15. Шаблій О. Основи загальної суспільної географії: підручн. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 444 с.
16. Шаблій О. Формування нових наукових дисциплін на перетині суспільної географії і суміжних наук. *Українська географія: сучасні виклики*: зб. наук. праць. У 3-х т. К.: Прінт-Сервіс, 2016. Т. 1. С. 221–223.
17. Шаблій О., Влах М., Котик Л. Нова системна класифікація географічної науки: проблеми і напрямки модернізації. *Історія української географії*: всеукр. наук.-теор. часопис. 2015. Вип. 32. С. 7–18.
18. Шевчук Л. Т. Соціальна географія: навч. посібн. К.: Знання, 2007. 349 с.
19. Human Development Report 1995. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/>
20. Human Development Report 2021/2022. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf
21. Kraftl P., Andrews W., Beech S. E., Ceresa G., Holloway S., Johnson V., White C. Geographies of Education: A Journey. *AREA*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1111/area.12698>
22. Meusbürger P. Geography of Education and Educational Systems. In *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*; Richardson D., Castree N., Goodchild M.F., Kobayashi A., Liu W., Marston R.A., Eds.; John Wiley & Sons, Ltd.: Oxford, UK, 2017; P. 2747–2764. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0687>
23. Pastuovic N. The Science(s) of Adult Education. *International Journal of Lifelong Educational*. 1995. Vol. 14. No 1. P. 273–291.
24. Taylor Ch. Towards a Geography of Education. *Oxford Review of Education*. 2009. Vol. 35. No. 5. P. 651–669. DOI: <https://doi.org/10.1080/03054980903216358>
25. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them, 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them>

* * *

СЕКЦІЯ

СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3

СТИСНЕННЯ ПРОСТОРУ І ЧАСУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОСТОРОВУ ОРГАНІЗАЦІЮ ГОСПОДАРСТВА

Владислав Молодика

Інститут географії НАН України, Київ, Україна

Розглядається коротка історія становлення та формування концепції стиснення простору і часу в географічній науці, описуються деякі моделі та методи її вивчення. Підсумовуючи різні концептуальні точки зору, стаття ілюструє різноманітні міждисциплінарні зв'язки в дослідженні даної концепції. Проведено короткий аналіз та опис прикладного впливу теорії стиснення простору і часу на просторову організацію господарства України та світу на різних рівнях від глобального до локального, що і ставилося за мету дослідження.

Ключові слова: стиснення простору, просторова організація, глобалізація, відстань, господарство, поляризація.

COMPRESSION OF SPACE AND TIME AND ITS INFLUENCE ON THE SPATIAL ORGANIZATION OF THE ECONOMY

Vladyslav Molodyka

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

This paper examines a brief formation history of the concept of space and time compression in geographical science, describes some models and methods of its study. By summarizing different conceptual perspectives, the article illustrates the diverse interdisciplinary connections in the study of this concept. An analysis and description of the impact of the theory of space and time compression on the spatial organization of various branches of the economy of Ukraine and the world at different levels from global to local was carried out. This was the goal of the research.

Keywords: compression of space, spatial organization, globalisation, distance, economy, polarization.

У процесі формування глобальних інформаційно-комунікаційних систем світовий простір почав швидко ущільнюватися: найвіддаленіші куточки планети стають інформаційно доступними та взаємопов'язаними; відбувається фізичне зближення найвіддаленіших народів, країн, регіонів. Масштаби земної поверхні відносно зменшуються завдяки розвитку транспорту та технологій, а час життєдіяльності людства «стискається» за рахунок зростання комунікацій та дедалі більшої активності людства. З часів Колумба час на подолання шляху з Європи до Америки скоротився в сотні разів – з 70 днів (плавання 1492 р.) до декількох годин на реактивному пасажирському літаку. Усі ці процеси значним чином вплинули на способи ведення господарства та на його просторову організацію.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

У географії тематика стиснення часу і простору довгий час була невід'ємною частиною роботи тих, хто вивчає транспорт і комунікаційні системи, тоді ж як дослідженнями впливу даної концепції на просторову організацію господарства займалися недостатньо, хоча для сучасної суспільної географії такі питання є основоположними. Тому можемо говорити, що в сучасних умовах активної трансформації українського та світового господарства під впливом науково-технічної революції вивчення цих процесів є надзвичайно важливим та актуальним.

Теорія стиснення простору і часу в географії має довгу й багату історію. Ще до промислової революції водні шляхи та дорожні системи були важливими рушійними силами трансформації простору в межах таких країн, як Англія і Франція [11]. На сьогодні ж існує декілька моделей (підходів) концепції стиснення простору і часу, що історично склалися в географії. Так, білоруський географ Г. Рідевський [3] достатньо точно зауважив та підкреслив існування трьох основних моделей сприйняття явища стиснення простору і часу, що були розроблені різними дослідниками.

Традиційна модель стиснення простору в географів або *імплізія простору* пов'язана з пізнанням сил природи, розвитком засобів транспорту та зв'язку, оптимізацією маршрутів та розкладом руху транспортних засобів і приводить до пришвидшення швидкості переміщення людей, вантажів та інформації, а також зниження транспортних витрат і доступності систем зв'язку. Для вивчення імплізії простору використовуються тимчасові та вартісні показники, що відображають час та економічні витрати на перетин простору.

Основоположником традиційної моделі був А. Гумбольдт, який запропонував ідею стиснення простору на основі практики подорожей. За Гумбольдтом, стиснення простору відбувається у зв'язку з розвитком засобів і шляхів переміщення, а також засобів зв'язку. Про стиснення простору говорив і Карл Ріттер. Він писав, що відкриття мусонів зменшило відстань від Індії до Єгипту вдвічі, але це стало реальністю лише внаслідок винаходу вітрила. Розуміння концепції «стиснення простору» набуло розвитку у британського географа П. Хаггета. Стиснення простору стосовно великих міських центрів було названо ним імплізією міст. Імплізія простору, за Хаггетом, відбувається завдяки збільшенню швидкості транспорту, застосуванню прямих рейсів, збільшенню їх частоти й скороченню транспортних витрат [6].

XX ст. з його бурхливими темпами урбанізації привело до нового розуміння «стиснення простору». Стиснення простору стало сприйматися як процес концентрації соціально-економічних ресурсів та явищ у найбільших міських центрах. Оскільки концентрація будь-яких об'єктів та явищ в одних місцях означає зворотний процес на інших ділянках, то така модель була названа *поляризацією простору* [1]. З нею пов'язана система уявлень про центри та периферії соціально-економічного, демографічного та екологічного розвитку території.

Третя модель стиснення простору, яку почали виділяти такі радянські географи, як Б. Родоман та Ю. Пивоваров, – безпосереднє *скорочення економічної ойкумени*, процес, пов'язаний із знелюдненням території та зниженням інтенсивності її господарського використання. Приклади абсолютного скорочення економічної ойкумени в останні десятиліття стають досить поширеними – це зони повного відселення населення й припинення господарського використання території, як у Чорнобильській зоні відчуження.

Як бачимо, стиснення простору – поняття багатогранне. Вартим уваги є дослідження російського географа А. Трейвіша, який зумів виділити два види стиснення простору, що відрізняються між собою по ряду параметрів. Під першим – «комунікаційним стисненням» – А. Трейвіш розуміє збільшення проникності (доступності) географічного простору за рахунок впровадження з часом нових більш ефективних способів комунікацій, а під другим – «вторинним інтенсифікаційним стисненням» – процес фізичного стиснення простору, коли різні процеси суспільної діяльності починають концентруватися навколо певних ядер, центрів, вузлів. Тобто, йде мова про поляризацію [4].

Стиснення простору і часу розглядалося з різних точок зору. Так, наприклад, у 1960-х рр. поняття світу, що стискається («shrinking world»), було популярною темою серед технологічних детерміністів, одним з яких був канадський теоретик Маршалл Маклуен [9]. Він стверджував, що з кожною епохою масштаби людських можливостей різко зростали. Маклуен [10] надавав

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

особливого значення електронним ЗМІ, стверджуючи, що «світ став настільки стиснутим і електронно стягнутим, що земна куля — це не більше одного села». Так, на основі його ідей виникло важливе для глобалізації та концепції стиснення простору поняття глобального села («global village»). Цим терміном почали користуватися, щоб вказати на те, що сучасне людство за умов надвисоких швидкостей та інформаційних технологій живе на планеті нібито без кордонів: увесь світ стає для індивідуума настільки близьким і доступним, наче село, у якому всі жителі знають один одного та можуть напряму взаємодіяти між собою.

Важливу роль в становленні концепції стиснення простору і часу зіграв і Карл Маркс, який заговорив про так зване «знищення простору часом» в одній із своїх праць під назвою «*Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*» (*Foundations of a Critique of Political Economy*) [8]. Це було основоположним для географів і дослідників глобалізації; відстань швидко скоротилася завдяки розвитку технологій і транспорту, через що стало зручніше спілкуватися з кимось або кудись подорожувати (час знищував простір).

Протягом 1970-х і 1980-х років різні географи-марксистки розширювали та удосконалювали ідеї щодо стиснення простору і часу. Найвідомішим з них був англо-американський географ Девід Харві, який спробував дослідити вплив розвитку сучасних інформаційних технологій на просторові процеси в суспільній географії. У 1989 р. він написав свою знамениту працю «Стан постмодерну» [7]. Він зазначає, що капіталістична економічна діяльність, рух капіталу та споживання швидко зростають, що, як наслідок, зменшує відстані (простір) і прискорює темпи суспільного життя. Завдяки вдосконаленим технологіям і транспорту капітал рухається світом набагато швидше. Це призводить до зміни способу життя та взаємодії між людьми, компаніями та культурами. Харві стверджує, що цей процес стиснення часу і простору має суттєвий вплив на глобальну економіку й політику та викликає потребу в нових формах просторової організації й управління. Згідно з Харві, саме стиснення соціального часу-простору через економічну діяльність стало рушійною силою процесів глобалізації у світі. Харві також зазначає, що стиснення часу та простору є «стресовим», «складним» і навіть «глибоко тривожним». Через ці процеси важливість і цінність того чи іншого місця може зменшуватись. Деякі місця стали цінуватись більше, ніж інші, і між ними можуть виникати нерівності. Деякі місця навіть втратили свою ідентичність; такі місця, як Дуйсбург у Німеччині, колись характеризувались своєю розвиненою промисловістю в епоху фордизму. Зараз, у часи постфордизму, такі місця були позбавлені своєї ідентичності. З капіталізмом у пошуках дедалі дешевшої робочої сили та ресурсів такі райони деіндустріалізувалися.

Ще один впливовий напрямок думки щодо концепції стиснення часу і простору можна знайти в роботах Мануеля Кастельса [5], чиє поняття стиснення часу та простору зосереджено на глобальному «просторі потоків». Кастельс розуміє простір потоків як високорівневу культурну абстракцію часу і простору та їх динамічну взаємодію із суспільством інформаційної епохи. При цьому він дає таке визначення даному поняттю: «Простір потоків є матеріальною організацією соціальних практик у розділеному часі, що працюють через потоки. Під потоками я розумію цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів та взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних та символічних структурах суспільства». Таким чином, формування простору потоків може мати вагомий вплив і на просторову організацію господарства. Так, наприклад, в умовах зростання значення позатериторіальних, транскордонних відносин значення держав як основних «менеджерів простору» постійно знижується, вони стають лише вторинними акторами глобалізаційних процесів і відіграють роль реагуючих гравців, а на перший план виходять глобальні міста, транснаціональні корпорації, локальні форми національних господарств, які й виступають «піонерами» глобалізації.

Процес стиснення простору в географії можна розглядати на глобальному регіональному та локальному рівнях. На різних територіальних рівнях це явище має свої особливості. Для глобального рівня стиснення простору на перше місце виходить фактор технічного прогресу, розвиток морського та авіаційного транспорту, портового господарства, геополітична ситуація та транскордонні транспортні магістралі. Для регіональних та локальних рівнів важливе значення

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

має транспортна доступність, розвиток швидкісної транспортної інфраструктури, зв'язність та мобільність транспортної мережі. При цьому процес стиснення простору і часу протікає нерівномірно, він проходить з різною швидкістю у різних регіонах та країнах світу, лімітуючими факторами чого є певні природні особливості та в більш значній мірі рівень технологічного та соціально-економічного розвитку [2].

Слід враховувати, що переміщення інформації, людей та вантажів різко різняться між собою. Завдяки телекомунікаційним та комп'ютерним мережам, потоки інформації, дійсно, практично миттєво та відносно дешево передаються у глобальних масштабах. Менш однозначна ситуація з транспортуванням людей, оскільки вона пов'язана з розшаруванням суспільства за соціально-майновими та територіальними ознаками. Якщо для еліти та жителів великих міст у зв'язку з розвитком повітряного транспорту відбулося реальне стиснення географічного простору, то для значної частини населення це позначилося значно меншою мірою, а третина населення планети через відсутність фінансових та інших можливостей взагалі ніколи не залишала меж своїх поселень.

Ще більш диференційований підхід як в регіональному, так і в галузевому аспекті необхідний при оцінці перевезення вантажів. Існують докорінні відмінності в ефективності сухопутних та морських перевезень – більш витратних перших та економічніших других, з одного боку, та з особливостями макророзташування країн та районів щодо моря – з іншого. Справа в тому, що логістична складова кінцевої ціни багатьох товарів усе ще має важливе значення, досягаючи кількох десятків відсотків для багатьох видів сировини та напівфабрикатів. Транспортні витрати зберігають велике значення у формуванні міжнародних та міжрегіональних господарських зв'язків і досі залишаються чи не найважливішим фактором, що визначає процеси господарського обміну, а в результаті – і самого виробництва.

На глобальному рівні основні переваги від здешевлення перевезень отримали у ХХ ст. приморські райони та провідні океанічні країни, які є творцями сучасного світового господарства та ключовими «гравцями» на світовому ринку. Для більшості ж віддалених від моря районів та країн високі транспортні витрати досі залишаються важливою перешкодою для ефективного виходу на зовнішні ринки та забезпечення рівноправної конкуренції.

Яскравим прикладом впливу концепції стиснення часу і простору на просторову організацію на глобальному рівні є географічне розташування більшості глобальних міст сучасності на узбережжі світового океану. А саме таких міст, як Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Лондон, Токіо, Шанхай, Гонконг, Сінгапур тощо. Головним чинником їхнього бурхливого зростання була і є саме морська торгівля. Так, незважаючи на те, що відстань від Нью-Йорка до Лондона по морю становить 5 570 км, а між столицею Індії Нью-Делі та Бангалором по суші 1 740 км, відносна відстань між Нью-Йорком та Лондоном буде меншою завдяки значно дешевших транспортних витрат морськими шляхами, ніж сухопутними в слабозабезпеченій сучасною інфраструктурою Індії.

Розвиток сучасних засобів комунікації та передачі інформації також має величезний вплив на трансформацію просторової організації господарства. Використання мобільного телефону можна вважати еталонним прикладом стиснення часу і простору. З його допомогою простір різко стискається, оскільки він дозволяє живе спілкування будь з ким і майже з будь-якої точки світу. Разом з розвитком інтернет-технологій це приводить до того, що, наприклад, у багатьох галузях сфери послуг значення місця почало значно втрачати свою цінність. Так, компанії отримали змогу розміщувати свої офіси практично в будь-якій точці світу, значно скорочуючи свої витрати на оренду приміщень в дорогих мегаполісах, або ж і взагалі переводячи своїх працівників на дистанційну роботу з їхнього власного дому. Особливо ця тенденція була помітною під час епідемії коронавірусу і стала справжнім трендом у всьому світі.

Варто також розглянути декілька прикладів впливу концепції стиснення простору і часу на просторову організацію господарства в Україні. Одними з них є активні трансформації господарства та його просторової організації після падіння СРСР та поступовий перехід України до ринкової моделі економіки. Значна кількість галузей українського господарства, які функціонували в умовах ізольованої командно-планової системи, змушені були перебудовуватись. Отримавши доступ до світового ринку товарів і послуг, глобальний економічний простір для

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

України значно стиснувся і став набагато доступнішим, але при цьому величезна кількість дешевших і якісніших товарів і послуг почали імпортуватися до України і мали значні конкурентні переваги в порівнянні з вітчизняними. Для того, щоб бути ефективними та конкурентноспроможними в цьому глобалізованому світі, українське господарство було змушене трансформуватися, у тому числі в рамках просторової організації. Так поступово почав використовуватися кластерний підхід замість територіально-виробничих комплексів в розміщенні підприємств. Вихід на світовий ринок також дав поштовх розвитку морської торгівлі, що у свою чергу привело до того, що експортно орієнтовані галузі сільського господарства та промисловості почали орієнтуватися у своєму розміщенні саме на цей вид транспорту.

Варто відмітити, що на сьогоднішній день в умовах повномасштабної війни з Росією в Україні дуже яскраво почав проявлятися зворотній до стиснення простору процес – процес декомпресії («розтиснення») простору внаслідок блокування та розриву значної кількості усталених логістичних шляхів сполучення як всередині самої держави, так і з іншими країнами світу. В умовах повної відсутності авіаційних вантажних та пасажирських перевезень значних трансформацій зазнали цілі галузі господарства. Наприклад, сфера міжнародного туризму дуже сильно постраждала і змушена частково переорієнтуватися на внутрішній туризм та на роботу з біженцями, які виїхали з України.

Отже, концепція стиснення простору і часу є занадто важливою, щоб її ігнорувати. Вплив стиснення простору і часу, у тому числі на просторову організацію господарства, є складним та комплексним з безліччю причин та наслідків, включно з технологічним розвитком, захопленням та виділенням нових синтетичних просторів, спробами переосмислення поняття відстані тощо. Таким чином, просторово-часове стиснення в суспільній географії виявляється набагато більшим, ніж якийсь химерний анахронізм, розроблений дослідниками транспорту, і у міру того, як процеси людської діяльності та господарства продовжують прискорюватися, важливість вивчення цієї концепції тільки зростає. При цьому географія може виступати не просто набором фактів щодо місць та територій, але і як різноманіття процесів, тісно пов'язаних з повсякденним життям людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. 350 с.
2. Пашинська Н. М. Транспортний чинник у стисненні географічного простору. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2011. Т. 24 (63). №2. Ч. 3. С. 204–208.
3. Ридевский Г. В. Три модели сжатия пространства и регионополизация как процесс сжатия пространства на внутристрановом уровне. *Сжатие социальноэкономического пространства: новое в теории регионального развития и практике его государственного регулирования* / под ред. С. С. Артоболевского и Л. М. Синцера. М.: Эслан, 2010. 428 с.
4. Трейвиш А. И. «Сжатие» пространства: трактовки и модели. *Сжатие социальноэкономического пространства: новое в теории регионального развития и практике его государственного регулирования* / под ред. С. С. Артоболевского и Л. М. Синцера. М.: Эслан, 2010. 428 с.
5. Castells M. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process*. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Blackwell, 1989.
6. Hagget P. *Geography: a modern synthesis*. London: Harper and Row, 1972.
7. Harvey D. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell, 1990. 230 p.
8. Marx K. *Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy*. United Kingdom: Penguin Publishing Group, 1993.
9. McLuhan M. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962.
10. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill, 1964.
11. Warf B. *Time-Space Compression: Historical Geographies*. London: Routledge, 2008.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 911.3.30

**АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ВТРАТИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ**

Микола Барановський

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, Україна

Проаналізовано вплив війни з росією на розвиток аграрного виробництва України. Схарактеризовано прямі збитки й непрямі втрати, визначено масштаби падіння аграрного виробництва на національному та регіональному рівнях у 2022 р. Встановлено ключові проблеми розвитку аграрного сектора України у 2023 р. Визначено ймовірні зміни в структурі посівних площ, обсягах виробництва та експорту сільськогосподарських культур у 2023/24 маркетинговому році. Окреслено шляхи відновлення аграрного виробництва України в повоєнний період.

Ключові слова: аграрне виробництво, економічні збитки, експорт агропродукції, війна з росією.

**AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF WAR:
LOSSES, PROBLEMS, PROSPECTS FOR RECOVERY**

Mykola Baranovskyi

Nizhyn Mykola Gogol State University, Nizhyn, Ukraine

The article assesses the influence of the war with russia on the development of agricultural production in Ukraine. It describes direct and indirect losses, and estimates the extent of the decrease in agricultural production at national and regional levels during 2022. The article identifies major issues related to the development of Ukraine's agricultural sector in 2023. It also predicts possible modifications to the structure of cultivated areas, production and export volumes of agricultural crops for the 2023/24 marketing year. Strategies for restoring agricultural production in Ukraine during the post-war period have been outlined.

Keywords: agricultural production, economic losses, agricultural export, war with russia.

Аграрне виробництво відіграє надзвичайно важливу роль в економіці України. У 2021 р. його частка в структурі валового внутрішнього продукту становила майже 11 %, в експорті товарів – понад 40 %. У цілій низці областей сільське господарство відіграло провідну роль у структурі валової доданої вартості. За динамікою виробництва та експорту аграрної продукції, залученістю інвестицій сільське господарство небезпідставно вважалось драйвером української економіки. Повномасштабне вторгнення росії зруйнувало усталений розвиток аграрного виробництва України, завдало йому величезних збитків, які потребують оцінки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Головною метою дослідження є аналіз втрат, особливостей і проблем розвитку аграрного виробництва України в умовах війни з росією. Інформаційною основою для аналізу економічних збитків, масштабів скорочення посівних площ та обсягів виробництва аграрної продукції слугували дані Київської школи економіки (КСЕ), економічних оглядів ГО «Центр економічних стратегій», офіційні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України. Визначення структури прямих збитків і непрямих втрат аграрного виробництва, оцінка динаміки виробництва основних сільськогосподарських культур на загальнодержавному та регіональному рівнях здійснювалися з допомогою статистичного та порівняльно-географічного методів. Для ідентифікації наявних проблем розвитку аграрного виробництва, оцінки ймовірних змін у структурі посівних площ, обсягах виробництва сільськогосподарської продукції у 2023 р. використовувалися методи аналізу та узагальнення.

Від початку повномасштабної агресії росії оцінку економічних втрат аграрного виробництва здійснюють Київська школа економіки, фахівці та експерти наукових інституцій і громадських організацій.

Прямі збитки – це викрадена та знищена сільськогосподарська техніка, посівний матеріал, добрива, зруйновані будівлі, споруди, елеватори, тваринницькі ферми тощо. Сума прямих збитків постійно зростає. За даними Київської школи економіки на середину вересня 2022 р. вони склали 6,6 млрд дол. У січні 2023 р. прямі збитки оцінювалися в 7,8 млрд дол. [2, с. 8], у

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

лютому – 8,7 млрд дол. В структурі збитків найбільшою часткою вирізняються дві категорії: «Сільськогосподарська техніка» і «Вироблена продукція». Загалом на них припадає 71,5 % вартості прямих втрат аграрного сектора України. За вісім місяців 2022 р. в Україні пошкоджено чи знищено майже 84 тис. од. техніки (2,9 млрд дол.), вкрадено чи втрачено 2,8 млн т зернових і майже 1,2 млн т олійних культур (1,9 млрд дол.). Значних руйнувань зазнали зерносховища як у районах тимчасової окупації, так і у відносно віддалених від лінії фронту територіях. Сумарна місткість зруйнованих чи пошкоджених зерносховищ становить 9,4 млн т, що ускладнило зберігання збіжжя 2022 р. 3-поміж регіонів України найбільші прямі збитки в аграрному секторі мають Луганська, Харківська, Донецька та Херсонська області. На ці чотири регіони припадає майже 78 % загальної суми прямих збитків, яких зазнало сільське господарство України.

Непрямі втрати в аграрному виробництві, як і в інших секторах економіки, є значно більшими, ніж прямі збитки. Непрямі втрати – це фактично недоотриманий дохід через зменшення обсягів виробництва аграрної продукції, падіння цін на неї, скорочення посівних площ, вилучення з обігу замінованих сільськогосподарських земель, зниження урожайності.

За оцінками KSE непрямі втрати аграрного сектора України складають 34,25 млрд дол. [4]. Майже половина втрат зумовлена зниженням внутрішніх цін на основні експортноорієнтовані сільськогосподарські культури (пшеницю, кукурудзу, сояшник). Ці втрати оцінюються у 18,5 млрд дол., а головною причиною їхнього виникнення є проблеми з логістикою через блокування морських портів. Вартість перевезень сільськогосподарської продукції навіть після відкриття зернового коридору зросла проти 2021 р. майже на 61 %. Обмежені можливості експорту продукції, зростання пропозиції на внутрішньому ринку спричинили падіння внутрішніх цін на аграрну продукцію та зниження доходів її виробників.

Значними є втрати аграрного сектора від зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції – 11,2 млрд дол. Найбільше постраждали зернові культури (пшениця, ячмінь, кукурудза) і сояшник. Загальне скорочення валових зборів основних зернових культур України у 2022 р. перевищило 38 %, сояшнику – 36 % (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виробництва зернових і технічних культур в Україні, млн т

Сільськогосподарські культури	2015	2020	2021	2022	Скорочення/зростання виробництва у 2022 р. проти 2021 р., %
Зернові культури					
Пшениця	26,5	24,9	32,2	20,2	-37,3
Ячмінь	8,3	7,6	9,4	5,8	-38,3
Кукурудза	23,3	30,3	42,1	25,9*	-38,5
Всі зернові та зернобобові	60,1	64,9	86,0	53,2	-38,1
Технічні культури					
Ріпак	1,7	2,6	2,9	3,2	10,3
Сояшник	11,2	13,1	16,4	10,5	-36,0
Соя	3,9	2,8	3,5	3,7	5,7
Цукровий буряк	10,3	9,2	10,8	9,1	-15,7

Складено автором за джерелами [3;6]; * – обмолочено 91 % посівних площ.

Ці втрати зумовлені зменшенням посівних площ у регіонах, де тривали чи тривають бойові дії. Так, у Чернігівській та Миколаївській областях посіви ярих культур скоротилися на 1/3, у Харківській – на 50 %, у Запорізькій, Донецькій та Луганській – на 90–100 %. Ці регіони у 2021 р. виробляли майже 40 % пшениці, ячменю, сояшнику, 33 % овочів України. Загалом за різними оцінками посівні площі у 2022 р. скоротилися проти попереднього року на 25–27 %, а зрошувані землі – на 70 % [1]. Зрозуміло, що така ситуація вплинула на валові збори та урожайність сільськогосподарських культур у цих регіонах. Негативну роль у 2022 р. зіграли також погодні умови, які ускладнили збирання кукурудзу восени через надмірний вміст у ній вологи. Попри значні втрати аграрного сектора через зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, все ж результати його діяльності виявилися не настільки поганими, як це прогнозували науковці ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» на початку воєнних дій [5, с. 8].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Найбільші розбіжності прогностичних і реальних показників спостерігаються у виробництві пшениці, соняшнику, сої і ріпаку.

Негативно на розвитку аграрного виробництва позначилося здорожчання факторів виробництва. Йдеться про вартість мінеральних добрив, пального, енергоносіїв, транспортування, зберігання та сушіння зібраного врожаю тощо. Весняну посівну кампанію 2022 р. вдалося провести більш-менш успішно завдяки раніше накопиченим запасам добрив та отрутохімкатів. Наразі ціни на селітру та карбамід перевищують оптимальні значення у 2–3 рази. Суттєво зросли витрати виробників аграрної продукції також через збільшення цін на пальне. Вартість логістики в структурі експорту зросла настільки, що перевищила вартість самої сільськогосподарської продукції.

Аналіз розвитку аграрного виробництва України впродовж 2022 р. дає підстави ідентифікувати кілька його основних проблем: 1) ускладнення та високий ризик ведення польових робіт на територіях, які межують з країною-агресором чи районами активних бойових дій; 2) скорочення посівних площ через замінування та забруднення території; 3) висока вартість основних факторів виробництва; 4) складна та вартісна логістика, перманентна невизначеність з експортом сільськогосподарської продукції; 5) низькі внутрішні ціни на аграрну продукцію, які не покривають витрат на її вирощування; 6) втрата частини традиційних ринків збуту сільськогосподарської продукції; 7) брак обігових коштів у дрібних товаровиробників аграрної продукції, обмежені можливості для отримання кредитів. Зазначені проблеми впливатимуть на аграрне виробництво України й у 2023 р.

Прогнозування розвитку аграрного сектору навіть на поточний рік є складним завданням через наявність непередбачуваних ризиків і невизначеностей, дії прямих, побічних чинників, відкладеного впливу тощо. Аналіз публікацій управлінців, практиків та експертів вказує на те, що 2023 р. буде для аграрного виробництва України не менш проблемним, ніж 2022 р. По-перше, очікується подальше скорочення посівних площ, оскільки частина сільськогосподарських угідь Чернігівської, Сумської, Харківської, Херсонської та Запорізької областей досі знаходиться в зоні ризику для проведення весняної посівної кампанії. Наразі немає певності стосовно того, чи будуть засіяні землі прикордонних із росією територіальних громад, адже є великі ризики обстрілів, дистанційного мінування та прямої агресії. На звільнених територіях Харківської та Херсонської областей замінованим лишається майже 1 млн га земель і наразі невідомо, скільки триватиме їх очищення від вибухонебезпечних предметів. Скорочення посівних площ, зокрема під ярими культурами, може відбутися через обмежені фінансові та ресурсні можливості фермерів. За результатами осінньої посівної кампанії 2022 р. посівні площі під озимими культурами вже скоротилися на 26 % на контрольованих урядом України територіях і на 43 % на всій території країни. Прогнозується, що зерновий клин у 2023 р. буде меншим від 2022 р. на 22 %, а від 2021 р. – аж на 45 %.

По-друге, очевидно зазнає змін структура посівних площ та обсягів виробництва різних сільськогосподарських культур. Про це свідчать результати опитування власників як великого бізнесу, так і фермерських господарств. Через зростання вартості добрив та ускладнення логістики невигідним стає вирощування кукурудзи, яка посідала провідне місце у валових зборах та експорті зернових культур України. Масштаби скорочення посівних площ і валових зборів кукурудзи спрогнозувати важко, оскільки чинники впливу є надто мінливими. Очікується, що у 2023 р. валові збори зернових зменшаться проти довоєнного рівня на 60 %. Найбільше зниження в структурі посівів частки озимих та ярих зернових культур прогнозується в північно-східних і центральних областях України, які віддалені від морських портів і кордонів із країнами ЄС. Водночас в Україні очікується зростання посівних площ під окремими технічними культурами, зокрема соєю, ріпаком і соняшником. Це зумовлено меншою залежністю їхньої урожайності від обсягів внесених мінеральних добрив, а також можливістю перероблення цих культур на готову продукцію (олію), яку порівняно легше експортувати. Зміни у структурі посівних площ вплинуть на обсяги експорту аграрної продукції, однак спрогнозувати їх можна буде лише після завершення весняної посівної кампанії 2023 р.

По-третє, проблемним є питання експорту сільськогосподарської продукції, оскільки левова його частка здійснювалася морським шляхом. Відкриття зернового коридору суттєво покращило ситуацію, хоча вона лишається хиткою через поведінку росії. У 2022 р. Україна експортувала

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

аграрної продукції на суму 23,6 млрд дол., що лише на 15 % менше від рекордного показника 2021 р. Експорт до країн ЄС зріс на 66 % і це безперечно є позитивним результатом зовнішньо-економічної діяльності. Обсяги експорту аграрної продукції в окремі місяці наближалися до довоєнних показників. Наразі дія зернової угоди поширюється лише на обмежене коло морських портів, що ускладнює транспортування аграрної продукції до них. Від початку війни в Україні вжито низку заходів для диверсифікації шляхів експорту аграрної продукції, однак вартість логістики й далі впливає на внутрішні ціни, структуру виробництва та доходи товаровиробників.

Перспективи відновлення аграрного виробництва значною мірою будуть залежати від перебігу війни в Україні. Цій проблемі приділена належна увага у Плані відновлення України, зокрема в національній програмі «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю». Наразі найбільш нагальними завданнями є: 1) розширення дії зернової ініціативи на порти Миколаєва; 2) підтримка малих і середніх виробників аграрної продукції через систему пільгового кредитування; 3) пошук шляхів здешевлення логістики та факторів виробництва, насамперед мінеральних добрив; 4) розбудова нових логістичних коридорів із виходом до морських портів Польщі та Литви; 5) відновлення зруйнованих зерносховищ, тваринницьких ферм, поголів'я худоби та птиці, сільськогосподарської техніки; 6) розмінування та рекультивация територій, повернення земель в сільськогосподарський обіг.

Через війну з росією аграрне виробництво України зазнало величезних економічних втрат. Тимчасова окупація окремих регіонів, знищення матеріальних активів, здорожчання факторів виробництва, логістики зумовили падіння обсягів виробництва та експорту аграрної продукції. Дія цих негативних чинників лишається актуальною і у 2023 р. Зважена державна політика підтримки аграрного сектору, соціальна відповідальність великих агрохолдингів і малого бізнесу спроможні створити належні умови для відновлення та подальшого поступального розвитку цього важливого для України виду економічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башлак Д. Підсумки 2022: успіхи наперекір усім перешкодам. URL: <https://blog.liga.net/user/dbashlyk/article/48748>
2. Економічний огляд за лютий. Економіка військових потреб. К.: ЦЕС, 2023. 23 с.
3. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zibrano-532-mln-tonn-zernovih-zernobobovih-kultur>
4. Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Другий випуск. К.: KSE, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf>
5. Оцінка виробничих втрат сільського господарства України на початку військових дій. Науково-аналітична записка / за ред. О. Бородіної. К., 2022. 21 с. URL: <https://urdn.org/wp-content/uploads/2023/01/Agricultural-production-losses-assessment.pdf>
6. Сільське господарство України. 2021: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2022. 220 с.

* * *

УДК 908(477)

УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО У ПІДГОТОВЦІ ЛАНДШАФТНИХ АРХІТЕКТОРІВ

Світлана Мельничук

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Розглянуто теоретико-методологічні аспекти краєзнавства в контексті соціокультурних чинників, характерних для національно-освітньої підготовки спеціалістів архітекторів. Досліджено зміст виховання в процесі підготовки ландшафтних архітекторів. Доведено необхідність поєднання особистості з конкретною краєзнавчою оцінкою специфіки місцевого для осмисленої творчої роботи.

Ключові слова: національне виховання, освіта, краєзнавство, ландшафтні архітектори, особистість.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

UKRAINIAN LOCAL STUDY IN PREPARATION
LANDSCAPE ARCHITECTS

Svitlana Melnychuk
National Forestry University of Ukraine, Lviv, Ukraine

The theoretical and methodological aspects of regional studies in the context of socio-cultural factors, characteristic of the national educational training of specialist architects, are considered. The content of education in the process of training landscape architects has been studied. The necessity of combining personality with a specific local history assessment of local specifics for meaningful creative work.

Keywords: national upbringing, education, local history, landscape architects, personality.

Сучасна освіта в Україні позначається приєднанням до Болонської угоди, що відкриває перед українськими громадянами великі можливості в самореалізації і свободі вибору в отриманні освіти. Свідомість особистості базується на міцних історичних знаннях, переконаності в єдності цілей та завдань по утвердженню, передачі світогляду, духовних потреб та інтересів прийдешнім поколінням. Саме в освітянській сфері гартується нова генерація української інтелігенції, ядро національної інтелектуальної еліти [5, 11].

Проте механічний перенос прогресивних педагогічних систем, створених на базі освітніх цінностей інших народів, може справити і негативний вплив, зокрема, у збереженні національних традицій свого народу. І саме розвиток краєзнавства, на нашу думку, може бути одним із дієвих важелів національного, громадянського та патріотичного виховання [3].

Метою дослідження було довести, що виховання у природничому вузі спеціалістів має визначатися не лише потребами соціалізації та самореалізації, а її мають зумовлювати більш досконалі методи краєзнавчої роботи та використання їх у практичній передпроектній та проектній роботі ландшафтної архітектора, яка спонукається інтересами суспільства. Це означає, що метою навчально-виховного процесу має бути виховання людини-особистості.

Краєзнавство в жодному разі не можна розглядати як щось другорядне і в структурі науки. Воно являє собою необхідне джерело теоретичних положень, що має загальний характер. Без знання особливостей, специфіки місцевого не можна в проектах майбутніх ландшафтних архітекторів ні відтворити загальну картину, ні сформулювати загальні закономірності, ні розробити загальну теорію, концепцію. Краєзнавство надає конкретній місцевості певного історизму, відкриває в її минулому (далекому і близькому) щось зовсім нове, особливо цінніше. Місцева природа набирає особливої краси від усвідомлення того, що саме її зображував відомий письменник чи художник-земляк у своїх творах. Таке знання виховує почуття патріотизму, високий рівень духовності, без яких людина не може осмислено творити [5, 8, 11].

У різних енциклопедичних словниках поняття краєзнавство тлумачиться по-різному. Зокрема, в Енциклопедії українознавства подано таке визначення: «Краєзнавство – сукупність інформації про якусь країну з погляду географії, природи, історії, етнографії, народного господарства, тощо...» [3, 6]. Більш точним ми вважаємо таке визначення: краєзнавство – комплексна наука, що різнобічно вивчає окреслену частину регіону, області, району, населеного пункту. Дослідженням є його історія, природа, населення, господарство, культура та вірування, побут, пам'ятки матеріальної і духовної культури [2, 8].

Краєзнавча освіта, будучи інтеграційною і міждисциплінарною за своєю природою, по суті, представляє єдиний напрям системи навчання та виховання, пов'язаний безпосередньо зі всіма основними компонентами навколишнього середовища. Особливо цей зв'язок торкається загальної історії, історії мистецтв, кліматології, археології, архітектури, етнографії та інших дисциплін, що дозволяє найбільш максимально зрозуміти значення об'єктів і явищ [1, 6].

Специфічними рисами краєзнавства є локальні чи індивідуальні дослідження у конкретному населеному пункті чи регіоні. Розвиток краєзнавства неможливий без глибокого знайомства, вивчення і осмислення основних джерел історії краю, форм і методів їх пошуку та опрацювання [4, 10].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Краєзнавча підготовка студентів НЛТУ України зі спеціальності ландшафтна архітектура на кафедрі екології проводиться з наголосом на українське національно-духовне поле, у якому інтегрується краєзнавчий зміст представлений такими пошуковими роботами: історія України, природно-кліматичні та трудові ресурси, господарство, етнічні території, культура та вірування, побут, пам'ятки матеріальної і духовної культури, декоративно-ужиткове мистецтво та ін.

При підготовці фахівця з ландшафтної архітектури доцільно, на нашу думку, наголошувати на наступне:

- ✓ цілеспрямоване використання краєзнавчого матеріалу під час проектування у майбутній професійній діяльності;
- ✓ творчого пошуку краєзнавчих матеріалів та їх представлення у наукових фахових виданнях, а також розміщення в комп'ютерних мережах, зокрема в мережі Інтернет, що сприятиме рекламуванню, презентації української культури, нації, краю, рідного дому та автора (авторів) проектів, це дозволить вірно орієнтуватися в соціумі, затвердити себе в ньому, пізнавати і перетворювати його на основі суспільної практики.

Основними джерелами для краєзнавчих досліджень для студентів є: офіційні джерела – архіви в музеях (державних, громадських, художніх, меморіальних, краєзнавчих) та бібліотеках; краєзнавча бібліографія та друковані джерела – інформація про літературу регіону, яка вийшла в минулому або виходить тепер; усні джерела – усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я, приказки, бесіди, у вигляді зустрічей з певними людьми; спостереження – огляд різноманітних об'єктів і процесів; пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність; картографічні джерела (архіви музеїв, державні архіви) – слугують як джерелом інформації, так і засобом для демонстрації результатів, одержаних іншими способами.

На всіх етапах краєзнавчого вивчення території студенти (згідно індивідуального завдання) застосовують такі традиційні методи дослідження, а саме: літературний – відбір і аналіз літературних джерел (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо), що стосуються об'єкта вивчення; анкетний, описовий, візуальний (спостереження) при польових дослідженнях – узагальнення власних спостережень під час дослідження краєзнавчого об'єкта шляхом опитування місцевих жителів, свідків подій тощо з обов'язковою фотофіксацією або ін.

Також, крім цих традиційних методів пропонуємо майбутньому фахівцю-архітектору використовувати при дослідженні території сучасні базові географічний та картографічний методи дослідження; соціологічний та метод моделювання комплексного вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо та модель-проект об'єкту не безпосередньо, а за допомогою ідеальної (уявної) чи матеріальної моделі.

На сучасному етапі у краєзнавчих дослідженнях та при проектуванні зростає роль і значення комп'ютерних технологій, завдяки яким можна широко застосовувати на цілком новій основі всі вищеперераховані методи.

Важливим при вивченні, застосуванні та проектуванні краєзнавчих елементів у роботах-пропозиціях ландшафтних архітекторів є економічний метод комплексного вивчення економічних явищ і процесів у межах обраної території, виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між економічними показниками, що характеризують стан розвитку туристичної галузі в краї, вивчення господарських явищ і процесів у динаміці тощо з метою вигідного продажу свого проекту.

Отже, збір, накопичення і популяризація відомостей про певну територію з різних точок зору: географії, геології, метеорології, рослинного і тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо є також суспільним рухом і основною метою роботи ландшафтного архітектора. Як вважав географ Олександр Барков «краєзнавство це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження які ведуть до єдиної мети – наукового і всебічного пізнання краю» [4].

Таким чином, ми дійшли висновку, що краєзнавство сприяє вихованню патріотизму, громадянськості, які ґрунтуються на почутті гордості за «Малу Батьківщину». Вивчення краєзнавства

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

допомагає збагаченню, формує у студентів бажання займатися науково-дослідною роботою, здатність до інтеграції з культурою свого краю, виконує любов до свого краю, його історико-культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'янчук Г., Дем'янчук А., Дем'янчук Б. Українське краєзнавство: сторінки історії. К., 2006. 296 с.
2. Довідник ВНЗ. URL: <https://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-0-132-0.html>
3. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2643
4. Журнал «Краєзнавство». URL: http://nsku.org.ua/?page_id=5603
5. Мандрівка у докiлля : метод. посiбн. з краєзнавства / Л. І. Припутень, Ю. П. Припутень. Львів: Растр-7, 2017. 178 с.
6. Любiцева О. О., Кот С. І. Краєзнавство. *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2022.
7. Основи краєзнавства : підруч. для студентів ВНЗ/ за заг. ред. О. П. Реєнта; Харків. націон. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Націон. спілка краєзнавців України. Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 275 с.
8. Суспільна географія: у 2 кн. Кн. 2. Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства / О. Шаблій; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2015. 705 с.
9. Туристичне краєзнавство: текст лекцій для студентів ВНЗ турист. профілю / Р. Берест, Л. Безручко ; М-во освіти і науки України, Львів. ін-т економіки і туризму. Львів: Галицька видавн. спілка, 2015. 312 с.
10. Українське географічне краєзнавство: теорія, історія, постаті, практика / М. Ю. Костиця. Житомир: Косенко, 2006. 444 с.

* * *

УДК 911.3:32

**МЕРЕЖА ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ, РОЗМІЩЕННЯ Й ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗОВАНОСТІ**

Мирослав Дністрянський, Ірина Чайка

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розкрито передумови й роль різних колонізаційних рухів в заселенні Українських Карпат. Виділено й охарактеризовано чотири етапи формування мережі поселень цієї гірської місцевості. Обґрунтовано основні тенденції процесів розселення. Розкрито вплив різних чинників на розміщення і просторову структуру поселень Українських Карпат. Виділено й охарактеризовано основні типи просторових форм поселень (ланцюгову, безсистемно скупчену і безсистемно розсіяну, рядову, вуличну, комбіновану). Зроблено аналіз структури сучасної поселенської мережі Українських Карпат, розкрито відмінності густоти та людності населених пунктів в межах різних районів гірської місцевості, Проаналізовано проблеми функціонування міських і сільських поселень в сучасних соціально-економічних й демографічних умовах. Окреслено варіанти трансформації поселенської мережі Українських Карпат в процесі реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Ключові слова: мережа поселень, Українські Карпати, геопросторова структура поселень, розміщення поселень, людність міських і сільських поселень.

**NETWORK OF SETTLEMENTS OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS:
FEATURES OF FORMATION, LOCATION AND SPATIAL ORGANIZATION**

Myroslav Dnistrianskyi, Iryna Chaika

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The prerequisites and role of various colonization movements in the settlement of the Ukrainian Carpathians are revealed. Four stages of the formation of a network of settlements in this mountainous area are identified and characterized. The main trends of resettlement processes are substantiated. The impact of various factors on the placement and spatial structure of settlements in the Ukrainian Carpathians is revealed. The main types of spatial

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

forms of settlements are identified and characterized (chain, unsystematically clustered and unsystematically scattered, row, street, combined). An analysis of the structure of the modern settlement network of the Ukrainian Carpathians was made, the differences in the density and population of settlements within different regions of the mountain area were revealed, the problems of the functioning of urban and rural settlements in modern socio-economic and demographic conditions were analyzed. Variants of the transformation of the settlement network of the Ukrainian Carpathians in the process of implementing the administrative-territorial reform are outlined.

Keywords: network of settlements, Ukrainian Carpathians, geospatial structure of settlements, location of settlements, population of urban and rural settlements.

Мережа поселень кожної країни чи регіону є просторовим каркасом життєдіяльності суспільства, а становище поселенської мережі відображає всі тенденції й суперечності суспільно-географічних розвитку на певній території, тому визначення особливостей формування, функціонування й трансформації мережі поселень має пізнавальне значення для виявлення певних суспільно-географічних залежностей та трендів, і практичне – в контексті оптимізації суспільно-географічних відносин. Це особливо стосується гірських місцевостей, які і за показниками розселення, і за економічними можливостями здебільшого помітно поступаються прилеглим рівнинним територіям, що зумовлено насамперед впливом вищої складності рельєфу на процеси життєдіяльності.

Формування мережі поселень Українських Карпат зумовило також сучасні особливості їхнього розміщення та просторової структури. Так само складними є сучасні тенденції структурно-територіальних змін в розселенні населення гірської місцевості. Тому *метою* дослідження, результати якого розкрито в цій статті, є взаємопов'язаний аналіз процесів формування, функціонування й просторової трансформації мережі поселень гірської карпатської місцевості. Для реалізації дослідницьких завдань використано метод історично-географічної реконструкції, топонімічний, картографічний й статистичні *методи*.

Формування мережі поселень в Українських Карпатах є результатом тривалих і різнобічних процесів колонізації цієї гірської місцевості [5]. В історико-географічному аспекті найбільші дискусії викликають питання визначення початків масового заселення, ролі різних міграційних рухів та етнічного складу поселенців. Об'єктивний аналіз усього масиву історично-географічної інформації, насамперед перші згадки про карпатські поселення, свідчить про те, суцільної мережі поселень в Українських Карпатах до XIII ст. не було, а початки активного заселення цієї гірської місцевості припадають на середину XIII ст., коли давньоукраїнське (руське) населення Галицько-Волинської держави почало доволі інтенсивно освоювати деякі райони Східних Карпат з огляду на охорону транскарпатських шляхів, центрів соледобування та створення оборонних пунктів. Суттєво підштовхнуло переселення руської людності в карпатську гірську місцевість монголо-татарське вторгнення 1240-х років, актуалізуючи й на наступні століття питання безпеки в процесах освоєння Українських Карпат.

Якщо в перший період заселення гірської місцевості Українських Карпат, який тривав з середини XIII до кінця XIV ст., в поселенську мережу трансформувалася широка сукупність оборонних пунктів, центрів соледобування, то в наступний період, який тривав з кінця XIV ст. до середини XVI ст., уже сформувалися основи каркасу розселення в гірській місцевості [3], розгалуження якого в наступний період і забезпечило формування цілісної мережі поселень [4]. Зважаючи на соціально-економічні й безпекові потреби давньоукраїнського населення передгірських територій, один з основних міграційних рухів в гірську місцевість прямував з Прикарпаття і Підкарпаття, а також Волині і Поділля. Про це свідчить поширення в гірській місцевості ойконімів, які дублюють назви передкарпатських і закарпатських поселень. Одночасно з поступовим формуванням поселень у гірських районах руським (українським) населенням з прилеглих рівнинних територій туди ж попрямувала й хвиля міграцій з Середнього і Нижнього Подунав'я, Трансільванії, а пізніше й Молдови. Як переконливо доказали М. Гримич і М. Тиводар, південна колонізація в Східні Карпати включала міграції також переважно давньоукраїнського (руського) населення, хоча сюди могли доходити й невеликі південно-слов'янські, тюрські та романські групи [2, 9]. У контексті заселення Східних Карпат треба наголосити, що південна колонізація все ж мала менше поселенсько-формуєче значення порівняно з переселеннями з рівнинних територій. Тобто мігранти з півдня здебільшого лише поповнювали склад населених пунктів, заснованих вже вихідцями з передгірських місцевостей.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

З середини XVI ст. розпочався черговий етап масового переселення в Східні і Західні Карпати осілого руського (давньоукраїнського) населення. Попри збереження основних механізмів закладання сіл особливістю цього етапу була активізація внутрішньо карпатських переселень. За недостатністю зручних ділянок села закладали у більш віддалених місцях та у складніших рельєфних умовах, унаслідок чого новозасновані поселення уже мали дещо гірші географічні передумови подальшого розвитку. Кількість дворів у таких селах була невеликою (найбільше – до двох двох-трьох десятків) [1]. Іноді нові села виникали на території вже існуючих, що зумовлювало появу сіл з назвами «нова», «нижня», «верхня», «мала», «велика». Як і в попередній період, впродовж другої половини XVI ст. закладання нових сіл відбувалося доволі високими темпами, що найбільше це стосується території Верхньодністерських і Сколівських Бескидів та Стрийсько-Сянської Верховини. Також різко зросла кількість нових поселень у районі Полонинського хребта. За топонімією можна простежити і переселення з галицької гірської місцевості у Підкарпатську Русь і, навпаки.

В першій половині XVII ст. відбувалося інтенсивне заселення гірських місцевостей в районі Горган, Покутсько-Буковинських Карпат, Рахівських гір, яке також супроводжувалось транскарпатськими переселеннями (з одного боку головного вододілу на інший), унаслідок чого відбувалося етнографічне зближення та культурна консолідація людності по обидва макросхили України Карпат. Відстежуючи поширення однойменних ойконімів, стає очевидно, що ще однією особливістю тогочасного закладання поселень у гірській місцевості є т. зв. «роїння» сіл, тобто повторні переселення. Іноді в таких випадках до старих назв додавали слова «воля», «слобода». На цьому етапі заселення в гірську місцевість Українських Карпат почала поступово проникати єврейська людність, що не вплинуло на формування нових поселень, але мало суттєве значення в процесах урбанізації.

Приєднання Галичини і Буковини до Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. позначило новий етап заселення Українських Карпат, особливістю якого стало різке зменшення темпів закладання нових поселень, а також – мінімізація ролі південної колонізації, поява хвилі німецької колонізації та впорядкування статусу поселень загалом. Зокрема, в процесі інвентаризації всього майна в Галичині та Буковині (впродовж 70-х років XVIII ст.) було надано статуси поселень низці карпатських хуторів та присілків, насамперед у Покутсько-Буковинських Карпатах. Так само галицьку й буковинську частини Українських Карпат більшою мірою зачепила й німецька колонізація, яка практично завершила формування нових поселень в Українських Карпатах, хоча конфігурацію розселення суттєво не змінила.

Співвідношення різних груп переселенців, які рухалися в Українські Карпати з півдня, півночі, заходу і сходу, а також формування особливих рис традиційного господарства й традиційної культури під впливом різних природних умов, й вплинуло найбільше на формування українських карпатських етнографічних груп (бойків, гуцулів, лемків). Тобто і особливості заселення, і етнографічні та природні відмінності є взаємопов'язаними, що проявляється в переважаючому поширенні різних просторових форм сільських поселень. Так, Р. Сілецький зазначає, що для Гуцульщини, з її більш високогірним рельєфом, пріоритетним розвитком відгінно-пасовищного тваринництва впродовж XIX – першої половини XX ст. найбільш характерними були поселення безсистемно розсіяної форми, коли «чіткої системи розташування садиб на території села не існувало», а було чимало відокремлених присілків [7], частина яких була розміщена на «верхах», що було зумовлено трансформацією в сільські садиби тимчасових «зимарок» та «колиб», які використовувалися пастухами. В сучасних умовах поселення цієї форми значною мірою трансформуються в безсистемно скупчені з огляду на розширення ядра поселення та знелюднення присілків (див. рис. 1, а).

Бойківщина розміщена переважно в середньогірних й низькогірних Карпатах, а тому просторові форми поселень тут є більш різноманітними, а на їхні особливості найбільше вплинула географія річкових долин. З огляду на це, в межах Бойківщини найбільш поширеною є ланцюгова та ланцюгово-розгалужена просторові форми поселень, при яких садиби мешканців розташовуються вздовж дороги, що проходила паралельно до русла ріки (рис. 1, д). Часто вздовж русла ріки було розміщено кілька поселень, а протяжність такого «ланцюга» поселень могла досягати 20 км і більше. Водночас німецькі колоністи заклали в карпатській гірській місцевості поодинокі поселення або частини поселень вуличної просторової форми (див. рис. 1, г). Сільські

поселення на річкових вододілах в межах Бойківщини найчастіше мали дворядну планувальну форму, коли фасади будинків по два боки дороги розміщені не навпроти один одного, а в одному напрямі (рис. 1, б). Ця планувальна форма в сучасних умовах поступово трансформується у вуличну. Поширеними тут були також безсистемно-скупчені просторові форми поселень, характерні більше для міст, містечок та великих сіл, коли виділяються кілька основних житлових масивів. В сучасних умовах такі поселення стають більш комбінованими, поєднуючи компактні квартали з вуличною забудовою та окремі віддалені садиби чи групи садиб (див. рис. 1, г). Вулично-квартальна забудова вже стає визначальною в усіх міських поселеннях карпатської гірської місцевості, хоча основи просторових форм більшості поселень ще зберігаються.

а) приклад безсистемно розсіяної просторової форми поселень (смт. Ворохта)

б) приклад дворядної просторової форми поселень (с. Дністрик-Дубовий)

в) приклад безсистемно-скупченої просторової форми поселень (с. Драгово)

г) приклад комбінованої форми поселень з елементами вуличної забудови (смт Дубове)

д) приклад ланцюгової просторової форми поселень (с. Жукотин, с. Бережок)

е) приклад ланцюгово-розгалуженої просторової форми поселень (смт. Борня)

Рис. 1. Просторові форми поселень Українських Карпат

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Розміщення та господарська діяльність населення гірської місцевості Українських Карпат також помітно відрізнялися й відрізняються від передгірських районів, що знайшло вже детальне відображення в науковій літературі [6, 8]. Але з огляду на поглиблення демографічної кризи та проблеми зайнятості й міграцій в географії населення цієї території відбуваються перманентні зміни, які ще більше можуть прискоритися за результатами адміністративно-територіальної реформи. Отже, на сьогодні структуру мережі поселень гірської місцевості Українських Карпат формують 6 міст (Болехів, Перечин, Рахів, Сколе, Турка, Яремче), 16 селищ міського типу (Битків, Бориня, Великий Березний, Великий Бичків, Верхнє Синьовидне, Верховина, Вигода, Воловець, Ворохта, Жденієво, Міжгір'я, Перегінське, Підбуж, Путила, Славське, Ясіня) та понад 410 сільських поселень. Всі міста гірської місцевості є малими за людністю: кількість населення Рахова становить 15,5 тис. осіб, Болехова – 10,2 тис. осіб, чотирьох інших – менше 10 тис. осіб. Така ситуація, тобто відсутність в гірській місцевості великих чи середніх економічно значущих міст, створює певні проблеми обслуговування сільської місцевості, які частково компенсуються поширенням низки таких поселень безпосередньо у передгірській місцевості (Дрогобич, Стрий, Калуш, Коломия, Мукачеве). Так само й загалом рівень урбанізації населення є низьким, не перевищуючи 30 % у всіх районах гірської місцевості.

Густота населення Українських Карпат коливається від 20-осіб на км² у більш високогірних районах до понад 40 осіб на км² – у низькогір'ї і має тенденцію до зниження з огляду на демографічну кризу та постійні міграції. Проте важливо відзначити, що густота сільського населення на цій території здебільшого вища від загальноукраїнських значень (21,6 осіб/км²), що свідчить про збереження основ людського потенціалу сільської гірської місцевості, Середня людність сільських поселень (500–900 осіб) тут також є вищою, ніж в середньому по Україні, проте густота поселень в деяких місцевостях – значно нижчою. Особливо низькою (15 одиниць на 1000 км²) є густота поселень у Рахівському районі, у якому відповідно особливо висока середня людність населених пунктів. Водночас у гірській місцевості колишнього Старосамбірського району висока густота поселень (88 одиниць на 1000 км²) поєднується з нетипово нижчою середньою людністю сіл.

В сучасних умовах новим чинником певної трансформації мережі поселень Українських Карпат має підстави стати адміністративно-територіальна реформа. Зокрема, зниження адміністративного статусу колишніх районних центрів (Великий Березний, Воловець, Перечин, Сколе, Турка, Міжгір'я, Путила) може обмежити їхню роль як організаційним центрів місцевого значення. Водночас селища і села, які стали центрами нових громад, одержали більші можливості для свого соціально-економічного розвитку.

Висновки:

1. Формування мережі поселень Українських Карпат є результатом переселення в гірську місцевість населення з прилеглих рівнинних територій та південної колонізації, в основі якої були міграції українського (руського) населення з Трансільванії та Молдови.

2. Масове заселення Українських Карпат, початки якого припадають на середину XIII ст., пройшло в кілька етапів і завершилося в середині XIX ст., коли був сформований основний каркас мережі населених пунктів.

3. Співвідношення різних груп переселенців, особливості традиційного господарства та природних умов визначили поширення таких основних просторових форм поселень Українських Карпат, як безсистемні, ланцюгові, дворядні та комбіновані. В сучасних умовах основи цих просторових форм зберігаються, але все більш помітним є вплив квартально-вуличної забудови.

4. Характерною рисою сучасної мережі поселень Українських Карпат є відсутність значних за людністю та економічною значущих міст. В умовах проблем зайнятості та демографічної кризи зменшується загалом густота населення та людність поселень. Хоча загалом гірська місцевість все ще зберігає значний людський потенціал. Зниження адміністративного статусу колишніх районних центрів в процесі адміністративно-територіальної реформи обмежує їхню роль як організаційним центрів місцевого значення, але створює кращі умови для селищ і сіл, які стали центрами нових громад.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. К.: Наукова думка, 1976. 120 с.
2. Гримич М. Сучасний погляд на проблему волоського права. *Етнічна історія народів Європи*. К., 2001. С. 11–116.
3. Дністрянський М. С. Значення колонізаційних рухів із Північних Балкан, Трансильванії та Молдови в заселенні Українських Карпат упродовж XIII–XVII ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки*. № 11. 2014. С. 70–76.
4. Дністрянський М. С. Основні етапи заселення гірської місцевості Українських Карпат. *Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями*: зб. наук. праць. Берегове, 2020. Т. 1. С. 83–91.
5. Дністрянський М. С. Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні Українських Карпат упродовж XIII – першої половини XIX ст.: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 116 с.
6. Паньків Н. М. Населення Українських Карпат. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 248 с.
7. Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах. К.: Наук. думка, 1994. 140 с.
8. Тиводар М. П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої пол. XIX – першої пол. XX ст. Історико-етнологічне дослідження. Ужгород: Карпати, 1994. 560 с.
9. Тиводар М. П. Етнічні традиції у скотарстві. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Т. 2. Львів, 2006. С. 52–124.

* * *

УДК 911.6(4:477):316.25

**ГЕОПОЛІТИЧНІ РЕГІОНИ ЄВРОПИ З ПОЗИЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО
КОНСТРУКТИВІЗМУ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ**

Олексій Полтораков, Юліан Брайчевський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Обґрунтовано актуальність суспільно-географічних (зокрема політико-географічних) досліджень геополітичних регіонів з позицій соціального конструктивізму. Розкрито значення регіонів не лише як об'єктивних данностей геопростору, що можуть бути описані, але і як суб'єктивних інтелектуальних конструктів, що згодом матеріалізуються у цілком об'єктивні економічні та соціально-політичні наслідки. Простежується еволюція концепцій регіональної ідентичності Європи та її поділу на (суб)регіони з акцентом на соціально-конструктивістському характері геодивілізаційних та геополітичних меж. Також, обґрунтовується необхідність позиціонування України у нових геополітичних регіонах, що будуть формуватися за підсумками російсько-української війни.

Ключові слова: геополітичний регіон, соціальний конструктивізм, регіони Європи, Україна.

**GEOPOLITICAL REGIONS OF EUROPE FROM THE SOCIAL-CONSTRUCTIVISTS
PERSPECTIVE: THE NEED FOR POSITIONING OF UKRAINE**

Yulian Braychevskyy, Oleksii Poltorakov

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

In this article, we argue that human geography (and political geography in particular) needs to revisit geopolitical regions from the social constructivist perspective. We stress the importance of regions as not merely objective phenomena, but as subjective intellectual constructs, which subsequently materialize into rather objective economic and socio-political outcomes. We trace the evolution of ideas of regional identity of Europe and ideas of European subregional divisions focusing on social-constructivist nature of geo-civilizational and geopolitical boundaries. We also argue that Ukraine needs to reposition itself in relation to the new geopolitical regions that are going to emerge as a result of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: geopolitical region, social constructivism, regions of Europe, Ukraine.

Серед сучасних трендів суспільної географії все більше простежується тенденція до зміщення фокусу досліджень з рівня держави на просторові об'єкти суміжного (ширшого або вужчого)

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

територіального охоплення, межі котрих часто не співпадають із адміністративними кордонами. Таким чином, все частіше дослідники звертаються до проблематики вивчення географічних регіонів на протигагу аналізу окремих країн. В українській суспільній географії цієї проблематики одним із перших торкнувся О. І. Шаблій [1, 10].

Серед різних напрямів суспільної географії, регіональна проблематика особливо яскраво виражена у геополітичних студіях. Так, українським географам належить осмислити буремні геополітичні зміни, обумовлені спробами історичного реваншизму та неоімперської політики РФ, кульмінацією чого стала її широкомасштабна збройна агресія проти України. Пов'язані із війною трансформації геополітичного простору у загальноєвропейському масштабі обумовлюють потребу в поглибленні дослідницької уваги до геополітичної проблематики у вітчизняній географічній науці.

У даній праці представлено огляд еволюції ідей щодо регіонального поділу Європи, артикулюються питання геополітичних (суб)регіонів Європи, визначення їх меж і позиціонування у них України, а також уточнюється значущість «геополітичних регіонів» як інтелектуальних конструктів у формуванні фактичних меж/кордонів у політичній, економічній та соціальній царинах.

Метою даної роботи є актуалізувати проблематику вивчення та обґрунтування меж геополітичних регіонів в умовах масштабних геостратегічних змін викликаних війною Росії проти України, привернути увагу до соціально-конструктивістського виміру регіональних студій, а також проаналізувати еволюцію «конструювання» геополітичних регіонів у Європі.

Методологічною основою було обрано поєднання класичних ідей хорологічного підходу у географії сформульованих ще Р. Гартсгорном [13], сучасних підходів до виділення географічних регіонів [14], а також новітніх трендів у геополітичних [11] та суміжних студіях. *Новизна* полягає у (1) долученні ідей соціального конструктивізму до вітчизняного дискурсу суспільно-географічних та політико-географічних, а також геополітичних та геоекономічних досліджень та (2) окресленні проблематики позиціонування України у нових геополітичних регіонах, що нині формуються під критичним впливом російсько-української війни.

Завершення описового етапу розвитку географії у ХІХ ст. та криза географічного детермінізму у середині ХХ ст. на тлі зростання суспільної ролі та загальної популярності галузевих суспільствознавчих та природничих наук обумовили домінування хорологічного підходу у географічних дослідженнях, що передбачав комплексне вивчення усіх компонентів географічного простору в певних географічних межах та аналізу взаємозв'язків між ними. Хорологічний підхід зосереджує увагу дослідника на регіоні як на головному просторовому концепті об'єкта географічного пізнання.

Проте вже наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. західна суспільна географія все більше тяжіла до вивчення просторових проявів критичних соціальних теорій. При цьому емпіричний аналіз здебільшого зводився до локального рівня. Тож термін «регіон» поступово був замінений поняттям «місце» (у інтерпретації Дж. Егню [11]). У радянській та пострадянській географічній традиції універсальним концептом об'єкту географічного пізнання стали «географічний комплекс» та «територіальна система» [8, 9]. Попри термінологічні відмінності, сутність поняття «місце», «географічний комплекс», «територіальна система» або що зберігають у собі усі складові поняття «регіон», сформульованого послідовниками хорологічної концепції середини ХХ ст.

Упровадження науково-філософських ідей постмодернізму у все ширший спектр географічних студій ще більше зміщувало фокус досліджень з рівня держави на просторові об'єкти різного масштабу, знову актуалізуючи проблематику вивчення регіонів. У сучасних геополітичних студіях, просторовий масштаб досліджуваних об'єктів здебільшого охоплює регіони значно ширші за просторовим охопленням, ніж локальні кейси (конкретні об'єкти емпіричного аналізу, поширені у критичній географії початку ХХІ ст.).

Геополітичний регіон можна розуміти як фрагмент географічного простору (суходільного або морського/океанічного), у межах якого: (1) взаємозв'язки між просторовими компонентами всередині регіону тісніші ніж із просторовими компонентами за його межами, а також (2) загальне відчуття «територіальної/просторової ідентичності» між різними суспільними групами (племенами та етносами, народами та націями). Просторовими компонентами можуть бути

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

«територіальні системи» (за вітчизняною термінологією) чи «місця» (за західною традицією) різного територіального охоплення. У найбільш загальному випадку, у геополітичних студіях такими фрагментами геополітичного простору виступають країни та їх об'єднання (Бенілюкс, ЄС, НАТО, СНД).

Може виникнути логічне питання у практичній доцільності переосмислення меж геополітичних регіонів, адже такі межі можуть бути достатньо динамічними, і при цьому суб'єктивними (свідомо чи ні) та дискусійними/дискурсивними. Але оскільки геополітика у її практичному застосуванні є безпосереднім виявом суб'єктивних рішень, суб'єктивні межі геополітичних регіонів мають цілком об'єктивні наслідки (згадаймо «теорему Томаса») – від розподілу міжнародних потоків інвестицій та туризму або розмежування зон пільгової торгівлі до «гарячих» збройних конфліктів.

Досвід України за період її незалежності є тому яскравим свідченням. Суб'єктивне відведення Україні ролі «буферної держави» між Сходом і Заходом, між Європою та Російською Федерацією в уяві західних і частини вітчизняних політиків обумовили нейтральний/позаблокковий воєнно-політичний статус України. Віднесення України до регіону «колишніх республік СРСР» («простору СНД») на противагу «країнам Центрально-Східної Європи» та «країнам-кандидам на вступ до ЄС» у аналітичних центрах міжнародних організацій суттєво вплинуло на уповільнення торговельної та інвестиційної інтеграції України у Західний економічний простір, негласне сприйняття України як території, що економічно більше пов'язана із РФ та іншими колишніми республіками СРСР. Суб'єктивізм такого розмежування є очевидним, адже країни Балтії також були республіками СРСР, а Румунія та Болгарія на момент вступу до ЄС за макроекономічними параметрами та рейтинговими оцінками ситуації із верховенством права перебували практично на одному рівні з Україною. Але суб'єктивні «регіональні межі» формували об'єктивний порядок денний європейських, українських та світових політиків із більш ніж об'єктивними наслідками – відкритою збройною агресією РФ проти Грузії (2008 р.) та України (з 2014 р.). Тож, на нашу думку, ідеї соціального конструктивізму у застосунку до геополітичних регіонів є вкрай важливими як з теоретично-пізнавальної, так і з емпірично-прикладної точки зору.

Якщо простежити еволюцію уявлень щодо субрегіонального поділу Європи, можна переконатися у доречності застосування концепції соціального конструктивізму у цій царині. Так, поняття «Європи» як суто географічного регіону виникло у працях Гесіода, Гекатія Мілетського, Геродота, Фулідіда, Аристотеля, Ізократа, Страбона, Плінія Старшого, Полібія, Птолемея та інших давніх авторів. Однак географічне поняття «Європа», яке має грецько-фінікійське коріння, у ті часи позначало лише землі, що лежать на північних берегах Середземного моря і прилеглих островах. Самі фінікійці, а пізніше греки і римляни поступово розширювали це географічне поняття, відкриваючи для себе внутрішні області й острови спочатку Південної, а потім Центральної, Західної, Східної і Північної Європи. Разом із тим, до кінця античності ці області, хоча й були Європою географічно, розглядалися в греко-римському світі як далека варварська периферія – тобто вже у суспільно-географічних та культурно-географічних сенси. Історики також зазначають, що уявлення про Європу як «особливий світ», особливу «сім'ю роду людського» почали формуватися ще у ранньому середньовіччі – і вже з XI століття прослідковуються доволі чітко. Наприклад, у 769 р. хроніст Ісідор Молодший писав про армію «європейців», яка билася проти арабів.

Ідеї об'єднання Європи у відносно цілісний геополітичний регіон періоду пізнього середньовіччя та раннього Нового часу базувалися передусім на релігійному підґрунті. Проекти єдиної «християнської Європи», що могла б ефективно протистояти ворожим (передовсім мусульманським) впливам із-зовні належали, серед інших, французькому правнику та публіцисту часів Філіпа IV Красивого П'єру Дюбуа (XIII–XIV ст.), королю Богемії Їржі з Подебрад (XV ст.) та французькому державному діячу герцогу Максимільяну де Сюллі (XV–XVI ст.). Примітно, що всі вони відзначалися суб'єктивним сприйняттям цивілізаційної спорідненості, що не завжди корелювало із релігійними межами. Так гуситська Чехія, попри протистояння із католицькою церквою, під проводом Їржі з Подебрад виступала з ініціативою об'єднання християнських держав, тоді як проект герцога де Сюллі виключав православну Росію із потенційного європейського воєнно-політичного союзу.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Власне поділ Європи на субрегіони викристалізувався уже у Новий час. Так відомий американський історик Л. Вульф стверджує, що поділ Європи на «цивілізаційно розвинуту» Західну і «недорозвинуту, відсталу» Східну оформили в інтелектуальний конструкт філософи епохи Просвітництва [3].

У 1840-ті роки увиразнилася тенденція виокремлення (суб)регіону «Серединної Європи» (Mitteleuropa) з боку Німеччини. В своїй основі це була ідеологема перспективних проєктів (суб)регіональної інтеграції [15], таких як план канцлера Німеччини фон Бетманн-Хольвега та ін. В більшості з них достатньо демократично (як на той час) враховувалася етноконфесійна, етнолінгвістична і навіть регіонально-економічна специфіка тодішніх країн та провінцій зазначеного (суб)регіону [4], до якого відносили в т. ч. українську Галичину. Втім, кайзерівська Німеччина та, принаймні опосередковано, цісарська Австро-Угорщина поступово ідеологічно інтерпретували цей аналітично-географічний конструкт для просування ідей свого культурного, економічного та політичного домінування [7] та використовували його для обґрунтування геополітичної експансії [12]. Як пізніше підсумовував Й.Брехтефельд, «Mitteleuropa ніколи не була просто географічним терміном; це і політичний термін, так само як терміни «Європа», «Схід» та «Захід», які політологи використовують як синоніми політичних ідей чи концепцій. Традиційно Mitteleuropa – це частина Європи, що між Сходом і Заходом. Хоч би як непрофесійно це звучало, це, ймовірно, найточніше визначення Mitteleuropa з наявних» [12].

Перша чверть ХХ ст. стала часом артикуляції концепції «Центральної Європи» [6, 7]. Після (пере)розподілу Європи 1918 р. на політичній карті з'явилися нації, яким вдалося утвердити власну державність (Польща, Австрія, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців, Литва, Латвія, Естонія). Ці національні держави, створені на уламках імперій, почали свідомо відмежовуватися від Східної Європи, «зараженої більшовизмом», і почали ідентифікуватися як «Центральна Європа», в т. ч. намагаючись ідеологічно дистанціюватися від свого минулого в складі імперій. Показовим стало виникнення у міжвоєнний період польського геополітичного проєкту «Міжмор'я», що передбачав об'єднання країн у межах колишньої конфедерації Польського королівства та Великого князівства Литовського і Руського (утвореної в рамках Люблінської унії). Головною метою проєкту була протидія відновленню та розширенню Російської імперії [5].

У період «Холодної війни», внаслідок блокового протистояння («фокусом» якого були саме оновлені кордони «колишньої» Центральної Європи, а уособленням став Берлінський мур), отримав розвиток концепт «Східної Європи» в якості не лише регіонально-географічного, але також геоекономічного та геополітичного конструкту. «Східна» Європа охоплювала так звані країни соціалістичного табору і асоціювалася з альтернативними по відношенню до Західного світу цінностями та шляхом соціально-економічного поступу.

Розвиток європейської інтеграції (з 1960–1970-х рр.) з одного боку та розпад системи «соціалістичного табору» (1980–1990-ті рр.) з іншого, – активізували процеси переосмислення етнонаціональної та державно-політичної ідентичності населення європейських країн. Паралельно відбувалося свого роду переозначення європейських (суб)регіонів, особливо тих, які мали виразні особливості в етнонаціональній (етноконфесійній, етнолінгвістичній і т. ін.) композиції та історико-культурному (зокрема пост-імперському) спадку. Таке переосмислення включало також оновлення бачення як «кордонів Європи» загалом, так і європейських (суб)регіонів зокрема. Наслідком цього стала поява географічного конструкту «Центрально-Східна Європа» (ЦСЄ), який також мав свої геополітичні та геоекономічні виміри, в т. ч. інституціоналізовані в таких форматах як «Вишеградська четвірка» та ін.

Низка «кольорових революцій» упродовж перших двох декад 2000-х рр., що прокотилася колишніми республіками СРСР (від Грузії та України до Киргизстану) стала проявом переосмислення громадянами цих країн власної державно-політичної ідентичності та похідної від неї ідентичності регіональної. У випадку України і Грузії, «кольорові революції» проявили дедалі глибше усвідомлюване прагнення народів стати частиною «європейського простору» (геополітичного, геоекономічного, геокультурного), дистанціюючись від неоколоніальної, пострадянської ідентичності. Власне в такому ракурсі можна розглядати і російську агресію проти України: хоча проведення реформ та тісніша економічна інтеграція України у Європу нічим не загрожувала РФ як державі-нації, закріплення нових геополітичних регіонів ставило під загрозу перспективи неоімперського проєкту РФ.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

В умовах що склалися, Україна остаточно обрала безповоротним шлях інтеграції у західні гео економічні, геополітичні та геокультурні (цивілізаційні) структури. При цьому, російсько-українська війна, навіть за попередньої умови, що вона не вийде за межі території України, матиме значно ширші геополітичні наслідки у європейському та загальносвітовому масштабі. Вочевидь, після завершення війни виникне необхідність переосмислення не лише заходів із підтримки міжнародної безпеки у нових геополітичних реаліях, але й формування нових уявлень щодо меж геополітичних регіонів у Європі.

Позиціонування України у нових геополітичних межах стане необхідною умовою задля закріплення українського вибору щодо власної європейської ідентичності та західного цивілізаційного шляху розвитку. Це завдання вимагатиме колективних зусиль географів, політологів, соціологів, економістів та культурологів, адже теоретичні інтелектуальні конструкції, що будуть закладені зараз матимуть практичні наслідки у наступні роки та десятиліття, формуючи порядок денний для політиків, інвесторів, науковців та лідерів громадської думки як в Україні, так і у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блій Г., Муллер П., Шаблій О. Географія. Світи, регіони, концепти. К.: Либідь, 2004. 738 с.
2. Борисюк О. А. Регіональні студії: зміст терміну та імплементація в освітній процес. *Міжнародні та регіональні системи: міжнарод. наук.-практ. конф.* Луцьк: СЛУ ім. Лесі Українки, 2019.
3. Вульф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленького. К.: Вид-во Часопис «Критика», 2009. 592 с.
4. Дністровий А. Центральньо-східний Євросоюз: проект Mitteleuropa. *Історична правда*. 2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2012/10/3/95786/>
5. Загребельний І. Міжмор'я: (майже) втрачений шанс. К.: ФОП Халіков, 2019. 418 с.
6. Каганов Ю. О. Центральньо-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. *Наукові праці історичного ф-ту Запорізького держ. ун-ту*. 2015. Вип. XIX. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1600>
7. Каліщук О. Концепт Центральної Європи: історична ретроспектива та політична перспектива. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1 (64). URL: <https://jhpr.donnu.edu.ua/article/view/6451>
8. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посіб. К.: Вища школа, 1994. 156 с.
9. Шаблій О. І. Суспільна географія: у 2 кн. Кн. 1: Проблеми історії, мето-дики та дослідження. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 814 с.
10. Шаблій О. І. Суспільна географія: у 2 кн. Кн. 2: Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 706 с.
11. Agnew J. Geopolitics: Re-visioning world politics. London&New York: Routledge, 2003. 165 p.
12. Brechtfeld J. Mitteleuropa and German politics. 1848 to the present. London: Palgrave Macmillan, 1996. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230374768>
13. Hartshorne R. The nature of geography: A critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the Association of American geographers*. 1939. #29.3. P. 173–412.
14. Montello D. Regions in geography: Process and content. *Foundations of geographic information science*. London: Taylor & Francis, 2003. P. 173–189.
15. Naumann F. Mitteleuropa. Berlin: Verlag Reimer, 1915. URL: <https://www.abebooks.com/signed/SIGNED-Century-Half-SR150-Southern-Railway/1291145306/bd>

* * *

УДК 911: 504 (477)

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ЗАСАДАХ ПРОСТОРОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Ірина Патока

Інститут географії НАН України, Київ, Україна

Доведено, що оцінювання розвитку територіальних громад на засадах просторової справедливості в частині екологічної складової потребує пошуку нових підходів, насамперед екосистемного спрямування. В цьому контексті метою статті є застосування оцінки екосистемних активів території як узагальненої

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

екологічної характеристики. Окреслені ключові орієнтири оцінювання екосистемних активів територій громад та розроблені етапи їх оцінювання: ідентифікація переліку екосистемних активів; відображення їх кількісних та якісних параметрів; картування екосистемних активів; вартісне оцінювання; інтеграція результатів оцінювання у процеси прийняття рішень. Розроблений алгоритм вартісного оцінювання екосистемного активу територій громад. Зазначено, що військова агресія в Україні актуалізувала застосування екосистемного активу для оцінки збитків екосистемам територіальних громад.

Ключові слова: просторова справедливість, територіальна громада, екосистемний актив, збитки.

**THE ECOLOGICAL COMPONENT OF ASSESSMENT OF THE TERRITORIAL
COMMUNITIES DEVELOPMENT BASING ON THE OF SPATIAL JUSTICE**

Iryna Patoka

Institute of Geography, Ukraine National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine

The article proves that assessment of the territorial communities development basing on spatial justice in terms of the ecological component requires new approaches primarily, of the ecosystem orientation. Therefore, the article is aimed at application of the assessment of the territory ecosystem assets as a generalized ecological characteristics. The key guidelines for assessment of ecosystem assets of community territories are outlined and stages of their assessment are developed. They involve identification of the ecosystem assets list; display of their quantitative and qualitative parameters; mapping of ecosystem assets; value assessment; integration the assessment results into decision-making processes. An algorithm for the assessment of the ecosystem asset of community territories has been developed. It is noted that the military aggression in Ukraine actualized application of the ecosystem asset to assess damage to the territorial communities ecosystems.

Keywords: spatial justice, territorial community, ecosystem asset, damages.

Процес оцінювання розвитку територіальних громад на засадах просторової справедливості в частині екологічної складової потребує застосування нових підходів, насамперед екосистемного спрямування. Оцінювання екосистем з точки зору їх внеску в людський добробут є одним з напрямів досягнення цілей сталого розвитку, а саме в рамках реалізації цілей 6, 13, 14 та 15, тому є надзвичайно важливим завданням при розробці стратегій розвитку територіальних громад. Європейський досвід переконливо свідчить, що досягнення цілей проектів сталого просторового розвитку на місцевому рівні забезпечується за рахунок повної мобілізації всіх видів місцевих ресурсів, зокрема через врахування вартісних оцінок екосистемних активів та екосистемних послуг, які продукуються ними, в інтересах територіальних громад. В цьому контексті актуальним є використання екосистемних активів території як інтегративної характеристики екологічного стану.

В той же час в Україні унаслідок збройної агресії Російської федерації значно посилилися екологічні ризики функціонування національної економіки і забезпечення життєдіяльності населення. При цьому ускладнилися екологічні проблеми, які існували до початку повномасштабної війни. Більше того, деякі екосистеми й унікальні природні об'єкти вже не підлягають відновленню. Разом з тим, навіть по завершенню бойових дій чимало природних територій залишатимуться небезпечними для користування. За розрахунками Державної екологічної інспекції України, за дванадцять місяців війни збитки, завдані земельним, водним ресурсам і атмосферному повітрю російською збройною агресією, оцінюються сумарно в понад 1,9 трильйон гривень. На 27-ій Конференції ООН зі зміни клімату в Шарм-еш-Шейху 8 листопада 2022 р. була представлена ініціатива України по створенню глобальної платформи для оцінки збитків, завданих клімату та навколишньому середовищу унаслідок військових дій. Адже шкода, заподіяна навколишньому середовищу під час збройних конфліктів, призводить до погіршення стану екосистем та природних ресурсів на тривалий період після припинення конфліктів і часто торкається не тільки однієї держави і не тільки одного покоління. Тому повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що вже завдало та продовжує завдавати величезної шкоди доквітлю, актуалізувало використання категорії екосистемного активу для оцінки збитків територіальним громадам.

Сучасні методологічні підходи до оцінювання природних ресурсів через призму екосистемних активів ґрунтуються на принципі попередження і розумінні того, що запас природних

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

ресурсів та їх екологічних функцій незамінний, оскільки їх знищення може бути практично незворотним. Тому для забезпечення життєдіяльності суспільства необхідно підтримувати хоча б мінімальний рівень екосистемних функцій території.

В цьому контексті *метою* статті є запровадження оцінювання екосистемних активів території як інтегративної характеристики екологічного стану громади. Новизною статті є розробка підходів до оцінки збитків екосистемам територіальних громад із застосуванням екосистемного активу.

В документі відділу статистики ООН «Treatment of ecosystems assets in urban areas» (2019 р.) наведено визначення екосистемного активу як «специфічної просторово обмеженої та суміжної екосистеми конкретного типу, що включає всі притаманні біотичні та абіотичні компоненти, необхідні їй для функціонування та надання екосистемних послуг» [3], тобто екосистемні активи можна охарактеризувати як природні запаси, котрі забезпечують потік екосистемних послуг. З точки зору екосистемного обліку екосистемні активи продукуються екосистемними функціями, товарами, послугами та включаються в господарський обіг, формуючи доходні внески в людський добробут [2].

Варто зауважити, що у офіційному визначення відділу статистики ООН зроблено акцент на одній із найголовніших характеристик екосистемних активів, як природних запасів, котрі забезпечують потік екосистемних послуг. Тому вартість активу визначається на основі вартості послуг, які цей актив генерує протягом певного часу. Оскільки екосистема генерує послуги протягом необмеженого періоду часу, значення майбутніх щорічних доходів від кожної послуги екосистеми повинні бути продисконтовані і підсумовані для отримання поточної вартості екосистеми як суми поточних вартостей генерованих нею послуг [1].

Таким чином, ключовими орієнтирами оцінювання екосистемних активів територій громад є:

1) вимірювання активів екосистеми з точки зору визначення спроможності цього активу виробляти екосистемні послуги. При цьому обсяг активу корелюється з розміром активу і стосується площі земель, охоплених екологічним активом (наприклад, лісовим). Цей підхід орієнтований на загальну вартість активів ландшафту (включаючи як природний, так і капітал, створений людиною);

2) вимірювання активів екосистеми з точки зору очікуваних потоків послуг екосистем. Згідно SEEA, певна комбінація, або «кошик», екосистемних послуг може бути створена в певний момент часу з конкретного активу екосистеми. Сукупність усіх майбутніх екосистемних послуг для даного кошика забезпечує, в певний момент часу, прогнозований запас очікуваних екосистемних активів.

Алгоритм вартісного оцінювання екосистемних активів громад являє собою ланцюжок послідовних кроків, необхідних для здійснення такого оцінювання, головними з яких є вартісне оцінювання екосистемних послуг, що продукуються активами природних територій, зі застосуванням комбінаторики відповідних методів оцінювання та вартісне оцінювання внеску екосистемних активів територій громад як окремих складових сукупного екосистемного активу. Таким чином, алгоритм вартісного оцінювання екосистемного активу територій громад передбачає:

- ✓ аналіз впливу на екосистеми, що знаходяться на території громади;
- ✓ аналіз змін в продукуванні екосистемних послуг територією громади;
- ✓ вартісне оцінювання екосистемних послуг, що продукуються екосистемними активами громади;
- ✓ вартісне оцінювання внеску окремих екосистемних активів території громади;
- ✓ розрахунок загальної вартості екосистемних активів території громади.

Етапи оцінювання екосистемних активів територіальних громад охоплюють послідовні складові: ідентифікація переліку екосистемних активів; відображення їх кількісних та якісних параметрів; картування екосистемних активів; вартісне оцінювання; інтеграція результатів оцінювання у процеси прийняття рішень.

Економічну оцінку екосистемних активів громад застосовують для вирішення актуальних проблем їх розвитку, а саме для:

- 1) адекватного визначення ключових економічних показників розвитку громад;

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

2) окреслення альтернатив їх розвитку (наприклад, обґрунтування вибору між збереженням природоохоронної території або її господарським використанням: розвитком енергетики, інфраструктури, сільського господарства тощо);

3) визначення пріоритетності інвестицій у використання й охорону екосистем;

4) обґрунтування в стратегічних планах розвитку громад додаткових витрат на комплексні заходи, що дають як екологічний, так і економічний ефект;

5) надання платежів, кредитів, позик, грантів для сталого місцевого розвитку територій;

6) створення стимулів у місцевого населення для реалізації заходів по збереженню екосистем.

Кінцеві результати управління екосистемними активами громади вбачаються в наступному: нарощування дохідності місцевого бюджету; активізація вжиття природоохоронних заходів для одержання бажаних стабільних вигод від екосистемних послуг у середньо- і довгостроковій перспективі; посилення інвестиційного, культурологічного, рекреаційно-туристичного іміджу території; формування умов і в подальшому розвиток місцевого ринку екосистемних послуг; стабілізація і поступова розбудова місцевої економіки і, врешті-решт, підвищення добробуту населення за показниками якості життя, здоров'я і фінансового забезпечення.

Важливо, що застосування екосистемного підходу до аналізу збитків довкіллю внаслідок бойових дій через призму категорії екосистемного активу потребує подальшого формування ефективних механізмів їх оцінювання. Адже на основі такої оцінки екосистемних втрат можна оцінити як ринкову вартість і цінність екосистем від прямого та непрямого користування, так і реальну ситуацію щодо фінансових потреб територіальних громад для їх відновлення.

Визначено, що процес оцінювання екосистемних активів територій представляє собою вимірювання сукупної грошової вартості пов'язаних з екосистемами товарів та послуг у даному ареалі, тобто оцінювання екосистемних активів полягає насамперед в здійсненні оцінки екосистемних послуг, які продукуються цими активами. З цією метою застосовуються методи оцінювання екосистемних послуг та методи оцінювання екосистемних активів як продуцентів певних екосистемних послуг.

Зазначено, що ключовими орієнтирами оцінювання екосистемних активів територій громад є: (1) вимірювання активів екосистеми з точки зору визначення спроможності цього активу виробляти екосистемні послуги та (2) вимірювання активів екосистеми з точки зору очікуваних потоків послуг екосистем.

В результаті проведеного дослідження розроблені послідовні етапи алгоритму вартісного оцінювання внеску екосистемних активів територій громад з визначенням основних структурних складових оцінювання: вартісного оцінювання екосистемних послуг, які продукуються активами територій громад, зі застосуванням комбінаторики відповідних методів оцінювання та вартісного оцінювання внеску екосистемних активів територій громад як окремих складових сукупного екосистемного активу.

Розроблені етапи оцінювання екосистемних активів територіальних громад: ідентифікація переліку екосистемних активів; відображення їх кількісних та якісних параметрів; картування екосистемних активів; вартісне оцінювання; інтеграція результатів оцінювання у процеси прийняття рішень.

Визначено, що військова агресія актуалізувала використання категорії екосистемного активу для оцінки збитків екосистемам територіальних громад. Крім того, на основі оцінки екосистемних втрат можна оцінити як ринкову вартість і цінність екосистем від прямого та непрямого користування, так і реальну ситуацію щодо фінансових потреб територіальних громад для їх відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. System of Environmental-Economic Accounting – Ecosystem Accounting. Final Draft. Version 5, February 2021. URL: https://BG-3f-SEEA-EA_Final_draft-E.pdf
2. United Nations. System of Environmental-Economic Accounting 2012 – Experimental Ecosystem Accounting. New York, 2014. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/6925551/KS-05-14-103-EN-N.pdf>
3. Wang J., Soulard F., Henry M. Et al. Discussion paper 1.2: Treatment of ecosystems assets in urban areas. Paper submitted to the SEEA EEA Technical Committee as input to the revision of the technical

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

recommendations in support of the System on Environmental-Economic Accounting. Version of 30 April 2019. United Nations Statistics Division, 2019. 36 p. URL: https://seea.un.org/sites/seea.un.org/files/seea_eea_revision_wg1_discussion_paper_1.2_urban_areas_0.pdf

* * *

УДК 911.373 (477:437,6)

**СТАТУС СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ У ЗОНІ ВПЛИВУ МЕТРОПОЛІСА
(СУСПІЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ, ВИКЛИКИ)**

Валентина Нагірна

Інститут географії НАН України, Київ, Україна

Метою дослідження є визначення суспільно-територіальних особливостей формування сільської місцевості в зоні впливу метрополіса, обґрунтування напрямів її розвитку. Виявлено чинники формування, структуру і спеціалізацію сільської місцевості. Наголошено на домінуючому впливі метрополіса на сільське передмістя. Дано аналіз тенденцій змін в аграрній сфері, взаєминах з метрополісом, впливу глобалізаційних процесів. Земля приміської зони розглядається і як сільськогосподарський, і як територіальний ресурс. Висвітлено розвиток сільського господарства – провідної галузі виробничої діяльності. У структурі посівних площ переважають орієнтовані на експорт культури (зернові, соняшник). Втрачають позиції звичні приміські галузі – овочівництво, вирощування плодкових та ягідних культур, молочно-м'ясне тваринництво. Зазначено посилення поляризації соціально-економічного розвитку сільського населення в напрямках «центр-периферія». Акцентовано на збитках і руйнуванні приміської зони, завданих війною РФ. Визначено основні напрями відновлення та розвитку сільської місцевості. Дослідження приміської сільської місцевості виконано на прикладі Київського метрополісного регіону. Сюди відносяться території колишніх Києво-Святошинського, Вишгородського, Броварського, Бориспільського, Обухівського та Васильківського районів, що існували до набуття чинності Постанови Верховної Ради України від 17 липня 2020 р. №807-IX «Про утворення та ліквідацію районів».

Ключові слова: приміська сільська місцевість, метрополіс, центр-периферійна взаємодія, землегосподарювання, функції, виклики.

**STATUS OF SUBURBAN COUNTRYSIDE IN THE ZONE OF INFLUENCE OF THE
METROPOLIS (SOCIAL AND TERRITORIAL RELATIONS, CHALLENGES)**

Valentyna Nahirna

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The purpose of the research is to determine the social territorial features of the rural areas formation in the zone of the metropolis influence, to substantiate the directions of its development. The factors of the formation, structure and specialization of rural areas are revealed. The dominant influence of the metropolis on the suburban countryside is emphasized. The trends of changes in the agrarian sphere, relations with the metropolis, the influence of globalization processes are analyzed. The land of the suburban zone is considered as an agricultural and territorial resource. The development of agriculture – the leading branch of production activity – is considered. Export oriented crops (cereals, sunflower) prevail in the structure of cultivated areas. The usual suburban industries (vegetable growing, fruit and berry cultivation, dairy and meat livestock breeding) are losing their positions. The strengthening of the polarization of socio-economic development of the rural population in the direction of «center-periphery» is noted. Emphasis is placed on the damage and destruction of the suburban countryside caused by the war in the RF. The main directions of restoration and development of suburban countryside have been determined.

Keywords: suburban countryside, metropolis, center-periphery interaction, land management, functions, challenges.

Дослідження сільської місцевості у зоні впливу метрополіса є важливим і актуальним. Йдеться про особливу територію, розвиток якої відбувається на основі використання місцевих ресурсів – природних, трудових, виробничо-технічного потенціалу. З іншого боку, спостерігається її істотна залежність від метрополіса, який набуває значення домінуючого чинника у розвитку

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

сільського передмістя. Відбуваються зміни в землегосподарюванні, структурі й спеціалізації сільського господарства, функціональній визначеності території. Завдяки масовому попиту метрополіса на продовольство, значно підвищується статус приміської сільської місцевості як потужного виробника сільськогосподарської продукції. Розвиток взаємин у напрямі «метрополіс – сільське передмістя» сприяє посиленню міграційних процесів, поляризації соціально-економічного стану приміських сільських поселень. Дослідження суспільного розвитку і територіальної організації сільського передмістя набуває комплексного характеру, поєднуючи економічні, соціальні та екологічні проблеми. Матеріали статті можуть бути використані для аналізу приміської сільської місцевості, її взаємин з метрополісом.

Метою дослідження є визначення суспільно-територіальних особливостей формування сільської місцевості в зоні впливу метрополіса, обґрунтування напрямів її розвитку. Методи дослідження – статистичний, науково-літературний, аналітичний, балансовий, порівняльно-географічний, візуальний, висновки експертів, думка громадськості.

Сільська місцевість у зоні впливу метрополіса – це потужний ареал, що сформувався як виробничо-територіальна цілісність на основі взаємозв'язків з міським середовищем. З одного боку, це самостійний об'єкт, що розвивається на базі місцевого природно-ресурсного потенціалу, сприятливого географічного розміщення, в той же час сільська місцевість зазнає надзвичайно великого впливу метрополіса на всі сфери суспільного життя – господарську діяльність, життя населення, його працевлаштування, транспортне обслуговування. Суть впливу метрополіса на сільську місцевість проявляється у потребі великої кількості робочої сили, зростанні попиту на агропродовольчу продукцію, економії витрат завдяки спільному використанню транспортної інфраструктури, трудових ресурсів, у розміщенні нових виробництв, що посилює агломераційний ефект. У сільській місцевості створюється соціальне середовище з вищим рівнем розвитку господарства і життєдіяльності сільських мешканців [1]. Метрополіс є рушійною силою розвитку сільського господарства, соціальної сфери, впровадження інновацій, підвищення конкурентоспроможності виробництва. У сільському передмісті, порівняно з віддаленими територіями, інтенсивніше відбуваються зміни у життєдіяльності населення, його побуті, задоволенні культурних і духовних потреб.

У сільському передмісті сформувався потужний агропромисловий комплекс (АПК), спрямований на виробництво, промислове перероблення і постачання сільськогосподарської продукції для міського населення.

Одним із найважливіших ресурсів, що забезпечують розвиток приміської зони Київського метрополіса, є земельні ресурси. Головним напрямом використання земель у всіх приміських районах є сільськогосподарський. Під впливом метрополіса, розвитком ринкових відносин, процесів глобалізації змінюється статус і режим землекористування, формується конкурентне середовище в аграрній сфері. У сільській місцевості простежується чітка тенденція до підвищення інтенсивності використання земель з наближенням до міста. Істотно збільшується частка забудованих земель, зокрема спорудження котеджних містечок, висотних будинків, торговельно-розважальних центрів, транспортних мереж, об'єктів логістики. Приміські споруди, промислові підприємства з позицій їх важливості та експлуатації економічно й соціально пов'язані як з міським середовищем, так і з сільською місцевістю. Проблеми, що виникають у процесі їх функціонування, потребують координованого вирішення з боку метрополіса і сільських територіальних громад, що сформувалися у передмісті. Використання землі як територіального ресурсу відбувається з метою розвантаження метрополіса, створення сприятливих умов для життєзабезпечення населення, поліпшення екологічної ситуації, вдосконалення транспортної мережі. Критичний рівень виробничого й містобудівного освоєння викликає необхідність створення філій підприємств, розміщення інфраструктури, винесення за межі міста шкідливих для здоров'я людей виробництв.

Інтенсивне використання приміських земель як територіального ресурсу спричиняє посилення техногенного навантаження на земельний фонд. Надто великі площі займають землі виробничого призначення, що іноді використовуються неефективно, особливо для потреб промисловості, енергетики, транспорту. В результаті територіальної експансії метрополіса з'являється небезпека виникнення негативних процесів і явищ, що супроводжуються значними втратами матеріальних і фінансових ресурсів, соціальних ризиків. Розширення впливу метро-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

поліса призводить до виснаження ресурсів приміської сільської місцевості – земельних, трудових, природно-техногенних, спричиняє знецінення людського капіталу, деформації людських поселень.

Вартість землі приміської сільської місцевості впливає на всі сфери суспільного життя. Як економічний ресурс вона є об'єктом обміну, впровадження споживчих цінностей, які можуть бути створені завдяки її використанню. Із цих позицій сільська місцевість Київського метрополіса є особливим регіоном, де вартість земельних ресурсів залежить як від родючості ґрунтів, структури земельного фонду, так і від впливу метрополіса, транспортної облаштованості, локалізації промислових і суспільних об'єктів, екологічного стану території [2].

Основною галуззю розвитку сільської місцевості передмістя є сільськогосподарська діяльність. Це складна багатофункціональна система, розвиток якої зумовлений переважно потребами міста. Сюди входять, крім сільського господарства, промисловість з перероблення сільськогосподарської сировини, виробництво тари, пакувальних матеріалів, транспортно-складські комплекси, автосервісні і логістичні центри, продовольчі ринки.

У структурі земельного фонду впродовж останніх десятиліть (2000–2018 рр.) відбулися істотні зміни. Значно зменшилися площі сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, сіножатей і пасовищ. Водночас збільшилися площі багаторічних насаджень. Це свідчить про зміну напрямів використання земель, структури і спеціалізації сільського господарства. У структурі посівних площ головне місце займають зернові і зернобобові культури й технічні, в тому числі соняшник. Істотно зменшилося виробництво картоплі, овочів, ягід та плодів, круп'яних культур [3, 5]. Через суттєве зменшення посівів кормових культур, сіножатей та пасовищ використовуються корми промислового виробництва, в тому числі імпортовані. Значно знизився розвиток тваринництва. Зменшується поголів'я великої рогатої худоби, зокрема корів, майже у всіх приміських районах. Зменшилося поголів'я свиней, причому вирощування їх залишилося у віддалених від метрополіса районах. Значний спад спостерігається у птахівництві.

Найрентабельнішим у приміській зоні є вирощування зернових і зернобобових культур, насіння соняшника, деяких овочевих культур відкритого ґрунту, а також молока та яєць.

Структурні зміни у напрямках розвитку, спеціалізації та ефективності сільського господарства приміської зони значно посилюються у зв'язку із діяльністю агрохолдингів, що функціонують як бізнесові структури. Вони спеціалізуються на виробництві зернових (пшениці, кукурудзи, ячменю), сої, соняшника, а також продукції тваринництва, особливо курятини. Підприємства, підпорядковані агрохолдингам, є економічно ефективними завдяки використанню інтенсивних технологій, зменшення затрат праці, налагодженій сфері збуту своєї продукції. Вони є основними експортерами сільськогосподарської сировини і продуктів харчування. Агрохолдинги у багатьох випадках негативно впливають на розвиток сільського господарства через надмірну концентрацію ґрунтовиснажуючих культур, часто монокультуризацію рослинництва. Вони не сприяють зайнятості сільського населення, село не отримує коштів для свого розвитку.

Однією з важливих проблем приміської сільської місцевості є екологічна ситуація. Багатоаспектний розвиток метрополіса, активізація бізнесу, формування ринків зумовлюють посилення негативного впливу на приміську зону. У передмісті часто розміщуються потенційно небезпечні об'єкти – підприємства хімічної промисловості, АЗС, склади боєприпасів, транспортні засоби, об'єкти критичної інфраструктури, сміттєзвалища тощо. В результаті можуть виникати негативні екологічні явища, аварії і катастрофи, що супроводжуються значними матеріальними і фінансовими втратами, спричиняють соціальні ризики. Великими забруднювачами передмістя, у тому числі земельних ресурсів, є недостатньо очищені виробничі стоки підприємств, викиди в атмосферу шкідливих речовин, величезної кількості транспортних засобів, зростаючі обсяги небезпечних відходів. Забрудненню приміської зони сприяє прибирання та вивезення зі столичних вулиць снігу з домішками бруду, сміття, паливо-мастильних матеріалів, солей. На стан приміських земель впливає містобудівне освоєння нових територій.

У прилеглої до метрополіса сільській місцевості зростає субурбанізація. Деякі приміські райони розвиваються як промислові – Броварський, Києво-Святошинський, Обухівський, Вишгородський. У їх складі є об'єднані територіальні громади (ОТГ), виробнича діяльність спрямована переважно на потреби метрополіса. Це виробництво будівельних матеріалів, транспортного обладнання, виробів хімічної промисловості, електро побутових приладів, паперу, тари тощо. Скрізь розвинуто виробництво продовольчої продукції. Вздовж великих трас формуються логі-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

стичні пункти, де виробнича діяльність передмістя комбінується зі складською функцією, підготовкою до маневрів великих вантажних автомобілів.

Соціально-демографічна ситуація у приміській сільській місцевості обумовлена близькістю до метрополіса. Природний приріст населення доволі високий. Лише Васильківський район через високу частку населення старіше працездатного віку має низький природний приріст. Міграційний приріст у сільській місцевості за 2020–2021 роки позитивний. Щільність заселення, з одного боку, залежить від тенденцій концентрації населення у прилеглих до метрополіса поселеннях, з другого – відцентрового спрямування містян до сільського передмістя [5]. Характерним для приміського сільського розселення є посилення поляризації соціально-економічного розвитку в напрямках «центр–периферія». Найрозвиненішими є поселення, розташовані ближче до метрополіса.

Основні функції приміської сільської місцевості: агропромислова, виробнича, працересурсна, соціально-демографічна, розселенська, транспортно-комунікаційна, логістична, природоохоронна. Однією з найважливіших функцій є агропродовольча [4, 6].

Війна РФ проти України завдала великих збитків, руйнувань, загибель людей у приміській сільській місцевості метрополіса. Масштабних руйнувань зазнали міста Ірпінь, Буча, Бородянка та інші, що стали форпостами на шляху до Києва. Об'єктами знищення, руйнувань і варварства стали приміські села і селища, що прилягають до північних і північно-східних околиць Києва. Було зруйновано виробничі потужності, житловий фонд, транспортну критичну інфраструктуру, мости і переправи; знищено зерносховища, переробні підприємства, хлібокомбінати, продуктові склади і торговельні приміщення. Величезної шкоди завдано земельним ресурсам, понівечено ґрунтовий покрив бойовою технікою, горіли осушені торфовища, були суцільно заміновані великі території. Надзвичайно зросла кількість вимушених переселенців, причому багато з них потім виїхало за кордон. Частина підприємств зі зруйнованих територій зупинили роботу, а деякі з них були переміщені в інші регіони. Скоротилася робоча сила, зайнята у сільському господарстві і промисловому виробництві, зменшилися обсяги споживчих витрат населення.

Внаслідок збитків і руйнувань нагальними стають проблеми відновлення об'єктів життєдіяльності населення і господарського розвитку: будівель, критичної інфраструктури, соціальної сфери, гідротехнічних споруд, дорожньо-транспортної системи. Потребують розмінування, очищення й відновлення сотні гектарів земель, лісових масивів, виробничих і науково-дослідних об'єктів.

Інтеграція України до світової економіки, активізація її участі у світовому продовольчому ринку посилюють роль приміського агропромислового комплексу у вирішенні проблем світового масштабу. Виробництво й експорт харчових продуктів стає важливою гуманітарною складовою у формуванні міжнародних відносин. Особливо це стосується зернових, соняшнику, молочних продуктів, яєць і курятини.

Головним лейтмотивом при розробленні напрямів удосконалення розвитку приміської сільської місцевості у зоні впливу метрополіса є скоординованість і узгодження економічних, соціальних, екологічних складових, раціональна територіальна організація виробництва і розселення населення, паритетність центрально-периферійних взаємин, створення сприятливих умов для життєдіяльності сільських і міських жителів.

Виявлено системні зміни у центрально-периферійних взаєминах приміської сільської місцевості з метрополісом, враховуючи сучасні виклики. Обґрунтовано функціональну визначеність і основні напрями вдосконалення розвитку сільського передмістя.

Дано аналіз статусу сільської місцевості у зоні впливу метрополіса, її основні функції. Серед головних чинників формування наголошено на домінуючому впливі метрополіса. Сільське передмістя, з одного боку, потрактовано як самостійний виробничо-територіальний ареал, з другого боку, як потужне суспільне утворення завдяки впливу метрополіса. Земля сільської місцевості використовується як сільськогосподарський ресурс і як територіальна база для розміщення споруд і об'єктів житлового будівництва. Вартість земельних ресурсів оцінюється з позицій їхнього місцерозташування по відношенню до метрополіса, розвитку інфраструктури, наявності агропродовольчих ринків, систем розселення. Велику роль відіграє екологічна ситуація.

Головною галуззю сільського господарства у приміській сільській місцевості є сільське господарство, розвинена агропромислова діяльність, спрямована на потреби метрополіса. Виробництво має високий рівень диверсифікації. У спеціалізації сільського господарства переважає

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

виробництво високоефективних, разом з тим ґрунтовиснажливих культур (зернові й зернобобові, соняшник). Значно зменшилося вирощування плодів, овочів, картоплі, круп'яних культур, кормів. Знизився розвиток тваринництва. На стику сільського передмістя й метрополіса погіршилася екологічна ситуація. Постає необхідність охорони природного середовища, земельних ресурсів, розмінування і підвищення родючості ґрунтового покриву. У всіх регіонах сільської зони збільшилися міграційні процеси. Характерним для приміського сільського розселення є посилення поляризації соціально-економічного розвитку, покращення якості життя населення в напрямі «центр–периферія». Розроблені напрями розвитку сільського передмістя спрямовані на вдосконалення структури і спеціалізації виробництва, посилення агропродовольчої функції, впровадження інновацій у всі сфери агропромислової діяльності, активізації заходів з охорони природи і збільшення родючості ґрунтів. Важливим є врегулювання експортної спроможності сільського господарства в рамках Продовольчої програми ООН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України Про Генеральну схему планування території України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. N 30, ст. 204. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>
2. Капіталізація природних ресурсів: монографія / за ред. д.е.н., проф., акад. НААН М.А. Хвесика. К.: ДУ ІЕ ПСР НАНУ, 2014. 268 с.
3. Нагірна В. П. Земля столичної області як сільськогосподарський і територіальний ресурс. Напрями раціонального використання. *Часопис соціально-економічної географії*. 2012. Вип. 12. С. 247–254.
4. Руденко Л. Г., Нагірна В. П. Сільська місцевість у зоні впливу Київського метрополіса (посилення агропродовольчої функції в умовах суспільних трансформацій). *Укр. геогр. журнал*. 2021. № 3. С. 12–18.
5. Соціально-економічне становище Київської області за січень 2021 року. Статистичний бюлетень. К., 2022. URL: <http://www.kyivobl.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=1544&lang=1>
6. Стратегія розвитку Київської області на 2020–2027 роки. К., 2019. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/strategiya-rozvytku-kyivskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky.pdf>

* * *

УДК 911.3

**ЗАГРОЗА ТЕРОРИЗМУ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА**

Володимир Грицевич

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розглянуте поняття тероризму, його види та характер сучасного прояву. Описані класичні форми суспільної та територіальної організації виробництва, досліджений матричний зв'язок між ними. Запропонований новий чинник розміщення та територіальної організації – уразливість виробництва до сучасних терористичних загроз. Виділені форми суспільної організації виробництва та форми територіальної організації виробництва, які найбільш уразливі до терористичних загроз. Зроблені висновки про доцільні форми розміщення виробництва в сучасних умовах.

Ключові слова: тероризм, загроза, виробництво, уразливість, територіальна організація.

**THE THREAT OF TERRORISM AS A FACTOR OF TRANSFORMATION
THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF PRODUCTION**

Volodymyr Grytsevych

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Considered the concept of terrorism, its types and nature of modern manifestation. Classical forms of social and territorial organization of production are described, the matrix connection between them is investigated. The proposed new factor of location and territorial organization is the vulnerability of production to modern terrorist threats. Forms of social organization of production and forms of territorial organization of production,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

which are most vulnerable to terrorist threats, are highlighted. Conclusions have been made about expedient forms of placing production in modern conditions.

Keywords: terrorism, threat, production, vulnerability, territorial organization.

Тероризм, як новий чинник організації виробництва та його види. Тероризм як явище існував практично всю історію людства, однак саме в 21 столітті набрав загрозливих для людства форм. Тероризм яскраво нагадав про себе 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку, однак і подальший розвиток подій показав великі загрози, які тепер несе тероризм для людства. Сьогодні ми є свідками масштабної терористичної діяльності в рамках військової агресії Російської Федерації в Україні. Спостерігаючи характер і масштаби наслідків збройного тероризму, пора осмислити низку економіко-географічних істин, які в попередні часи здавалися неперушними.

Поняття тероризму описане в Кримінальному Кодексі України, однак сьогодні воно потребує уточнення у зв'язку поширенням практики тероризму на воєнні дії між державами. В літературі розглядають багато різних класифікацій тероризму, які важливі при різних аспектах його вивчення. Чимало класифікацій є некоректними, бо виділяють класи за різними класифікаційними ознаками. При економіко-географічному вивченні тероризму для нас важливим буде розгляд його за такими класами: індивідуальний, колективний, внутрішньодержавний, міждержавний.

У класичній економічній географії добре вивчені як чинники, так і форми розміщення та територіальної організації виробництва. Однак, все це зроблено для мирного часу, без урахування терористичних загроз і тим більше без урахування бойових можливостей сучасної воєнної техніки та зброї.

Вважаємо, що в наш час в питаннях розміщення та територіальної організації виробництва необхідно враховувати новий чинник – уразливість виробництва до терористичних загроз із метою мінімізації такої уразливості. При цьому дуже важливо пам'ятати, що сучасні засоби ураження діють переважно з повітря на далеких відстанях і водночас можуть характеризуватися точністю нанесення бойових ударів за географічними координатами.

Взаємозв'язок форм суспільної та територіальної організації виробництва. Традиційно виділяють такі форми суспільної організації виробництва [1]: концентрація, спеціалізація, кооперування, комбінування, диверсифікація, агломерування, комплексування, кластеризація.

Також виділяють такі форми територіальної організації виробництва [1]: галузевий пункт, галузевий центр, багатогалузевий центр, галузевий куц, галузевий район, інтегральний вузол, виробнича агломерація, багатогалузевий район.

У табл. 1 досліджений логічний взаємозв'язок формами суспільної організації виробництва та формами територіальної організації виробництва.

Наслідки загрози тероризму для суспільної та територіальної організації виробництва. Наслідки терористичних ударів по виробничих об'єктах є різними для різних форм суспільної та територіальної організації виробництва, а також їхніх поєднань. Очевидно, що ці поєднання дуже відрізняються за рівнем їхньої уразливості до терористичних атак.

Підвишену уразливість мають найконцентрованіші форми – концентрація виробництва в галузевому пункті, концентрація виробництва в галузевому та багатогалузевому центрі, спеціалізація виробництва в пунктах, центрах та вузлах, комбінування виробництва в багатогалузевих центрах та інтегральних вузлах, диверсифікація та агломерування виробництва в центрах та вузлах, комплексування виробництва в центрах та вузлах. З точки зору територіальної організації вищим рівнем уразливості характеризуються пункти, центри, вузли, в окремих випадках навіть куці. Найуразливішим (з найбільшими руйнівними наслідками) є багатогалузевий центр.

Звідси випливає, що в умовах терористичних загроз при плануванні розміщення та територіальної організації виробництва потрібно змінювати пріоритети існуючих чинників, а також враховувати нові чинники.

Необхідно розвивати деконцентрацію виробництва, обмежувати комбінування та агломерацію. Водночас кооперування на основі територіально розділеної спеціалізації покращує ситуацію. Диверсифікація теж може бути корисною, якщо вона має територіальний характер.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Комплексування та кластеризація є прийнятними формами, якщо їхні елементи достатньо рознесені на території.

Таблиця 1

Типові поєднання форм суспільної та територіальної організації виробництва

	Галузевий пункт	Галузевий центр	Багатогалузевий центр	Галузевий куц	Галузевий район	Інтегральний вузол	Виробнича агломерація	Багатогалузевий район
Концентрація	+	+	+					
Спеціалізація	+	+	+	+	+			
Кооперування			+		+	+		+
Комбінування			+			+		
Диверсифікація		+	+			+		
Агломерування			+	+			+	
Комплексування			+			+		+
Кластеризація								+

У першу чергу слід сказати про деконцентрацію виробництва, бо це найпростіший і найочевидніший спосіб вирішення проблеми його уразливості. Однак, деконцентрація може бути здійснена багатьма способами, які не є рівноцінними з точки зору безпеки.

Першим альтернативним варіантом деконцентрації може бути рівномірна деконцентрація, коли виробництво розподіляється по території за певним критерієм рівномірності. Теоретично можлива рівномірність у вузлах регулярної сітки, однак її ніхто не буде використовувати як з причин відсутності суспільно-географічної інфраструктури в таких вузлах, так і з причин легкого налаштування терористичного озброєння на таку сітку. Друга можлива рівномірність полягає в розподілі виробництва за центрами адміністративно-територіальних одиниць, це трохи краще, однак розміщення таких центрів теж буде відоме терористам.

На нашу думку кращим варіантом деконцентрації виробництва є його розміщення у вузлах нерегулярної фрактальної структури. В цьому випадку фрактальність забезпечує нерівномірність розміщення, а нерегулярність цієї фрактальності забезпечує максимальну складність визначення такого розміщення для противника.

Окремо варто сказати про трансформацію транспортної інфраструктури з точки зору зменшення її уразливості в умовах терористичних загроз. З теоретико-графових міркувань стійкість транспортних мереж залежить від рівня їхньої зв'язності. Існують спеціальні міри, які дають змогу оцінити чисельно таку зв'язність, однак є якісні критерії, корисні для такого аналізу. Найменш зв'язними (і відповідно найбільш уразливими) є мережі, що описуються графами типу «дерево» (в деяких дослідженнях їх називають дендритними структурами), пошкодження будь-якої ланки такої мережі приводить до розпаду мережі. Теоретично найбільш зв'язними є так звані повнозв'язні графи, однак у практиці транспортних мереж вони не зустрічаються з двох причин – максимальної дороговизни і дуже великої кількості просторових перетинів ланок у різних рівнях. У цьому плані оптимальним компромісним варіантом можна вважати транспортні мережі, побудовані на основі так званих циклічних графів. Вони поєднують прийнятну вартість їхнього створення з хорошою стійкістю до терористичних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії. Одеса: Астропринт, 2009.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 911.3:316

**ПОЛІТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI
(НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ)**

Сергій Покляцький

Інститут географії НАН України, Київ, Україна

Досліджено інституції та організації з питань територіальної згуртованості Франції. Розглянуто ключові напрямки територіальної діяльності. Наведено приклади програм територіальної єдності уряду Франції.

Ключові слова: територіальна згуртованість, регіональна політика, збалансоване планування.

TERRITORIAL COHESION POLICY (FOR THE EXAMPLE OF FRANCE)

Serhiy Poklyatskyi

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Institutions and organizations on issues of territorial cohesion of France were studied. The key areas of territorial activity are considered. Examples of territorial unity programs of the French government are given.

Keywords: territorial cohesion, regional policy, balanced planning.

На сьогодні питання регіональної політики є одним з ключових для розвитку будь якої країни. Безумовно важливими в даному контексті є аспекти збалансованого планування територій, а також умов та якості життя населення. Важелем для досягнення даних цілей є так званий підхід територіальної згуртованості. Досвід вивчення зарубіжних підходів є невід'ємною частиною подальшого успіху. Орієнтуючись на певні фактори (високорозвинена країна; подібність площ держав (друга держава за площею в Європі); подібність форм правління та державного устрою) наша увага була прикута до Французької Республіки. Виходячи з вище зазначеного дана держава є безпрограшним варіантом хоча би з позиції ознайомлення, а в кращому випадку взяття на озброєння та реалізацію деяких підходів та проєктів.

Питаннями регіональної політики та територіальної згуртованості у Франції займається низка організацій. Безумовно перша скрипка належить *Міністерству екологічного переходу та територіальної згуртованості*, на другому плані *Національне агентство територіальної згуртованості*, а також є організації різноманітних територіальних одиниць Франції та допоміжні інституції, які переймаються даними питаннями.

Розглядаючи Францію та її проблему регіональної політики в ретроспективі, необхідно зауважити, що основним поштовхом до вирішення проблем, які склались – було місто Париж. Столиця Франції та в цілому Паризький регіон настільки домінували над рештою частини країни, що помітити проблеми було доволі не складно. А в 1947 р. вийшла в світ відома праця французького географа Жан Франсуа-Грав'є «Париж і Французька пустеля» [1], яка напевно теж стала лакмусовим папірцем до створення в 1950 р. при *Міністерстві реконструкцій та урбанізму департаменту регіональної політики*. В першій половині 1950-х рр. проводяться перші заходи по регулюванню розвитку територій під егідою *Генеральною секретаріату по плануванню*. В 1963 р. у Франції створюється агентство *DATAR (Делегація з облаштування території та регіонального розвитку / la Délégation interministérielle à l'aménagement du territoire et à l'attractivité régionale)*, яке завдяки міжміністерській координації окремих напрямів політики видавало спеціальні дозволи на здійснення або розширення економічної діяльності в Паризькому регіоні, а також гранти для регіонального розвитку для фірм в районах пріоритетного розвитку. У період з 2005 по 2009 р. DATAR носила назву *DIACT (Міжміністерська делегація з благоустрою та забезпечення конкурентоспроможності територій / Délégation interministérielle à l'aménagement et à la compétitivité des territoires)*. Ключова ж реформа щодо DATAR відбулась в 2014 р., яка по суті скасовувала її і згідно закону № 2014-394 було утворено *Генеральний Секретаріат з рівності територій (фр. Commissariat général à l'égalité des territoires)*. Останнє ж видозмінення відбулося

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

в 2020 р., коли Генеральний Секретаріат з рівності територій був трансформований в *АНСТ (Національне агентство територіальної єдності / Agence nationale de la cohesion des territoires)* [2], яке має консультувати та підтримувати місцеву владу та її групи в розробці, визначенні та реалізації їхніх проєктів (зокрема щодо доступу до державних послуг, доступ до охорони здоров'я, житла, мобільності), а також координувати використання європейських структурних та інвестиційних фондів і допомагати міністру, відповідальному за регіональне планування.

Слід відзначити, що у Франції існують організації, які об'єднують всі окремі типи поселень і вони безумовно є ключовими акторами у вирішенні питань територіальної єдності: Асоціація мерів Франції та міжкомунних/міжобщинних президентів [3], Міжкомунне співтовариство Франції [4], Асамблея Департаментів Франції [5], Регіони Франції [6], Міста Франції [7], Асоціація сільських мерів Франції [8], Національна виборна асоціація гір [9], Асоціація мерів міст та передмістя Франції [10], Урбаністична Франція: мегаполіси, агломерації та великі міста [11], Асоціація малих міст Франції [12]. До організацій, які переймаються питаннями регіонального розвитку та політикою територіальної згуртованості варто також віднести: Національне агентство міської реновації [13], Агенцію перехідної екології [14], Національну агенцію середовища проживання [15], Банк територій [16], Клімат та території завтрашнього дня [17].

Головним же органом з політики згуртованості є *Міністерство територіальної згуртованості та зв'язків з місцевою владою (Ministere de la cohesion des territoires et de relations avec les collectivites territoriales)*, яке з 4 липня 2022 р. зазнало деякої трансформації. Наразі утворено, *Міністерство екологічного переходу та територіальної згуртованості (Ministere de la cohesion des territoires et de relations avec les collectivites territoriales)*, що має на меті розробку та реалізацію державної політики щодо децентралізації, розвитку та збалансованого планування всієї національної території та солідарності між територіями [18].

Міністерства виокремлює 6 ключових територіальних напрямів діяльності (у зв'язку з трансформацією даної структури, в подальшому можлива поява нових напрямів, які стосуватимуться питань екологічно переходу):

- ✓ *Цифровий доступ для Всіх.* Зробити Францію «100 % зв'язаною» є одним з ключових завдань уряду. Цифровий доступ повинен унеможливити боротьбу з відчуттям ізоляції, яке відчувається в багатьох білих районах, і надати кожному кращий доступ до послуг. Це також важливий важіль територіальної єдності, привабливості та розвитку;
- ✓ *Відродження міст та мегаполісів.* Мегаполіси є центрами територіальних інновацій і співпраці. З географічної точки зору метрополії відповідають територіям, де зосереджено населення (39 % Франції) і, тим більше, робочі місця (43 % робочих місць у країні);
- ✓ *Підтримка сільських територій.* Руральність – це глобалізаційне поняття, яке пом'якшує відверту опозицію між містом і селом, яка застаріла. Якщо сільська місцевість не є унікальною, все ж існують особливості та проблеми, спільні для всіх сільських територій, які виправдовують впровадження конкретних систем;
- ✓ *Розвиток, модернізація та захист гірських територій.* 30 % території континентальної Франції займають гірські масиви (кожна шоста комуна держави в гірській місцевості). Гірські території, як завдяки своїм унікальним ресурсам, так і своїм ландшафтам, повною мірою сприяють багатству Франції. Але їхнє середовище також позначене серйозними обмеженнями, будь то географічні, кліматичні чи пов'язані з природними ризиками;
- ✓ *Побудова адаптаційних засобів щодо заморських територій.* Острівна територія, біорізноманіття та виняткові ландшафти, наявність неформальних поселень, дуже висока вразливість до природних ризиків. Заморські території мають особливості, які сильно відрізняють їх від столичних територій. Тому вони є першими свідками викликів і дисбалансів, які загрожують певним територіям;
- ✓ *Розвиток і збереження берегової лінії.* Наслідки зміни клімату, зокрема підвищення рівня моря, сильна демографія прибережної смуги та її значний економічний динамізм вимагають переосмислення територіальної організації прибережних територій для досягнення сталого розвитку прибережних територій.

Міністерство також приділяє увагу по діяльності: *міської політики, локальних громад, містобудуванню та землеустрою.*

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Міська політика спрямована на зменшення розривів у розвитку міст. Щоб подолати соціальну та міську нерівність, Франція з 1980-х років запровадила міську політику у так званих пріоритетних районах. Ця глобальна політика діє на всі аспекти загального права, розгортаючи місцеві проекти щодо працевлаштування, освіти, покращення життєвого середовища, доступу до культури та охорони здоров'я чи подальшого економічного розвитку. Серед пріоритетних напрямів варто зупинитися на умовах життя та доступу до послуг, соціальним зв'язкам, зайнятості, інтеграції та економічному розвитку, дозвіллі для всіх та доступу до навчання.

До компетенцій *локальних громад* входять проблеми житла, соціальні заходи, містобудування, навколишнє середовище, планування землекористування, економічний розвиток, культура, спорт, туризм, шкільний транспорт та ін. Кожна громада має різні адміністративні повноваження, які доповнюють повноваження держави.

Містобудування та землеустрій розкриваються в сприянні будівництва та розвитку проектів, які зберігають та покращують життєве середовище громадян. Ключовими аспектами є боротьба з розростанням міст і збереженням ландшафтів; планування території; земельна політика та операції з розвитку; збалансовані міста (еко-міста, еко-квартали та ін.).

Діяльність *Міністерства екологічного переходу та територіальної згуртованості, Національного агентства територіальної єдності та інших організацій* регулюється законодавчою базою, де ключовими є наступні нормативи: закон № 2022-217 від 21 лютого 2022 р. щодо диференціації, децентралізації, деконцентрації та проведення різноманітних заходів для спрощення місцевої громадської діяльності; закон № 2018-1021 від 23 листопада 2018 р. про розвиток ЖКГ, деволупмент та цифрові технології; закон № 2014-366 від 24 березня 2014 р. про доступ до житла та оновлене міське планування; закон № 2007-290 від 5 березня 2007 р. про встановлення правового забезпечення права на житло та здійснення різноманітних заходів на користь соціальної єдності; закон № 2000-1208 від 13 грудня 2000 р. про солідарність та оновлення міст; закон № 2014-173 від 21 лютого 2014 р. про програмування для міста та міської згуртованості; закон № 65-557 від 10 липня 1965 р. про встановлення права спільної власності на побудову будівлі; закон № 2018-727 від 10 серпня 2018 р. про державу на службі довірчого товариства; закон № 2019-1461 від 27 грудня 2019 р. щодо залучення до місцевого життя та наближення до громадської діяльності; закон № 86-2 від 03 січня 1986 р. про розвиток, охорону та поліпшення узбережжя; закон № 2015-991 від 7 серпня 2015 р. про новий територіальний устрій Республіки; закон № 2015-992 від 17 серпня 2015 р. про енергетичний перехід для зеленого зростання; закон № 85-30 від 9 січня 1985 р. про розвиток та охорону гір; закон № 2010-1563 від 16 грудня 2010 р. про реформування місцевої влади.

Уряд сприяє розвитку територіальної єдності реалізуючи низку програм, серед них, деякі потребують особливого виокремлення.

Програма «Інвестиційні фонди». Держава виділяє муніципалітетам, міжмуніципалітетам, департаментам і регіонам набір фінансових асигнувань як для фінансування їх загальної діяльності, так і для безпосередньої підтримки їхніх загальної діяльності. Інвестиційні витрати використовуються на придбання товарів тривалого користування та обладнання, будівництво або оснащення будівель, інфраструктурні роботи.

Програма «Місця працевлаштування». Спрямована на виявлення та реінтеграцію тих районів, які пройшли поза увагою традиційної політики зайнятості, шляхом спільної мобілізації всіх територіальних учасників зайнятості (державні служби, громади, асоціації, місцеві місії).

Програма «Послуги Франції». Охорона здоров'я, сім'я, пенсія, житло, податки чи навіть цифрова підтримка у Франції має дозволяти кожному громадянину, незалежно від місця проживання, отримувати доступ до державних послуг не менше ніж за 30 хвилин від дому.

Програма «Комерційна та ремісничка ревіталізація». Уряд впроваджує структурну відповідь для пожвавлення торгівлі та ремесел у найбільш вразливих регіонах у рамках плану France Relance (Відновлення Франції). Це має на меті дозволити реструктуризацію приблизно 6 000 комерційних приміщень протягом п'яти років і підтримати протягом наступних двох років близько сотні інтервенційних програм, що відповідають майже 2 000 приміщень.

Програма «Промислові території». Національна програма промислових територій, запущена 22 листопада 2018 р., є стратегією промислового відвоювання територій. 148 промислових

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

територій тепер отримують спеціальну підтримку, яку очолюють регіони. Програма має на меті забезпечити на території конкретні відповіді на виклики підтримки промисловості: розвиток навичок у сферах зайнятості, мобільність працівників, наявність землі для створення чи розширення тощо.

Програма «Освітні місця». Програма дозволяє спільно мобілізувати всіх суб'єктів, залучених до освіти (місцеві органи влади, батьків, асоціацій, позашкільних сторін, соціальних працівників, шкіл і коледжів та ін.) для спільної побудови справжнього персоналізованого освітнього шляху.

Програма «Серце міста». Програма запущена у 2017 р. і спрямована на відродження середніх міст. Ці міста іноді стикаються з проблемами привабливості, погіршенням якості житла або комерційною вакантністю. Програма передбачає покращення умов життя мешканців і посилює рушійну роль цих міст у розвитку території.

Програма «Дуже висока швидкість». По суті в даній програмі два ключових напрями діяльності «Розгортання оптоволокна» та «Розгортання мобільної телефонії». В контексті доступу до Інтернету уряд планує забезпечити все населення швидкістю понад 30 Мбіт/с до 2022 р., а до 2025 р. надати доступ до мереж наступних поколінь. Цей план передбачає посилення конкурентоспроможності економіки та привабливості Франції, а також модернізацію державних послуг і надання доступу до нових цифрових способів використання.

Програма «Фабрика територій». Держава запустила програму «нові місця» щоб боротися з ізоляцією і заряджати територію енергією, оскільки громадяни роками створювали треті місця, щоб розвивати «спільну роботу» і відтворювати зв'язки. Метою є визначення до 2022 р. 300 заводів, існуючих або запланованих, з яких 150 будуть розташовані в пріоритетних районах політики міста.

Програма «Малі міста майбутнього». Започаткована у жовтні 2020 р. спрямована на покращення якості життя мешканців малих міст та прилеглих сільських територій. Ця програма спрямована на більше ніж 1 600 муніципалітетів з населенням менш ніж 20 000 мешканців, які виконують центральні функції та мають ознаки нестабільності.

Францію варто розглянути також з позиції однієї з складових Європейського Союзу. Адже останнє по суті є не просто інтеграційним утворенням, а організацією, яка переймається вирішенням проблем Всіх країн. За для того щоб вирішувати проблеми (всі вони прив'язані до певної території) різних країн, необхідно було дійти до спільного знаменника в уніфікації адміністративно-територіальному устрою Європейського Союзу, оскільки кожна країна має свої одиниці. Таким знаменником виступила номенклатура територіальних одиниць: NUTS-1, NUTS-2, NUTS-3.

У Франції рівень NUTS-1 включає 14 одиниць, які відповідають 13 регіонам (13 одиниць) та всім заморським територіям (1 одиниця). NUTS-2 включає в себе старі 22 регіони (до адміністративно-територіальної реформи 2015 р.) і 5 заморських територій (Гваделупа, Мартініка, Французька Гвіана, Майотта та Реюньйон). NUTS-3 повністю відповідає рівню департаментів і включає в себе відповідно 101 одиницю. Номенклатура UAL відображає локальні громади, якими у Франції виступають комуни.

В рамках ЄС були створені різноманітні фонди, які спонсорують вирішення нагальних питань в тій чи іншій країні у відповідності до вище згаданих територіальних одиниць (NUTS-1, NUTS-2, NUTS-3). Наприклад, згідно з угодою про партнерство з Французькою владою на 2021–2027 рр. з Європейського фонду регіонального розвитку (FEDER), Європейського фонду мореплавства, рибальства та аквакультури (FEAMPA), Європейського соціального фонду (FSE) та Фонду справедливого переходу (FTJ) мають спонсоруватися десятки програм за наступними ключовими цілями [19]: «Єдина Європа більш розумна в заохочення трансформації в розумній та інноваційній економіці»; «Єдина Європа більш екологічна та з низьким вмістом вуглецю шляхом заохочення чистого та справедливого переходу на зелені та блакитні інвестиції в енергетику, циркулярна економіка, адаптація до зміни клімату, профілактика і управління ризиками»; «Єдина Європа більш зв'язана покращенням мобільності і регіонального підключення до інформаційних технологій та комунікацій»; «Єдина Європа більш соціальна реалізацією основ соціальних європейських прав»; «Єдина Європа більш ближча до громадян за допомогою

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

заохочення збалансованого розвитку і інтеграції міських, сільських та прибережних районів завдяки міським ініціативам».

Якщо казати більш предметно то політика згуртованості ЄС на період 2021–2027 рр. (від 2 червня 2022 р.) передбачає для Франції інвестиції вартістю 18,4 млрд. євро [20].

З цієї суми FEDER виділяє 3,5 млрд. євро на підвищення конкурентоспроможності французьких регіонів, сприяючи цифровізації малого та середнього бізнесу. 2,8 млрд. євро планується спрямувати на реалізацію Європейської зеленої угоди, а саме розвитку циркулярної та зеленої економіки та екологічно чистої транспортної системи, а також біорізноманіття.

Фонд справедливого переходу (FTJ) виділить 1 млрд. євро на допомогу 10 регіонам (Hauts-de-France, Grand-Est, Normandie, Auvergne-Rhône-Alpes, Pays-de-la-Loire and Sud-Provence-Alpes-Côte d'Azur), щоб впоратися з наслідками енергетичного переходу та диверсифікувати свою економічну діяльність, яка базується наразі на інтенсивному використанні вуглецю. Це фінансування включає в себе розвиток нових навичок і зміну кар'єри для постраждалих працівників, які змушені будуть заново працевлаштуватися. Також виділятимуться 620 млн. євро для покращення зв'язку та транспортної інфраструктури (портів та аеропортів) найвіддаленіших регіонів (Майотта, Реюньйон, Сен-Мартен, Гваделупа, Мартиніка, Гайна).

Європейський соціальний фонд (FSE) виділить 6,7 млрд. євро для доступу до ринку праці, зокрема на допомогу заходів, що поєднують соціальну підтримку та підтримку працевлаштування та досвіду роботи, підвищення та перекваліфікацію, якісну освіту та професійне навчання. Підтримуватиметься боротьба з бідністю та соціальним відчуженням, зокрема через продовольчу та матеріальну допомогу, в тому числі дітям. Буде розглянута доступність до охорони здоров'я, освіти, соціальних послуг, зокрема у найвіддаленіших регіонах.

Європейський фонд мореплавства, рибальства та аквакультури (FEAMPA) проінвестує 567 млн. євро на екологічний перехід секторів рибальства та аквакультури. Фінансування допоможе привести морепродукти та продукцію аквакультури у відповідність до очікувань споживачів щодо сталого вибору їжі, підтримувати дрібне прибережне рибальство, підвищити стійкість секторів та сприяти використанню інноваційних рішень.

Загалом, Угода про Партнерство з Францією передбачає реалізацію 23 програм: 4 національні, 19 регіональних та 18 програм INTERREG (щодо транскордонного співробітництва).

Досвід Франції для подальшого регіонального розвитку України є безумовно важливим. Організація праці та питання менеджменту між Міністерством екологічного переходу та політики згуртованості та іншими акторами, які приймають участь в розвитку Всіх територій може бути прикладом для наслідування. Варто відзначити багатогранність низки урядових програм та безумовно діяльність в підготовленому законодавчому полі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Le Monde. Jean Louis Adreani. «Paris et la desert francais», le livre devenu une bible de la decentralization. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2008/07/15/paris-et-le-desert-francais-par-jean-louis-andreani_1073531_3232.html
2. Loi n° 2019-753 du 22 juillet 2019 portant création d'une Agence nationale de la cohésion des territoires. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038799829>
3. Association des maires de France et des Presidents d'Intercommunalite. URL: <https://www.amf.asso.fr/>
4. Intercommunalites de France. URL: <https://www.adcf.org/>
5. Assemble des Departements de France. URL: <https://www.departements.fr/>
6. Region de France. URL: <https://regions-france.org/>
7. Villes de France. URL: <https://www.villesdefrance.fr/#openModal>
8. Association de Maires Ruraux de France. URL: <https://www.amrf.fr/>
9. Association Nationale des Elus de la Montagne. URL: <https://www.anem.fr/>
10. France urbaine. URL: <https://franceurbaine.org/>
11. Association des petites villes de France. URL: <https://www.apvf.asso.fr/>
12. Agence National pour renovation urbaine. URL: <https://www.anru.fr/>
13. Agence de la transition ecologique. URL: <https://www.ademe.fr/lagence/notre-histoire/>
14. Agence Nationale de l'habitat. URL: <https://www.anah.fr/>
15. Bank des territoires. URL: <https://www.banquedesterritoires.fr/>

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

16. CEREMA. Climat et territoires de demain. URL: <https://www.cerema.fr/fr>
17. Ministère de la Transition écologique et de la Cohesion des territoires. URL: <https://www.cohesion-territoires.gouv.fr/le-ministere>
18. Europe en France. URL: <https://www.europe-en-france.gouv.fr/fr/ressources/accord-de-partenariat-france-2021-2027>
19. EU cohesion policy: Commission adopts €18.4 billion Partnership Agreement with France for 2021-2027. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3368

* * *

УДК 911.3

ІМІДЖ І СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНИ У СВІТІ: ДОСВІД ВІЙНИ

Ірина Гукалова

Інститут географії НАН України, Київ, Україна

Присвячено трансформації зовнішніх уявлень про Україну в світі після повномасштабного російського вторгнення у 2022 р. Аналізуються окремі характеристики сприйняття України і макро-географічні особливості сприйняття України і Росії у перші місяці війни. Наголошується на важливості системних перцепційних і когнітивних географічних досліджень у воєнний і повоєнний час.

Ключові слова: символічний капітал, імідж держави, перцепція простору, Україна, російсько-українська війна.

IMAGE AND PERCEPTION OF UKRAINE IN THE WORLD: WAR EXPERIENCE

Iryna Gukalova

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the transformation of external perceptions of Ukraine in the world since full-scale Russian invasion in 2022. Certain characteristics of the perception of Ukraine and macro-geographical features of the perception of Ukraine and Russia in the first months of the war are analyzed. The importance of systematic perceptual and cognitive geographical research in war and postwar period is emphasized.

Keywords: image of state, perception of territory, Ukraine, Russian-Ukrainian war.

Сучасна суспільна географія дедалі частіше звертається до теоретичного і методичного осмислення нематеріальних активів простору – так званого символічного капіталу, до якого належать репутаційні, іміджеві, брендові та інші його характеристики. Соціалізація глобальної економіки сприяла тому, що ці активи грають важливу роль, формуючи уявлення про територію, визначаючи її економічну, соціальну, культурну і політичну перспективу.

Сприятливий образ країни у свідомості міжнародного співтовариства здатний принести їй користь багатьма способами: позитивний імідж території завжди приваблює інвестиції і туристів, сприяє торгівлі і посилює культурну присутність у світі, а у випадку України сьогодні – забезпечує підтримку та допомогу, оскільки країна бореться з повномасштабним вторгненням Росії. Аналізуючи зарубіжні публікації більш ніж десятирічної давнини слід вказати на акцент авторів на слабкому іміджі України, відсутності у неї унікальної міжнародної репутації, яка б вирізняла її з поміж інших країн. Після здобуття незалежності Україна намагалась позбутися звання «спустошеної радянської республіки», тим не менш вона продовжувала знаходитися у кризі ідентичності і у XXI ст., міжнародна громадськість ще довго ототожнювала Україну з колишнім СРСР, а «імідж країни страждав від регіональних стереотипів, які вливалися в іміджеву порожнечу країни» [8]. Лише після Революції Гідності, яка спричинила чимало державотворчих змін, ситуація суттєво змінилася. Нагальна потреба у зовнішній проекції ідентичності й іміджу України була чітко визначена початком агресії з боку Російської Федерації у 2014 р. З тих пір донесення конкретних меседжів про Україну для впливу на формування громадської думки стало актуальним як ніколи. Великим кроком стало прийняття у 2021 р. Стратегії публічної дипломатії МЗС України на 2021–2025 рр. [2], де вперше системно сформульовано цілі і індикатори ребрендингу країни, моніторингові інструменти їх досягнення.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., яке було оцінено на Заході як найбільший збройний конфлікт у Європі з часів закінчення холодної війни і яке супроводжувалось захопленням і окупацією нових територій України, вбивством мирного населення, руйнацією інфраструктури і житла, породило ще більший український супротив. Одночасно був кинутий виклик основним уявленням європейців про їхню безпеку, повернений привид ядерної конфронтації на континенті та за його межами, ризики енергетичної та продовольчої криз. Все це здійснило кардинальний вплив на зміну сприйняття нашої держави як в Європі, так і у світі.

На глобальному рівні повномасштабне вторгнення спричинило неймовірне згуртування багатьох націй і народів навколо України і українців, насамперед, консолідацію країн розвинутого Заходу і його безпрецедентні санкції проти країни-агресора, реальна готовність суспільств цих країн витримати відчутне подорожчання їхнього життя, прийняти і допомогти мільйонам українських біженців, здійснити величезну військову та економічну допомогу нашій державі, що стало фундаментом безпеки людей та стабільності держави у надзвичайних умовах. Велику роль у брендингу нації та культивуванні іміджу країни зіграв Президент України В. Зеленський і результатом стала не просто симпатія Заходу до цієї особи, а конкретні стратегічні дії. З іншого боку, можна говорити про зародження нового світового порядку, де другий і третій світ країн на очах став набагато більш фрагментованим і в плані власних зовнішніх політик, і в плані сьогоднішнього відношення до нав'язаної Україні війни.

Всередині країни також відбувся перелом у суспільній думці стосовно стереотипів про ті чи інші регіони, їх регіональну та національну ідентичність, іміджеві характеристики. Вочевидь це стане майбутнім актуальним напрямом географічних досліджень. Масштабний урбіцид і екоцид, нечуваний вимушений відтік населення відчули на собі регіони, наближені до Росії і Беларусі. Чимала кількість великих і маленьких міст стала символом нелюдської жорсткості і трагедії, а їх назва тепер відома далеко за межами нашої держави. Незважаючи на те, що імідж території – це результат доволі тривалого еволюційного процесу розвитку території і формування суспільної думки, слід відзначити, що у період воєн може відбутися швидкий злам (перекодування) колишніх уявлень про місця під впливом об'єктивних зовнішніх обставин, а також в силу певних суб'єктивних причин. І російсько-українська війна не стала виключенням.

Незважаючи на добре окреслені теоретичні підвалини дослідження іміджевих характеристик держав зарубіжними і вітчизняними вченими, у т.ч. колегами-географами, де імідж країни був визначений як «сукупність усіх описових, інформаційних переконань про конкретну країну» [9], «спрощене узагальнення великої кількості асоціацій та інформації, пов'язаних з цією територією» [7], а також «формою м'якої сили» [4], всі вони розроблялися для мирних часів. Війна засвідчила, що уявлення і сприйняття людиною (суспільством) навколишньої реальності стає базою для формування його свідомості і поведінки набагато більше, ніж власне саме середовище буття. Відомі фахівці описують національний брендинг як «стратегічний, політичний підхід, розроблений з метою допомогти місцям розвинути сильні сторони, які принесуть їм кращу репутацію через розробку, планування та передачу імені та ідентичності» [3]. Війна показала ці сильні сторони України автоматично.

Вона позначила для науковців ще більш чіткі контури співіснування об'єктивно існуючого і поведінкового середовища – певного психофізичного поля, в якому реальні факти (процеси, об'єкти) організуються в особливі структури, отримують ту чи іншу цінність в залежності від суспільного (культурного) контексту. Про це давно писав англійський класик когнітивної географії В. Кірк [3]. Одна і та сама інформація вочевидь має різне (іноді протилежне) значення для представників різних культур або одного і того ж суспільства в різні періоди часу. Це знайшло своє трагічне підтвердження як у принциповому розходженні думок між пересічними росіянами і українцями щодо довоєнного стану справ в Україні, так і у підтримці України після початку війни державами з різних макрорегіонів світу.

Як відомо, уявлення про країну поділяються на внутрішні (уявлення про країну її мешканців) і зовнішні (уявлення про країну іноземців). При їх співпадіннях імідж є усталеним образом країни. При розходженнях – імідж в очах мешканців стає негативним, в очах іноземців – неправдивим. Останнє знаходить підтвердження у сучасній Росії, завдання України – бути прозорою і демократичною, не закриваючи себе від світу ані зараз, ані особливо, після війни.

В якості ілюстрації сприйняття України в світі під час вступу її у війну наведемо результати глобального дослідження компанії Bloom Consulting, проведеного навесні 2022 р. щодо оцінки впливу війни на національні бренди України та Росії (населення яких не брало участь в опитуванні). Воно продемонструвало значні відмінності у зміні сприйняття України у країнах Глобальної Півночі та Глобального Півдня. У той час як близько 80 % населення в Європі та Північній Америці заявили, що підтримують Україну, а близько 15 % зайняли нейтральну позицію, рівень підтримки Росії та нейтральності були вищими в країнах Середнього Сходу, Африки, Азії та Латинської Америки – 25 % і 15 % в середньому відповідно. Найвищий позитивний вплив війни на загальне сприйняття України зафіксовано в Північній Америці (64 %) та Європі (60 %), а найнижчий – у Латинській Америці та на Середньому Сході (до 50 %) [2] (рис. 1).

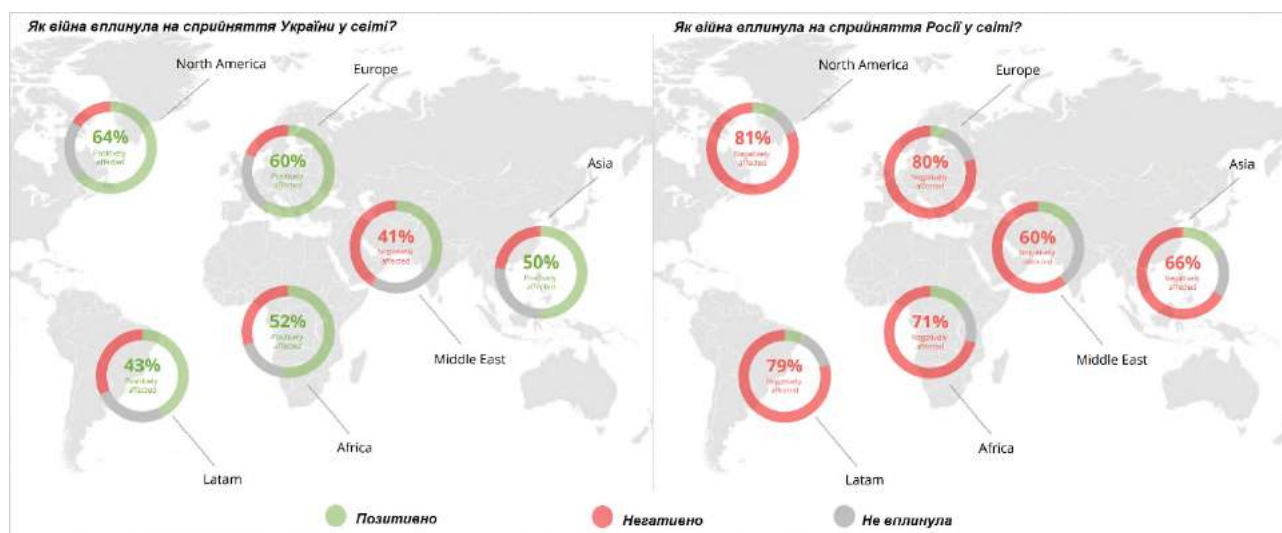

Рис. 1. Вплив війни на загальне сприйняття України і Росії у різних регіонах світу (за даними [2])

Розглядаючи окремі характеристики сприйняття України і Росії слід відзначити, що Україна виграла в позитивному сприйнятті себе за такими аспектами якості життя як відчуття спільноти та єдність, культура, люди та історія, інтеграція та інклюзія та публічне управління. Водночас невиграшними для неї залишилися базові атрибути життя – простір, природа, територія; економіка і бізнес; безпека, захищеність, злочинність. Росія однозначно набагато більше втратила по всіх позиціях сприйняття її в світі, особливо сильно – у публічному управлінні (рис. 2). Міфи російської пропаганди, які роками поширювалися для російської аудиторії і в західних засобах масової інформації цього разу не спрацювали.

Перцепційні і когнітивні географічні дослідження набули більшого поширення на низовому рівні спостереження (поселення, їх частини) через чітку просторову диференційованість сенсорних впливів. Провідними географами (М. Барановський, М. Влах, О. Гнатюк, Д. Гродзинський, К. Мезенцев, А. Мельничук та ін.) було відзначено, що створений позитивний імідж місця (території) у мирні часи виступає важливим інноваційним інструментом регіонального прогнозування, планування та управління. У воєнні часи перцепційна картина на різних рівнях спостереження стає набагато більш динамічною, але нею можна і потрібно керувати. Змінюються перцепційні портрети багатьох міст та регіонів цих країн, які відповідають реаліям воєнного часу, а не колись сформованому і роками відтворюваному бренду. Зокрема, маленькі міста Київщини – Буча, Ірпінь, Гостомель до війни асоціювалися з активною забудовою, недорогою (у порівнянні з столицею) нерухомістю, сосновими лісами і затишком, то вже у перші місяці повномасштабного вторгнення вони стали символом воєнних злочинів агресора, місцем перших масових руйнувань, вбивств і катувань. Це привернуло увагу міжнародної спільноти, багато іноземних політиків і парламентаріїв з моменту звільнення поселень відвідують їх протягом всієї війни і у багатьох з них після цього змінюється думка, настрої і мотивація щодо ініціації і прийняття дуже важливих для цих міст і нашої країни рішень.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

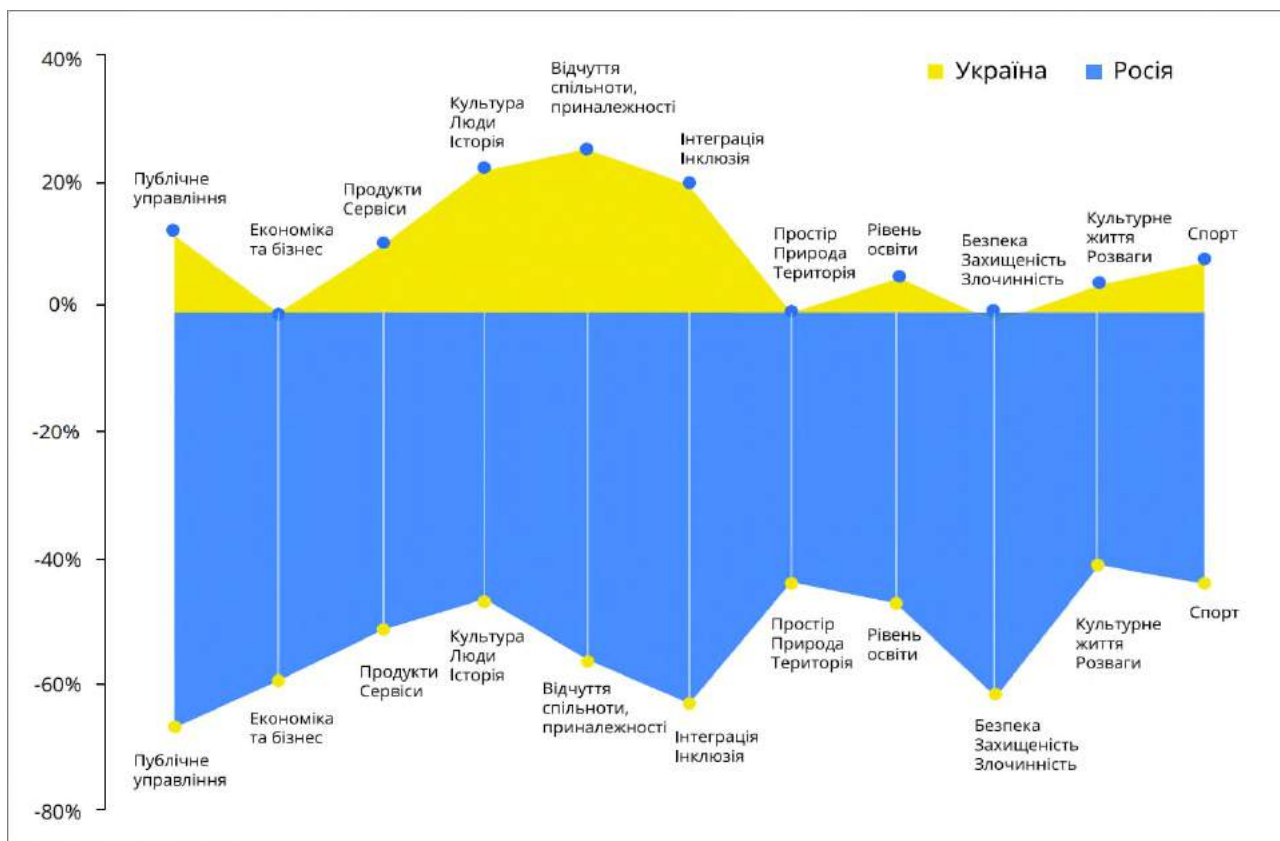

Рис. 2. Вплив війни на конкретні характеристики сприйняття України та Росії в світі [1]

Важливість використання біхевіористичного підходу до вивчення впливу війни і можливості повоєнного відновлення України та окремих її регіонів буде зростати і має бути взята до уваги географами. Факт підвищення інтересу до України слід враховувати під час розробки стратегії відновлення, наступної політичної, дипломатичної та комунікаційної діяльності, щоб уповільнити падіння рівня обізнаності та позитивного ставлення та конвертувати їх в економічну, культурну, інноваційну співпрацю на різних територіальних рівнях. З боку географії тут може бути запропоновано і використання ГІС-технологій.

Розуміючи важливість інформаційного фактору і територіального маркетингу відзначимо, що національний імідж навряд чи залежить від простого вміння розповісти про себе і переконати в цьому інших (хоча і це під час війни виявилось дуже важливим). Держави оцінюються по тому, що ними зроблено, що отримує нація і як вона себе поводить, а головне – за їх внеском у цивілізаційний поступ. З іншого боку, для того, щоб володіти привабливим іміджем, слід всього лише бути привабливою для життя державою (територією). Щодо першого моменту, то Україна з перших днів повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. продемонструвала свою силу і незламність, відкритість світу і демократії. Щодо другого – вона отримала додаткові шанси на якісне відновлення, які вочевидь має використати вже по закінченню цієї жахливої і несправедливої війни.

Повномасштабне вторгнення в Україну було рішенням Путіна, але це було рішення, вбудоване в середовище, глибоко сформоване хибними і спотвореними уявленнями про сучасну Україну та її населення, міфами про існуючі загрози НАТО і т. д. Уявлення про Україну інших країн напередодні війни були різними і не завжди позитивними, країна за багатьма рейтингами оцінювалась як корумпована, непрозора, а українців за кордоном продовжували плутати з росіянами. Саме після початку повномасштабної війни Україна пережила найпотужнішу з початку незалежності зміну іміджу. Світ почав сприймати її як згуртовану, а не роз'єднану націю, як впливового політичного і соціально-економічного гравця, який виборює собі ці права надзвичайно

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

дорогою ціною. Авторитет держави значно зріс, змінилось і сприйняття окремих українських регіонів всередині країни.

Імідж України виявився ефективним для делегітимізації російського вторгнення у 2022 р. Однак виклики – як внутрішні, так і зовнішні – все ще залишаються, і існує потреба наполегливо працювати над їх нейтралізацією. Збалансований повоєнний розвиток України надалі буде залежати як від колективної пам'яті про мужній опір ворогу і всіх загиблих на шляху захисту свободи вибору, так і від стратегії соціально-економічного, культурного, інноваційного територіального іміджмейкінгу. Висока динамічність процесів, які впливають на розвиток держав і регіонів, зміна суджень і уявлень цільових аудиторій потребують розробки підходів до створення позитивних брендів, в першу чергу найбільш постраждалих територій. Війна не може і не повинна бути основним чинником формування іміджу України, її регіонів і міст. Успішний розвиток національного бренду можливий лише за умов дотримання стратегічного курсу країни-кандидата на членство в ЄС, подолання корупції, відновлення економіки і бізнесу, порушених бойовими діями територій, створення нових засад колективної безпеки і збалансованого розвитку. Подолання травматичного досвіду і прагматична політика іміджування з високим рівнем міжнародної співпраці буде сприяти просуванню позитивного інвестиційного іміджу України у світі. Актуальність постійних досліджень перцептивних змін на різних рівнях, які відбуваються у зв'язку із війною і торкаються широкого кола аспектів формування якості життя населення і повоєнного відновлення буде зростати.

Дослідження проблеми формування іміджу України та її регіонів з позицій суспільної географії розглядаються в контексті процесу стратегічного управління територіями, спрямованого не на створення короткострокового нічого не гарантуючого набору асоціацій, а на розробку довгострокового інструменту регіонального управління. Конструювання ефективного іміджу під час війни і після неї – це різні процедури, оскільки у суб'єктів іміджмейкінгу різняться цілі, й оперувати вони будуть різними іміджевими атрибутами. Для нівелювання негативних факторів і зниження іміджевих ризиків слід вживати заходи сприяння поліпшення якості життя населення та інвестиційної привабливості ще до закінчення війни, адже поруч з величезними ризиками можна знайти і певні можливості. В будь-якому випадку, неувага до іміджу держави буде вносити дисонанс в сприйняття її перспектив значимими цільовими групами – мешканцями, які долають перешкоди війни, людьми, які хочуть повернутися до своїх домівок, підприємцями і інвесторами, які хочуть знайти місце для свого бізнесу у нашій державі, туристами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звіт про сприйняття України у світі 2022. Brand Ukraine, 2023. URL: <https://brandukraine.org.ua/en/documents/33/>
2. Стратегія публічної дипломатії МЗС України на 2021–2025 рр. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/public-diplomacy-strategy.pdf>
3. Anholt S. Competitive identity: The new brand management for nations, cities, regions. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2006. 134 p.
4. Branding the Nation: The Global Business of National Identity, by Melissa Aronczyk. New York: Oxford University Press, 2013. 256 p.
5. Impact of Russia-Ukraine war on Nation Brands A research report on how government responses to the Russia-Ukraine war are shaping perceptions of nations Madrid and London, April 20th, 2022. URL: <https://www.bloom-consulting.com/journal/wp-content/uploads/2022/05/Bloom Consulting Impact Russia Ukraine War Nation Brands Report.pdf>
6. Kirk W. Geographical Pivot of History. Leicester: Leicester University Press, 1965. 28 p.
7. Kotler P., Gertner D. Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective. *Journal of Brand Management*. 2002. 9 (4). P. 249–261.
8. Markessinis A. Branding Ukraine. *Nation Branding*. URL: <https://nation-branding.info/2010/03/10/branding-ukraine/>
9. Martin I. M., Eroglu S. Measuring a multi-dimensional construct: Country image. *Journal of Business Research*. 1993. 28 (3). P. 191–210.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 314.1

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ
НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРОТЯГОМ 1990–2022 РР.**

Оксана Микитчин, Ірина Бриндзя

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Україна

Розкрито динаміку статеві-вікової структури населення Львівської області за 32-річний період. Проаналізовано співвідношення п'яти основних вікових груп як чоловічого так і жіночого населення, визначено демографічне навантаження на працездатне населення. Охарактеризовано основні чинники, які впливають на формування статеві-вікової структури, серед яких народжуваність, смертність у різних вікових групах, природній приріст, тривалість життя, міграційні процеси. Відзначено відмінності цих показників протягом 1990–2022 рр. як загалом, так і в розрізі типу місцевості та різних статей.

Ключові слова: статеві-вікова структура, народжуваність, смертність, демографічне навантаження, природній приріст.

**FEATURES OF THE SEX-AGE STRUCTURE FORMATION
OF THE LVIV REGION POPULATION DURING 1990–2022**

Oksana Mykytchyn, Iryna Bryndzia

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine

The article reveals the sex-age structure dynamics of the Lviv region population for a 32-year period. The correlation between the five major age groups of both male and female populations is analyzed, and the demographic burden on the able-bodied population is determined. The key factors affecting the sex-age structure formation, including the birth rate, the death rate in different age groups, natural change, life expectancy, and migration processes, are characterized. The differences in these indicators during 1990–2022 were noted both in general and in the context of terrain type and different sexes.

Keywords: sex-age structure, birthrate, death rate, demographic burden, natural change.

Аналіз динаміки чисельності населення Львівської області протягом 1990–2022 рр. свідчить про негативні тенденції до скорочення населення, яке вписується в загальну тенденцію депопуляції населення України. Так, тільки до 1993 року в області спостерігалось збільшення населення, а опісля – населення скоротилось за 28 років на більш ніж 10 %. При чому, найшвидші темпи скорочення спостерігались в період до 2007 р., який супроводжувався складним періодом соціально-економічної нестабільності. З 2007 р. темпи зменшення чисельності населення Львівської області, як і загалом по країні, сповільнились за рахунок прийняття законів у галузі демографічної політики, які сприяли народжуваності, шляхом підняття рівня виплат при народження дитини. Це сповільнило процеси депопуляції, але не вирішило її. Ситуація погіршилась у 2020 р., в якому набрала обертів всесвітня пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, що не тільки прямо вплинуло на показники смертності, але й опосередковано спровокувало низьку народжуваність. На жаль, з 2022 р. ситуація з чисельністю населення додатково ускладнилась повномасштабним вторгненням росії на територію України, адже окрім підвищення показників смертності, зниження народжуваності, значно активізувалися процеси внутрішньої та зовнішньої міграції. Власне тому дане дослідження є актуальним та дозволяє виокремити чинники формування статеві-вікової структури населення Львівської області за часи незалежності нашої держави до кризових подій 2022 р.

Метою роботи є аналіз статеві-вікової структури населення Львівської області у період 1990–2022 рр. на основі оцінки основних чинників, які впливають на її формування як загалом, так і в різних типах місцевостей. Основними методами дослідження виступають статистичний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, значна роль графічних методів дослідження. За допомогою цих методів та баз даних опрацьовано значний масив статистичної інформації Головного управління статистики у Львівській області, який стосується населення у розрізі статей, віку та різних типів місцевості.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

У статевій структурі населення Львівської області як в сільській так і в міській місцевості переважають жінки (52,6 % – 2022 р.). Спостерігається тенденція до поступового зростання частки чоловіків у сільській місцевості від 46,6 % у 1989 році до 48,4 % на початок 2022 р. та відповідне скорочення цього показника у містах з 48,0 до 46,7 %. Найбільша частка чоловічого населення проживає в Яворівському районі як в міській місцевості так і в сільській, при чому в сільській місцевості цей показник сягає свого максимуму – 49,8 %. Частка жіночого населення найзначніша в Львівському районі. Щодо абсолютних значень то найбільша кількість і жінок і чоловіків проживає в Львівському районі.

Вікова структура населення Львівської області характеризується скороченням частки дітей (0–14) з 22,6 % (1990 р.) до 16,1 % (2022 р.). В даній віковій категорії частка чоловіків є дещо вища ніж жінок, а у відношенні до загального числа чоловіків коливається від 24,3 % у 1993 р. до 16,9 % у 2011 р., аналогічні показники жіночого населення зменшилися від 21,1 % у 1993 р. до 14,4 % у 2011 р. З 2011 р. показники обох статей по даному параметру зростали до 2019 року, а опісля знову зменшувались. Загалом частка дітей обох статей за період 1990–2022 рр. скоротилась більш ніж на чверть. Натомість, частка літніх людей зросла майже на половину – з 10,8 до 15,3 % поступово зростаючи щорічно, при чому жінок в даній віковій категорії вдвічі більше, ніж чоловіків. Якщо у чоловічій статі частка літніх людей є найменшою віковою категорією, а в 1990 р. вона була надзвичайно низькою (7,7 %), то в жіночій статі вже з 2002 р. частка літніх людей стала більшою ніж дітей і з кожним наступним роком цей розрив тільки збільшувався. Станом на 2022 р. літніх жінок у 1,28 рази більше ніж дітей жіночої статі, тоді як літніх чоловіків у 0,68 раз менше, ніж дітей чоловічої статі.

Вага працездатного населення є найвищою, адже охоплює вік від 15 до 64 років, проте спостерігається відмінність у її значення як протягом років, так і за статтю. Чітко прослідковуються два періоди зниження частки працездатного населення з 1989 по 1998 та з 2012 р. по 2022 р. (загалом та у окремих статтях) та період збільшення частки цієї вікової групи з 1998 по 2012 р. Дана ситуація сформувалася внаслідок того, що працездатним стало населення, яке народилось 1983–1986 рр. і є одним із найчисельніших як позитивний результат демографічної політики, яка впроваджувала часткову оплату відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею 1,5 річного віку. Дана причина наклалась на високу репродуктивність чисельного покоління народженого в Україні після завершення відлуння другої світової війни та голодоморів. Натомість наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. народились найменш чисельні покоління населення України, що зумовлено не тільки соціально-економічною кризою даного періоду, а й зародженням тенденції відкладання народження дітей, внаслідок чого відбулось стрімке зростання народжуваності жінками у віковій категорії 33–37 років порівняно з іншими категоріями. Власне в цей час, на думку багатьох дослідників, відбувся перехід до західної моделі більш пізнього народження дітей [4].

Якщо розглянути більш детально розподіл населення працездатного віку в категоріях ранній, основний та зрілий працездатний вік, стає зрозуміло, що основна частина (44,19 %) населення припадає саме на основний працездатний вік. При чому у даній віковій категорії загалом кількісно переважають чоловіки, проте у містах більше жінок працездатного віку, ніж чоловіків. Аналізуючи розподіл вікових категорій по статях слід відмітити, що 71,39 % чоловіків належать до працездатного віку, дещо менша частка жінок – 66,15 %. У категорії ранній працездатний вік чоловіків більше як загалом так і у різних місцевостях, а вже у зрілому працездатному віці жінок на 20 % більше ніж чоловіків і вони переважають як в місті так і в селі. Дана причина пояснюється тим, що жіноче населення кількісно переважає чоловіче тільки після 43 річного віку. Населення пізнього працездатного віку є більше, ніж раннього працездатного віку загалом і за статтями, зокрема відмінність є значною у жіночій статті, адже жінок пізнього працездатного віку в 1,5 рази більше, ніж раннього.

Демографічне навантаження є важливою кількісною характеристикою вікової структури населення, так як вказує на навантаженість суспільства та економіки невиробничим населенням. Протягом 32 років демографічне навантаження зменшувалося і станом на 2022 р. на 1000 осіб працездатного населення припадає 457 непрацездатних. Проте, якщо на початку 1990-х років чисельно переважали діти (в два рази), то починаючи з 2008 р. різниця між демографічним навантаженням дітьми та літніми людьми становиться незначною. Натомість, спостерігається

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

чітка диференціація демографічного навантаження за статями: якщо на чоловіче працездатне населення припадає більше дітей (до 2000-х років таке переважання було в 1,5 рази), то на жіноче – літніх жінок. Така ситуація спостерігається з 2002 р., коли частка літніх жінок стала більшою за частку дівчат у віковій категорії діти [1].

Статеві-віковий склад населення є результатом складної взаємодії багатьох факторів, серед яких значну роль відіграють демографічні: народжуваність, смертність, міграція. В свою чергу спостерігається і зворотна залежність, коли зміни статеві-вікової структури населення впливають на процеси наступного відтворення населення, стають причинами міграційних процесів [3].

Динаміка народжуваності досліджуваного періоду вказує на не лінійність даної характеристики, адже до 2001 року кількість народжених стрімко скорочувалась, у період 2001–2014 рр. зростала, а після 2014 р. скорочення народжуваності продовжувалось. У першому випадку причиною скорочення народжуваності стала соціально-економічна криза після здобуття незалежності, у другому – воєнний конфлікт, що розпочався в 2014 р. та пандемія 2020 р. З 2001 до 2009 р. кількість народжених зростала. Саме на цей час припадає активний репродуктивний вік найбільш чисельного покоління 1980-х років, а зростання виплат на дитину у 2007 р., дозволило продовжити цю тенденцію ще на декілька років. На рис. 1 показано співвідношення новонароджених за статтю у період 2002–2022 рр. Слід відмітити що спостерігається домінування хлопчиків протягом всього періоду як загалом, так і у міській місцевості та селах. Особливо велика різниця спостерігається протягом 2008–2012 рр. Незважаючи на те, що кількість новонароджених в містах є вищою за кількість новонароджених у сільській місцевості, коефіцієнт народжуваності вищий у селах, а з 2010 р. розрив між показниками народжуваності в містах і селах збільшився вдвічі. Загалом, показник фертильності є значно нижчим, ніж необхідний для відтворення населення і протягом 32 років скоротився від 1,93 до 1,24.

Показники народжуваності у відриві від показників смертності дають хибне уявлення про формування статеві-вікової структури, адже природній приріст населення визначають за різницею цих двох змінних. Аналізуючи динаміку показників смертності за 32 річний період, слід відмітити, що у 1994 р. вони стали вищими за показники народжуваності і розрив між ними зростав до 2003 р. Мінімальне переважання смертності над народжуваністю зафіксована протягом 2009–2014 рр. (що пов'язане із збільшенням народжуваності), проте з 2015 р. ці різниця між цими показниками почала стрімко зростати і ускладнилася пандемією COVID-19 з 2020 р. Розглядаючи детальніше період 2002–2022 рр. (див. рис. 1) слід відзначити, що за винятком 2011–2017 років більше помирає чоловічого населення. При цьому у містах за цей період кількість померлих осіб чоловічої статі в усіх роках вища за кількість померлих осіб жіночої статі. В сільській ж місцевості незначне переважання померлих осіб чоловічої статі характерне тільки для періоду 2005–2008 рр. Загалом ж, у сільській місцевості спостерігаються найвищі показники смертності. В окремі роки смертність населення в сільській місцевості в 1,5 рази вище за смертність в містах.

Аналіз розподілу померлих за статтю та віковими групами свідчить про абсолютне переважання у кожній 5-річній віковій групі як в міській так і в сільській місцевості чоловічого населення, за винятком вікової категорії 70 років і старші. В даній віковій категорії відмінність разюча і в окремі роки жінок цієї вікової категорії помирало на 4–5 тисячі більше, ніж осіб чоловічої статі. Слід зазначити, що переважання кількості померлих чоловіків зростає з кожною наступною віковою групою, особливо у віковий період 30–50 років (кожна наступна група зростає в чисельності в середньому в 1,4 рази). Зменшується цей показник тільки у віковій групі 65–69 років, а в окремих роках і в групі 60–64 роки. Що свідчить про значну коротку тривалість життя чоловіків.

Серед причин смерті переважають хвороби системи кровообігу (більше половини смертей у обох статей) та новоутворення. З 2020 р. до основних причин смертей долучилися коронавірусна інфекція, від якої в 2020 р. померло більше чоловіків, а в 2021 р. більше жінок. У чоловічого населення вагомою причиною смертності виступають зовнішні причини смерті та хвороби органів травлення, натомість в жінок причиною більше 10 % смертей є старість.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

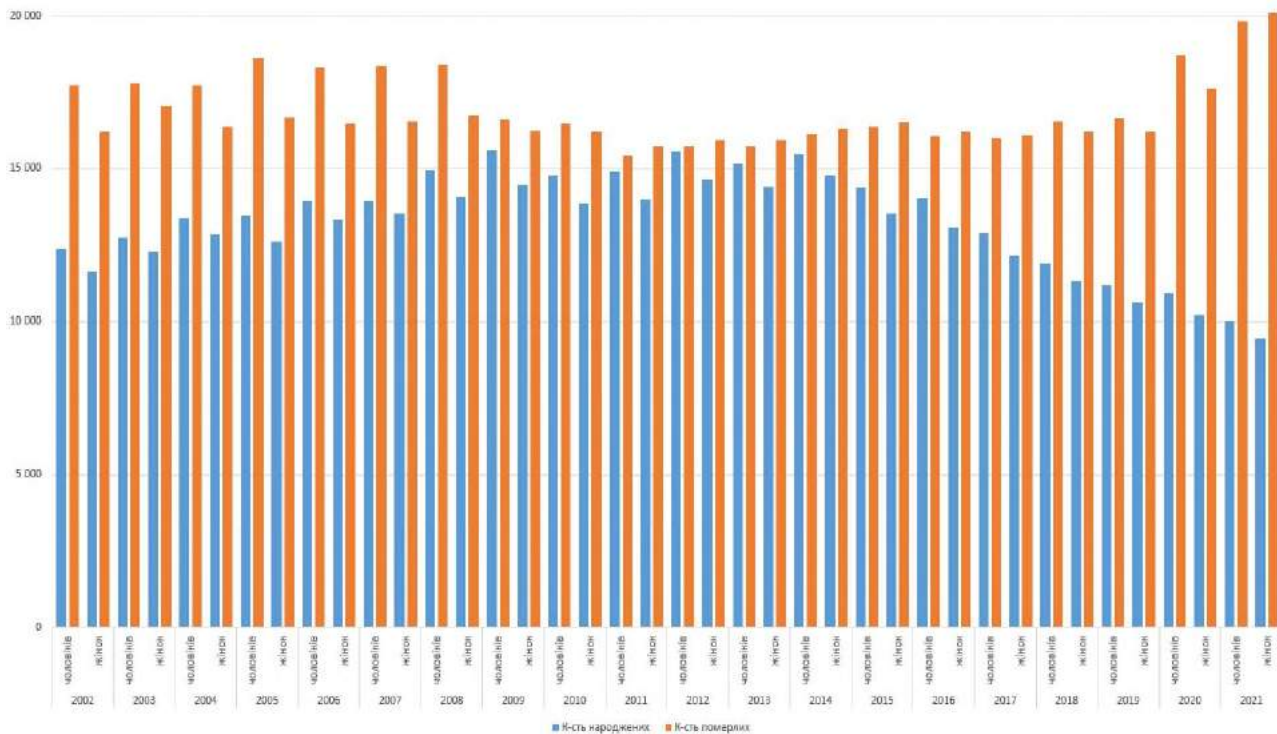

Рис. 1. Розподіл кількості народжених та померлих за різними статями (2002–2021 рр.)

У період 1990–2022 рр. суттєво скоротилися показники дитячої смертності (до 1 року) – більш, ніж у два рази, проте спостерігається закономірність у розподілі цього показника за статтю – хлопчики помирають в 1,5 рази частіше за дівчат. Основними причинами смертності виступають стани, що виникають у перинатальному періоді, природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії, деякі інфекційні та паразитарні захворювання, хвороби органів дихання.

Загалом, порівнюючи 5-річні вікові групи за смертністю, слід відмітити, що в усіх випадках смертність жінок є більша у старших вікових групах, а за деякими причинами основна частка припадає на вік 70 років і більше. Для жінок віком 30–59 років першість за причинами смерті – за новоутвореннями, проте найбільша кількість смертей жіночого населення області по цій причині припадає на вік після 50 років. Від хвороб систем кровообігу жінки помирають здебільшого після 60 років. Хвороби органів дихання та органів травлення призводять до смертей жінок 70-річного віку.

Зовнішні причини смерті характерні для чоловічого населення у віці 40–54 років, хвороби органів травлення частіше стають причинами смерті у 45–59 років. Основна частка чоловіків, які помирають від хвороб органів дихання – 70 років і більше, дещо зростає кількість смертей по цій причині у віці 60–69 років. З 50 років частішають випадки смертей від хвороб систем кровообігу. Після 55 років підвищується смертність від новоутворень. Слід відзначити також, що чоловіки значно рідше звертаються до лікарів, що негативно проявляється на перебігу хвороби та підвищує показники передчасної смертності.

Якщо розглядати показники природного приросту за статтями, слід відзначити, що протягом досліджуваного періоду він був від'ємним в обох статей, але до 2008 р. його показники були кращі у жіночій статті, а з 2009 по 2019 р. чоловіче населення області скорочувалося повільніше, ніж жіноче. У міській місцевості спостерігались окремі роки (2009, 2011–2014 рр.), коли приріст населення обох статей був додатнім. Якщо в містах природний приріст гірший в чоловічій статі, то у сільській місцевості жіноче населення скорочується з набагато швидшими темпами. Найнижчими показниками природнього приросту характеризуються 2020–2022 рр., смертність в які зростає за рахунок пандемії, а народжуваність зменшилась. Найнесприятливіше цей період відбився на чоловічому населенні, особливо міському.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Міграційні процеси в Львівській області завжди були надзвичайно активними, так як область не тільки притягує внутрішніх мігрантів, але й за рахунок прикордонного розташування сприяє зовнішній еміграції населення. Особливо масштабними міграціями характеризуються 1994–2001 рр., коли міграційне скорочення сягало більше ніж 8 000 осіб/рік. Дана ситуація зумовлена чисельним виїздом за кордон працездатного населення у пошуках роботи через складну економічну ситуацію в країні. З 2002 р. втрати населення області за рахунок міграцій поступово скоротились. Починаючи з 2011 р. в область почало в'їжджати більше чоловічого населення, ніж виїжджати, а з 2014 р. міграційний приріст спостерігається і в жіночому населенні. Протягом 32 років у області більш активнішим у плані міграцій виступає жіноче населення, адже вищі показники прибулих і вибулих за всі досліджувані роки характерні виключно жіночому населенню. Найбільше прибуває в область населення обох статей у віці 15–19 років, натомість вибуває здебільшого чоловіче і жіноче населення у віці 20–25 років. До 2014 р. віковий діапазон вибуваючих був дещо вищий 20–50 років у 1990-х та 20–45 років у 2000-х роках.

Аналіз динаміки основних демографічних показників, що впливають на формування статеві-вікової структури, вказує на поглиблення процесів старіння населення Львівської області та регресивний спосіб відтворення населення. Власне це, ми спостерігаємо на рис. 2, порівнюючи статеві-вікові піраміди 1990 і 2022 років.

Рис. 2. Статеві-вікова піраміда 1990 р. (ліворуч) та 2022 р. (праворуч)[2]

У 1990–2022 рр. для Львівської області характерними є процеси старіння населення за рахунок зростання частки літніх людей на фоні скорочення частки дітей. Жіноче населення переважає, проте домінування спостерігається виключно у старших вікових групах: в зрілому працездатному віці та в групі літніх людей. Такі демографічні процеси, як народжуваність та смертність більш активні у сільській місцевості, саме тому тут спостерігаються найгостріші проблеми депопуляції населення, особливо жіночої статі. Основними причинами смертності населення є хвороби системи кровообігу та новоутворення. Значна частка жінок помирає від старості, для чоловічого ж населення ця причина є менш вагомою. Більш суттєвими є смерті від зовнішніх причин чи хвороб органів систем дихання.

Серед причин, які позитивно вплинули на формування статеві-вікової структури, слід відзначити зростання чисельності населення внаслідок зростання виплат на дітей у 2007 р., проте соціально-економічна нестабільність 1990-х років заклала негативні тенденції до скорочення природнього приросту населення, а пандемія COVID-19 ускладнила та пришвидшила процеси депопуляції.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бухта І., Перхач О., Петровська М. Демографічна і медико-географічна ситуація. *Геоecологія Львівської області*: монографія / Ю. Андрейчук, Л. Безручко, В. Біланюк та ін. / за заг. ред. Є. Іванова. Львів: Простір-М, 2021. С. 398–423.
2. Гендерна статистика. Головне управління статистики у Львівській області. URL: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/help/gender/bd.htm>
3. Крашеніннікова А. А. Статеві-вікова структура населення Чернігівської області як інтегруюча ознака демогеографічного розвитку регіону. *Економічна та соціальна географія*. 2010. № 60. С.107–117.
4. Шевчук П. Є., Швидка Г. Ю. Закономірності формування статево-вікової структури населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 2. С. 39–47.

* * *

УДК 3.075(1-056.4)(470+477)"20":911

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗПАДУ РОСІЇ: ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Юрій Кисельов

Уманський національний університет садівництва, Умань, Україна

Метою дослідження є виявлення та формулювання географічних аспектів імовірного розпаду держави, що здійснила збройну агресію проти України, – Росії. Обґрунтовано неминучість у майбутньому дезінтеграційних процесів на території російської федерації. Наголошено на трьох етапах, у які може відбуватися розпад Росії. Зазначено, що складовою змісту першого етапу – просторового звуження – може стати входження окремих територій РФ до складу України, а також утворення низки буферних держав. На другому етапі може відбутися вихід зі складу Росії національних республік – суб'єктів РФ, а також відокремлення Сибіру й Далекого Сходу. Третій етап мав би позначитися цілковитим розпадом російської національної території, що супроводжуватиметься формуванням нових етнічних ідентичностей.

Ключові слова: російсько-українська війна, дезінтеграція, геополітична ситуація, етногенез, ідентичність.

PERSPECTIVES OF DISINTEGRATION OF RUSSIA: A GEOGRAPHICAL CONTEXT

Yurii Kyselov

Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine

The goal of the research is discovering and formulating geographical aspects of the hypothetic disintegration of the state that realized a military aggression against Ukraine – Russia. Inevitability of the disintegrating processes on the territory of Russian Federation in future is grounded. It is stressed on three stages in those the disintegration of Russia may be realized. It is marked that, as a component of the contents of the first stage named as space constriction, may be integration of some territories of Russian Federation to Ukraine, and also shaping a couple of buffer states. On the second stage the exit of national republics – subjects of Russian Federation – from Russia, and also separating of Siberia and Far East may be realized. The third stage may be marked by a full disintegration of the Russian national territory that will be comported by shaping new ethnical identities.

Keywords: Russian-Ukrainian war, disintegration, geopolitical situation, ethnogenesis, identity.

З початком повномасштабної фази сучасної російсько-української війни однією з провідних тем в українському суспільстві стали майбутні перспективи Росії після її неминучої поразки. І це закономірно, оскільки – як уже неодноразово засвідчувала історія – Росія, якою б вона не була – тоталітарна чи демократична, «біла» чи «червона», – незмінно становить загрозу для сусідніх країн. Особливо для України, в якій Московія ще на початку XVIII ст. відібрала назву «Русь», тим самим проголосивши себе спадкоємицею княжого Києва та відмовивши українському народові у праві на власну державність, історію, мову та інші ознаки національної самоідентифікації.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Після двох невдалих спроб розбудови демократичної Росії у ХХ ст. – 1917 і 1991 рр. – стало зрозумілим, що кремлівська небезпека зникне лише за умови розпаду російської федерації як єдиної держави. На нашу думку, перспективи такої події принципово не є фантастичними. З одного боку, розпад є закономірним результатом інволюції всіх багатонаціональних імперій, починаючи з держави Олександра Македонського, Стародавнього Риму, Арабського халіфату й аж до Австро-Угорської та Османської, Другого й Третього Райху. З іншого боку, опір України, що зазнала російської агресії, не лише прискорює внутрішні процеси в суспільстві держави-агресора, що призведуть до її дезінтеграції, а й спонукає до цілеспрямованих дій, націлених на звуження її державної території.

Метою дослідження є виявлення та формулювання географічних аспектів імовірного розпаду Росії. У процесі дослідження застосовано логічні методи пізнання – аналіз (при виділенні етапів процесу ймовірного розпаду Росії), порівняння (російської та колишньої іспанської колоніальних імперій), дедукція (трактування фактів розпаду імперій загалом як неминучості майбутнього розпаду російської імперії).

З географічних позицій уперше порушується тема можливого розширення території України в результаті ймовірного майбутнього розпаду Росії з урахуванням геополітичних обставин, що склалися після початку повномасштабної фази сучасної російсько-української війни.

В умовах російсько-української війни вже понад рік на високому міждержавному рівні порушується тема майбутніх репарацій із боку колись переможеної Росії на користь України. Проте, практика здійснення мирного врегулювання після завершення великих війн минулого неоднозначно свідчить, що, поряд із грошовим відшкодуванням переможених на користь переможців, мирні договори також проголошували передачу частини території переможеної держави тій, яка перемогла у війні. Зокрема, на це вказує досвід франко-пруської, Першої та Другої світових воєн. Враховуючи цілу низку чинників (наявність на території РФ значної площі українських етнічних земель, повне руйнування рашистами багатьох населених пунктів в Україні, необхідність повоєнного відновлення справедливості), треба вважати цілком закономірним елементом нового порядку у Східній Європі передачу деяких територій Росії до складу України. Хоча на офіційному рівні про це поки не заявляє ніхто, на це є причини, що виходять поза географічний контекст, а отже – перебувають за межами предмету нашого дослідження.

При визначенні обсягу територій, які мали би бути передані Україні після її перемоги, необхідно керуватися географічними засадами. Вони містяться, зокрема, в даних етногеографії (відомості про етнічний і національний склад населення регіонів), геоурбаністики (зіставлення величини й господарського значення зруйнованих рашистами міст України та міст у межах української етнічної території у складі Росії, які можуть бути інтегровані до нашої держави), геополітики (перспективи встановлення «луччих», кажучи словами акад. С. Рудницького [3], міждержавних кордонів, що мали би проходити по значних природних межах – великих ріках, гірських хребтах тощо), геоekonomіки (оцінка майбутніх можливостей Української держави вкласти кошти в розвиток новоприєднаних територій залежно від їхньої площі та економічного потенціалу).

На нашу думку, незаперечним є також те, що в повоєнній Східній Європі недопустимим є збереження спільного українсько-російського кордону. Тому, поряд із територіями, які мають бути приєднані до України, обов'язковим компонентом макрорегіональної геополітичної конструкції мусить бути утворення поясу буферних держав між Україною та «звуженою» Росією в тому чи іншому її форматі. Це, зокрема, можуть бути такі країни, як Дон (держав донських козаків, які мають повернутися до власної ідентичності замість нав'язаної їм російської), Мещера, Локотська республіка (аналогічно до самоврядної території на Брянщині під час Другої світової війни) тощо. На відміну від регіонів, що мають, відійшовши до України, бути реукраїнізованими, вищезгадані буферні країни, безсумнівно, залишаться російськомовними, але поступово набуватимуть нових етнічних або субетнічних ідентичностей.

Розглянемо також імовірні перспективи цілковитого розпаду Росії як єдиної держави. На цьому шляху ми виділяємо три етапи, що триватимуть послідовно, – просторового звуження (описаного нами вище), напіврозпаду (зміст якого ми вбачаємо у виході зі складу РФ націо-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

нальних республік) і, власне, повного розпаду (який ми пов'язуємо з дезінтеграцією російської етнічної території в європейській частині РФ, що супроводжуватиметься розмиванням російської національної ідентичності). При цьому обов'язковість настання кожного наступного етапу (в більш-менш близькому майбутньому) ми вважаємо меншою щодо попереднього.

На можливість розподілу Росії вказував ще Ю. Липа на початку Другої світової війни [2]. Зокрема, вищезгаданий автор не сумнівався в майбутньому виході Сибіру й Далекого Сходу зі складу імперії. Він наголошував, що сибіряки не є росіянами; натомість, вони формуються як окремий (хоч і російськомовний) етнос із власною культурою та ментальністю. З нашого погляду, існує майже повна аналогія між сибіряками та латиноамериканцями: перші виникли в результаті змішування вихідців зі Східної Європи – росіян і українців – із корінними народами, другі – внаслідок змішування іспанців і португальців з індіанцями та вихідцями з «чорної» Африки. В обох випадках нові етнічні спільноти утворилися на базі європейських мов, але їх члени (мексиканці, бразильці, сибіряки та ін.) вже не є іспанцями, португальцями чи росіянами відповідно. На нашу думку, Сибір і Далекий Схід, на відміну від країн Латинської Америки, досі перебувають у складі Росії лише тому, що становлять з останньою єдиний масив суходолу (знову ж таки спрацьовує географічний чинник!). Проте, логіка інволюційного напрямку завершальної стадії розвитку імперій, про який ми згадували вище, доводить неминучість відокремлення Зауралля від метрополії. Отже, відмінність від Латинської Америки – лише в часопросторовому вимірі.

Також ми вважаємо цілком реальним у відносно недалекому майбутньому відокремлення від Росії кавказьких країн (особливо Ічкерії, яка вже проголосила незалежність у 1990-х роках, і яку тепер визнає Україна), де сформувалися нації з розвиненим рівнем самосвідомості, а також Татарстану, який також активно боровся за незалежність на початку 1990-х років, та, можливо, деяких інших автономій у складі РФ. Щодо інших територій (поза українськими етнічними землями), то поки що короткотермінові перспективи визначати зарано. Їх визначить розвиток геополітичної ситуації в найближчому часі, й, зокрема, характер бойових дій у ході протиистояння України російській збройній агресії.

Вище ми намагалися висвітлити зміст процесу напіврозпаду Росії. Її ж цілковитий розпад буде пов'язаний із поступовим формуванням нових етнічних ідентичностей серед російськомовного населення європейської частини РФ. За надійну ознаку цілковитого розпаду вищезгаданої держави можна взяти ймовірне відокремлення одне від одного територіальних утворень із центрами в Москві (історична Московія до середини XV ст.) та Санкт-Петербурзі (де на характер етногенезу може вплинути дух сучасної Європи або, можливо, стародавніх варягів чи новгородських словен до їхнього знищення московськими царями). Не вдаючись у деякі суто етнологічні аспекти, все ж відзначимо, що вагому роль при цьому має відіграти дух землеростру як продукт ландшафтно-етнічної взаємодії [1].

Крім зазначених вище етнічних процесів, одним із чинників імовірної майбутньої дезінтеграції Росії може стати, за певних політичних умов, окупація окремих її територій різними державами – членами НАТО (аналогічно до схеми окупації Німеччини та Австрії союзниками після Другої світової війни).

Не зважаючи на гіпотетичність описуваного сценарію, перший етап характеризуваного процесу (просторове звуження Росії) має відбутися, передовсім, внаслідок активних дій України та її західних партнерів, спрямованих на демілітаризацію РФ та, відповідно, усунення геополітичної небезпеки. Наступні етапи можуть стати закономірним результатом переважно внутрішніх суспільно-політичних процесів у колись могутній державі, що безумовно програє війну, на вівтар якої покладено сотні тисяч людських життів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кисельов Ю. О. Основи геософії: проблеми теорії та методології. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 208 с.
2. Липа Ю. І. Розподіл Росії. Нью-Йорк: Говерля, 1954. 116 с.
3. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / упор., передмова О. І. Шаблія. Львів: Світ, 1994. 420 с.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 911.3:32 + 327: 316.4.04.063.3

**ЕЛЕКТОРАЛЬНІ СИМПАТІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ**

Андрій Кузишин

*Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна*

Проаналізовано прямі та опосередковані впливи, які використовуються для формування громадської думки в ході національних виборів в Україні. Визначено на регіональному та загальнонаціональному рівні особливості протікання процесів, які можна ідентифікувати як елементи гібридної війни щодо створення перепон до національної самоідентифікації населення України. При дослідженні використовувались дані парламентських та президентських виборчих кампаній, які відбувалися в Україні впродовж XXI ст. Обґрунтовано процеси, які могли за посередництва електоральних процесів, стимулювати та готувати військове вторгнення росії.

Ключові слова: електоральний процес, виборча активність, гібридна війна, політична ідентичність, регіональні впливи.

**ELECTORAL PREFERENCES AS A TOOL OF HYBRID WARFARE:
SPATIAL ANALYSIS**

Andrii Kuzyshyn

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

The study analyses the direct and indirect influences used to shape public opinion during the national elections in Ukraine. At the regional and national level, the study defines the peculiarities of the processes that can be identified as elements of the hybrid war to create obstacles to the national self-identification of the Ukrainian population. The study is based on data from the parliamentary and presidential election campaigns that took place in Ukraine during the 21st century. The processes that could stimulate and prepare russia's military invasion are justified through the electoral processes.

Keywords: electoral process, electoral activity, hybrid war, political identity, regional influences.

Військове вторгнення, яке переживає Україна з 2014 р., мало суттєвий етап підготовки з боку росії, який відображався в різних форматах та проявах активності. В багатьох сферах суспільного буття були присутні прояви формування антидержавницької політики та підтримання ідеї меншовартості. Тут варто згадати роль медіа, церкви, фінансово-економічних конгломератів. Але не варто забувати і про формування електоральної думки, яка в регіональному розрізі мала певне підґрунтя та в повній мірі може визначатися як один із способів формування інформативної гібридної війни.

Висновки з цього питання не завжди лежать на поверхні та потребують певного аналітичного узагальнення.

Загалом слід нагадати, що поодинокі елементи гібридної війни мали місце майже в усіх збройних конфліктах минулого, хоча традиційним залишалось сприйняття війни як безпосереднього збройного (воєнного) протистояння сторін. Саме так окреслював війну відомий пруський генерал та військовий теоретик початку XIX ст. Карл фон Клаузевіц, якому належать вираз: «Війна є продовження політики іншими засобами» [2]. Сьогодні роль такого інструменту суттєво зросла і країни, які вмело застосовують варіанти гібридного впливу, як попередньої фази активного військового втручання, отримують суттєву перевагу.

Не дарма формування громадської думки, висунення потрібних ідеологій та стратегічні поведінкові прояви стали потужним елементом впливу. Нам видається доречним розглянути їх в світлі електоральних процесів.

Методами проведеного дослідження були статистичний, аналітичний, узагальнення, які дозволили сформувати цілісну картину проявів гібридної війни в популяризації певних ідеологічних підходів та ідей на території України.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Формування електоральних симпатій – це складний і досить кропіткий процес. Він залежить від багатьох чинників, які можуть мати об’єктивний чи суб’єктивний характер. Традиційно такі погляди «готуються» на рівні певних фокус-груп, що виступають активними ретрансляторами певного кола ідей.

За приклад може слугувати прояв електоральної активності. За роки місцевих та загальнонаціональних виборчих каденцій сформувалися стійкі тенденції щодо активності електорату на регіональному рівні. Інформація сайту Центральної виборчої комісії України дозволяє проаналізувати таку речі [10]. Досить часто побутує думка, що в крайньо східних областях України (Донецька та Луганська області) є низька та середня активність участі у виборах. Але дані середньої явки за 2010–2019 рр. свідчать, що в переважній більшості районів (громад) цієї території активність виборців була суттєво вищою від пересічноукраїнського показника та повністю конкурувала із активністю електорату в Західноукраїнських областях (середній показник за вказаний період перевищував 69 %) [9]. Можна припустити, що тут використовувались різні технології (не завжди добросовісні) стимулювання участі у виборах, які забезпечували подолання прохідного бар’єру для певної політичної сили чи окремого кандидата. Прикладами такої активності можуть бути м. Донецьк, м. Ясинувата, Шахтарський район (Донецька область), Антрацитівський, Лутугинський, Краснодонський (Сорокинський), Попаснянський, Свердловський (Довжанський) райони, в яких середній показник явки за означений період перевищував 70 %. Якщо зважити на суттєвий кількісний показник електорату, що територіально пов’язаний з цими територіями, можна стверджувати, що маніпуляції щодо контролю над ходом виборів тут присутні. Традиційно ці території підтримували ідеологію «Партії регіонів», котра в останній виборчій каденції трансформувалась в «Опозиційну платформу – за життя!», погляди яких чітко асоціювались з проросійським впливами та просуванням проросійських інтересів. Навіть підтримка ігнорування правом участі у виборах в окремих громадах південної частини України та поліетнічних областях західної України (Закарпатська та Чернівецька області) також може мати підґрунтям зменшення державницьких ідей в цих областях за підтримки російських політтехнологічних впливів. Часто саме такі кроки були початковими щодо просування проросійських ідей, які проникали в бізнесові кола, освітньо-науковий сегмент, церковні погляди, державні структури. В останнє десятиліття про такі речі говорять як про прояви гідридної війни – впливи на формування громадської думки через просування ідей антидержавницького, щодо України, спрямування. Примітно, що саме депутати можуть бути носіями та ретрансляторами таких ідей та мають можливість їх екстраполювати на широкі верстви населення в силу свого соціального статусу.

Наступний крок для оцінки електоральних симпатій як елементу гідридної війни, – політична соціалізація. Її якісно розкриває в своєму дослідженні Дімітріос Г. Пантазіс – «процеси політичної соціалізації можна розглядати як впливовий параметр на планування національної оборони та безпеки» [8]. Однак сам термін «політична соціалізація», а саме «процес, за допомогою якого громадяни кристалізують політичну ідентичність, цінності та поведінку, які залишаються відносно стійкими протягом подальшого життя» [6], може спрямувати це дослідження на шляхи, що виходять за межі суспільного розуміння національної безпеки. З міркувань відмінності, таким чином, перевага надається терміну «соціалізація внутрішньодержавної безпеки». Однак на перший погляд подальше співвідношення між останньою згаданою концепцією та прийняттям стратегічних рішень виглядає несумісним. Таким чином виникає запитання: чому цю практику слід вважати потенційно визначальною? Шляхом підтримки певної ідеології та просування її через парламентські чи регіональні інституції в різних питаннях відбуваються приховані впливи, які є класичними елементами гідридної війни. Таким є зокрема ідея політичної ідентифікації. Вона чітко відображається в ідеологічних поглядах партійних структур.

Вибори до парламенту України впродовж ХХ ст. демонстрували суттєвий антагонізм між державницькими та проросійськими поглядами. Носіями других були партії, які володіли потужним фінансовим ресурсом та мали значні впливи на значні території України (в різні виборчі каденції такими партійними структурами були Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Селянська партія України, Виборчий блок політичних партій «ЗА СОЮЗ», Партія «Руський блок», «Партія регіонів», «Опозиційна платформа – за життя!»). Одним з таких прикладів є просування

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

нарративу про регіональний розподіл території держави, що послаблює консолідацію її населення як політичної нації. Важливим елементом закріплення ціннісних опозицій у масовій свідомості українських громадян та загострення ідентифікаційних суперечностей між ними стало маніпулювання темою унітарного устрою Української держави. Традиційно у виборчому процесі беруть участь кілька партій, які підтримують цю ідею та формують відповідне електоральне поле. Відрадно, що з кожною виборчою каденцією підтримка таких поглядів зменшується. Ще в 2008 р. тодішній лідер «Українського вибору», до недавнього часу – лідер і депутат Верховної Ради України від «Опозиційна платформа – за життя!» В. Медведчук проголошував: «Федералізація нашої країни – це єдині та безальтернативні ліки проти її розколу, загроза та реальність якої існують» [5]. Автор цих слів показав свою повну залежність від московських маніпуляторів в перші ж дні повномасштабного вторгнення.

Твердження такого типу підживлювали суспільно-політичні антагонізми в країні, провокуючи дискусії щодо спільності/відмінності історичної долі українців та етнічних росіян, що проживають на теренах сучасної України, підживлюють конфлікти історичної пам'яті, формували негативні стереотипи у сприйнятті двомовності українців, їхньої релігійної гетерогенності тощо. Приховано таким чином популяризується ідея ідентифікації «Новоросії» чи Південно-Східного регіону як окремої території України (зрозуміло, що це також продуманий «вкид» інформації з метою розмивання української ідентичності).

Ці ідентифікаційні суперечності, своєю чергою, використовувалися політичними партіями як інструменти політичної боротьби за розширення власного електорального кола підтримки та, як наслідок, – доступу до економічних ресурсів як цілої країни, так і окремих її регіонів.

Виходячи із підтримки партій та блоків, які пропагують «розмивання» меж української нації через встановлення локальних політичних режимів та неприйняття «Інших», визнання їх «Чужими», загроза поширення сепаратистських настроїв до 2014 р. зберігалася. Гасла реформ місцевого самоврядування представники локальних владних еліт сприйняли по-своєму. Частими були випадки, коли під гаслом демократичних перетворень регіональні лідери змінювали свою громадянську позицію та геополітичні орієнтири відповідно до клієнт-патрональних зв'язків, які встановлювалися з центральною владою в Києві або ж у столиці сусідньої держави. Прикметно, що перешкоджання деструктивним маніпуляціям довкола змісту ідентифікаційних суперечностей української нації ускладнювалося тим, що за формальними ознаками велика кількість громадських організацій та політичних партій, робота їх активістів, відповідали нормам українського законодавства. Однак на практиці діяльність таких організацій неявно підривала основи української державності та мала відверто антиукраїнський та антигуманний характер, знову ж таки виступаючи елементом гібридної війни та своєрідної підготовки до відкритої військової агресії.

Підтримка партій, які стримували монолітність та самоідентифікацію української нації, зазвичай – лівоцентриського спрямування, фактично стимулювали формування в Україні своєрідного «ринку ідентичностей», що використовувалися як засіб розпалювання міжрегіональний протиріч, підриву основ соціальної солідарності, заперечення єдності українського суспільства як спільноти Української держави та культивування антигуманних способів ведення політичної боротьби [3]. Закони «ринку ідентичностей» підпорядковувались утилітарним принципам примноження вигод та ставали предметом торгу, інструментом для отримання політичних, економічних преференцій для локальних політичних лідерів, для яких державницька політика національної єдності не мала провідної ролі, а демократичні цінності свободи та недоторканності людського життя мали суто декларативний характер [3].

Від виборів до Верховної ради 2014 р. маємо чіткі підтвердження, що ідея несумісності регіональних ідентичностей, пропагування ідей федералізму та автономізації регіонів значною мірою були штучними конструктами, які підтвердили свою деструктивність та непопулярність в українському суспільстві. Спроба впровадження ними стратегії «насадження ідентичностей» в дійсності не корелюють із позиціями більшості українських громадян. Це свідчить, зокрема, про більш помірковані електоральні симпатії переважної частини українських громадян, зменшення ефективності маніпулятивно-популістських технологій протиставлення Східної та Західної частин України у здійсненні передвиборчої агітації та зміщенні ціннісних орієнтирів

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

як у світоглядних настановах виборців, так і в програмних документах політичних партій. Так, зокрема, передвиборчі програми політичних партій на останніх парламентських виборах були побудовані довкола ідей консолідації нації, зокрема: встановлення миру, захисту територіальної цілісності України, боротьби з корупцією, впровадження економічних реформ тощо [3].

Однією з ключових проблем, що відзеркалювалась в програмах політичних партій різного ідеологічного спрямування була мовна. Нажаль, до недавнього часу вона сприяла ескалації ідентифікаційних суперечностей української нації. Практично від перших виборів незалежної України ця проблема обговорювалась представниками окремих політичних сил та громадських організацій як фактор, що формує два великі історико-культурні ареали українського народу – україномовний та російськомовний. Мовно-культурні орієнтації Сходу та Заходу країни утворили своєрідну вісь політичного дискурсу, довкола якої упродовж всієї історії новітньої не залежності України тривали запеклі дискусії. Вихідна позиція проросійських політичних сил та громадських організацій полягала у наданні російській мові статусу другої державної, зважаючи на її т. зв. неповноцінний розвиток у незалежній Україні. Довший час апологетом цієї теми була «Партія Регіонів», яка характеризувалась як провладна та домінуюча впродовж 2010–2014 рр. Маючи свій електорат, ця партія зуміла під гаслом демократичних ініціатив та свободи слова в липні 2012 р. ухвалити законопроект «Про засади державної мовної політики», що передбачав можливість офіційної двомовності у регіонах, де чисельність національних меншин перевищує 10 %. У лютому 2014 р. закон було скасовано. Його тези нав'язувались електорату шляхом формування негативних стереотипів серед мешканців Сходу України щодо становища російської мови в Україні, зокрема, постійно наголошувалася ідея про її перманентні утиски та споконвічну єдність українського та російського мовного просторів.

Поділ українських громадян за мовним принципом був одним із найбільш очевидних механізмів для структурування електорального поля країни, способом диференціації «Своїх» та «Чужих», наголошування на неподібності України, антиподності її регіонів та неможливості знайти «спільну мову» у межах однієї держави. Таким способом у політичному дискурсі розпалювалася своєрідна «мовна ворожнеча», що провокувала конфліктогенність ідентифікаційного різноманіття української нації. Оцінюючи частку електорату, яка підтримувала цю ідею, спостерігається постійний позитивний тренд зменшення сприйняття її як ключової та відповідних відхід від зв'язку з Росією через цей вагомий аргумент. Це також є черговим кроком самоідентифікації української нації на локальному та державному рівні.

Складність мовного питання полягала ще й у тому, що «низка політичних партій, які в Україні вже мають тривалу і не дуже історію діяльності, а також різні так звані «треті» сили, відомі своїм проросійським баченням соціально-економічного, геополітичного, гуманітарного розвитку України, не лише у своїх наративах, а й у реальності є російськомовними: не зважаючи на зобов'язання вести діловодство українською мовою, російська мова і далі залишалась мовою побутового спілкування, вона часто є мовою ведення документів в приватних компаніях, державні та регіональні лідери підтримували політику російськомовних видань видання / публікування своїх виступів саме російською мовою. З метою загравання з виборцями український політикум часто використовує регіональну «мовну гру», що не сприяє національній консолідації. Логічним наслідком таких спекуляцій була політизація роботи низки громадських організацій проросійської спрямованості, що здійснювали свою роботу під «прикриттям» культурно-просвітницької місії захисту етнічних росіян від мовної дискримінації. Кожна наступна виборча каденція підтверджує думку, що спекуляції довкола мовної теми не знаходять бажаного деякими проросійськими політичними та громадськими силами відгуку серед громадян, превалююча частина українців залишається на позиціях підтримки української як єдиної державної мови.

Гібридна війна має свої прояви у різних сферах суспільного буття України. Важливим є розуміння протистояння її впливам. Для цього слід проаналізувати ті кроки, які були недооцінені в новітній історії України. Зокрема слід обмежити можливість виокремлення історичне минуле як джерело фейкових конструктів, етнічну, мовну, релігійну складові як інструменти електорального та ідеологічного впливу на виборців. Це в свою чергу повинно закріпити політичну ідентичність української нації. Запровадження загальнодержавної політики націона-

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

льної ідентичності повинні стати основним інструментом формування держави з європейськими цінностями та національними традиціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузишин А. В. Сучасні детермінанти геополітичного простору України: національний та європейський аспект. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. 2022. № 1 (52). С. 102–112.
2. Сахновський Є., Чедолума І. Воєнна теорія Карла фон Клаузевіца на межі ХХ–ХХІ ст. *Історична панорама. Спеціальність: історія*. 2015. Вип. 20. С. 109–127.
3. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації / аналіт. допов. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 160 с.
4. Aral S. The changing face of Russia's information war against Ukraine and other democratic countries: Lessons and recommendations. Interview with Professor Sinan Aral'. *Security and Defence Quarterly*. 2023. 41(1). DOI: 10.35467/sdq/156264.
5. Kuzyshyn A., Poplavska I. Peculiarities of Ukraine's population's political identity through the prism of results of electoral preferences. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2022. 12(1). P. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.26881/jpgs.2022.S1.05>.
6. Neundorff A., Smets K. 'Political socialization and the making of citizens', Oxford Handbooks Online, Oxford University Press, Advanced online publication, 2017. pp. 1–26. DOI: 10.1093/oxford/hb/9780199935307.013.
7. Pantazis D. Intrastate cultural and socio-political influences and the realisation of national security: A two-level correlational analysis. *Security and Defence Quarterly*. 2021. 36(4). P. 91–105. DOI: 10.35467/sdq/140391.
8. Voskopoulou G. Defense and Strategic Planning Parameters. 2018. P. 207–212.
9. Український центр суспільних даних. URL: <https://socialdata.org.ua>
10. Центральна виборча комісія: офіційн. вебсайт. URL: <https://cvk.gov.ua>

* * *

УДК 911.3

ПОСТКОНФЛІТНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ І РОЗВИТОК ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Роман Сливка¹, Любов Сливка²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

²Івано-Франківський національний медичний університет, Івано-Франківськ, Україна

Шляхом моделювання виявлено імовірні прояви розвитку Івано-Франківської територіальної громади. Припинення конфлікту – це закінчення активних дій сторонами конфлікту з різних причин. Сценарії припинення конфлікту можуть бути різними: 1) припинення конфлікту через взаємне примирення сторін; 2) припинення конфлікту шляхом його симетричного рішення, коли обидві сторони програють; 3) припинення конфлікту шляхом його асиметричного вирішення, коли виграє одна сторона, а інша програє; 4) поступове згасання конфлікту. Кожна із форм припинення конфлікту обумовить зміни у соціально-економічному розвитку Івано-Франківської територіальної громади.

Ключові слова: пост-конфліктна географія, територіальна громада, соціально-економічний розвиток, російсько-українська війна, форми завершення конфлікту.

POST-CONFLICT SETTLEMENT AND THE DEVELOPMENT OF THE IVAN-FRANKIVSK TERRITORIAL COMMUNITY

Roman Slyvka¹, Liubov Slyvka²

¹Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

²Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

In the article, possible manifestations of the development of the Ivano-Frankivsk territorial community were reviewed through four scenarios modelling. Termination of the conflict is the end of active actions by the

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

parties to the conflict for various reasons. There are such forms of ending the conflict: 1) ending the conflict through mutual reconciliation of actors; 2) termination of the conflict through its symmetrical solution, when both sides lose; 3) termination of the conflict through its asymmetric solution, when one side wins and the other loses; 4) gradual fading of the conflict. Each of the forms of ending the conflict will cause changes in the social and economic development of the Ivano-Frankivsk territorial community.

Keywords: post-conflict geography, territorial community, socio-economic development, Russian-Ukrainian war, scenarios of the war ending.

Суспільна географія тримає у фокусі уваги розвиток регіонів України в умовах війни. Станом на весну 2023 р. прогнозування наслідків російсько-української війни є завданням, яке лежить за межами аналітичних можливостей фахівців. Причина цьому – велика кількість чинників, які можуть призвести до інтенсифікації, замороження чи припинення збройного протистояння. Однак, можемо використовувати аналітичне моделювання, яке побудоване на імовірних сценаріях завершення війни. Географам-суспільникам необхідно готувати теоретичний і методичний підмурівок постконфліктної географії. Одна із концептуальних статей в цій сфері належить Дж. О'Локліну [11]. Він зазначає, що постконфліктна стадія відзначається територіальними змінами, переміщеннями населення (примусовими і добровільними), конституційним упорядкуванням для постконфліктних урядів, приходом до влади нових лідерів і політичних партій. Найбільші зміни у постконфліктних країнах наступні: 1) територіальний поділ і сецесія; 2) виникнення псевдо-держав; 3) економічне відновлення; 4) повернення біженців і переміщених осіб; 5) проблема розмінування.

У фокусі статті знаходиться економічне відновлення тилового регіону України – Івано-Франківської ТГ (ІФТГ).

Головним методом даного дослідження є аналітичне моделювання соціально-економічного розвитку тилового регіону в умовах гіпотетичних сценаріїв завершення війни. Розглядаємо базові гіпотетичні сценарії припинення конфлікту: 1) припинення конфлікту через взаємне примирення сторін; 2) припинення конфлікту шляхом його симетричного рішення, коли обидві сторони програють; 3) припинення конфлікту шляхом його асиметричного вирішення, коли виграє одна сторона, а інша програє; 4) поступове згасання конфлікту.

Українські географи повинні бути готовими до прикладних досліджень проблем соціально-економічного розвитку не тільки охоплених війною територій країни, але і тих, які знаходяться в глибокому тилу. Якщо перших стосуються практики урбоциду і геноциду, то тиллові зазнають помітних трансформаційних зрушень демографії і господарства. За об'єкт дослідження обрано ІФТГ, яка з точки зору воєнної географії характеризується тилловим розташуванням відносно лінії фронту. Унаслідок війни щонайменше 4,6 мільйона наших співгромадян зареєструвалися як внутрішньо переміщені особи, переїхавши у безпечніші області всередині країни [4]. Завдяки своєму географічному положенню на віддалі від лінії фронту регіон є одним із найбільш вдалих місць для переселенців. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на початок серпня 2022 року в Івано-Франківській області перебувало 99 983 внутрішньо переміщених осіб, з них 32 958 особи (87 %) поселилися у місті Івано-Франківськ, 4 779 осіб (13 %) – у селах Івано-Франківської територіальної громади [4]. Понад 70 % внутрішньо переміщених людей в ІФТГ – це представники Києва, Харкова, Чернігова, Чернігівської та Київської областей [6]. Це створило деякий тиск на соціальну інфраструктуру: соціальні служби, дитячі садки, школи, ринок нерухомості та ін. Однак, з'явилися деякі можливості для вирішення житлової проблеми переміщених осіб. У приміському селі Микитинцях ІФТГ збудують соціальне житло для переселенців. Попередньо планують спорудити 12 п'ятиповерхових будинків. На роботи виділять 10 мільйонів євро [8]. Таким чином, демографічний потенціал ІФТГ суттєво підсилиться. Разом із механічним приростом населення, обумовленим вимушеною міграцією із зони бойових дій та прифронтових територій, стало більш інтенсивним економічне життя громади. Зростають обсяги торгівлі і податкових надходжень в бюджет ІФТГ. Ґрунтовний моніторинг цього аспекту здійснює І. Фіщук, керівник проекту релокації Ridni [9]. За її спостереженнями місто найкраще підходить для фріласнерів та ІТ-компаній, сюди заїхали офіси великих українських ІТ-компаній. З'явилося

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

багато закладів харчування, однак ринок для них висококонкурентний, адже Івано-Франківськ за кількістю закладів харчування в розрахунку на тисячу населення посідає третє місце в Україні. До війни перед містом не було вимоги ставати платформою для індустріальних проектів. Зараз такий запит є. Влада теж декларує наміри вирішувати цю проблему [9]. Перевагою територіальної громади є вигідне транспортно-географічне положення і близькість до регіонального центру – Львова. За грантової підтримки ЄС Укрзалізниця планує побудувати лінію для швидкісних поїздів із Кракова через Медику та Львів до Івано-Франківська. Цей маршрут можливо буде продовжити територіями Румунії і Молдови до портів Одеської області. Залізниця може бути важливою не лише з цивільних причин, а й з військових [10]. Наявність нової колії європейського стандарту суттєво покращить транспортну логістику для промислових виробників Івано-Франківська з орієнтацією на ринки Румунії, Польщі та Молдови. Івано-Франківщина – четверта серед шести областей України, куди найактивніше переїжджають підприємства з регіонів, де ведуться активні бойові дії. Найбільше підприємств релокувались до Львівської (24%), Закарпатської (14,5%), Чернівецької (9,8%), Івано-Франківської (8,3%), Хмельницької (7,3%), Тернопільської (6,3%) областей [2]. Що стосується Івано-Франківської територіальної громади, то сюди переїжджають підприємці/підприємства з Київської і Харківської областей, зі сфери виробництва це – кабельна продукція, харчова продукція, косметика, виробництво зубної пасти, меблів, пошиття одягу, зі сфери послуг – фінансові, бухгалтерські, дизайнерські, лікування. Прикладом є підприємство «Моторімпекс», яке релокувалося в Івано-Франківську область з Харкова. Підприємство займається проектуванням та виробництвом гідравлічних, змашувальних та пневматичних систем для різноманітної техніки. У Івано-Франківськ за програмою релокації бізнесу частково перемістив свої виробничі потужності Запорізький завод кольорових металів (ЗЗКМ). Підприємство створить в ІФТГ 300–350 робочих місць [3].

Релоковані бізнеси зустрічаються з двома основними проблемами: 1. відсутність належних площа для виробництв; 2. Відсутність кваліфікованих працівників. Попри ці труднощі, аналіз експертів KSE свідчить, що більшість релокованих бізнесів планують продовжувати діяльність в нових регіонах. Щодо тих, хто бажає повернутись назад до областей, які вони залишили через воєнні дії, їхня частка становить приблизно 10%. Місцева влада розглядає перспективи будівництва двох індустріальних парків в межах ІФТГ у селах Тисменичани і Хриплин [5].

Отже розглянемо описані вище сценарії в контексті розвитку ІФТГ.

Гіпотетичний сценарій № 1. Припинення конфлікту через взаємне примирення сторін. Даний сценарій передбачає врегулювання на основі повернення *modus vivendi* станом до початку агресії 24 лютого 2022 р. За такого сценарію війська РФ контролюють території ОРДЛО і Крим. Росія за час перемир'я регенерує свій економічний і воєнний потенціал упродовж 10–15 років і спробує напасти на Україну ще раз. У такому разі міграційні потоки з східних, північних і південних регіонів України триватимуть, частина переселенців осядуть в межах тилової ІФТГ. Релокація виробництв продовжується. Громада нарощує свій економічний потенціал, однак труднощі із кваліфікованим персоналом і дефіцитом виробничих майданчиків з великим ступенем імовірності загострюватимуться.

Гіпотетичний сценарій № 2. Припинення конфлікту шляхом його симетричного рішення, обидві сторони програють. Росія застосовує ядерну зброю проти України і отримує симетричну відповідь від ядерних сил країн Заходу. Росія і Україна зазнають відчутних демографічних, воєнних та економічних втрат, припиняють воєнні дії через гуманітарну катастрофу. ІФТГ занепадає, як і всі інші громади України. Відбувається деградація управлінських структур. Значна частина населення ІФТГ емігрує закордон у безпечні країни, підприємства вимушено закриваються.

Гіпотетичний сценарій № 3. Припинення конфлікту шляхом його асиметричного вирішення, коли виграє одна сторона, а інша програє. Розглядаємо виключно випадок, коли українські сили самооборони здійснюють ключовий удар по силах агресора і його війська зазнають повної поразки. У такому разі Україна відновлює суверенний контроль над всією міжнародно визнаною територією. За допомогою країн-партнерів і Європейського Союзу відбувається відновлення пошкоджених військовими діями регіонів України. Україна в прискореному режимі інтегрується до

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

НАТО і ЄС. Міські територіальні громади західної частини України стають важливими логістичними хабами для постачання обладнання, матеріалів і людей у регіони відбудови та реконструкції упродовж 10 років. Більшість колишніх переселенців до ІФТГ повертаються упродовж 5–10 років у відновлені від руйнувань війни регіони. Меншість колишніх переселенців залишаються на постійне місце проживання в ІФТГ. Мешканці західних частин України беруть активну участь у відбудові пошкоджених регіонів і частина з них осідають на новому місці проживання, не в останню чергу завдяки новим можливостям для працевлаштування і новоствореній соціальній інфраструктурі, що може спричинити відтік частини працездатного населення в регіони відновлення. Цей відтік некритичний через повернення колишніх заробітчан із закордону.

Гіпотетичний сценарій № 4. Поступове згасання конфлікту. РФ втрачає потенціал для наступу та одночасно колективний Захід зменшує всі види допомоги Україні. Відбувається замороження конфлікту вздовж мілітарних кордонів. Україна і ІФТГ зазнає поступової деградації економічного і демографічного потенціалу. Процеси депопуляції штовхають більшість регіонів України у стан тривалої економічної стагнації і деградації.

Отже, гіпотетичний сценарій № 3 найбільш прийнятний для ІФТГ. Слід розуміти, що в умовах триваючої навесні 2023 р. російсько-української війни прогнозування розвитку подій повинно включати всі гіпотетичні сценарії. За умов оптимістичного розвитку подій (сценарій № 3) географи повинні активно включитися у процеси післявоєнної відбудови України пропонує послуги аналітичної експертизи проектів постконфліктного розвитку. Особливо актуальними стають нові освітні програми в університетах України, як, наприклад, освітні програми «Урбаністика» в ЛНУ ім. І. Франка та КНУ ім. Т. Шевченка, а також освітня програма «Географія та організація простору територіальних громад» у ПНУ. Їх успішне впровадження має бути запорукою для підготовки фахівців із відновлення громад у постконфліктних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобровицький А. Львівщина, Закарпаття та Івано-Франківщина – лідери з релокації. Чому бізнес вибирає ці регіони? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3605321-lvivsina-zakarpatta-ta-ivanofrankivsina-lideri-z-relokacii-comu-biznes-obirae-ci-regioni.html>
2. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/za-rik-vijni-v-bils-bezpecni-regioni-relokovano-800-pidpriemstv>
3. Запорізький завод кольорових металів створить в Івано-Франківську 300–350 робочих місць. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/352231589-v-ivanofrankivsk-za-programou-relokacii-biznesu-pereihav-zaporizkij-zavod-kolorovih-metaliv.html>
4. Знайти прихисток. Як уряд вирішує проблеми внутрішньо переміщених осіб. URL: https://lb.ua/blog/nazar_zabolotnyi/539904_znayti_prihistok_yak_uryad_virishuie.html
5. Індустріальні парки в Івано-Франківській громаді: що про це відомо. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/industrialni-parki-v-ivano-frankivskii-gromadi-shcho-pro-tse-vidomo-2>
6. Марцінків назвав регіони, з яких найбільше людей вимушено переїхали в Івано-Франківську ТГ. URL: <https://suspilne.media/223520-marcinkiv-nazvav-regioni-z-akih-najbilse-ludej-vimuseno-pereihali-v-ivano-frankivsku-tg/>
7. На Прикарпатті знайшли дім майже 100 000 переселенців. URL: <https://report.if.ua/socium/naprykarpatti-znajshly-dim-majzhe-100-000-pereselenciv/>
8. Поблизу Івано-Франківська збудують 12 багатопверхівок для переселенців: що відомо? URL: <https://evacuation.city/articles/2705532/poblizu-ivano-frankivska-zbuduyut-12-bagatopoverhivok-dlya-pereselenciv-scho-vidomo>
9. Релокація бізнесу: кому пасує Івано-Франківськ? URL: <https://mi100.info/2022/10/28/relokacziya-biznesu-komu-pasuye-ivano-frankivsk/>
10. Укрзалізниця хоче збудувати евроколію, яка проходитьиме через Франківськ. URL: <https://if.informator.ua/2023/03/03/ukrzaliznyczya-hoche-zbuduvaty-yevrokoliyu-yaka-prohodytyme-cherez-frankivsk/>
11. O'Loughlin J. Postconflict Geographies. *International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes. 8 Volume.* Amsterdam: Elsevier, 2009. P. 334–338.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 911.375:330

**ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ЯКІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ: ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ**

Інна Поплавська

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна*

Досліджено підходи щодо оцінки добробуту населення з позиції якісних показників. Проаналізовано різні підходи щодо якісної характеристики добробуту на просторовій основі. Використовувались матеріали вітчизняних та закордонних науковців. Означено, що на формування добробуту населення впливає низка різноманітних чинників, зокрема економічних, соціальних та політичних.

Ключові слова: якість життя, добробут, географія добробуту, вимірність добробуту.

**FORMATION OF APPROACHES TO THE QUALITATIVE CHARACTERISTICS
OF POPULATION WELL-BEING: SPATIAL ASPECTS**

Inna Poplavska

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

Approaches to assessing the well-being of the population from the standpoint of qualitative indicators have been studied. Various approaches to qualitative characterization of well-being on a spatial basis are analyzed. The materials of domestic and foreign scientists were used. It was noted that a number of various factors, including economic, social and political, affect the formation of the population's well-being.

Keywords: quality of life, well-being, geography of well-being, measurability of well-being.

Добробут населення в значній мірі залежить від рівня функціонування на території різних складових національної економіки. Просторове вирівнювання умов життя є одним із «класичних» напрямів соціальної географії, проте цивілізаційний розвиток висуває все нові вимоги до рівня життя і комфортності проживання, тому перед соціально-географічними (суспільно-географічними) дослідження постають все нові завдання в цій царині. Сьогодні серед вимог, яким має відповідати сучасне українське суспільство, слід назвати відповідність характеристик розвитку цілям сталого людського розвитку.

Розглядаючи добробут з географічної точки зору ми акцентуємо увагу на його просторовій диференціації. Географія добробуту варто розглядати як складову суспільної географії, на яку зараз впливає низка зовнішніх подразників, що швидко змінюється, серед яких варто виділити складність, зв'язок і плинність [5]. Благополуччя, якість життя та щастя є поняттями, якими сьогоденне суспільство прагне пояснити складність і взаємопов'язаність поточної соціальної та економічної реальності. Досить часто характеристику добробуту позначають такими катюгоріями, як економічний, матеріальний, об'єктивний, фізичний. В усіх випадках їх розгляд відбувається на просторовій основі, що в черговий раз підтверджує географічну (просторову) сутність цієї дефініції.

В сучасних суспільно-географічних дослідженнях все частіше увага переключається від кількісно-статистичних показників (економічних, наприклад ВВП) до неекономічних, ключовим з яких є якість життя. Як наслідок, вивчення добробуту знаходить своє місце у все більшій кількості наукових розвідок у різних наукових напрямках вивчення. Американська клініка Мейо (2021) опублікувала звіт «Стан благополуччя 2020–2021». Згідно з ідеями В. Тіберіуса, благополуччя займає важливе місце в моральній філософії [14]. Опитування Gallup також публікує свій індекс добробуту під назвою *Gallup-Sharescare Global Well-Being Index* (Gallup online). Світовий банк визначає бідність через добробут і визначає її як «виражену депривацію в добробуті». Це аргументи щодо утвердження даного терміну в сучасному науковому світогляді. За словами Т. Шванена та С. Аткінсона, «протягом останніх десятиліть концепція добробуту стає все більш потужною в академічних колах і особливо за їх межами. Це не лише одвічні філософські

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

питання, – що являє собою хороше життя, яке зараз зазвичай (пере)формулюють як питання про добробут; цей термін все більше позиціонується як бажаний результат і нормативний критерій, за яким можна оцінювати практику споживання, оплачувану роботу та роботодавців, транспортні системи, міста, урядову політику та, власне, результативність штатів» [13, с. 98].

Як стверджує В. Тіберіус, «благополуччя – це життя, яке йде добре для нього або для неї» [14, с. 7110]. Однак іноді в житті все йде не так, ми називаємо цей стан хворобою. Ідеально така модель прагне до прямолінійності та простоти сприйняття. Однак будь-яка прямолінійність зникає, коли намагаємося концептуалізувати якість життя, добробут чи щастя [5, с. 19].

Сучасні наукові дослідження досить часто раціоналізують зміст добробуту у формі якості життя [15]. Ф. Мургаш та Ф. Петрович концептуально оцінюють благополуччя як частину якості життя, зокрема його суб'єктивного виміру [11]. З цього випливає, що поняття благополуччя має бути частиною поняття якості життя. Якість життя складається з двох вимірів, окрім суб'єктивного, це також об'єктивний, просторовий вимір, який називається якістю місця. Розташування може бути просторовою одиницею на будь-якому ієрархічному рівні. Обидва виміри мають частини зі значеннями вище середнього та нижче середнього, у суб'єктивному вимірі це благополуччя та погане самопочуття; в об'єктивному вимірі це хороша якість місця та погана якість місця.

В. В. Дружиніна та А. І. Макаров, пропонуючи підхід до оцінювання добробуту населення на місцевому рівні, ототожнюють поняття «добробут населення» із поняттям «рівень та якість життя» і розмежовують у його структурі такі складові: виробнича, доходна, економічна, демографічна, освітня та майнова (щоправда такий підхід ускладнює пошук заходів та можливостей підвищення добробуту населення). Примітно, що вітчизняні дослідники цього питання роблять акцент на головних індикаторах добробуту населення як на державному рівні, так і на рівні окремого індивіда, проблемах їх точного визначення, а також установа залежностей або можливостей зв'язку між добробутом населення та економічними реаліями.

Географія добробуту ґрунтується на знанні того, що ці явища мають просторовий вимір, який є необхідним особливо для цілісно зрозумілої якості життя. Епістемологія географії благополуччя базується на знанні того, що воно складається із суб'єктивної просторово диференційованої задоволеності життям. Це відрізняє її від географії якості життя, яка фактично є географією якості місця, утвореної набором об'єктивних показників оснащення та інших змінних, які формують якість місця. Дійсно, так само як добробут не є якістю життя (разом із поганим самопочуттям воно утворює суб'єктивний вимір якості життя), географія добробуту не є географією якості життя. Об'єктивний вимір якості можна визначити як «емоційну та когнітивну оцінку зовнішніх, просторово диференційованих матеріальних і нематеріальних умов для хорошого життя» [10, с. 311].

За словами Дж. Раппапорта, важливість якості життя або добробуту для географів зростає, але вона ще не досягла рівня, порівнянного з позицією якості життя в економіці, не кажучи вже про психологію чи медицину [12]. Підтвердженням цього факту є, серед іншого, єдиний методологічний підхід, який пов'язує географію з добробутом в Енциклопедії дослідження якості життя та добробуту [9].

Добробут є складним багатозначним поняттям, яке має багатогранний характер, оскільки характеризується поєднанням соціальної та економічної складової, одна з яких є механізмом досягнення цілей іншої, коли соціальні показники досягаються за рахунок економічних і навпаки. На формування добробуту населення впливає низка різноманітних чинників, зокрема економічних, соціальних та політичних. Добробут концептуалізується нами як відчуття, що виникає в результаті домінуючих приємних станів задоволення, здоров'я, емоційного насичення та хороших соціальних стосунків, які відчуються в комфортному для проживання середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вдовин М. Л., Зомчак Л. М., Міщук Т. В. Аналітика сучасного стану добробуту населення України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1419/1366>

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

2. Дружиніна В. В., Макаров А. І. Результативність оцінки добробуту населення на місцевому рівні. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4946>
3. Кузишин А. В. Регіональний вимір соціально-політичних процесів: теорія, методологія та практика суспільно-географічного дослідження: автореф. дисер. ... д-ра геогр. наук. Тернопіль, 2021. 40 с.
4. Соціальна географія: підручник / за ред. Л. М. Немец та К. В. Мезенцева. К.: Фенікс, 2019. 304 с.
5. Hanell T. Regional quality of life in the EU. Comprehending the European space beyond GDP beyond the capability approach. Doctoral Dissertation. Aalto University, 2018.
6. Kavetsky I. Regional differentiation of the service sector development in selected European countries. *European Journal of Service Management*. 2018. Vol. 28/2. P. 193–200.
7. Kuzyshyn A. Geospatial Study of Human Development Index of Ukraine in the Light of Regional Indicators. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2014. Vol 27. S. 67–74.
8. Kuzyshyn A., Poplavska I. The Analysis of the Regional Dimension of Human Development in Ukraine. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2017. Vol 31. S. 111–119.
9. Michloc A. C., ed. Encyclopedia of quality of life and well-being research. Cham (Springer), 2014.
10. Murgaš F. Geographical conceptualization of quality of life. *Ekológia*. 2016. Vol. 35. P. 309–319.
11. Murgaš F., Petrovič F. Geography of well-being: Czech experience. *Geografický časopis*. 2022, Vol. 74, no. 2, P. 181–194. DOI: <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2022.74.2.09>
12. Rapport J. The increasing importance of quality of life. *Journal of Economic Geography*. 2009. Vol. 9. P. 779–804. DOI: <https://doi.org/10.1093/jeg/lbp009>
13. Schwanen T., Atkinson S. Geographies of wellbeing: An introduction. *Geographical Journal*. 2015. 181. P. 98–101. DOI: <https://doi.org/10.1111/geoj.12132>
14. Tiberius V. Philosophical theories of well-being. *Encyclopedia of quality of life and well-being research*. Cham (Springer). 2014. P. 7110–7114.
15. Western M., Tomaszewski W. Subjective wellbeing, objective wellbeing and inequality in Australia. *PLoS One*. 2016. Vol. 11(10): e0163345. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0163345>

* * *

УДК 911.3

**ПЕРЕБІГ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ
ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО
МІЖДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ**

Владислав Моргацький

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Розкрито поняття історико-географічного процесу. Подано погляди різних фахівців кінця ХІХ – початку ХХІ століття щодо формування українсько-білоруської межі, що базовані на етнічних, мовних, археологічних та інших дослідженнях. Детально розкрито процес делімітації кордону між Українською та Білоруською Народними Республіками як національними модерними державами. Охарактеризовано перебіг історико-географічних процесів на поліських територіях у контексті розмежування від міжвоєнного періоду і завершуючи відновленням державності України та Білорусі. Окреслено особливості Берестейщини, Гомельщини та Стародубщини як територій, що формують українсько-білоруську контактну зону. Вказано на проблеми функціонування міждержавного кордону з урахуванням проблем двосторонніх відносин України і Республіки Білорусь.

Ключові слова: Полісся, Україна, Білорусь, Берестейщина, Стародубщина, етнічна межа, державний кордон.

**THE COURSE OF HISTORICAL-GEOGRAPHICAL PROCESSES IN THE CONTEXT
OF THE FORMATION OF THE MODERN UKRAINIAN-BELARUSIAN
INTERSTATE BORDER**

Vladyslav Morhatskyi

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The publication reveals the concept of the historical-geographical process. The views of various experts of the late 19th – early 21st century regarding the formation of the Ukrainian-Belarusian border, which are based on

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

ethnic, linguistic, archaeological and other studies are presented. The process of border delimitation between the Ukrainian and Belarusian Peoples Republics as modern national states is revealed in detail. The course of historical-geographical processes in the Polish territories in the context of the delimitation of the territories from the interwar period and ending with the restoration of the statehood of Ukraine and Belarus is characterized. The features of Beresteishchyna, Homelshchyna, Starodubshchyna as territories forming the ukrainian-belarusian contact zone are outlined. Problems of the functioning of the interstate border in the context of bilateral relations between Ukraine and the Republic of Belarus are pointed out.

Keywords: Polissia, Ukraine, Belarus, Beresteishchyna, Starodubshchyna, ethnic border, state border.

Історико-географічний процес – це просторові зміни взаємопов’язаних подій та/чи явищ соціального спрямування в результаті яких відбувається безпосередній вплив на просторовий розвиток території. На основі їх дослідження можна чітко окреслити історико-географічні зрізи, виявити тенденції й особливості розвитку різних географічних об’єктів. Аналіз історико-географічних процесів включає обґрунтування походження явищ та обставин минулого, розгляд особливостей, динаміки упродовж тривалого періоду, аналіз розвитку чинників на конкретних етапах. Завдяки виявленим тенденціям здійснюють прогнозування подальшого перебігу процесів і (за можливості) формують рекомендації щодо їх оптимізації. Для цього застосовують аналітичний, синтетичний, індуктивний та дедуктивний методи опрацювання інформації.

Сучасні національні території України та Білорусі постійно перебували у контактній зоні, що відобразилося на просторовій взаємозалежності обох народів. У суміжних прикордоннях сформувалася етнічна група поліщуків, яка вирізняється своєю говіркою утвореної від взаємодії української, білоруської та польської мов, а також практиками введення господарства зумовлених впливом природно-географічних чинників. Становлення ж сучасного міждержавного кордону суспільства України та Білорусі сприймають за щось історично абсолютно закономірне та обґрунтоване. Бо наявні покоління у своїй історичній пам’яті багато в чому відштовхуються від досвідів другої половини ХХ ст., часом і радянської політики «дружби народів». Часткова втрата цих поведінкових моделей та занепад авторитарного радянського режиму дозволили повернутись до побудови національних держав базові засади функціонування яких закладено ще на початку ХХ ст. Антидемократичні дії режиму Олександра Лукашенка в Білорусі та багатовекторність зовнішньої політики України часів Леоніда Кучми різною мірою позбавили національно орієнтовані погляди на тяглість історичних процесів і, дещо, повернули дослідників державних академічних установ до практик (пост)радянської історіографії. В цій публікації спробуємо звести перебіг історико-географічних процесів, які мали вплив на формування сучасного українсько-білоруського міждержавного кордону. В основу аналізу взято погляди та праці різних науковців незаангажованих радянською дійсністю. Намагатимемось окреслити параметри формування сучасної конфігурації міждержавної межі.

Довгий період перебування у складі однієї держави, зокрема Київській Русі, Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, Російській імперії, Радянському Союзу, ускладнювало встановлення однозначного розмежування народів. Політичні еліти цих держав утворень не мали зацікавлення у національному відродженні чи розвитку народів й, зокрема, об’єктивному встановленні етнічних кордонів. Імперські амбіції проявлялись в управлінських рішеннях насаджених адміністрацій на українських та білоруських теренах. Особливо ж, у нівелюванні розвитку будь-яких сталих етнонаціональних процесів, а також на екстенсивному використанні природних ресурсів й усього сукупного господарського потенціалу.

Важливим у контексті визначення сучасного українсько-білоруського кордону є розуміння просторового розвитку Полісся і самоідентифікації поліщуків як етнічної групи. Просторові межі краю постійно розширювалися. У ХІV–ХVІ ст. назву вживали на означення теренів Турово-Пінського князівства та Берестейських земель. Історики зазначають, що у писемних джерелах і наукових працях майже завжди фігурує «*басейн ріки Прип’яті та її правих приток як центр Поліського краю...*». Серед місцевого населення розповсюджений ендоетніконім «поліщук» (у побутовій свідомості найстійкіше він зберігся в ареалі між верхів’ями ріки Ясельди і нижньою течією ріки Птичі, по умовній лінії «Ружани – Ганцевичі – Поріччя і південніше від неї»). Натомість автохтонам інших районів та місцевостей Полісся він невідомий зовсім, або для їх визначення

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

вживалися історичні, просторові мікроетноцентричні назви («полехи», «литвини», «волиняни» тощо). Попри все, Полісся інтерпретують як «історико-етнографічну область» (дехто – «історико-географічну область»). Зональний поділ досліджуваного регіону здійснюють за етнічною ознакою та адміністративно-територіальним принципом («українське», «білоруське», «російське», «литовське», «польське» Полісся), а не за етнографічними критеріями [2, с. 20].

Згідно з тверджень Мирослава Морозова «ядро» Полісся становить *білорусько-українська зона*, яка охоплює широке пасмо по умовній лінії таких поселень: «Ратне – Іваново – Береза – Івацевичі – Ганцевичі – Старобин – Птича – Мозир – Єльськ – Словечне – Олевськ – Сарни – Костопіль – Ковель – Ратне». За винятком Мозирщини, де найбільше присутні елементи традиційно-побутової культури білорусів, а вся територія окресленого масиву належить до українських етнічних земель. Цим навіть автори радянського періоду зайвий раз підкреслювали історико-культурну неоднорідність Берестейщини. Хоча вже минули десятиріччя відколи визначили межі між Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою (БРСР) і Українською Радянською Соціалістичною Республікою (УРСР) та реалізували політику зросійщення та білорусизації населення україномовних частин Полісся, що опинились у складі білоруського адміністративно-територіального суб'єкту [2, с. 20–21].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. етнічні українські та білоруські землі остаточно увійшли до складу Російської імперії. Згідно наказу від 1796 р. «Про новий поділ держави на губернії» територія цього державного утворення поділялася на нові укрупнені губернії та укрупнені повіти. Тобто устрій був покликаний повністю ліквідувати будь-які автономні риси в управлінні. В період XIX – початку XX ст. сучасну українсько-білоруську контактну зону формували кордони півночі Чернігівської, Київської, Волинської губерній і південні Могилівської, Мінської та Гродненської губерній. Такий поділ проіснував до революційних змін 1917 р., а початки офіційного міждержавного розмежування відносяться до часів розпаду імперії і створення Української (УНР) та Білоруської Народної Республік (БНР). Українсько-білоруська межа була вже досить добре вивчена і відображена в етнографічних, картографічних працях. До того ж, важливим у встановленні кордону на початку XX ст. залишаються результати перепису 1897 р. На «Етнічній карті Західного слов'янства і Західної Русі» (1911) росієцентричний історик Тимофій Флоринський українсько-білоруську межу проводить по лінії «Нарва – Прилуки – Картузька Береза – Іванцевичі – гирло річки Горинь – по річці Прип'ять – до міста Мозир – далі на південь до річки Моства, тоді знову на схід до гирла річки Прип'ять – далі річкою Дніпро майже до Києва, а потім ділянками на відстані декількох десятків кілометрів північніше Чернігова». Фактичне розмежування прослідковується на етнічній карті чеського вченого Любора Нідерле. На так званій карті діалектів російської мови (тоді українська та білоруська вважалися «наріччям» російської) складеній діалектичною комісією Російської академії наук у 1914 р. українська етнографічна межа була зміщена на північ, а в районі міста Мозира на схід. У цілому, район гирла річки Прип'ять визначався перехідним. Переважно на українських етнічних картах науковців з різних галузей, як Григорія Величка, Степана Рудницького, Івана Зілинського, Володимира Кубійовича, Івана Сидорук-Паульса – за основу (із незначним відхиленням) взято лінію «Нарва – Пружани – Вігонівське озеро – гирло річки Стир – далі по річці Прип'ять до Мозира – на південь до Єльська – на схід до гирла річки Прип'ять – по Дніпру до гирла річки Сож, а далі майже вздовж сучасного державного кордону». В районі історичної Стародубщини міжетнічне розселення мало дифузний характер: ареали компактного проживання українців чергувалися з відповідними районами білорусів і росіян [3, с. 144].

Згідно Всезагального перепису населення Російської імперії 1897 р. українське населення становило абсолютну більшість у Берестейському, Кобринському і Більському повітах. Щодо самої Берестейщини, то варто окреслити історію з XVI століття. У 1566 р. в складі Великого Князівства Литовського (ВКЛ) створено окреме воєводство з центром у Бересті. Воно мало український характер за історичною та культурною орієнтацією, за етнічним складом населення та економічними зв'язками. Межі воєводства збігались із межами скасованих до того литовцями Берестейського і Турово-Пінського князівств. На півночі, з боку Білорусі окреслюється кордон по лінії, яку Володимиром Леонюк визначає як «Поліську розмежувальну лінію». Обґрунтував її науковець синтезуючи матеріал багатьох дослідників українсько-білоруського кордону. На

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

півдні, але вже від Волині, відповідна межа згаданих князівств. У 1596 р. кордон Берестейського воєводства закріплюється Люблінською унією як південний кордон ВКЛ [5, с. 52–85]. Територія Волині, при цьому, включена до Польського королівства. Це зіграло свою роль у майбутньому, адже за Берестейським мирним договором Підляшшя, Берестейщина та Полісся визнавались Німеччиною та учасниками переговорів – українськими землями. Білоруська сторона на переговорах, як суб'єкт міжнародних відносин, не була представлена. В районі українсько-білоруського міжетнічного пограниччя північно-західний кордон УНР проходив по лінії «Високо-Литовськ – Пружани – Вигонівське озеро». Пізніше уряд країни поширив свою владу на Пінський, Мозирський і Річицький повіти. Згідно із Законом «Про поділ України на землі» прийнятим від 6 березня 1918 р. було включено, як окремі адміністративні одиниці, Підляшшя (з центром у Бресті), так і Дреговицьку землю (з центром у Мозирі) [6, с. 193–205].

Ще у березні 1918 р. було проголошено БНР делегація якої у квітні того ж року прибула до Києва. Її представники відразу ж заявили, що вони не визнають північних кордонів України за Берестейською угодою, оскільки їхня сторона не була представлена на переговорах. Спочатку білоруський бік хотів наполягати на розмежуванні згідно мовного принципу на матеріалах дослідження білоруського мовознавця Юхима Карського, але згодом відійшли від даного варіанту. Це пояснювали вже практичними обставинами, зокрема «більшою симпатією поліщуків до білорусів, ніж до українців». Відповідне трактування стало полем для маніпуляцій. Адже ще навіть до початку ХХ ст. етнографічна група поліщуків мала низьку національну, а лише розвинену локальну самосвідомість. Абсолютна більшість досліджень аргументувала їхню належність до українців, а не білорусів. Під час перемовин у Києві на двох перших зустрічах старалися визначити початкові пункти делімітації. Білоруси пропонували село Грем'яч у Новгород Сіверському повіті, а українці – місто Мглин, що є одним із соціально-економічних центрів Стародубщини. Представники БНР оперували, головню, етнографічним критерієм, а діячі УНР часом додавали ще і стратегічний (це слід визнавати й у негативному аспекті, бо є порушенням етнонаціонального принципу). Проект відразу ж відкинули колеги з уряду держави-сусіда.

«Дорожня карта України», якою оперували наші представники окреслювала як «етнографічну», так і «стратегічну» лінію. Остання проходила значно північніше етнографічної (в середньому на 50 км в глиб білоруської території). Проведення такої межі залишало за українським боком не тільки річкову долину Прип'яті (Західне і Східне Полісся з містами Гомель, Мозир, Річиця і Вітка), але й контроль над важливою дорогою «Берестя – Кобрин – Слуцьк – Бобруйськ – Рогачов». Білоруси мали діаметральну іншу позицію. Їхня ідея полягала у збереженні переліченого вище у складі БНР. Попри велику кількість змістовних зауважень від голови білоруської делегації Олександра Цвікевича (що розкривали етнічний аспект проблеми) претензії на абсолютно всю територію Гомельського, Річицького та Мозирського повітів і загалом північ Чернігівщини не мали аналітичних аргументів. Згодом вони відступили в позиції щодо північно-східної Чернігівщини, за умови, що територія річища Прип'яті від її впадіння у річку Дніпро і по лінії аж до міста Володави ввійде до складу білоруського державного утворення. Ділянка залізниці між Гомелем та Берестям мала перебувати у спільній власності. Українці, в цьому плані, потужніше впливали за рахунок міжнародно-правового визнання та значно ефективнішої діяльності управлінського апарату. До того ж, українська сторона не дуже вірила у зміцнення білоруської державності і вже паралельно вела перемовини із Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою (РСФРР) про встановлення кордону.

Згодом білоруська делегація поповнилася у своєму складі ще й професором Митрофаном Довнар-Запольським – автором наукових праць, що пояснювали доцільність та історичну тяглість існування білоруської державності. Вчений сприяв відтермінуванню перемовин для налагодження контактів із німецьким урядом. Його метою було проведення плебісциту на Поліссі та планування діяльності проти української анексії білоруських земель. Професор обґрунтовував українсько-білоруський кордон вздовж південної межі Пінського, Мозирського, Річицького повітів Мінської губернії. Крім того, вважав, що Південне Підляшшя разом із Берестям, Пружанами, Кобрином, а також Східне і Західне Полісся по обидва боки Прип'яті із Мозиром, Річицею, Лоєвом і Гомелем належать до білоруської національної території як з історичних, так і етнографічних умов. Доводив це приналежністю земель до складу ВКЛ після підписання Люблінської унії, й

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

опирався на той обшар Прип'яті, що раніше входив до Турово-Пінського князівства [6, с. 207–233; 7].

Перемовини відкладалися, адже в УНР відбувся гетьманський переворот, який привів до влади Павла Скоропадського. У червні відновили управлінську діяльність скеровану на адміністративну інтеграцію суперечливих територій до складу України. До Волинської губернії були включені: Пінський (Мінської губернії), Берестейський і Кобринський повіти (Гродненської губернії). До Київської губернії – Мозирський (Могилівської губернії) і Річеський повіти (Мінської губернії). До Чернігівської губернії – Гомельський повіт (Могилівської губернії). Ще до відповідних адміністративних одиниць включили й ті частини повітів, які раніше мали потрапити до складу України: частина Пружанського повіту Гродненської губернії увійшла до Кобринського повіту; частина Бобруйського і Слуцького повітів Мінської губернії увійшли до Річеського повіту; частина Рогачовського повіту Могилівської губернії до Гомельського повіту; а Севського повіту Орловської губернії до Глухівського повіту Чернігівської губернії. Нові геополітичні реалії, зокрема проведення міжнародної мирної конференції, змусили і надалі обґрунтовувати державні межі УНР, але з урахування того, що Західне Білоруське Полісся (до лінії «Мельник – Високо-Литовськ – Кам'янець-Литовськ – Пружани») буде у складі новоствореної Литовської Республіки. Таке рішення прийнято без відома уряду БНР. Перемовини не були завершені логічним кінцевим документом через неузгодженість «етнічного» підходу Білорусі та «стратегічного» України [6, с. 226–230].

З початком більшовицької окупації кордони змінювалися. Питання меж Української та Білоруської РСР вирішувалося не так за національним принципом, а загалом проектувалось із минулого досвіду функціонування адміністративно-територіального устрою Російської імперії. Зі створеною у 1919 р. Литовсько-Білоруською Радянською Республікою офіційний кордон проведено по північній межі Волинської і західній межі Чернігівської губерній. 18 березня 1921 р. між представниками РСФРР і УСРР з одного боку, та Польської Республіки – з другого укладено Ризький мир і узгоджено державні кордони. Сучасна територія Заходу України і Заходу Білорусі остаточно закріпилась за Другою Річчю Посполитою. Північні кордони Чернігівської губернії (Суразький, Новозибківський, Білгородський і Грайворонський повіти) під тиском російської сторони передали до складу РСФРР. А на білоруському боці опинилася ділянка Мозирщини площею у 8 тисяч км².

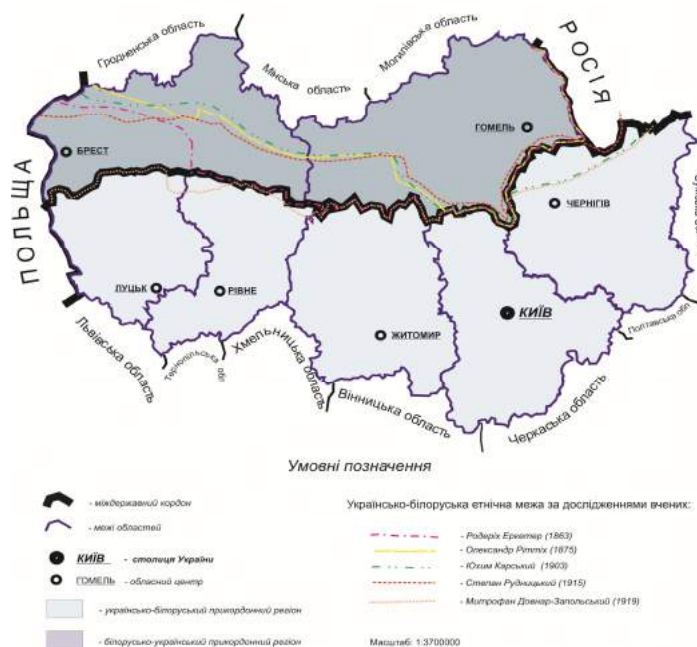

Рис. 1. Українсько-білоруська етнічна межа у структурі українсько-білоруського транскордонного регіону

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Розмежування нових республік Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) проходило складно. При Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (ВУЦВК) була створена адміністративно-територіальна комісія, яка одержала завдання переглянути кордони УСРР, РСФРР і БСРР. Результати частково втілили постановою Центрального виконавчого комітету СРСР від 16 жовтня 1925 р. «Про врегулювання кордонів УСРР з РСФРР і БСРР у обміні територіями». Згідно них до України перейшли кілька поселень у верхів'ї річки Словечна. До Білорусі передавалися північно-західна частина Олевського, північні ділянки Словечанського та Овруцького районів Коростенського округу Київської області (на разі, це суміжні з Білоруссю території Житомирської області). Очевидно, що такі обміни не були українським інтересом, але відобразились на сучасних межах [3, с. 146–147].

Великі зусилля польська влада після «долучення» нових земель спрямувала на ізоляцію поліських теренів від політично активніших Галичини та Волині. З цієї метою Берестейщину, Кобринщину та Пінщину об'єднали у Поліське воєводство з центром у Бересті. Як влучно зазначає український географ Мирослав Дністрянський: «...воєводства, зі стратегічних міркувань були витягнуті із заходу на схід, адміністративна межа між ними мала добре виражений бар'єрний характер, оскільки на Поліссі не була дозволена діяльність навіть тих українських організацій, які легально діяли на Волині» [3, с. 147].

Проблема делімітації кордону між виконавчою владою УРСР і БРСР актуалізувалась у 1939 р. після «приєднання» Заходу України та Заходу Білорусі. Секретар Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) Микита Хрущов запропонував приєднати Берестейщину до складу УРСР (лінія кордону мала проходити північніше міст Брест, Пружани, Столін, Лунинець, Кобрин; пропонувалось долучити ще й частину Біловезької Пущі), що відповідало етнічному складу населення і тяглоті взаємодії локальних спільнот. Однак, керівник СРСР Йосип Сталін, коли побачив привезений Микитою Хрущовим проект розмежування республік по етнічному кордону північніше Берестя, грізно запитав: «Петлюры уже нет, Скоропадского – нет, Винниченко – нет, так кто же это составлял?» [8, с. 499]. Після цього голова партійної організації та уряду УРСР злякавшись, що його можуть звинуватити в «українському буржуазному націоналізмі», не став наполягати на прийнятті свого варіанту. Пантелеймон Пономаренко – лідер ЦК КП(б) Білорусі розумів необхідність земель Західного Полісся для економічного розвитку Радянської Білорусі. Він намагався довести, опираючись на статистичні дані Польської Республіки, Російської імперії та аргументи вченого Академії наук СРСР Володимира Пічета, що ці території є істинно білоруськими [9, с. 250]. Останній наголошував, що для розподілу меж республік дослідження Юхима Карського є «сомнительного научного качества»; діалектологія не може давати базу для визначення кордонів, а на карті відобразилось його «полонофільне і українське обличчя».

Адміністративні комбінування ВКЛ, Речі Посполитої, Російської імперії та Радянського Союзу вплинули у формуванні відношення до земель Берестейщини як до неукраїнських. Інші ж ідеї білоруське керівництво трактувало як «націоналістично-буржуазні» у політиці визначення межі, окрім трактувань Митрофана Довнара-Запольського. Адже, на думку вченого, білоруські території «врізані вглиб України». Ті люди, які визначали себе «тутейшими» часто ототожнювались з білорусами, що свідомо сприяло заниженню чисельності українців у переписах.

Щодо Йосипа Сталіна, то він діяв як самодержавник. Немає сумнівів щодо усвідомлення його мотивів. Він вважав, що територія Берестейщини сприятиме економічному розвитку БРСР завдяки значним лісовим ресурсам. По суті, Йосип Сталін одноосібно провадив такий формат державної просторової політики щодо кордонів суб'єктів СРСР. Через місто Брест проходила залізнична магістраль, яка сполучала Москву з Варшавою та Берліном. Ймовірно, така поступка керівнику Білорусі дала можливість остаточно на загальносоюзному рівні приєднати землі Смоленщини до Радянської Росії. Певною мірою, Берестейщина стала своєрідною «компенсацією». Після цього дві радянські республіки не переглядали спільний кордон навіть у період керівництва СРСР Микитою Хрущовим.

У роки Другої світової війни Полісся, з огляду на Берестейські домовленості 1918 р. та з орієнтацією на відомі етнічні карти, німецькою окупаційною владою включено разом із Волинню, Поділлям та Наддніпрянщиною в одну територіальну одиницю – рейхкомісаріат «Україна».

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Тобто Берестейщину розглядали цілісною природно-господарською та етногеографічною частиною українських земель [3, с. 146].

Існували проблеми встановлення етнічної української межі і на Гомельщині, Стародубщині. Остання була складовою Чернігово-Сіверської землі, наприкінці XV ст. – Московського князівства, з 1618 р. – частина Речі Посполитої. Визволена військом Богдана Хмельницького у 1648 р. та перетворена на Стародубський козацький полк Гетьманщини. Навіть після переяславських угод аж до кінця XVIII ст. в цьому краї панував козацький устрій (тільки у 1783 р. скасовано Стародубський козацький полк старшина якого мала політичну владу; у 1810–1812 рр. відмінена традиційна козацька система самоврядування). Стародубщина виступала центром української торгівлі й пов'язувала Київ із Москвою, Петербургом, Астраханню та Ригою. Це свідчить про важливість геопозиційності краю та тяглість його до України. Влада Російської імперії, більшовицький уряд свідомо занижували кількість українського населення, особливо показники перепису в Чернігівській губернії у 1897 р. (нарахували лише 778 українців). На початку XX ст. населення краю підтримало національне відродження в Україні (організовувалися культурно-просвітні товариства, діяли представництва українських партій тощо). Стародубці у своїх листах до українського уряду писали про прагнення бути частиною вільної УНР [10, с. 240–250]. Це відбулося після підписання Берестейського мирного договору. Навіть під час більшовицької окупації війська 2-го Запорозького полку на лінії «Новгород-Сіверський – Новозибків» мужньо боролися з червоноармійськими загонами протягом трьох місяців. Після окупації більшовиками було створено Гомельську губернію РФССР, до складу якої ввійшли північні повіти Стародубщини, але згодом вони стали частиною Брянщини (Суразький, Новозибківський, Мглинський і Стародубський повіти). Пізніше українцям повернули тільки Семенівську волость (сучасна Семенівська територіальна громада на півночі Чернігівщини).

До 1989 р. на Стародубщині українцями визнали тільки 27 тис. осіб (1,2 %), а у 1926 р. кількість їх становила приблизно 130 тис. [10, с. 251]. Політика російської асиміляції виконала свою роль. Знову землі України у складі інших держав, зокрема Стародубщина є територією Брянської області Російської Федерації, а деякі поселення перебувають у складі Республіки Білорусь. Лише південна частина утвердилась у складі України. Кордон між Гомельщиною та Чернігівщиною проходить межею колишніх Чернігівської, Мінської та Могилівської губерній по суходільному кордону та річками Сож і Дніпро. У міжвоєнний період були варіанти включення земель північної Чернігівщини до Гомельщини, і навпаки.

Сучасна межа між Україною та Білоруссю є успадкованою адміністративною границею між УРСР та БРСР ще з кінця 1940-х років. Стаття 5 Закону України «Про правонаступництво» визначає «державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав» та «кордон між Українською РСР і Білоруською РСР... станом на 16 липня 1990 р. ... є державним кордоном України». На разі, українсько-білоруський міждержавний кордон регулюється «Договором між Україною та Республікою Білорусь про державний кордон» від 18 липня 1997 р. Хоча й набув чинності в нашій державі лише в середині 2013 р. через суперечності між урядами щодо боргу українських суб'єктів господарювання у 1990-х роках із-за якого білоруська сторона не ратифікувала угоду аж до 2010 р. [4]. 30 липня 2014 р. у Чернігові відбулась церемонія підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про затвердження «Положення про демаркацію державного кордону між Україною та Республікою Білорусь». Уряд держави-сусіда більш ґрунтовно віднісся до цього процесу і майже одразу дав розпорядження і передбачив у бюджеті кошти на встановлення відповідної інфраструктури на місцевості, а Україна лише змонтувала демонстраційні ділянки. Останнє ж, є важливе на шляху євроінтеграції, бо демаркація кордону – обов'язкова вимога Європейської комісії щодо членства у Європейському Союзі.

У сучасному вимірі проблеми функціонування українсько-білоруського міждержавного кордону та аналізу перебігу у прикордонній зоні майже не представлені у наукових розвідках чи публічних аналітичних записках. Наявність деструктивних моментів в українсько-білоруських державних відносинах від кінця 2020-го р.: невизнання самопроголошеного президента, жорстка антиукраїнська політична риторика, провокації на кордоні (особливо у період штучної міграційної кризи на білорусько-литовському та білорусько-польському кордонах) стали

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

початком великої стагнації. А російська воєнна інтервенція з боку Гомельщини на територію Київщини, Чернігівщини та Житомирщини призвела до припинення будь-яких процесів мобільності у прикордонній зоні. Відбулось перетворення прикордонної зони у суцільний мілітаризований об'єкт із замінованими ділянками, фортифікаційними спорудами і посиленими заходами безпеки.

Отже, формування сучасного українсько-білоруського міждержавного кордону бере свій початок ще від середньовічного періоду. Його остаточне окреслення відбулось із початком утвердження української та білоруської нації, тобто із належним рівнем національної самосвідомості. Обґрунтування наприкінці XIX – на початку XX ст. межі на основі етнічного та мовного принципів заклало розмежування між Українською та Білоруською Народними Республіками як національними модерними державами. Але суспільно-політичні зміни 1920-х років призвели до переутвердження більшовиками адміністративного устрою Російської імперії, що є відображенням справжньої суті їхньої державної просторової політики. Міжнародно визнаний кордон між Україною та Республікою Білорусь є рудиментом просторового розвитку держав з імперськими амбіціями, яким вдалось нівелювати результати національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. З урахуванням перебігу суспільно-географічних процесів останнього століття, достатню конструктивність просторової взаємозалежності української і білоруської націй та за умови дотримання засад міжнародного права зміни у конфігурації кордонів ніколи не відбудуться.

Деструктивні риси у двосторонні взаємовідносини привнесли багато в чому саме російська держава та режим Олександра Лукашенка в Білорусі. Останній варто відділяти від білоруського суспільства, яке провадить політику демократичних змін довгий період. Хоча, на превеликий жаль, без належного результату. Кордон між Республікою Білорусь та Україною повинен стати межею між двома європейськими державами, які будуть задіяні у перебігу євроатлантичних процесів та формуватимуть справді сталі двосторонні відносини з наявністю лише контактної функції кордону. Однак, геополітичні реалії полягають у тому, що Білорусь підтримала Росію у воєнній інтервенції на територію України. Відповідне має і матиме в подальшому вкрай негативний вплив на двосторонні відносини. Розвиток подій залежить від білоруської нації, зокрема її успіхів у демократичному розвитку, підтриманні справді конструктивної зовнішньої геополітики. Безпосередній же вплив на майбутні українсько-білоруські взаємини матимуть результати російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боечко В., Ганжа О., Захарук Б. Кордони України. Історична ретроспектива та сучасний етап. К., 1994. 168 с.
2. Глушко М. Середнє Полісся у системі етнографічного районування України: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.). *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. істор.* 2008. Вип. 43. С. 15–43.
3. Дністрянський М. С. Історія формування українсько-білоруського державного кордону в контексті етнополітичних проблем. *Картографія та історія України: матер. наук. конф. Львів–Київ–Нью-Йорк*, 2000. С. 143–149.
4. Договір між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон (ратифіковано Законом №491/97 – ВР від 18.07.97).
5. Леонюк В. Словник Берестейщини. Львів: Видав. фірма «Афіша», 1999. 360 с.
6. Міхалюк Д. Беларуская Народная Рэспубліка 1918–1920 гг. Ля вытокаў беларускай дзяржаўнасці / Д. Міхалюк; навук. рэд. С. Рудовіч; перекл. з пол. мовы А. Пілецкі. Смаленск: Інбелкульт. 2015. 469 с.
7. Моргацький В. Українсько-білоруський кордон на початку XX століття: історія формування та геополітичний аспект. *Україна і світ: суспільно-географічні виміри*. Зб. праць. Львів, 2014.
8. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене. К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. 560 с.
9. Черевко О. М. Українсько-білоруський кордон: особливості формування в XIX–XXI століттях. *Економічна та соціальна географія*. 2012. Вип. 64. С. 245–251.
10. Чухліб Т. «Стародубщина чекає на повернення...»: історичні, історіографічні та політичні проблеми українського субрегіону Російської Федерації. *Сіверянський літопис*. 2014. № 5. С. 230–255.

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 911.3:33

**ГЕОЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН НІМЕЧЧИНИ, УКРАЇНИ І РОСІЇ**

Ярослав Івах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

Розглянуто систему гео економічних зв'язків німецьких і московських земель. Показано історичну, економічну та, частково, ментальну обумовленість німецько-російської співпраці. Використано метод ретроспективного гео економічного аналізу для розуміння колонізації Київською державою земель північно-східної Європи. Проаналізовано логістичні можливості Волго-Балтійського водного шляху та Ганзейська торгівля. Показано вплив німецького бізнесу та німецьких мігрантів на формування Російської імперії. З'ясовано, що у ХХ ст. Росія (СРСР) і Німеччина були стратегічними гео економічними партнерами, незважаючи на дві світові війни. Виявлено суттєві зміни у поглядах та діях німецького бізнесу і політиків щодо економічної співпраці із Росією.

Ключові слова: гео економіка, Волго-Балтійський водний шлях, Ганзейська торгівля, німецькі мігранти, стратегічне партнерство.

**CENTRAL-EASTERN EUROPE GEO-ECONOMIC HISTORY IN GERMANY,
UKRAINE AND RUSSIA RELATIONS CONTEXT**

Yaroslav Ivakh

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The system of the German and Moscow geo-economic relations lands is considered. The historical, economic and, partly, mental conditions of German-Russian cooperation are shown. The method of retrospective geoeconomic analysis was used to understand the northeastern Europe lands colonization by the Kyiv state. The logistical possibilities of the Volga-Baltic waterway and the Hanseatic trade were analyzed. The influence of German business and German migrants on the formation of the Russian Empire is shown. It was found that in the 20th century Russia (USSR) and Germany were strategic geo-economic partners despite two world wars. Significant changes in the views and actions of German business and politicians regarding economic cooperation with Russia have been revealed.

Keywords: geo-economics, Volga-Baltic waterway, Hanseatic trade, German migrants, strategic partnership.

Гео економіка – відносно молода наука чи система міждисциплінарних поглядів що стосується «реальної економіки». Вона формально виросла із геополітики лише наприкінці ХХ ст. Проте світ, який почав глобалізуватися ще у часи середньовіччя та епохи Великих географічних відкриттів жив саме за гео економічною парадигмою, коли країни оцінювали за рівнем їхньої економіки. Тому так прагнули європейці досягнути казкових багатств Китаю та Індії, що забезпечували понад половину ВВП світу. Лише кінець ХІХ і ХХ ст. були епохою геополітики, коли військово-технічні досягнення Західних країн дозволили їм досягнути світового панування. Пізніше світ виявився розділеним між двома військово-політичними блоками, проте здавалось, що у ХХІ ст. людство вступило в епоху багатополюсного, але мирного співіснування. Проте, сучасний «рашизм» В. Путіна прагне повернути світ до часів поділу світу за допомогою військової сили.

До недавнього часу серед найбільших економічних партнерів та адвокатів Росії належали бізнесові та політичні кола Німеччини. Вони пояснювали своє ставлення до Росії нібито історичною провиною за злочини фашизму, ототожнюючи сучасну Росію з СРСР. Насправді в часи Другої світової війни під окупацією перебувало не більше 10 % території РФ і то, здебільшого, короткостроково. Зате території України і Білорусі були окуповані повністю терміном від одного до трьох років. Людські втрати цих країн склали понад 20 % їхнього населення, що можна порівняти із жертвами євреїв під час Голокосту. Основні визвольні операції 1943–1944 рр. відбувалися саме на території України, а до червоної армії було мобілізоване практично все доросле чоловіче населення українських етнічних земель [4].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

На жаль, багатьма німцями білоруси та українці розглядалися як частина «руського мира». Тому економічна співпраця налагоджувалася насамперед з РФ, частково з Білоруссю і лише епізодично з Україною. Після надання Україні статусу особливого партнерства з ЄС, обсяги зовнішньої торгівлі з Німеччиною різко зросли, але присутність німецького бізнесу залишалась невеликою, особливо, у порівнянні з РФ.

Таку ситуацію можна пояснити не лише тенденціями ХХ ст., але й тисячолітньою історією економічних зносин у Центрально-Східній Європі. Ми запропонуємо гіпотезу, що німецькі держави мали спочатку епізодичні а потім регулярні торговельні зв'язки з північним заходом і центром сучасної Росії десь із кінця XI ст., тоді як зв'язки з Україною були нерегулярними. Для її підтвердження скористується методом ретроспективного гео економічного аналізу, розглянувши важливих гравців і торговельні шляхи європейсько-азійського порубіжжя.

Після розпаду держави Карла Великого німецькі землі згодом були номінально об'єднані у Священну Римську імперію німецького (Германського) народу. Малі німецькі держави, маючи невеликі і не дуже придатні для сільського господарства землі старались максимально просунутись на схід, спочатку до р. Одера, а потім вздовж Дунаю (Східна марка) і узбережжя Балтійського моря (Пруссія) [6]. Але їх рух був зупинений новосформованими і достатньо потужними угорською та польською державами. На гео економічній карті Східної Європи тоді домінувала Візантія, яка контролювала частину Великого шовкового шляху та південну ділянку шляху із варяг у греки. Середземноморську торгівлю здебільшого вели араби, які на той час утримували Піренейський півострів. Це домінування згодом було зруйноване хрестовими походами, які зумовили наступне піднесення Венеції і Генуї [3].

На межі тисячоліть, за наймогутнішого імператора Василія II, Візантія вирішила розширити свій контроль за торговими шляхами у всій Східній Європі, куди по Дніпру і Волзі стали активно проникати арабські купці [3, 6]. Завдяки встановленню династичних і релігійних зв'язків і чималим коштам вони розвернули попередню експансію Київської Русі з південно-західного напрямку на північ і схід. Володимир у кінці X ст. встановив контроль над шляхами по річках Зх. Буг, лівих притоках Дніпра і р. Оці (виникли два нових міста Володимир). Його син Ярослав на початку XI ст. розширив володіння до верхньої Волги, р. Сян та Чудського озера, де засновані два Ярослави та Юр'єв (християнське ім'я Ярослава). Російська історіографія і пропаганда значно збільшує вік багатьох поселень Московії, але невелика кількість колоній тут і справді з'явилась вже в XI ст.

Тогочасна Київська Русь мала історичне ядро співмірне із площею сучасної України (500–600 тис км²), лише трохи зміщене на північ у басейн Прип'яті і верхнього Дніпра. Для встановлення контролю над річковими шляхами Східної Європи Києву довелося освоїти простори з площею близько 1,5 млн. км². При нечисленному населенні, частина якого постійно гинула у порубіжних конфліктах, колонізація такої великої території і розсіювання людності підірвало військовий та економічний потенціал держави [7]. Дуже багато поселень Московії мають слов'янські назви, співзвучні із назвами давніх українських міст. Швидше всього, велося організоване переселення на землі Залісся з різних частин Київської Русі. Залісся стало також прихистком для князів – ізгоїв та авантюристів різних мастей. Вони брали активну участь у міжусобних війнах, заявляючи свої права на Київський престол.

Контролюючи торгові шляхи по річках Оці і Волзі, князі Залісся змогли диверсифікувати економічні зв'язки. Саме тоді виникли перші регулярні торгові контакти між сучасною центральною Росією і німецькими землями. На захід транзитом йшли товари з Азії, до якого додавалися місцеві хутро, мед, віск, можливо, ще якась продукція лісових промислів. На землі Залісся завозилися добротні німецькі залізні знаряддя праці, ймовірно і зброя. В. Білінський, автор цікавих досліджень про «країну Моксель», наводить факти знахідок скарбів складених переважно із німецьких монет [1]. Ганзейська торгівля в басейні Балтійського і Північного моря мала великий вплив на весь північний захід сучасної Європейської Росії. З 1223 р. у місті Новгороді працювала контора Ганзейського союзу, одна із чотирьох і єдина у Східній Європі.

Завоювання Тевтонським і Лівонським орденами Пруссії та інших земель на Балтиці та тимчасовий занепад шляхів по Дніпру внаслідок монгольської навали остаточно переорієнтували німецьку торгівлю у басейні оз. Ільмень та р. Волги. Московський князь Іван Калита, захопивши Рязань на Оці і Твер на верхній Волзі, максимально скористався із цієї торгівлі. Галицько-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Волинське королівство також мало певні торгівельні зв'язки із німецькими землями, але переважно транзитом через Польщу і Угорщину. Зате тут було більше німецьких ремісників і будівельників.

Насправді, німецька експансія на схід у часи пізнього середньовіччя не була надто масштабною, незважаючи на гучні назви окремих держав (Австрія – Східний Рейх). Загальна площа земель, які потрапили під німецький вплив, переважно за рахунок земель слов'ян, прусів і латишів, складала не більше ніж 200 тис. км², переважно не дуже родючих земель. Для прикладу, Польща, завдяки унії з Литвою і утворення Речі Посполитої збільшила свою площу на понад півмільйона км² з найкращими у Європі землями.

Занепад Візантії та контроль Османської імперії над Середземноморською торгівлею посилив значення шляху по Волзі для торгівлі між Європою і Азією [6]. Німецькі купці осіли в Московії на постійній основі. Оскільки роздроблена Німеччина не могла бути конкурентом потужним європейським державам у новій океанічній торгівлі, то вона зосередилась на шляхах до Данцига, Кенігсбергу, Риги, Ревеля і далі на схід – на територію Московії. І хоча, через Біле море до Архангельська з часом потрапили англійські купці але в центрі Московії переважали німецькі, а в Москві виникла Кукуєва слобода. Світогляд Петра I частково формувався у німецькому купецькому середовищі. Завоювання Московією Уралу і Сибіру значно розширив асортимент колоніальних товарів, які вивозили на німецькі ринки.

Російську імперію можна вважати частково німецьким геоекономічним та геополітичним проектом. В новоствореній імперії німецький бізнес отримав великі преференції, а вихідці з німецьких держав – можливості для кар'єрного зростання, аж до найвищого (дві імператриці, фельдмаршали, міністри, президент академії наук, тощо). Через поразку у Північній війні Швеція втратила контроль над Східною Балтією, а балтійські німці стали важливим елементом формування російської імперії [5].

З XVIII ст. німецькі колоністи з різних земель (зокрема чимало швабів) стали масово переселятися до російської імперії, особливо за часів Катерини II, чому сприяли відповідні урядові програми. Чимало німецьких поселень виникло на землях Запоріжжя («мудрий німець на січі картопельку садить» – Т. Шевченко) та на Поволжжі. Крім передових технологій у сільському господарстві, вони розвинули тут багато видів ремесла, зокрема у галузі металообробки. Наприклад, в часи СРСР у Пензенській області працювало два годинникових заводи (Пенза, Чистополь), а місто Енгельс стало центром виробництва тролейбусів.

По при регулярні російсько-пруські війни, підтримувалися династичні шлюби та тісні економічні зв'язки з німецькими державами. Дешева сировина з російської імперії, яка змогла до початку XIX анексувати майже всю територію сучасної України, робили німецьку економіку більш конкурентною. Великі кошти, витрачені російськими багатіями, сприяли розвитку багатьох німецьких міст, особливо курортних. Із розвитком капіталізму у російську імперію прийшов і великий німецький бізнес. Частина українських земель, а саме Галичина і Буковина, опинилися у складі Австро-Угорщини, яка до об'єднання всіх земель під зверхністю Пруссії, була найпотужнішою німецькою державою і мала інше коло геоекономічних інтересів. Сформована система залізниць напругу зв'язала Берлін з Москвою і Петербургом, тоді як на українських землях вона була спрямована або до імперських столиць, або до чорноморських портів. Вже з XIX ст. Україна повернула свою чорноморську геоекономічну орієнтацію.

Короткотривалозруйновані зв'язки, через I світову війну та більшовицький переворот в Росії, відновилися вже у кінці 1920-их рр. У наступне десятиліття сталінський і гітлерівський режими активно співпрацювали у багатьох сферах, зокрема у військово-технічній. Німці могли у містах Поволжжя розробляти нові зразки військової техніки. Натомість, СРСР передавали передові технології у машинобудуванні та хімічній промисловості, що зумовило розвиток таких промислових центрів як Рибінськ, Ярославль, Нижній Новгород (Горький), Дзержинськ та ін. У післявоєнний час завдяки репараціям і контрибуціям з Німеччини були вивезені тисячі верстатів і чимало фахівців і на карті Росії з'явилися сотні нових промислових центрів.

Якщо оцінити все XX ст., то незважаючи на жорстке суперництво у двох світових війнах (8 років) та нетривалі післявоєнні розбіжності, понад 80 років ці країни вели активну співпрацю, а з них до 60 років були стратегічними торговими партнерами. Східна Німеччина (НДР) понад 40 років перебувала фактично під окупацією СРСР. Тому сюди завозили багато обладнання з

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

СРСР, а паливний комплекс, чорна металургія, легка промисловість масово використовували російську і частково українську сировину.

Окрім згаданого сталінсько-гітлерівського співробітництва, великий німецько-радянський проект розпочався з 1970-их рр. – відомий як «газ – в обмін на труби». Коли нафтопровід «Дружба» дійшов лише до східнонімецького м. Шведта, то мережа газопроводів до багатьох регіонів ФРН. Навіть тривале військове протистояння в межах НАТО – Варшавського договору не мало суттєвих впливів на економічні відносини. Достатньо швидке і мирне об'єднання Німеччини, завдяки переговорам Коля – Горбачова, також пояснюється геоекономічними причинами. Тотальна економічна криза в СРСР зробила неможливою підтримку економіки НДР та утримання величезною групи військ на її території. Платою за об'єднання Німеччини стала значна економічна допомога з боку ФРН, зокрема товарами широкого вжитку. Німецькі торгівельні бренди стали добре пізнаваними в СРСР а потім в РФ.

З початку 1990-их рр. формується нова геоекономічна вісь Бонн (розподіл коштів) – Берлін (відновлена столиця та регіон величезних інвестицій, що приваблює мігрантів) – Мінськ (логістичний і транзитний центр) – Москва. Перші спільні підприємства почали виникати ще в часи СРСР, наприклад підприємство «Белвест» спільно з німецькою фірмою «Саламандер».

На швидкий розвиток економічних зв'язків значний вплив мали вдяка за швидке і мирне об'єднання Німеччини та почуття вини німців за злочини у Другій світовій війні. Справді, найбільш масових і безглузких втрат армія СРСР зазнала в районі м. Ржев. Окрім того, німецькі підприємці згадали давні зв'язки і можливості швидкого збагачення на російському ринку. Тисячі малих і середніх фірм і майже всі транснаціональні компанії почали працювати на російському ринку, створивши тут численні філії. Найбільш активна співпраця йшла у галузі енергетики, автомобільного, електротехнічного і важкого машинобудування, різних галузях хімії, харчової промисловості і, навіть, у військово-промисловому комплексі. РФ отримала надійне джерело валюти через продаж енергоносіїв, інвестиції та технології.

З 2000-их рр. німецька економіка стає все більш залежною від російських енергоносіїв, особливо, від природного газу, який отримувала із суттєвими знижками. Енергоперехід до відновлюваних джерел енергії влада ФРН планувала здійснити за рахунок тимчасового імпорту вугілля та більш тривалого імпорту великих обсягів газу з Росії. Компанія «Сіменс» навіть налагодила серійне виробництво ефективних газових електростанцій. І хоча, існуючих потужностей газотранспортної системи, яка проходила через Україну і Польщу, було цілком достатньо для цих потреб, було вирішено будувати систему прямих газопроводів до Німеччини по дну Балтійського моря («Північний потік 1, 2») [8]. Ця співпраця була системною і лобіювалася представниками ніби конкуруючих між собою політичних партій (СДПН і ХДС), бізнесовими колами, громадськими організаціями і науковими організаціями. Частина представників німецьких еліт (для прикладу Г. Шредер) щедро фінансувалися за рахунок російських нафтогазових доходів. Лише система газопроводів «Північний потік» дозволила б ФРН додатково заробляти понад 5 млрд. доларів у рік, які раніше отримували країни транзитери, насамперед – Україна і Словаччина.

Завдяки дешевим енергоносіям ФРН вдалося зберегти великі обсяги виробництва більшості конструкційних матеріалів (металу, будматеріалів, скла) та продукції хімічної промисловості. Машинобудівні фірми створили цілий комплекс обладнання для транспортування і споживання газу, яке використовувалося як на російському так і на німецькому ринку. Проте, у 2022 р. німецькі політики і бізнес за кілька місяців російсько-української війни нарешті зрозуміли, що економічні союзи із Росією є дуже ненадійними. РФ в черговий раз використала експорт енергоносіїв як своєрідну зброю, створивши в Європі енергетичну кризу [2]. Завдяки злагодженим діям країн ЄС, Норвегії та США цю кризу вдалося подолати, німецька економіка змогла зберегти мінімальні темпи зростання, замість очікуваної рецесії. Це дозволило федеральному канцлеру Німеччини О. Шольцу заявити про розворот в економічній політиці щодо Росії на сто вісімдесят градусів.

На російському ринку до цього часу працює тисячі німецьких компаній, які мали надію перечекати санкції, як це було у 2014–2015 рр. (достатньо пригадати історію із турбінами компанії «Сіменс»). Але десятки великих компанії, зокрема автомобільні, вже відмовилися від контрактів з Росією, а зовнішня торгівля між країнами різко пішла на спад. Водночас Німеччина

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

залишається енергодефіцитною країною і буде шукати нових альтернативних джерел енергії. Ще до початку війни почав розроблятися проект, щодо можливостей транспортування «зеленого водню» з південно-східних регіонів України до Німеччини. У світлі цього проекту ФРН необхідна швидка перемога України та деокупація Причорномор'я і Приазов'я, де зосереджений основний потенціал вітрової і сонячної енергетики. Вже налагоджена співпраця України з Німеччиною у сфері ВПК, є багато можливостей для майбутніх інвестицій у сфері металургії, машинобудування, хімічної промисловості, агробізнесу, транспорту.

Хоча перші торгівельні контакти між німецькими державами і північними землями Київської Русі існували вже в XI ст., регулярні економічні зв'язки між цими територіями розпочалися з другої половини XII ст. з розвитком Ганзейської торгівлі. Новгород був важливим центром цієї торгівлі, а шлях із Новгорода на Волгу давав прямий вихід купцям до товарів з Азії. В епоху пізнього середньовіччя, через обмежений вихід німецьких мореплавців до Атлантики, ця торгівля продовжувалася із залученням території Лівонії, яка мала безпосередній кордон із Московією, а московитам, після кількох століть агресії, вдалося повністю підкорити Новгород.

Балтійські німці, а пізніше, вихідці з інших німецьких держав взяли активну участь у формуванні Російської імперії і встановлення тісних економічних зв'язків. З того часу виник гео економічний союз між московитськими і німецькими землями, незважаючи на всі геополітичні суперечності. Про це свідчить, наприклад дуже швидке відновлення економічних зв'язків між ФРН і СРСР у 1970-і роки. Лише російсько-українська війна та бажання В. Путіна відродити імперію привело німецький народ до розуміння сутності російської держави. Зараз відбувається історичний розворот німецької економіки від російських енергоносіїв, сировини та ринків збуту. Місце найбільшого економічного партнера для Німеччини у Східній Європі по праву має зайняти Україна, адже існує велика кількість можливостей для ефективної співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білінський В. Країна Моксель або Московія. Кн. 1. Тернопіль: Навч. книга Богдан, 2015. 376 с.
2. Боррель Ж. Ми входимо в ідеальний шторм. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/12/7148529/>
3. Дейвіс Н. Європа: Історія / пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К.: Основи, 2006. 1464 с.
4. Івах Я. Є. Історико-географічні паралелі у російсько-українських війнах ХХ–ХХІ століть. *Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика*: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Тернопіль: СМП «Тайп», 2015. С. 81–83.
5. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія, Розпад / пер. з нім Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2005. 360 с.
6. Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dtv-Atlas: пер. з нім. К.: Знання-Прес, 2001. 631 с.
7. Лановик Б. Д., Лазорович М. В. Економічна історія України і світу. Тернопіль: Джура, 2003. 316 с.
8. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії і Заходу. К. Темпора, 2009. 488 с.

* * *

СЕКЦІЯ

ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

УДК 911.3:30(477)

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ АКТИВНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СПРИЧИНЕНИХ ВОЄННОЮ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

Василь Стецький

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Освітні послуги для суспільства нашої країни є актуальними за умов мирного часу і воєнного стану. У дослідженні аналізуються міграційні процесиспричинені військовою агресією Російської Федерації проти України, їх роллю з позбавлення конституційних прав дітей та учнівську молодь на отримання освітніх послуг. Результати досліджень показують кількісні та якісні характеристики розподілу, прихистку і надання із використання таких форм навчального процесу як класно-урочна, онлайн, комбінована й індивідуальна освітніх послуг школярам в Україні, країнах ЄС та світу.

Ключові слова: міграції, воєнний стан, освітня послуга, адаптивні класи, освітня інтернет платформа.

SOCIO-GEOGRAPHIC ASPECTS OF EDUCATIONAL SERVICES OF THE UKRAINIAN POPULATION DURING THE CONDITIONS OF MIGRATION DISRUPTED BY RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

Vasyl Stetskyi

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Educational services for the society of our country are relevant in peacetime and wartime conditions. The study analyzes migration processes caused by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, their role in depriving children and schoolchildren of their constitutional rights to receive educational services. The research results show the quantitative and qualitative characteristics of the distribution, shelter and provision of educational services to schoolchildren in Ukraine, EU countries and the world using such forms of the educational process as classroom-based, online, combined and individual

Keywords: migrations, martial law, educational service, adaptive classes, educational internet platform.

Освітні послуги населенню в час військової агресії в Україні мають особливу актуальність. Вони набувають нових просторових форм та функціонально-освітніх змісту дітей, учнівської та студентської молоді які стали тимчасово переміщеними особами в країні та отримали статус біженців за кордоном. Завданням і метою наших суспільно-географічних досліджень є аналіз й отримання результату реагування, прийняття рішень забезпечення освітніми послугами населення урядом країни та повноваженими особами Європейського Союзу й країн світу.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Методологічну основу нашого дослідження склали наукові праці вітчизняних вчених з різних наукових шкіл, зокрема Б. Дерев'янка [1], І. Каленюка [2], Т. Оболонської [3], В. Резнікова [5], В. Стецького [6], В. Шиловой [7]. Використано і застосовано порівняльний, картографічний, статистичний, візуально описовий та методи.

Поняття «освітня послуга» має широких спектр визначень різних наук. Суспільна географія його трактує як *соціальне явище суспільних відносин, завдяки якому забезпечуються гарантії населення на освіту; дію і результат нагромадження, транслювання і засвоєння знань у просторовому і часовому вимірі.*

Досліджуючи суспільно-географічні аспекти «освітніх послуг» населення України в умовах активних міграційних процесів у період військової російської агресії ми розглядаємо її як особливий вид діяльності суспільства. Вона набуває особливої ваги так як реалізується в екстремальних умовах стихійних міграційних потоків населення, зачіпає найбільш незахищені верстви населення – дітей дошкільного віку і учнівську молодь. Надання «освітніх послуг» здійснюється в умовах забезпеченням державних стандартів організації навчально-виховного процесу та засвоєння знань, використання фінансово-економічних ресурсів та інженерно-технічної інфраструктури.

Віроломне широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. російських військ в Україну призвело до найбільш численних міграційних процесів у світі з часів Другої світової війни. Перша хвиля міграцій України населення мала стихійний прояв і стала наймасовішою. Вона охопила всі вікові групи мирного населення Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської і Миколаївської областей і супроводжувались масовим переміщенням людей із зон бойової дії та прилеглих до них територій в Центральні й Західні регіони країни.

Державні органи влади трансформувались у військово-господарські адміністрації. Вони координували роботу евакуаційних штабів, послуги перевізників. Сформувався масовий волонтерський рух, котрому належала основна роль організації та наданні соціальних послугах вільно переміщеним особам на вокзалах, центрах прийому та поселень.

У країні склались два діаметрально протилежних вектори міграційних потоків населення і, відповідно, дітей дошкільного і шкільного віку:

- ✓ вимушене переміщення українського населення у безпечні регіони Центральної і Західної України, отримання статусу вільно переміщених осіб;
- ✓ перетин громадянами України державного кордону та отримання у країнах світу статусу біженців;
- ✓ примусове виселення і переміщення українського населення на територію РФ.

За даними Міністерства з питань реінтеграції і тимчасово окупованих територій України з початком військових дій кількість вільно переселених осіб у Центральні і Західні регіони країни щодобово становила від 150 до 200 тис. Під час першої хвилі міграції, яка тривала до початку травня 2022 р. місто Київ залишило 1,5 млн. осіб, що складало 19 % всього населення. Ці ж показники у Східному регіоні склали 3,5 млн. осіб, або 45 % населення, у Північному – 1,8 млн. осіб, або 23 % населення, Південному – 771 тис. осіб, або 10 % населення, Центральному – 77 тис. осіб, або 1 % населення і Західному – 154 тис. осіб, або 2% населення.

Першу п'ятірку, що прийняли найбільшу кількість вільно переміщене населення склали Дніпропетровська (11 %), Київська (10 %), Львівська (9 %), Вінницька і Полтавська (7 %) області.

Через військовий стан і вимушене переміщення більше мільйона родин з дітьми дошкільного і шкільного віку МОН України видало більше 50 наказів та інших правових документів, що регулювали діяльності військово-цивільних адміністрацій і відповідальних керівників організації загальної освіти що до створення безпечних умов для перебування та охоплення навчально-виховним процесом усіх дітей країни незалежно від їх місцеперебування і навчатися за українськими програмами і підручниками (рис. 1).

Із ключових рішень з подолання складнощів організації навчально-виховного процесу в умовах воєнних загроз стало запровадження чотирьох моделей надання освітніх послуг: очна, дистанційна, змішана та індивідуальна форми (екстернат або сімейна) навчання.

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

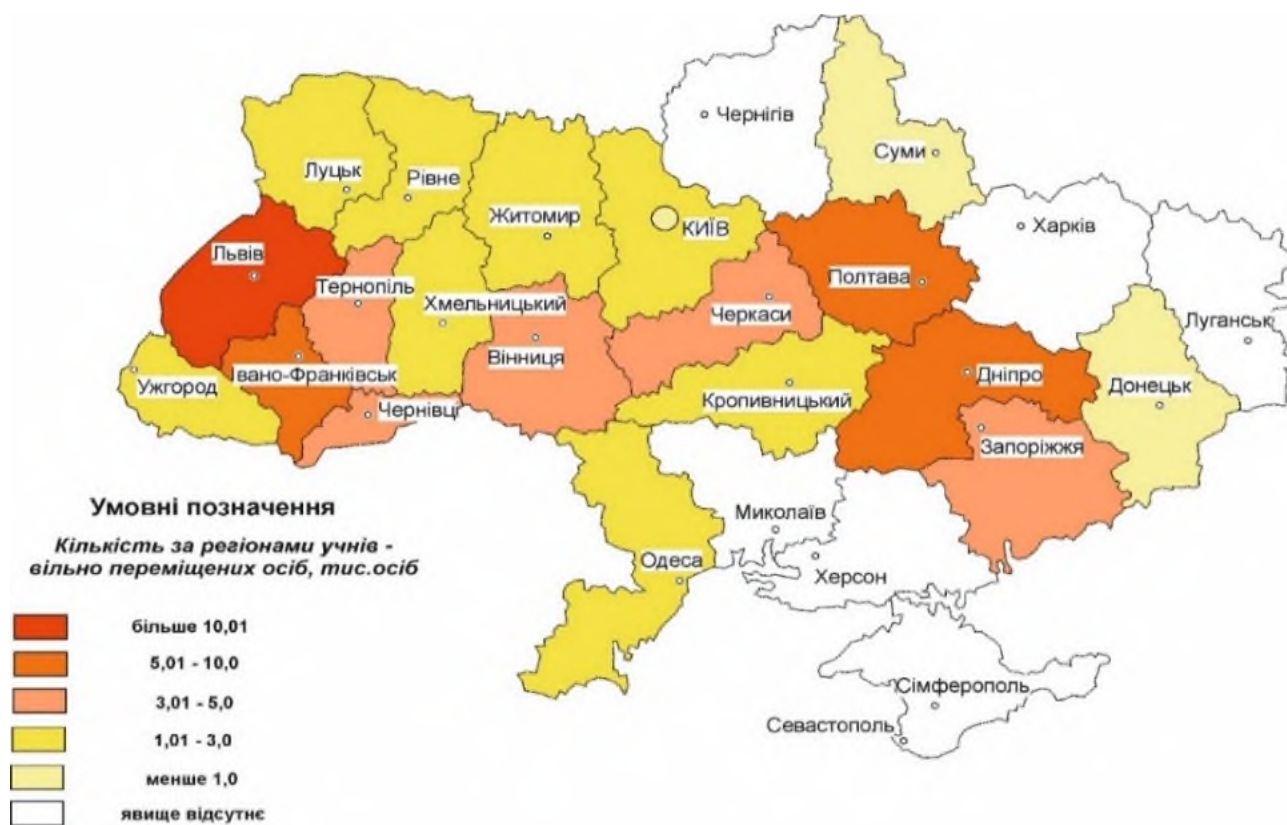

Рис. 1. Розподіл за регіонами учнів – внутрішньо переміщених осіб, яких було долучено до навчання у закладах загальної середньої освіти, станом на 22.06.2022 р., осіб

У шкільних навчальних закладах України 2022–2023 н. р. розпочали 4 031 537 учнів. З них у 1 013 951 учнів навчально-виховний процес проводився у формі класно-урочний занять. Через потреби дотримання умов безпеки і збереження життя у час війни 1 892 891 учні навчалися використовуючи інтернет-ресурсів. Ще 1 124 695 учнів поєднували дві зазначені форми навчання залежно від умов військових загроз.

Викладання навчальних дисциплін та виховні заходи педагогічні працівники здійснювали за розкладом шкіл у формі класно-урочних занять та онлайн-уроків [4].

Для безперешкодного доступу українських дітей до отримання освітніх послуг МОН України ініціювало створення національної інтернет-платформи «Всеукраїнська школа онлайн». Навчаючись на ній учні 5–11 класів за допомогою відеоуроків отримали доступ до засвоєння базових та фахових знань, опрацюовувати тестові завдання та виконувати самостійні й контрольні роботи із 18 шкільних предметів, а вчителів отримати доступ до додаткових методичних матеріалів з їх викладання. Ця інтернет-платформа для понад 1 млн. учнів з Донецької, Запорізької, Луганської, Дніпропетровської, Сумської, Миколаївської, Харківської та Херсонської областей стала основним ресурсом онлайн-урокуві відіграла ключову роль доступу школярів до змісту основних навчальних предметів за кордоном [8, 10].

Із стихійним і масовим переміщення мігрантів у Центральні особливо Західний регіон України в країні створилась гуманітарна криза, яку держава самостійно не могла подолати і тим самим почались наростати передумови розпочалась еміграції українського населення за межі держави. У країнах Світового і особливо Європейського співтовариства з'явилося нове суспільно-соціальне явище – українців біженці.

На 01.10.2022 р. у країнах Європи зафіксовано 7,8 мільйона біженців з України. Основну частку склали жінки – 54 %, діти дошкільного і шкільного віку – 18 % та 22 % – люди похилого віку й інваліди. Також, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на вересень 2023 р. до РФ переміщено 2,9 млн. дорослих та 9 400 українських дітей [4, 9].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Таблиця 1

Групування країн Європи за кількістю зареєстрованих біженців з України [12]

Групи країн Європи за кількістю зареєстрованих біженців з України (осіб)	Країни
Більше 1 мільйона	Росія (1,7), Польща (1,5), Німеччина (1,0)
999,9–100,0 тис.	Чехія (455,7), Італія (171,5), Іспанія (150,4), Туреччина (145,0), Великобританія (141,5), Франція (118,9)
99,9–10,0 тис.	Словаччина (99,3), Молдова (95,4), Румунія (87,8), Австрія (85,4), Нідерланди (79,2), Литва (69,3), Швейцарія (68,0), Естонія (61,2), Бельгія (58,5), Ірландія (56,3), Болгарія (55,0), Португалія (52,9), Швеція (47,6), Латвія (40,4), Фінляндія (38,5), Данія (36,7), Угорщина (31,2), Норвегія (30,9), Чорногорія (28,6), Грузія (24,9), Сербія (21,7), Греція (19,9), Хорватія (18,9), Білорусь (16,1), Кіпр (14,5)
Менше 9,9 тис.	Словенія (8,4), Люксембург (6,7), Північна Македонія (6,2), Азербайджан (3,9), Албанія (2,6), Ісландія (1,7), Мальта (1,6), Ліхтенштейн (0,4), Вірменія (0,4)

Із необхідності упорядкування гуманітарних програм 4 березня 2022 р. Рада Європейського Союзу запровадила Директиву про тимчасовий захист українських біженців, якою регламентувалися дії, що зобов'язували країни ЄС надавати особливі права та підтримку українським громадянам, які проживали в Україні до 24 лютого 2022 р. Одним із завдань для виконання стало забезпечення доступу неповнолітніх дітей до державної освіти в усіх країнах ЄС та OECD.

У червні цього ж року Європейська комісія опублікувала Робочий документ персоналу спільно підготовлений з Верховним комісаром ООН у справах біженців і ЮНІСЕФ. У ньому викладені правові основи та практичні ідеї щодо підтримки країн ЄС із залучення дітей з України до освітніх програм протягом 2022–2023 навчального року. Закон зобов'язав уряди країн ЄС, щоб діти шкільного віку яких вони прийняли зараховувалися до шкіл країни протягом трьох місяців після переїзду і отримували освітні послуги в міру потреб.

За даними МОН України станом на початок серпня за кордоном перебували 641 тисяча українських дітей шкільного віку. 506 тисяч українських дітей 1 вересня розпочали навчальний рік у школах Євросоюзу, 135 у Великій Британії, США, Канаді, інших країнах світу.

Незважаючи на рекомендації зазначених органів, країни керувались власними правовими регулятивними нормами та підходами організації освіти, зокрема, реалізації практик викладання і досягнення результатів навчально, дотримання зобов'язань і правил їх виконання учнями та врахування побажань батьків [11].

Значна кількість українських родин-біженців виявила бажання щоб учнівська молодь після завершення шкільних програм продовжила професійне навчання. Ті, хто розглядали тимчасове перебування за кордоном і не бажали втрачати можливість отримати професійну освіту в Україні, дотримувались переконань щоб учні, старших класів, навчалися за програмами країни в якій живуть і української школи. Зазначені побажання отримали схвальну підтримку українського уряду на право здобувати середню освіту в Україні за умов дистанційного навчання в українській школі та складання підсумкових випробувань якості знань.

Основна частина українських дітей-біженців навчається у школах місць надання притулку для проживання, рідше за місцем працевлаштування батьків.

Найбільш значущим бар'єром для соціальної активності українських школярів-біженців у країнах перебування є незнання національної мови. Як правило для вирішення проблеми освітні ограні створюють адаптаційні або формують перехідні змішані класи. Вони акцентують поглиблену увагу на програмах вивчення національних мов і заходах інтегруючого змісту для підготовки переходу у звичайні класи місцевих шкіл.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Прикладне і позитивне значення у Польщі має створення українських шкіл. Завдяки великій кількості родин-біженців, батьків-педагогів і дітей і молоді шкільного віку у Варшаві, Вроцлаві та Кракові Міністерство Освіти країни сприяло відкриттю виокремлених українських освітніх закладів і надання освітніх послуг школярам за українськими програмами. Також українські школи створені за підтримки місцевих органів влади українськими громадами та українських вчителів-біженців у Відні, Празі, Берліні, Стокгольмі, інших міст Європи [11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерев'яно Б. В. Послуги у сфері освіти: правове регулювання: монографія. Донецьк: Видав. дім «Кальміус», 2013. 387 с.
2. Каленюк І. С. Економіка освіти: навч. посіб. К.: Знання України, 2003. 316 с.
3. Оболенська Т. Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія. К.: КНЕУ, 2001. 208 с.
4. Освіта в Україні в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2023. 358 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf
5. Резнікова В. В. Послуга та суміжні правові категорії. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2. С. 105–111.
6. Стецький В. В. Освітній простір, географія освіти, суспільно-географічні дослідження обласних освітніх систем України. *Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії*: матер. всеукраїн. наук. конф. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 270–281.
7. Шилова В. І. Удосконалення державного регулювання освітніх послуг. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2016. № 4. С. 191–194.
8. Як організувати навчання для українських дітей за кордоном: поширені запитання-відповіді: метод. вказівки з організації навчання на сайті Всеукраїнської школи онлайн. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni>
9. Бодняк О. Викрадачі душ. Як і чому Росія українських дітей. *Zahid.net*. 26 жовтня 2022 р. URL: <https://zahid.net/rosiya-vikradaye-ukrayinskih-ditey-masshtabi-naslidki-n1551501>
10. Як організувати навчання для українських дітей за кордоном: поширені запитання-відповіді / МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni>
11. Яким буде наступний навчальний рік для українських дітей-біженців за кордоном? *Osvitoria: онлайн-медіа*. URL: <https://osvitoria.media/experience/yakym-bude-nastupnyj-navchalnyj-rik-dlya-ukrayinskyh-ditej-bizhentsiv-za-kordonom>
12. В яких країнах Європи найбільше українських біженців. *Слово і діло: аналітичний портал*. 8 листопада 2022 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-yevropy-najbilshe-ukrayinskykh-bizhenciv>

* * *

УДК 911.3:32

**UKRAINIAN DISPLACED PERSONS IN GERMANY
BETWEEN INTEGRATION AND TRANSNATIONALISM**

*Nicolai Teufel
University of Bayreuth, Bayreuth, Germany*

Since the 24th of February 2022 more than one million Ukrainians registered as displaced persons in Germany as a result of the Russian war of aggression. The presentation will give a spatial overview and analyze social-structural data like their housing, working, and legal situation. Based on that, aspects of integration and transnationalism will be discussed using examples from the district of Bayreuth in Northern Bavaria. Finally, possible fields of research in the field of geography are formulated.

Keywords: displaced persons, migration, integration, transnationalism, russo-Ukrainian war

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК 911.3

МОЛОДЬ ТА МІГРАЦІЇ: ОСВІТА ЯК ДРАЙВЕР І ПРИВІД МІГРУВАТИ

Костянтин Мезенцев, Наталія Провотар, Віктор Паренюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Представлено результати аналізу кількісного виміру зовнішньої міграції студентської молоді з України та опитування щодо міграційних намірів. Виявлено, що зацікавленість освітньою міграцією серед молоді України зростає. За період 2000–2018 рр. розширився перелік країн, де навчаються українці, та суттєво змінився перелік топ-5 країн за кількістю українських студентів. Ключовими виштовхуючими факторами студентської молоді за кордон є відсутність гідної оплати праці та загалом політико-економічна нестабільність, а також відсутність можливості професійної самореалізації в Україні. На міграційні наміри молоді суттєво впливають місце проживання та рівень володіння іноземною мовою.

Ключові слова: міграція, молодь, освітня міграція, трудова міграція, міграційні наміри, Україна.

YOUTH AND MIGRATION: EDUCATION AS A DRIVER AND REASON TO MIGRATE

Kostyantyn Mezentsev, Nataliia Provotar, Victor Parenyuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

The article presents the results of the analysis of quantitative dimension of student youth from Ukraine external migration and survey on migration intentions. It was revealed that the interest in educational migration among Ukrainian youth is growing. During the period 2000-2018, the list of countries where Ukrainians study has expanded, and the list of the top 5 countries by the number of Ukrainian students has changed significantly. The key factors driving student youth abroad are the lack of decent wages and political and economic instability in general, as well as the lack of opportunities for professional self-realization in Ukraine. The migration intentions of young people are largely influenced by the place of residence and the level of foreign language proficiency.

Keywords: migration, youth, educational migration, labour migration, migration intentions, Ukraine.

У міграціях молоді з України в останні роки спостерігається їх диверсифікація, трансформація паттернів і розмивання границь між різними типами мобільності [4]. Серед головних причин трудової та освітньої міграції молоді найчастіше називають неефективну молодіжну політику в Україні, порівняно високий рівень безробіття серед молоді, неможливість знайти роботу за фахом, бажання молоді здобути диплом європейського зразка [5]. Істотною причиною молодіжного безробіття є низький рівень заробітної плати на першому робочому місці за фахом на початку кар'єрного шляху, що частково можна пояснити значною кількістю закладів вищої освіти, низьким рівнем поінформованості абітурієнтів про кон'юнктуру ринку праці, вибором «престижних» спеціальностей без урахування реальних можливостей працевлаштуватися [2]. Все це зумовлює необхідність аналізу як кількісного виміру зовнішньої міграції студентської молоді з України, так і проведення її опитування для розуміння міграційних намірів студентства.

Кількісний вимір зовнішньої міграції молоді з України. Зацікавленість освітньою міграцією серед молоді України у період з 2000 до 2018 р. зростала. Так кількість молодих людей, що навчається за кордоном, зросла у 2018 р. порівняно з 2000 р. у 3,4 рази. Збільшилась кількість країн освітньої еміграції українського студентства з 40 у 2000 р. до 64 країн у 2018 р. та поступово відбулась зміна вектору міграції із умовно «східного» на «західний» (європейський). Напрями освітньої та трудової міграцій української молоді в цілому співпадають.

Частка країн Європи за чисельністю освітніх мігрантів з України значно зростала – з 51 % у 2000 р. до 92 % у 2018 р. Це відбулося за рахунок розширення переліку країн, де навчаються українці та суттєвого скорочення частки країн Північної Америки з 45,8 % до 5,6 % при незмінних абсолютних показниках. Кількість країн з понад тисячею студентів з України зросла з двох країн (рф та Польщі) у 2000 році до восьми (Польща, рф, Німеччина, Чехія, Італія, Австрія, Угорщина, Франція) у 2018 році (рис. 1а і 1б).

Топ-5 країн за кількістю українських студентів також суттєво змінився: з п'ятірки лідерів 2000 року – США (45 %), рф (29 %), Польща (6,5 %), Румунія (4,4 %) та Болгарія (2,7 %) – у 2018

р. залишилась лише Польща. У 2018 р. три чверті українських студентів навчались в Польщі (48,1 %), Німеччині (11,6 %), Чехії (5,8 %), Італії (5,3 %) та Словаччині (3,5 %). Основними факторами, які зумовили найбільшу кількість студентської молоді з України в Польщі є: територіальна близькість, історичні особливості розвитку, схожість української та польської мови, широкий вибір інструментів для вивчення польської мови, цілеспрямована політика Польщі щодо залучення студентів з України, широкий вибір освітніх програм, «мода» на навчання в Польщі серед молоді та їх батьків. Головними факторами, що приваблювали українських студентів до Німеччини та Чехії, є відсутність плати за навчання у закладах вищої освіти або ж її порівняно низький рівень.

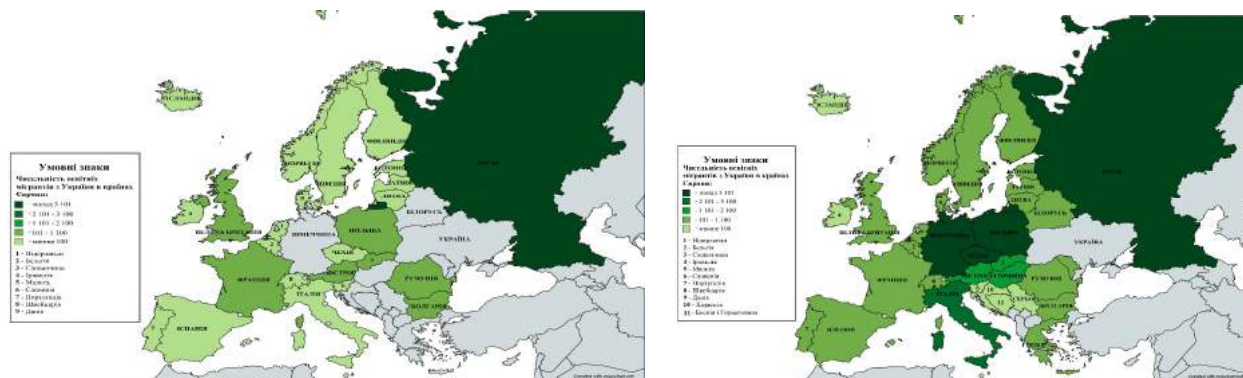

Рис. 1. Чисельність освітніх мігрантів з України у 2000 (а) та 2018 (б) роках

Міграційні наміри студентської молоді. Здійснено опитування студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вибірка склала 740 респондентів. Опитування проводилося у вересні-листопаді 2019 р. та у березні 2020 р. Як метод дослідження було використано анкетування шляхом використання онлайн-інструменту Google Форми. В опитуванні взяли участь респонденти віком 17–23 роки. 86,2 % респондентів до вступу в Київський національний університет імені Тараса Шевченка проживали в містах, 13,8 % – в сільській місцевості.

Результати аналізу проведеного опитування свідчать, що ключовими факторами, які впливали на виїзд студентської молоді за кордон, були відсутність гідної оплати праці (36,8 %) та загалом політико-економічна нестабільність в Україні (54,3 %), а також відсутність можливості професійної самореалізації в Україні (30,5 %). Економічна нестабільність була основним «виштовхуючим» фактором для респондентів з міста Києва (30,8 %), північних (34,4 %) та західних (33,0 %) областей.

Натомість факторами, що стримують міграційну активність студентської молоді, була недостатня кількість фінансових ресурсів, небажання покидати країну через наявність тут сім'ї та друзів. Недостатня кількість фінансових ресурсів була найвагомішою причиною не мігрувати з України для респондентів зі східних областей (33,1 %) та міста Києва (32,6 %). Небажання покидати країну через наявність тут сім'ї та друзів як стримуючий фактор відмітили близько 40 % респондентів з південних областей України.

Для респондентів чоловічої статі «притягуючим» фактором виїзду за кордоном більшою мірою була можливість «заробити гроші» (даний пункт обрали 26,0 % чоловіків і лише 19,5 % жінок), проявити самостійність у прийнятті рішень (8,9 % та 4,4 % відповідно), натомість для жінок найбільш пріоритетною була можливість отримати якісну освіту (68,6 % жінок обрали даний пункт проти 56,8 % чоловіків).

Важливим чинником навчання чи роботи за кордоном є володіння мовою. 8,2 % респондентів оцінили свій рівень володіння мовою як низький, 42,2 % – як середній, 26,4 % – як високий, 16,6 % респондентів володіють іноземною мовою вільно. 5,9 % респондентів володіють кількома іноземними мовами. Це свідчить про високу потенційну ймовірність навчатися чи працювати за кордоном у студентської молоді.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Три чверті респондентів були за кордоном, така ж кількість (75 %) потенційно була готова поїхати за кордон на період до одного року з метою заробітку коштів для потреб їх використання в Україні. Основними причинами виїзду за кордон були туризм (69,2 %), відвідування родичів/друзів (26,1 %) та навчання або участь у наукових конференціях/олімпіадах (19,6 %). Близько 60 % респондентів відповіли, що планують найближчим часом знову побувати за кордоном. Метою їх виїзду вказані: туризм (60,6 %), навчання (13,9 %), робота і навчання одночасно (13,0 %), відвідування родичів/друзів (5,4 %), робота (4,1 %), переїзд на постійне місце проживання (3 %). Серед тих респондентів, що вказали плановий період перебування за кордоном, переважали поїздки на короткий період, а саме до декількох місяців – 63,5 %. Назавжди планували виїхати – 13,3 %, на 3–5 років – 11,3 %, на півроку – 5,8 %, на один рік – 5,8 %. Головними «притягуючими» факторами виїзду за кордон респонденти вказали можливість отримати кращі умови життя (46,9 %), більше можливостей для кар'єрного росту (27,7 %) та вищий рівень оплати праці за кордоном (17,8 %).

Лише кожний п'ятий респондент погодився б на нелегальну роботу за кордоном. Серед опитаних респондентів чоловічої статі ця частка була дещо вищою, ніж серед жінок, які б погодилися на нелегальну роботу за кордоном: 27,1 % проти 17,0 %. Для чоловіків фактор наявності родини, друзів в Україні рідше розглядався як стримуючий фактор міграції, ніж серед жінок (14,1 % серед чоловіків проти 23,7 % серед жінок). Все це підтверджує, що молоді чоловіки потенційно є більш схильними до міграції.

Найсуттєвіші відміни, які були виявлені у відповідях респондентів залежно від регіону постійного проживання, стосуються виїзду за кордон з метою працевлаштування після закінчення ЗВО в Україні. Кожний третій респондент з Південного регіону планував після закінчення ЗВО виїзд за кордон з метою працевлаштування. Натомість лише кожен четвертий респондент з міста Києва та західних областей України планував виїзд за кордон з метою працевлаштування після закінчення ЗВО. Отже, респонденти з південних областей мали загалом найвищий потенційний рівень міграційної активності.

Сучасні міграції студентської молоді характеризуються багатовекторною спрямованістю та хвилеподібністю як реакцією на різноманітні політичні та соціально-економічні виклики та водночас стійким зростанням обсягів і мінливістю структури міграційних потоків, а також різноманіттям, складним взаємозв'язком та неоднозначністю чинників, які її зумовлюють [6]. Молоді люди розуміють життя як постійний потік, а міграція розглядається ними як «нормальна частина культури» [6]. Для України характерна суттєва регіональна диференціація економічних чинників безробіття та міграції молоді у 2000-х роках. Проведений кореляційний аналіз підтвердив, що вплив економічних факторів є складним і тому навіть зростання інвестиційної привабливості та фінансової спроможності населення не гарантує послаблення міграційного відтоку молоді з країни [3]. Освітня міграція молоді як така не є прямою загрозою для України. Основною моделлю міграційної поведінки українців наразі залишається тимчасова, циркулярна міграція [1]. Ключовою небезпекою цього процесу є його можлива трансформація в трудову еміграцію у подальшому. Це несе ризики демографічного та економічного характеру для України, звужуючи базу формування середнього класу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Любіцева О. О., Луків М. М. Географічний аналіз зовнішніх трудових міграцій з України. *Географія та туризм*. 2019. Вип. 47. С. 118–128.
2. Мезенцев К. В., Мезенцева Н. І. Міграційна поведінка студентської молоді: шлях до кар'єри за кордоном чи ситуативна можливість самореалізації? *Регіон-2018: пошук стратегії оптимального розвитку*. Харків, 2018. С. 33–37.
3. Мезенцев К., Провотар Н., Паренюк В. Економічні фактори регіональної диференціації безробіття та міграційних намірів молоді в Україні. *Вісн. Київ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка, «Географія»*. 2020. № 76–77. С. 16–23.
4. Grzymala-Kazłowska A., Brzozowska A. From drifting to anchoring. Capturing the experience of Ukrainian migrants in Poland. *Central and Eastern European Migration Review*. 2017. Vol. 6 (2). P. 103–122.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

5. Mezentsev K., Pidgrushnyi G. Ukraine: stable outflow and changing nature. Á. Erőss & D. Karacsonyi (Eds.), *Discovering migration between Visegrad countries and Eastern Partners*. Budapest: HAS RCAES Geographical Institute, 2014. P. 191–211.
6. Nugin R. "I think that they should go. Let them see something". The context of rural youth's out-migration in post-socialist Estonia. *Journal of Rural Studies*. 2014. 34. P. 51–64.
7. Parenjuk V., Provotar N., Mezentsev K. Youth migration in Ukraine: regional dimension. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*. 2021. Vol. 54. P. 240–253.

* * *

УДК 911.3:314(477)

**ГЕОПРОСТОРОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОВЕРНЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНУ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2023 РР.**

Анжела Михайлюк, Іван Ровенчак

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Розглядається і аналізується тенденція повернень населення до України в час війни. Широкомасштабне військове вторгнення росії в Україну, здійснене 24 лютого 2022 р., породило негаразди у житті соціуму, в тому числі й загрозу міграційного колапсу. Масштаби та темпи цього явища значні, оскільки зумовлені масовим виїздом українців за кордон, депопуляцією населення з територій, на яких проходили й проходять воєнні дії та значними за кількістю втратами військового та цивільного населення. Метою статті є аналіз еміграційного та рееміграційного процесів в Україні під час повномасштабного вторгнення росії на українські землі.

Ключові слова: демографічна ситуація, еміграція та рееміграція населення, війна в Україні, біженці, вимушені переселенці.

**GEOSPATIAL TRENDS OF RETURNING POPULATION TO UKRAINE
DURING THE WAR IN 2022-2023**

Angela Mykhailiuk, Ivan Rovenchak

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article examines and analyzes the trend of population returns to Ukraine during the war. The large-scale military invasion of Russia into Ukraine, carried out on February 24, 2022, caused troubles in society, including a migration collapse. The scales and rates of this phenomenon are significant, as they are due to significant losses of military and civilian populations, mass emigration of Ukrainians abroad, and depopulation of territories where military operations were and are being carried out. The purpose of the article is to analyze the emigration and re-emigration processes in Ukraine during the full-scale invasion of Russia on Ukrainian lands.

Keywords: demographic situation, emigration and re-emigration of population, war in Ukraine, refugees.

Внаслідок повномасштабного вторгнення росії, українці змушені покинути свої домівки та стати біженцями. Такі процеси як війна та міграція – ставлять під загрозу безпеку держави, адже одним із найважливіших чинників для стабільного й безпечного розвитку держави є її демографічна складова. Все це зумовлює необхідність аналізу питань щодо повернення мігрантів, а також темпів їх повернень та налаштованості самих громадян щодо повернення в Україну. Остаточну оцінку демографічної ситуації, в першу чергу втрат серед населення, можливо здійснити лише після закінчення війни, однак у цій статті спробуємо надати оцінку проміжних результатів щодо повернення осіб-реемігрантів.

Із здобуттям незалежності Україна вирізняється мінливістю демографічної ситуації, неабияке місце в якій займає еміграція. Про аналіз управління зовнішніми міграціями громадян України за кордон присвячені праці О. Малиновської [6]. Висвітлення проблем зовнішньої міграції українців, а саме: масштабам, причинам, наслідкам покладені у науковому доробку Е. Лібанової [5]. Сучасну міжнародну міграцію, як соціокультурний феномен епохи глобалізації, розкрито у

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

праці О. А. Ровенчак [7]. При цьому слід зауважити, що незважаючи на значну кількість праць, присвячених зовнішній міграції, недослідженою залишається міграційна ситуація в Україні після повномасштабного воєнного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. Висвітлення еміграційного та рееміграційного процесів впродовж російсько-української війни 2022–2023 рр. потребує дослідження, чому й присвячена ця стаття.

Метою статті є аналіз зовнішньої міграції в Україні, динаміки повернень громадян на Батьківщину, зокрема, до західного регіону України та аналіз повернень громадян в геопросторовому аспекті в Україні.

Згідно з даними Державної статистичної служби України у 1991 р., коли Україна здобула незалежність, чисельність населення складала 51,9 млн. осіб, а станом на 1 грудня 2021 р., чисельність населення України становила 41,2 млн осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також частин Луганської та Донецької областей) [3]. Таке скорочення населення можна пояснити масовим виїздом населення за кордон в результаті трудової міграції населення, що посилилась безвізовим режимом у 2016 р. та малою кількістю народжених (коефіцієнт народжуваності на одну українку у 2020 р. становив 1,22), що становить один із найнижчих показників у світі [2]. Також, значним показником смертності (в т. ч. й за рахунок померлих в ході пандемії Covid-19 й масово вбитих мирних мешканців та військових під час російсько-української війни, а також депортації значної кількості населення росією, у т. ч. 13 899 дітей були викрадені та депортовані російською армією, з яких тільки 125 осіб Україна повернула [1].

Тобто, за 30 років незалежності населення України скоротилося більше ніж на 10 млн осіб. За даними ООН, станом на січень 2023 р. понад 17 млн українців виїхали до європейських країн через війну. За даними МОМ масове повернення в Україну почалося ще у квітні 2022 р. і станом на січень 2023 р. в становило 9,1 млн осіб, проте 7 915 287 осіб залишилося за кордоном [4]. Найбільша кількість українських біженців зареєстровано в Польщі (1 573 267 осіб), Чехії (501 540 осіб) [12]. За попереднім аналізом даних Державної служби статистики України, Державної прикордонної служби та Державної міграційної служби України, а також міжнародних організацій, у т. ч. й Міжнародної організації міграції (МОМ) тенденція повернення громадян в Україну не є високою.

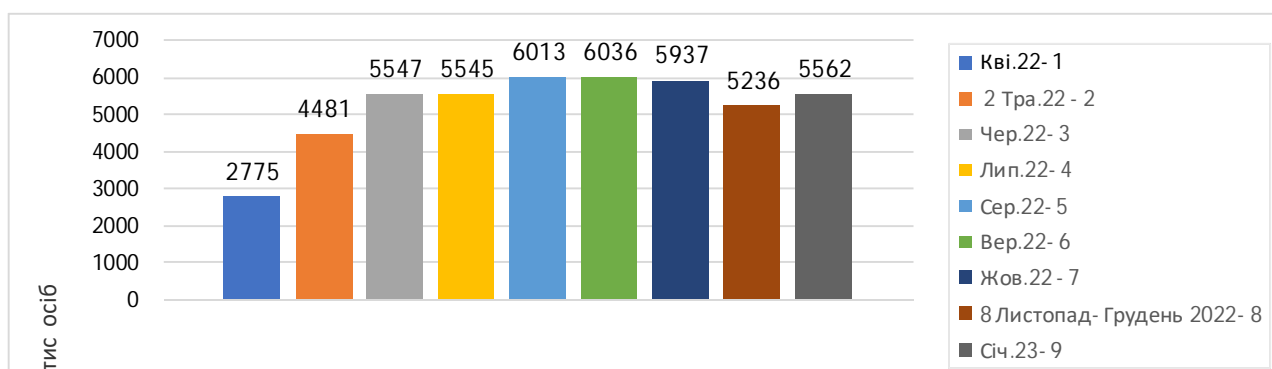

Рис. 1. Графік динаміки повернень мігрантів в Україну під час російсько-української війни (квітень 2022 р. – січень 2023 р.), тис. осіб. Розраховано авторами на основі [11]

Як видно з рис. 1 динаміка повернень наростала з квітня і досягла свого максимуму у вересні 2022 р., а починаючи з жовтня 2022 р. по грудень 2022 р. динаміка зменшувалася. Такий спад можна пояснити кількома причинами: по-перше, активна фаза російсько-української війни та масові ракетні обстріли, що спричинило загрозу життю людей по всій Україні; по-друге, зруйновані житлові квартали, цілі населені пункти, що унеможливило повернення до місць постійного довоєнного проживання, зокрема на сході та півдні України; по-третє, ракетний обстріл об'єктів критичної енерго- та інфраструктури з настанням зимового періоду й, відповідно, з очікуванням низьких температур повітря, створювали відсутність елементарних умов прожи-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

вання й побуту. Проте, незважаючи на це, вже у січні 2023 р. спостерігається незначне збільшення динаміки повернень в Україну.

За даними МОМ, у вересні 2022 р., на основі Загального опитування населення (GPS), проведеного з 17 по 26 вересня 2022 р. щодо територіального аспекту розміщень реемігрантів у межах 6 регіонів України встановлено, що найбільша кількість – 1,910 млн осіб зосередилась у північному регіоні країни, котрий охоплює Київську, Житомирську, Чернігівську та Сумську області, а у м. Київ повернулося 1,531 млн осіб. Наступним виявився східний регіон України (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області) – 991,0 тис. осіб, за ним – західний (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська, Волинська області) – 811,0 тис. осіб, далі – південний (Одеська, Миколаївська області) – 559,0 тис. осіб, а найменша кількість повернень зафіксована у центральному регіоні України (Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська області) – 234,0 тис. осіб (табл. 1). На підставі вище зазначеного опитування, 85 % осіб, котрі повернулися в Україну, виявили бажання залишитися у своїх домівках (еквівалентно це склало 5,2 млн осіб). Після 214 днів війни, середня тривалість перебування за кордоном українських біженців становила 76 днів. Серед переміщених осіб найдовше залишалися мешканці східного регіону України (у середньому 94 дні), тоді як з західного – у еміграції перебували найкоротше (у середньому 61 день). Варто зазначити, що загалом 57 % мігрантів, що повернулося становлять жінки, 26 % – діти віком до 18 років, 17 % – люди похилого віку. Подальші наміри мігрувати серед реемігрантів виразили 6 % (приблизно 380 тис. осіб), серед яких найбільша частка у східному (11 %) та південному (10 %) регіонах.

Таблиця 1

Відсоткове співвідношення осіб, які повернулися в Україну у вересні 2022 р. за регіонами [8]

Регіон України	Частка осіб, які повернулися в регіон від загальної кількості повернень в Україну	Кількість осіб, які повернулися
Північний	32 %	1 910 000
м. Київ	25 %	1 531 000
Східний	16 %	991 000
Західний	13 %	811 000
Південний	9 %	559 000
Центральний	4 %	234 000
Загальна кількість	100 %	6 036 000

У жовтні 2022 р., на підставі Звіту МОМ, виявлено, що кількість повернень в Україну порівняно з вереснем 2022 р. у північний регіон України зменшилася до 1,763 млн осіб, у м. Київ – 1,259 млн осіб, а у південному регіоні – до 522 тис. осіб. Проте, у східному регіоні їх кількість зросла і становила 1,259 млн осіб, аналогічна ситуація спостерігалася і у західному регіоні – динаміка повернень зросла й дорівнювала 846 тис. осіб та у центральному регіоні – 288 тис. осіб (табл. 2). Серед реемігрантів, 76 % (еквівалентно 4,5 млн осіб) мають намір залишитися в Україні. Після 240 днів війни, середня тривалість перебування біженців за кордоном становила 114 днів.

Таблиця 2

Відсоткове співвідношення осіб, які повернулися в Україну у жовтні 2022 р. за регіонами [9]

Регіон України	Частка осіб, які повернулися в регіон від загальної кількості повернень в Україну	Кількість осіб, які повернулися
Північний	30 %	1 763 000
м. Київ	21 %	1 259 000
Східний	21 %	1 259 000
Західний	14 %	846 000
Південний	9 %	522 000
Центральний	5 %	288 000
Загальна кількість	100 %	5 937 000

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

На підставі аналізу даних МОМ, у грудні 2022 р., загальна кількість реемігрантів в Україну становила 5,236 млн осіб. Проаналізовано, що кількість повернень у північний регіон України зменшилася до 1,345 млн осіб, однак у м. Київ зросла до 1,488 млн осіб. У східному регіоні України кількість повернень зменшилася і становила 1,165 млн осіб, аналогічна ситуація спостерігалася і у західному регіоні України, де кількість повернень різко зменшилася і становила – 574,0 тис. осіб та у південному регіоні України, кількість повернень зменшилася до 377,0 тис. осіб. Проте, кількість повернень у центральному регіоні України зросла до 287,0 тис. осіб (табл. 3). Серед усіх реемігрантів, 79 % (еквівалентно 4,1 млн осіб) планують й надалі залишитися у своїх домівках. Після 284 днів війни, тривалість перебування за кордоном українських біженців становила 134 дні.

Таблиця 3

Відсоткове співвідношення осіб, які повернулися в листопаді–
грудні 2022 р. в Україну за регіонами [10]

Регіон України	Частка осіб, які повернулися в регіон від загальної кількості повернень в Україну	Кількість осіб, які повернулися
Північний	26 %	1 345 000
м. Київ	28 %	1 488 000
Східний	22 %	1 165 000
Західний	11 %	574 000
Південний	7 %	377 000
Центральний	5 %	287 000
Загальна кількість	100 %	5 236 000

У січневому звіті 2023 р. МОМ виявлено, що загальна кількість повернень в Україну становить 5 562 000 млн осіб. Кількість повернень, порівняно з груднем 2022 р. у північному регіоні України збільшилася до 1,489 млн осіб, однак у Києві зменшилася до 1,4 млн осіб. У східному регіоні України кількість повернень збільшилася і становить 1,238 млн осіб, у західному регіоні України кількість повернень різко зменшилася і становила 520,0 тис. осіб, у південному регіоні України кількість повернень різко збільшилася до 556,0 тис. осіб, а кількість повернень у центральному регіоні України зросла до 359,0 тис. осіб (табл. 4). З них 80 % реемігрантів (еквівалентно 4,4 млн осіб), планують залишитися у своїх домівках. Станом на 23 січня 2023 р., після 331 дня війни, середня тривалість перебування біженців становила 168 днів.

Таблиця 4

Відсоткове співвідношення осіб, які повернулися в січні 2023 р. в Україну за регіонами [11]

Регіон України	Частка осіб, які повернулися в регіон від загальної кількості повернень в Україну	Кількість осіб, які повернулися
Північний	27 %	1 489 000
м. Київ	25 %	1 400 000
Східний	22 %	1 165 000
Західний	9 %	520 000
Південний	10 %	556 000
Центральний	6 %	359 000
Загальна кількість	100 %	5 562 000

При детальному аналізі динаміки повернень в Україну у західний регіон з вересня 2022 р. по січень 2023 р. можна констатувати, що найбільша кількість біженців повернулися у вересні (811 тис. осіб) та у жовтні (846 тис. осіб). У листопаді та у грудні такі показники скоротилися до 574 тис. осіб, а найбільше у січні 2023 р. – до 520 тис. осіб) (рис. 2).

На основі проаналізованої інформації важливо відмітити, що чим довше буде тривати війна на території України, тим більше зростатиме кількість незворотних міграційних втрат. Перебу-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

вання за кордоном впродовж року і більше призводить до адаптації та асиміляції у європейських країнах, тоді, як повернення в Україну, яку потрібно відбудувати після війни і яка перебуватиме у періоді економічної та фінансової стагнації, не буде пріоритетом для них. Найвищі ризики не повернення в Україну можна спрогнозувати для осіб, які мають високу кваліфікацію та відповідну освіту (інтелектуальна міграція). Саме вони зможуть адаптуватися найшвидше до нових умов, інтегруватися у європейський соціум, знайти високооплачувану роботу. Зменшення населення внаслідок російсько-української війни і як наслідок – масової зовнішньої міграції, може призвести до демографічної кризи. Відповідно, буде відчутний суттєвий брак трудового активного населення, інтелектуального потенціалу і спостерігатиметься тенденція до старіння нації.

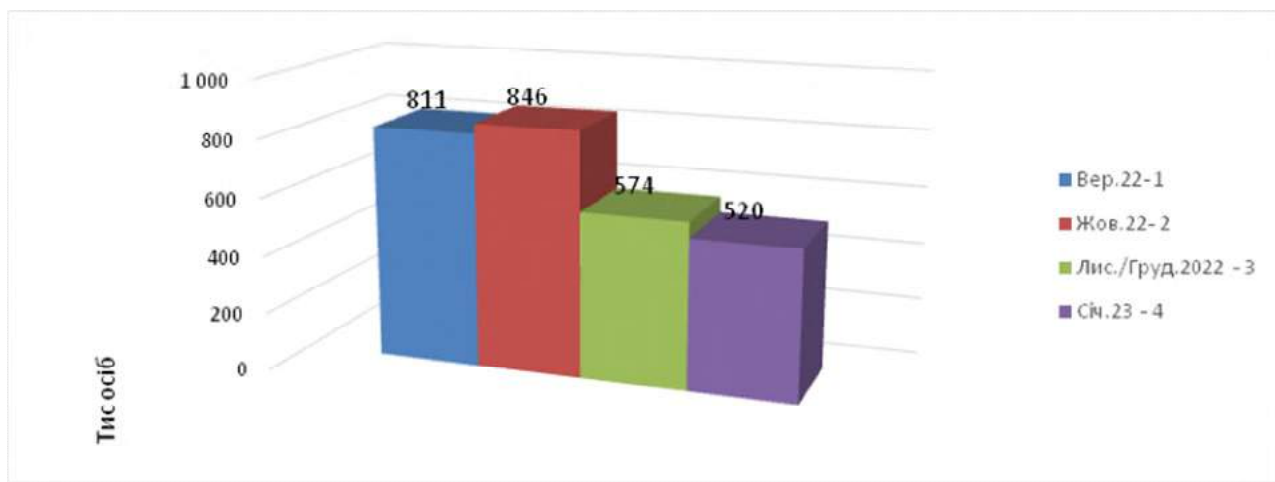

Рис. 2. Динаміка повернень осіб у західний регіон України з квітня 2022 р. по січень 2023 р., тис осіб. Розраховано авторами на основі джерел [8, 9, 10, 11].

Війна росії проти української держави є безпрецедентна для ХХІ ст. Найбільша кількість повернень мігрантів на територію України спостерігалася у вересні 2022 р. – 6, 036 тис осіб, а у західному регіоні України у жовтні – 846 тис осіб. Найменша кількість повернень в Україну зафіксована у квітні 2022 р. – 2, 775 млн осіб. Щодо територіального аспекту повернень в Україну з квітня 2022 р. по січень 2023 р., виявлено, що найбільша кількість повернень відбувалася у північний регіон України, найменша – зафіксована в центральному регіоні. У січні 2023 р. спостерігалася позитивна динаміка рееміграції, незважаючи на ядерний та енергетичний терор росією нашої держави та постійних ракетних обстрілів території.

Однак більша частка біженців залишилася у країнах-реципієнтах, оскільки активна фаза війни ще триває, у разі повернення в Україну, існує небезпека життю і здоров'ю людей, крім того вагомим фактором є інтеграція громадян у європейський соціум. Така ситуація є потенційно небезпечною для держави та потребує вираженої міграційної політики для повернення своїх громадян. Основними причинами для повернення слугуватиме перемога України у війні з росією, вливання іноземних інвестицій, які призведуть до відновлення економіки й підвищення добробуту українців, виплата росією репарацій Україні, фінансова та матеріальна державна компенсація постраждалим громадянам України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Американські дослідники опублікували звіт про те, як Росія депортує і «перевиховує» тисячі українських дітей. *Радіо свобода*. 14.02.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-deportatsia-ditey-derzhdep/32271570.html>
2. Герлах І., Українець Л. Демографічна ситуація в Україні на сучасному етапі: виклики та загрози. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-83>
3. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/kn/arh_kn2021_u.html

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

4. Кількість українських біженців у Європі сягнула майже 8 мільйонів – ООН / Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646878-kilkist-ukrainskih-bizenciv-u-evropi-sagnula-majze-8-miljoniv-oon.html>
5. Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. № 3. С. 13–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2014_3_4
6. Малиновська О. А. Деякі питання правового статусу іммігрантів в Україні (за матеріалами соціологічного дослідження). *Вісн. Харків. націон. ун-ту внутрішн. справ*. 2003. Вип. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_24_36
7. Ровенчак О. А. Соціологічна концептуалізація сучасної міжнародної міграції як соціокультурного феномену доби глобалізації: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Х., 2011. 18 с.
8. Ukraine Returns Report. September 2022. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-round-1-september-2022>
9. Ukraine Returns Report. October 2022. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-round-2-october-2022>
10. Ukraine Returns Report. 25 November – 5 December 2022. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-25-november-5-december-2022>
11. Ukraine Returns Report. 16–23 January 2023. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-povernennya-ukraini-16-23-sichnya-2023-roku>
12. UNHCR. Ukraine refugee situation. URL: <https://cutt.ly/10qCAks>

* * *

УДК 314.74:341:316.4 (355.018)

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ ДО ДЕРЖАВ ЄВРОПИ**

Василь Миронюк

*ВНЗ «ПрАТ «Львівський інститут менеджменту», Львів, Україна
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна*

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спровокувало найбільшу кризу переміщення людей у світі з часів Другої світової війни. Більше 8 млн. громадян України покинули Україну після 24.02.2022 р., більша частина з яких (5,04 млн.) отримали статус тимчасового захисту чи аналогічний національний статус в державах Європи. Проаналізовано деякі аспекти правових, соціально-економічних та гуманітарних викликів, які виникли для держав-сусідів та більшості інших держав-ЄС, а також для громадян України, на території яких вони перебувають.

Ключові слова: війна, перетин кордону, статус, переміщені особи, тимчасовий захист, національний захист.

**SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF THE MIGRATION OF THE UKRAINIAN
CITIZENS IN THE CONDITIONS OF WAR TO THE EUROPEAN COUNTRIES**

Vasyl Myroniuk

*Lviv Institute of Management, Lviv, Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

Russia's full-scale invasion of Ukraine triggered the world's largest dynamic displacement crisis since World War II. More than 8 million Ukrainian citizens left Ukraine after February 24, 2022, most of whom (5.04 million) received the status of temporary protection or a similar national status in European countries. Some aspects of the legal, socio-economic and humanitarian challenges are analyzed which arose primarily for the neighboring states and most other EU states, as well as for the citizens of Ukraine, in whose territory they are currently living.

Keywords: war, border crossings, status, displaced persons, temporary protection, similar national protection.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну насамперед перед державами-сусідами України постали виклики гуманітарного, соціально-економічного та карантинного характеру, на які необхідно було негайно реагувати та легітимізувати їх у національному

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

законодавстві чи в межах наднаціональних економічних або військових союзів. Незважаючи на ряд відмінностей у національному законодавстві держав-ЄС та Молдови, а також у процедурі внесення змін до нормативно-правових актів, реакція законодавчих та виконавчих органів була миттєвою – послаблення законодавства щодо перетину кордону, відміна карантинних, митних та інших заходів контролю для громадян України, які рятуються від війни в Україні. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба аналізу правових та соціальних викликів, які постали як для держав-сусідів та більшості інших держав-ЄС, так і для громадян України, на території яких вони перебувають.

Оприлюднені офіційні дані державами-сусідами про перетин кордону після 24 лютого 2022 р. громадянами України, а також їхня реєстрація як біженців у країнах прибуття дозволяють проводити ряд первинних аналізів правового, гуманітарного та соціально-економічного характеру [5, 7].

Одним з найважливіших міжнародних документів, яким регламентуються статус та права біженців, є Конвенція про статус біженців, ухвалена 28 липня 1951 р. в Женеві, зі змінами, внесеними Нью-Йоркським Протоколом 1967 р., згідно з яким було скасовано часові обмеження щодо застосування терміну «біженець» до осіб, через події, що відбулися в Європі до 1 січня 1951 р. [1, 2, 3]. Відповідно до А.2 ст. 1 Конвенції біженцем визнають особу, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами держави своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї держави або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань. Конвенція є універсальною та такою, що застосовується до біженців з усіх континентів, якою зобов'язано більш як 140 держав-учасниць співпрацювати з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. Конвенція також спрямована на сприяння інтеграції біженців у їхній новій державі, хоча передбачено можливість того, що зміна обставин може призвести до припинення дії статусу біженця. Відповідно до Конвенції біженцям надаються такі самі права, як і для громадян держави перебування (за винятком держав, які документально зафіксували певні обмеження). Обмеження прав біженців не повинні торкатися статей, які захищають основні права: захист від вислання; відсутність покарання за нелегальний в'їзд на територію договірної держави; право на працю; право на житло; право на освіту; право на державну допомогу та підтримку; право на свободу віросповідання; право на доступ до судів та на справедливий розгляд; право на свободу пересування по території; право на оформлення посвідчення особи та проїзних документів (3).

У більшості держав національним законодавством врегульовується статус та права біженців чи осіб, які потребують тимчасового захисту, що базується на основних нормах Конвенції про статус біженців. У державах ЄС, Директивою Ради 2001/55/ЄС від 20.07.2001 р. врегульовано мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб, а також відповідальності за наслідки такого прийому. Наявність масового напливу переміщених осіб з України та їх тимчасового захисту в ЄС було підтверджено імплементаційним Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 04.03.2022 р. [6]. На підставі даного Рішення, громадянам України, які рятуються від війни в державах ЄС, надаються практично такі самі основні права, як і громадянам держави перебування: право на проживання; забезпечення житлом; соціальна допомога; медична допомога, в тому числі психіатрична допомога та психологічна підтримка дітей; юридично оформлена опіка над дітьми та підлітками без супроводу і їхнє безпечне розміщення; доступ до освіти та/або професійної підготовки для дітей та підлітків; доступ до ринку праці (на умовах політики ринку праці держав-членів ЄС); доступ до банківського обслуговування; право на переїзд в іншу країну ЄС до видачі дозволу на проживання; право вільно пересуватися в країнах ЄС протягом 90 днів у межах 180-денного періоду після отримання дозволу на проживання в приймаючій країні ЄС тощо.

Основними видами міграційного статусу в ряді держав, яким можуть скористатися громадяни України є – міжнародний захист (статус біженця) та тимчасовий захист (табл. 1). Для певних категорій громадян України (науковці, студенти) в багатьох державах існують інші додаткові види дозволу на проживання в ЄС, які в правах на працевлаштування прирівнюються до громадян цих держав.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Таблиця 1

Види міграційного статусу громадян України, що покинули територію України після 24.02.2022 р.
у державах ЄС та інших державах-учасниках Конвенції про статус біженців

Вид статусу	Надані права	Тривалість	Особливості легітимізації	Примітка
Міжнародний захист (статус біженця)	У рамках кожного режиму захисту існують певні специфічні права та обмеження	На час існування індивідуальної загрози життю чи здоров'ю особи через обґрунтоване побоювання зазнати переслідування через релігію, національність, расу, належність до певної соціальної групи або політичні переконання	Необхідний тривалий час на отримання результату розгляду компетентними органами держави перебування. Визначається індивідуально щодо кожної особи	Статус може бути відкликаний, якщо з'являться нові факти або докази, котрі вказують на те, що є підстави для перегляду його дійсності
Тимчасовий захист (ТЗ)	Основні права прирівняні до прав громадян держави перебування	1. до 04.03.2023 р. Якщо причини надання ТЗ залишаються чинними: 2.1. до 04.03.2024 р. (з продовження на 6 місяців двічі) 2.2. з можливим продовженням до 04.03.2025 р.	Державні органи країни, в якій перебуває, особа, при першому контакті повідомляють про право на отримання ТЗ. Після згоди особи скористатися ТЗ, таке право надається негайно	Не надається громадянам України, які виїхали з України до 24.02.2022 р.*

* За загальним правилом не надається громадянам України, які опинилися за межами України до 24.02.2022 р. Кожна держава ЄС може приймати рішення щодо даної категорії осіб самостійно. У випадку неможливості надання статусу тимчасового захисту в цій державі, можна подати заяву про міжнародний захист.

Для рівномірного розподілу коштів між державами ЄС, пов'язаних із забезпеченнями прибуття та перебування громадян України, які рятуються від війни в державах ЄС, Європейською комісією визначено основні напрямки підтримки – належний контроль за зовнішніми державними кордонами держав ЄС з Україною, захист дітей, доступ до освіти, підтримка систем охорони здоров'я, доступ до розміщення і житла та доступ до робочих місць. Зокрема, Європейська комісія оприлюднила вказівки, які сприяли прикордонним службам держав-членів максимально ефективно в реагуванні на прибуття людей на кордони України та скорочення часу їх очікування на кордоні, зберігаючи при цьому високий рівень безпеки.

На кордонах держав-сусідів (крім Білорусі та Росії) в кінці лютого – на початку березня 2022 р. значно збільшилася кількість осіб, охочих (вимушених) виїхати з України у зв'язку з війною. Більше 2,2 млн. громадян перетнуло кордон з Польщею з 24.02 по 31.03.2022 р. У перший день війни через українсько-польський кордон територію України покинуло 30 869 осіб, пік навантаження на пункти перетину припав у період 27.02–09.03.2022 р. коли щодоби фіксувалося понад 90 тис. перетинів кордону громадянами України (макс. 06.03.2022 р. – 140 877 осіб). В аналогічні попередні періоди число перетинів громадянами України українсько-польського кордону становило майже 20 тис. [4].

Значна частина громадян України серед тих, хто перетнув українсько-польський кордон, виїхала до інших країн ЄС чи до Північної Америки [7]. Динаміку перетину українського кордону громадянами України з державами-сусідами в період з 24.02.2022 р. по 11.04.2023 р. подано в табл. 2.

Згідно оприлюднених даних Верховним комісаром ООН у справах біженців, станом на 11.04.2023 р. у державах Європи перебуває 8 167 986 громадян України, що покинули Україну після 24.02.2022 р., з них 5 038 365 отримали статус тимчасового захисту чи аналогічний національний статус (табл. 3). Це найбільша криза переміщення людей у світі та динамічно зростаюча ситуація з переміщенням людей з часів Другої світової війни [5].

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Таблиця 2

Громадяни України, що перетнули український кордон з державами-сусідами в період з 24.02.2022 р. по 11.04.2023 р., особи

Держава	на в'їзд	на виїзд з України	сальдо в'їзд / виїзд
Польща	8 586 642	10 751 713	- 2 165 071
Угорщина	*	2 491 388	–
Румунія	1 820 610	2 212 832	- 392 222
Словаччина	1 036 703	1 296 661	- 259 958
Молдова	445 923	718 657**	- 272 734

*офіційні дані відсутні;

** додатково: 920 369 осіб перетнуло кордон транзитом до Румунії.

Таблиця 3

Громадяни України, що отримали статус тимчасового захисту у вибраних державах (станом на 09.04.2023 р.)

Держава	Кількість, осіб
Польща	1 583 563
Німеччина	1 056 628
Чехія	503 698
Великобританія	191 900
Італія	173 213
Іспанія	171 865
Франція	118 994
Словаччина	113 024
Молдова	106 485
Румунія	103 165
інші держави Європи (у т. ч. Туреччина)	915 830

У рамках ініціативи Європейської Комісії «Безпечний дім» здійснюється підтримка громадян ЄС, які надають для українців своє житло. Фонд притулку, міграції та інтеграції, а також фонди, що діють у рамках Політики згуртованості, сприяють зміцненню державних систем прийому. Європейський фонд регіонального розвитку повинен сприяти забезпеченню соціальним житлом сімей і окремих осіб у певній конкретній громаді. Європейський соціальний фонд має допомагати наданню житла для людей з особливими потребами та з інвалідністю, для дітей і людей літнього віку.

Для продовження освіти дітей-переселенців Європейська Комісія об'єднала держави-члени для обміну досвідом. Платформа шкільної освіти «SchoolEducationGateway» є універсальним центром для поєднання навчального матеріалу з України та з країн-членів ЄС. Додаткову можливість надано для підтримки освіти студентів та інтеграції співробітників закладів вищої освіти України, які рятуються від війни, у рамках програми фінансування Erasmus+.

У сфері системи охорони здоров'я за підтримки Механізму цивільного захисту ЄС Європейська Комісія створила спеціальну європейську систему швидкого переміщення між державами-членами ЄС осіб, які потребують медичної допомоги. У взаємодії Європейської Комісії з Європейським центром профілактики та контролю захворювань та з Європейським агентством з лікарських засобів забезпечено інструкції з охорони здоров'я та професійної підготовки, контроль постачання лікарських засобів і надання належної підтримки державам-членам.

Для зменшення соціальної напруги та фінансового тягара на соціальні фонди державам ЄС рекомендовано вжити невідкладних заходів, щоб допомогти громадянам України, які прибувають, скористатися правом на роботу або отримати професійну підготовку. Європейська Комісія завершує оновлення вказівок, які сприятимуть визнанню отриманих в Україні професійних

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

кваліфікацій. У співпраці з соціальними партнерами здійснюється інформування приватного сектора про права працівників відповідно до статусу тимчасового захисту і про доступні програми [8].

Для координації підтримки держав-членів з викликами, пов'язаними з напливом осіб, які рятуються від війни в Україні, Європейська Комісія створила Платформу солідарності, що об'єднує держави-члени та агентства ЄС. Платформа допомагає організувати переміщення людей всередині ЄС до держав-членів, які мають можливості для прийому, а також до країн, які не входять до ЄС, але в яких вже є великі українські громади (Канада, Великобританія, США). Щоб допомогти мобілізувати фінансову підтримку державам-членам, які приймають у себе осіб, що рятуються від війни в Україні, керівні органи ЄС приймали швидкі та гнучкі рішення для фінансування Платформи солідарності. Наприклад, Європейська Комісія виплатила державам-членам авансові платежі на суму понад 3,5 млрд. євро з Програми допомоги у відновленні згуртованості та територій Європи (REACT-EU), що прискорило їм доступ до коштів для витрат на інфраструктуру, житло, обладнання та послуги у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я та догляду за дітьми.

Європейська Комісія допомагає людям, які прибувають з України, набуті необхідних навичок для виходу на ринок праці ЄС. Підтримка фінансується за рахунок фондів «Політики згуртованості» і програми «Заходи згуртованості для біженців у Європі» (CARE), а також Фонду притулку, міграції та інтеграції. Це включає таку допомогу, як мовні курси, консультування або базова підготовка.

Відповідно до програми CARE, держави-члени мають можливість також використовувати кошти, що залишилися з фондів програм зі згуртованості на 2014–2020 рр., для надання екстреної підтримки людям, які залишають Україну та прибувають на їхню територію. Зокрема, це інвестиції в освіту, охорону здоров'я та послуги догляду за дітьми, працевлаштування, житло, а також базова матеріальна допомога (продукти харчування, одяг, предмети гігієни).

Таким чином, перед державами-сусідами, іншими державами та політичними чи економічними утвореннями внаслідок початку повномасштабної війни в Україні з'явився ряд викликів правового, соціально-економічного та гуманітарного характеру, на які необхідно було негайно реагувати та приймати відповідні рішення. У рамках ЄС було прийнято рішення про основні напрямки підтримки для громадян України, які рятуються від війни в державах ЄС: захист дітей, доступ до освіти, підтримка систем охорони здоров'я, доступ до розміщення і житла та доступ до робочих місць, а також рівномірний розподіл коштів між державами ЄС, пов'язаних з забезпеченнями прибуття та перебування громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про статус біженців. ООН. Міжнародний документ від 28.07.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
2. Конвенція про статус біженців. Ключові повідомлення. Агентство ООН у справах біженців. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/07/UNHCR70_Key_Messaging_ukr.pdf
3. Протокол щодо статусу біженців. ООН. Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text
4. Aktualna sytuacja granicy ukraińsko-polskiej. URL: <https://www.ukrainianinpoland.pl/how-many-ukrainians-have-crossed-the-ukrainian-polish-border-since-the-beginning-of-the-war-current-data-pl/>
5. Fleeing Ukraine: Travel inside the EU. European Commission. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-travel-inside-eu_uk
6. Proposal for a Council implementing decision establishing the existence of a massinflux of displaced persons from Ukraine with in the meaning of Art. 5 of Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, and having the effect of introducing temporary protection. COM/2022/91 final, Doc. 52022PC0091. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0091&qid=1646384923837>
7. Refugees from Ukraine registered for Temporary Protection or similar national protection schemes. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10782>
8. The 10-Point Plan: For stronger Europe an coordination on welcoming people fleeing the war from Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/10-point-plan-stronger-european-coordination-welcoming-those-fleeing-ukraine_en

* * *

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

УДК [314.15-022.326:656.2]:355.4.01(470:477)"2022"

**МІГРАЦІЙНІ ПОТОКИ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Юрій Борсук

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Воєнна агресія російської федерації проти України спричинила потребу населення бути в безпеці. Головним шляхом порятунку стало переміщення людей до безпечних територій. Тоді ж залізничний транспорт почав виконувати евакуаційну функцію. У межах країни сформувались міграційні потоки в напрямку окремих регіонів. Також було призначено міжнародні маршрути до країн-сусідів Європейського Союзу. У статті проаналізовано курсування евакуаційних поїздів тимчасового призначення станом на 3 березня 2022 р. Під час руху евакуаційних рейсів виокремлено п'ять рятівних коридорів.

Ключові слова: міграція, евакуація, логістичні потоки, залізничний транспорт, воєнний стан.

**MIGRATION FLOWS BY RAIL TRANSPORT
DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE**

Yurii Borsuk

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

The military aggression of the Russian Federation against Ukraine caused the population's need to be safe. The main way of rescue was to move people to safe areas. At the same time, railway transport began to perform the evacuation function. Within the borders of the country, migration flows were formed in the direction of certain regions. International routes to the neighbouring countries of the European Union were also appointed. The routes of temporary evacuation trains as of March 3, 2022 are analysed. During evacuation flights, five rescue corridors have been identified.

Keywords: migration, evacuation, logistic flows, railway transport, martial law.

24 лютого 2022 р. відбулось повномасштабне вторгнення російської федерації до України. Головною проблемою українського суспільства стала можливість уберегти себе від агресивних дій із боку ворога. У більшості людей розуміння порятунку призвело до потреби переміщуватись у напрямку безпечних територій. Саме в той час міграція проявила сутність у нових реаліях.

Війна стала поштовхом міграції населення із найбільш небезпечних поселень. Особливо це було видно в містах, розташованих у безпосередній близькості до українсько-російського кордону. Не кращою була ситуація у населених пунктах, більш віддалених від наступальних операцій ворожої армії. У перший день війни було атаковано військово-цивільні аеропорти в усіх куточках України. В суспільстві сформувалась окрема частка населення, що бажала якомога швидше мігрувати від міст і стратегічних об'єктів до безпеки.

Шлях до безпечних зон був доволі тривалим. Поки в Кабінеті Міністрів роздумували над евакуаційним планом допомоги, громадяни почали активно заповнювати транспортні об'єкти. Практично в кожного мешканця міста з'явилась ідея евакуюватись із використанням різного громадського транспорту. До послуг людей потрапили наземні види транспорту – залізничний та автобусний [3].

З вибором виду транспорту громадянам було складніше. Переміщення автобусом займало багато часу через уповільнення руху на автодорогах. Головні автомагістралі перетворились на стоп-шосе з великою кількістю легкових автомобілів і мікроавтобусів. У такому разі в людей виникли проблеми зі швидкістю переміщення. Більш гарантованим за прогнозованістю руху продовжував залишатись залізничний транспорт [6]. Однак у цьому сегменті доволі швидко не стало вільних місць у вагонах.

Нестача запропонованих місць у поїздах розв'язувалась додатковим формуванням рейсів у найбільш популярних напрямках. До перших евакуаційних маршрутів увійшли Лисичанськ –

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Львів, Краматорськ – Львів, Маріуполь – Львів, Маріуполь – Жмеринка, Костянтинівка – Київ, Одеса – Львів, Київ – Вінниця, Київ – Львів. Майже всі з даних поїздів відправились 24 лютого одним рейсом до пункту призначення. Винятком був маршрут Київ – Вінниця, де в перший день війни забезпечено курсування трьох рейсів.

Виїзд населення із Донбасу 24 лютого найбільш активно здійснювався у Лисичанську, Костянтинівці, Маріуполі (2 534, 1 908 і 1 724 особи відповідно). Менше 500 пасажирів було відправлено з Попасної, Авдіївки, Бахмута [5].

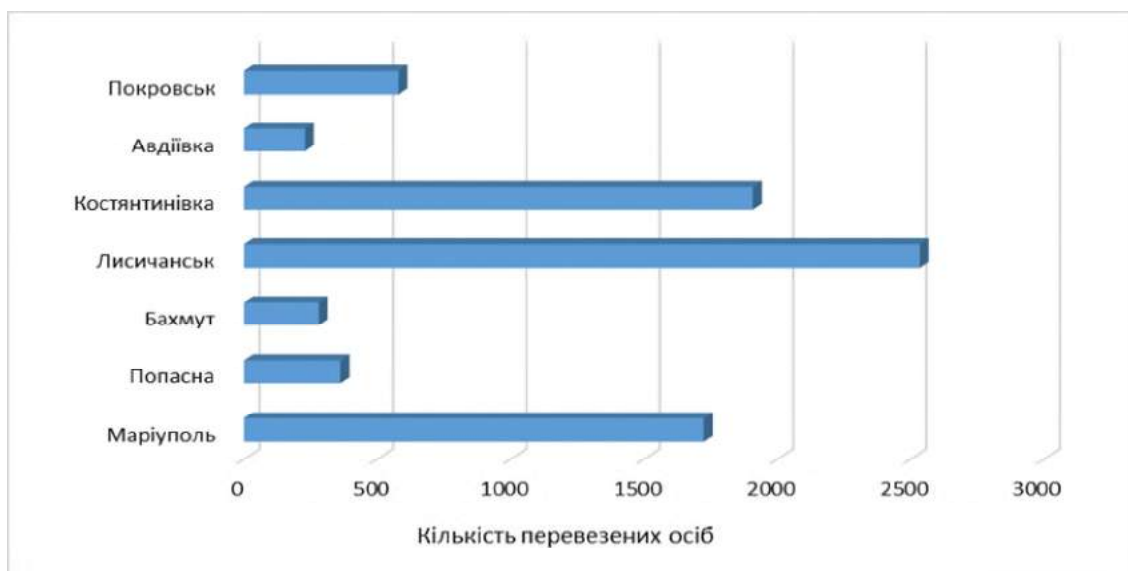

Рис. 1. Виїзд населення із Донбасу 24 лютого 2022 р.

Деякі з рейсів у напрямку з/до Донецької, Луганської областей було скасовано (Бахмут – Львів, Харків – Попасна). В той же день рух поїздів до окремих кінцевих точок обмежено з міркувань безпеки. До прикладу, потяги до Новоолексіївки мали кінцеву зупинку в селі Федорівка Мелітопольського району, а Херсона – залежно від маршруту: в містах Миколаїв або Кривий Ріг. Окремі сполучення отримали зміну маршруту. Це стосувалось поїздів, що прямували до столиці ділянкою Коростень – Київ, тобто через Ірпінь. Усім маршрутам, що раніше проїжджали Коростенську дирекцію, прокладено рух ділянкою Шепетівка – Бердичів – Козятин – Фастів – Київ. Під час курсування з вимог безпеки поїзд № 43 Івано-Франківськ – Київ зупинився по станції Ірша [5].

Залізнична ділянка Київ – Фастів – Козятин вийшла рятівною, оскільки нею проїжджали всі потяги в західному напрямку. Корегування маршруту призводило до невчасного прибуття до визначених пунктів. У перший день війни зафіксовано запізнення у понад 80 поїздів далекого сполучення. Максимальні недотримання розкладу з відхиленням більше трьох годин мали потяги № 706 і № 716 Перемишль – Київ, № 737 Запоріжжя – Київ, № 10 і № 84 Київ – Маріуполь, № 750 Івано-Франківськ – Київ, № 738 Київ – Запоріжжя, № 3 Ужгород – Запоріжжя, № 751 Херсон – Київ, № 749 Київ – Івано-Франківськ. У наступні дні ситуація із часом затримки поїздів лише погіршувалась.

До цього ще й виникала дестабілізація у розподілі місць: у переповнених вагонах не було забезпечено комфортних умов пасажирам, що купили квитки заздалегідь. У період до 28 лютого 2022 р. продаж квитків залишався доступним у межах підконтрольної території України. Проте наступного дня, 1 березня, прийнято рішення перевести всі графікові потяги до режиму евакуаційних. У сторінці історії АТ «Українська залізниця» закарбувався час масового вивезення населення із небезпечних міст.

Міграційні потоки головно зосереджувались у сторону Західного регіону України або ж закордон у країни Європейського Союзу. Спробуємо проаналізувати маршрути евакуаційних неграфікових поїздів, що були призначені 3 березня 2022 року (табл. 1).

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Таблиця 1

Евакуаційні поїзди тимчасового призначення станом на 3 березня 2022 р.

Сполучення	Кількість рейсів, од.	Місце кінцевої точки		
		Країна	Регіон	
Біличі – Київ	1	Україна	місто Київ	
Дарниця – Львів	1		Львівська область	
Житомир – Львів	1		Львівська область	
Ірпінь – Київ	1		місто Київ	
Краматорськ – Ужгород	1		Закарпатська область	
Львів – Чоп	2		Закарпатська область	
Одеса – Ужгород	1		Закарпатська область	
Харків – Львів	1		Львівська область	
Харків – Тернопіль	2		Тернопільська область	
Харків – Ужгород	2		Закарпатська область	
Харків – Вінниця	4		Вінницька область	
Вінниця – Львів	4		Львівська область	
Львів – Перемишль	8		Польща	Підкарпатське воєводство
Львів – Грубешув	1			Люблінське воєводство
Львів – Холм	2	Люблінське воєводство		
Чоп – Пльзень	1	Чехія	Пльзеньський край	

Можна сказати, що в Україні лідером за прибуттям евакуаційних рейсів тимчасового призначення стала Львівська область. До Львова з'їжджались потоки людей із Харкова, Вінниці, Житомира та столиці. В Закарпатській області формувались міграційні переміщення із Харкова, Краматорська, Одеси. Слід звернути увагу на формування маршрутів малої протяжності, що з'єднували між собою дві сусідні територіальні одиниці для забезпечення пересадки (Львів – Чоп, Біличі – Київ, Ірпінь – Київ). До коротких за протяжністю можна віднести міжнародні сполучення у напрямку Польщі (Львів – Перемишль, Львів – Холм, Львів – Грубешув). Максимум рейсів зі сторони України прийнято в Підкарпатському воєводстві. До Словаччини й Чехії було призначено рейс Чоп – Пльзень.

Окремі евакуаційні рейси відбувались нерегулярно через «плаваючий» пасажиропотік. До прикладу, маршрути зі Львова до Чопа не призначались навіть у пік міграційних перевезень – 7 березня 2022 р. Проте надмірні потоки населення рухались у Польщу: лише в переддень Міжнародного жіночого свята сім рейсів відправлено до Перемишля, чотири – до Холма й один – до Грубешова.

Після 7 березня 2022 р. міграційні потоки почали зменшуватись. Це супроводжувалось тим, що до окремих точок були зруйновані шляхи, або ж територія виселення була окупованою. Під час виконання евакуаційних завдань могли постраждати працівники залізниці й рухомий склад. Така ситуація трапилась 6 березня із евакуаційним потягом у Київській області. Дорогою до Ірпеня стався авіаційний обстріл, що призвело до сходу з рейок тепловоза й кількох вагонів. Пасажирів із багатостраждального міста не було вивезено, а вагони поїзда ще загромаджували залізничне полотно до повної деокупації даної території наприкінці березня 2022 р. Доволі кричущий випадок пізніше відбувся у Донецькій області. 13 березня 2022 р. внаслідок артилерійського обстрілу станції Брусин отримала смертельні травми провідниця евакуаційного рейсу Ужгород – Лиман. Надалі кінцевою точкою цього маршруту призначено Краматорськ [5].

Останній день березня характеризується невеликою кількістю еміграційних поїздів. Головно сполучення охоплювали рейси до Польщі (протягом доби шість за маршрутом Львів – Перемишль), з Донбасу до Львова (два за маршрутом Краматорськ – Львів) й Закарпатської області (Покровськ – Дніпро – Чоп). Також існував короткий рейс Новозолотарівка – Лозова, що дозволяв вивезти людей із Луганської області. Тим часом АТ «Українська залізниця» повернуло бронювання і купівлю квитків, переходячи до звичного режиму роботи.

Початок квітня 2022 р. ознаменувався активним виїздом людей із Донецької області: лише 7 квітня сформовано чотири евакуаційних рейси Краматорськ – Львів. Наступного дня, 8 квітня, було заплановано відправити три потяги з Краматорська (до Львова, Тернополя, Чернівців),

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

однак не вийшло... Російські окупанти завдали ракетного удару недалеко вокзалу, внаслідок чого загинула 61 людина, ще 121 особа отримала поранення. Після цього випадку було призупинено виконання евакуаційних рейсів із Донбасу, крім Покровська. Починаючи з 3 травня 2022 р., в евакуаційному форматі курсував маршрут Покровськ – Львів [5].

Офіційно звітність УЗ демонструє, що протягом місяця війни врятовано приблизно 3 млн осіб. Міграційні потоки відбувались залежно від пунктів відправлення і прибуття (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість евакуйованих людей залізничним транспортом протягом березня 2022 р.

Міграційні потоки	Кількість перевезених, осіб	Місце кінцевої точки		
		Країна	Регіон	
Київ – Львів	380 000	Україна	Львівська область	
Київ – Ужгород	340 000		Закарпатська область	
Харків – Львів	300 000		Львівська область	
Краматорськ, Слов'янськ, Лисичанськ – Львів	280 000		Львівська область	
Краматорськ, Слов'янськ, Лисичанськ – Ужгород	250 000		Закарпатська область	
Київ – Івано-Франківськ	190 000		Івано-Франківська область	
Запоріжжя – Львів	170 000		Львівська область	
Київ – Чернівці	160 000		Чернівецька область	
Одеса – Львів	125 000		Львівська область	
Харків – Ужгород	125 000		Закарпатська область	
Дніпро – Львів	120 000		Львівська область	
Запоріжжя – Ужгород	80 000		Закарпатська область	
Дніпро – Трускавець	75 000		Львівська область	
Запоріжжя – Ковель	40 000		Волинська область	
Київ – Тернопіль	40 000		Тернопільська область	
Дніпро – Ковель	30 000		Волинська область	
Одеса – Чернівці	30 000		Чернівецька область	
Київ – Перемишль	192 000		Польща	Підкарпатське воєводство
Одеса – Перемишль				
Дніпро – Холм	142 000	Люблінське воєводство		
Запоріжжя – Холм		Мазовецьке воєводство		
Київ – Варшава		Люблінське воєводство		
Кривий Ріг – Холм				
Харків – Холм				
Чоп – Будапешт	45 000	Угорщина		Центральна Угорщина
Чоп – Відень	40 000	Австрія		місто Відень
Чоп – Кошице	9 000	Словаччина		Кошицький край
Чоп – Острава		Чехія		Мораво-Сілезький край
Одеса – Ізмаїл – Ісакча	1 500	Румунія		Тулчинський повіт

Загалом у березні 2022 р. перевезено понад 300 тис. осіб зі столиці до Львова й Ужгорода, а також із Харкова до Львова. Від 250 до 280 тис. людей вивезено з великих міст Донбасу (Краматорськ, Слов'янськ, Лисичанськ) до Закарпатської та Львівської областей. У діапазоні 100–200 тис. осіб було транспортовано з Києва до Івано-Франківська й Чернівців; із Запоріжжя, Одеси, Дніпра до Львова; з Харкова до Ужгорода, а також у Польщу – зі столиці й Одеси до Перемишля; від Дніпра, Запоріжжя, Кривого Рогу, Харкова до Холма й далі Варшави. Менше 100 тис. осіб переміщувались із Дніпропетровської і Запорізької областей до Трускавця і Ковеля; із Одеської області до Чернівців; із Закарпатської області до Будапешта, Відня, Кошице, Острави. Варто зазначити, що рейсом Чоп – Будапешт перевезено більше пасажирів, ніж рейсом Київ – Тернопіль. Це свідчить про функціонування Чопа як пересадкової точки в міжнародному сполученні. Габову модель застосовано в Одеській області для евакуації населення у Румунію із пересадкою із поїзда на пароплав у місті Ізмаїл.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Таким чином, можна виділити п'ять рятівних коридорів:

1. Київ, Буча, Ірпінь → Львів;
2. Краматорськ, Слов'янськ, Лисичанськ та ін. → Лозова → Львів, Ужгород;
3. Херсон, Миколаїв → Кривий Ріг → Львів;
4. Суми → Полтава → Хмельницький, Львів;
5. Маріуполь → Запоріжжя → Ковель, Холм.

Отже, скорочено концепцію міграційних потоків можна описати аббревіатурою БЕЗЕ: війна, евакуація, залізниця, Європа. Саме війна зумовила виконання евакуації у більш безпечні території. Залізниця стала виконавцем евакуаційних потреб населення у прискореному режимі. Найбільший міграційний потік у перший місяць війни відбувся до Польщі, тобто в Європу. Найзахіднішою точкою міграційних поїздів було місто Пльзень у Чехії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борсук Ю. Суспільно-географічні особливості залізничних вантажних перевезень в Україні під час війни. *International scientific journal «Grail of science»*. 2022. № 18–19. С. 427–433.
2. Борсук Ю. Суспільно-географічні чинники транспортної інфраструктури в контексті розвитку туризму під час воєнного стану в Україні. *Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туристично-логічної та екологічної науки*: матер. III-ої міжнарод. наук.-практ. конф. Тернопіль, 2022. С. 31–33.
3. Бучин М., Мархайчук Н. Міграція як інструмент гібридної війни. *Вісн. НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3 (55). С. 42–47.
4. Гудзеляк І. Вплив міграції на етнічний склад населення Європи. *Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні українознавчі студії*: матер. Всеукр. наук. онлайн-семін. Львів, 2021. С. 184–188.
5. УЗ-Веземо: актуальна інформація про пасажирські перевезення. URL: <https://raillog.uz.ua/podii/uz-vezemo-aktualna-informatsiya-pro-pasazhyrski-perevezennya/>
6. Шаблій О., Борсук Ю. Геологістичні аспекти залізничних пасажирських перевезень в Україні. *Часопис соціально-економічної географії*. 2021. № 31. С. 37–46.

* * *

УДК 911.3:314.151-054.73:355.4.01(470:477)"2022"

**ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ВНУТРІШНЬОГО ВИМУШЕНОГО
ПЕРЕСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЯК НАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ**

Мирослава Влах

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

На основі матеріалів опитувань і анкетування, проведених Міжнародною організацією з міграції, а також дослідницькою онлайн-платформою GradusResearch і громадською організацією «Всеукраїнська асоціація керівників бізнесу», проаналізовано напрямки внутрішнього переселення і міграційні наміри українців через російсько-українську війну. Виявлено просторові відміни загальної кількості переселенців, умовної кількості переселенців у розрахунку на 1000 осіб наявного населення в розрізі макрорегіонів України та розкрито причини явища. Висновано про потребу провадження регіональної політики адаптації переселенців до нових життєвих обставин.

Ключові слова: міграція населення, внутрішнє вимушене переселення, внутрішньо переміщені особи (ВПО), макрорегіон, географія, суспільна географія.

**GEOGRAPHICAL PROFILE OF INTERNAL FORCED DISPLACEMENT
IN UKRAINE AS A CONSEQUENCE OF MILITARY ACTIONS**

Myroslava Vlach

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article is based on survey materials conducted by the International Organization for Migration, as well as the online platform GradusResearch and the public organization «All-Ukrainian Association of Business Managers».

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

The directions of internal resettlement and migration intentions of Ukrainians are analyzed as a result of the Russian-Ukrainian war. Spatial differences in the total amount of immigrants, the likely amount of immigrants per 1,000 people of the existing population in the macro-regions of Ukraine are identified and their reasons revealed. The conclusion on the implementation of the regional policy of immigrant's adaptation to new life circumstances has been made.

Keywords: population migration, internal forced displacement, internally displaced persons (IDP), macro-region, geography, social geography.

Актуальність дослідження зумовлена найбільшим із часів Другої світової війни вимушеним переселенням в Європі внаслідок російсько-української війни. За оцінкою Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на 23 січня 2023 р. загальна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становила 5,4 млн осіб; кількість тих, хто повернувся на місця постійного проживання (поверненці) – 5,6 млн осіб [4]. За повідомленням Міністерства соціальної політики, упродовж 2022 року в Україні було обліковано 4,9 млн ВПО, з них 3,5 млн осіб, або 71 % перемістилися після 24 лютого. За 11 місяців війни майже кожен третій українець став мігрантом. Щоб розв'язати економічні, демографічні, соціальні проблеми в регіонах вибуття і прибуття мігрантів, потрібно дотримуватися географічного підходу, що передбачає просторовість і комплексність аналізу.

Складність демогеографічних, особливо міграційних досліджень, зумовлена недостатньою і мінливою статистичною базою. З цих міркувань для географічного аналізу вимушеного внутрішнього переселення в Україні внаслідок воєнних дій обрано матеріали опитувань і анкетування, проведених визнаними міжнародними і національними організаціями із застосуванням верифікованих методів. Насамперед це статистика МОМ, отримана за допомогою анонімного експрес-телефонного опитування. Ймовірна вибірка стратифікована для шести макрорегіонів України (Захід, м. Київ, Північ, Центр, Південь, Схід) та є репрезентативною для понад 30 млн українців віком від 18 років і старших [4].

Наслідки міграції і міграційні наміри населення України через воєнні дії оцінено за статистикою першої в Україні онлайн-платформи GradusResearch, яка проводила опитування методом самозаповнення анкети в мобільному додатку. Онлайн-панель GradusResearch відображає структуру населення міст з людністю понад 50 тис. осіб віком 18–60 років за статтю, віковими групами, розміром поселення та регіоном [3].

Оцінювання адаптації переселенців до нових умов життя виконане за матеріалами анкетування громадської організації «Всеукраїнська асоціація керівників бізнесу», яка за сприяння проекту USAID «Економічна підтримка України» розпочала проект «Західний центр підтримки переміщених бізнесів» [1–2].

Матеріали опитувань і анкетування опрацьовано за допомогою статистичного (кругові діаграми) та картографічного методів.

На позначку вимушеного переміщення населення, спричиненого агресією росії проти України, ліпше вживати терміноодиницю *вимушене переселення*, позаяк її семантика передбачає активний характер міграції, агентність особистості в цьому процесі. Натомість терміносполуки *вимушене внутрішнє переміщення населення*, *вимушено переміщені особи* не передбачають особистого прийняття рішення щодо покидання місць постійного проживання. Переселення в Україні, спричинене війною, за небагатьма винятками, відбувалося на добровільній основі.

Незважаючи на спадну динаміку внутрішнього переселення внаслідок воєнних дій, nobільність українців упродовж 2022 р. й надалі висока. Це засвідчують показники зменшення частки осіб, які залишилися на постійному місці проживання (з 83 до 60 %); збільшення частки осіб, які покинули постійне місце проживання (з 13 до 22 %); збільшення частки поверненців (з 4 до 18 %); зменшення невизначеності щодо можливого переміщення (з 4 до 0,2 %) (рис. 1).

Зберігаються також міграційні наміри українців (рис. 2). Тільки 50 % опитаних у разі завершення воєнних дій будуть залишатися там, де перебувають. Це виявляє зумовлений війною значний міграційний потенціал населення. Причому це значення є стабільним за досліджуванний період з 1 березня до 30 грудня 2022 р. – відповідно 52, 50 і 50 %. Тенденцію до активізації внутрішньої мобільності населення відображає зростання частки тих, хто має намір переміститися в межах України (з 19 до 21 %), і, навпаки, – суттєве зменшення тих, хто надуває перемі-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

щатися за кордон (з 11 до 5 %), а також тих, хто не визначився (з 18 до 13 %). Попри те, що 58 % внутрішніх переселенців були переміщені упродовж перших шести місяців війни, міграційна криза не спадає. Тільки за грудень 2022 – січень 2023 р. внутрішньо переселеними стали 640 тис. осіб, або 12 % від їхньої загальної кількості (найбільший відтік переселенців відбувся у Західному і Центральному макрорегіоні).

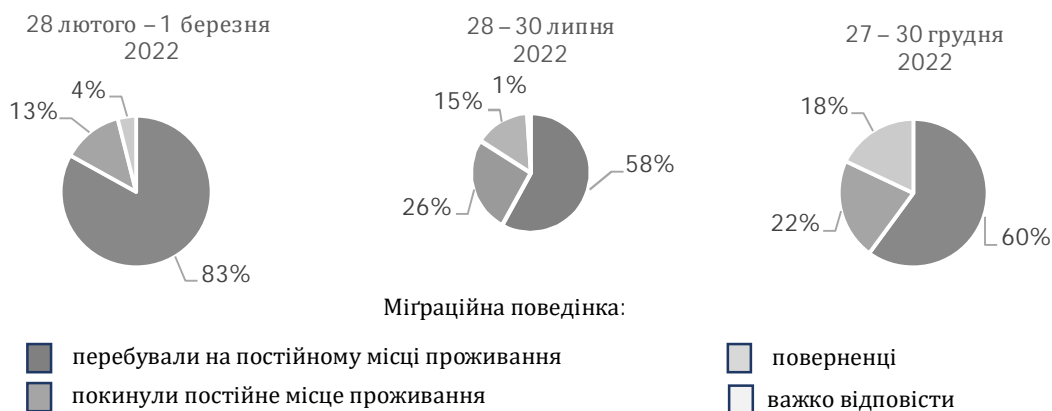

Рис. 1. Міграційна поведінка українців, спричинена війною (побудовано за [3])

Рис. 2. Міграційні наміри українців у разі загострення воєнної ситуації (побудовано за [3])

За регіоналізацією МОМ, просторовий розподіл переселенців проаналізовано в розрізі шести макрорегіонів України: *Західний* (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області), *м. Київ*, *Центральний* (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області), *Північний* (Київська, Сумська, Чернігівська області), *Південний* (Миколаївська, Одеська, Херсонська області), *Східний* (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області). Відмінність макрорегіоналізації України МОМ від загальноприйнятих в українській суспільній географії (шести-, восьми- чи дев'яти-членова) зумовлена врахуванням воєнно-стратегічного і воєнно-оперативного чинників унаслідок сусідства з країною-агресоркою. За особливостями мілітарно-географічного положення зміни в макрорегіоналізації України стосуються Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей, які приєднано до Сходу.

Відповідно до географії воєнних дій на території України, кількість внутрішніх переселенців закономірно зменшується в західному і південному напрямках (рис. 3). На Схід припадає 37 % від загальної кількості ВПО (1964 тис. ос.), Центр – 17 % (928 тис. ос.), Захід – 16 % (863 тис. ос.), Північ – 11 % (604 тис. ос.), Південь – 9 % (496 тис. ос.). До перших п'яти областей за походженням ВПО належать Харківська (27 %), Донецька (19 %), Запорізька (13 %), Херсонська (10 %), Луганська (8 %). Найбільше переселенців прийняла Дніпропетровська (15 %), Харківська (14 %),

Київська (8%), Одеська області (7%) та м. Київ (9%). Переселення всередині країни відбувалося хвилями залежно від напрямку бойових дій. Так, станом на 9–16 березня 2022 р. 48% ВПО залишили місця проживання після початку війни, 45% – коли війна досягла їхнього району, 5% – в очікуванні конфлікту [4].

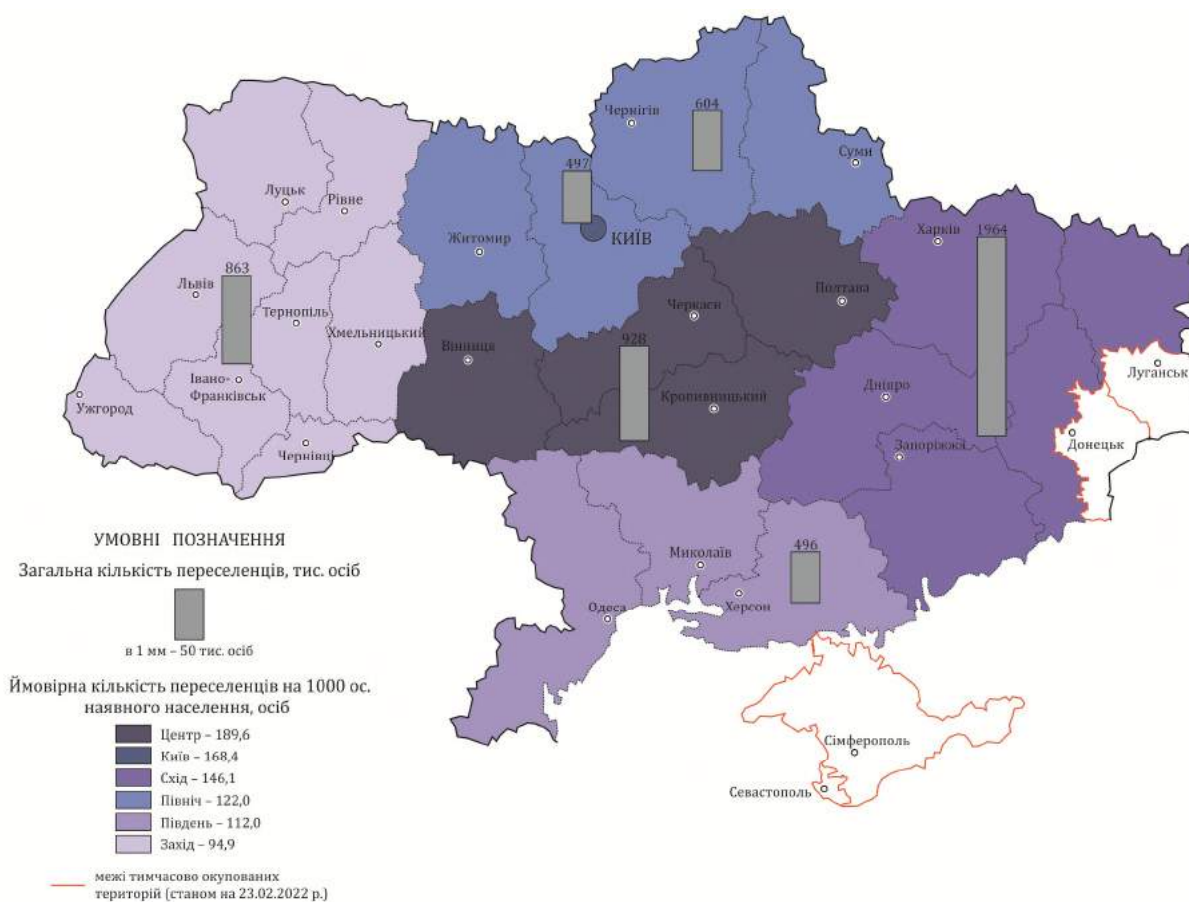

Рис. 3. Просторовий розподіл ВПО в розрізі макрорегіонів України (побудовано за [4])

Зазначимо, що для тих, хто не переїжджає за кордон, найпоширенішим є переселення в межах свого макрорегіону. Так, більшість переселенців зі сходу України переміщується в інші місця на Сході (70%), у західному і південному напрямках цей показник зменшується: Південь – 14%, Північ – 6%, м. Київ – 5%, Центр – 3%, Захід – 2% [4]. Загальнозрозумілими є причини такої міграційної поведінки: надія на швидке закінчення воєнних дій, просторова і геокультурна близькість до рідних місць, більше можливостей для працевлаштування. Чинником-дестимулятором віддалених переселень є тип економічного розвитку Західного макрорегіону. Переселення з індустриальних східних регіонів у сільську місцевість на заході держави для багатьох не є прийнятним.

Для розроблення регіональних програм адаптації переселенців доцільно враховувати їхнє міграційне навантаження на наявне населення регіону-реципієнта. За показниками кількості вимушених переселенців у розрахунку на 1000 осіб наявного населення станом на 1 лютого 2022 р. спостерігається аналогічна ситуація, як в просторовому розподілі загальної кількості переселенців, тобто зменшення міграційного навантаження в західному і південному напрямках. Зокрема, Центр – 189,6 ос., м. Київ – 168,4, Схід – 146,1, Північ – 122,0, Південь – 112,0 і Захід – 94,9 ос. (у Львівській області – 100,4 ос.). Розраховані показники є ймовірними, позаяк достовірна кількість населення по областях на січень 2023 р. відсутня, як і загалом по Україні, а оцінна кількість коливається в межах 6 млн осіб. Невідомий також обсяг східної міграції (оцінно до 3 млн осіб). Окрім цього, не відображає реальної ситуації показник для Східного макрорегіону,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

позаяк кількість ВПО стосується тільки контрольованих Україною територій з 2014 року, а загальну прогнозовану кількість наявного населення подано для усього макрорегіону.

Найвище міграційне навантаження внаслідок воєнних дій припадає на Центральний макрорегіон України. Це зумовлено специфікою географічного положення (внутрішні області, які, окрім Вінницької, не мають виходу до державного кордону; вигідне транспортно-географічне положення щодо сполучення Північного і Південного, Східного і Західного макрорегіонів). Центральний макрорегіон має підвищену транспортну доступність. Так, через Вінницьку область проходять головні залізничні шляхи, що з'єднують між собою потоки з північних, південних і східних напрямків руху. Вузлова станція Жмеринка є рівновіддаленою від Києва, Одеси, Львова з напрямками сполучення на Хмельницький, Могилів-Подільський, Одесу, Вінницю. Через Вінницю проходять транзитні поїзди з Дніпра, Запоріжжя, Одеси, Харкова, Херсона. Транзитну функцію виконують також Черкаська і Кіровоградська області. Високий рівень транспортної доступності тут зумовлюють вузлові станції у Смілі (станція імені Тараса Шевченка), Олександрії, Знам'янци з напрямками сполучення Київ – Миколаїв, Київ – Дніпро, Харків – Одеса. У Полтавській області з'єднуються логістичні потоки з Харкова й Донбасу. Упродовж квітня 2022 року в Полтаві формувались евакуаційні поїзди з Донецької області. Обіг рухомого складу відбувався за схемою Полтава – Краматорськ – Львів – Полтава. Потрібно брати до уваги й соціально-економічну зв'язність Центрального макрорегіону зі столицею і Подніпров'ям (регіони значного відтоку міграції населення на початку воєнних дій).

Отже, міграційного напливу зазнали усі макрорегіони України. Захід приймав переселенців із найгарячіших районів військових дій на початку російської агресії, а також тих, хто мав намір мігрувати далі в Європу. У березні-квітні 2022 р. через пункти пропуску на західному кордоні України виїжджало до 150 тис. осіб. З тих, хто на січень 2023 р. мав намір переселитися на захід України, 48 % повідомляють про бажання переїхати до Європи [5].

Позаяк понад 785 тис. ВПО (16 % від загальної кількості) планують залишитися у громадах, що їх прийняли, а 47 % ВПО з-поміж першочергових потреб вказали на фінансові, важливим засобом їхньої адаптації до нових реалій є підтримка релокованих бізнесів. Для участі в проекті «Західного центру підтримки переміщених бізнесів» анкети заповнили 235 учасників зі статусом товариства з обмеженою відповідальністю або фізична особа-підприємець, з них 178, що до 24 лютого 2022 р. були зареєстровані в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській і Чернігівській областях та які переїхали до Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей. У рамках проекту кожне підприємство зможе отримати індивідуальні онлайн-консультації з питань створення нових ланцюгів постачання, торгових марок, маркетингової стратегії, стратегічної лояльності клієнтів, партнерства, розвитку маркетингових каналів, питань бухгалтерського обліку та створення бізнес-сторінок для своїх інтернет-магазинів.

Найбільша кількість учасників долучилися до анкетування зі Східного макрорегіону – 147, з них переміщених до чотирьох західних областей – 86, з Півдня – 20 (9), м. Києва – 8 (7), Півночі – 2 (2), Центру – 1 (1). Отже, на Захід було переміщено 105 бізнесів учасників анкетування, з них намір розпочати діяльність на новому місці виявили 88,8 % осіб. За видами діяльності це виробництво (31,4 %), сфера послуг (30,8 %), торгівля (25,8 %), сільське господарство (9,6 %), будівництво (2,2 %). Загалом, невиробничі види діяльності (сфера послуг і торгівля) домінують (56,6 %). Однак третина бізнесів тепер не працює. За формою власності релоковані бізнеси переважно представлені фізичними особами-підприємцями (72,8 %). Відзначимо, що 43,3 % анкетованих – це жінки (жінки становлять 55,2 % усіх ВПО). За віковим складом переважають 30–50-річні підприємці (підприємці віком понад 60 років становлять тільки 2,5 % від загальної кількості анкетованих, а в структурі усіх ВПО – 16 %). Отже, специфіка потенційних 40 учасників проекту засвідчує, що його мета – підтримка насамперед малого бізнесу – буде досягнута.

Унаслідок проведеного дослідження виявлено залучення до внутрішніх міграційних процесів через воєнні дії усіх макрорегіонів України з тенденцією до зменшення загальної кількості вимушених переселенців і ймовірного міграційного навантаження переселенців на 1000 осіб постійного населення в західному і південному напрямках. За важливості транзитної функції,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

необґрунтованим є міф щодо виняткового значення у внутрішньому переселенні Західного макрорегіону. Водночас зниження тут кількісних показників внутрішнього переселення не означає послаблення соціально-економічних проблем. Навпаки, у Західному макрорегіоні адаптація переселенців повинна відбуватися з врахуванням особливостей не тільки нового економічного, а й мовного і ментального просторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всеукраїнська асоціація керівників бізнесу. URL: <https://uabl.org>
2. Західний центр підтримки переміщених бізнесів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=5WUtNAahcjo&ab_channel
3. GradusResearch Company. Перша смартфон-панель в Україні. URL: <https://gradus.app/uk>
4. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey. Round 12 (16–23 January 2023). IOM UN Migration. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023>
5. Ukraine Refugee Situation – Operational Data Portal – UNHCR. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/Ukraine>

* * *

УДК 911.3

ГЕОГРАФІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ірина Гудзеляк

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Проаналізовано динаміку кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні та Львівській області. Показано місце Львівської області у територіальній структурі внутрішньо переміщених осіб в Україні. Визначено міграційне навантаження постійного населення у розрізі районів Львівської області. Наголошено на необхідності формування нових підходів до стратегування розвитку громад з урахуванням сучасної міграційної і демографічної ситуації у Львівській області.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вимушена міграція, населення, міграційне навантаження постійного населення, Львівська область, Україна.

GEOGRAPHY OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN LVIV REGION

Iryna Hudzelyak

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The dynamics of the number of internally displaced persons in Ukraine and the Lviv region were analyzed. The place of Lviv region in the territorial structure of internally displaced persons in Ukraine is shown. The migration load of the permanent population in the section of the districts of the Lviv region was determined. Emphasis is placed on the need to form new approaches to strategizing the development of communities, taking into account the current migration and demographic situation in the Lviv region.

Keywords: internally displaced persons, forced migration, population, migration load of the permanent population, Lviv region, Ukraine.

Проблема вимушеної міграції набула особливої актуальності у ХХ ст. у зв'язку з двома світовими війнами та численними локальними конфліктами у різних регіонах світу. В останні десятиліття, як свідчить статистика Верховного Комісара ООН у справах біженців, чисельність вимушених мігрантів у світі зростає до 44,9 млн осіб у 121 країні в кінці 2022 р. [3]. Україна потрапила до цього переліку 2014 р., однак переміщення не були надто загрозливими, до того ж вони переважно були внутрішньорегіональними, або спрямованими у сусідні з тимчасово окупованими територіями області.

Війна, яку розпочала Росія проти України у лютому 2022 р., зумовила найпотужнішу з часів Другої світової війни вимушену міграцію у Європі. Одночасний наступ військ РФ зі сходу,

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

півдня та півночі спричинив масштабні внутрішні переміщення до центральних і західних областей України, які вважалися більш безпечними. Західний регіон України розглядався внутрішньо переміщеними особами (ВПО) не лише як територія для тимчасового проживання, але і як транзитна зона на шляху до європейських країн. У цьому контексті Львівська область визначалася деякими перевагами, серед яких – наявність шести пунктів перетину на українсько-польському кордоні. Лише Львів прийняв 5 млн осіб транзитом до Європи. Загалом кількість українських біженців у Європі оцінюють у 8,1 млн осіб, з них 4,9 млн станом на лютий 2023 р. отримали статус тимчасового захисту [3].

Згідно з підходами МОМ, внутрішньо переміщені особи – люди, які були змушені втекти або покинути свої домівки або місця звичного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, широкомасштабного насильства, порушення прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон країни [1].

Органами місцевого самоврядування з середини березня 2022 р. було налагоджено облік вимушених мігрантів через механізм їхньої реєстрації у місцях прибуття. Ці дані згодом доповнювалися періодичними оцінками кількості фактично проживаючих людей на окремих територіях, здебільшого у межах великих міських агломерацій, операторами мобільного зв'язку. Міжнародна організація міграцій в Україні регулярно проводить моніторинг внутрішньо переміщених осіб методом телефонного експрес-опитування населення. Станом на 26 березня було опубліковано звіти за 21 раундом обстежень у розрізі адміністративних районів [2].

Протягом першого місяця війни кількість ВПО в Україні зростає до 6,478 млн осіб, у Львівській області оселилося 9 % (642,4 тис. осіб) від загальної кількості внутрішніх мігрантів. Максимальну чисельність ВПО в Україні було зафіксовано на початку травня 2022 р. – 8,029 млн. осіб [1].

У Львівській області у травні–червні 2022 р. за оціночними даними проживало понад 600 тисяч ВПО, однак лише частина із них пройшли процедуру офіційної реєстрації. У подальшому кількість мігрантів зменшувалась. Частина повернувшись на деокуповані території Київської, Чернігівської і Сумської областей. Високі ціни на житло, очевидно, спричинили у подальшому досить активні переміщення мігрантів у інші регіони та за кордон. За рік війни частка Львівської області у загальній чисельності внутрішньо переміщених осіб скоротилася на фоні зростання їхньої кількості у Закарпатській, Чернівецькій, Волинській, Одеській, Дніпропетровській, Сумській, Миколаївській областях та місті Києві.

На початку 2023 р. у Львівській області було офіційно зареєстровано майже 244 тис. внутрішньо переміщених осіб, з них у Львові – 150 тис. осіб. Це становило 6,8 % від загальної чисельності в Україні (3 609 тис. осіб) [2]. Але фактично в області за оцінками органів місцевого самоврядування проживало 350–400 тисяч ВПО.

Динаміку чисельності внутрішньо переміщених осіб у районах Львівської області подано на рис. 1. З початку червня 2022 р., коли вперше оприлюднено офіційні показники вимушеної міграції у розрізі адміністративних районів, до лютого 2023 р. кількість ВПО зростає у Львівському, Дрогобицькому, Золочівському та несуттєво у Червоноградському районах. Натомість гірські райони відзначалися скороченням кількості вимушених мігрантів.

Найбільша кількість мігрантів у лютому 2023 року офіційно зареєстрована у Львівському районі, зокрема у Львові, де є найкращі можливості для працевлаштування, навчання дітей і студентів (рис. 2). Привабливими загалом виявилися найбільші міста – Дрогобич, Червоноград, Стрий, Трускавець та інші, де швидко вдалося для сімей облаштувати під житло колишні гуртожитки закладів вищої освіти, або віднайти вільні приміщення.

Показник міграційного навантаження (частка ВПО у загальній чисельності постійного населення) у Львівській області становив 9,8 %. Це середній у Західному регіоні рівень. У Закарпатській області міграційне навантаження дещо вище – 11,7 %. Дніпропетровська, Харківська і Київська області відзначаються найвищим рівнем міграційного навантаження (відповідно 12, 18 і 18,6 %) при суттєвій втраті власного постійного населення.

У Львівській області найвище міграційне навантаження постійного населення виявлено у Дрогобицькому районі – 13,5 %, де частка міського населення становить 70 %, а найнижче в Яворівському – 4,9 % та Золочівському – 5,9 %. Однак, громади, центрами яких є міста з добре

сформованою соціальною інфраструктурою, характеризуються найбільшим міграційним навантаженням на постійне населення. Наприклад, у курортному місті Трускавець, де є велика кількість житлових приміщень у санаторіях, оселилось 15 тис. ВПО, при тому, що постійне населення становить 28 тис. осіб, міграційне навантаження – 53,6 %.

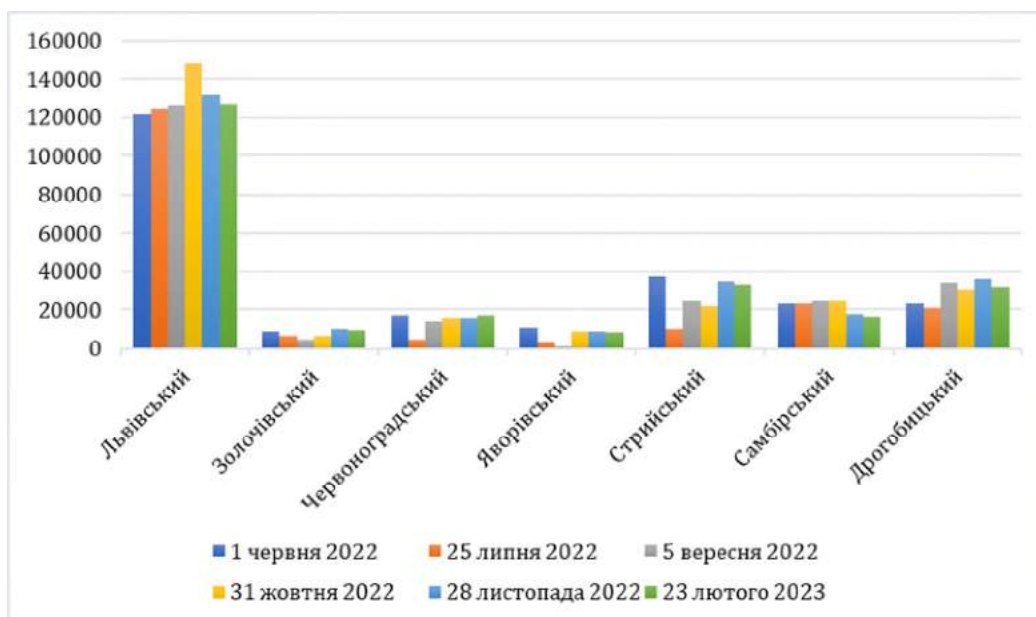

Рис. 1. Динаміка кількості ВПО у районах Львівської області, осіб (побудовано за [2])

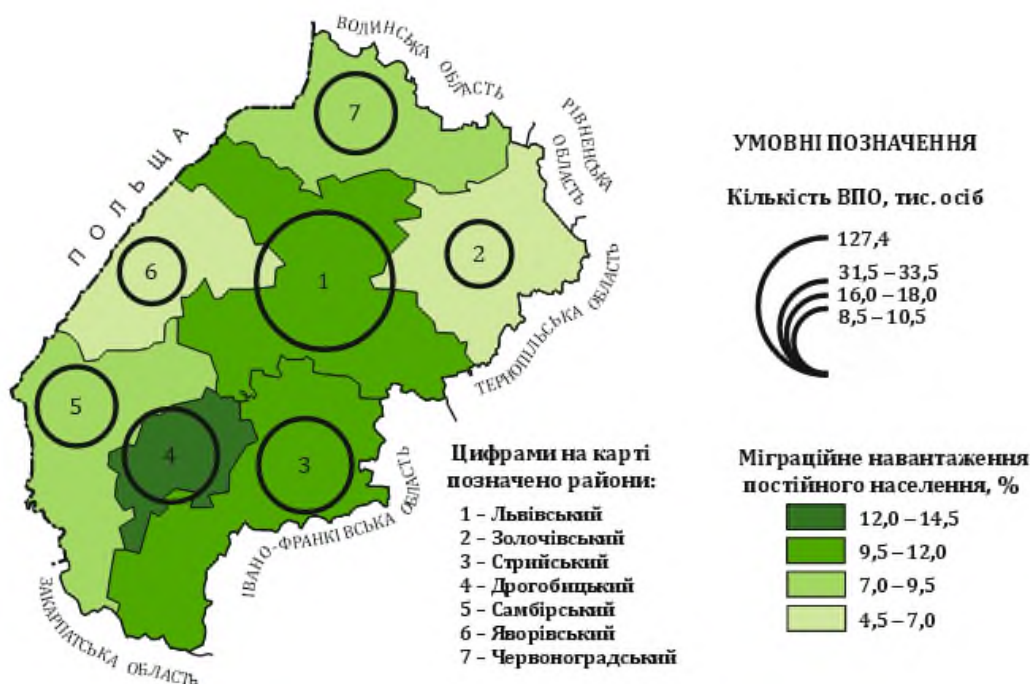

Рис. 2. Кількість внутрішньо переміщених осіб та міграційне навантаження постійного населення у Львівській області, лютий 2023 р. (побудовано за [2])

Частка внутрішньо переміщених осіб у Львівській області за рік війни скоротилася з 9 до 6,8 % від їхньої загальної кількості в Україні. Станом на лютий 2023 р. офіційно зареєстровано 244 тис. осіб, однак їхня фактична кількість становила майже 400 тис. В умовах воєнного стану та стрімкого зростання кількості вимушених мігрантів перед територіальними громадами

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

постала низка викликів, пов'язаних з необхідністю забезпечити усі життєві потреби як постійного, так і тимчасового населення, у тім числі значної кількості матерів з дітьми, людей похилого віку, сприяти інтеграції мігрантів у спільноти, виробити нові підходи до формування стратегії і планів територіального розвитку в нових демографічних та соціально-економічних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Displacement Tracking Matrix. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/about/infosheets>
2. Ukraine – Area Baseline Assessment (Raion level) – Round 21. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-area-baseline-assessment-raion-level-round-21?close=true>
3. UN Refugee Agency. UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/>

* * *

УДК 911.9:504.05

**ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ І ПОДІЙ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Володимир Біланюк, Євген Іванов, Євген Тиханович
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Проведено аналіз кількості, поширення та особливості прояву надзвичайних ситуацій і подій у Львівській області, що виникли перед і на початку активної фази російсько-української війни. Розглянуто надзвичайні ситуації і події воєнного, техногенного, соціально-політичного і природного характеру, які прямо або опосередковано пов'язані з російською агресією, спробами дестабілізувати ситуацію у регіоні.

Ключові слова: екологічна безпека, надзвичайна ситуація, надзвичайна подія, аварія, ракетні атаки.

**EMERGENCY SITUATIONS AND EVENTS OCCURRING
IN LVIV REGION IN THE CONDITIONS OF WAR**

Volodymyr Bilanyuk, Yevhen Ivanov, Yevhen Tykhanovych
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The number, distribution and peculiarities of emergency situations and events in the Lviv region that occurred before and at the beginning of the active phase of the Russian-Ukrainian war were analyzed. Emergency situations and events of a military, technogenic, social and political and natural character, which are directly or indirectly related to Russian aggression and attempts to destabilize the situation in the region, are considered.

Keywords: environmental safety, emergency situation, emergency event, accident, missile attack.

У Львівській області виникають надзвичайні ситуації і події різного характеру – природні, техногенні, соціально-політичні, а після початку активної фази російсько-української війни до них додалися надзвичайні ситуації воєнного характеру. У попередніх публікаціях [1, 2, 4, 8–10] проведено аналіз кількості, поширення та особливості виникнення надзвичайних ситуацій і подій у регіоні упродовж 2004–2018 рр. Спробуємо виявити тенденції і динаміку прояву надзвичайних ситуацій і подій, що виникли перед і на початку російсько-української війни та можуть бути прямо чи опосередковано пов'язані із її наслідками. Вдалося охопити період від початку 2021 р. до третього кварталу 2022 р.

До надзвичайних ситуацій техногенного характеру відносять суттєві транспортні аварії, пожежі, неспровоковані вибухи чи їхню загрозу, аварії із вибухом чи загрозою викиду різних речовин, раптові руйнування споруд, будівель, інженерних споруд і мереж, гідродинамічні аварії на греблях, дамбах тощо. У Львівській області налічують: 962 потенційно-небезпечних об'єкти; 25 промислових підприємств, які у виробництві споживають сильнодіючі отруйні речовини; 108 промислових підприємств є вибухо- та пожежонебезпечними [3]. Регіон пересікає нафто-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

провід «Дружба» (300 км) і магістральний продуктопровід АТ «Прикарпаттранснафтопродукт» (244 км) [1]. До війни головні проблеми, пов'язані з екологічною безпекою регіону, належали до ліквідації чи мінімізації негативних наслідків діяльності Яворівського і Роздільського ДГХП «Сірка», Стебницького ДГХП «Полімінерал», ДГП «Подорожнянський кар'єр», інших підприємств гірничодобувної, хімічної і паливно-енергетичної промисловості регіону [2]. А після закриття і початку рекультивативної Грибовицького сміттєзвалища, яке обслуговувало Львів та оточуючі поселення, в області постала проблема подальшого розміщення і захоронення промислових і побутових відходів.

Згідно із даними департаменту з питань цивільного захисту Львівської ОД(В)А [7], у першому кварталі 2021 – другому кварталі 2022 років у Львівській області зафіксовано надзвичайні ситуації техногенного і соціально-політичного характеру та інші надзвичайні події. У цей період часу виникла одна надзвичайна ситуація техногенного характеру регіонального рівня, пов'язана з можливим порушенням нормальних умов життєдіяльності населення у регіоні. При цьому могли постраждати понад 70 000 осіб, у тім числі 289 закладів освіти, 15 закладів соціального захисту, 16 закладів культури тощо.

Поряд з цим виникло 12 надзвичайних ситуацій техногенного характеру місцевого та об'єктового рівня, які пов'язані: чотири – із загибеллю (травмуванням) людей внаслідок пожежі, три – із отруєнням людей токсичними або іншими речовинами та п'ять – із руйнуванням елементів транспортних комунікацій, погіршенням життєзабезпечення людей через припинення руху автомобільного транспорту. Для порівняння, за період 2004–2017 рр. виникло 80 ситуацій техногенного характеру і спостерігалася динаміка зниження кількості виникнення аварій, що свідчило про поліпшення техногенної ситуації у регіоні [2]. На цьому фоні варто відзначити певне зростання кількості надзвичайних ситуацій техногенного характеру у передвоєнний період і на початку війни.

Водночас у Львівській області виникло 890 надзвичайних подій техногенного характеру. Найбільше таких подій спостерігалось у Золочівському (206), Львівському (200) і Червоноградському (78) районах, а також у Львівській міській громаді (97) (табл. 1). Переважно це виявлення застарілих боєприпасів, головно часів Другої світової війни. Кількість подій може змінюватися у широкому діапазоні (від 32 до 292) і зростати у III–IV кварталах поточного року, після збору врожаю. Після початку війни кількість зафіксованих подій техногенного характеру не суттєво, але зросла (орієнтовно на 15–20 %).

Таблиця 1

Кількість надзвичайних подій техногенного характеру у Львівській області*

Адміністративно-територіальні одиниці	I кв. 2021 р.	II кв. 2021 р.	III кв. 2021 р.	IV кв. 2021 р.	I кв. 2022 р.	II кв. 2022 р.
<i>По області, у тім числі:</i>	32	150	231	292	50	135
Львівська МТГ	5	18	36	18	4	16
Львівський район	6	35	49	61	12	37
Золочівський район	0	37	56	73	11	29
Самбірський район	0	0	0	0	10	0
Стрийський район	7	0	0	0	0	0
Червоноградський район	0	20	26	32	0	0

* складено на основі [7]

Більшість надзвичайних ситуацій техногенного характеру припадає на такі категорії як пожежі і вибухи, а також аварії на автодорожньому транспорті. Значно менше випадків припадає на надзвичайні події, пов'язані з наявністю у природному середовищі шкідливих речовин зі значним перевищенням ГДК та аварії з викидами небезпечних хімічних речовин. Із початком війни зросла кількість аварій у системах життєзабезпечення, що зумовлені пошкодженнями об'єктів електроенергетичної системи, головно електричних підстанцій, а також водопровідних, каналізаційних і теплових мереж.

Поряд із надзвичайними ситуаціями техногенного характеру ми проаналізували надзвичайні події соціально-політичного характеру. У регіоні зареєстровано 148 надзвичайних подій соціально-політичного характеру, головно повідомлення про замінування великих громадських об'єктів.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Більшість із цих подій (125) припадає на Львівську міську громаду (табл. 2). Також дзвінки про замінування об'єктів надходять у Львівському районі (8). Варто відзначити суттєве зростання кількості надзвичайних подій соціально-політичного характеру з 25 подій у першому півріччі 2021 р. до 70 – у першому півріччі 2022 р. При цьому різке збільшення цих подій припадає на четвертий квартал 2021 р., тобто ще за пів року до початку активної фази російсько-української війни. Якщо ж порівнювати досліджуваний період із 2019 р., то відчутний поступовий ріст кількості повідомлень про замінування різних об'єктів, що свідчить про активні спроби росії дестабілізувати ситуацію у регіоні.

Таблиця 2

Кількість надзвичайних подій соціально-політичного характеру у Львівській області*

Адміністративно-територіальні одиниці	I кв. 2021 р.	II кв. 2021 р.	III кв. 2021 р.	IV кв. 2021 р.	I кв. 2022 р.	II кв. 2022 р.
По області, у тім числі:	9	16	20	33	32	38
Львівська МТГ	7	13	17	28	28	32
Львівський район	0	1	1	1	2	3

* складено на основі [7]

За досліджуваний період в межах Львівської області зафіксовано 8 528 випадків пожеж у природних екосистемах загальною площею понад 3 400 га, у тім числі: сухостою і чагарників – 3 267,0 га, торфу – 73,2 га, самосіву і лісової підстилки – 43,1 га, лісових культур – 7,1 га, зернових на корені – 2,4 га, стерні – 5,5 га, сміттєзвалища – 3,3 га (табл. 3). Спостерігаємо поступове щоквартальне зростання кількості і площ під пожежами. Особливо відчутним це стало у другому кварталі 2022 р., тобто після початку активної фази війни, що може свідчити про спроби ворогів дестабілізації ситуації у регіоні. Водночас збільшення пожеж в природних екосистемах регіону спостерігаємо протягом останніх років (рис. 1).

Таблиця 3

Кількість і площа пожеж в природних екосистемах у Львівській області*

	I кв. 2021 р.	II кв. 2021 р.	III кв. 2021 р.	IV кв. 2021 р.	I кв. 2022 р.	II кв. 2022 р.
Пожежі в екосистемах	218	1190	1397	1544	1753	2426
Площа пожеж, у тім числі:	72,013	155,445	166,169	185,315	389,805	2433,155
сухостій і чагарники	71,998	153,143	158,718	167,975	361,130	2354,000
торф	0,01	0,022	1,582	9,800	14,755	47,000
самосів і лісова підстилка	0	1,328	1,428	1,428	13,920	25,000
лісові культури	0	0	0	0	0	7,140
зернові на корені	0	0	1,205	1,205	0	0
стерня	0	0	2,217	3,277	0	0,015
сміттєзвалища	0,005	0,751	0,751	1,750	0	0

* складено на основі [7]

Відзначимо також загальне зростання кількості надзвичайних подій різного характеру у Львівській області (рис. 2).

Надзвичайні ситуації воєнного характеру пов'язані з наслідками застосування зброї масового ураження або звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення внаслідок зруйнування атомних і гідроелектричних станцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, транспортних та інженерних комунікацій тощо. Аналіз відкритих джерел інформації [6, 11] дав змогу окреслити час і специфіку ракетних атак, яких зазнала Львівська область від початку активної фази російсько-української війни. Масовані ракетні удари припадали у 2022 р. – на 24 лютого, 13, 18, 26 і 28 березня, 5, 16, 18 і 25 квітня, 3, 15 і 17 травня, 1, 14 і 25 червня, 2 серпня, 10, 11, 13 і 22 жовтня, 4, 15 і 23 листопада; у 2023 р. – 14 січня. Станом на 3 лютого 2023 р., здійснено 24 ракетні атаки різної інтенсивності. Під час ракетних атак вороги скеровували на Львівщину до 10–15 (навіть до 30) ракет, інколи запускав дрони-камікадзе.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

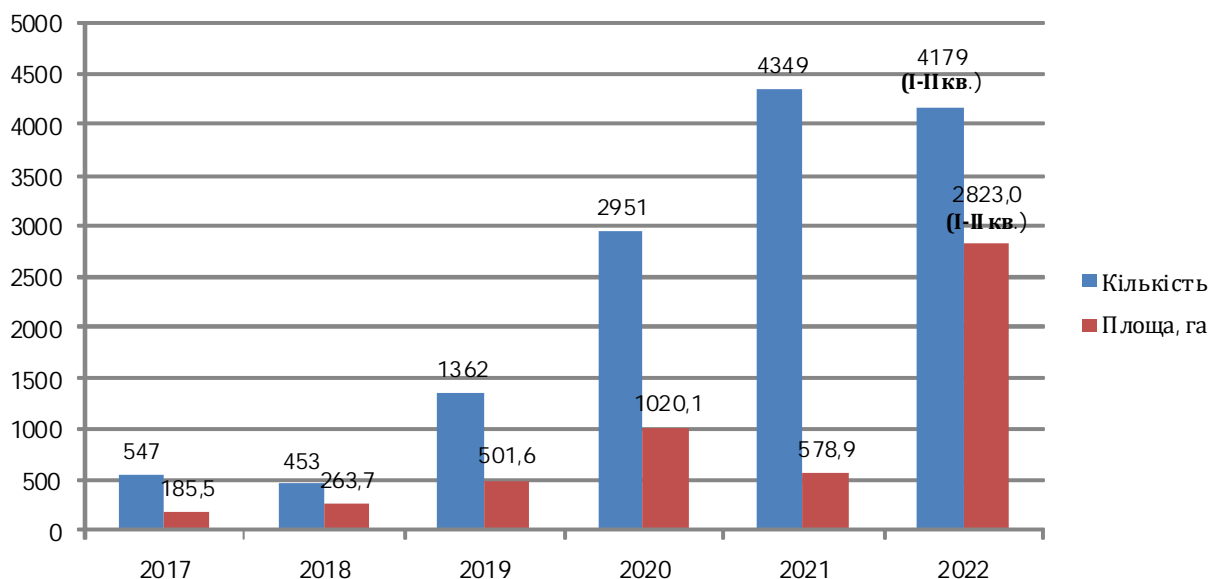

Рис. 1. Динаміка пожеж у природних екосистемах, що виникли перед і на початку російсько-української війни (складено на основі [7])

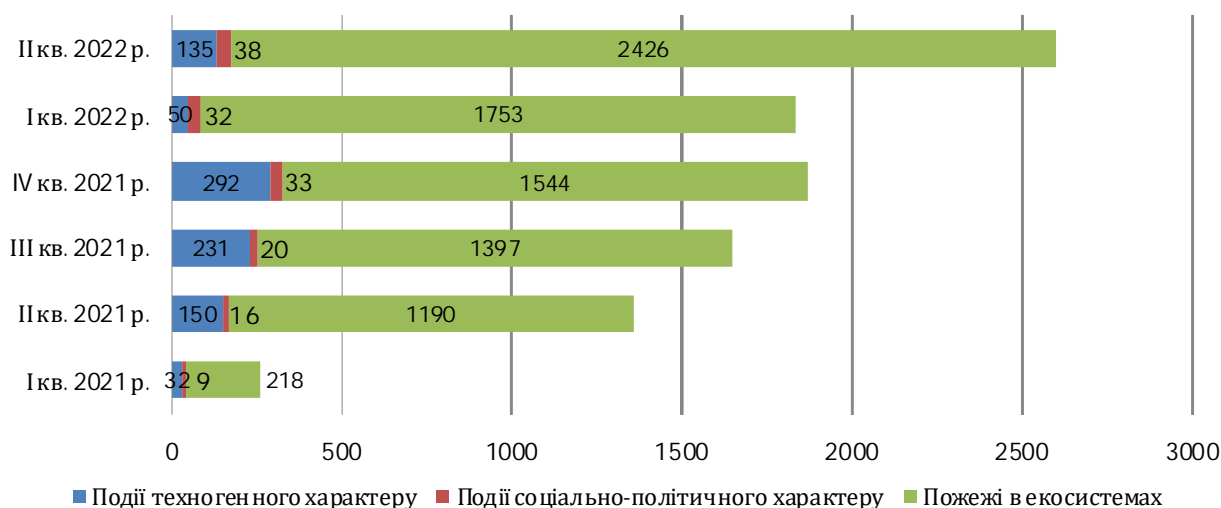

Рис. 2. Динаміка кількості надзвичайних подій у Львівській області, що виникли перед і на початку російсько-української війни (складено на основі [7])

Більшість крилатих ракет, випущених по регіону збито ППО, однак окремі ракети попали у різні об'єкти критичної інфраструктури. Найбільше постраждали енергетичні, транспортні і військові об'єкти у Львові, Золочівському, Львівському, Стрийському, Червоноградському та Яворівському районах. Серед військових об'єктів, які зазнали ракетних ударів є Міжнародний центр миротворчості та безпеки (Яворівський військовий полігон), Львівські авіаційно-ремонтний і бронетанковий заводи, військові частини у Бродах, Новому Калинові, Кам'янці-Бузькій, Яворівському, Золочівському і Червоноградському районах, зенітно-ракетні комплекси. Водночас вороги інтенсивно обстрілювали об'єкти цивільної інфраструктури регіону: Львівську ТЕЦ-1, нафтобазу (рис. 3а), електропідстанції, тягові підстанції Львівської залізниці тощо. Ракетні обстріли призвели до перебоїв електро- та водопостачанням у багатьох районах Львівщини, аварійних і планових відключень світла. 18 травня 2022 р. відбулося влучання у СТО і шиномонтаж у Львові. Внаслідок цього загинуло 7 працівників, 11 – отримали важкі осколкові поранення, пошкоджено або знищено приміщення і 40 автомобілів (рис. 3б).

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Рис. 3. Наслідки масованих ракетних атак у Львові: а) пожежа на нафтобазі 26–27 березня 2022 р.; б) ліквідація наслідків обстрілу СТО і шиномонтажу 18 травня 2022 р.

Додатковою інформацією, яка опише ситуацію із інтенсивністю ракетних атак є їхня частота і тривалість. У Львівській області (24 лютого 2022 р. – 3 лютого 2023 р.) оголошено 269 тривог загальною тривалістю 298 год. 25 хв. із середньою тривалістю у 1 год. 06 хв. Меншу тривалість тривог зафіксовано лише у Закарпатській (263 год. 05 хв.) і Чернівецькій (278 год. 10 хв.). Для порівняння – тривалість тривог у Харківській (1 683 тривог; 1 421 год. 25 хв.), Дніпропетровській (1 297 тривог; 989 год. 59 хв.), Київській (520 тривог; 580 год. 08 хв.) [5]. Тобто кількість оголошених повітряних тривог на Львівщині є меншою від цих регіонів у 1,9–6,3 рази, а за їхньою тривалістю – у 1,8–4,8 рази.

Відзначимо, що виникли проблеми із аналізом інформації, отриманої від департаментів екології та природних ресурсів й з питань цивільного захисту Львівської обласної державної (військової) адміністрації. По-перше, у 2020 р. відбулася адміністративно-територіальна реформа в Україні, що полягала у наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування (децентралізації). Ця реформа призвела до зміни адміністративно-територіального поділу, появи нових районів і громад, що ускладнило кореляцію геоданих із довоєнним періодом часу. По-друге, із початком активної фази російсько-української війни дані вилучено із загального доступу, що не дає змоги належно оцінити сучасну ситуацію із проявом подій воєнного, техногенного і соціально-політичного характеру у регіоні. По-третє, інформація нерідко вміщує технічні помилки і неточності, які вимагають узгодження із іншими статистичними даними.

Підсумовуючи зауважимо, що російсько-українська війна призводить до подальшого зростання кількості випадків виникнення та посилення інтенсивності прояву надзвичайних ситуацій і подій у Львівській області, які необхідно продовжити досліджувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біланюк В. І., Тиханович Є. Є. До питання поширення надзвичайних ситуацій у Львівській області. *Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування*: матер. 4-ої міжнарод. наук.-практ. конф. К.: ДКЗ, 2017. Т. 2. С. 266–272.
2. Геоекоекологія Львівської області: монографія / Ю. Андрейчук, Л. Безручко, В. Біланюк та ін. / за заг. ред. Є. Іванова. Львів: Простір-М, 2021. 606 с.
3. Данилишин Б., Степаненко А., Ральчук О. та ін. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування. *Природно-техногенна (екологічна) безпека*: у 2-ох т. Т. 1. К.: Наукова думка, 2008. 392 с.
4. Іванов Є. А., Біланюк В. І. Розвиток і поширення небезпечних екзогенних процесів у Львівській області. *Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування*: матер. 7-ої міжнарод. наук.-практ. конф. К.: ДКЗ, 2021. Т. 2. С. 195–199.
5. Мапа тривог України. URL: <https://alerts.in.ua/>
6. Обстріли Львова (2022). *Вікіпедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Обстріли_Львова_\(2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Обстріли_Львова_(2022))
7. Стан довкілля у Львівській області (за результатами моніторингових досліджень): [щоквартальний] інформаційно-аналітичний огляд. Львів: Департамент екології та природних ресурсів ЛОДА, 2017–2022. URL: <https://deplv.gov.ua/potochni-rezultaty/>

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

8. Тиханович Є., Біланюк В. Надзвичайні ситуації техногенного характеру у ландшафтах Львівської області. *ЕКОГЕОФОРУМ–2017. Актуальні проблеми та інновації*: матер. міжнарод. наук. конф. Івано-Франківськ, 2017. С. 150–152.
9. Тиханович Є. Є., Біланюк В. І. Надзвичайні ситуації природного характеру у Львівській області. *Актуальні проблеми дослідження довкілля*: зб. наук. праць. Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 239–243.
10. Тиханович Є., Біланюк В., Іванов Є., Пастух Д. Надзвичайні ситуації природного характеру в гірських ландшафтах Львівської області. *Подільські читання. Епоха природничих досліджень Поділля: історія, теорія, практика*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. Івана Огієнка, 2018. С. 424–429.
11. ZAXID.NET: аналітичне Інтернет-видання Львова. URL: https://zaxid.net/vibuhi_u_lvovi_tag52124/

* * *

УДК 911.3.314(477)

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ У СВІТЛІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Олександра Назарчук, Ярослав Івах

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

Розглянуто демогеографічні чинники у повоєнній відбудові і розвитку України. Проаналізовано потоки біженців в межах України та за її межі. Висвітлено важливість демографічної складової у відбудові тимчасово окупованих територій після їх звільнення. Визначено завдання суспільно-географічного дослідження демографічної складової у повоєнній відбудові та міграційних процесів. Охарактеризовано проблеми пов'язані з міграційними потоками у різних регіонах України. Звернена увага на важливість мовної та соціальної адаптації біженців.

Ключові слова: повоєнний розвиток, демографічна складова, вимушені переселенці (біженці), міграція, рееміграція, менталітет.

**UKRAINE POST-WAR DEVELOPMENT SOCIO-GEOGRAPHICAL
ASPECTS IN THE MIGRATION PROCESSES LIGHT**

Oleksandra Nazarchuk, Yaroslav Ivakh

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Demogeographical factors in Ukraine post-war reconstruction and development are considered. The flows of refugees within Ukraine and beyond are analyzed. The importance of the demographic component in the temporarily occupied territories reconstruction after their liberation is highlighted. The socio-geographical research task of the demographic component in post-war reconstruction and migration processes is defined. The problems associated with migration flows in different regions of Ukraine are characterized. Attention is drawn to the importance of linguistic and social adaptation of refugees.

Keywords: post-war development, demographic component, forced migrants (refugees), migration, re-emigration, mentality.

Сучасні події в Україні дозволяють, в часи постіндустріальної епохи, відслідкувати різку зміну політико- та економіко-географічного положення, демографічного та економічного потенціалу регіону в умовах масштабної війни. Такі виклики вже вважалися малоімовірними у сучасному цивілізованому світі, але через імперську політику Росії найбільш масштабний військовий конфлікт після Другої світової війни виник саме на території України. У даній статті будуть розглянуті різні аспекти самої війни і повоєнного розвитку, але певна увага буде зосереджена на демографічних та міграційних процесах Західного регіону України, який зазнав найменшого безпосереднього впливу військових дій.

Російсько-українська війна, окрім надзвичайно масштабного використання всіх видів озброєнь, відзначається також найбільшими потоками вимушених переселенців з часів Другої світової війни. Крім безпосередніх військових дій на міграції вплинули також психологічні фактори, оскільки російські пропагандисти вже у перші дні війни опублікували план геноциду україн-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

ського народу. Крім того, у перший тиждень війни, окрім масових ракетних атак, російська авіація панувала в небі більшості регіонів України, а спроби висадки десанту були у Черкаській, Вінницькій та інших центральних областях України. Швидка окупація великих територій на півдні і просування російський військ в бік Києва викликала певну паніку, що зумовило величезні потоки біженців.

З Центральної і Західної України більшість переселенців рухалися на власному автотранспорті або автобусах до прикордонних переходів у Львівській, Чернівецькій та Закарпатській областях. Біженців із Харківської, Донецької, Луганської та інших областей вивозили евакуаційними поїздами до міст Західної України (Львова, Тернополя, Ужгорода, Івано-Франківська, Чернівців). Найбільшим розподільчим габом став Львів, який в окремі дні приймав до ста тисяч біженців, більшість із яких також прагнули потрапити за кордон. Суттєво менший потік йшов через Волинську область, оскільки вона була під загрозою удару з півночі. Частина біженців знайшли тимчасовий прихисток на базах відпочинку, у гуртожитках, школах та інших закладах, які були оперативним забезпечені найпростішими спальними місцями.

Після деокупації Києва у кінці березня потік переселенців із Центральної і Західної України суттєво зменшився, зате зросла кількість біженців зі Сходу і Півдня. Населення евакуювали з району Ізюма, Рубіжного, Северодонецька, Лисичанська, Попасної та інших міст Донбасу. Значно складнішим був процес евакуації із окупованих територій, бо він відбувався лише в результаті певних домовленостей і за допомогою автобусів або приватного автотранспорту. Тут найскладнішою була ситуація в м. Маріуполі та околицях. Інколи біженцям доводилося десятки кілометрів долати пішки. В цей час значно зріс потік біженців із південних регіонів до Молдови і Румунії.

Процеси вимушеного переселення охопили мільйони людей, зумовили величезні черги на західних кордонах України і тому були помічені світовою громадськістю, на відміну від міграційних процесів 2014–2015 рр., які також були досить масштабними (1,5–2,0 млн. осіб). Тоді більшість біженців із Донбасу прийняли сусідні великі агломерації – Харків, Дніпро, Запоріжжя, Одеса. Великі потоки були також до м. Києва і Київської області і суттєво менші до Західної України [3, 5].

Швидше всього, у планах Росії було створення міграційної кризи в Європі, схожої із кризою 2015–2016 рр., пов'язаної із сирійськими біженцями. Незважаючи на те, що потік біженців з України був у рази більшим, європейським країнам, при підтримці союзників по НАТО, вдалося оперативним і достатньо ефективно вирішити цю кризу. За різними оцінками 7–8 млн. біженців знайшли притулок в Європі до мільйона у Північній Америці. Вже до кінця 2022 р. майже третина вимушених переселенців була працевлаштована [6, 7].

Більшість чоловіків призовного віку, а також частина жінок і дітей залишилися в Україні. Але лише невелика кількість із них залишилася у прифронтових областях (Запоріжжя, Дніпро, Полтава). Тому найбільшу кількість біженців у 2022 р. прийняли західні області України, зокрема Львівська (найпривабливіша) і Закарпатська (найбезпечніша) області. Точна кількість біженців у цих областях невідома, оскільки статистику вели через реєстрацію тимчасово переселених осіб, яку після початку тотальних ракетних обстрілів всієї території України перестали публікувати. Повернення біженців і вимушених мігрантів дещо активізувалося після успішного контрнаступу ЗСУ восени 2022 р., принаймні до м. Києва повернулося більшість населення. Процес рееміграції на звільнені восени території стримувався тотальним знищенням інженерної, енергетичної та комунальної інфраструктури, замінуванням території та холодним періодом року.

Російсько-українська війна вже суттєво змінили географію населення в Україні, великих міст та агломерацій. Після її завершення Чернівецька область України, найменша впродовж десятиліть, може випередити за чисельністю населення зразу кілька областей. Взагалі, демографічна складова буде мати першочергове значення для післявоєнної відбудови України. А на процеси рееміграції великий вплив буде мати тривалість війни і майбутні умови мирного договору. Чим довше буде тривати війна тим більшою буде кількість прямих жертв агресії, меншими показники народжуваності і меншою частка біженців, які матимуть бажання повернутися з-за кордону.

У своєму дослідженні ми будемо виходити з оптимістичного сценарію, який передбачає закінчення війни не пізніше 2024 р. і визнання поразки Росією. Це означатиме, що вона у майбут-

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

ньому буде виплачувати репарації і контрибуції. Тобто, крім фінансової допомоги дружніх країн, Україна може розраховувати на мільярди доларів щорічних компенсацій від Росії. Але наявність коштів не єдиний чинник успішної відбудови. Стоятимуть питання: для кого відбудувати? і ким відбудувати? Тому чи найважливішою запорукою успішного відродження України є демографічна складова.

Навіть, якби війна закінчилась до літа 2023 р., зміни в розселенні України вже стали практично незворотними. Донецька і Луганська області ймовірно не матимуть і половину населення довоєнного (до 2014 р.) рівня. Суттєво зменшиться населення інших східних і південних областей України. Розселення на крайньому південному сході України швидше нагадуватиме ситуацію, описану Г. Величком у статті «Географічні умови розвитку міст на Україні» (1930) [2]. Окрім того, на окупованих територіях Донбасу і Криму після їх звільнення процеси міграції можуть навіть посилитися. Якщо звільнення відбудеться швидко – то втечуть переважно переселенці з Росії і колаборанти; якщо процес деокупації буде тривалим – то Росія постарасться депортувати максимальну кількість населення для збереження «руського мира». Отже, мова йде про сотні тисяч, якщо не мільйони, осіб. Можна говорити про те, що хоч в такий спосіб В. Путін вдалося завдати величезної шкоди Україні. Понад сто років тому С. Рудницький мріяв про незалежну Україну з майже сто мільйонним населенням на початку нового тисячоліття. Після війни наявне населення України не досягатиме і 30 млн. осіб [7].

При відбудові зруйнованих територій і розвитку відносно мирних регіонів будуть потрібні насамперед фахівці будівельних та робітничих професій. Навіть, якщо повернеться 2/3 всіх переселенців (таку цифру надають останні соціологічні дослідження), то кваліфікованих працівників для виробничої сфери серед них буде небагато. Такі фахівці легко знаходять добре оплачувану роботу у країнах Європи [4, 7, 8]. Є певна надія на чоловіків призовного віку, які тимчасово проживають в областях Західної України. Серед них чимало колишніх робітників металургійних, машинобудівних, хімічних підприємств та будівельників. Але при затягуванні війни на роки, вони змушені будуть змінити свій фах. Можливо європейським країнам варто розвивати проекти не лише в галузі підприємництва, але залучати українську молодь до технічних коледжів. Варто також подумати над програмами професійної підготовки в Україні, які б фінансувалися і підтримувалися відомими світовими виробниками (авіаційними, автомобільними, електро-технічними, хімічними).

Важливими також є соціальні аспекти проживання вимушених переселенці на Заході України. Тут на відміну від Сходу і Півдня переважає україномовне середовище, що дозволяє переселенцям досить швидко перейти на українську мову. Після кількох років проживання частина молодих людей почали б не лише розмовляти, а й думати українською мовою. Це може в майбутньому докорінно змінити мовне середовище на інших територіях України. Негативним для західних областей є наявність серед тимчасово переміщених осіб чималої кількості люмпенізованих елементів та достроково звільнених в'язнів. Згодом може відбутися погіршення криміногенної ситуації, загострення інших соціальних негараздів, які донедавна мали чітку тенденцію зростання з заходу на схід [1].

Крім повернення біженців, українській владі, спільно із європейськими структурами, слід також виробити майбутню чітку імміграційну політику. Якщо уявити, що Україні вдасться швидко та ефективно завершити війну, провести економічні та судові реформи, то вона стане однією з найбільш динамічних країн Європи з великим дефіцитом трудових ресурсів в багатьох сферах. Тому мігранти із країн Середньої Азії можуть замість Росії потрапляти в Україну, що вже відчувалося перед війною в Харкові чи Одесі. Нові виклики ймовірно виникнуть при затяжній економічній кризі або дезінтеграційних процесах в Росії. На державному рівні можна було провести репатріацію українців останньої міграційної хвилі 1960–1980-их рр. з пострадянського простору і одночасно проводити досить жорстку міграційну політику навіть по відношенню до біженців – етнічних росіян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блій Г. де, Муллер П. Географія: світи, регіони, концепти / пер з англ.; передмова і розділ «Україна» О. Шаблія. / Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій. К.: Либідь, 2004. 740 с.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

2. Величко Г. Географічні умови розвитку міст на Україні. *Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії*. Харків, 1930. Вип. 2.
3. Лібанова Е. М. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. №3. С. 13–18.
4. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26.
5. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. К.: НІСД, 2018. 472 с.
6. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дев'ята хвиля дослідження: аналітичний звіт. *Center of economic recovery*. URL: [https://gradus.app/documents/295/Gradus EU wave 9 UA](https://gradus.app/documents/295/Gradus_EU_wave_9_UA)
7. Тишкевич І. Інститут розвитку майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/presreliz-zarezultatmy-oczinky-migracijnyh-proczesiv-ta-nastroyiv/>
8. Українське суспільство: міграційний вимір. Національна доповідь. К.: Національна академія наук України, 2018. 183 с. URL: [https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine migration](https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration)

* * *

УДК 911.3:340.13-054.73(477)

**ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК ВИКЛИК РОЗВИТКУ
ЛВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ**

Ірина Ванда, Любов Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Узагальнено риси формування когорти внутрішньо переміщених осіб у Львівській області, з особливою увагою до 2022 р. – початку 2023 р. Область була високопривабливою для вимушених мігрантів навесні 2022 р. Зберігається тенденція 2014–2021 рр. нижче середньої привабливості області для ВПО. Визначено відмінності вікової, статевої структури, розселення ВПО порівняно з постійним населенням Львівської області. Вища частка дітей, нижча частка працездатного населення формує зростання навантаження на соціальну сферу, потребу додаткового фінансування освітніх і медичних закладів на рівні територіальних громад. Найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб зосереджена у Львівському, зокрема м. Львові, Дрогобицькому і Стрийському районах області. Дуже висока відносна кількість внутрішньо переміщених осіб у рекреаційно спеціалізованих територіях області (Моршинська, Трускавецька, Славська, Козівська громади). Релокація підприємств є додатковим позитивним чинником реіндустріалізації регіону. Близько ½ ВПО у Західному регіоні України, станом на січень 2023 р., не мали наміру переїжджати у довготерміновій перспективі, що зумовлює потребу врахування змін населення при плануванні подальшого розвитку Львівської області.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, постійне населення, район, територіальна громада, вікова структура, територіальний розподіл, Львівська область.

**INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS CHALLENGE FOR LVIV OBLAST
DEVELOPMENT: SPATIAL ISSUES**

Iryna Vanda, Liubov Kotyk

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The article summarizes the features of the formation of a cohort of internally displaced persons in Lviv oblast, with special attention to 2022 – begins 2023. Lviv oblast was highly attractive for forced migrants in the spring of 2022. The trend of 2014–2021 of below-average attractiveness of the region for internally displaced persons persists. Differences in the age, gender structure, and settlement of internally displaced persons compared to the permanent population of Lviv oblast are identified. A higher proportion of children and a lower proportion of the working-age population creates an increased burden on the social sphere and the need for additional funding for educational and medical institutions at the level of territorial communities. The largest number of internally displaced persons is concentrated in Lviv, in particular Lviv city, Drohobych and Stryi rayons. The relative number of internally displaced persons is very high in recreationally specialized areas (Morshyn, Truskavets, Slavske, Koziv communities). The relocation of enterprises is an additional positive factor in the region's reindustrialization.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

lization. As of January 2023, about ½ of IDPs in Western region of Ukraine had no intention of moving in the long term, which necessitates taking into account population changes in planning the further development of Lviv oblast.

Keywords: internally displaced persons, permanent population, district, territorial community, age structure, territorial distribution, Lviv oblast.

Російсько-українська війна викликала катастрофічні деструктивні процеси в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства. Найбільших втрат зазнав людський потенціал держави особливо на територіях активного провадження воєнних дій, в окупації та прифронтовій зоні. Об'єктивний страх подальших людських втрат, сумісно з пережитими жахіттями війни і руйнуваннями житлової та соціально-господарської інфраструктури спричинили до масового переміщення людей в середині України та за її межами. Громадяни держави, починаючи з 2014 р., вимушено залишали свої домівки, місця постійного проживання у пошуку захистку й безпеки. Задоволення безпекової функції стало життєво необхідним і зумовило катастрофічну за обсягом та обмеженістю в часі міграційну хвилю (2022) наслідки якої важко оцінити. Сформувало це й велелюдну когорту внутрішньо переміщених осіб.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – це громадяни України, особи без громадянства або іноземці, які легально проживають на території України, які були змушені залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема, в результаті/або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон України [2].

ВПО не можуть бути особи, які вчинили злочини проти миру, людяності або тяжкий чи особливо тяжкий злочин, визначений законодавством України; не звернулися без поважних причин з заявою про визнання їх внутрішньо переміщеними особами протягом 12 місяців від дня вибуття з місця проживання [2].

Дані про ВПО в Україні збирало Міністерство соціальної політики, а також Міжнародна організація міграції. МОМ у 2016–2019 рр. проводила чотири моніторингових опитування у рік. У 2020–2021 рр. – тільки щорічні моніторинг, що відображало тенденцію зменшення динаміки і гостроти питань ВПО в Україні.

Метою статті є аналіз динаміки, демографічної структури й територіального розподілу внутрішньо переміщених осіб у Львівській області, їхній потенційний вплив на розвиток регіону.

У середині 2021 р. в Україні налічувалося 1470,2 тис. внутрішньо переміщених осіб. Протягом 2020–2021 рр. їхня чисельність стабілізувалася, змінювалася дуже повільно (на 1,0 % у 2021 р.). Відзначалося зростання кількості ВПО у сусідніх з окупованими територіями областях (Луганська, Донецька) при скороченні в інших регіонах країни.

У регіональному розподілі найбільше ВПО було зареєстровано у Донецькій (35,0 %), Луганській (19,5 %), Харківській (9,3 %) областях і м. Києві (11,2 %). Області Західного регіону України бути найменш привабливими для ВПО з окупованих територій та Криму, зокрема у Львівській області проживала відносно мала кількість ВПО (11,2 тис. осіб, 0,8 % загальноукраїнської кількості).

З початком війни кількість вимушених мігрантів в Україні різко зросла. МОМ використала для оцінки ситуації апробовані методики і технології, і збирає та оприлюднює дані про ВПО за результатами (двотижневих, як правило) раундів опитувань. Перший раунд проведено 9–16 березня 2022 р., і кількість ВПО в Україні оцінено 6477,8 тис. осіб. Опитування МОМ навесні 2022 р. зосереджувалися на питаннях нагального реагування; просторовий розподіл наведено за макро-регіонами України (Захід, Північ, Південь, Центр, Південь) і м. Київ. Максимальна кількість ВПО наведена на початок травня 2022 р. (8029,0 тис. ос.). З другої половини червня оприлюднюється інформація у розрізі адміністративних районів, хоча інформація збирається у розрізі територіальних громад.

З початком війни Львівська область опинилася у трійці лідерів за кількістю ВПО (11 % у середині березня 2022 р., 8 % у середині травня 2022 р.). Протягом травня кількість ВПО в Україні та Львівській області зменшилася (11,1 та 7,6 % відповідно). Протягом червня – вересня кількість ВПО у Львівській області (і частка у загальноукраїнській кількості ВПО) коливалася

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

(рис. 1). Протягом жовтня 2022 р. кількість ВПО зростає у 2,3 рази (ймовірно, наближення холодної пори року, масовані ракетні удари по критичній інфраструктурі). З листопада 2022 р. кількість ВПО у регіоні має дуже повільну тенденцію скорочення (-1,5 % у місяць).

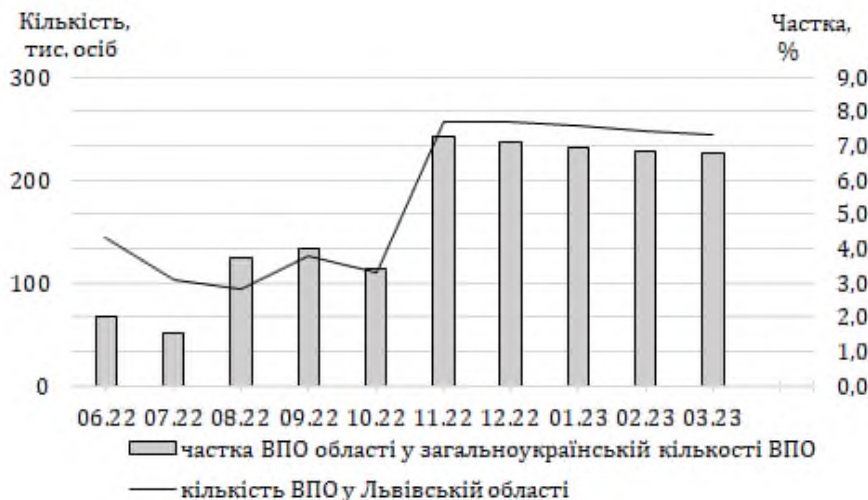

Рис. 1. Динаміка кількості ВПО у Львівській області, червень 2022 р. – березень 2023 р.

Територіальний розподіл ВПО за районами Львівської області є усталеним. Як показано на рис. 2, порівняно з постійним (і наявним населенням області, 2022 р.), більша частка ВПО зосереджена у Львівському, Дрогобицькому і Стрийському районах. Відносно менша кількість ВПО у Золочівському, Самбірському, Червоноградському, Яворівському районах. Такі особливості зумовлені, на нашу думку, сукупною дією кількох чинників: привабливість більших міських поселень з соціально-економічних міркувань (пошук роботи, рівень і якість освітніх медичних послуг), наявність місць проживання (зокрема, заклади рекреації у Трускавці, Моршині, колишньому Сколівському районі, гуртожитки, особливо закладів професійної і вищої освіти).

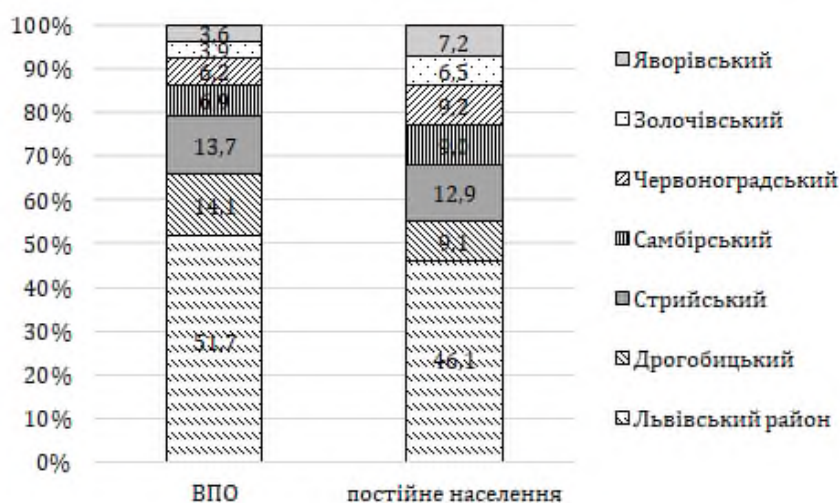

Рис. 2. Територіальний розподіл ВПО у Львівській області і постійного населення регіону, у відсотках

Найбільше навантаження ВПО на 10 тис. постійного населення станом на 25–28 лютого 2023 р. спостерігається у Дрогобицькому районі (1427,7 осіб), найменше – 489,6 осіб у Яворівському районі (рис. 3). Середнє навантаження по області – 991,5 ВПО на 10 тис постійного населення (15–18 вересня 2022 р. – 515,3, 31 жовтня – 11 листопада 2022 р. – 1043,9).

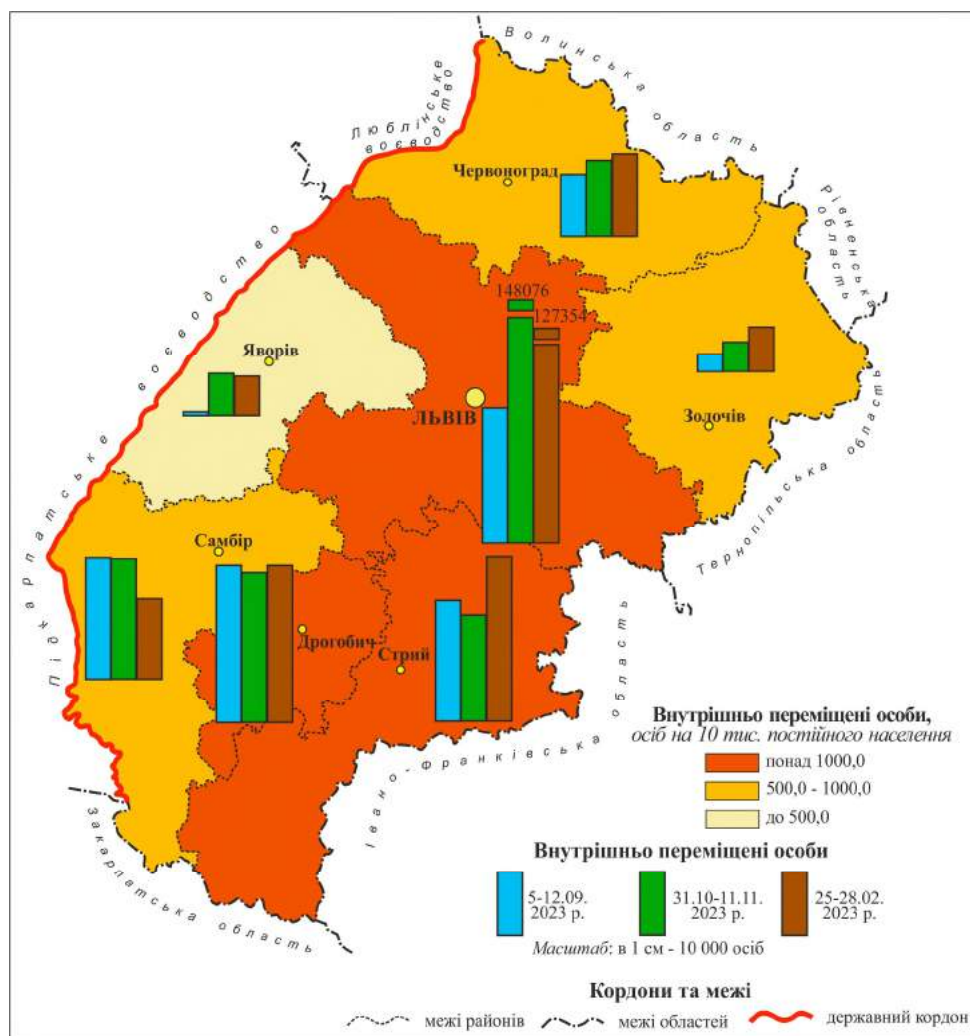

Рис. 3. Внутрішньо переміщені особи у Львівській області

Золочівський, Самбірський, і Червоноградський райони характеризуються середньообласними показниками навантаження ВПО на постійне населення (500–1000 ВПО на 10 тис. населення). Навантаження ВПО у велелюдних Стрийському та Львівському районах області дещо перевищують 1100 осіб на 10 тис. постійного населення. Враховуючи наявний соціально-економічний потенціал зазначених районів, вигідність їхнього розташування та за дослідженнями М. Влах, І. Ванди, Л. Котик [7] високу і середню фінансову спроможність ці райони й надалі будуть приваблювати ВПО. Особливо перспективними вони є для ВПО, які мають намір релокувати у Львівську область бізнес. Обмежувачем тут може стати плата за землю, яка в зазначених районах є вищою від Самбірського чи Яворівського районів, а також наявність вільних територій промислового призначення. Щодо останніх, то перспективними для релокації бізнесу та переміщення ВПО є Яворівський, Дрогобицький, Червоноградський та Самбірський райони, де на балансі держави перебувають значні за розміром площі колишні промислові підприємства, які є на стадії банкрутства чи закриття. Останні можуть отримати шанс реіндустріалізації за рахунок релокованого бізнесу. Наприклад, на територію Львівської області станом на жовтень 2022 р. релоковано 207 підприємств, з яких 144 уже налагодили виробничий процес на місцях релокації, що дало змогу створити понад 5 тисяч місць праці [3]. 14 підприємств повернулися на первинні місця праці у зв'язку із деокупацією території. Великі підприємства, які релокували бізнес на Львівщину: «Матролюкс» (виробництво матрасів та м'яких меблів; з Дніпропетровської області у м. Львів), ТОВ «ІМЕКС МАКС» (виробництво дезінфікуючих засобів для шкіри рук та поверхонь; з Харківської області у м. Стрий), ТОВ «Снек Трейд Юей» (виробництво снєків та чіпсів, з Броварського району Київської області у м. Броди) та ін.

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

Територіальний огляд подано за загальнодоступними статистичними даними у розрізі адміністративних районів. Первинна статистика збирається на рівні територіальних громад і характеризується значно більшим розкидом значень. Це загострює проблему інтеграції ВПО в соціально-економічне життя локальних територій.

Відзначимо значне соціально-економічне навантаження на рекреаційно-спеціалізовані території Львівської області, які, з однієї сторони, втратили можливості доходу через війну (зменшення кількості відпочиваючих, розселення ВПО у закладах), з другої сторони, мають додаткові витрати місцевих бюджетів на забезпечення фінансування освітніх і медичних послуг для вимушених мігрантів. Наприклад, у м. Моршин на кінець 2022 р. проживало 4,5 тис. ВПО (постійне населення міста – 5,7 тис. осіб, у територіальній громаді навантаження 3,1 ВПО на 10 осіб постійного населення), м. Трускавець – 14,4 тис. ВПО (постійне населення міста – 28,5 тис. осіб, у громаді навантаження 3,6 ВПО на 10 осіб постійного населення), громадах колишнього Сколівського району (2,0 ВПО на 10 осіб постійного населення).

Вікова структура населення є чинником, що визначає значною мірою потреби соціальної сфери і соціального забезпечення. На рис. 4 показано віковий розподіл ВПО у Львівській області (кінець 2022 р.) і населення регіону (початок 2022 р.). ВПО мають значно вищу частку населення у віці до 16 років (на 14,1 в. п.), що зумовлює додаткове навантаження на освітню галузь (заклади дошкільної і загальної середньої освіти), охорону здоров'я (діти зазвичай мають вищі медичні потреби, ніж дорослі. Базові освітні і медичні послуги забезпечуються за місцем проживання, заклади, які надають такі послуги (садочки і школи, відділення сімейної медицини, лікарські амбулаторії, фельдшерсько-акушерські пункти) фінансуються місцевими бюджетами територіальних громад. Нижча частка населення працездатного віку (на 9,8 в. п.) з однієї сторони, знімає гостроту потреби зайнятості і формування додаткових робочих місць, водночас меншим є потенціал підприємницької активності, доходи з якого (податок на доходи фізичних осіб) є основним джерелом наповнення місцевих бюджетів. У статевій структурі ВПО значне переважання жінок (63,5 %, для порівняння – у постійному населенні Львівської області – 52,6 %). Відносно більша кількість дітей, менша кількість осіб старшого віку, які могли б їх доглядати, визначає потенційну незайнятість населення: тільки 9,5 тис. ВПО (населення 8,1 % працездатного віку) зазначає потребу у працевлаштуванні.

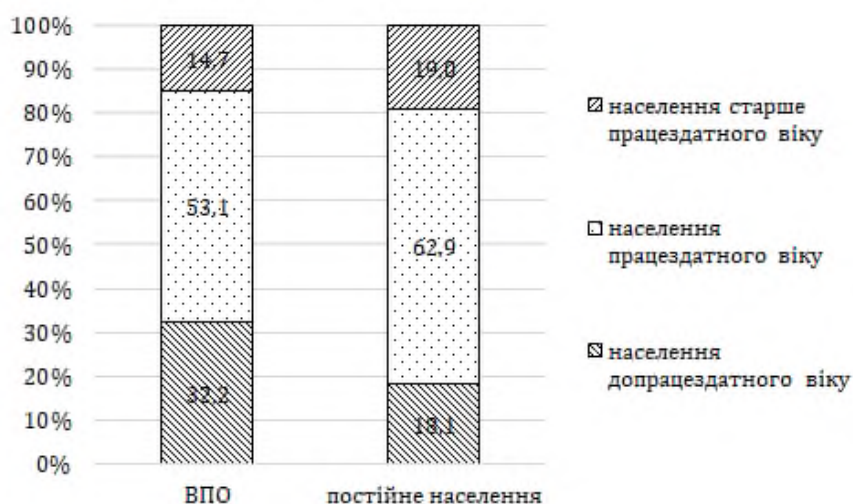

Рис. 4. Вікова структура ВПО у Львівській області і постійного населення регіону, у відсотках

Усталеність когорти мігрантів протягом листопада 2022 – березня 2023 р. визначає потребу враховувати її при розвитку соціально-економічної системи області.

Національна нормативно-правова база в Україні не містить чіткого визначення терміну «особи, які повернулися», під якими розуміють осіб, які були вимушені або зобов'язані залишити своє звичне місце проживання через війну, але згодом повернулися. Практично повернення мас

**Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.**

місце тільки в разі анулювання чи закінчення строку дії раніше набутого статусу переміщеної особи: постановка на облік як ВПО на підставі Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 1 червня 2014 р.). MOM розглядає «повернення» визначений як «дія або процес повернення особи до точки відправлення». Повернення може бути в межах територіальних кордонів держави або з транзитної країни або країни призначення в країну походження. Для цілей цього оцінювання MOM визначає осіб, які повернулися, як тих, хто на поточний момент перебуває у місці свого звичного проживання та зазначили, що повернулися туди після щонайменше двох тижнів перебування у статусі переміщеної особи через війну (з лютого 2022 р.).

Така твердження посилюється обґрунтуванням MOM щодо повернення ВПО в Україні у макрорегіональному розрізі [6]. Протягом останнього кварталу кількість ВПО в Україні зменшилася на 18 %, у Західному регіоні – на 51 %, у Львівській області – на 4 %. Станом на січень 2023 р. 70 % ВПО у Західному регіоні України перебували на місці теперішнього проживання понад 6 місяців, що означає певну облаштованість, залучення дітей у освітній процес, початок інтеграції у місцевих спільнотах. 29 % ВПО України заявили про намір зміни місця проживання, у т. ч. 5 % – на місце свого постійного проживання. У Львівській області значення відмінні – 25% і 7 % відповідно. Приблизно половина ВПО не мають наміру змінювати місце свого перебування (52 % в Україні, 48 % у Західному регіоні). Вищою порівняно з країною загалом є частка таких, хто не визначився з подальшими намірами щодо місця проживання (27 і 19 % відповідно). Попри відносно вищу готовність переїжджати серед ВПО у Західному регіоні, понад 400 тис. осіб мають намір тут залишитися. Припускаємо, що у Львівській області тенденція така ж, чи навіть більша частка ВПО має намір надалі тут проживати (зважаючи на значно менше скорочення кількості ВПО). Таким чином, у Львівській області близько 120 тис. осіб потрібно розглядати як потенційне населення, яке потрібно враховувати при подальшому розвитку соціально-економічної системи (аспекти зайнятості, освіти, охорони здоров'я, транспортної інфраструктури, соціального забезпечення тощо).

В умовах надзвичайних викликів спричинених війною, дослідження ВПО дають змогу узагальнити просторові зміни людського потенціалу України. Львівська область, будучи середньопривабливою для ВПО, характеризується територіальними диспропорціями їх внутрішнього розподілу: зосередження ВПО у переважно міських та більш розвинених Львівському, Стрийському і Дрогобицькому, районах; максимальним навантаженням ВПО на постійне населення у Дрогобицькому районі; зосередженням ВПО у громадах області, що мають рекреаційну спеціалізацію. Переважання у структурі ВПО дітей зумовлює навантаження на соціальну сферу області. Очікування пов'язані з релокацією бізнесу, який має зменшити навантаження ВПО на ринок праці Львівщини та зумовити реіндустріалізацію підприємств краю.

Подальших досліджень потребують проблеми інтеграції ВПО у соціально-економічне життя Львівської області, адаптації соціальної сфери та ринку праці регіону до забезпечення потреб ВПО, впливу релокованих підприємств на економіку регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний портал Львівщини. Львівська обласна державна адміністрація, 2022. URL: <https://apl.loda.gov.ua/portal/apps/sites/#/site>
2. Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
3. Переїхало понад 200 підприємств. Як український бізнес релокував на Львівщину, 2 жовтня 2022 р. URL: <https://suspilne.media/286939-pereihali-ponad-200-pidpriemstv-ak-ukrainskij-biznes-relokuvali-na-lvivsinu>
4. СтатБанк Львівської області. Головне управління статистики у Львівській області, 2022. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Dialog/statfile.n.asp?lang=1
5. Displacement Tracking Matrix Ukraine. International Organization for Migration, 2023. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>
6. Ukraine Internal Displacement Report, 23 January 2023. International Organization for Migration. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R12_IDP_FINAL_0.pdf
7. Vlach M. R., Vanda I. V., Kotyk L. I. On the problem of financial capacities of administrative districts of Lviv Oblast. *Journ. Geol. Geograph. Geoecology*. 2022. 31 (4). P. 761–772. DOI: <https://doi.org/10.15421/112271>

* * *

ЗМІСТ

Стор.

СЕКЦІЯ «ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ, ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ»

Володимир Біланюк, Євген Іванов ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ	4
Андрій Байцар З ІСТОРІЇ КОРПУСУ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ВУЛ. ДОРОШЕНКА, 41)	14
Мирослава Влах КОНЦЕПЦІЯ МОВНИХ ІГОР У НАУКОВОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ	21
Ірина Койнова, Ігор Рожко КАФЕДРА РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ І ОХОРОНИ ПРИРОДИ: 35 РОКІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ГЕОГРАФІЇ	28
Ярослав Кравчук, Іван Ковальчук, Лідія Дубіс КАФЕДРА ГЕОМОРФОЛОГІЇ І ПАЛЕОГЕОГРАФІЇ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	34
Євген Іванов КАФЕДРА КОНСТРУКТИВНОЇ ГЕОГРАФІЇ І КАРТОГРАФІЇ НАПЕРЕДОДНІ 25-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ	44
Мирослава Влах ПРОФЕСОР ОЛЕГ ШАБЛІЙ – ПАСІОНАРІЙ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ	49
Степан Гелей ОЛЕНА СТЕПАНІВ – ВИЗНАЧНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ, ОРГАНІЗАТОР КООПЕРАТИВІВ ЗДОРОВ'Я	55
Мирослав Білецький ЗЕМНЕ ЖИТТЯ, СКІНЧИВШИСЬ, НЕ ЗГАСАЄ...	60
Іван Ровенчак ГЕОГРАФІЧНИЙ ОСЕРЕДОК НТШ У ЛЬВІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА	63
Юрій Борсук ТРИВИМІРНІСТЬ ПОСТАТІ ПРОФЕСОРА ШАБЛЯ У СВИТОГЛЯДІ АСПІРАНТА	68
Іван Ровенчак, Марія Хоминець, Марія Пелех НАВЧАЛЬНО-ДОВІДКОВІ АТЛАСИ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ, РОЗРОБЛЕНІ ЛАБОРАТОРІЄЮ «КОМПЛЕКСНОГО АТЛАСНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ»	71

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

СЕКЦІЯ «ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА»

Андрій Зубик

ГЕОГРАФІЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (НА ПРИКЛАДІ УНІВЕРСИТЕТ-СЬКОГО КОЛЕДЖУ ЛОНДОНА) 74

Марія Лаврук

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ: КОНЦЕПЦІЇ, ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ 79

Світлана Дем'яненко, Тетяна Купач

ДІАГНОСТИКА ПРЕДМЕТНИХ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ: ЕЛЕКТРОННИЙ ДИДАКТИЧНИЙ ТЕСТ «ГЕОГРАФІЧНИЙ МІНІМУМ» 84

Олександра Чубрей, Валентина Підгірна

ПЕРЕДУМОВИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 88

Мирослав Проскурняк, Олександра Спиридончук

ВПРОВАДЖЕННЯ ЛАНДШАФТОЗНАВЧОГО ПІДХОДУ У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ 92

Степан Поп, Юлія Шароді

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 97

Саймон М. Гатчінсон, Іван Круглов, Наталія Герасименко, Наталія Попович

ЗАЛУЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ПОЛЬОВИХ ЕКСКУРСІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТА ПІДТРИМКИ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ: ІНІЦІАТИВА «VFTS FOR UA» 101

Владислав Моргацький, Юрій Полянський

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «УКРАЇНСЬКА СПІЛКА МОЛОДИХ ГЕОГРАФІВ»: ІСТОРІЯ ОБ'ЄДНАННЯ, СТРУКТУРА ТА РОЛЬ У РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ 104

Анатолій Смалійчук, Маріне Елбакідзе, Ганна Смалійчу, Іван Круглов

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧИХ НАУК: ПЕРЦЕПЦІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ 108

Любомира Шевчук

РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У ФОРМУВАННІ НАУКОВОГО СВИТОГЛЯДУ ТА НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВУ СИСТЕМИ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК 111

Ярослав Івах

НОВЕ БАЧЕННЯ ВИСВІТЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМУ ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ 118

Оксана Перхач

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ В ОСВІТІ» 122

Марія Лаврук, Мирослава Ковалів

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВЧИТЕЛЯМИ ГЕОГРАФІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ 125

Галина Савка, Володимир Шушняк

ЗАСТОСУВАННЯ ARCGIS ONLINE В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ 129

Ірина Гудзеляк

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ НАСЕЛЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ 133

Ольга Мамчур, Ірина Ванда

ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА: СУЧАСНІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ І ДИДАКТИЧНІ ВИКЛИКИ 136

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Володимир Біланюк, Любов Котик «ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ГЕОГРАФІЇ» ДО АКТУАЛЬНОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ	141
Анастасія Холодько ЄДНІСТЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ З КОНЦЕПЦІЄЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	147
Іван Ровенчак, Любов Котик ГЕООСВІТА ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМОК	149
СЕКЦІЯ «СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ»	
Владислав Молодика СТИСНЕННЯ ПРОСТОРУ І ЧАСУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОСТОРОВУ ОРГАНІЗАЦІЮ ГОСПОДАРСТВА	158
Микола Барановський АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВТРАТИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ	163
Світлана Мельничук УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО У ПІДГОТОВЦІ ЛАНДШАФТНИХ АРХІТЕКТОРІВ	166
Мирослав Дністрянський, Ірина Чайка МЕРЕЖА ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ, РОЗМІЩЕННЯ Й ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗОВАНOSTІ	169
Олексій Полтораков, Юліан Брайчевський ГЕОПОЛІТИЧНІ РЕГІОНИ ЄВРОПИ З ПОЗИЦІЙ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ	174
Ірина Патока ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ЗАСАДАХ ПРОСТОРОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ	178
Валентина Нагірна СТАТУС СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ У ЗОНІ ВПЛИВУ МЕТРОПОЛІСА (СУСПІЛЬНО- ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ, ВИКЛИКИ)	182
Володимир Грицевич ЗАГРОЗА ТЕРОРИЗМУ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА	186
Сергій Покляцький ПОЛІТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ)	189
Ірина Гукалова ІМІДЖ І СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНИ У СВІТІ: ДОСВІД ВІЙНИ	194
Оксана Микитчин, Ірина Бриндзя ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРОТЯГОМ 1990–2022 РР.	199
Юрій Кисельов ПЕРСПЕКТИВИ РОЗПАДУ РОСІЇ: ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ	204
Андрій Кузишин ЕЛЕКТОРАЛЬНІ СИМПАТІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ	207
Роман Сливка, Любов Сливка ПОСТКОНФЛІТНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ І РОЗВИТОК ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	211
Інна Поплавська ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ЯКІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ: ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ	215

Міжнародна науково-практична конференція
«ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП»,
присвячена 140-річчю географії у Львівському університеті
Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.

Владислав Моргацький

ПЕРЕБІГ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО МІЖДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ 217

Ярослав Івах

ГЕОЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН
НІМЕЧЧИНИ, УКРАЇНИ І РОСІЇ 225

СЕКЦІЯ «ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ»

Василь Стецький

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ УКРАЇНИ
В УМОВАХ АКТИВНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СПРИЧИНЕНИХ ВОЄННОЮ
РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ 230

Nicolai Teufel

UKRAINIAN DISPLACED PERSONS IN GERMANY BETWEEN INTEGRATION
AND TRANSNATIONALISM 234

Костянтин Мезенцев, Наталія Провотар, Віктор Паренюк

МОЛОДЬ ТА МІГРАЦІЇ: ОСВІТА ЯК ДРАЙВЕР І ПРИВІД МІГРУВАТИ 235

Анжела Михайлюк, Іван Ровенчак

ГЕОПРОСТОРОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОВЕРНЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНУ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022–2023 РР. 238

Василь Миронюк

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВІЙНИ ДО ДЕРЖАВ ЄВРОПИ 243

Юрій Борсук

МІГРАЦІЙНІ ПОТОКИ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ ПІД ЧАС ВОЄННОГО
СТАНУ В УКРАЇНІ 248

Мирослава Влах

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ВНУТРІШНЬОГО ВИМУШЕНОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ
В УКРАЇНІ ЯК НАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ 252

Ірина Гудзеляк

ГЕОГРАФІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ 257

Володимир Біланюк, Євген Іванов, Євген Тиханович

ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ І ПОДІЙ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
В УМОВАХ ВІЙНИ 260

Олександра Назарчук, Ярослав Івах

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У СВІТЛІ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 265

Ірина Ванда, Любов Котик

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК ВИКЛИК РОЗВИТКУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ 268

* * *

Наукове видання

ГЕОГРАФІЧНА НАУКА І ПРАКТИКА: ВИКЛИКИ І ПОСТУП

МАТЕРІАЛИ
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 140-річчю географії
у Львівському університеті

(Львівський національний
університет імені Івана Франка,
м. Львів, 18–20 травня 2023 р.)

У трьох томах. Том перший

Українською, англійською, польською мовами

Відповідальні редактори:
В. І. Біланюк, Є. А. Іванов

Друкується за ухвалою Вченої ради географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 3 від 19 квітня 2023 р.

Укладач: *Євген Іванов*
Дизайн обкладинки: *Ігор Дикий*

Підп. до друку 28.04.2023. Формат 60×81 1/8.
Папір друк. Друк різогр. Гарнітура Cambria.
Умовн. друк. арк. ____ Наклад 200 прим. Зам. ____

Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

Надруковано з готових діапозитивів у друкарні ТзОВ «Простір-М»
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 8.